

HISTORIALLISTIA TUTKIMUKSIA LXIV
JULKAISUT SUOMEN HISTORIALLINEN SEURA

MYYNÄÄ VARTEN HARJOITETTU
KOTITEOLLISUUS SUOMESSA
AUTONOMIAN AJAN ALKUPUOLELLA

(1809—noin 1865)

KIRJOITTANUT

PENTTI VIRRANKOSKI

HELSINKI 1963

HISTORIALLISTIA TUTKIMUKSIA

JULKAISSET

SUOMEN HISTORIALLINEN SEURA

LXIV

PENTTI VIRRANKOSKI

MYYNTIÄ VARTEN HARJOITETTU
KOTITEOLLISUUS SUOMESSA
AUTONOMIAN AJAN ALKUPUOLELLA

(1809—noin 1865)

Myyntiä varten harjoitettu
koteollisuus Suomessa
autonomian ajan alkupuolella

(1809—noin 1865)

KIRJOITTANUT

PENTTI VIRRANKOSKI

HELSINKI 1963

Lahti 1963

Lahden Kirjapaino- ja Sanomalehti-Oy.

ESIPUHEEKSI

Tämän tutkimuksen aihepiiriin olen tutustunut sivusta katsoen jo lapsuudessani Kauhavalla, jossa monien koulu- ja leikkiveriäni isät ja äidit tekivät kustantajille puukon osia, tuppia tai kudonnaisia. Sen tutkimiseen sain ensi kosketuksen osallistuessani 1951 Etelä-Pohjalaisen Osakunnan Ilmajoelle tekemään kotiseuduntutkimusretkeen, jolloin keräsin tietoja Nopankylän entisten torpparien harjoittamasta ajokalujen valmistuksesta. Useita vuosia myöhemmin tulin ajatelleeksi, että tästä retkestä lähtien mieltäni viehättänyttä kotiteollisuuden historiaa voisi tutkia laajemmaltikin.

Kun aihe tuntui kovin vaikealta, uskaltauduin vasta pitkään epäroityäni puhumaan siitä akateemiselle opettajalleni professori E i n o J u t i k k a l a l l e. Hän puolestaan rohkaisi voimakkaasti minua käymään käsiksi tähän tehtävään. Haparoivassa aineiston keruutyössäni jouduin usein nojautumaan enemmän kunnioitetun opettajani toiveikkaaseen arviointiin kuin omaan uskooni, mutta vähitellen osoittautui, että prof. Jutikkala oli arvioinut tehtävän paitsi toiveikkaasti myös oikein: sen saattoi toteuttaa alkuperäisen suunnitelman mukaisesti. Myös työn myöhemmissä vaiheissa opettajani neuvot ja huomautukset ovat olleet erittäin suureksi avuksi.

Lisensiaattityöni ja väitöskirjani toinen virallinen tarkastaja professori A r m a s L u u k k o on syvästi eläytynyt aiheeseeni ja voinut siten esittää kannanottoja, joiden mukaan olen tarkistanut tekstiäni muutamissa sangen tärkeissä kohdissa.

Professori A u l i s J. A l a s e l l e olen kiitollinen jo koulu-aikaisesta innostavasta opetuksesta. Ilmajoen retkellä hänen kanssaan käymäni keskustelut avasivat näköaloja kotiteollisuuden his-

toriaan, ja väitöskirjaa tehdessäni olen saanut häneltä arvokkaita neuvoja.

Käytän tilaisuutta hyväkseni kiittääkseni akateemista yleisen historian opettajaani professori **Arvi Korhosta**, jonka seminaareissa saamani historiallisen ajattelun opetus on tuntunut tätäkin työtä tehdessäni erikoisen arvokkaalta.

Lehtori, fil.maisteri **Hulda Kontturi** on lukenut tutkimukseni tekstiiliteollisuutta käsittelevän osan nähden siinä suuren vaivan ja tehden alan tuntijana lukuisia arvokkaita huomautuksia, joista olen hänelle hyvin kiitollinen. Myös professori **Niilo Valonen** on tutustunut käsikirjoitukseeni kansatieteen näkökulmasta antaen siten arvokasta tukea työlleni. Arkistoneuvos, fil.tohtori **Aulis Oja** on osoittanut minulle tärkeitä lähteitä, joita en olisi muuten huomannut. Dosentti, fil.tohtori **Kalevi Virkkala** on antanut minulle geologisia tietoja, joita humanistin olisi ollut muuten hyvin vaikea hankkia. Opettaja **Eero Railimo** on ystävällisesti antanut käytettäväkseni arvokkaan käsikirjoituksensa Valkjärven ajokaluteollisuudesta.

Tutkijatovereistani etenkin professori **Mauno Jokipii**, dosentit, fil.tohtorit **Yrjö Blomstedt**, **Arvo M. Soininen** ja **Päiviö Tommila**, fil.tohtori **Tuomo Polvinen** ja fil.maisteri **Pentti Papunen** ovat tuntuvasti autanneet minua tieteellisillä tai käytännöllisillä neuvoilla. Maisteri **Papunen** on lisäksi piirtänyt tämän teoksen kartat nähden siinä suuren vaivan. Näiden miesten lisäksi kiitän koko »Tannerin seminaarin» nimellä tunnettua historianutkijoiden ja arkistovirkailijoiden piiriä lukemattomista vuosien varrella käydyistä inspiroivista keskusteluista sekä hyvästä toveruudesta.

Suomen historian liseniaattiseminaarin osanottajia kiitän monista työtäni tarkastettaessa esitetyistä huomautuksista. Tehtyäni ensin vastarintaa kuin hakkapeliitta olen myöhemmin joutunut useinkin toteamaan huomauttajien olleen oikeassa ja välttänyt siten heidän ansiostaan koko joukon virheitä.

Työni aikana olen joutunut kovasti vaivaamaan monien arkistojen ja muiden kokoelmien virkamiehiä ja vahtimestareita, kaikkein pahimmin Valtionarkistossa ja Turun maakunta-arkistossa, mutta

ahdistetut ovat kaikkialla osoittaneet suurta avuliaisuutta ja ystävällisyyttä, josta lausun vilpittömät kiitokseni. Ruotsin valtionarkistossa työskennellessäni arkistonhoitaja, fil.lisensiaatti *Sten Landahl* oli minua kohtaan unohtumattoman auttavainen ja ystävällinen. Suomen Talousseuran sihteeri agronomi *Lars Zilliacus* on avuliaasti ja joustavasti asioita järjestellen helpottanut suuresti työtäni käyttäessäni seuran korvaamatonta arkistoa.

Lahden Kirjapaino- ja Sanomalehti-Osakeyhtiön johtoa ja henkilökuntaa kiitän siitä erinomaisesta tavasta, jolla erikoista nopeutta ja samalla kertaa suurta huolellisuutta kysynyt painotyö on suoritettu.

Helsingin Yliopiston Kansleri on myöntänyt tätä tutkimusta varten minulle vuosiksi 1958 ja 1959 nuorten tieteenharjoittajien apurahan. Suomen Historiallinen Seura on myöntänyt minulle samaan tarkoitukseen apurahan 1957, Emil Aaltosen Säätiö 1961 ja Suomen Kulttuurirahaston Pohjanmaan rahasto 1962. Suomen Historiallinen Seura on lisäksi ottanut teoksen julkaisusarjaansa. Kiitän täten saamastani taloudellisesta tuesta, josta työmahdollisuuteni ovat ratkaisevasti riippuneet.

Vihdoin minulla on tässä tilaisuus kiittää sydämellisesti isääni ja pois nukkunutta äitiäni heidän uhrautuvasta avustaan opiskeluaikanani ja lämpimästä rohkaisusta tätä tutkimustyötä tehdessäni. Vaimoni *Marija* on mukautunut väitöskirjavuosien elämänmenoon hyvin innostuneena ja tyytyväisenä, mistä lausun hänelle parhaat kiitokseni.

Helsingissä maaliskuussa 1963

Pentti Virrankoski

SISÄLLYS

JOHDANTO	13
Tutkimustehtävä: aihe ja ajanjakso	13
Lähdeaineisto	17
TEKSTIILIT	21
<i>Pellavan kebruu ja kudonta</i>	21
Pellavan viljely	21
Pellavalanka kauppataravana	36
Pellavakankaiden kudonta aikaisemmilla vuosisadoilla	53
Myyntiä varten harjoitetun kudonnan levinneisyys 1809—1865	61
Kutojat ja vuotuinen työkausi	77
Kudontatekniikka ja siihen vaikuttaneet tekijät	85
Pellavakankaiden kotimainen ostajakunta	91
Pellavakankaiden vienti Ruotsiin	96
Pellavakankaiden vienti keisarikuntaan	111
Eri tekijöiden vaikutus pellavakankaiden kudonnan levinneisyyteen ..	115
Pellavakankaiden kudonta joutuu vaikeuksiin	120
<i>Hamppukankaiden kudonta</i>	125
Hampun viljely ja käyttö	125
Myyntiä varten harjoitettu hamppukankaiden kudonta	131
Purjekankaan kudonta	134
Purjekangastehtaiden kustantama hamppulangan kebruu	135
<i>Puuvillakankaiden kudonta</i>	136
Puuvillan käytön lisääntyminen	136
Puuvillakankaiden kudonta kotiteollisuutena	141
Kotikehruisesta ostolankoihin	148
Kustannusjärjestelmä puuvillakankaiden kudonnassa	154
Puuvillakankaiden kotimainen myynti	164
Kotikutoisten puuvillakankaiden vienti keisarikuntaan	168
Puuvillakankaiden kudonnan levinneisyyteen vaikuttaneet tekijät	185

<i>Villan kehruu ja kudonta</i>	187
Villalanka kauppatavarana	187
Myyntiä varten harjoitetun villakankaiden kudonnan levinneisyys ..	189
Villakankaiden vienti Ruotsiin	198
Villakankaiden vienti keisarikuntaan	207
Eri tekijöiden vaikutus villakankaiden kudonnan levinneisyyteen	211
<i>Sukat, lapaset ja villaröijyt</i>	217
<i>Muita tekstiilikotiteollisuuden haaroja</i>	234
Pitsien ja ripsujen valmistus	234
Nauhojen kudonta	240
Ryijyjen ja muiden vuodepeitteiden kudonta	242
Matonkudonta	245
Verkkojen kudonta	245
<i>Tekstiilikotiteollisuuden haarojen vertailua</i>	246
PUUTYÖT	250
<i>Puuastioiden ja muiden puisten talousesineiden valmistus</i>	250
Vakka-Suomen puuastiateollisuuden varhaisemmat vaiheet	250
Vakka-Suomen puuastiateollisuus 1809—1865	261
Vakka-Suomen puuastioiden myynti omaan maahan ja ulkomaille ..	267
Länsi-Suomen muiden osien puuastiateollisuus	288
Puuastioiden valmistus Säkkijärven ylämaassa ja muualla Itä-Suomessa	294
Pohjanmaan ja Lapin puuastiat	304
Puuastiateollisuuden levinneisyyteen vaikuttaneet tekijät	312
<i>Ajokalujen valmistus</i>	317
Länsi-Suomi	317
Itä-Suomi	327
Pohjanmaa	341
Nouseva kotiteollisuudenhaara	344
<i>Muiden puuteosten valmistus</i>	346
Ahkiot	346
Länget ja luokit	347
Sukset	349
Veneet	351
Rukit	356
Kangaspuut ja kudontakaiteet	365
Huonekalut	369
Piiput	375
Vispilät	376

MUU KOTITEOLLISUUS	378
<i>Punontatyöt eri raaka-aineista</i>	378
Pärekopat	378
Paju- ja juurikorit	379
Juuriköysi	383
Niiniköysi	384
Tuohiteokset	385
Olkiteokset	385
Kaislateokset	388
<i>Nahka- ja sarviteokset</i>	390
Nahkojen parkitseminen	390
Jalkineet ja rukkaset	391
Poronnahkaiset pukimet ja jalkineet	393
Karstat	395
Piiskat	396
Sarvikammat	397
<i>Metallityöt</i>	398
Rautatakeet	398
Pyssyt	401
Kellot	402
Valuteokset	408
Läkkiasiat	412
<i>Kivi- ja savityöt</i>	413
Myllynkivet	413
Tahkot	424
Kovasimet	425
Saviastiat	430
MYYNTIÄ VARTEN HARJOITETUN KOTITEOLLISUUDEN ASE- MA JA MERKITYS	432
Kotiteollisuuden alueellisen jakautumisen yleisluontoiset syyt	432
Ansiokotiteollisuuden merkitys	454
Valtiovallan ja asianharrastajien suhtautuminen kotiteollisuuteen	464
<i>Lyhenteet</i>	475
<i>Lähteet ja kirjallisuus</i>	477
Painamattomat lähteet	477
Sanoma- ja aikakauslehdet	482
Kirjallisuus	483
<i>Paikkakuntatietokemisto</i>	497
<i>Summary</i>	505

JOHDANTO

Tutkimustehtävä: aihe ja ajanjakso

Myyntiä varten harjoitettu kotiteollisuus eli ansiokotiteollisuus mainitaan suppeissakin taloushistoriallisissa katsauksissa tuotannonmuotona, jolla on ollut Suomessa jonkin verran merkitystä, mutta erikoistutkimusten puuttuessa ei ole voitu saada selvää käsitystä sen luonteesta ja asemasta varsinkaan industrialismin aikaa varhaisempina ajanjaksoina. Kotiteollisuuteen on kiinnitetty 1800-luvun jälkipuoliskolta lähtien paljon huomiota, mutta sitä koskevan kirjallisuuden näkökulma on verrattain harvoin ensisijaisesti historiallinen. Tosin lukuisissa kirjoitelmissa ja pienehköissä tutkimuksissa on käsitelty muun ohella kotiteollisuuden historiaakin, mutta enimmäkseen vain yhden paikkakunnan puitteissa ja useimmiten vasta 1800-luvun lopulta alkaen. Varhaisempaa kotiteollisuutta on käsitelty lähinnä paikallishistoriallisissa teoksissa ja kirjoituksissa — toisinaan hyvin ansiokkaasti — mutta suppeitakin yleisesityksiä on vain nimeksi. Huomattavin verrattain laaja-alainen esitys on Martti Koveron teokseen »Suomen kotimarkkinateollisuus» (1928) sisältyvä kuvaus tekstiilikotiteollisuudesta. Siinä luotu kuva on hyvin osuva siitä huolimatta, että se perustuu melko vähäiseen lähteaineistoon.

Kotiteollisuus on yleensä määritelty siihen tapaan, että se on omiksi tarpeiksi tai sivuelinkeinon luontoisena ansiotyönä harjoitettua käsityötä, jota tehdään kotona, perheen omaa tai muuta työtä varten pidettyjen palkollisten työvoimaa käyttäen. Rajoitettaessa ansiokotiteollisuuden aluetta tämän määritelmän mukaisesti on kysyttävä ensiksikin, mikä on käsityötä, ja toiseksi, onko

sitä harjoitettu sivuelinkeinona. Ensimmäinen kysymys on ratkaistu tässä tutkimuksessa jättämällä sen ulkopuolelle tuotannonhaarat, joita ei tekniikkansa puolesta yleensä pidetä käsityönä; rajatapauksissa on vielä kiinnitetty huomiota tuotteiden laatuun jättämällä käsittelemättä alat, joiden tuotteet ovat luonteeltaan raaka-ainetta. Täten lehterien veistämistä ja tiilenlyöntiä, joita voisi tekniikkansa puolesta ehkä pitää käsityönä, ei ole käsitelty, koska niiden tuotteet ovat vain rakennusten materiaalia. Toisaalta esim. lanka on kyllä myös yleensä raaka-ainetta, mutta kehruu on aina luettu tekniikkansa puolesta käsityöksi. Lautojen sahaus ja tervanpoltto sekä potaskan, hartsin, tärpätin ja kimröökkin valmistus ovat metsäntuotteiden jalostamista, mutta eivät käsityötä, ja ne onkin tässä luettu totuttuun tapaan metsänkäyttöön eikä kotiteollisuuteen. Niihin verrattavina, maanviljelykseen ja karjanhoitoon liittyvinä tuotannonhaaroina ovat viinanpoltto, salpietarin valmistus ja sarviliiman keittäminen jääneet aiheen ulkopuolelle, samoin kalkinpoltto, joka on lähinnä luettava vuorityöhön. Ainoatakaan näistä tuotannonhaaroista ei voi tekniikaltaan pitää käsityönä, eikä niitä ole yleensä siihen luettukaan.

Ammattityönä ja sivuelinkeinona harjoitetun käsityön välisiä rajoja ei ole aina helppo vetää, mikä johtuu osaksi itse asian luonteesta, osaksi käytettävissä olevien tietojen niukkuudesta. Privilegiot saanut kankuri ei ole kotiteollisuuden harjoittaja, mutta mitä on sanottava itsellisnaisesta, joka elää kokonaan tai lähes kokonaan kudonnalla, vaikka hänellä ei olekaan kankurin ammattioikeuksia? Häntä voi hyvin pitää ammattikäsitteellisenä — sillä seikalla, että häntä ei ole luettu henkikirjassa tähän väestöryhmään, ei ole suurtakaan merkitystä. Mutta toisaalta häntä on vaikea sulkea kotiteollisuudenkaan piiristä, jos hänen työnsä liittyy samalla seudulla sivuelinkeinona harjoitettuun käsityöhön hänen valmistaessaan suunnilleen samaa tavaraa ja myydessään sen samaan tapaan kuin kotiteollisuuden harjoittajat. Tällaisen orgaanisen yhteyden takia päätyönäkin harjoitettu käsityö on joskus luettava kotiteollisuuteen. Mutta lisäksi joutuu monesti tekemään näin lähdetietojen ylimalkaisuuden takia, kun niistä ei selviä, missä määrin oli kysymyksessä päätyö tai sivuelinkeino. Joissakin tapauksissa on osoittautunut

välttämättömäksi käsitellä, useimmiten kyllä vain suppeasti, myös selvästi ammattimaista käsityötä. Tämä on joskus tarpeellista alalla käytetyn tekniikan levinneisyyden valaisemiseksi, joskus taas siitä syystä, että kotiteollisuutena alkanut työ kehittyi ammattikäsiyöksi — tai päinvastoin. Tällaisessa tapauksessa on tietysti esiteltävä sekin kehitysvaihe, joka oikeastaan jää tutkimuksen aiheen ulkopuolelle.

Myös kotiteollisuuden ja kustannusjärjestelmää käyttäen harjoitetun käsiteollisuuden rajat voivat olla vaikeat tarkalleen käydä, ja Suomen oloissa nämä tuotannonmuodot olivat tässä käsiteltynä aikana yleensä hyvin lähellä toisiaan. Kustannusjärjestelmä näet esiintyi meillä verrattain heikosti kehittyneenä: käsityö oli usein työntekijöiden sivuelinkeinona, ja he omistivat työvälineensä itse eivätkä muutenkaan olleet kiinteässä taloudellisessa riippuvuussuhteessa kustantajiin. Näistä syistä olisi väärin jättää kustannusjärjestelmän puitteissa harjoitettu käsityö tämän tutkimuksen alueen ulkopuolelle, vaikka sen organisaatio ja pääomasuhteet olivatkin toisenlaiset kuin varsinaisen kotiteollisuuden.

Tässä tutkimuksessa on jätetty käsittelemättä muuan tuotannonhaara, joka oli tekniikaltaan käsityötä ja jota talonpojat harjoittivat sivuelinkeinonaan monella rannikon paikkakunnalla, nimittäin laivanrakennus. Tuotteiden erikoisen luonteen sekä niiden suuren koon ja arvon takia laivanrakennusta ei ole totuttu lukemaan kotiteollisuuteen enempää kuin talonrakennustakaan, joka oli myös käsityötä. Laivanrakennus sopii paremmin käsiteltäväksi erikoisena elinkeinona, joka onkin laaja ja runsaan problematiikan sisältävä tutkimuskohde.

Tutkimuksen kohteeksi otetun ajanjakson valintaan on vaikuttanut ensiksikin se seikka, että monet kotiteollisuudenhaarat olivat vanhoja, joten tutkimus olisi aloitettava mielellään mahdollisimman kaukaa. Toisaalta on käynyt selville, että lähteiden niukkuus, joka lisääntyy siirryttäessä vanhempiin aikoihin, rajoittaa tutkittavan ajanjakson alun siirtämistä varhaisemmaksi. Selvän taitteen muodostaa autonomian ajan alku, sillä Ruotsin-ajan viimeisiltäkin vuosikymmeniltä on jo paljon niukemmin kotiteollisuutta valaisevia tietoja kuin 1810-luvulta. Ero on huomattava nimenomaan silloin,

kun pyritään luomaan kokonaiskuva ansiokotiteollisuudesta, niin kuin tässä on tarkoituksena. Ruotsin-ajan lähteistä ei näytä olevan mahdollista saada suurellakaan työllä kokoon juuri muuta kuin hajanaisia piirtoja tästä aiheesta. Tosin on eräitä kotiteollisuudenhaaroja, joista on tietoja jopa 1500-luvulta lähtien, ja varhaisempien aikojen suppeahko käsitteleminen onkin välttämätöntä vanhimpien kotiteollisuudenhaarojen edellytysten ja kehityksen ymmärtämiseksi. Mutta tutkimusaiheen perusteellinen käsittely on selvästi paras aloittaa vasta Haminan rauhasta. Voi näyttää oudolta, että tällaisen koko historiassamme äärimmäisen tärkeän tapahtuman valitsemista tutkimuksen alkukohdaksi perustellaan ensi sijassa lähdeaineiston lisääntymiseen vetoamalla. Näin voi kumminkin tehdä sen vuoksi, että vuosi 1809 ei merkinnyt Suomen kotiteollisuudelle välittömästi sen enempää kuin sodan päättymisen voi ajatella tavallisesti merkitsevän: palattiin sotaa edeltäneen ajan oloihin. Tämä johtui siitä, että suuri valtiollinen muutos ei heti alkuun muuttanut kovinkaan paljon maamme kauppasuhteita. Toisaalta Haminan rauha oli kyllä sellaisen kauppapoliittisen kehityksen perustana ja lähtökohdana, joka vaikutti ajan oloon hyvinkin voimakkaasti kotiteollisuutemme kehitykseen. Tämän huomioon ottaen vuotta 1809 voi pitää kotiteollisuutta tutkiessa myös historiallisten tosiasioitten kannalta sopivana rajakohtana.

Tutkimuksen päätekohtaa ei ole voitu vielä tässä siirtää autonomian ajan loppuun, mikä olisi laajentanut työn ainakin kaksinkertaiseksi, vaan se on tahdottu valita Suomen talouselämässä 1850-luvulta 1870-luvulle vallinneelta suurelta murroskaudelta. Monetin tuon ajanjakson tapahtumat vaikuttivat suuresti kotiteollisuuden edellytyksiin, ja rajakohdaksi voisi ajatella useita eri vuosia, joina pantiin toimeen tai saatettiin alkuun tärkeitä uudistuksia kaupan, teollisuuden tai liikenteen aloilla. Toisaalta on myöhemmän ajan kotiteollisuutta tutkimatta vaikea sanoa, mikä tällaisista merkkivuosista olisi ollut juuri sen kannalta tärkein. Näin ollen näyttääkin tarkoituksenmukaiselta sijoittaa käsiteltävän ajanjakson päätekohta määrävuoden sijasta hiukan väljemmin suurten nälkävuosien vaiheille. Vuosien 1867—68 katastrofilla oli tuntuva välitön vaikutus kotiteollisuuden kehitykseen. Kansa kiinnitti noina vuosina, paljon

tavallista kipeämmän rahantarpeen vallitessa, aivan spontaanisti erikoista huomiota kotiteollisuuden tarjoamiin ansiomahdollisuuksiin, ja tällöin alkanut kotiteollisuus säilyi usein melko kauankin. Myös valtiovalta alkoi silloin tutkia uudella innolla kotiteollisuuden mahdollisuuksia, joita valtionvaraintoimituskunnan päällikkö J. V. Snellman piti varsin suurina, ja tästäkin oli pysyviä seurauksia. Näiden myöhempää kehitystä viitoittavien ilmiöiden takia näyttää tarkoituksenmukaiselta lukea vuodet 1867—68 jo uuteen ajanjaksoon ja jättää ne siis tällä kertaa käsillä olevan tutkimuksen ulkopuolelle.

Läbdeaineisto

Kun tämän tutkimuksen aineisto edellyttää kautta linjan hyvin ankaraa kritiikkiä — näin on aina silloin, kun joudutaan käyttämään runsaasti kertomuksen luontoisia lähteitä — niin on paikallaan esittää joitakin yleisiä huomautuksia sen lähdearvosta. Tärkeintä materiaalia ovat olleet virkamiesten ja pappien eri yhteyksissä esittämät kertomukset, joista osa on virallista laatua, osa epävirallisia, lähinnä Suomen Talousseuran tiedustelujen vastauksia. Näihin liittyvät muutamista paikkakunnista laaditut laajemmat kuvaukset, joissa on usein tietoja kotiteollisuudesta ja jotka ovat enimmäkseen pappien kirjoittamia. Kaikkia näitä kertomuksia voi käyttää siinä suhteessa jokseenkin turvallisesti, että kirjoittaja on pyrkinyt antamaan oikeita tietoja, vaikka muutamissa harvoissa tapauksissa voidaan aavistella taipumusta liialliseen oman pitäjän kiittämiseen. Mutta kirjoittajien mahdollisuudet oikeiden tietojen hankkimiseen ovat olleet useinkin kyseenalaiset, ja monen kertomuksen kotiteollisuutta koskevien tietojen voi sanoa perustuvan varmasti aivan pinnalliseen tarkasteluun. Sehän näkyy jo niiden niukkuudesta, milloin kertomus on muuten laveahko. Lisäksi kertomuksissa käytetään usein kovin epämääräisiä sanontoja, joiden perusteella varsinkin kotiteollisuuden laajuudesta ja merkityksestä on vaikea muodostaa varmaa käsitystä. Joskus kertoja esittää numerotietoja, mutta luvut ovat enimmäkseen arvioituja, ja arvioihin ei voi luottaa tietämättä, mihin ne perustuvat. Kun sitä ei ilmoiteta juuri milloinkaan, niin tässä tarkoitettujen lähteiden numerotietojen voi yleensä katsoa osoitta-

van kysymyksessä olevan tuotannon tai myynnin suuruuden enintään likimääräisesti oikein, ja usein ne ovat hyvinkin epäiltäviä.

Erikoisen ryhmän virkamiesten ja pappien kertomuksia muodostavat Böckerin kokoelman vastaukset, joissa erilaisia taloudellisia seikkoja on koetettu ilmaista suhdeluvuin. Paitsi että jotkut vastaajat eivät ole alkuunkaan ymmärtäneet koko menetelmää, on muutenkin ilmeistä, että nämä suhdeluvut ovat vielä epäluotettavampia kuin tavalliset arviot. Nekin perustuvat vastaajan enemmän tai vähemmän pintapuoliseen käsitykseen tiedustelluista asioista, esimerkiksi paikkakunnan asukkaiden eri tulonlähteiden merkityksestä, eivätkä suinkaan tutkimuksiin. Mutta lisäksi tämä tiedustelutapa on voinut houkutella vastaajan antamaan tietoja sellaisistakin seikoista, joista hänellä ei ole ollut aavistustakaan, joten hän on joutunut tunnetun vallesmannin tapaan ottamaan tiedot »ur luften». Silti Böckerin kokoelmankin tiedoilla on arvonsa, kun niitä käyttää varovasti. Usein on parasta tyytyä kiinnittämään huomiota vain vastausten positiivisuuteen tai negatiivisuuteen. Suhdelukujen suuruudestakin voi sentään toisinaan päätellä jotakin, ainakin silloin, kun eri vastaajat antavat usealta lähipaikkakunnalta samansuuntaisia tietoja. Eipä edes tämän kokoelman yksinäinen tieto ole täysin arvoton, mikäli siinä esiintyy erikoisen suuria tai hyvin pieniä suhdelukuja, jotka siten ilmaisevat tavallista selvemmin vastaajan käsityksen tiedustellun asian merkityksestä.

Toisia, vähemmän tärkeitä kertomuksen luontoisia lähderyhmiä ovat sanomalehdissä julkaistut uutiset ja kertomukset sekä perimätieto. Lehdissä on säännöllisesti markkinaselostuksia, joissa kerrotaan lyhyesti eri tavaroiden tarjonnan ja kysynnän runsaudesta, myyjistä, ostajista ja hinnoistakin. Nämä tiedot näyttävät yleensä luotettavilta, mutta niitäkin vaivaa sanontojen epämääräisyys, ja numerollisten arvioiden todistusvoima on melko kyseenalainen. Hintatiedot voivat olla sinänsä luotettaviakin, mutta kun esim. kangaslaadut on jaoteltu aivan ylimalkaisesti, niin vertailuja on useimmiten mahdoton suorittaa, ja täten markkinoiden hintaselostuksista on kotiteollisuutta tutkittaessa lopultakin varsin vähän hyötyä. Lehtien kirjeenvaihtajien lähettämät kuvaukset paikkakuntansa oloista ovat samantapaista aineistoa kuin edellä mainitut virkamiesten ker-

tomukset. Perimätietoa ei ole kerätty erikoisesti tätä tutkimusta varten — sitä ei ole suurten nälkävuosien takaa enää saatavissa niin paljon, että sen keruu kannattaisi — mutta aikaisemmin kerättyä materiaalia on saatu jonkin verran kirjallisuudesta ja eri kokoelmista. Sitä vaivaa muun epäluotettavuuden ohella usein erikoisesti ajoitusten epämääräisyys.

Jäämistön luontoista aineistoa edustavat tämän tutkimuksen lähteissä ennen kaikkea tullikamarien vienti- ja tuonti-ilmoitukset sekä niihin perustuvat keskusvirastojen yhteenvedot. Näihin rinnastettavaa materiaalia ovat myös monesti käytetyt Turun tuulaakitilit. Näiden lähderyhmien luotettavuus näkyy olevan sangen vaihteleva, joten sitä on välttämätöntä käsitellä kussakin tapauksessa erikseen. Jonkinlaisena yleislausuntona puolustanee kumminkin paikkaansa toteamus, että tullitilien vienti- ja tuontiluvut voi jokseenkin turvallisesti käsittää vähimmäismääriksi — lähinnä vain satunnaiset virheet ovat voineet synnyttää liian suuria lukuja. Liian pienien lukujen esiintyminen on sen sijaan aina huomioon otettava mahdollisuus ja hyvin usein suorastaan todistettava tosiasia.

Kaiken kaikkiaan Haminan rauhan ja suurten nälkävuosien välisen ajan kotiteollisuutta valaiseva aineisto vaikuttaa lähteitä ja lähderyhmiä yksitellen tarkastellessa enimmäkseen niin epäluotettavalta, että saattaa näyttää kyseenalaiselta, voiko tutkimuskohteesta ylipäänsä muodostaa minkään arvoista kuvaa. Lähdeaineisto kokonaisuutena on kuitenkin aivan toista kuin yksityiset lähteet, koska eri tahoilta saadut tiedot tukevat toisiaan. Tärkeistä kotiteollisuudenhaaroista on tavallisesti jo yhdeltä paikkakunnalta tietoja useastakin toisistaan riippumattomasta lähteestä. Laajalle levinneitä kotiteollisuudenhaaroja tutkiessa myös lähipaikkakunnilta saadut samantapaiset tiedot vahvistavat toistensa todistusvoimaa. Vaikea ja usein esiintyvä kysymys on, kuinka paljon käytettävissä olevan niukan aineiston varassa liikuttaessa voi päätellä lähteiden vaikeutemisesta. Materiaali on siksi epätasaista, että tämäkin seikka on arvosteltava kussakin tapauksessa erikseen, mutta luonnollisesti argumentum ex silentio on tavallista epäluotettavampi, milloin koko lähdeaineisto on niukka. Silloinhan luonteeltaan melko satunnaisetkin tekijät — tässä tapauksessa lähinnä yksityisten henkilöiden

mielenkiinto kotiteollisuutta kohtaan tai sen puute — voivat vaikuttaa tuntuvasti käytettävissä olevien tietojen määrään.

Joka tapauksessa on tosiasia, että kotiteollisuuteen on kiinnitetty tässä käsiteltynä ajanjaksona verrattain vähän huomiota. Tästä syystä materiaali on pakostakin niukkaa ja hataraa, ja moni tärkeältä näyttävä probleemi on täytynyt jättää riittävän todistusaineiston puutteessa ratkaisematta tai vain hypoteesin luontoisen vastauksen varaan. Tällaisten vaikeuksien merkitystä vähentää toisaalta suuressa määrin tutkimuksen laaja näkökulma: kun sen kohteena on myyntiä varten harjoitettu kotiteollisuus kokonaisuutena, niin jotkut osakysymykset voivat jäädä hämäriksikin kokonaisuuden liiaksi kärsimättä. Näin ajatellen ei ole liioin aihetta pitää aineiston epätasaisuutta aivan kohtalokkaana seikkana eikä missään tapauksessa syytä rajoittaa jonkin kotiteollisuudenhaaran käsittelyn yksityiskohtaisuutta muka tasapainon nimessä sillä perusteella, että toisista, ehkä tärkeämmistä, on jostakin syystä suhteellisesti vähemmän tietoja. Kaikki tiedot saattavat olla hyödyllisiä ansiokotiteollisuuden yleistä luonnetta ja asemaa selvitetessä.

TEKSTIILIT

Pellavan kehruu ja kudonta

Pellavan viljely

Pellavan kudontaa ja kehruuta käsittelevän luvun alkuun on osoitautunut tarpeelliseksi sijoittaa laajahko katsaus pellavan viljelyyn eri osissa Suomea. Siitä on kyllä kirjoitettu aikaisemminkin, mutta ei tämän tutkimuksen kannalta tyydyttävästi. Pellavan viljelyn verrattain laaja käsitteleminen johtuu osittain siihen perustuvan kotiteollisuuden suuresta merkityksestä, joka edellyttää siihen vaikuttaneiden tekijöiden perusteellista selvittämistä. Mutta lisäksi pellava samoin kuin hamppukin poikkeaa monista Suomen kotiteollisuuden raaka-aineista siinä, että jo sen viljely ja esikäsitteleminen vaativat paljon työtä ja taitoa. Tästä syystä on ajateltavissa, että pellavaan ja hamppuun perustuva kotiteollisuus olisi riippunut tavallista enemmän raaka-aineen saantiin liittyvistä tekijöistä.

Pellavaa on käytetty Suomessa kankaiden valmistukseen esihistorialliselta ajalta lähtien, sillä jo rautakauden haudoista on tavattu pellavakankaan jäännöksiä, tosin niukasti. Pellava on kuitenkin huonosti säilyvää, joten sitä on voitu käyttää enemmänkin kuin löydöt osoittavat. Ella Kivikoski katsoo pellavaharjalöytöjen osoittavan, että pellavaa myös viljeltiin Suomessa jo esihistoriallisen ajan lopulla.¹ Ainakin 1600-luvulla pellava oli jo laajalle levinnyt viljelyskasvi, vaikka tietoja on vielä mainitulta vuosisadalta niukalti. Mutta 1700-luvulta niitä on jo enemmän, ja osoittautuu, että pella-

¹ *Kivikoski* 1961 239—240.

van viljely oli vuosisadan keskivaiheilla yleistä jokseenkin kaikkialla maan etelä- ja keskiosissa ulottuen harvinaisena kauas Pohjois-Suomeenkin. Hämeessä viljeltiin laajalla alueella niin paljon pellavaa, että sitä riitti runsaasti myytäväksikin. Näin oli laita useimmissa Etelä-Hämeen pitäjissä ja pohjoisempana Längelmäveden reitin ympärillä. Erikoisessa maineessa pellavan tuotannostaan olivat Lammin, Hollolan, Oriveden ja Längelmäen pitäjät kappeleineen. Toinen alue, jolta riitti pellavaa myytäväksi, oli Pohjois-Karjalan länsiosa, nimenomaan Liperin ja Tohmajärven pitäjät. Pellavaa ei myyty sieltä yhtä paljon kuin Hämeestä, mutta se oli laadultaan erinomaista. Yleensäkin Suomen pellavan sanotaan olleen valtakunnassa hyvässä maineessa.²

Tässä tutkimuksessa käsitellyltä ajanjaksolta on melko runsaasti tietoja pellavan viljelystä, joskaan ilmoitettuihin kylvö- ja satomääriin ei ole sanottavasti luottamista.³

H ä m e e n erikoisasema pellavan tuotannon alalla säilyi hyvin voimakkaana autonomian ajallakin. Kaikissa tämän maakunnan pitäjissä viljeltiin pellavaa niin paljon, että sitä tarvitsi ostaa muualta korkeintaan aivan vähän, ja suuresta osasta Hämettä sitä riitti runsaasti myytäväksikin. Pellavaa myytiin ainakin vähän kaikista Etelä-Hämeen pitäjistä, Somerolta ja Ypäjäältä Iittiin, Nastolaan ja Asikkalaan saakka, mutta pohjoisempaa vain kapeahkolta alueelta: Pälkäneeltä, Kuhmalahdelta, Orivedeltä ja Längelmäeltä sekä kahden viimeksi mainitun pitäjän kappeleista ja Ruoveden pitäjän itäosasta. Sikäli kuin esitettyihin arvioihin voi luottaa, pellavaa viljeltiin eniten Lammin emäseurakunnassa, joka sai Böckerin kokoelman mukaan puolet rahatuloistaan raakapellavan myynnistä. Muita erittäin paljon pellavaa myyviä paikkakuntia olivat Kosken kappeli, Hauho kappeleineen sekä Orivesi, Eräjärvi, Längelmäki ja Kuorevesi.⁴ Tärkeitä pellavapitäjiä olivat myös Asikkala, Hollola, Nastola,

² *Laine K* 1935 41—49.

³ Tärkeimpänä lähteenä koko tässä alaluvussa on Böckerin kokoelman (VA) toinen nide, jonka tiedot ovat 1830-luvun keskivaiheilta.

⁴ KD 3/355, 1816 (STS:n kertomus); STA D XVI 3: 44, 71, 77; *Kaukovalta* 1931 327.

Vanaja, Renko, Janakkala, Hausjärvi, Loppi ja ehkä jotkut muutkin. Kaikista Etelä-Hämeenkaan pitäjistä ei sentään myyty kovin paljon pellavaa, maakunnan itä- ja pohjoisosista vielä vähemmän. Päijänteen länsirannan pitäjistä ei ole sitä koskevia myönteisiä tietoja Asikkalaa pohjoisempaa, ei liioin Päijänteen takaisesta Itä-Hämeestä, jossa oltiin kyllä pellavan suhteen suurin piirtein omavaraisia. Maakunnan pohjoisosaan, Hämeen puoleiseen Keski-Suomeen, piti ostaakin vähäisiä määriä pellavaa.

Koko Hämeen pellavan tuotannosta on Suomen Talousseuran piirissä laadittu eräitä arvioita, jotka antanevat likimäärin oikean kuvan sen laajuudesta, vaikka eivät perustukaan tarkkoihin tutkimuksiin. Niinpä 1816 arvioitiin, että Hämeestä myytiin vuosittain 60 000 leiviskää raakapellavaa.⁵ Luutnantti Odert Henrik Gripenberg arvioi 1838 koko Hämeen vuotuisen pellavantuotannon 150 000 leiviskäksi ja Suomen Talousseuran sihteeri 1841 vähintään 100 000 leiviskäksi. Talousseuran samana vuonna ilmaiseman käsityksen mukaan Hämeen pellavantuotanto oli silmännähtävästi ja jatkuvasti lisääntynyt. Tämä väite pitääkin varmaan paikkansa ainakin sitä aikaa ajatellen — 1840-luvulle asti — jolloin puuvillan kilpailu ei ollut vielä huomattava. Maan väkiluvun nopea lisääntyminen lisäsi tietenkin pellavan kulutusta ja siten myös Hämeen pellavan menekkiä, jota Suomen Talousseura kiittääkin hyväksi ja varmaksi.⁶

Hämeen pellavaa oli kahta laatua, vihreää ja valkoista pellavaa, joista ensin mainittu oli hienompaa ja pehmeämpää mutta hauraampaa kuin valkoinen pellava. Vihreän pellavan tuotantoalue käsitti Längelmäen ja sen kappelin Kuoreveden sekä Oriveden, Juupajoen, Eräjärven, Kuhmoisen, Jämsän, Korpilahden ja Toivakan. Valkoista pellavaa tuotti Hämeen laaja eteläinen pellava-alue ja yleensä suurin osa Suomea. Molemmat pellavalaadut kasvatettiin samasta siemenestä, eikä viljelymenetelmissä sanota olleen eroa, mutta sitä enemmän pellavan myöhemmässä käsittelyssä. Samuel Salovius, joka julkaisi 1757 parhaan kuvauksen vihreän pellavan valmistuksesta, katsoi vihertävän värin säilymisen riippuvan sekä

⁵ KD 3/355, 1816.

⁶ *Laine K* 1943 22; *Finlands Allmänna Tidning* 1841: 304.

liotus- että kuivatustavasta. Liotuspaikka oli valittava oikein, ja liotus ei saanut kestää liian kauan, ei myöskään pellavan kuivatus, joka toimitettiin vihreän pellavan alueella ripustamalla pellavat aidalle tai erikoiselle telineelle. Etelä-Hämeen valkoinen pellava kuivatettiin nurmelle levittämällä, mutta aidalla kuivattaminen oli yleistä laajalti muuallakin kuin vihreän pellavan alueella, ja Salovius korostikin sitä seikkaa, ettei pellavan kuivattaminen aidalla sinänsä riittänyt, vaan tärkeintä oli kuivatusajan lyhyys.⁷ Hämäläisillä oli vanhastaan tapana myydä pellavansa lihdattuina mutta häkilöimättöminä.⁸

Hämeessä kasvatetun pellavan myynnistä kerrottiin 1841 seuraavaa: »Hämeen pellava myydään suureksi osaksi pohjalaisille, jotka jo marras- ja joulukuussa Tornioista, Oulusta ja muualta pohjoisesta tullen kiertävät Hämeen pitäjissä, joista he ostavat useita tuhansia leivisköitä sekä vihreää että valkeaa pellavaa, minkä he sitten talvella kuljettavat kotiseudulle. Muu pellava, jota ei tarvita seudun omaan käyttöön, myydään talvimarkkinoilla Hämeenlinnassa, Tampereella ja Turussa, pääasiallisesti viimeksi mainitussa paikassa, jossa tavara saa aina varman ja enimmäkseen edullisen menekkin.»⁹ Tähän voi lisätä, että Jyväskylän markkinoilla kävi jo 1810-luvulla, siis ennen kaupungin perustamista, Tornion puolen miehiä ostamassa Hämeen pellavaa.¹⁰ Pellavan viennin Hämeestä Pohjanmaalle suorittivat siis suureksi osaksi pohjalaiset kauppamiehet, paljolti kai

⁷ *Salovius 1757 12—17; Finlands Allmänna Tidning 1841: 304; Simola 1933 35—36; Kaukonen 1946 104—105.* Lehtori Hulda Kontturi on huomauttanut kirjoittajalle siitä mahdollisuudesta, että vihreä pellava olisi myös nyhdetty tavallista aikaisemmin. Salovius ei suoranaisesti kosketele tätä kysymystä; hänen käsityksensä on kyllä, että hänen kotiseudullaan vain saatiin jälkikäsitellyssä säilymään väri, joka muualla päästettiin häviämään, mutta on hyvin mahdollista, että hän ei tuntenut riittävästi valkoisen pellavan alueen menetelmiä voidakseen vertailla nyhtämisaikoja. Lehtori Kontturin esittämä näkökohta on siis syytä ottaa huomioon, varsinkin kun myös Ångermanlannin pellavan erikoisen hienouden katsotaan johtuneen suureksi osaksi siitä, että se nyhdettiin ennen kypymistään (*Utterström 1957 II 42*).

⁸ *Kaukonen 1946 223.*

⁹ *Finlands Allmänna Tidning 1841: 304.*

¹⁰ *Brummer 1916 82.*

laitonta kauppaa käyvät talonpojat, jotka sitten myivät pellavan kotipuolessaan. Niinpä Kalajoelta kerrottiin 1831, että sitä ostettiin »monilta pellavaa Hämeestä tuovilta pellavakauppailta», minkä ei juuri voi ajatella viittaavan kaupunkien porvareihin. Mutta ainakin Längelmäen ja Oriveden pitäjiä talolliset kävivät usein itsekin viemässä pellaviaan Pohjanmaalle, nimenomaan Vaasaan ja Kokkolaan. Turun puoleen monetkin hämäläiset veivät pellavansa itse Längelmäveden seuduilta ja Kaakkois-Hämeestä saakka, sillä Turku oli vielä 1800-luvun alkupuoliskolla heille hyvin tärkeä kauppapaikka, jossa saattoi toimittaa niin monta asiaa, että hyvin kannatti käydä siellä kerran talvessa. Jotkut hämäläiset veivät pellavia myös Kuopion markkinoille, useat Poriin ja maakunnan eteläosasta tietysti hyvinkin monet Uudenmaan rannikolle, etenkin Helsinkiin ja Porvooseen. Markkinat olivat kaikkialla tärkeitä pellavan kauppatilaisuuksia.¹¹ Elias Lönnrot väitti vienankarjalaisten laukkurysienkin ostaneen suuria määriä Lammin pellavaa, luonnollisesti myydäkseen sen Suomessa, koska Venäjän Karjala myi pellavaa eikä suinkaan ostanut. Raakapellava tuntuu tosin melko halvalta tavaralta kantamalla kuljetettavaksi, mutta ei ole silti luultavaa sekään, että Lönnrotin tieto olisi aivan tuulesta temmattu: on ajateltavissa, että jotkut laukkurysät ostivat tyhjiin laukkuihinsa pellavaa myydäkseen sitä kotimatallaan Itä-Suomen rahvaalle.¹²

Muissa maakunnissa pellavaa viljeltiin paljon vähemmän kuin Hämeessä. Ainoakaan niistä ei ollut pellavan suhteen kokonaan omavarainen, ja pellavaa myyviä pitäjiä niissä oli kaikkiaan yhden käden sormilla luettava määrä. L ä n s i - S u o m e n ainoan merkittävän raakapellavaa myyvän alueen muodostivat Lohja, Karjalohja, Nummi ja Pusula, joista sitä vietiin jonkin verran Lohjan, Helsingin, Turun ja Hämeenlinnan markkinoille.¹³ Melkein kaikki Varsinais-Suomen, Satakunnan ja Uudenmaan pitäjät joutuivat ostamaan osan tarvitsemaansa pellavaa, jotkut verrattain vähän, kuten Porvoon pitäjä kappeleineen, muutamat taas lähes kaiken, niin kuin

¹¹ *Kaukovaalta* 1931 516—518; *Jutikkala* 1949 373; *Finlands Allmänna Tidning* 1841: 304; OTA, J. Frosteruksen kirje 21. 5. 1831.

¹² *Lönnrot* 1828—39 11.

¹³ Böckerin kokoelma I: 95 (VA).

Kymenlaakson läntiset seurakunnat Elimäki, Anjala ja Ruotsinpyhtää tai Merikarvia Satakunnan rannikolla.¹⁴ Turun saariston ulomissa osissa pellavaa ei viljelty lainkaan: Iniön, Rymättylän, Houtskarın, Korppoon, Nauvon ja Hiittisten seurakuntiin ostettiin kaikki pellava, mitä niissä tarvittiin. Samoin oli laita Ahvenanmaan itäisessä saaristossa, ja Ahvenan mantereellekin piti ostaa hyvin paljon pellavaa.

Tästä kaikesta voi päätellä, että edellä mainitut maakunnat muodostivat mitä tärkeimmän Hämeen pellavan myyntialueen, ja Suomen Talousseura ilmoittikin 1841, että Varsinais-Suomeen ja Uudellemaalle ostettiin puuttuva pellava Hämeestä. Sieltä saatiin nimenomaan suurin osa hienoihin kankaisiin käytetystä raaka-aineesta. Samoin on varmaan ollut myös Satakunnan laita, josta on tätä todistavia tietoja ainakin Tyrväästä ja Merikarvialta.¹⁵

I t ä - S u o m e s s a pellavan viljely oli aika runsasta. Savossa sanotaan itse kasvatetun pellavan riittäneen omiin tarpeisiin ainakin Pieksämäellä, Leppävirralla, Kangasniemessä, Juvalla, Hirvensalmessa ja Ristiinassa. Toisinaan Mikkelin ympäristön pitäjien pellavasato jopa ylitti niiden tarpeen, jolloin ylijäämä myytiin, kuitenkin vain omaan lääniin. Mutta mihinkään osaan Savoia ei tarvinnut ostaa kovinkaan paljon pellavaa, eniten maakunnan pohjoisimpiin pitäjiin. Muutamista maaherrankertomuksista saa lisätukea sille, lähinnä Böckerin kokoelman tietojen nojalla muodostetulle käsitykselle, että Savo oli pellavan suhteen lähimain omavarainen. Niissä annetaan ymmärtää, että myytäväksikin kudottu pellavakangas oli valmistettu itse kasvatetusta raaka-aineesta. Näin kerrotaan 1805 Pieksämäen ja Leppävirran, 1816 Joroisten ja Pieksämäen ja 1856 muutamien Mikkelin läänin pitäjien kudonnasta.¹⁶

Karjalan eteläosassa oli monta pitäjää, joihin ei tarvinnut lainkaan ostaa raakapellavaa, ja muihinkin hankittiin ostamalla vain pieni osa pellavasta, Böckerin kokoelman mukaan yleensä 10—25 %.

¹⁴ STA D XV b 5: 111.

¹⁵ Finlands Allmänna Tidning 1841: 304; *Warelius* 1855 64; STA D XV b 5: 111.

¹⁶ Finlands Allmänna Tidning 1841: 304; STA D IV 5: 134—137; *Hallitus-konselji* 1812—16 116; ML kuvk 1851—55 f. 5.

Maakunnan pohjoisempiin osiin pellavaa ostettiin joka pitäjään, mutta ei yleensä kovin paljon. Poikkeuksena olivat Korpiselkä ja Suojärvi, joihin ostettiin suurin piirtein kaikki pellava, mitä tarvittiin. Myytäväksi pellavaa ei riittänyt mistään osasta Karjalaa, ei siis enää Liperistä eikä Tohmajärveltäkään, vaan nämäkin pitäjät olivat osaksi ostopellavan varassa. Näillä tienoin pellavan viljelyn on katsottu taantuneen ainakin suhteellisesti jo 1700-luvun kuluessa, minkä on selitetty johtuneen siitä, että aikaisempi pellavavero voitiin korvata rahamaksulla.¹⁷

Itä-Suomen tarvitsema ostopellava hankittiin eri suunnilta. Pohjois-Savoon sitä tuotiin Hämeestä.¹⁸ Mikäli Etelä-Savossa joskus tarvittiin enemmän ostopellavaa kuin oman maakunnan parhaat pellavapitäjät pystyivät myymään, niin täydennystä on saatu luonnollisimmin Kaakkois-Hämeestä. Karjalan pohjoisosaan ja Raja-Karjalaan pellavaa tuotiin Aunuksesta, jossa sitä viljeltiin runsaasti.¹⁹

Pohjanmaalla pellavaa viljeltiin eniten Etelä-Pohjanmaan suomalaisissa pitäjissä, vaikka sato ei niissäkään aina riittänyt omiin tarpeisiin, vielä vähemmän myyntiin. Ilmajoen ja Kuortaneen pitäjiin ei Böckerin kokoelman mukaan sentään ostettu enempää kuin kymmenes osa tarvitusta pellavasta. Muutamien muiden lähteiden tiedot vahvistavat tätä kuvaa.²⁰ Pohjoisempina pellavaa viljeltiin jonkin verran Kokkolan, Lohtajan, Kalajoen ja Pyhäjoen pitäjissä,²¹ mutta muualla hyvin vähän. Tosin pellavan kokeilemisesta on jo 1700-luvun lopulta tietoja Iistä ja Rovaniemeltä, samoin 1800-luvun ensimmäisiltä vuosikymmeniltä Kemistä ja Rovaniemeltä saakka, mutta sadot jäivät niin huonoiksi, että Pohjois-Pohjanmaan oma pellavanviljely ei saanut käytännöllistä merkitystä. Etelä-Pohjanmaan ruotsalaisiin pitäjiin ja Raahen tienoilta alkaen kaikkialle maakunnan pohjoisempiin osiin, sekä rannikkoseudulle että Kai-

¹⁷ *Manninen I* 1922 106—107; *Laine K* 1943 23—24.

¹⁸ *Finlands Allmänna Tidning* 1841: 304.

¹⁹ *Manninen I* 1922 107.

²⁰ KD 3/355, 1816; VaL mhk 1818; *Finlands Allmänna Tidning* 1841: 304.

²¹ *Böcker* 1815 1 67; *Virrankoski* 1955 560; *Tuulasvaara* 1960 96; Kokkolan pitäjän nimismiehen kert. 1851—55 (VMA); OTA, J. Frosteruksen kirje Kalajoelta 21. 5. 1831.

nuun puoleen, hankittiin ostamalla kaikki tai käytännöllisesti katsoen kaikki pellava, mitä tarvittiin.²²

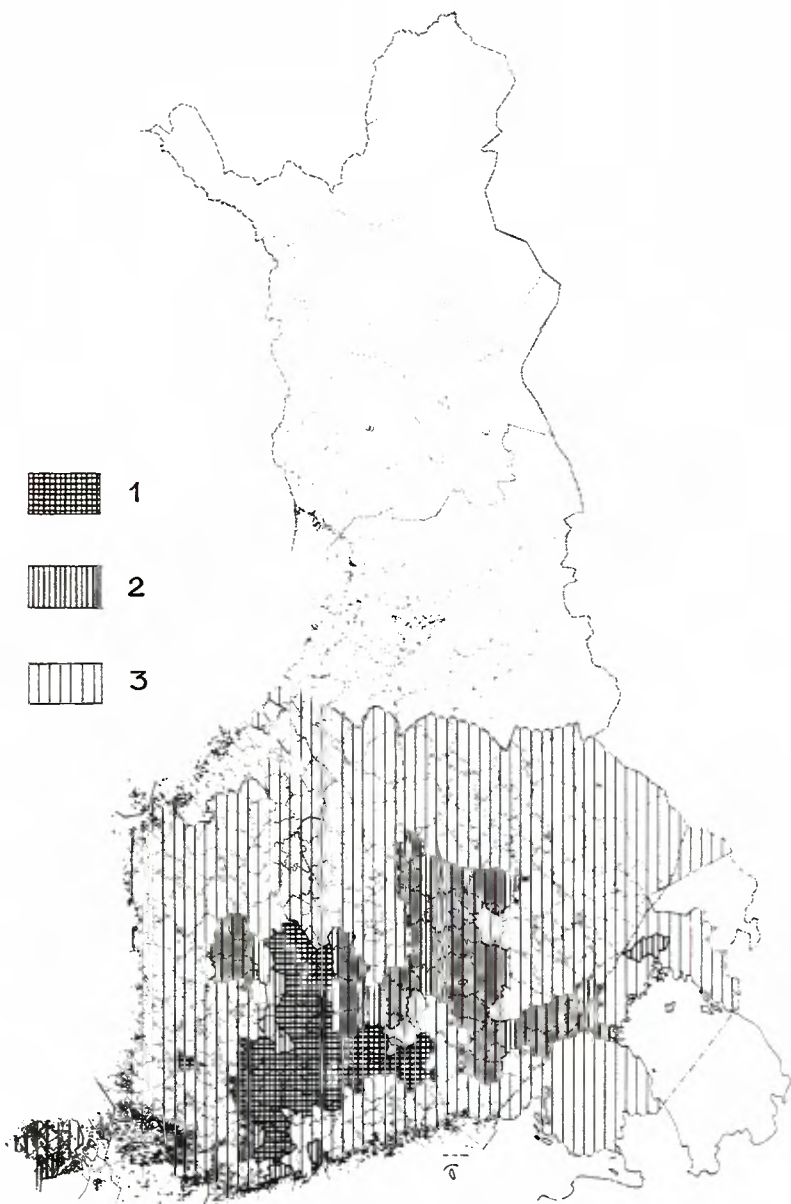
Vaasan läänin maaherra kertoi 1808 pellavaa ostettavan enimmäkseen Hämeestä; Oulun läänin sitä taas sanottiin tuotavan Hämeestä sekä lisäksi Venäjältä (1805) ja Kuopion läänistä (1817). Viimeksi mainittu tieto voi olla ainakin osaksi harhaanjohtava, koska Hämeestä tiedetään tuodun pellavaa myös Kuopion markkinoille. Joka tapauksessa on selvää, että ainakin Pohjanmaan eteläosaan ja pohjoisemmaksikin rannikkoseudulle tuotu pellava oli pääasiallisesti Hämeessä kasvatettua. Venäjältä pellavaa on tuotu enimmäkseen maitse, itärajan yli, mistä on tietoja jo Ruotsin vallan aikuisissa rajatullikamarien kertomuksissa. Elias Lönnrot kertoi vielä 1837, että viennakarjalaiset talonpojat veivät pellavaa Suomen markkinoille myytäväksi. Tämä pellava oli varmaan heidän kotiseudullaan kasvatettua, sillä Venäjän Karjalassa pellavaa on viljelty menestyksellisesti Vienanmeren rannoilla saakka.²³

Pellavan viljelyn epätasaisuus ja ennen kaikkea Hämeen selvä ja voimakas erikoisasema vaativat lähempää tarkastelua. Olisi selvitettävä, mitä muista maakunnista poikkeavia edellytyksiä Hämeessä oli laajaan pellavan viljelyyn, ja toisaalta, mikä oli tämän esteenä niillä seuduilla, joilla pellavaa viljeltiin vähiten. Hämeen pitkäaikaisen erikoisaseman syyt eivät tietenkään olleet luonteeltaan satunnaisia.

Ensin on tarkasteltava pellavakasvin biologisia vaatimuksia. Se on varsinkin taimena hallanarka, ja muutenkin sadon määrä riippuu kasvukauden pituudesta siksi paljon, että Pohjois-Suomen ilmasto ei sovi pellavan viljelemiseen. Toiseksi pellava kärsii kovasti

²² *Virrankoski* 1955 560; OL mhk 1817 ja 1830; STA D XVI 3: 11—12 (OL maaherran kirje 1831: useimmat läänin pitäjät ostavat kaiken tarvitsemansa pellavan); OTA, seuran vuosikertomus 1837.

²³ KKoll. årsb. Uth. 1 (Fr 543); RVA Landshöfdingarnas skrivelser till K.M., M. Vanbergin kirje 6. 2. 1808 (Fr 348); OL mhk 1805 (Fr 369); OL mhk 1817; STA D XVI 3: 11—12; OTA, saap. kirjeitä: J. Frosterus Kalajoelta 21. 5. 1831 ja I. Montin Siikajoelta 22. 5. 1831; *Lönnrot* 1828—39 320; *Sauli* 1929 733.

Pellavan viljely 1809—1865. 1 viljeltiin myytäväksikin, 2 viljeltiin omaan tarpeeseen riittävästi, 3 osa pellavaa jouduttiin ostamaan. Viivaamattomilla alueilla pellavaa viljeltiin enintään poikkeuksellisesti.

kuivuudesta, joten maan, jossa sitä viljellään, tulee olla hikevää, selaista maata, joka ei kuivu liikaa pitkinä poutakausinakaan. Sen sijaan pellavamaan ei tarvitse olla erikoisen voimakasta tai vahvasti lannoitettua. Hiekkamaa ei tietenkään sovi pellavalle, koska se kuivuu kovin helposti, mutta sama ominaisuus on myös raskailla savimailla, joten tällaisista saadaan kuivina kesinä kovin niukka pellavasato. Parhaiten pellavalle sopivat ainakin Suomen ilmastossa hiesumaat ja keveät savimaat eli niin kuin aikaisemmin sanottiin hietamulta ja savimulta. Varsinkin keveää savimaata eli savimultaa pidetään hyvänä pellavamaana, josta saadaan runsas sato hieno- ja lujakuituista pellavaa. Pellava tuottaa hyvän sadon myös kaskessa, jos maaperä on sopivaa, ja vielä 1700-luvulla se olikin yleinen kaskikasvi sekä Hämeessä että Savossa ja Karjalassa.²⁴

Pohjanmaan keski- ja pohjoisosissa, joissa pellavaa viljeltiin hyvin vähän, tämä on tietysti johtunut ratkaisevasti ilmaston epäedullisuudesta. Ruotsin puolella Ångermanlannissa, joka on yhtä pohjoisessa kuin Etelä-Pohjanmaa, opittiin tosin kääntämään paha hyväksi siten, että kasvukauden jäädessä lyhyeksi pellava korjattiin ehdoin tahdoin keskenkasvuisena ja saatiin sitä sopivasti käsittelemällä tavattoman hieno kuitu.²⁵ Mutta pohjalaiset eivät ottaneet tässä kohden oppia merentakaisilta naapureiltaan, vaan tyytyivät ostamaan Hämeen pellavaa.

Mitä taas tulee sopivan maalajin suomiin pellavan viljelyn edellytyksiin, niin monin paikoin Satakunnassa, Varsinais-Suomessa ja Uudellamaalla aina Kymenlaaksoa myöten pellot — ja nimenomaan sellaiset jokilaaksojen peltomaat, jotka olivat viljelyksessä jo 1800-luvun alkupuoliskolla — ovat hyvin raskasta savea ja siis pellavalle epäedullisia. Hämeessä tällaista maata on vähemmän mutta hiesumaita ja keveitä savumaita sen sijaan monin paikoin paljon, etenkin juuri niissä pitäjissä, joissa pellavaa on kasvatettu eniten. Useimmissa Hämeen pellavan viljelyn kuvauksissa kiinnitetään huomiota pellavapitäjien maanlaatuun ja pidetään sitä sikäläisen menestyksellisen pellavankasvatuksen tärkeimpänä edellytyksenä. Kannattaa

²⁴ *Sauli* 1929 735; *Simola* 1933 15—16; *Wallinbeimo B* 1927 45; *Porthan* 1795 482—483; *Grojenfelt G* 1899 46; *Manninen I* 1922 64.

²⁵ *Utterström* 1957 II 41—42.

myös huomauttaa siitä, että perunaa, joka menestyy parhaiten juuri samanlaisessa maassa kuin pellava, viljellään nykyään erikoisen runsaasti monessa sellaisessa Hämeen pitäjässä, joka oli ennen kuulu pellavastaan. Silti ei ole syytä unohtaa, että pellavalle sopivia maita on muuallakin kuin Hämeessä, sekä rannikkomaakunnissa että Itä-Suomen sisämaassa, Savon ja Karjalan moreenimailla. Kun siis oletetaan, että maanlaadun sopivuus on ollut Hämeen pellavan viljelyn erikoisaseman perustana, niin on samalla muistutettava siitä, että tämä erikoisasema olisi tuskin muodostunut yhtä selväksi, elleivät siihen olisi vaikuttaneet muutkin tekijät.²⁶

Muuan sellainen seikka, joka jonkin verran vahvisti Hämeen pellavan viljelyn asemaa, ei tosin rannikkomaakuntiin mutta Itä-Suomen sisämaahan verrattuna, oli hyvä siemenen saanti. Vanhastaan oli huomattu, että Itämerenmaakunnista, varsinkin Riiasta, ostettu pellavansiemen tuotti paremman sadon kuin kotimainen. Toisaalta riikalaisella siemenkannalla oli mitä voimakkein taipumus huonontua jatkuvasti viljellessä. Se oli näet laadultaan sekalaista: erittäin hyvän siemenen joukossa oli huonompaa, joka oli nopeakasvuista ja valmistui äkkiä, mutta jäi lyhyeksi ja tuotti siis kehnon sadon. Nopeakasvuinen kanta oli biologisesti voimakkaampaa ja ainakin Suomen oloissa se pääsi muutamassa vuodessa vallitsevaksi. Näin ollen riikalainen siemen oli uudistettava aina muutaman vuoden väliajoin, jos mieli saada kunnan satoja. Hämäläisille ja muille länsisuomalaisille, joilla oli hyvät yhteydet Itämerenmaakuntiin, tämä ei tuottanut suuriakaan vaikeuksia, ja niin he käyttivätkin sekä 1700-että 1800-luvuilla hyvin yleisesti riikalaista siementä, minkä käytännön kokemus oli osoittanut edulliseksi.²⁷

Toisin oli laita Itä-Suomen sisämaassa. Siellä käytettiin kotimaista pellavansiementä, ja tulokset eivät ilmeisesti olleet kovin hyvät; ainakin Kuopion läänin kuvernööri Adolf Ramsay valitti 1845 syvästi sitä, että hyvää Riian pellavansiementä oli kovin vaikea saada hänen lääniinsä. Toisaalta talonpojat olivat suhtautuneet torjuvasti,

²⁶ *Juusela-Wäre* 1956 32; *Rudenschöld* 1738—41 46; *Porthan* 1795 392; *Lindgren* 1864 40; *Wallinbeimo B* 1927 44; *Simola* 1933 15-16.

²⁷ *Simola* 1933 11—12; *Rudenschöld* 1738—41 102, 133, 142, 163; *Laine K* 1943 99—105; Kauppatasearviot.

kun Suomen Talousseura oli joskus tarjonnut riikalaista siementä Itä-Suomeen. Pieksämäkeläiset kieltäytyivät 1823 jyrkästi käyttämästä sitä vedoten huonoihin kokemuksiinsa. He olivat kai saaneet joskus riikalaista siementä kokeillessaan huonoja satoja ja todenneet sen siis epäluotettavaksi. Savon oloissa, huonojen kauppayhteyksien häiritessä riikalaisen siemenen säännöllistä uudistamista, olikin nähtävästi viisainta tyytyä tasalaatuisen kotimaiseen pellavansiemeneseen, mutta luultavasti savolaiset ja pohjoiskarjalaiset joutuivat samalla tyytymään myös jonkin verran huonompiin — nimenomaan siemenkannan vuoksi huonompiin — satoihin kuin hämäläiset.²⁸

Kaksi edellä mainittua tekijää, sopiva maanlaatu ja hyvä siemenen saanti, olivat epäilemättä Hämeen pellavantuotannon lisääntymisen perusedellytykset. Kun pellava kasvoi Lammilla, Orivedellä ja muutamissa muissa pitäjissä peräti hyvin, niin yksi ja toinen talonisäntä saattoi jo 1500-luvulla, kenties aikaisemminkin, viedä näistä pitäjistä kauppakaupunkiinsa muun tavaran mukana jonkin verran pellavaa. Kun se oli hyvässä maassa kasvaneena laadultaan tavallista parempaa, niin se teki hyvin kauppansa, ja vähitellen hämäläiset alkoivat kylvää pellavaa varta vasten myytäväksi. Viimeistään 1600-luvulla he alkoivat kiinnittää tähän kasviin aivan erikoista huomiota. Hyvin tärkeänä syynä tähän oli varmasti se, että hämäläisillä oli tuon ajan oloissa pitkähäkö ja hankala maamatka Lounais-Suomen tiheästi asutuille rannikkoseuduille. Tämän seikan takia hämäläiset olivat näet painavia ja halpoja tuotteita viedessään heikommassa asemassa kuin rannikkoseudun väestö. Toisin oli laita, kun vietiin pellavaa, sillä se oli hyvin säilyvää, helppoa kuormata ja kuljettaa ja keveyteensä nähden melko hyvässä hinnassa. E. E. Kailan arvion mukaan raakapellava vastasi 1700-luvun jälkipuoliskolla raharvoltaan yli kolminkertaisesti painavampaa viljamäärää. Pellava sopi siis kaikin puolin hyvin sisämaan asukkaana kauppatavaraksi.²⁹

Sitäpaitsi hämäläisten ei suinkaan tarvinnut kuljettaa pellaviaan aivan määrättömien matkojen päähän saadakseen niistä kunnan

²⁸ KL kuvk 1842—44; *Laine K* 1943 104—105.

²⁹ *Kaila* 1931 25. Kaila arvioi tynnyrin viljaa vastanneen arvoltaan noin 4 leiviskää pellavia. Viljatynnyrin paino oli noin 115 kg.

hinnan. Se on jo edellä todettu, mikäli on kysymys autonomian ajasta, mutta samoin oli jo 1600- ja 1700-luvuilla. Jo silloin Turussa ja Porvoossa harjoitettiin runsaasti ammattimaista pellavakankaiden kudontaa, ja luultavasti myös lounaisten rannikkomaakuntien maalaisväestö osti ainakin 1600-luvulta lähtien Hämeen pellavaa. Turkuun tuotiin vuoden 1641 sattumalta säilyneen pikkutulliluettelon mukaan pellavaa Hämeestä, vaikka ei kyllä vielä kovin suuria määriä. Turun ja Porvoon kudonnan lisääntyessä voimakkaasti 1600-luvun jälkipuoliskolla ja samoin edelleen seuraavalla vuosisadalla Hämeen pellavan menekki parani tietysti koko ajan. Sitä vietiin jo 1600-luvulla myös Pohjanmaalle, ja tämän maakunnan asutuksen nopea lisääntyminen varsinkin 1700-luvulla lisäsi tietysti suuressa määrin Hämeen pellavan pohjoiseen päin suuntautunutta myyntiä.³⁰

Hämäläisillä oli enemmän syytä myyntiä varten harjoitettuun pellavan viljelyyn kuin rannikkomaakuntien asukkailla ja paremmat edellytykset kuin savolaisilla ja pohjoiskarjalaisilla. Rannikko-seutu oli kauppayhteyksien puolesta hyvässä asemassa; sillä oli monia tulonlähteitä, ja jos pellavaa viljeltiin, niin ei ollut syytä kiinnittää siihen erikoista huomiota. Savolaisia ja pohjoiskarjalaisia taas häittäsi luonnollisesti se seikka, että heillä oli kovin pitkä matka maan lounaisosaan, jossa pellavalla oli kysyntää. On hyvin luultavaa, että Liperin ja Tohmajärven pellavan myynti tyrehtyi todellisuudessa ennen kaikkea siitä syystä, että näistä pitäjistä oli Porvooseen yli kolme kertaa niin pitkä matka kuin Lammilta. Etelä-Karjala olisi ollut paremmassa asemassa, mutta sodat häittäsivät siellä elinkeinojen kehitystä, ja myöhemmin Pietarin läheisyys antoi sille erikoisen suunnan: eteläkarjalainen saattoi hankkia suurkaupungin kauppapiirissä asuessaan rahaa niin monin tavoin, että sellainen hankala keino kuin pellavan viljeleminen myytäväksi ei hevin tullut hänen mieleensäkään.

Pellavan viljeleminen ja myytäväksi puhdistaminen oli näet kaikkea muuta kuin vaivatonta työtä. Pellava on siksi hento ja matala kasvi, että rikkaruohot voivat pahoin vähentää siitä saatua satoa, minkä vuoksi jo pellavamaan kitkeminen tuotti aika lailla työtä.

³⁰ *Lutako* 1957 565—568, 585; VA 7025.

Paljon enemmän vaivaa oli kumminkin pellavien loukuttamisessa ja lihtaamisessa. Hämeen parhaissa pellavapitäjissä siinä kului koko talonväen aika viljanpuinnin päättymisestä pitkälle talveen, täytyipä usein palkata apuväkeäkin. Pellavien puhdistus oli raskasta työtä ja vastenmielistä senkin takia, että kuivat oljet pölyisivät murskaantuessaan valtavasti.³¹ Kaikki tämä oli omiaan suojelemaan Hämeen pellavanviljelyn erikoisasemaa: kukaan ei seurannut hämäläisten esimerkkiä ainakaan helpon ansion toivossa.

Hämäläisillä pellavan viljelijöillä oli ainakin 1700- ja 1800-luvuilla etumatkaa myös laadullisessa suhteessa: he olivat saaneet tuekseen ne edut, jotka seuraavat tuotannon erikoistumista. Pellavaan specialisoituessaan hämäläiset oppivat hallitsemaan yhä varmemmin sen viljelyyn ja puhdistukseen liittyvät seikat. Erikoisia keksintöjä heidän ei tosin voi sanoa tehneen lukuun ottamatta vihreän pellavan valmistamista, josta oli kyllä hyötyä Hämeen pohjoiselle pellava-alueelle. Pellavan puhdistusmenetelmät olivat vielä 1800-luvulla suurin piirtein samat Hämeessä kuin muuallakin Suomessa. Esim. vesivoimalla toimivia loukkuja ja lihtoja, joita käytettiin eräin seuduin Ruotsissa,³² vanhoilliset hämäläiset eivät ottaneet 1860-luvulle mennessä käyttöön. Mutta pääpiirteissään samoja menetelmiä käytettäessäkin perinpohjainen harjaantuminen ja miespolvien aikana kehittynyt työtapojen tuntemus antavat etumatkaa tottumattomampiin tekijöihin. Suomen Talousseura ilmoittikin 1841 olevansa sitä mieltä, että Hämeen pellavan varma menekki johtui sen tavallista paremmasta ja huolellisemmasta valmistuksesta.³³ Luultavasti perinteellinen erikoistuminen ja vanha maine tukivat tässä käsiteltyinä ajanjaksona Hämeen pellavanviljelyä enemmän kuin kaikki luontaiset edellytykset yhteensä. Hämeen pellavan myyntialueella olisi varmaan monin paikoin pystytty lisäämään omaa pellavantuotantoa, mutta ei ollut syytä yrittääkään tätä, koska siihen erikoistuneet Hämeen miehet ilmestyivät pellavakuormineen talvimarkkinoille yhtä varmasti ja säännöllisesti kuin itse markkinapäiväkin koitti.

³¹ *Wetterhoff OF 1807 304; Kaukonen 1946 122—123, 165.*

³² *Utterström 1957 II 32—33.*

³³ *Kaukonen 1946 239; Finlands Allmänna Tidning 1841: 304.*

Itse kasvatetun ja Hämeestä ostetun pellavan lisäksi Suomessa on käytetty tässä käsiteltynä ajanjaksona jonkin verran keisarikunnasta tuotua. Itärajan yli sitä tuotiin sekä Karjalaan että Kainuuseen ja lisäksi pellavaa tuotiin meritse, vaikka hyvin vähän. Suomen tullikamarioiden kautta vuosittain tuodun pellavan määrä jäi tavallisesti vain kymmeniin tai satoihin leivisköihin. Toisaalta Suomikin pystyi viemään pellavaa ulkomaille, ei tosin paljon. Sitä vietiin ensin 1840-luvun alkuvuosiin saakka Ruotsiin, autonomian alkuajoina joskus jopa toistakymmentä tuhatta leiviskää vuodessa, sitten yhä pienenevin määrin. Myöhemmin vietiin 1840- ja 1850-luvuilla jonkin verran pellavaa Englantiin. Suomen Talousseura ilmoitti 1841 ulkomaille viedyn pellavan olevan peräisin Hämeestä.³⁴ Kaiken esitetyn perusteella voi todeta laatu- ja hintasuhteiden olleen Hämeen pellavalle edullisella kannalla, koskapa tämä pystyi pitämään puolensa keisarikunnasta tuotua vastaan ilman tullisuoja.

Pellavan saantia arvostellessa voi näyttää siltä, että tästä kehruaineesta ei olisi pitänyt olla missään osassa Suomea mainittavaa niukuutta; sitähan ei tarvinnut tuoda kovinkaan paljon Venäjältä, josta sitä olisi ollut helposti saatavissa. Näin suoraviivaisesti päätellessä unohtuisivat kuitenkin ajan huonot liikenneyhteydet, kaupan sidonnaisuus ja kansan tottumattomuus kaupalliseen ja teolliseen yritteliäisyyteen. Näiden seikkojen vuoksi verrattain vähäisiltäkin näyttäneet raaka-aineiden saantivaikeudet ovat merkinneet varmasti tuntuvaa tuotannon estettä, joten pellavan erilainen saanti eri seuduilla kannattaa hyvinkin ottaa huomioon siihen perustuvaa kotiteollisuutta tarkastellessa.

Pellavan saanti on tietysti ollut paras niillä seuduilla, joilla sitä korjattiin riittävästi omasta viljelyksestä, siis ennen kaikkea Hämeen pellavapitäjissä, Uudenmaan läntisimmässä osassa ja Länsi-Savossa sekä paikoin Etelä-Karjalassa. Mutta tilanne oli hyvä myös sellaisilla seuduilla, joilla saatettiin oman verrattain runsaan viljelyn täydennykseksi ostaa helposti ja varmasti Hämeestä tai keisarikunnasta tuotua pellavaa. Tämän vuoksi myös hämäläisten tärkeimmän kaup-

³⁴ Kauppatasearvot; KKoll. årsb. Uth. 4; STS *Utlåtande* 1857 54; Finlands Allmänna Tidning 1841: 304.

papaikan Turun ympäristö oli pellavan saannin suhteen erittäin hyvässä asemassa, samoin Uudenmaan itäosa, paljon pellavaa tuottavan Kaakkois-Hämeen tärkeä kauppalue. Etelä-Karjalaan olisi taas kaikesta päättäen ollut helppo hankkia runsaastikin venäläistä pellavaa. Muualla maamme etelä- ja keskiosissa: Ahvenanmaalla, Satakunnassa, Keski-Suomessa, Savon pohjois- ja itäosissa sekä Pohjois-Karjalassa pellavan saanti oli jo jonkin verran vaikeampaa. Keski- ja Pohjois-Pohjanmaalle oli Hämeestä pitkä matka ja Venäjän Karjalasta muuten hankala kulku, niin että kuljetuskustannukset kohottivat pellavan hintaa tuntuvasti, tuotiinpa sitä kummasta suunnasta hyvänsä. Täten hahmotellun raaka-aineensaannin tosiasiallista vaikutusta kotiteollisuuteen käsitellään lähemmin tuonnempana pellavankehruun ja -kudonnan yhteydessä.

Pellavalanka kauppatavarana

Pellavalangan kehruu on ennen kaikkea kudonnan esityötä, koska pellavalankaa on käytetty kovin vähän muihin tarkoituksiin kuin kankaankudontaan. Kalanpyydyksiinkin käytettiin mieluummin hamppuista kuin pellavaista lankaa. Ompelulanka oli ennen puuvillan valtakautta pellavasta kehrättyä, mutta senkään kulutus ei ollut suuren suuri. Mutta vaikka kehruu liittyikin mitä läheisimmin kudontaan, niin silti ei ollut välttämätöntä, että molemmat työvaiheet suoritti sama henkilö tai että kehrääjä ja kutoja olivat edes välittömässä yhteistyössä keskenään. Kehruuseen tarvittiin aivan eri työvälineet kuin kudontaan, ja langat sopivat kauppatavaraksi yhtä hyvin kuin kankaatkin, koska niitäkin oli helppo kuljettaa ja säilyttää. Pellavalangan kehruu onkin esiintynyt muutamain paikoin maattamme itsenäisenä kotiteollisuudenhaarana, joka on syytä käsitellä kudonnasta erotettuna.

Myyntiä varten harjoitetusta pellavankehruusta on tietoja jo vuoden 1740 tienoilta Ulrik Rudenschöldin kertomuksessa. Pellavalankaa myytiin tuohon aikaan useilta Hämeen paikkakunnilta, ainakin Hollolan, Hattulan ja Hauhon pitäjistä, Pälkäneeltä ja vielä joistakin muista seurakunnista Hämeenlinnan lähiympäristöstä. Hans Henrik Boije sanoi 1760 Hollolaa, Pälkänettä ja Hauhoa Hämeen par-

haiksi kehrupitäjiksi. Hämäläiset myivät lankojansa, joita sanotaan jokseenkin tasaisesti kehrätyiksi ja kohtalaisen hienoiksikin, sekä Turkuun että Porvooseen, ja lisäksi niitä vietiin Hämeenlinnan ja Anianpellon markkinoille.¹ Toisen kehrualueen muodosti Porvoon kaupunki lähiympäristöineen. Täällä Rudenschöld arveli kehruutaidon olevan paras koko maassa — sen hän oli kai kuullut porvooolaisilta itseltään, mutta väite saattoi silti olla hyvinkin oikea — sillä värttinän sijasta käytettiin jo yleisesti rukkia, ja naisväki oli pitänyt pitkät ajat tapanaan nousta kehräämään aamuisin kolmen tai neljän aikaan. Porvoon seudun pellavalangat myytiin Porvoon kaupungin ammattikankureille, joita oli tuolloin useita kymmeniä.

Vaikka Rudenschöldin tiedot ovat niukanlaiset, niin ne osoittavat selvästi, että myyntiä varten harjoitettu pellavalangan kehruu ei ollut hänen aikanaan uutuus enempää Porvoon seudulla kuin Hämeessäkään. Kaikesta päättäen se oli saanut alkunsa jo 1600-luvulla. Näin voi olettaa myös siitä syystä, että koko tämä kotiteollisuutena harjoitettu kehruu on aivan ilmeisesti perustunut Turun ja Porvoon pellavakankurien suureen langan kulutukseen, ja heitä oli jo 1600-luvun lopulla yhteensä lähes 50 miestä. Muitakin langan ostajia on voinut olla, lähinnä säätyläisiä, mutta varmaankin vain ammattikankurit ostivat sitä niin säännöllisesti ja niin paljon, että kehruu saattoi vakinaistua ansiotyöksi. Porvoossa langan kysyntä oli 1700-luvun keskivaiheilla niin suuri, että lähiseudun ja Hämeenkin tuotanto ei kyennyt aina sitä tyydyttämään, vaan lisää lankaa täytyi tuottaa toisinaan Venäjältäkin ja varsinkin Tallinnasta. Pohjois-Karjalastakin tuli Liperin ja Tohmajärven pellavan mukana joskus myös vähän pellavalankaa.² Nähtävästi Porvoon kankurit ostivat hyvin suuren osan tarvitsemastaan raaka-aineesta valmiina lankoina.

Turun ja Porvoon pellavankudonnan lisääntyessä nopeasti aina 1700-luvun keskivaiheille asti Hämeen pellavalangan menekki on varmaan jatkuvasti parantunut. Tämän maakunnan eteläosasta tuli sisämaan verrattomasti tärkein kehruuseutu luonnollisesti siitä syystä, että siellä oli paras raaka-aineen saanti. Rannikkomaakuntien

¹ Rudenschöld 1738—41 47, 64, 133, 139—140, 146, 161; Laine K 1935 228.

² Rudenschöld 1738—41 64—65.

kutojien ylivoimaisen kilpailun vuoksi hämäläiset eivät voineet myydä mainittavasti pellavakankaita, kuten tuonnempana osoitetaan. Mutta kehruussa varsinaissuomalaiset ja uusmaalaiset eivät olleet yhtä pahoja kilpailijoita, tai sitten se tuotti niin huonosti, että he mieluummin kutoivat ja jättivät kehruun hämäläisten toimeksi. Joka tapauksessa Hämeen lankoja tuotiin kaupunkeihin niin paljon, että ne alkoivat herättää suurta huomiota.

Näin tapahtui 1700-luvun keskivaiheilla, ja Hämeen pellavaan ja pellavalankaan kohdistunut erikoinen mielenkiinto johtui siitä, että ne näyttivät sopivan tuohon aikaan suuressa suosiossa olleen manufaktuuriteollisuuden perustaksi. Kun hämäläiset opetettaisiin kehräämään riittävän hienoa lankaa, niin heidän maakunnassaan aloitettavalla kutomateollisuudella näytti olevan mitä parhaat menestymisen edellytykset. Ajatusta ryhtyivät toteuttamaan muutamat Boije-suvun jäsenet, uranuurtajana majuri, sittemmin maaherra Hans Henrik Boije. Hän piti vuodesta 1752 lähtien yksityistä kehrukoulua, ensin Kangasalla ja sitten Tammerkosen kartanossa, kunnes sai 1760 kruunun ottamaan koulun haltuunsa, jolloin se siirrettiin Otavalan kartanoon Messukylään. Koulun vaikutusta heikensi sen pienuus, kun oppilasmäärä ei ollut koskaan suurempi kuin alun kolmattakymmentä, ja 1766 koulu jo lopetettiin kokonaan.³

Suurempi vaikutus oli sotaneuvos Otto Ernst Boijen Lahdentaan kartanoon Tyrvääntöön 1762 perustamalla kehrukoululla, jossa oli jatkuvasti runsaasti oppilaita, toisinaan yli kahdensadankin. Lisäksi hänen veljensä kapteeni Anders Boije perusti 1762 Tyrvännön Mäenpäähän toisen kehrukoulun, jossa oli 1765 91 oppilasta. Nämkään koulut eivät toimineet kauan; Mäenpään koulusta ei ole tietoja vuoden 1765 jälkeen, ja Lahdentaan koulukin lopetettiin 1775. Kehrukouluistaan Boije-veljekset pyrkivät saamaan välitöntä hyötyä, sillä samaan aikaan he perustivat myös pellavakutomon Hämeenlinnaan. Tässä 1763 toimintansa aloittaneessa manufaktuurissa oli parhaimmillaan, vuosina 1766—69, käytössä kahdetkymmenet kangaspuut. Kehrukoulujen tarkoituksena oli osaksi tuottaa lankaa kutomon raaka-aineeksi, osaksi taas kehittää ympäristön rahvaan-

³ *Laine K* 1935 passim.

naisten kehruutaitoa, niin että langan tarjonta lisääntyisi ja sen laatu paranisi. Hämeenlinnan pellavamanufaktuuri ei kumminkaan menestynyt, vaan sen toiminta lopetettiin 1775, mihin tämä Hämeen pellavankehruun historian lupaavin ajanjakso päättyi.⁴ Boije-veljesten toiminnan päättyminen oli varmasti tuntuva isku lähipitäjien kehrääjille, sillä nyt he olivat taas etupäässä kaukaisten, rannikolla sijaitsevien menekkipaikkojen varassa, ja mikä pahinta sekä Turun että Porvoon pellavankudonta oli samaan aikaan nopeasti heikentymässä. Hämmäläisten kehruutaito oli parempi kuin ennen, mutta sitä oli entistä vaikeampi käyttää tuottavasti.

Pellavalangan kehruu säilyi Hämeen eteläosassa ansiotyönä kauas 1800-luvulle. Lähinnä Suomen Talousseuran 1815 ja 1838 toimeenpanemien tiedustelujen ansiosta Hämeen kehrusta on tässä käsitellyltä ajanjaksolta käytettävissä verrattain runsaasti tietoja — asian melko vähäiseen merkitykseen katsoen suhteettoman runsaasti — ja ne osoittavat lankaa myydyin yhä laajalta alueelta.⁵ Itä-Hämeestä ilmoitettiin 1831, että Sysmästä oli edellisinä vuosina myyty pellavalankaa Linnoisten, Nikkaroisten ja Karilanmaan kylistä, siis pitäjän lounaisosasta.⁶ Hollolan pitäjistä, joka oli vanhaa kehruualuetta ja josta Bucht ilmoitti 1792 edelleen myytävän pellavalankaa, sitä myytiin 1830-luvullakin sekä emäseurakunnasta että Asikkalan ja Nastolan kappeleista, mutta nimismiehen käsityksen mukaan ei Kärkölästä.⁷ Jonkin verran pellavalankaa riitti myytäväksi myös Lammilta ja Koskelta, samoin Hattulasta, Vanajasta, Rengosta ja Janakkalasta. Lopelta mainitaan pellavalangan kehruu ansiotyönä jo 1800 ja edelleen 1838.⁸ Tammelasta ja Somerolta ei 1838 annetun vastauksen mukaan myyty pellavaa lankana, mutta Hämeenlinnan luoteispuolelta sitä taas myytiin ainakin Urjalasta

⁴ *Laine K* 1935 383—408; *Palander* 1767 19—20.

⁵ Seuraavassa esityksessä ovat päälähteinä näiden tiedustelujen vastaukset, STA D XV b 5: 49—90, 132 ja XVI 3: 26—89. Muut lähteet mainitaan erikseen viitteissä.

⁶ STA D XVI 3: 15—16, KyL lääninkanslian kirje 1831.

⁷ *Bucht* 1792 27; *Wetterhoff OF* 1807 304—305; STA D XVI 3: 15—16.

⁸ STA D VII 7: 81 v., M.W. v. Törnen kertomus Lopen pitäjistä 1800.

ja Akaasta samoin kuin idempää Sääksmäestä ja Tyrvännöstä. Hauhon ja Pälkäneen vanhat kehruupitäjät tuottivat yhä pellavalankaa myytäväksi. Hauholla sitä kehrättiin myyntiä varten ainakin muutamissa Pälkäneen suunnalla olevissa kylissä sekä Tuuloksen ja Luopioisten kappeleissa; Pälkäneellä taas erikoisesti Laitikkala, Kirpu ja Epaala olivat pellavakylä.⁹ Lankaa myytiin myös Kangasalta, Sahalahdelta ja Kuhmalahdelta. Tässä lueteltujen pitäjien pohjoispuolelta Hämeestä ei tiettävästi myyty pellavaa langaksi kehrättyinä. Näin sanottiin vuoden 1838 tiedustelun vastauksissa nimenomaan Padasjoelta, Kuhmoisista ja Jämsästä sekä Längelmäeltä, Orivedeltä ja näiden pitäjien kappeleista. Hämeen kehruupitäjien länsipuolella niihin liittyi vielä Tampereen ympäristö, josta myytiin pellavalankaa Teiskosta, Messukylästä, Ylöjärveltä, Lempäälästä, Vesilahdelta, Pirkkalasta ja Tyrväestä. Myös Hämeenkyröstä ja Ikaalisista sanottiin vielä 1857 myytävän pellavalankaa, mutta Ruovedeltä ilmoitettiin 1838 nimenomaan, että pellavaa myytiin vain kehräämättömänä.¹⁰

Lankaa myyneiden Hämeen ja Satakunnan pitäjien luettelo näyttää vaikuttavalta ja saa aavistelemaan huomattavaa tuotantoa. Tämä johtuu kuitenkin vain siitä, että tietoja on aikoinaan kerätty harvinaisen järjestelmällisesti. Niiden lähempi tarkasteleminen muuttaa kuvan aivan toiseksi: jokseenkin kaikilta paikkakunnilta annetuissa vastauksissa korostettiin näet sitä, että lankaa myytiin vain hyvin vähän. Janakkalasta ja Lammilta joku vastaaja väitti sellaistaikin, että pellavalankaa ei myyty ensinkään. Ainoa seurakunta, jonka kohdalla tiedonantajat eivät tähdentäneet langan myynnin vähäpätöisyyttä, on oikeastaan Pälkäne. Kruununvouti M. Sillman kertoi tosin 1838, että myös Sahalahdelta ja Kuhmalahdelta myytiin enemmän pellavalankaa kuin muista Hämeen pitäjistä, mutta tämä yksinäinen tieto ei riitä todistamaan niin vaikeasti arvioitavaa asiaa. Pälkäneen erikoisasema on sen sijaan varma. Tämä pitäjä näkyy olleen jo Ruotsin-ajan lopulla maineessa kehruustaan, koskapa Kuopion läänin maaherra Olof Wibelius huomautti 1805 suunnitelles-

⁹ *Idman* käsik. (KM) 1800 75—76.

¹⁰ Manufaktuurijohtokunnan tiedustelu.

saan sukankudontakoulua residenssikaupunkiinsa, että siellä tarvittava pellavalanka olisi ostettava Pälkäneeltä.¹¹ Pälkäneen kirkkoherra H. Aspegren oli 1815 sitä mieltä, että hänen seurakunnastaan myytiin enemmän pellavalankaa kuin naapuripitäjistä, ja 1838 sanoi Sillmanin lisäksi hämeenlinnalainen kauppaneuvos K. D. Thermén, että pellavalankaa kehrättiin myyntiä varten Pälkäneellä enemmän kuin muualla Hämeessä.

Pälkäne on ainoa Hämeen pitäjä, jonka tuottaman pellavalangan määrästä on esitetty arvioita, vieläpä useita. Varhaisin näistä on vuodelta 1816, ja sen mukaan lankaa riitti myytäväksi tuskin enempää kuin 80 leiviskää vuodessa.¹² Koko Hämeen pellavalangan myynnistä ei ole arviota. Sotakomissaari G. M. Florin oli 1816 sitä mieltä, että Hämeenlinnan ympäristöpitäjissä kehrättiin hyvin paljon pellavalankaa myyntiä varten, ja Suomen Talousseura piti vielä 1840-luvulla pellavankehruuta Hämeessä tärkeänä kotiteollisuudenhaarana. Samalla kumminkin huomautettiin, että kehruu oli silminkäytävästi vähentynyt Porvoon pellavankudonnan kuihduttua 1700-luvun lopulta lähtien.¹³ Parinkymmenen pitäjän kehrääjät toimittivat sentään vielä autonomian alkuaikoinakin lähimmille markkinapaikoille niin paljon kiiltävää pellavalankaa, että se teki yhdellä kertaa nähtynä melkoisen vaikutuksen.

Muiden Hämeen pitäjien kuin Pälkäneen kehruusta on 1840-luvulta lähtien vain nimeksi tietoja. Hollolan alisen kihlakunnan kruununvouti, jonka alueeseen kuului joukko vanhoja kehrupitäjiä kuten Hauho, Vanaja ja Loppi, kertoi vielä 1857 pellavalankaa myytävän kihlakunnasta mutta ei antanut lähempiä tietoja.¹⁴ Pälkäne sen sijaan säilytti erikoisasemansa aina 1860-luvulle saakka, mikä näkyy siitä, että tämän pitäjän pellavankehruusta on yhä melko paljon tietoja. Kruununvouti mainitsi Pälkäneen kehruusta vuosia 1842—55 koskevilla kertomuksissaan ja arvioi pellavalangan vuotuisen myynnin 1850-luvun alkupuoliskolla sadaksi leiviskäksi. Vuonna 1857 kruununvoudin vastaava arvio oli 60 lei-

¹¹ STA D IV 5: 132—133.

¹² KD 3/355, 1816 (STS:n kertomus).

¹³ STA D XV b 2: 51—52; Finlands Allmänna Tidning 1841: 304.

¹⁴ Mfjk:n tiedustelu,

viskää.¹⁵ Vuosia 1856—60 koskevassa kertomuksessaan Pälkäneen nimismies ilmoitti Tampereen tehtaiden tuottaneen huomattavaa vahinkoa pitäjän pellavankehrulle huonontamalla langan menekkiä. Kysymys oli tietenkin lähinnä Tampereen pellavatehtaasta, joka oli aloittanut langankehruun 1859 ja kohottanut tuotantonsa nopeasti sangen suureksi, mutta myös Finlaysonin tehtaan jo pitkän aikaa jatkunut puuvillalangan kehruu oli varmasti vahingoittanut Pälkäneen langan menekkiä. Tähän asiaan kiinnitettiin pian huomiota sanomalehdissäkin. Pälkäneeltä kirjoitettiin 1861, kuinka »monta ikäpuolisempaa vaimoa, joka tähän asti on elänyt kehräämisestä, on nyt suuressa ahtaudessa, kun Tampereen langat rupeevat karkoittamaan käsin kehräämät», ja 1862 valitettiin Pälkäneen itsellisten odottavan tukalaa talvea: »Edellisinä vuosina on näiden naiset ansainneet koko rahat liina-langan kehruulla, mutta Tampereen liina-tehdas on alentanut langan niin ettei tahdo kehru oikein maksaa vaivaansa».¹⁶ Tämän jälkeen pälkäneläistenkään pellavalangan myynnistä ei ole enää tietoja. Luultavasti se loppui käytännöllisesti katsoen jo 1860-luvulla. Samoin kävi kai muuallakin Hämeessä ja Tampereen seudun pitäjissä, missä muutama rukki oli ehkä näihin asti kehrännyt pellavalankaa myytäväksi.

Hämeen pellavalankaa myytiin sekä omaan maakuntaan että kauemmas. Monin paikoin kerrottiin lankaa myytävän omaan pitäjään, kuten Sääksmäessä, Akaassa, Urjalassa, Lempäälässä ja Pirkkalassa, tai nimenomaan oman pitäjän säätyläisille, kuten Nastolassa, Hollolassa, Asikkalassa, Lammilla, Koskella ja Hauholla. Suuri osa langoista vietiin markkinoille, ennen kaikkea Hämeenlinnaan, jota S. G. Mellenius piti jo 1789 pellavalangan tärkeimpänä myyntipaikkana.¹⁷ Sinne sitä tuotiin lähimpien pitäjien lisäksi idästä Sysmästä, Asikkalasta ja Hollolasta, pohjoisesta Pälkäneeltä, Sahalahdelta ja Kuhmalahdelta, lännestä Urjalasta. Tampereelle vietiin

¹⁵ Hämeen läänin lääninkanslian KD 16/130, 1845, HMA; Sääksmäen yllisen kihlakunnan kruununvoudin kert. 1851—55, HMA; Mfjk:n tied.

¹⁶ Pälkäneen piirin nimismiehen ark. D I: 1, vuosien 1856—60 kertomuksen konsepti, HMA; *Voionmaa* 1929—35 III 37; Hämäläinen 1861: 3; Suometar 1862: 37.

¹⁷ *Mellenius* 1789 47—48.

ainakin Hauholla, Pälkäneellä, Sahalahdella, Kuhmalahdella, Kangasalla, Teiskossa ja Messukylässä kehrättyä lankaa, Anianpellon ja Heinolan markkinoille taas Nastolan, Kosken, Hollolan, Asikkalan ja Sysmän naisten kehräämiä vyyhtejä. Vielä tässä käsiteltynä ajanjaksona Hämeen lankoja vietiin joskus myös kaukaisempiin kaupunkeihin: Turkuun ainakin Urjalasta, Akaasta, Hauholta, Pälkäneeltä, Sahalahdelta ja Kuhmalahdelta, Poriin Hauholta, Helsinkiin ainakin Akaasta ja Urjalasta mutta varmaan muistakin pitäjistä.

Kun pellavalangan myyjät olivat köyhiä naisia, joilla ei juuri ollut muuta markkinoille vietävää, niin heidän ei hevin kannattanut lähteä kovin pitkille kauppamatkoille, ja oman maakunnan markkinat olivat siis sopivimmat myyntitilaisuudet. Hauholta kerrottiinkin 1838 nimenomaan, että pellavalanka vietiin yleensä Hämeenlinnaan ja vain menekin puutteessa Turkuun tai Poriin. Eri asia on, mihin langat kulkeutuivat markkinoilta ostajien mukana. Pälkäneen kirkkoherra I. I. Hällfors kertoi 1838, että pitäjistä myytyjä lankoja ostettiin etupäässä Uudellemaalle mutta jonkin verran jopa Pohjanmaalle saakka. Sinne lankoja veivät tietysti Hämeessä kiertelevät pohjalaiset pellavanostajat. Pälkäneläiset, jotka eniten kehräsivät, eivät halunneet jäädä langan myynnissä ainoastaan markkinoiden varaan. Kruununvouti Sillman ja kauppaneuvos Thermen kertoivat näet 1838 Pälkäneen pellavalankaa myydyn huomattavasti Onkkaalassa, Pälkäneen kirkonkylässä, erikoisesti siitä menevää, paljon käytettyä tietä matkustaville säätyläisille. Sillmanin mukaan Onkkaalassa myytiin enin ja paras osa Pälkäneen langasta, jota tuotiin sinne kaikkialta pitäjistä. Tarkemmitta tiedoittakin voi pitää varmana, että tämä lankojen myynti on tapahtunut Onkkaalan kestiekievarissa tai sen lähetyvillä, jonne kehrääjät tulivat luultavasti itse kaupittelemaan lankojaan.

Muualta Etelä-Suomesta kuin Hämeestä on tässä käsitellyltä ajanjaksolta vain joitakin hajatietoja pellavalangan myynnistä. Porvoon seudulla tämä jatkui 1800-luvun ensi vuosikymmenille vähenyen tietysti sitä mukaa kuin ammattikankuritkin. Vuosilta 1799—1803 peräisin olevien tietojen mukaan Porvoon kaupungin ja pitäjän naiset kehräsivät pellavaista ompelulankaa myytäväksi, ja Pornais-

ten kappelista myytiin vuodelta 1815 olevan tiedon mukaan säännöllisesti pellavalankaa, jonkin verran Porvooseen mutta enemmän Helsinkiin, jossa sanotaan maksetun paremmin.¹⁸ Kauppayhteyksiltään lähinnä Porvoon seutuun liittyvästä Jaalan kappelista vietiin 1850-luvulla Pietariin Kimolan kylässä kehrättyä pellavaista ompelulankaa, osaksi valkaistuna, osaksi valkaiseamattomana.¹⁹ Lännempää sanottiin Tenholasta 1815 pellavalankaa vähän myytävän, ja Paraisista kerrottiin samaa vielä 1850-luvulla.²⁰ Karjalan kannaksella pellavalankaa ei 1815 annettujen tietojen mukaan kehrätty myytäväksi paitsi joskus ani harvoin Pyhäjärvellä, Sakkolassa ja Raudussa, ja silloinkin sitä myytiin vain omaan pitäjään.²¹ Muualta Itä-Suomesta ei ole tietoja pellavalangan myynnistä.

Pohjanmaalta ei Vaasan läänin puolelta ole lainkaan tietoja pellavalangan kehrusta myyntiä varten mutta sen sijaan kyllä Oulun läänistä. Lankaa kerrottiin jo 1816 myytävän sekä Salon että Oulun kihlakunnasta, ja 1831 maaherra totesi myyntiä varten harjoitetun pellavalangan kehruun jatkuvan muutamilla paikkakunnilla.²² Vielä 1850-luvulla sitä jatkettiin ainakin Pyhäjoen ja Kalajoen pitäjissä sekä Oulun lähistöllä. Muutamat Tyrnävän itselliset kaupittelivat 1840-luvulla Oulussa niin hyvää lankaa, että saivat siitä Oulun läänin Talousseuran palkintojakin.²³ Pohjoisempaa on Kemin pitäjässä myyty vuodelta 1818 olevan tiedon mukaan vähän lankaa, ja samaa kerrottiin Alatorniolta 1815; viimeksi mainitussa pitäjässä kehrätyn pellavalangan myyntipaikkana oli Tornion kaupunki.²⁴ Pohjois-Pohjanmaan pellavalangan kehruu näyttää kuitenkin olleen vähäistä.

Myyntiä varten harjoitetun pellavankehruun luonteesta saa selviä viitteitä jo tarkastelemalla kehrääjien sosiaalisesta asemasta annet-

¹⁸ STA D IV 4: 68 ja XV b 5: 152; *Borgström* 1803 189.

¹⁹ Mfjk:n tiedustelu.

²⁰ STA D XV b 5: 100; Mfjk:n tiedustelu.

²¹ STA D XV b 5: 182—188.

²² *Hallituskonselji* 1812—16 127; STA D XVI 3: 11—12.

²³ Mfjk:n tiedustelu; Oulun Viikko-Sanomia 1853: 15—16; *Tuulasvaara* 1960 96, 168.

²⁴ STA D III 1 (rovasti Matias Castrénin kommentaareja STS:n maakauppahdotukseen) ja XV b 5: 4.

tuja tietoja. Kruununvouti Sillman on kiinnittänyt tähän kysymykseen erikoista huomiota tähdentäen lausunnossaan 1838 sitä, että pellavalankaa myyvät naiset kuuluivat Pälkäneellä, Sahalahdella ja Kuhmalahdella eri yhteiskuntaluokkaan kuin kutojat. Kudonta oli varakkaamman maanviljelijäväestön käsissä, kun taas »pellavan kehräämistä myyntiä varten harjoittaa enimmäkseen köyhempi kansanluokka, so. itsellisnaiset ja muut sellaiset, joilla ei ole maanviljelystä, mutta jossain määrin köyhempi maataviljelevä rahvaskin». Viimeksi mainitulla Sillman lienee tarkoittanut torppariväestöä. Myös kirkkoherrat Aspegren ja Hällfors pitivät kehruuta erikoisesti Pälkäneen itsellisnaisten elinkeinona, ja aikaisemmin siteeratuissa 1850- ja 1860-luvuilta peräisin olevissa kertomuksissa kehruuta sanottiin samoin Pälkäneen itsellisten, »köyhän naisväen» tai vanhahkojen ja samalla selvästi tilattomaan väkeen kuuluvien naisten ansiotyöksi. Samansuuntaisia ovat tiedot toisistakin Hämeen kehruupitäjistä. Pellavankehruuta luonnehdittiin ansiotyöksi, jota harjoittivat itselliset (Asikkala, Koski, Hattula, Vanaja, Renko, Hauho, Lempäälä, Pirkkala), torpparinvaimot (Vanaja, Renko, Hauho) tai yleensä köyhät naiset (Sääksmäki, Akaa, Urjala, Kangasala, Messukylä, Teisko). Asikkalasta kerrottiin taloissa pidettävän kesäpiikoja, jotka elivät talvisin loisina hankkien toimeentulonsa mm. kehruulla. Samantapaisia kesäpiikoja lienee ollut vanhastaan muuallakin Hämeessä, sillä luutnantti Petter Lang kertoi jo 1735 maakunnassa käytettävän tällaista työväkeä ja mainitsi nimenomaan, että kesäpiika sai kylvää talon maahan 1—2 kappaa pellavaa. Vanajasta ja Rengosta ilmoitettiin nimenomaan, että taloissa ei kehrätty lankoja myytäväksi. Kaiken kaikkiaan pellavalankaa myyvien Hämeen kehrääjien sosiaalisesta asemasta saa selkeän ja yhtenäisen kuvan: he olivat kaikki tilatonta väkeä.²⁵ Muista maakunnista kannattaa mainita lähinnä vain Pornaisista 1815 annettu tieto, jonka mukaan sieltä myivät pellavalankaa yleisesti sekä talolliset että itselliset.²⁶

Suomen Talousseura huomasi tiedustella 1838 hämäläisiltä torpparien kehräämän verolangan myymistä. Kehruu oli muodostunut

²⁵ STA D XV b 5: 49—90, 132 ja XVI 3: 26—89; *Wetterhoff OF 1807 304—305*; ULKA Ea 17: 205 (Langin kertomus); *Luutko 1954 363*.

²⁶ STA D XV b 5: 152.

jo 1700-luvulla yleiseksi torpparinrasitukseksi,²⁷ ja Talousseuran saamista vastauksista ilmenee, että Hämeen torpparit velvoitettiin hyvin usein myös 1800-luvun alkupuoliskolla kehräämään taloon tai kartanoon pellavalankaa. Maanomistajat olisivat siis voineet pyrkiä ansaitsemaan myymällä täten hankkimaansa lankaa, ja antamalla pellavat talosta sitä olisi voitu kehruttaa paljonkin. Mutta vastauksista päätellen torpparien kehräämän langan myynti oli harvinaista. Vain Akaan ja Urjalan nimismies vastasi myöntävästi: hän sanoi näiden pitäjien tilanomistajien myyvän toisinaan torpparien verolankaa kaupunkeihin. Sen sijaan Janakkalasta ilmoitettiin, että torppareilla teetetty lanka vastasi tavallisesti vain talon omaa tarvetta, ja luutnantti Odert Henrik Gripenberg Sääksmäestä vastasi, että tilanomistajien alustalaisillaan teettämällä kehruulla ei ollut merkitystä. Janakkala ja Sääksmäki eivät tosin olleet eturivin kehruupitäjiä. Mutta kun muistakaan pitäjistä ei annettu tietoja tästä nimenomaisesti tiedustellusta asiasta, niin Gripenbergin lausunnon voi ilmeisesti yleistää koko Hämettä koskevaksi.²⁸

Myyntiä varten harjoitetun pellavalangan kehruun vähäisyys ja sen jääminen jokseenkin yksinomaan tilattoman väen työksi luovat heti sen vaikutelman, että se on ollut erittäin huonosti kannattavaa työtä. Toisaalta eräiden talousasioita harrastavien säätyläisten kirjoituksissa esiintyy sekä 1700-luvulla että 1800-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä sellainen mielipide, että pellavankehruu sopi Suomen oloissa aivan erikoisen hyvin myyntiä varten harjoitetuksi kotiteollisuudeksi. Tyypillisiä perusteluja esitti muuan sanomalehti-artikkelin laatija vuonna 1835: pellavalankaa tarvittiin suuret määrät, kehruun työvälineet ja raaka-aine vaativat vain vähän pääomaa, ja sen tekniikka oli helpompi oppia kuin kudonnan. Mutta tämä ei sisältänyt kaikkia asiaan vaikuttavia tekijöitä. Mainittu kirjoittajakin joutui tunnustamaan, että kehruusta tosiasiallisesti saatu päiväansio, joka oli hänen käypään langanhintaan perustuvan arvionsa mukaan 5—8 killinkiä, kaikkein parhailla kehrääjillä 8—12 killinkiä, oli kovin niukka. Hän sanoi myös, että hienon kankaan

²⁷ *Jutikkala* 1932 II 178.

²⁸ STA D XVI 3: 26—89.

kudonta kannatti Suomessa paremmin kuin kehruu.²⁹ Toinen kirjoittaja sanoi jo 1801 pellavankehruuta yleensä huonosti tuottavaksi työksi.³⁰

Monissa Suomen Talousseuran 1815 ja 1838 Hämeestä saamista vastauksissa käsiteltiin kysymystä pellavankehruun tuottavuudesta ja aina samassa hengessä. Kehruu kannatti huonosti, langan menekki oli vähäinen ja hyvänkin langan hinta tämän mukainen. Useissa pitäjissä sanottiin melkein samoin sanoin, että myyntiä varten harjoitettu kehruu oli vain köyhän kansan hätäkeino, johon turvauduttiin »ravinnon vuoksi» (Sääksmäki), »tilapäisesti ruoan hankkimiseksi» (Akaa ja Urjala) tai »parhaastaan katovuosina ruoan hankkimiseksi» (Koski, Asikkala), siis kun oli pakko hengenpitimiksi turvautua vaikka kuinka huonoon ansioon. Jopa Pälkäneelläkin, jossa kehrättiin eniten ja parasta lankaa, kehruun harjoittamista perusteltiin vain sillä, että pitäjän lukuisilla itsellisenlaisilla ei ollut talvisikaan muutakaan elinkeinoa, ja ilmoitettiin kehruun tuskin suovan harjoittajalleen muuta voittoa kuin »niukan toimeentulon työn ajaksi». Asikkalassa katsottiin, että piika, jolle ei voitu antaa talvella muuta työtä kuin kehruuta, ei läheskään ansainnut ruokaansa, minkä tähden piikoja vähennettiinkin aina talven tullen. Talon ei siis kannattanut ajatellakaan kehruun harjoittamista myyntiä varten. Hauholta kerrottiin, että pellavaa kannatti paremmin myydä kehräämättömänä kuin lankana ja että kudonta toisaalta tuotti paremmin kuin kehruu.³¹

Pellavalangan kysyntä oli siis tässä käsiteltynä aikana huono, ostajia puuttui. Langan ostajina tulivat kysymykseen pellavakan-kaita kutovat manufaktuurit, ammattikankurit ja omaan tarpeeseen tai myyntiä varten kutovat kotiteollisuuden harjoittajat. Pellavan-

²⁹ Åbo Tidningar 1835: 24—32. Kirjoittaja oletti taitavimpien kehräävän viikossa naulan 3. luokan lankaa. Hän arvioi kai kehruuansiot valtionvelkaseteleinä, jolloin mainitut summat vastaavat 12—19 ja 19—28 setelikopeekkaa (*Nevalinna* 1924 143). Nämä ovat ainakin Böckerin arvioimiin kutojien ansioihin verrattuina (ks. tuonnempaa s. 81) todella huonoja päiväpalkkoja.

³⁰ *STS Handlingar* I, Svar uppå K. Finska Hushållnings-Sällskapetets Pris-Fråga, anonymi.

³¹ STA S XV b 5: 56—90 ja XVI 3: 26—89; *Wetterhoff OF* 1807 304—305.

kehruun suuriin mahdollisuuksiin uskovat kirjoittajat ajattelivat ainakin 1700-luvulla manufaktuurien ylläpitämää menekkiä. Mutta manufaktuurit eivät Suomessa ruvenneet menestymään, ja kun ammattikankuritkin hävisivät kaupungeistamme autonomian alkuaikoina, niin käytännöllisesti katsoen voi sanoa, että 1800-luvulla ei ollut enää muita mahdollisia pellavalangan ostajia kuin kotiteollisuuden harjoittajat. Nämä taas olivat käytännössä kovin huonoja ostajia, kaikkein haluttomimpia tietysti oman perheensä tarpeiksi kutovat rahvaannaiset. Heillä oli talven mittaan useimmiten aikaa sekä kehruuseen että kudontaan, ja kehräämään pystyivät monet sellaisetkin, jotka eivät kyenneet kaikkiin muihin töihin, esim. vanhukset. Parempia langanostajia olivat varmaan säätyläiset. Heillä oli yleensä enemmän rahaa kuin talonpojilla ja he olivat tottuneempia käyttelemään sitä, niin että he saattoivat olla taipuvaisia ostamaan, kun hyvää pellavalankaa tarjottiin halpaan hintaan. Mutta maaseudun säätyläisetkin kehruuttivat sentään pääosan tarvitsemistaan langoista palvelijoillaan tai alustalaisillaan.

Pellavalangan huonosta kysynnästä ei voi muuta päätellä, kuin että myös myyntikankaita valmistavat kutojat kehräsivät lankansa enimmäkseen itse. Kun myyntiä varten harjoitettu kudonta oli sekä määrältään että laadultaan jokseenkin vaatimatonta, niin kuin se Suomessa yleensä oli, muu ei oikeastaan tullut kysymykseenkään. Kankaaseen tarvittavan lankamäärän kehrääminen, lihdattuina ostettujen pellavien häkilöinti mukaan luettuna, vei paljon enemmän aikaa kuin itse kudonta, ja tästä syystä lankojen ostaminen — kehrääjälle edullisella hinnalla — olisi merkinnyt raskasta pääomansijoitusta. Tällaiseen kutojat eivät olleet halukkaita. Tähän oli tärkeänä osasyynä sekin seikka, että kehruu kävi hyvin päinsä jo talven pimeimmän ajan pitkinä puhteina, kun taas kudonta oli huonojen valaistusolojen vuoksi parasta jättää kevättalven ja kevään työksi. Oli siis kaikin puolin luonnollista, että kehruu ja kudonta suoritettiin enimmäkseen peräkkäisinä työvaiheina samassa tuvassa, kudottiinpa sitten kotitarpeeseen tai myyntiä varten. Näissä oloissa pellavalangan ostaminen oli poikkeuksellista, ja siitä ei maksettu niin paljon, että sen kehruu olisi voinut muodostua tyydyttävän tuottavaksi ansiotyöksi.

Kun pellavalangan kotimainen menekki oli huono, sitä koetettiin myydä myös Ruotsiin. Jo maiden ollessa saman kruunun alaisina on ilmeisesti viety sekä tavallista pellavalankaa että ompelulankaa ja lisäksi kynttilänsydämiä. Porvoon tullinhoitaja ilmoitti 1788 kaupungista vietävän Tukholmaan pellavalankaa ja kynttilänsydämiä, ja lehtori Johan Borgström kertoi 1803 Porvoosta vietävän ompelulankaa paitsi Tukholmaan myös Göteborgiin.³² Lähempiä tietoja on kuitenkin vasta autonomian ajalta. Vuosina 1810—19 vietiin Ruotsiin Suomen tullitilien mukaan seuraavat määrät pellava- ja ompelulankaa (yksikkönä leiviskä):³³

Vuosi	Pellavalankaa	Ompelulankaa	Vuosi	Pellavalankaa	Ompelulankaa
1810	40	83	1815	95	50
1811	46	97	1816	41	107
1812	11	—	1817	22	183
1813	167	95	1818	8	79
1814	159	426	1819	4	33

Langan vienti näyttää siis olleen näinäkin vuosina epätasaista ja varsinkin tavallisen pellavalangan myös perin vähäistä. Seuraavina vuosina viimeksi mainittua vietiin vähän tasaisemmin mutta yhä pieniä määriä, ei edes 30 leiviskää vuodessa. Jo 1820-luvun lopulta lähtien pellavalangan vienti vähentyi taas nopeasti ja oltuaan pitkän aikaa täysin mitätöntä loppui kokonaan 1842. Ompelulankaakin vietiin 1820-luvulla enää hyvin vähän, ja sen vienti päättyi jo 1836.³⁴ Langan vientiä lienee vähentänyt Ruotsin vuodesta 1818 kantama tuontitulli, sillä kun lankoja ei mainita Suomen ja Ruotsin kauppasopimusten erikoistariffeissa, niin niiden tulli oli ilmeisesti

³² GTA, Överdirektörens vid Landtullen arkiv. Personella berättelser och anmärkningspunkter. Borgå 1788; *Borgström* 1803 189.

³³ *Sarva* 1905 liite s. 47—53; Kauppatasearviot. Ruotsin tuontitilastossa erilaiset langat on miltei aina laskettu yhteen. Ompelulangastakin on selviä tietoja vain muutamalta vuodelta. Mainittakoon, että sitä sanotaan tuodun Suomesta vuonna 1813 364 leiviskää ja 1815 71 leiviskää. (KKoll. årsb. Uth.4.)

³⁴ Kauppatasearviot.

10 % niiden arvosta kuten muidenkin tariffeissa mainitsemattomien artikkelien; ja tämä oli melkoinen rasitus.³⁵

Tavallista pellavalankaa vietiin ainakin 1813 ylivoimaisesti eniten Turusta. Ompelulankaa sen sijaan vietiin sekä 1813 että vuodesta 1824 lähtien, joilta ajoilta on käytettävissä tiedot eri satamista, pääasiallisesti Porvoosta. Nähtävästi ompelulangan valmistaminen oli oikein tämän kaupungin ja sen lähiympäristön kehrääjien erikoisala. Siinä tarvittiin tavallista suurempaa taitoa, kun langan tuli olla yhtä aikaa hienoa ja lujaa, mutta hyvä kehruutaitohan olikin Porvoon seudulla vanhaa perua. Ompelulangan tuotannolla oli luultavasti jonkin verran merkitystä tämän seudun naisten sivuelinkeinona ainakin 1810-luvun lopulle saakka. Mahdollisesti sieltä yritettiin myöhemmin viedä ompelulankaa Pietariin, kun näin tehtiin niinkin kaukaa sisämaasta kuin Jaalasta, mutta tietoja puuttuu. Joka tapauksessa itäänpäin suuntautunut pellavalangan vienti jäi täysin merkityksettömäksi; sitä tuotiin päinvastoin jonkin verran Venäjältä Suomeen.³⁶

Kun pellavankehruu on täten todettu hyvin huonosti tuottavaksi kotiteollisuudenhaaraksi, on vielä kysyttävä, mistä johtui sen sitkeä säilyminen Hämeen eteläosassa ja erikoisesti Pälkäneellä. Tosin lähdeaineiston epätasaisuus on vaikuttanut, että Etelä-Hämeen kehruun erikoisasema esiintyy edellä liiaksikin korostettuna, mutta varmaan se on sentään ollut todellisuudessakin selvä. Myyntiä varten harjoitetun pellavankehruun pitkälinen jatkuminen Hämeessä lienee johtunut lähinnä seuraavista tekijöistä: erinomaisesta pellavan saannista, kudonnan menekkivaikeuksista, hyvästä kehruutaidosta ja perinteestä. Kudonnan menekkivaikeudet ovat lisänneet myyntiä varten harjoitettua kehruuta sikäli, että jos kudonta olisi kannattanut Hämeessä niinkin hyvin kuin Turun seudulla, niin sieläkään ei olisi tyydytty kehräämään lankaa, vaan torpparinvaimotkin olisivat teettäneet kangaspuut ja kutoneet. Mutta kun hämäläisten oli vaikea saada kankaita kaupaksi, niin he osasivat antaa arvoa

³⁵ *Suomen asetuskokoelma* asetukset 23. 12. 1817 ja 14. 3. 1828; *Svenske Författningssamling* asetukset 20. 3. 1816 ja 18. 6. 1818.

³⁶ Kauppatasearviot. Jaalasta vrt. edellä s. 44.

sille seikalle, että kehruu vaati ainakin vähemmän pääomaa kuin kudonta. Rukki myös mahtui itsellisen tai torpparin mökkiin paremmin kuin kangaspuut.

Kehruutaito ei liene ollut useimmissa Hämeen pitäjissä erikoisen korkea. Suomen Talousseura totesi 1841, että Hämeen pellavankehrussa ei ollut tapahtunut mainittavaa laadullista edistymistä, ja viittasi siihen, että myyty lanka oli enimmäkseen karkeahkoa.³⁷ Mutta vaikka tavallista parempi taito ei olisikaan muuten ollut syynä Hämeen kehruun sitkeyteen, niin se on nähtävästi vaikuttanut Pälkäneen kohdalla. Jo Olof Wibeliuksen 1805 antama ohje, että Kuopion sukankudontakoululle olisi ostettava pellavalankaa nimenomaan Pälkäneeltä, on varmaan tulkittava niin, että tämä pitäjä oli maineessa yhtä hyvin lankojensa laadusta kuin määrästään. Yli kolmekymmentä vuotta myöhemmältä ajalta on säilynyt toinen luotettavan tuntuinen todistus tästä asiasta. Hämeenlinnalainen kauppaneuvos Karl Detlof Thermén, joka oli asiantuntija jo ammattinsa tähden ja oli lisäksi Hämeenlinnan kehruukoulun valvojana ja johtokunnan puheenjohtajana joutunut perehtymään tähän alaan, kirjoitti 1838, että Pälkäneellä kehrättiin parasta ja hienointa lankaa, ja että kehruun arveltiin tuottavan siellä paremmin kuin muualla Hämeessä.³⁸

Pälkäneläisten kehruutaito juontui varmasti osaksi aivan lähellä Tyrvännössä toimineista kehruukouluista, joista ainakin Lahden-taassa oli ollut paljon oppilaita Pälkäneeltä.³⁹ Lisäksi Pälkäneen kehrulle oli eduksi, että Otavalan kehruukoulun rukinsorvauksen opettajana toiminut ja sitten Tyrvännön Boijein palveluksessa ollut sorvari Mikael Mängelin eli Mengalin (1731—94) asettui viimeistään 1780-luvun keskivaiheilla Pälkäneen Taustialaan ja työskenteli siellä kuolemaansa asti. Hän sorvasi monta ensiluokkaista rukkia Pälkäneen kehrääjille. Kirkkoherra G. N. Idman jopa piti hänen vaikutustaan aivan ratkaisevana sanoen liioitellen, että myyntiä varten harjoitettu kehruu oli alkanut Pälkäneellä vasta Mängelinin

³⁷ *Finlands Allmänna Tidning* 1841: 304.

³⁸ *STA D IV* 5: 132—133 ja *XVI* 3: 44; *Laine K* 1943 235.

³⁹ *Laine K* 1935 392.

rukkien ansiosta.⁴⁰ Näin ei kyllä ollut, mutta joka tapauksessa poikkeuksellisen hyvä rukkikanta lienee ollut hyvin tärkeänä syynä Pälkäneen kehrääjien kilpailukykyyn, sillä kunnan rukkien saaminen oli noihin aikoihin sisämaassa vaikeaa. Vihdoin Pälkäneellä toimi 1800-luvun keskivaiheilla myös Suomen Talousseuran kehrukoulu, joka on ehkä auttanut jonkin verran hyvän kehrutaidon säilymiseen, vaikka sen oppilasmäärä olikin koko ajan hyvin vähäinen. Koulu oli toiminnassa 1842—60.⁴¹

Tavallista parempi tekniikan taito ei liene kuitenkaan ollut Pälkäneellä ansiotyönä harjoitetun pellavankehruun pitkällisen jatkumisen ainoa syy. Siihen on voinut vaikuttaa sellainenkin seikka kuin lankojen myynti Onkkaalan kestikievarin liepeillä. Se näyttää hyvältä keksinnöltä, joka oli omiaan säilyttämään ja levittämään Pälkäneen pellavalankojen mainetta. Kruununvouti Sillman kiinnitti myös huomiota siihen, että Pälkäneeltä, Sahalahdelta ja Kuhmalahdelta myytiin enemmän pellavalankaa kuin niistä pitäjistä, joissa pellavaa viljeltiin eniten. Tämä on merkittävä näkökohta, sillä mainittujen kolmen seurakunnan itselliset joutuivat tosiaan olemaan vailla tulonlähdettä, joka oli tärkeä monille parhaiden pellava- ja hamppupitäjien itsellisille: niissä näet talot pitivät syksyllä ja alkutalvesta apuväkeä pellavia ja hamppuja loukuttamassa ja lihtaamassa. Vastaavat tulot jouduttiin Pälkäneen seutukunnalla hankkimaan muulla tavoin, esim. kehrulla.⁴²

Lopuksi on vielä tähdennettävä sitä, että pääsyynä hämäläisten ja erikoisesti pälkäneläisten tavallista runsaamman pellavankehruun jatkumiseen vielä autonomian ajalla on kumminkin voinut olla perinne. Kehruu lienee ollut Turun ja Porvoon kudonnan kukoistuskautena kohtalaisen hyvänä tulolähteenä Hämeen eteläosan köyhille naisille, ja tästä syystä siihen turvaututtiin myöhemminkin puutteen ahdistaa, vaikka kehruu tuottikin 1800-luvun oloissa kovin huonosti. Oli vaikea keksiä parempaakaan ansiotyötä, eikä

⁴⁰ *Idman* käsik. 1800 (KM) 75—76; *Laine K* 1935 277—278; Pälkäneen historia- ja rippikirjat.

⁴¹ *Laine K* 1943 239—240; *Cygnæus* 1897 437.

⁴² STA D XVI 3: 27; *Kaukovaalta* 1931 329.

takapajuisen maan syrjäisessä kylässä elävä mökineukko tai koturi ollut kaikkein aloitekykyisimpiä yrittäjiä. Hän yritti mieluummin ansaita samoin kuin äiti ja isoäiti niin kauan kuin se oli suinkin mahdollista.

Pellavakankaiden kudonta aikaisemmillä vuosisadoilla

Myyntiä varten harjoitetulla pellavakankaiden kudonnalla oli Suomessa jo Ruotsin-ajan lopulle tultaessa vuosisataiset perinteet. Ainakin Turun seudulta pellavapalttinaa on nähtävästi myyty jo keskiajalla, koska »Turun palttina» mainitaan jo 1529 vientitavarana. Toinen seutu, jolla pellavankudonta näyttää olleen 1500-luvulla runsasta, on Karjalan kannas. Äyräpään kihlakunnassa maksettiin mainitulla vuosisadalla verojakin aivinaisella, jota kertyi esim. 1551 niinkin suuri määrä kuin 7 785 kyynärää. Pellavakankaan käyttäminen veroparselina viittaa siihen, että se oli kihlakunnan asukkailla myös kauppatavarana, vaikka tämä ei tietenkään ole varmaa.¹

Enemmän tietoja kudonnasta on kuitenkin vasta 1600-luvulta. Silloin oli kaksi muita huomattavampaa, nopeasti edistyvää pellavankudontaseutua, nimittäin Turku ja Porvoo ympäristöineen. Turussa kudottiin runsaasti pellavakankaita, joita vietiin pääasiallisesti Tukholmaan. Aluksi kudonta näyttää olleen melkein yksinomaan kotiteollisuutta; ammattikankureita oli näet vielä 1637 vain viisi miestä. Pietari Brahen ajoista lähtien ja hänen alulle panemiensa tukitoimenpiteiden ansiosta kankurien luku lisääntyi tasaisesti, niin että 1696 ammattikuntaan kuului jo 28 mestaria. Mutta 1600-luvun jälkipuoliskollakin kotikudonta ja sen tuottamien pellavakankaiden myynti jatkui Turussa runsaana, mitä ammattikankurit monesti valittivat.²

Vuoden 1641 pikkutulliluettelosta näkyy, että Turkuun tuotiin pellavakankaita myös maaseudulta. Kaikkiaan tuotiin vuoden alusta syyskuun 11 päivään, miltä ajalta luettelo on säilynyt, 8 134 kyynärää erilaisia pellavakankaita, mikä osoittaa niiden kudonnan olleen

¹ *Voionmaa* 1911 20—21.

² *v. Bonsdorff* 1889—1904 I 655—657.

Turun kauppaa-alueen maalaisväestön vakinaisia ansionlähteitä, vaikka ei kovin tärkeällä sijalla. Kankaan tuojien kotipaikat käyvät ilmi harvoin, mutta jo se seikka, että paljon kankaita tuotiin läntisen Aninkaisten tullin ja itäisen Karjaportin kautta, viittaa siihen, että suurin osa näistä oli kudottu Varsinais-Suomessa. Voi kyllä todeta, että jonkin verran kankaita tuotiin Satakunnasta ja Hämeestäkin, mutta selvimmin näkee sen myöhempiä aikoja koskevien tietojen nojalla aavistettavan seikan, että Varsinais-Suomen maaseutu myi pellavakankaita jo 1600-luvun alkupuoliskolla.³

Porvoo kehittyi jokseenkin Turun veroiseksi pellavankudonta-kaupungiksi. Sielläkin oli vielä 1638 vain kolme kankurimestaria, mutta vuosisadan lopulla alkoi nopean kehityksen kausi: 1682 mestareita oli vain yhdeksän miestä, mutta 1691 jo kahdeksantoista. Myös Porvoon ympäristössä kudottiin jo 1600-luvulla ammattimaisesti, sillä kaupungin kankurien ammattikunta valitti 1663, että varsinkin Porvoon ja Pernajan pitäjissä asui säätyhenkilöiden suojassa laittomia ammattikankureita, ja sama valitus toistettiin 1680 ja 1689. Porvoolaisten väite ei varmaankaan ollut perusteeton, eikä tässä yhteydessä ole tarpeen kysyä, olivatko maaseudun kankurit omin varoin työskenteleviä ammattinharjoittajia vaiko aatelismiesten palvelijoita.⁴ Porvoon seudun lisäksi Uudellamaalla oli virinnyt myyntiä varten harjoitettu pellavankudonta viimeistään 1600-luvulla myös Tammisaaressa. Siellä tämä kudonta oli osaksi kotiteollisuutta, mutta joitakin ammattikankureita oli Tammisaaressakin.⁵

Seuraavan vuosisadan alkupuoliskolla pellavankudonta lisääntyi yhä voimakkaasti sekä Turussa että Porvoossa. Turun pellavakankurien ammattikuntaan kuului 1747 jo 36 mestaria, ja Porvoossa oli kankurimestareita vuoden 1740 tienoilla yli 50, kun muutamat miesvainajansa ammattia jatkavat kankurinlesket luetaan mukaan. Molemmat kaupungit veivät runsaasti pellavakankaita Tukholmaan. Turun sanotaan vieneen niitä 1730-luvun jälkipuoliskolla parhaina vuosina yli 100 000 kynnärää ja huonojen pellavasatojen vaivaamalla

³ VA 7025.

⁴ *Hartman* 1906—08 I 99, 166—168.

⁵ *Takolander* 1930 242.

1740-luvullakin 60 000 — 70 000 kyynärää vuodessa. Porvoon maistraatti taas väitti 1738 kaupungin tuottavan vuosittain 200 000—300 000 kyynärää aivinaista. Rudenschöldin huomautus, ettei sitä ollut ainakaan tulliluetteloiden mukaan viety Porvoosta enempää kuin 70 000—84 000 kyynärää vuodessa, asettaa tosin mainitun arvion jossain määrin epäilyksenalaiseksi, mutta osoittaa samalla, että Porvoon aivinaista vietiin joka tapauksessa huomattavat määrät valtakunnan pääkaupunkiin. Toisaalta ainakin Turusta mutta luultavasti myös Porvoosta viety kangas oli osaksi kudottu maaseudulla.⁶ Tammisaarenkin vaatimaton kudonta jatkui myös 1700-luvulla; tässä kaupungissa oli tavallisesti kolme tai neljä kankuria.⁷

Sekä Turun että Porvoon pellavankudonnan kehityksessä tapahtui 1700-luvun keskivaiheilla kohtalokas käänne: edistymisen pysähtyminen ja vaihtui vähitellen taantumiseksi. Tämä näkyy selvästi kankurimestarien luvun vähenemisessä. Turussa heitä oli 1771 vielä 25 miestä, mutta 1794 enää 17 ja 1807 vain 9. Porvoossa kankurimestarien määrä pysyi 1760-luvun lopulle neljäkymmenen yläpuolella vähentyäkseen sitten hitaasti mutta varmasti. Vuonna 1801 mestareita oli vielä 25, mutta heillä ei ollut ainoatakaan kisälliä eikä oppipoikaa, ja koko ammattikunta hävisikin sitten nopeasti: viimeiset Porvoon ammattikankurit mainitaan 1820, ja silloin heitä oli vain kaksi.⁸ Lähelle Porvoota perustettiin 1745 Loviisan kaupunki, jonne asettui sitten Porvoon mestarien vastarinnasta huolimatta joitakin pellavakankureita, ja 1770-luvun lopulla näitä oli Loviisassa 9—10 miestä. Mutta 1805 Loviisassakin oli enää neljä kankurimestaria, joten tämän kaupungin kudonta oli menossa samaa tietä kuin vanhemman naapurinkin.⁹

Suomen kaupungeissa ammattikäsiyönä harjoitetun pellavankudonnan taantumiseen näyttää olleen useitakin syitä. Kaikkein tär-

⁶ *Wasström* 1749 29, 39; *Hartman* 1906—08 II 291—293; *Rudenschöld* 1738—41 65.

⁷ *Cederlöf* 1955 285, 292—293.

⁸ *Tidningar Utg. Af et Sällskap i Åbo* 1774: 3; *KKoll. årsb. Handlande och hantvärkare* (Fr 542); *Hartman* 1906—08 II 293, 419, III 615, 617; *Borgström* 1803 190—191.

⁹ *Nikander* 1930—32 I 250—251.

keimpiä oli Ruotsin pellavankudonnan suuri edistyminen, jonka hyvänä asiantuntijana pidettävä porvoolainen lehtori Johan Borgström katsoi olleen kotikaupunkinsa kudonnan vähenemisen pääsyytä. Luotettavien tilastojen niukkuudesta huolimatta on aivan ilmeistä että Ruotsin pellavakankaita tuottava kotiteollisuus lisääntyi voimakkaasti 1700-luvun keskivaiheilta alkaen. Varsinkin Ångermanlannin erittäin hienoa ja kaikin puolin korkealaatuista aivinaista tuottava kudonta lisääntyi vuosisadan jälkipuoliskolla melkein keskeytymättä ja hyvin nopeasti.¹⁰ Mutta tämän ohella myös Suomessa harjoitetun kotikudonnan lisääntyminen lienee vahingoittanut Turun ja Porvoon pellavankudontaa.

Pellavakankaiden kotikudonnasta on 1700-luvulta jo tietoja useistakin maakunnista, eniten maan lounaisosasta. Turun ja Porin läänin maaherra ilmoitti 1755, että maalta kaupunkeihin tuotua aivinaista, kilpikankaita ym. pellavatuotteita vietiin hänen läänistään paljon Tukholmaan.¹¹ Pehr Adrian Gadd esittää vuosilta 1770 ja 1780 seuraavat, varmaankin pikkutullitileihin perustuvat tiedot maaseudulta Turun ja Porin läänin kaupunkeihin tuoduista pellavakankaista:¹²

Kangaslaatu	Tuonti maalta 1770	Tuonti maalta 1780
kilpikangas	902 kyynärää	1 120 kyynärää
aivinainen	43 385 »	91 935 »
patjakangas	930 »	2 762 »
rohdinkangas	7 261 »	11 759 »
Yhteensä	52 478 kyynärää	107 576 kyynärää

Miespolvea myöhemmältä ajalta saatavien tietojen perusteella voi päätellä varmasti, että Gaddin tilaston kankaista tuotiin valtaosa Turkuun. Siten hänen lukujaan voi verrata tämän kaupungin tullinhoitajan vähän myöhemmältä ajalta esittämiin vientinumeroihin. Niiden mukaan aivinaista vietiin Turusta 1785—94 keskimäärin

¹⁰ *Borgström 1803 190—191; Utterström 1957 II 44 ja passim.*

¹¹ *Valtiöpäiväkertomukset 1755-56 174.*

¹² *Gadd 1783 112.*

13 500 kyynärää ja rohdinkangasta 119 244 kyynärää vuodessa.¹³ Tilastot ovat siinä suhteessa ristiriitaiset, että aivinaisen ja rohdinkankaan suhden on niissä melkein päinvastainen. Kun on mahdollista, että Turun kauppa-alueen tuottamien kankaiden laatu olisi muuttunut muutamassa vuodessa niin jyrkästi, on pääteltävä, että Gaddin käyttämä pikkutullitilasto on ollut epätasallinen. Autonomian ajan alkuvuosien lähteet tukevat näet mitä voimakkaimmin Turun tullinhoitajan edellä esitettyjä tietoja kaupungista vietyjen kankaiden laatusuhteista.¹⁴

Kun tiedetään Turussa ammattikäsitönä harjoitetun pellavakudonnan vähentyneen 1700-luvun jälkipuoliskolla, ja kun pellavakankaiden vienti Turusta oli toisaalta samaan aikaan pikemminkin lisääntynyt, niin saattaa päätellä, että myyntiä varten harjoitettu pellavakankaiden kotikudonta oli voimistunut Turun kauppapiirissä, lähinnä tietysti Varsinais-Suomessa. Läheskään kaikkea mainitun maakunnan rannikkopitäjistä myytyä pellavakangasta ei sitäpaitsi viety Turkuun; hyvin suuri osa kuljetettiin talonpoikaisaluksin suoraan Tukholmaan. Varsinais-Suomesta Ruotsiin viedyn pellavakankaan vuotuinen määrä on 1700-luvun lopulla ollut todellisuudessa paljon suurempikin kuin edellä esitetyt luvut. Kaikki Turun kautta viety pellavakangas ei kumminkaan liene ollut Varsinais-Suomessa kudottua: mukana oli kai jonkin verran myös Satakunnasta ja Hämeestä tuotua kangasta. Näistä maakunnista ainakin

¹³ GTA, Stora sjötullen. Personella berättelser och anmärkningspunkter. Åbo 1785—95. Vuodelta 1795 on vain ylimalkainen arvio, että pellavakankaita oli viety yli 100 000 kyynärää. Tätä vuotta ei ole voitu ottaa huomioon keskiarvoa laskettaessa eikä aivinaisen kohdalla liioin vuotta 1787, jolta ei ole tietoa sen viennistä. Vuodelta 1790 ei ole tietoa kummankaan kangaslajin viennistä. Näitä vuosia lukuun ottamatta aivinaista vietiin 1785—94 kaikkiaan 108 002 kyynärää ja rohdinkangasta 1 073 199 kyynärää. — *Alanen* (1957a 231) on johtunut saman lähteen nojalla vähän erilaisiin keskiarvoihin.

¹⁴ Ruotsin kielen *lärf*-sanana kaksinainen merkitys lienee tässä ristiriidan varsinaisena syynä. Tullitileissä, jopa tullitaksoissakin, tämän sanan vakiintuneena merkityksenä on 'aivinaisen' rohdinkankaan vastakohtana, mutta Gaddin käyttämässä lähteessä *lärf* on ilmeisesti esiintynyt laajemmassa merkityksessään tarkoittaen palttinasiidoksista kangasta, vaikkapa se olisi ollut rohtimistakin kudottua. Tämän sanan tulkinta on joskus muulloinkin epävarma. Siitä aiheutuvia virhemahdollisuuksia on seuraavassa koetettu välttää.

viettiin pellavakangasta Turkuun, vaikka ei luultavasti kovin paljon. Huittisista sanotaan 1700-luvun keskivaiheilla myydyn säännöllisesti aivinaista ja rohdinkangasta, ja Aulis Oja on osoittanut Satakunnasta ja Hämeestä viedyn isonvihan aikanaikin Turkuun pieniä määriä pellavakankaita.¹⁵

Uudellamaalla harjoitettiin 1700-luvulla pellavakankaiden kudontaa ansiotyönä kaupunkien lisäksi maaseudulla sekä Tammisaaren että Porvoon ympärillä. Tammisaaren lähipitäjistä viettiin 1750-luvulla pellavakankaita Tukholmaan.¹⁶ Porvoon lähistöltä kertoi Rudenschöld 1738 myytävän pellavakankaita, mutta on epävarmaa, oliko tämä myynti jo silloin merkittävää. Lehtori Borgström väitti 1819, että Porvoon kudonnan loistokautena rahvaannaisten »ei tullut mieleenkään» kutoa kehräämiään lankoja kankaaksi, vaan he myivät nämä »taitavalle ja vain omaa ammattiaan harjoittavalle pellavakankurille», mutta ankarana merkantilistina hän on tässä asiassa puolueellinen todistaja.¹⁷ Joka tapauksessa on varmaa, että pellavakankaiden kudonta vakiintui myyntiä varten harjoitettuna kotiteollisuutena Porvoon ja Loviisan ympäristössä viimeistään 1700-luvun jälkipuoliskolla. S. G. Hermelin kertoi 1773 Mäntsälästä, Orimattilasta ja Porvoon pitäjän kappeleista myytävän pellavakankaita Helsinkiin. Porvoon tullinhoitaja ilmoitti 1788 maalta tuotavan kaupunkiin aivinaista ja rohdinkangasta, mutta 1792 hän väitti, että Porvoosta viety pellavakangas oli kuitenkin enimmäkseen kaupungissa valmistettua.¹⁸ Uudenmaan maaseudun kudonnan nousukaudesta ovat todistuksena myös S. G. Melleniuksen pikkutulliluetteloihin perustuvat tiedot pellavakankaiden tuonnista Helsinkiin. Sinne tuotiin 1775 maaseudulta 2 659 kyynärää aivinaista ja 1 610 kyynärää rohdinkangasta, mutta 1781 jo 4 268 kyynärää aivinaista ja 4 901 kyynärää rohdinkangasta, ja seuraavina vuosina Mel-

¹⁵ *Carenius* 1759 26, 55; *Rudenschöld* 1738—41 102; *Oja* 1956 52—53.

¹⁶ *Bergman* 1760 52—53.

¹⁷ *Rudenschöld* 1738—41 65; STA D III 1, Borgströmin huomautus STS:n maakauppahdotukseen, päivätty 24. 7. 1819.

¹⁸ *Hermelin* 1773 87—88; GTA, Överdirektörens vid Landtrullen arkiv. Personella berättelser o. anmärkn. punkter, Borgå 1788, 1792.

lenius arveli ehkä liioitellen aivinaisen tuonnin vielä moninkertais-
tuneen.¹⁹

Porvoon ja Loviisan seutujen pellavakankaita on myyty jo Ruot-
sin-ajalla silloin toiseen valtakuntaan kuuluneeseen Etelä-Karjalaan.
Loviisan ja Ahvenkosken tullikamarien ilmoituksissa esiintyy 1700-
luvun jälkipuoliskolla melko usein pieniä määriä aivinaista, ja vuo-
desta 1800 lähtien sen vienti Loviisasta lisääntyi huomattavasti
ollen 1800—1807 vuosittain keskimäärin 3 222 kyynärää ja parhaana
vuonna (1805) jopa 12 325 kyynärää. Mahdollisesti kangasta vietiin
lisäksi jonkin verran laittomastikin. Milloin Loviisasta »Venäjälle»
viedyn aivinaisen määräraikka on mainittu tarkemmin, se on ta-
vallisesti Hamina, ja sitä lienee vietykin pääasiallisesti sinne ja Vii-
puriin ja vähän tai ei lainkaan Venäjälle.²⁰ Tämä kangas on voinut
olla Porvoon ja Loviisan ammattikankurien kutomaa, mutta siinäkin
tapauksessa sen itäänpäin suunnatulla viennillä luotiin perinne, jota
kotiteollisuus myöhemmin noudatti.

Myyntiä varten harjoitettu pellavakankaiden kudonta alkoi 1700-
luvulla myös erällä pohjoisemmilla seuduilla. Savon ja Kymen-
kartanon läänin maaherra oli vielä 1755 sitä mieltä, että Savosta
ja Karjalasta ei lainkaan myyty pellavakankaita, joten niiden kudonta
lienee ollut ansiotyönä vasta alkamassa. Kuitenkin jo vuodelta
1754 on tieto, jonka mukaan muutamissa paikoin Pieksämäen pitäjää
kudottiin pellavakangasta myytäväksi, mutta ei muualla Ala-Savon
kihlakunnassa.²¹ Savon pellavankudonta näkyy kehittyneen vuosi-
sadan jälkipuoliskolla suotuisasti, sillä maaherra ilmoitti 1792 Piek-
sämäeltä myytävän runsaasti karkeaa palttinaa, ja Pieksämäen pitä-
jäkokouksen pöytäkirjaan pantiin elokuussa 1793 seuraava lau-
sunto: »Hyvin ansaittua kiitosta tulee meidän osoittaa tämän pitäjän
talonpoikaisnaisille siitä, että suurella ahkeruudella valmistavat vuo-
sittain kaupaksi useita satoja kyynäroitä palttinaa, halvempaa lajia
kilpikangasta, aivinaa ja sarkaa, joilla on voitu maksaa korkean kruu-
nun verot ja muut menot sekä lisäksi antaa paikkakunnan säätyhen-
kilöille ja ympäristöpitäjille heidän vaatetarpeensa». Myös Porthan

¹⁹ *Mellenius* 1789 47—48.

²⁰ KKoll. årsb. Uth. 1—2 (Fr. 543, 547—548).

²¹ *Valtiöpäiväkertomukset* 1755—56 143; *Lappalainen* 1961 I 530.

osoitti 1795 hyvin tuntevansa Savon palttinan ja kilpikankaan myyntin.²² Myöhemmän ajan olojen perusteella voi päätellä, että myyntiä varten harjoitettu pellavakankaiden kudonta oli levinnyt jo 1700-luvun lopulla eräisiin muihinkin Länsi-Savon pitäjiin kuin Pieksämäelle.

Pohjanmaan maaherra kirjoitti 1755, että hänen lääninsä asukkaat eivät välittäneet lisätä pellavan viljelystään, vaan ostivat kutomansa kankaan lisäksi aivinaista Turun läänistä ja rohdinkangasta Venäjänkarjalaisilta Kajaanin markkinoilta. Viimeksi mainitun seikan vahvistavat Kajaanin ja Kuusamon rajatullikamarien ilmoitukset: pellavakankaita tuotiin tosiaan idästä tuhansia kyynäröitä vuodessa.²³ Silti on mahdollista, että Pohjanmaalla kudottua pellavakangasta on jo tuohon aikaan myyty omassa maakunnassa. Jonkin verran myöhemmin sitä ainakin myytiin Etelä-Pohjanmaalta, niin kuin kerrottiin vuoden 1770 tienoilla Vähstäkyröstä ja 1792 sekä sieltä että Isostakyröstä. Näistä pitäjistä sanottiin myytävän myös »hienompaa palttinaa», siis aivinaista.²⁴ Myyntiä varten harjoitettu pellavankudonta lienee Pohjanmaallakin todella lisääntynyt 1700-luvun jälkipuoliskolla.

Pellavakankaiden myyntiä varten harjoitetun kotikudonnan 1700-luvulla tapahtunut ilmeinen lisääntyminen johtui varmaan ensi sijassa sekä oman maan että myyntipaikkana tärkeän Tukholman kaupungin väestön huomattavasta lisääntymisestä ja vaurastumisesta, mikä johti kulutuksen kasvamiseen ja kehitti samalla jonkin verran entistä suurempaa työnjakoa eri seutujen kesken. Samalla kudonnan teknilliset edellytykset paranivat mm. sen vuoksi, että rukki työnsi tällä vuosisadalla melkein koko Suomessa värttirän syrjään.²⁵ Myös entistä tehokkaampi kudontataito levisi ajan mittaan maaseudulle varsinkin niistä kaupungeista, joissa kudontaa oli monen miespolven ajan harjoitettu ammattikäsiyönä. Ruotsissa, jossa myyntiä varten harjoitettu tekstiilikotiteollisuus samoin lisääntyi voimakkaasti 1700-luvulla, on huomautettu myös vapauden ajan tullipoli-

²² SKL mhk 1792; *Lappalainen* 1961 I 581; *Porthan* 1795 482—483.

²³ *Valtiöpäiväkertomukset* 1755—56 239; KKoll. årsb. Uth. 1 (Fr 543).

²⁴ *Alanen* 1948—49 2 61; VaL mhk 1792 (Fr 346).

²⁵ *Vallinbeimo V* 1956 240—244.

tiikasta, jonka varsinaisena tarkoituksena oli suojella kudontamanufaktuureja, vaikka se koituikin näiden heikon tuotantokyvyn takia ennen kaikkea merkantilistien suuresti vieroksuman kotiteollisuuden suojaksi.²⁶ Suomen oloja ajatellen joutuu kysymään, miksi kotiteollisuus pystyi lisäämään kankaiden vientiä Tukholmaan samaan aikaan kuin sinne suuntautuvaan vientiin nojautuva ammattikäsi-työ päinvastoin kuihtui. Luonnollisimmalta selitykseltä näyttää, kuten Anders Allardt on huomauttanut, että kilpailun kiristyessä ja työpalkan sen vuoksi alentuessa yksinomaan kudonnasta elävät ammattikankurit eivät enää saaneet riittävää ansiota, kun taas sivutyökseen kutovat kotiteollisuuden harjoittajat saattoivat tyytyä vähempäänkin ja jatkaa siten kilpailua ruotsalaisten kanssa Tukholman markkinoista.²⁷

Myyntiä varten harjoitetun kudonnan levinneisyys 1809—1865

Edellä on piirretty jonkin verran katkonaisin viivoin kuva ansiokotiteollisuutena harjoitetun pellavakankaiden kudonnan levinneisyydestä Ruotsin-ajan lopulla. Kun siirrytään tämän tutkimuksen varsinaisena kohteena olevaan ajanjaksoon, osoittautuu, että pellavankudonnan levinneisyys on jokseenkin sellainen, kuin aikaisemman ajan tietojen nojalla voi odottaakin. Myyntiä varten harjoitettua kudontaa esiintyy yhä ennen kaikkea lounaisissa maakunnissa, mutta myös Savo ja Pohjanmaa vaativat runsaasti huomiota.¹

V a r s i n a i s - S u o m i pystyi edelleen tuottamaan runsaasti pellavakankaita, ja niitä myytiin muutamaa saaristoseurakuntaa lukuun ottamatta jokseenkin kaikkialta maakunnasta. Turussakin pellavankudonta jatkui, vaikka kankurien ammattikunta hävisi autonomian alkuaikoina kokonaan. Sen jälkeen kaupungin työläisnaiset jatkoivat kudontaa kotiteollisuutena, ja heidän sanotaan myy-

²⁶ *Heckscher* 1935—49 II: 1 568; *Utterström* 1957 II 9.

²⁷ *Allardt* 1925—30 II 485—486.

¹ Böckerin kokoelman II nide (VA) ja Manufaktuurijohtokunnan vuoden 1857 tiedustelun vastaukset (VA) ovat tärkeinä lähteinä koko tässä alaluvussa, minkä vuoksi niitä ei mainita yksityisissä viitteissä.

neen vielä 1840- ja 1850-luvulla pellavakankaitakin.² Luultavasti myös Naantalın ja Uudenkaupungin naiset kutoivat jonkin verran pellavakankaita myyntiä varten.

Maakunnan läntisin osa, Vehmaan kihlakunta, ei ollut kovin voimakasta pellavankudontaseutua. Kaikista kihlakunnan pitäjistä, jopa saaristostakin Iniötä myöten, myytiin kyllä 1830-luvulla jonkin verran pellavakankaita, mutta 1815 annettujen yksityiskohtaisempien tietojen mukaan niiden määrä oli vähäinen. Uudeltakirkolta sanottiin myydyn vuosittain muutamia satoja kyynäröitä palttinaa, Uudenkaupungin maaseurakunnasta samoin vain hyvin vähän, ja Taivassalosta kerrottiin, että kankaita saattoi myydä pienen määrän joku erikoisessa rahan tarpeessa oleva. Muutamat pellavakankaiden Ruotsiin suuntautuneen viennin yhteydessä lähemmin käsiteltävät tulliasiakirjojen tiedot osoittavat toisaalta, että pellavakankaiden myynti oli vielä 1830-luvulla ainakin Pyhässämaassa ja Uudellakirkolla vakinainen, vaikka ei kovin tärkeä tulonlähde.³ Vehmaan kihlakunnan kruununvouti väitti 1857, että koko hänen alueeltaan ei myyty pellavakankaita, mikä viittaa siihen, että myynti oli entistäänkin vähentynyt, vaikka lausunto voikin olla liian kategorinen.

Mynämäen kihlakunnassa Mynämäki ja Lemu olivat huomattavia kudontapitäjiä, joista myytiin pellavakankaita vielä vuoden 1850 tienoilla keisarikuntaankin. Sen sijaan Rymättylä, Merimasku, Nauvo ja Korppoo myivät näitä kankaita vain nimeksi.⁴ Maskun kihlakunnan kaikissa pitäjissä sanotaan kudotun pellavakankaita myyntiä varten, mutta lähempiä tietoja puuttuu. Ainakin Liedossa ja Marttilassa pellavankudonta tuotti myyntitavaraa vielä 1850-luvullakin.⁵

Varsinais-Suomen huomattavimman pellavakankaiden kudontaluoen ovat aivan selvästi muodostaneet ne rannikon ja sisäsaariston pitäjät, jotka sijaitsevat Turusta itään ja kaakkoon, Piikkiön ja Halikon kihlakunnissa. Niistä lähimmät, Kaarina ja Piikkiö sekä Kaksikerran ja Kuusiston kappelit, myivät 1800-luvun keskivaiheille

² TPL kuvk 1842—44; Turun maistraatin kert. 1851—55, TMA.

³ STA D XV b 5: 138—142; Degerbyn tullikamarin tilit 1837—38, AA.

⁴ Kruununvoudin kert. 1848—50, TMA; Turun satamatilit 1828—58, TMA; Degerbyn tullikamarin tilit 1837—38, AA.

⁵ *Elmgren* 1857 217.

saakka pellavakankaita, vaikka niitä ei ole mainittu erikoisen huomattavina kudontapitäjinä, ja sama koskee Paraisia. Piikkiön kihlakunnan itäisimmät pitäjät Sauvo ja Paimio ovat sen sijaan olleet 1800-luvulla maakuntansa pellavakankaiden kudonnan varsinainen keskus ja samalla koko maan tärkeimpiä kudontapitäjiä. Niiden pellavakankaan myynnistä mainitaan monissa kertomuksissa aina 1870-luvulle saakka. Sauvossa on nähtävästi kudottu vielä enemmän kuin Paimiossa, koska se mainitaan aina näistä kahdesta pitäjistä ensimmäisenä. Sauvo oli selvästi ollut huomattava kudontapitäjä jo Ruotsin vallan aikana. Pitäjän kirkkoherra Martin Tolpo kertoi näet 1823 sauvolaisten vieneen aikaisemmin runsaasti palttinaa Tukholmaan ja kudonnan vähentyneen samalla kuin Tukholmankauppakin. Sauvon kankaiden laatua kiitettiin usein, ja niistä näyttää tavallista suurempi osa olleen hienoa aivinaista. Tolpo kehui jo 1820-luvulla pitäjänsä naisten intoa hienojen kankaiden kudontaan, ja vielä 1856 Turussa pidetyn kudonnaisnäyttelyn selostuksessa sanotaan, että läänin parhaat pellavakankaat saatiin Sauvosta ja toiseksi parhaat Paimiosta.⁶

Halikon kihlakunnasta myytiin pellavakankaita ainakin Kemiön, Halikon, Uskelan ja Perniön pitäjistä. Kemiöstä kerrottiin 1824, että naiset kutoivat karkeaa aivinaista ja rohdinpalttinaa, joita myytiin huomattavat määrät kaupunkeihin. Turkuun Kemiöstä tuotiin esim. 1843 purjehduskautena meritse 5 600 kyynärää, 1850 taas 4 200 kyynärää erilaisia pellavakankaita.⁷ Halikosta kertoi rovasti B. J. Ignatius 1815, että pitäjistä myytiin huomattavia määriä karkeaa aivinaista ja myös paljon rohdinkangasta. Lähipitäjien kudonta oli hänen tietämänsä mukaan suunnilleen samanlaista, mikä voitaneen sovittaa ainakin lähimpään naapuriin, Uskelan emäseurakuntaan.⁸ Myös Perniön naisten kerrottiin 1815 kutovan paljon pellavakankaita myytäväksi, etenkin karkeaa aivinaista sekä rohdin- ja patjakankaita, ja samaa vakuutettiin seuraavilla vuosikymmenillä.

⁶ *STS Underrättelser* II: 3 114; TPL kuvk 1842—44 ja 1848—50 (VA) sekä 1851—55 (TPTK); *STS Redogörelser* 1850—52 10; *Komiteanmietintö* 1873 7; *Tolpo* 1824 11; *STS Handlingar* 4: 2 74.

⁷ *af Petersen* 1824 35; Turun satamatilit, TMA.

⁸ STA D XV b 5: 146.

Vuonna 1825 sanottiin rohdinkankaita Perniön tärkeimmäksi pellavatuotteeksi.⁹

Varsinais-Suomen kutojat saivat joskus pellavakankaansa kaukaksi jo omaan pitäjään, niin kuin 1815 kerrottiin Halikosta ja Taivassalosta.¹⁰ Pääasiallisesti ne kuitenkin myytiin läheisiin kaupunkeihin, ennen kaikkea tietenkin Turkuun mutta osaksi myös Naantaliin ja Uuteenkaupunkiin, ja itäiset pitäjät myivät varmasti osan kankaistaan Salon markkinoilla. Sauvolaiset veivät joskus kankaita Helsinkiin saakka ja perniöläiset Tammisaareen.¹¹ Turkuun verraten kaikkien muiden kotimaisten myyntipaikkojen merkitys oli kuitenkin vähäinen. Sinne tuotiin vielä 1850-luvullakin maaseudulta melkoisia määriä pellavakankaita, joiden runsaudesta mainittiin usein sanomalehdissä sekä kesä- että talvimarkkinoita selostettaessa. Varsinais-Suomen pellavakankaita vietiin vielä Venäjän vallan aikana suuria määriä myös ulkomaille.

Uusi maa oli toinen vanha kudontamaakunta, jossa pellavakankaiden myyntiä varten harjoitettu tuotanto jatkui tässä käsiteltynä ajanjaksona sekä Tammisaaren että Porvoon seudulla. Ensin mainittu kudonta-alue liittyi välittömästi Varsinais-Suomen itäisimpiin kudontapitäjiin käsittäen ennen kaikkea Tenholan, Bromarvin, Karjalohjan ja Pohjan, joista kaikista on pellavakankaiden myyntiä koskevia tietoja useissa lähteissä 1850-luvulle saakka.¹² Myös Lohjan emäseurakunnasta myytiin pellavakankaita ainakin 1830-luvulla ja Nummen ja Pusulan kappeleista vielä 1850-luvullakin. Pusulasta sanottiin 1850 patjakankaaksi ja säikeiksi käytettyä neliniitistä rohdinkangasta myytävän vuosittain noin 1 900 kyynärää.¹³ Tenholan, Pohjan ja Karjalohjan kankaita kerrotaan myydyin Tammisaaren, Lohjan ja Salon markkinoilla.¹⁴

⁹ STA D XV b 5: 150; *Försök till en Beskrifning om Bjerno Socken*, käsik. (KM) 1825; *von Cöbler* käsik. (KM) 1834.

¹⁰ STA D XV b 5: 142, 146.

¹¹ STA D XV a 2: 4 ja b 5: 150.

¹² STA D XV b 5: 100—106; UL kuvk 1848—50, VA.

¹³ Nummen ja Pusulan nimismiehen kert. 1848—50, ULKA Ea II: 126, akti 22/244.

¹⁴ STA D XV b 5: 100—106.

Uudenmaan itäosassa pellavakankaiden kudonta jatkui Porvoon kaupungissa ansiokotiteollisuutena ainakin miespolven ajan sen jälkeen kuin viimeiset ammattikankurit olivat lopettaneet työnsä.¹⁵ Porvoon pitäjä taas oli koko maan huomattavimpia kudontapitäjiä, jonka pellavakankaiden myynnistä on lukuisia tietoja 1700-luvun lopulta 1850-luvulle asti. Emäseurakunnan lisäksi pellavakangasta myytiin Pornaisten, Askolan ja Pukkilan kappeleista, joista on tätä koskevia tietoja 1830-luvulle asti. Porvoon länsipuolella Sipoo oli jonkinmoinen kudontapitäjä, mutta Mäntsälästä, Tuusulasta ja Nurmijärveltä riitti myytäväksi vain hyvin vähän pellavakankaita; Mäntsälästä kerrottiin 1815 palttinaa myytävän yleensä vain silloin, kun oltiin ankarassa rahan puutteessa.¹⁶ Porvoosta itään Pernajan emäseurakunta oli parasta kudontaseutua: pellavankudonta mainittiin 1815 siellä vanhana elinkeinona ja kaksi vuotta myöhemmin sen sanottiin olevan suuresti lisääntymässä.¹⁷

Porvoon ympäristössä kudottiin karkeiden kankaiden lisäksi myös hienoa aivinaista, sanotaanpa Porvoon emäseurakunnasta myydyin 1830- ja 1840-luvuilla pellavaista kilpikangastakin. Porvoon pitäjän kutojien taitoa kiitettiin useinkin harvinaisen hyväksi.¹⁸ Pellavakankaita myytiin eniten läheisissä kaupungeissa, Porvoon markkinoilla suuret määrät palttinaa ja toimikasta, piikkaa ja säkkikangasta.¹⁹ Porvoon pitäjistä ja Mäntsälästä vietiin kankaita myös Helsinkiin, kuten tietysti myös läntisemmistä pitäjistä, ja tämänkin kaupungin markkinoilla oli vielä 1840-luvulla paljon kotikutoisia pellavakankaita.²⁰ Melkoinen osa Porvoon seudun pellavakankaista myytiin oman maan kaukaisemmille seuduille.

Porvoon seudun kankaiden myyntiä havainnollistaa oivallisesti Anders Allardtin julkaisema kuvaus porvooolaisen Jonas Holm-

¹⁵ Borgå Tidning 1842: 39.

¹⁶ STA D IV 4: 68 ja XV b 5: 94, 152—153; *Borgström* 1803 189.

¹⁷ STA D XV b 5: 157; *Hipping* 1817 148—149.

¹⁸ STA D III 1 (STS:n painettu ehdotus maakaupan vapauttamisesta); *Finlands Allmänna Tidning* 1841: 304; *Allardt* 1925—30 II 354, 620.

¹⁹ Esim. Borgå Tidning 1850: 52 ja 1852: 52.

²⁰ Porvoon läntisen piirin nimismiehen kert. 1861—65, ULKA Ea II: 252; STA D XV b 5: 94, 152—153; *Helsingfors Morgonblad* 1842: 78.

bergin liiketoimista. Hän oli alunperin ammatiltaan rahdinsoutaja, paikallinen tavarankuljettaja, eikä hän olisi niin ollen ammattisääntöjen mukaan suinkaan saanut käydä kauppaa, vaan ainoastaan harjoittaa kuljetustointaan. Holmberg kuitenkin vähät välitti säännöistä ja ryhtyi käymään pellavakankailla laajaa kauppaa. Turvatukseen kankaan saantinsa hän teki 1830- ja 1840-luvuilla vuosittain sopimuksia Seitlaxin, Skavabölen, Sondbyn ja muiden Porvoon pitäjän rannikko- ja saaristokylien kutojien kanssa tilaten heiltä aivinaisia ja kilpikankaita. Nämä hän osti ja kaupitteli laajoja matkoja tehden. Holmberg rikastui niin, että pystyi ostamaan jo 1841 talon ja 1847 Lassaksen kartanon; jos hän oli todella hankkinut varat etupäässä kangaskaupalla, niin tämän on täytynyt olla hyvin huomattavaa.²¹

Länsi-Suomen sisämaassa osa Satakuntaa ja Hämettä muodosti laajan alueen, jonka pellavankudonnan luonne oli sikäli yhtenäinen, että sen tuotteita myytiin joka pitäjistä mutta vain hyvin vähäisiä määriä. Satakunnasta voi erilaisten tiedustelujen äärimmäisen niukkasanisista vastauksista päätellä, että pellavakankaita myytiin tässä käsiteltynä ajanjaksona ainakin toisinaan kaikista Turun ja Porin läänin puoleisista Ylä-Satakunnan pitäjistä: Kokemäeltä, Säskylästä ja Loimaalta aina Kuruun, Kangasalle ja Lempäälään saakka. Pohjoisempaakin niitä myytiin ainakin Virroilta ja Keuruulta. Kaikki viittaa kumminkin siihen, että näitä kankaita myytiin vain hyvin vähän, niin kuin joskus nimenomaan sanotaankin. Tarkempia tietoja on vain Lempäälästä, josta arvioitiin 1815 myydyin vuosittain muutamia satoja kyynäroitä palttinaa, siis varsin vähäinen määrä.²²

Hämeestä on Suomen Talousseuran tutkimusten ansiosta käytävissä tämän maakunnan kudonnan ilmeiseen vähäisyyteen katsoen hyvinkin runsaasti tietoja. Pellavakankaita näkyy 1810-luvulta 1850-luvulle kerättyjen tietojen mukaan riittäneen ainakin ajoittain myytäväksi kaikista eteläisen Hämeen pitäjistä Urjalasta, Tammelasta

²¹ *Allardt* 1925—30 II 354, 620.

²² STA D XV b 5: 51—58 ja 123—132 sekä XVI 3: 74—75.

ja Somerolta alkaen Kuhmalahdelle, Asikkalaan ja Iittiin saakka.²³ Mutta jokseenkin joka pitäjistä mainittiin samalla, että kankaita myytiin vain hyvin pieniä määriä. Janakkalan kohdalla entinen maaherra A. G. Langenskiöld on yrittänyt 1838 lähempää arviota ja päätenyt siihen, että pitäjistä myytiin vuosittain enintään 300—400 kyynärää palttinaa.²⁴ Ainoana poikkeuksena on oikeastaan Pälkäneen, Sahalahden ja Kuhmalahden muodostama alue, jolla pellavakankaiden kudonta oli runsaampaa ja elinvoimaisempaa kuin muualla Hämeessä. Pälkäneen kirkkoherra G. N. Idman sanoi jo 1800 pitäjistä myytävän runsaasti rohdinkankaita, ja hänen seuraajansa arveli 1815, että Pälkäneeltä myytiin enemmän pellavakankaita kuin naapuripitäjistä. Samana vuonna mainittiin myös Sahalahden kankaan myynnistä; Kuhmalahdelta taas on 1830-luvulta tietoja, että pellavakankaita kudottiin myyntiä varten. Vielä 1850-luvulla pellavakankaita kerrottiin myytävän näistä kolmesta seurakunnasta, kun taas muusta Hämeestä ei ole enää juuri mitään sensuuntaisia tietoja. Kuvernööri ilmoittikin 1850-luvun alkupuoliskoa koskevassa kertomuksessaan Pälkäneellä ja Sahalahdella kudottavan enemmän kuin muualla Hämeen läänissä.²⁵

Hämeen pellavakankaiden laadusta ei ole paljon tietoja. Pälkäneeltä myydyistä kankaista oli 1850-luvullakin osa rohtimisia, ja myös Hauhon kankaita sanottiin karkeanlaisiksi.²⁶ Janakkalasta, Pälkäneeltä, Sahalahdelta ja Kuhmalahdelta sanottiin 1838 nimenomaan, että kilpikankaita ei kudottu myyntiä varten.²⁷ Muuan sanomalehtiartikkelin kirjoittaja kiitti 1835 Hämeen sisäosista, pellavaa viljelevien pitäjien lähiseudulta saatavaa hyvää palttinaa: se oli kudottu pellavasta, jonka luja ja massiivinen kuitu veti vertoja Venäjän kuuluilta pellavamailta tuodulle.²⁸ Tämä turkulaisen laa-

²³ STA D XV b 5: 56—90 ja XVI 3: 29—88.

²⁴ STA D XVI 3: 78—79.

²⁵ *Idman* käsik. 1800 (KM) 8—9; STA D XV b 5: 56, 69; HL kuvk 1851—1855, TPTK.

²⁶ Sääksmäen yliisen kihlakunnan kruununvoudin kert. 1851—55, HMA; STA D XVI 3: 65.

²⁷ STA D XVI 3: 27, 78—79.

²⁸ Åbo Tidningar 1835: 27.

tima kuvaus tarkoittanee Pälkäneen seutukuntaa, josta ei myyty kovinkaan paljon raakapellavaa.

Hämeen pellavakankaista saatiin osa myydyksi jo omaan pitäjään, kuten kerrotaan Urjalasta, Akaasta ja Sääksmäestä; Hauholta ilmoitettiin, että osa pellavakankaita myytiin seudun säätyläisille. Enimmät kankaat vietiin ilmeisesti markkinoille. Niitä myytiin Hämeenlinnassa, jonne niitä tuotiin Pälkäneeltä, Hauholta, Hattulasta, Kalvolasta, Lammilta ja tietysti muistakin lähipitäjistä; Tampereelle taas vietiin ainakin Pälkäneen ja Hauhon kankaita. Kalvolasta kerrottiin 1815, että pellavakankaita vietiin myös Helsinkiin, ja saattaa hyvin arvata, että mainitun kaupungin torilla nähtiin toisinaan muidenkin Etelä-Hämeen pitäjien aivinaista ja rohdinpalttinaa. Turkuun vietiin vielä 1800-luvulla pellavakankaita Urjalasta, Kalvolasta, Lopelta, jopa Lammiltakin ja epäilemättä muualtakin Hämeestä. Satakunnan kudonta-alueen kankaiden myynnistä ei sen sijaan ole juuri mitään lähempiä tietoja. Lempäälästä kerrottiin 1815 pellavakankaita yritetyn viedä Turkuun, matkan kustannusten takia huonoin tuloksin. Arvattavasti Satakunnan kankaita myytiin enemmänkin Tampereen ja Porin markkinoilla.²⁹

Edellä esiteltyjen voimakkaiden tai vähäpätöisempien kudonta-alueiden väliin tai ulkopuolelle on jäänyt muutamia eteläisen Länsi-Suomen osia, joista ei ole käytettävissä olevien lähteiden mukaan myyty pellavakankaita kuin korkeintaan satunnaisesti. Nämä alueet ovat Ahvenanmaa, Turun saariston ulommat osat, osa Uuttamaata Tammissaaren ja Helsingin välillä, Kymenlaakson länsiosa, Hämeen pohjois- ja itäosat ja Satakunnan rannikkoseutu. Osasta näitä alueita on olemassa nimenomaisia tietoja, että pellavakankaita ei kudottu myyntiä varten; näin vastattiin 1815 Suomen Talousseuran tiedusteluun Elimäeltä, Anjalasta, Pyhtäältä, Liljendalista, Pomarkusta, Ulvilasta, Kullaalta, Eurasta ja Eurajoelta.³⁰ Kahden viimeksi mainitun ja muiden Ala-Satakunnan eteläisten pitäjien kohdalta tätä tietoa vahvistaa Raumalle ainakin Ruotsin-ajan lopulla tuodun

²⁹ STA D XV b 5: 57—87 ja XVI 3: 33—65.

³⁰ STA D XV b 5: 114—127, 156, 160.

pellavakankaan vähäinen määrä. Pikkutullitilien mukaan sinne tuotiin maaseudulta 1793—1803 keskimäärin 500 kyynärää aivinaista ja 1 205 kyynärää rohdinkangasta vuodessa.³¹ Kun tästäkin oli varmaan osa Varsinais-Suomessa kudottua, niin Satakunnan puoleisten pitäjien osuus jää hyvin pieneksi. Muualta kielteiset tiedot eivät ole aivan näin luotettavia, mutta silti niistä ja toisten lähteiden vaikenemisesta voi päätellä huoleti, että edellä luetellut alueet eivät ole tuottaneet pellavakankaita myytäväksi ainakaan mainittavia määriä.

Ruotsin-ajalta peräisin olevien niukanlaisten tietojen nojalla voisi tuskin aavistaa, että Itä-Suomen sisämaassa oli autonomian ajan alkupuoliskolla muuan Suomen huomattavimpia pellavankudonta-alueita. Se käsitti joukon Länsi-Savon pitäjiä ja lisäksi kaakkoisosan sitä aluetta, jota sanotaan nykyään Keski-Suomeksi. Viimeksi mainittu on historiallisesti enimmäkseen Hämettä, mutta tämän alueen kudonta sopii paremmin käsiteltäväksi Savon kudonnan yhteydessä, koska se näyttää liittyvän orgaanisesti siihen.

Savossa olivat tärkeimmät pellavakankaita myyvät pitäjät selvästi Pieksämäki, Kangasniemi ja Mikkelin pitäjä. Ensin mainitun kudonnasta on tietoja 1750-luvulta lähtien, kuten edellä on osoitettu; 1800-luvulta niitä on runsaasti. Maaherra Olof Wibelius kertoi 1805, että osa Pieksämäen talollisista maksoi veronsa yksinomaan pellava- ja villakankaista saamallaan rahoilla myyden niitä vuosittain 50—60 ploodun arvosta.³² Myös Kangasniemen pellavakankaiden myynti on ilmeisesti alkanut jo Ruotsin vallan aikana, koska jo 1815 kerrotaan Jyväskylän markkinoille tuotavan kankaita, mm. pellavaisia, kaikkein eniten Kangasniemestä.³³ Mikkelin pitäjässä pellavakankaiden myynti oli viimeistään vuoden 1830 tienoilla huomattavaa: palttinan kudonta mainittiin 1830—31 tärkeänä tulonlähteenä, ja Böckerin kokoelman mukaan pitäjä sai 1830-luvulla kerassaan 30 % rahatulostaan pellavakankaista. Arvio voi olla liioiteltu, mutta se osoittaa joka tapauksessa kudonnan suurta merki-

³¹ Rauman maatullikamarin tavaraluettelot. Rauman tullikamarin arkisto, TMA.

³² STA D IV 5: 134—137; SKL mhk 1805 (Fr 369).

³³ STA D XV b 5: 42. Vrt. myös *Manninen A* 1953—62 I 252.

tystä.³⁴ Kaikkien kolmen pitäjän pellavakankaiden myynnistä kerrotaan monissa lähteissä kauas 1800-luvun jälkipuoliskolle ja usein huomautetaan sen runsaudesta ja suuresta merkityksestä.³⁵ Pieksämäen kudonnan jakautumisesta tämän laajan pitäjän eri osiin ei ole näin varhaiselta ajalta tarkkoja tietoja, mutta voi pitää varmana, että sitä harjoitettiin paljon emäseurakunnassa, ja Virtasalmella elää vieläkin perimätieto aikaisin 1800-luvulla kukoistaneesta pellavakankaiden kudonnasta ja myynnistä.³⁶ Mikkelin pitäjästä mainittiin 1800-luvun keskivaiheilla, että pellavakankaita myytiin nimenomaan sen pohjoisosista.³⁷ Savon tärkeimpiä kudontapitäjiä näkyä olleen vielä Suonenjoki; jo 1838 sieltä kerrottiin myytävän yleisesti pellavakankaita, ja samantapaiset tiedot toistuvat sitten monesti 1860-luvulle asti.³⁸

Tässä lueteltujen neljän pitäjän itäpuolella oli lisäksi useita muita, joista myytiin pellavakankaita ainakin ajoittain, vaikka varmasti vähemmän kuin edellisistä. Leppävirralta sanottiin 1805 myytävän jonkin verran pellavakangasta, samoin Joroisista 1805 ja 1816 ja Rantasalmelta 1820- ja 1830-luvuilta; maaherra mainitsi 1831 sitä myytävän nimenomaan Rantasalmen emäseurakunnasta mutta vähemmän kuin Pieksämäeltä.³⁹ Ainakin 1830-luvulla pellavakankaita myytiin lisäksi myös Ristiinasta, Juvalta, Sulkavalta ja Säätämistä, ja Sulkavalta kerrottiin vielä 1841 niiden myynnin olevan huomattavan runsasta. Juvalta myytiin pellavakankaita vielä vuoden 1870 tienoillakin.⁴⁰ Mutta Savon itäisimmistä ja pohjoisimmista

³⁴ KD 220/148, 1830; STA D XVI 3: 15—16.

³⁵ *Hallituskonselji* 1812—16 116; STA D XVI 3: 13—16, 81; KD 220/148, 1830; KL mhk 1822; ML kuvk 1841, 1842—44 ja 1845 (VA) sekä 1851—1855, TPTK; Kruununvouti v. Fieandtin kirje 1864, TPTK, kotelo V: 4; *Komiteanmietintö* 1873 10; *Kuoppämäki* 1908 164; *Manninen A* 1953—62 I 252—253.

³⁶ *Lappalainen* 1961 I 586—590.

³⁷ Kruununvouti v. Fieandtin kirje 1864, TPTK, kotelo V: 4; ML kuvk 1851—55 f. 5, TPTK.

³⁸ KL mhk 1831 ja 1848—50 (VA) sekä 1856—60 ja 1861—65 (TPTK).

³⁹ SKL mhk 1805 (Fr 369); *Hallituskonselji* 1812—16 116; STA D IV 5: 134—137, XVI 3: 13—14 ja XXIII 4, anonymi kirje Savosta 1823.

⁴⁰ KD 220/148, 1830; STA D XVI 3: 15—16; ML kuvk 1841; *Komiteanmietintö* 1873 10.

pitäjistä pellavakankaita ei nähtävästi ole myyty ainakaan mainittavia määriä; laajasta Iisalmen pitäjistä niitä ei maaherran ilmoituksen mukaan (1831) myyty lainkaan.⁴¹

K e s k i - S u o m e n kaakkoisosassa pellavakankaita kudottiin myyntiä varten useassa pitäjässä. Rautalammilta kerrottiin tästä jo 1805 ja uudelleen 1831, ja 1860-luvulla mainittiin pellavakankaita myytävän Hankasalmen pitäjistä, joka oli vastikään erotettu Rautalammista. Kudonnan sanottiin levinneen Rautalammille Pieksämäeltä.⁴² Suuresta Laukaan pitäjistä on pellavakankaan myynnistä tietoja 1810-luvulta 1850-luvulle saakka, vaikka rovasti Adolf Arwidsson arvioi kyllä 1815 sitä myydyn pitäjistä vuosittain vain muutamia satoja kyynäroitä.⁴³ Melkoinen kudontapitäjä oli Korpi-lahti. Sen länsiosasta ei tosin ole tietoja, mutta Päijänteen itäpuolisista osista pitäjää, Putkilahdelta ja lähikylistä, myytiin 1845–65 annettujen tietojen mukaan säännöllisesti aivinaista; kruununvoudit arvioivat vuosittain myydyn kangasmäärän 2 000–3 000 kyynäräksi.⁴⁴ Saarijärveltä sanottiin myytävän pellavakankaita vain satunnaisesti.⁴⁵

Savosta ja Keski-Suomesta myydyt pellavakankaat olivat laadultaan karkeahkoja, mutta lähteistä ei selviä, oliko rohdinkankaiden osuus suuri. Pieksämäen palttinaa sanottiin 1792 karkeaksi, ja myöhemmin Wibelius sanoi sikäläisen kankaan olevan enimmäkseen huonoa, millä hän lienee tarkoittanut lähinnä juuri karkeutta. Toinen maaherra Lars Sackleen sanoi näet 1832, että pieksämäkeläiset kehräsivät pellavalangan useinkin tasaista ja vahvaa mutta kutoivat kankaat karkeita ja valkaisivat ne huonosti. Karkeiksi Sackleen moitti Suonenjoenkin pellavakankaita.⁴⁶ Palttinan lisäksi Savosta myytiin jonkin verran toimikasta,⁴⁷ mutta enemmän huomiota an-

⁴¹ KL mhk 1831.

⁴² SKL mhk 1805 (Fr 369); STA D XVI 3: 13–14; KL kuvk 1861–65, TPTK.

⁴³ STA D XV b 5: 42; Kuopio Tidning 1854: 3.

⁴⁴ Mikkelin lääninkanslian KD 11/116, 1848, 11/112, 1851 ja 56/120, 1856 (SKMA); ML kuvk 1861–65 f. 65, TPTK.

⁴⁵ STA D XV b 5: 36.

⁴⁶ SKL mhk 1792 (Fr 346); STA D IV 5: 134–137 ja XVI 3: 13–14; KL mhk 1831.

⁴⁷ STA D XVI 3: 81.

saitsee kilpikankaiden jatkuva myynti parhaista kudontapitäjistä. Siitähän mainittiin jo 1793 Pieksämäen pitäjänkokouksessa, ja myös Porthan tiesi Savosta myytävän kilpikankaita. Kertomusten epämääräisyyden takia ei saa selvää käsitystä siitä, myytiinkö niitä laajaltakin alueelta. Vuonna 1815 joka tapauksessa kerrottiin, että Kangasniemestä vietiin kilpikankaita Jyväskylän markkinoille, ja seuraavana vuonna niitä ilmoitettiin myytävän edelleen myös Pieksämäeltä.⁴⁸ Maininnat Länsi-Savon kilpikankaan myynnistä toistuvat sitten tiheään aina 1870-luvulle saakka. Kymenkartanon läänin entinen maaherra A. G. Langenskiöld kiitti 1838 Kangasniemen ja Pieksämäen kilpikankaita sangen hyviksi; muuten niitäkin sanottiin joskus karkeanlaisiksi.⁴⁹

Mikkelin läänin kuvernööri totesi 1845 Länsi-Savon pellavakankaiden myynnistä, että se tapahtui yleensä markkinoilla ja enimmäkseen talvisaikaan.⁵⁰ Tärkeimmät markkinapaikat olivat omassa maakunnassa, nimittäin Kuopio ja Mikkelä. Kuopion maankuuluilla talvimarkkinoilla, joita on joskus väitetty Suomen suurimmiksi, oli lehtiutisten mukaan paljon palttinaa ja kilpikangasta, toimikasta ja säkkikangasta; muuan kirjeenvaihtaja arvioi 1829 siellä olleen myytävänä 36 000 kynnärää kotikutoisia kankaita, joista 20 000 kynnärää erilaisia palttinoita, nähtävästi sekä pellavaiset että hampuiset mukaan luettuina. Snellman totesi 1844 Saimassa, että maamiehen tärkeimpänä kauppatavarana olivat Kuopion talvimarkkinoilla eteläisten pitäjien asukkaiden myymät hamppu- ja pellavakankaat.⁵¹ Snellmanin tarkoittamia pitäjiä olivat ainakin Pieksämäki ja Suonenjoki, joista nimenomaan mainitaan pellavakankaita viedyn Kuopioon, mutta epäilemättä sinne tuli kankaan myyjiä vielä etelämpääkin, ja

⁴⁸ *Lappalainen* 1961 I 581; *Porthan* 1795 486; STA D XV b 5: 42; *Hallituskonselji* 1812—16 116.

⁴⁹ Samoja lähteitä kuin tämän alaluvun viitteessä 35. Lisäksi Juvan kihlak. kruununvoudin kert. 1845—47, Mikkelin lääninkanslian KD 6/136, 1848 (SKMA); *Harmaja* 1939 124; *Finlands Allmänna Tidning* 1850: 28; *Suometar* 1860: 12; *Komiteanmietintö* 1873 10.

⁵⁰ VSV akti 261 v. 1846.

⁵¹ *Helsingfors Tidningar* 1829: 16; *Saima* 1844: 4; *Finlands Allmänna Tidning* 1850: 28; *Suometar* 1854: 4.

heitä tiedetään tulleen myös lännestä ainakin Laukaasta asti.⁵² Kankaiden menekkiä sanottiin suorastaan valtavaksi vuoden 1850 talvimarkkinoillakin, joilla niitä oli myytävänä tavallista enemmän, ja hyvin Kuopiossa menivät »paremman puutteessa», niin kuin maaherra sanoi, suonenjokelaistenkin karkeat pellavakankaat.⁵³

Mikkelin talvimarkkinoilla myytiin paljon pellavakankaita jo ennen kaupungin perustamista, kuten näkyy Mikkelin, Juvan ja Kangasniemen pitäjien anomuksesta 1830. Pitäjänkokouksissa päätettiin silloin anoa mainittujen markkinoiden siirtämistä myöhemmäksi, että paremmin ehdittäisiin kutoa kankaita niillä myytäväksi. Tuomari Daniel Poppiuksen arvion mukaan Kangasniemestä ja Juvalta vietiin Mikkelin talvimarkkinoille vuosittain 20 000—30 000 kyynärää sarkaa sekä hamppu- ja pellavakankaita.⁵⁴ Siellä myytiin sitäpaitsi huomattavasti myös Pieksämäellä, Ristiinassa ja Sulkaalla kudottuja kankaita. Ainakin 1820-luvulta lähtien Länsi-Savon kankaita lienee myyty kaikkein eniten juuri Mikkelin markkinoilla, kuten väliin nimenomaan sanottiinkin.⁵⁵ Mikkelin talvimarkkinoilla kerrottiin 1854 olleen maaseudun tuotteista eniten kankaita, ja kymmenen vuotta myöhemmin niillä oli kyllä »sarkaa ja kankaita», vaikka muita maalaistuotteita ei sanottavasti ollutkaan. Martti Varstan arviointi, että maalaisten kotikutoiset kankaat olivat 1830-luvulta 1860-luvulle Mikkelin markkinoiden tärkein kauppatavara, osuu nähtävästi oikeaan, ja siihen voi lisätä, että pellavakankaat olivat niistä huomattavalla sijalla.⁵⁶

Savon kolmas markkinapaikka Savonlinna ei sen sijaan merkinnyt kangaskaupassa kovinkaan paljon. Virkamiehet eivät milloinkaan maininneet sitä kankaiden myynnistä kertoessaan. Lehtiutuisista näkyy sen verran, että 1859 Savonlinnan syysmarkkinoilla oli myytävänä vähän karkeata palttinaa, mutta 1861 ei edes talvimarkkinoilla ollut juuri nimeksikään kankaita.⁵⁷ Savonlinnan lähipitä-

⁵² STA D XVI 3: 13—14; KL mhk 1831, VA; Kuopio Tidning 1854: 3.

⁵³ Finlands Allmänna Tidning 1850: 28; KL mhk 1831.

⁵⁴ KD 220/148, 1830.

⁵⁵ STA D XVI 3: 13—16; KD 220/148, 1830.

⁵⁶ Suometar 1854: 12 ja 1864: 67; *Varsta* 1946 65—67.

⁵⁷ Suometar 1859: 41; Otava 1861: 8.

jissä hän ei kudottukaan kovin paljon. Paljon tärkeämpi Savon ja Keski-Suomen kankaiden markkinapaikka oli Jyväskylä, jossa myytiin ainakin toisinaan paljon pellavakankaita. Niistä oli osa Laukaassa ja muissa Keski-Suomen pitäjissä kudottuja, mutta myös Savon puolelta, ainakin Kangasniemestä, on viety kankaita Jyväskylään. Kangasniemeläiset kävivät siellä varmaan aivan säännöllisesti — eihän heillä ollut Jyväskylään sen pitempi matka kuin Mikkelinkään.⁵⁸ Edellä mainittujen markkinapaikkojen kautta ja osaksi myös suoraan kaukokauppaa käyden savolaiset ja keskisuomalaiset myivät suuren osan kankaitaan kauas toisiin maakuntiin.

Karjalasta on eräissä Kuopion ja Viipurin läänien kuvernöörien kertomuksissa todettu, että pellavakankaita kudottiin korkeintaan omaan tarpeeseen, ja samoin vastattiin jokaisesta Karjalan pitäjistä Böckerin 1834—35 ja manufaktuurijohtokunnan 1857 suorittamiin tiedusteluihin.⁵⁹ Karjalan eteläosasta kirjoittivat Lappeen, Äyräpään, Käkisalmen, Kurkijoen ja Sortavalan kihlakuntien kruununvoudit 1831 Suomen Talousseuralle, että pellavakankaita ei kudottu myyntiä varten.⁶⁰ Papiston 1815—16 antamat tiedot osoittavat myös suunnilleen samaa. Niinpä Lemiltä myytiin siihen aikaan vain parista talosta vähän aivinaisia kaulahuiveja Pietariin, Luumäeltä ei myyty pellavatuotteita muuten kuin nälänhädän pakosta, Pyhäjärveltä myytiin pellavakankaita vain nimeksi ja vain omaan pitäjään, ja Sakkolasta vain köyhät myivät joskus palttinaa. Raudusta kerrottiin kuvaavasti: »Jos joku on myynyt täältä muutaman arssinan palttinaa . . . niin se on tapahtunut tarpeesta saada jotakin purtavaa eikä tavarun runsaudesta».⁶¹ Kymin kihlakunnan kruununvoudilla ei ollut 1831 muuta kerrottavaa, kuin että muutamista Säkkijärven rantakylistä myytiin vuosittain parisataa kyynärää palttinaa. Kymin pitäjistä sanottiin 1815 myytävän hiukan pellavapalttinaa — sitä myivät enimmäkseen köyhät »jau-

⁵⁸ *Brummer* 1916 82; *Borgå Tidning* 1844: 11; STA D XV b 5: 42; ML kuvk 1851—55, TPTK.

⁵⁹ Esim. ViL mhk 1819 ja KL mhk 1831.

⁶⁰ STA D XVI 3: 2—9, 20—21.

⁶¹ STA D XV b 5: 173—188.

hoja saadakseen». ⁶² Jääsken kihlakunnasta myytiin jonkin verran pellavakankaita Pietarin kuvernementin talonpojille, mutta tätäkin tapahtui vain »leivän puutteessa», ja hyvinä vuosina kankaan myynti taukosi kokonaan. Antrealaiset myivät pellavakangasta myös Viipurin, Muolaan ja Valkjärven pitäjien asukkaille, mutta eivät paljon. Kauppaa ei nähtävästi käyty markkinoilla, vaan Antrean taloissa, joissa ostajat kävivät matkoillaan kysymässä kangasta. Samaan tapaan kerrotaan Ruokolahdelta, että pellavakangasta myytiin hyvin vähän ja »vain sille, joka on kovassa tarpeessa ja kysyy sitä heiltä heidän taloissaan ja antaa mitä korkeimman maksun». Jääsken kihlakunnan kruununvouti sanoikin 1831, että se vähäinen pellavakankaan myynti, mitä hänen alueellaan tapahtui, osoitti pikemmin »rahan tarvetta ja todellista nälänhätää» kuin taipumusta käsitöihin. ⁶³

Kaikesta tästä saa varman käsityksen, että sekin vähäinen pellavakankaan myynti, mitä Etelä-Karjalasta joskus tapahtui, oli luonteeltaan tilapäistä ja aivan merkityksetöntä. Vastaajat ovat selvästi koettaneet tarkkaan muistella, olisiko jotakin myyty, ja sittenkin tulokset olivat tällaiset. Nähtävästi pellavakankaita ei kudottu juuri milloinkaan varta vasten myytäväksi, mutta joskus ankarassa puutteessa myytiin oikeastaan omaan käyttöön tarkoitettua kangasta. Paikka paikoin on ehkä esiintynyt tendenssiä tämän tilapäisen kankaan myynnin kehittymiseen oikeaksi ansiokotiteollisuudeksi, mutta tämä kehitys on pysähtynyt alkuunsa. Tuonnempana osoitetaan, että Etelä-Karjala ei todellisuudessa ollut pellavakankaiden suhteen edes omavarainen.

Pohjanmaalla pellavakankaita kudottiin myyntiä varten monessa pitäjässä mutta ei kovin suuria määriä. Etelä-Pohjanmaan tasangon kaikista suomenkielisistä pitäjistä niitä on myyty ainakin vähän. Huomattavin kudontapitäjä lienee tässä käsiteltynä ajanjaksona ollut jo 1700-luvulla pellavakankaistaan tunnettu Vähäkyrö, jonka palttinan myynnistä puhuttiin vuosikymmenestä toiseen. Vähäkyrön kankaiden laatuakin kiitettiin toisinaan sangen hy-

⁶² STA D XVI 3: 19 ja XV b 5: 167.

⁶³ STA D XV b 5: 168—177 ja XVI 3: 7—8.

väksi.⁶⁴ Myös Isokyrö myi edelleen pellavakankaita, samoin Laihia ja Teuva, Karijoen ja Isojoen kappelit sekä Ilmajoen ja Lapuan suuret pitäjät kappeleineen.⁶⁵ Ilmajoelta sanottiin vielä 1801 kankaita myytävän »vain hätätilassa», mutta 1810-luvulta lähtien pitäjän pellavakankaiden myynnistä mainittiin monissa lähteissä.⁶⁶ Huomattavaa kudontaseutua oli vielä Kuortaneen pitäjä, josta arvioitiin 1832 myytävän vuosittain 2 000 kyynärää aivinaista, kun taas 1860-luvun alkupuoliskolla sanottiin yksin Kuortaneen emäseurakunnan vuotuisen aivinaisen myynnin olevan muutamia tuhansia kyynäroitä.⁶⁷ Useimmista ruotsalaisista pitäjistä ei tiettävästi myyty lainkaan pellavakankaita. Poikkeuksena on Böckerin kokoelman mukaan ollut Uudenkaarlepyyn maaseurakunta, joka sen mukaan sai kerrassaan 15 % tuloistaan pellavakankaiden myynnistä. Muut lähteet eivät tiedä mitään mainitun pitäjän kudonnasta, joten ko. arvio näyttää aika epäilyttävältä. Pohjoisempaa on Kruunupyystä ja Teerijärveltä myyty säännöllisesti pellavakankaita, niin kuin kerrottiin jo 1832 ja edelleen vielä 1850-luvulla.⁶⁸

Pohjois-Pohjanmaaltakin myytiin pellavakankaita muutamilta rannikkoseudun paikkakunnilta. Niitä riitti jokseenkin säännöllisesti myytäväksi ainakin Kalajoelta, Alavieskasta, Rautiosta, Pyhäjoelta, Merijärveltä, Siikajoelta, Revonlahdelta, Paavolasta ja Rantsilasta, siis melkoisesta osasta Salon kihlakuntaa. Kalajoen pitäjästä mainittiin kuitenkin 1815, että pellavapalttinaa myivät vain harvat henkilöt. Siikajoen pitäjästä arvioitiin 1831 myytävän vuosittain vain muutamia satoja kyynäroitä pellavakankaita, eniten Rantsilan kappelista.⁶⁹ Limingan pitäjästä sanottiin vielä 1802, että pellavakan-

⁶⁴ *Wegelius* 1802; *Böcker* 1815 2 52; STA D XV b 2: 132 ja XVI 3: 23—24; *Aura* 1911 196.

⁶⁵ STA D XV b 2: 132, XV b 5: 24, 29 ja XVI 3: 23—24.

⁶⁶ *Hanelles* 1801 11.

⁶⁷ STA D XVI 3: 23—24; *Schroderus* 1865 50; Vaasan lääninkanslian I osaston KD 54/525, 1856 ja 22/643, 1866 (VMA).

⁶⁸ STA D XVI 3: 23—24; Vaasan lääninkanslian I os. KD 26/493, 1856 (VMA).

⁶⁹ STA D XV b 5: 9 ja XVI 3: 11—12; OL kuvk 1848—50; OTA, saap. kirjeitä: J. Gyllenberg Salosta 14. 5. 1831, J. Frosterus Kalajoelta 21. 5. 1831 ja I. Montin Siikajoelta 22. 5. 1831; *Tuomasvaara* 1960 168.

kaita myytiin »vähän tai ei lainkaan», ja vielä 1831 kirkkoherra oli sitä mieltä, että niitä ei myyty ollenkaan. Böckerin kokoelman mukaan niitä sen sijaan myytiin 1830-luvulla kaikista Limingan kappeleista, ja vielä 1850- ja 1860-luvuiltaakin on mainintoja pitäjän pellavakankaan myynnistä.⁷⁰ Pohjoisempaa sanottiin Alatorniolta myytävän pellavakangasta.⁷¹ Muualta Peräpohjolasta sen myynnistä ei ole tietoja, ei liioin Kainuun puolesta, Lapista puhumattakaan. Suomen Talousseura lausui vuonna 1841 yleisarvosteluna koko Pohjanmaasta, että tässä maakunnassa ei harjoitettu huomattavasti pellavakankaiden kudontaa, ja että tuotanto vastasi tuskin kotitarvetta.⁷²

Pohjanmaan pellavakankaat myytiin yleensä oman maakunnan markkinoilla. Lehti uutisista näkee kotikutoisilla kankailla olleen niillä jonkin verran merkitystä. Vaasan juhannusmarkkinoilla oli ainakin 1840-luvulta 1860-luvulle runsaasti rahvaannaisten kutomia pellavakankaita. Kristiinan lähipitäjistä niitä vietiin myös tähän kaupunkiin, niin kuin Teuvalta kerrottiin.⁷³ Myös Oulun, Raahen ja Kalajoen markkinauutisissa mainitaan usein pellavakankaista. Raahen sanotaan tuodun kankaita Saloisista, Pyhäjoelta ja Kalajoelta, Ouluun ainakin Limingasta.⁷⁴

Kutojat ja vuotuinen työkausi

Pellavakankaita kutoneiden ansiokotiteollisuuden harjoittajien yhteiskunnallisesta jakautumisesta on hyvin niukasti tietoja. Länsi-Suomesta on joitakin mainintoja, jotka osoittavat, että osa myydystä kankaasta oli kudottu taloissa. Siten Perniöstä kerrottiin 1815, että myös »varakkaammat» ihmiset kutoivat pellavakankaita myyntiä varten, ja varakkaammilla tarkoitettiin tässä talollisväes-

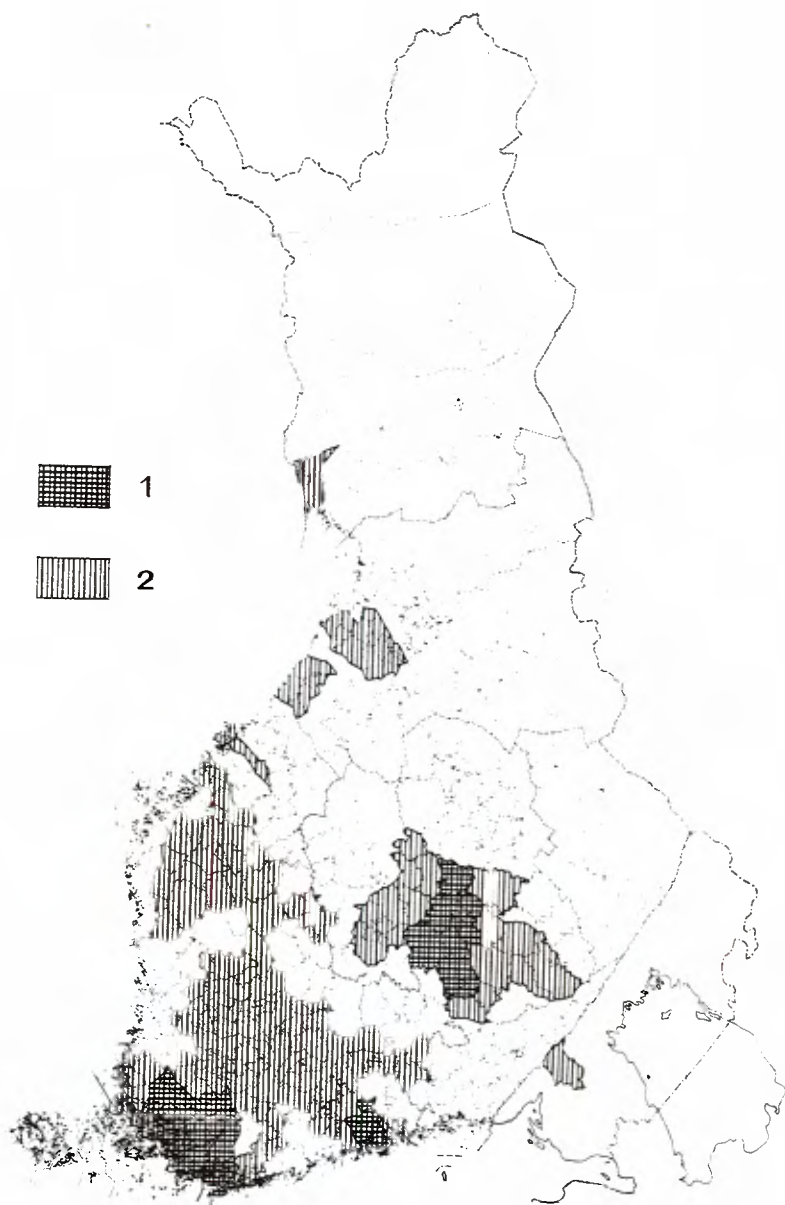
⁷⁰ *Holmbom* käsik. 1802 (SKS) 104; OTA, J. Gummeruksen kirje 17. 4. 1831; Oulun lääninkanslian I os. KD 38/106, 1861 (OMA); OL kuvk 1861—65, TPTK.

⁷¹ STA D XV b 5: 4.

⁷² *Finlands Allmänna Tidning* 1841: 304.

⁷³ *Wasa Tidning* 1843: 26 ja 1847: 27; *Wasabladet* 1862: 27; STA D XV b 5: 29.

⁷⁴ Oulun Viikko-Sanomia 1853: 36, 51, 1854: 15, 1856: 6, 1859: 43, 1860: 7; Oulun lääninkanslian I os. KD 38/106, 1861 (OMA).

Pellavakankaiden kotikudonta 1809—1865. 1 kudottiin huomattavasti myyntiä varten, 2 kudottiin vähän myyntiä varten. Viivaamattomilta alueilta ei ole tiettävästi myyty pellavakankaita.

töä siitäkin päättäen, että samassa yhteydessä kerrottiin köyhempien ostavan heiltä pellavia.¹ Sauvon pellavakankaat olivat 1820-luvulla ainakin osaksi lähtöisin taloista, joiden naisväen oli rovasti Tolpon kertoman mukaan täytettävä talon rahantarve karjantuotteiden sekä kehruun ja kudonnan tuottamilla tuloilla.² Pornaisista ilmoitettiin 1815, että myös talojen naisväki kutoi pellavakankaita myyntiä varten.³ Kruununvouti Mauritz Sillman on kiinnittänyt 1838 erikoista huomiota siihen, että myyntiä varten harjoitettu pellavakankaiden kudonta tapahtui Pälkäneellä, Sahalahdella ja Kuhmalahdella enimmäkseen taloissa, kun taas tilattoman väen naiset yleensä vain kehäsivät.⁴

Toisaalta myös tilattomaan väestöön kuuluvat naiset mainittiin monesti pellavakankaiden myyjinä. Perniössä kutoivat 1815 annetun tiedon mukaan varakkaamman väen ohella myös köyhät. Halikosta kerrottiin, että pellavakankaita kutoivat myyntiä varten erikoisesti torpparinvaimot sekä tällä työllä itsensä elättävät mäkitupalaiset ja loiset. Taivassalosta sanottiin vain köyhien ihmisten myyvän kankaita.⁵ Samoin Pohjan pitäjässä vain köyhät myivät palttinaa, ja Pornaisissa kutoivat talojen naisväen ohella myös itselliset pellavakankaita myytäväksi.⁶ Hämeestä on tietoja useasta pitäjästä, ja Pälkäneen seutukuntaa lukuun ottamatta kaikkialla sanottiin pellavakudontaa vain hyvin vähävaraisten, tilattomaan väestöön kuuluvien naisten ansiotyöksi. Vanajasta ja Rengosta myivät pellavakankaita torpparien, itsellisten ja sotamiesten vaimot ja tyttäret, Janakkalasta muonamiehenvaimot, torpparinlesket, yksinäiset äidit ja muut tilattomat, kun taas taloissa kudottiin vain omaan tarpeeseen. Lopeltakin vain vähävaraiset ihmiset myivät kankaita, Hauholta ja Iitistä nimenomaan vain tilattomaan väkeen kuuluvat, Urjalasta »ne, jotka köyhyys siihen pakottaa». Akaasta sanottiin vain jonkun köyhän erikoisessa rahan ja leivän puutteessa myyvän

¹ STA D XV b 5: 150.

² *Tolpo* 1824 11.

³ STA D XV b 5: 152—153.

⁴ STA D XVI 3: 27—28, 69.

⁵ STA D XV b 5: 146, 150.

⁶ STA D XV b 5: 102, 152—153.

palttinaa.⁷ Pari samantapaista mainintaa on vielä Etelä-Pohjanmaaltakin: Lapualta 1815, että talollisten piiat myivät pellavakankaita, ja Ilmajoelta, että 1853 sattuneen kadon jälkeen pitäjän itselliset kulkivat kaupittelemassa kutomiaan »jykeitä kangaspakkoja».⁸

Näin vähäisen aineiston nojalla ei voi arvioida, kudottiinko myytäväksi tarkoitettuja pellavakankaita Länsi-Suomessa ja Pohjanmaalla enemmän taloissa vai tilattoman väen mökeissä. Poikkeuksena on Hämeen kudonta-alue: siellä myyntiä varten harjoitettu kudonta on ollut selvästi etupäässä tilattoman väen työtä. Hämeen kudonnalla ei kuitenkaan ollut suurta merkitystä; paljon tärkeämpää olisi tuntea Porvoon seudun ja etenkin Varsinais-Suomen olot. Mutta koska näitä asioita koskevissa kertomuksissa on vain ani harvoin kiinnitetty huomiota kutojien yhteiskunnalliseen asemaan, niin tämä hyvin keskeinen kysymys jää auttamatta kovin hämäräksi. Sen verran voi kumminkin sanoa, että tilattoman väen kudonnalla on ollut Varsinais-Suomessa tuntuva merkitys. Edellä esitettyjä tietoja tukee siinä kohden vielä Suomen Talousseuran kertomuksessa 1846 oleva maininta, jonka mukaan useimmat pellavakankaiden kutojat olivat mainittuna vuonna myyneet kankaansa alihintaan saadakseen varoja leivän ostamiseen. Tämä viittaa Varsinais-Suomen oloissa selvästi tilattomaan väestöön.⁹

Savon kudontaseudulta saadut tiedot viittaavat puolestaan siihen, että ainakin suuri osa täältä myytyjä kankaita oli peräisin taloista. Edellä on mainittu Pieksämäen talollisista, jotka maksoivat Ruotsinajan lopulla veronsa kankaista saamallaan rahoilla. Kun 1823 kerrottiin, että Pieksämäen naiset eivät tehneet ulkotöitä, vaan kehräsivät ja kutoivat kankaita sekä omaan käyttöön että myyntiä varten, niin tällä tarkoitettiin talojen naisväkeä; jos olisi kysymys vain tilattomista, niin se olisi tässä tapauksessa varmasti mainittu.¹⁰ Talol-

⁷ STA D XV b 5: 36, 83 ja XVI 3: 37, 55—79; ULKA Ea II: 125, akti 27/221 (Iitin nimismiehen kertomus).

⁸ STA D XV b 5: 24; Suometar 1857: 17.

⁹ *STS Redogörelser* 1844—46 8—9.

¹⁰ SKL mhk 1805 (Fr 369); *Hallituskonselji* 1812—16 116; STA D XXIII 4 (J. Polénin kertomus Pieksämäen maataloudesta).

listen toimeentulosta oli myös selvästi kysymys, kun kangasniemeläiset ja juvalaiset selittivät 1830, että he eivät maan karuuden tähden eläneet yksin maanviljelyksellä, vaan olivat joutuneet turvautumaan karjan lisäämiseen ja kudontaan.¹¹ Savon virkamiesten kertomuksissa ei yleensä koskaan sanota, että kudonta olisi ollut köyhien ansiotyötä. Tällaiseen viittasi vain Kymenkartanon läänin entinen maaherra A. G. Langenskiöld selittäessään 1838 Mikkelin ja Kangasniemen pitäjiä kudontaa sillä, että näissä oli paljon torppareita ja mäkitupalaisia, mutta on vaikea tietää, perustuiko tämä yksinäinen tämänsuuntainen todistus riittävään asiantuntemukseen.¹² Vielä on syytä todeta, että Savon virkamiehet kiinnittivät määräaikaisissa kertomuksissaan suhteellisen paljon huomiota myyntiä varten harjoitettuun kudontaan, jopa aivan silminktävasti enemmän kuin heidän muissa osissa maata toimivat virkaveljensä. Tämä on varmaan johtunut ainakin osaksi siitä, että Savon myyntikankaat olivat paljolti taloissa kudottuja. Tällöin nimittäin kudonnan menestyminen vaikutti talollisten veronmaksukykyyn, mikä oli hallintovirkamiesten kannalta paljon tärkeämpi asia kuin tilattoman väen parempi tai huonompi toimeentulo. Mutta vaikka kaiken edellä esitetyn perusteella näyttääkin varmalta, että kudonta on ollut eräissä Länsi-Savon pitäjissä tärkeä talollisväestön ansionlähde, niin silti ei ole perusteita sellaiseen päätelmään, että tilattomalla väestöllä ei ollut täällä mainittavaa osuutta myyntiä varten harjoitettuun kudontaan. Tämän seikan arvostelemiseen ei ole riittävästi tietoja.

Pellavakankaiden kudonnan tuottaman ansion suuruudesta, josta voisi kenties päätellä, missä määrin kudonta sopi eri väestöpiirien ansiotyöksi, ei ole tässä käsitellyltä ajanjaksolta käytettävissä kuin yksi arvio. Sen on esittänyt Suomen Talousseuran sihteeri C. C. Böcker 1831, ja sen mukaan pellavakankaan kutojat pääsivät tavallisesti 30—40 setelikopeekan mutta kaikkein taitavimmat 60—70 kopeekan, jopa ruplankin päiväansioihin.¹³ Tämänkään arvion pätevyyteen ei ole luottamista, kun ei tiedetä, millaisiin tutkimuksiin ja laskelmiin se perustuu. Ei näytä liioin mahdolliselta laskea pel-

¹¹ KD 220/148, 1830.

¹² STA D XVI 3: 81.

¹³ *STS Redogörelser* 1827—30 22—23.

lavankutojan työpalkkaa hintojen ja työhön kuluvan ajan perusteella, sillä sellaisen laskelman jokainen tekijä jäisi tässä tapauksessa niin epävarmaksi, että lopputulos olisi arvoton. Lienee luovuttava yrityksistä saada tarkkoja tietoja pellavankudonnan kannattavuudesta ja tyydyttävä tekemään yleispiirteisiä päätelmiä kudonnan levinneisyyden ja aikalaisten lausuntojen perusteella.

Kankaankudontaa on pidetty Suomen oloissa ainakin maaseudulla ennen kaikkea kevättalven ja kevään työnä. Tämä johtuu tietenkin maatalouden yleisestä työjärjestyksestä. Kesällä naisväenkin piti olla paljon ulkotöissä; myös suuri osa maaseudun itsellisenaisista hankki kesäaikaan elatuksensa olemalla taloissa päiväläisinä, tietysti etenkin heinä- ja leikkuaikana. Syksyllä ja syystalvellakaan ei yleensä vielä päästy aloittamaan kudontaa, koska ensin täytyi suoriutua pellavan ja hampun puhdistamisesta ja sitten paljon aikaa vievistä kehruutöistä. Talven pimeimpänä aikana, kun päivät olivat kovin lyhyet eikä rahvaalla ollut muita valaistusneuvoja kuin päre ja takkavalkea, ei olisikaan ollut edullista aloittaa kudontaa. Se jäi siis luonnon pakosta lähinnä kevätkauden työksi, jota voitiin jatkaa niin kauan, että kesä vaati kutojat muihin töihin.

Asiakirjatietoja, joiden nojalla voi lähemmin tutkia kudonnan jakautumista eri vuodenaikojen kesken, saa vuosilta 1793—1800 ja 1802—1803 säilyneistä Rauman pikkutulliluetteloista. Noina kymmenenä vuotena mainittuun kaupunkiin tuotiin maaseudulta kuu-kausittain yhteensä seuraavalla sivulla olevan taulukon osoittamat määrät erilaisia pellavakankaita.¹⁴

Kun kangasta ei varmasti lähimainkaan aina toimitettu kaupunkiin heti sen valmistuttua, niin voi sanoa, että varsinainen kudontakausi alkoi Rauman ympäristössä helmikuussa ja kesti ainakin kesäkuuhun. Helmikuun alusta heinäkuun loppuun, puolen vuoden pituisena aikana, kaupunkiin tuotiin yhteensä 12 189 kynnärää eli 71 % koko vuoden kankaista. Syyskuun verrattain runsas kankaan tuonti ei voi merkitä sitä, että kudonta olisi vilkastunut elo- ja syyskuussa — sehän olisi ollut kiireisenä sadonkorjuuaikana aivan luon-

¹⁴ Rauman maatullikamarin tavaraluettelot. Rauman tullikamarin arkisto, TMA.

Pellavakankaiden tuonti maaseudulta Raumalle kuukausittain 1793—1803

Tammikuussa	936	kyynärää	5,5 %
helmikuussa	1 121	»	6,6 %
maaliskuussa	1 697	»	10,0 %
huhtikuussa	1 602	»	9,4 %
toukokuussa	2 367	»	13,9 %
kesäkuussa	3 963	»	23,3 %
heinäkuussa	1 439	»	8,4 %
elokuussa	404	»	2,4 %
syyskuussa	1 759	»	10,3 %
lokakuussa	253	»	1,5 %
marraskuussa	587	»	3,4 %
joulukuussa	916	»	5,4 %
Yhteensä	17 044	kyynärää	100,0 %

notonta. Selitys on varmasti siinä, että kun maamiehet toivat syyskuussa kaupunkiin runsaasti maan- ja karjantuotteita, niin mukana kulkeutui aikaisemmin kudottuja kankaitakin, joita ei ollut ehditty heinä- ja leikkuuaikana viedä myytäväksi. Toisaalta tämä tilasto viittaa kyllä siihen, että jo syksyllä ja alkutalvella ehdittiin kutoa jonkin verran kankaita.

Voi myös tarkastella Turusta vietyä rohdinkangasta koskevia lukuja, jotka ovat suurempia kuin edelliset ja sen vuoksi vielä merkitsevempiä. Turusta 1828 ja 1835—38 Tukholmaan viety rohdinkangas jakautui kuukausien puolivälistä alkavien jaksojen kesken keskimäärin seuraavasti:¹⁵

16. 4 — 15. 5	35 910	kyynärää	16,5 %
16. 5 — 15. 6	16 692	»	7,7 %
16. 6 — 15. 7	82 857	»	38,0 %
16. 7 — 15. 8	30 120	»	13,8 %
16. 8 — 15. 9	15 257	»	7,0 %
16. 9 — 15. 10	26 580	»	12,2 %
16. 10 — 15. 11	10 277	»	4,7 %
16. 11 — 15. 12	211	»	0,1 %
Yht. purjehduskautena	217 906	kyynärää	100,0 %

¹⁵ Turun tuulaakitilit, TMA.

Näitä numeroita tulkittaessa on sen lisäksi, että kankaita ei tuotu kaupunkiin heti niiden valmistuttua, otettava huomioon vielä sekin seikka, että ne viipyivät Turussa ainakin jonkin aikaa ennen laivaamista. Tietenkään ei ollut viisasta pitää niitä purjehduskauden aikana kovin pitkiä aikoja varastossa. Tarkastamalla yksityisten kauppiaiden suorittamia laivauksia saa sen käsityksen, että monet ja varsinkin juuri eniten kankaita vieneet lähettivät kaikki talvikeleillä kerääntyneet kankaat matkaan heti meren auettua. Seuraavina viikkoina useimmat sen sijaan pidättäytyivät ostamiensa kankaiden lähettämisestä ja odottivat juhannusmarkkinoita. Samaa odottivat nähtävästi kutojatkin, ja luultavasti kudontakin jatkui vielä vilkkaana. Juhannusmarkkinoilla kotikutoisia kankaita olikin sitten paljon,¹⁶ niin kuin lehtien selostuksissakin usein todistetaan, ja niiden jälkeen alkoi vilkas kankaiden lähettäminen Tukholmaan. Juhannusmarkkinoiden aiheuttama kangastulva jatkui tullissa säännöllisesti heinäkuun puolelle, ja juuri tästä syystä edellä olevassa tilastossa on jaettu kuukaudet keskeltä — näin menetellen näiden markkinoiden merkitys saadaan näkymään selvästi. Varovastikin tulkittuna Turun vientitilasto todistaa oikeaksi sen perinnäisen käsityksen, että kevät oli varsinainen kudontakausi. Kuva on hyvinkin samantapainen kuin Rauman pikkutullitileistä saatu. Myös syys- ja lokakuussa tapahtunut rohdinkankaiden viennin vilkastuminen on varmasti selitettävä samalla tavalla, siis todellisuudessa kaupan eikä kudonnan vilkastumisesta johtuvaksi.

Kaikesta päättäen valtaosa kankaista tuotiin Lounais-Suomessa kaupunkiin kesäkelillä. Tämä sopi mainiosti, sillä matka oli enimmäkseen melko lyhyt, tiet Suomen silloisiin oloihin katsoen erinomaiset, ja paras myyntikausikin oli tietysti silloin, kun kangas voitiin melko pian toimittaa meren yli. Sen sijaan sisämaassa, ainakin sen tärkeimmällä kudontaseudulla Länsi-Savossa, luonnon määräämän kudontakauden ja kankaiden edullisimman myyntikauden välillä vallitsi haitallinen ristiriita. Toisin kuin lounaassa Savossa

¹⁶ Kotikutoisen kankaan myyminen ennen kaikkea juhannusmarkkinoilla oli Turussa ikivanha perinne. Jo 1641 tuotiin Turkuun maaseudulta tuoduista 8 134 pellavakangaskyynästä 5 492 kyynärää eli 68 % kaikesta kesäkuussa, enimmäkseen aivan juhannusmarkkinoiden edellä (VA 7025).

oli paras myyntikausi rekikelin aikaan, jolloin markkinoille tuli varmasti ostajia paljon kauempaa ja enemmän kuin kesällä. Kun Länsi-Savon kankaiden ostajat olivat melkoiseksi osaksi pitkämatkaisia karjalaisia ja pohjoispohjalaisia, niin talvimarkkinat kehittyivät olosuhteiden pakosta suuriksi kangasmarkkinoiksi siitä huolimatta, että kudontakausi oli niiden aikana kesken tai vasta alullaan. Kuvaava on Mikkelin, Kangasniemen ja Juvan pitäjien 1830 tekemä, tulokseen johtanut anomus Mikkelin talvimarkkinoiden siirtämiseksi helmikuun 6 päivästä maaliskuun 15 päivään, mitä pidettiin toivottavana näille pitäjille tärkeän kankaiden myynnin takia. Kudonta ehdittiin näet aloittaa pellavan ja hampun puhdistuksen sekä kehruun jälkeen vasta helmikuulla, mistä se jatkui kesätöiden alkuun. Suuri osa Savossa keväisin kudottuja kankaita saatiin myydyksi vasta seuraavana talvena. Tämä on voinut olla pahana vastuksena etenkin köyhimmille kutojille, joiden täytyi ostaa raaka-aine.¹⁷

Kudontatekniikka ja siihen vaikuttaneet tekijät

Tässä luvussa ei ole tarkoituksena syventyä käsitellyn ajan kudontatekniikkaan, vaan ainoastaan kosketella jonkin verran kysymystä, oliko teknillinen taso eri osissa maatamme siinä määrin erilainen, että tällä olisi voinut olla vaikutusta myyntiä varten harjoitetun kudonnan edellytyksiin. Samanaikaisissa lähteissä kiitetään usein varsinkin Turun ja Porvoon seutujen kutojien taitoa, mutta ei juuri esitetä tätä vahvistavia yksityiskohtia. Toisaalta on aivan ilmeistä, että kehittyneempi kehru- ja kudontatekniikka levisi Suomeen pääasiallisesti lounaasta päin — enimmäkseen Ruotsin kautta — ja lähimpänä vastaanottajana oli siis Lounais-Suomen rannikkoseutu. Hyvien liikenneyhteyksien rinnalla tähän vaikutti se seikka, että lounaisella rannikkoalueella oli Suomen oloihin katsoen runsaasti

¹⁷ KD 220/148, 1830. *Lappalainen* (1961 I 583—584) huomauttaa, että Piekämäen peruluetteloista ei ole löytynyt isompia eriä valmista kangasta, mutta peruluetteloiden vaikenemisesta on paha tehdä päätelmiä. Onhan suorastaan varmaa, että ainakin Kuopion tammikuisilla markkinoilla myytiin etupäässä edelliskeväisiä kankaita.

sellaista väestönainesta, joka omaksui herkästi uusia kulttuurivai-
kutteita.

Ammattikankurit olivat elinkeinonsa vuoksi tietysti ensimmäisiä oppimaan uutuuksia kudonnan alalla. Heitä oli ainakin 1600- ja 1700-luvuilla eniten Turun ja Porvoon kaupungeissa, ja heidän ole-
massaolonsa on varmasti ollut omiaan levittämään kutomataitoa sekä näiden kaupunkien muun väestön että myös ympäröivän maaseudun asukkaitten keskuuteen. Porvoon ympäristössähän asuikin laitto-
mia ammattikankureita jo 1600-luvulla, eikä liene syytä epäillä Johan Borgströmiä hänen myöhemmin väittäessään, että Porvoon ympäris-
tön rahvas oli oppinut hyvän kutomataitonsa kaupungista maaseu-
dulle siirtyneiltä ammattikankureilta.¹

Varallisuus ja yhteiskunnallisen aseman aiheuttamat vaatimukset taas saivat aikaan, että säätyläiset olivat erikoisen valmiita omak-
sumaan uusia kudontamenetelmiä. Kaupungeissa tällaista väkeä
olivat virkamiehet ja varakkaat porvarit, maaseudulla kartanonomis-
tajat, upseerit ja papit. Talonpoikainen väki otti puolestaan oppia
näistä, osaksi aivan suoranaisesti, osaksi säätyläisten palveluksessa
olleiden henkilöiden välityksellä. Joissakin kartanoissa pidettiin
palveluksessa jopa ammattikankureita, niin kuin porvoolaisten
valituksesta päätellen näyttää tapahtuneen jo 1600-luvulla. Vuoden
1771 henkikirjassa on Eino Jutikkalan mukaan mainittu Varsinais-
Suomen, Satakunnan, Uudenmaan ja Hämeen kartanoiden palveli-
joista 26 nimenomaan kankureina,² ja todellisuudessa paljon useam-
mallakin kartanoiden naispalvelijalla on ollut kankurin ammatti-
taito. Tästä taas oli se seuraus, että moni nainen, joka ei kartanon
palvelukseen mennessään tiennyt mitään hienompien kankaiden ku-
donnasta, oppi tämän taidon siellä ollessaan varsin hyvin. Saman-
laista oppia voivat saada myös pappien ja porvarien naispalvelijat.
Säätyläisten entisiä palvelijoita asui sitten pitäjissä, ja käsityötaitoa
ei jätetty myöhemminkään käyttämättä, opetettiinpa sitä usein toi-
sillekin. Tällä tavoin käsityötaito on levinnyt kaukana sisämaas-
sakin. Rautalammin kihlakunnan kruununvouti huomautti 1857

¹ *Borgström 1803 189.*

² *Hartman 1906—08 I 167—168; Jutikkala 1932 I 228—259.*

seudun väestön huonosta käsityötaidosta kerrottuaan, että säätyläisten luona palvelleet naiset olivat muutamissa tapauksissa perehtyneet sellaisiin käsitöihin, joihin heitä oli palveluspaikassaan opetettu.³ Mutta parhaat edellytykset säätyläisten ja ammattikankurien välityksellä maahamme juurtuneen teknillisen taidon leviämiseen olivat tietysti siellä, missä kaupunkeja, pappiloita ja herraskartanoita oli tiheimmässä, siis Länsi-Suomen rannikkoseuduilla, ennen kaikkea Varsinais-Suomessa ja osissa Uttamaata.

Kudonnan nopeus ja kankaan laatu riippuivat osaksi työtapojen tuntemisesta ja niihin harjaantumisesta, osaksi välineistä. Viimeksi mainituista on kaikkein tärkeimpiä syytä käsitellä lyhyesti tässäkin yhteydessä. Hyvin huomattava edistysaskel tekstiilikotiteollisuudessa on ollut uuden kehruuvälineen r u k i n käytäntöön ottaminen väärttinän sijasta, sillä tämä nopeutti kudonnan aikaa vievää esityötä kehruuta todella tuntuvasti, ja nopeus on varsinkin myyntiä varten kudottaessa kaikkein tärkeimpiä seikkoja. Veera Vallinheimo on osoittanut rukiin levinneen Suomeen varsinaisesti 1600-luvun lopulta lähtien ja aluksi länsirannikolle. Jo 1700-luvulla se kuitenkin valtasi melkein koko maan, ja vaikka Länsi-Suomi omaksuikin uuden työvälineen ensiksi, niin jo 1700-luvun keskivaiheilla rukkeja oli Savossakin. Ruotsin-ajan päättyessä väärttinä oli vallassa ainoastaan Raja-Karjalassa, Pielisjärveltä Impilahteen ja Salmiin, ja näillä seuduilla rukki pysyikin vielä kauan harvinaisena. Karjalan kannaksellakin kehräsi vielä 1815 annettujen tietojen mukaan osa vanhempia naisia väärttinällä. Mutta vaikka rukki siis olikin tässä käsiteltynä aikana yleisesti käytännössä melkein koko maassa, niin hyvien rukkien saanti ei ollut läheskään kaikkialla helppoa. Joka paikkakunnalla ei osattu valmistaa ainakaan kunnollisia rukkeja, ja nämä esiintyivätkin yleisesti kauppatavarana. Näkyy myös selvästi, että hyviä rukkisorvareita, sekä ammattikäsi-työläisiä että kotiteollisuuden harjoittajia, oli Länsi-Suomen ja Pohjanmaan rannikkoseuduilla enemmän kuin sisämaassa.⁴

³ Manufaktuurijohtokunnan KD 49/33, 1857, VA.

⁴ *Vallinheimo V* 1956 214, 231—233, 240—244; KL mhk 1831; STA D XV b 5, vuoden 1815 kyselyn vastaukset. Vrt. tuonempana olevaan esitykseen rukkien valmistamisesta ansiokotiteollisuutena.

Kangaspuista on mainittava, että niiden kerrottiin olleen Etelä-Karjalassa vielä 1830-luvulla yleisesti hyvin alkeellisia. Säkikijärveltä kerrottiin 1832, että kangaspuiden mallia oli ruvettu parantamaan Länsi-Suomesta saatujen esikuvien mukaan.⁵ Hyvin ymmärrettävää onkin, että Vanha Suomi oli jäänyt kudontatekniikassa jälkeen oltuaan pitkän aikaa eristyneenä Länsi-Suomesta ja muutenkin vaikeissa oloissa. Toisaalta on huomautettava, että tällainen teknillinen takapajuisuus olisi ehkä voitettu muun Suomen yhteyteen palattua melko nopeasti, jos kudonnan edistymiseen olisi ollut muuten hyvät edellytykset. Varsinkin hienojen kankaiden kudonnassa on vielä merkinnyt paljon hyvien kudontakaiteiden saanti. Sellaisten valmistustaito oli harvinainen; useimmille paikkakunnille täytyi vielä 1850-luvulla ostaa kaiteet muualta, ja hienoja kaiteita tuotiin paljon Ruotsistakin.⁶ Länsi-Suomi ja erikoisesti sen rannikkoseutu oli hyvine tuontimahdollisuuksineen ja omine kaiteentekijöineen myös kaiteiden saannin suhteen Itä-Suomen sisämaata paremmassa asemassa.

Havainnollisen todistuksen tekniikan vaikutuksesta tulee antaneeksi Lopen nimismies Otto Tammelander selostaessaan 1838 syitä siihen, että hänen pitäjänsä naiset eivät olleet saaneet Turkuun viemiään pellavakankaita edullisesti kaupaksi. Turun lähistöllä kudotut kankaat olivat lyöneet torilla loppelaisten palttinat auttamattomasti laudalta. Lieneekö Tammelander sitten ollut itsekkin Turun markkinoilla katselemissa, vai perustuiko hänen mielipiteensä toisten kertomaan, mutta joka tapauksessa hänellä oli seuraava käsitys Turun seudun naisten kankaista. He saivat kiittää kudontansa hyvästä tuotosta sitä seikkaa, että he olivat köyhyydessään, ostopellavia säästääkseen, opetelleet kutomaan huonoa kangasta, jonka lanka oli löyhää ja kudonta harvaa. Tällaisen kankaan hyvänä puolena oli, että sen sai mankeloiduksi hyvin sileäksi ja kiiltäväksi, mikä miellytti kovasti ostajia, jotka arvostelivat kankaita enimmäkseen vain ulkonäön mukaan. Loppelaisten kangas taas oli vankkaa

⁵ v. *Knorring* 1833 86; STA D XXIII 15: 111.

⁶ *Laine K* 1943 122—123; Mfjk:n tiedustelu; Kauppatasearviot. Vrt. tuonempana olevaan esitykseen kudontakaiteiden valmistuksesta.

ja lujaa, mutta se ei ollut yhtä kaunista kuin Turun puolessa kudottu, eikä sitä kannattanut myydä yhtä halvallakaan, koska se sisälsi paljon enemmän pellavaa.⁷ Tämä arvostelu ei ole ehkä pahoinkaan väärä. Siinä on ilmaistu oman pitäjän kannalta selitettynä se seikka, että Lopen naiset eivät osanneet kutoa yhtä rationaalisesti kuin Turun ympäristön myyntiä varten harjoitettuun kudontaan tottunut vaimoväki.

Kudontatekniikan vaikutusta myyntiä varten harjoitettuun kotiteollisuuteen ei toisaalta pidä yliarvioida. Sellaisten pellavakankaiden kudonta, joita Suomen kotiteollisuus pääasiallisesti tuotti myytäväksi, ei edellyttänyt kovin pitkälle vietyä tekniikkaa. Sidokseltaan enin osa näistä kankaista näyttää olleen yksinkertaisinta laatua, nimittäin palttinaa, toisinaan taas toimikasta. Nämä molemmat sidokset on tunnettu Suomessa jo rautakaudella,⁸ ja historiallisena aikana niitä on käytetty kaikkialla omien vaatteiden kutomiseen. Ne kilpikankaatkin, joita joskus myytiin, ovat kaikesta päättäen olleet jokseenkin yksinkertaisia ja helposti opittavia. Todella vaativia pellavakankaita, mutkikkaampia kilpikankaita ja damasteja, eivät liene kutoneet myyntiä varten muut kuin jotkut ammattikankurit.

Palttinakin on kyllä kallista laatutavaraa, jos se kudotaan erittäin hienosta langasta ja huolellisesti. Mutta Suomesta myyty kotikutoinen palttina ei yleensä ollut tällaista, vaan enimmäkseen sangen karkeaa silloinkin, kun se oli aivinoista eikä rohtimista kudottua.⁹ Maakunnittaisessa katsauksessa on jo esitetty joitakin tähän suuntaan viittaavia tietoja, ja tuonnempana osoitetaan, että parhaalta kudontaseudulta, Turun ympäristöstä, Ruotsiin viety kangas oli tässä käsiteltynä ajanjaksona pääasiallisesti rohdinlangasta tehtyä. Myös Suomen Talousseuran palkitseman hienon palttinan määrä jäi kovin pieneksi: 1832—42 keskimäärin 5 347 kyynärää ja 1843—53 keskimäärin 13 609 kyynärää vuodessa. Ruotsissa palkittiin Ångermanlannin palttinaa täsmälleen samoin perustein vastaavina ajan-

⁷ STA D XVI 3: 60—61.

⁸ *Vabter* 1933 181—182.

⁹ Halikon kirkkoherra, rovasti Bengt Jakob Ignatius sanoi 1817 juuri näin Suomen pellavakotiteollisuutta käsitellessään: hienot kankaat olivat harvinaisia (*Ignatius* 1817 28—30).

jaksoina keskimäärin 169 000 ja 134 700 kyynärää vuodessa. Kuitenkin Ångermanlannin kudonta-alue oli melko suppea, ja Ruotsissa maksettua kudontapalkkiotakin pidettiin jo 1820-luvulla aivan mitättömänä, joten ei ole luultavaa, että siellä haettiin palkkioita suhteellisesti juuri sen innokkaammin kuin Suomessakaan. Syyinä siihen, että Suomessa kudottiin kovin vähän hienoja pellavakan-kaita, Katri Laine pitää huonojen työvälineiden ohella pellavan esikäsittelyn alkeellisuutta, joka teki todella hienon langan kehuun kotimaisesta raaka-aineesta mahdottomaksi. Tämä olikin varmaan mitä tärkein tekijä. Ruotsissakaan muut maakunnat eivät vetäneet vertoja Ångermanlannille, ja siellä oli erikoisena edellytyksenä pellavan tavaton hienous, jonka selitetään johtuneen tämän seudun luonnonsuhteista ja viljelytavasta.¹⁰

Myyntiä varten harjoitetun kudonnan kannattavuus riippui tietysti karkeitakin kankaita kudottaessa työn nopeudesta. Mutta kun osattiin se, mikä oli välttämätöntä, niin nopeus ja varmuus lisääntyivät tottumuksen mukana. Hyvänä muistutuksena tästä on Länsi-Savon kudonta, joka näyttää teknillisiä edellytyksiä ajatellen oikeastaan yllättävältä ilmiöltä. Olihan Savossakin tosin pappiloita, kartanoita ja upseerien virkataloja, mutta paljon harvemmassa kuin Lounais-Suomessa, ja näidenkin asukkaiden täytyy olettaa pysyneen käsityötaidon puolesta yleensä jonkin verran jäljessä maan lounaisosasta. Kaupunkeja Savossa ei ollut kudonnan laajenemisen alkaessa muita kuin aivan mitätön Savonlinna. Mahdollisesti joku yksityinen henkilö tai useampikin on voinut vaikuttaa suorastaan määrätietoisella toiminnalla Länsi-Savon rahvaan kudontataidon kohentamiseen. Pieksämäen kirkkoherra Paul Krogius yritti 1744 kiinnittää tuomiokapitulin huomiota siihen, että seudun väestön keho kutomataito kaipasi ammattikankurien opetusta, ja hän on voinut tehdä seurakunnassaan jotakin käytännöllistäkin ajatuksensa toteuttamiseksi, vaikka tästä ei olekaan todisteita.¹¹ Mutta ennen kaikkea Länsi-Savon kudonta osoittaa sen, että omien vaatteiden

¹⁰ *STS Redogörelser* 1832—53; *Laine K* 1943 85, 112—113, 117—118; *Utterström* 1957 II 41—45.

¹¹ *Lappalainen* 1961 I 529, 532.

kudonnassa käytetty tekniikka riitti myyntiäkin varten harjoitetun kudonnan aloittamiseen, kun tähän oli muita edellytyksiä. Tavalista parempaa tekniikkaa ei voi pitää yksin ratkaisevana tekijänä.

Lopuksi on käsiteltävä Suomessa toimineiden käsityökoulujen vaikutusta kudontatekniikkaan. Tässä ei ole syytä kiinnittää huomiota muihin kuin Suomen Talousseuran kouluihin. Näitä kehruuja kutomakouluja oli 1818—60 toiminnassa lähes kolmellakymmenellä paikkakunnalla, enimmäkseen lounaassa mutta muutamia Itä-Suomessakin. Enimmät koulut toimivat vain muutamia vuosia, ja oppilaitakin oli yleensä vähän. Ainoastaan Turun (1822—60), Sauvon (1826—55) ja Kangasniemen (1826—61) käsityökoulut ehtivät toimia yli kaksikymmentä vuotta, ja näistäkin viimeksi mainitun oppilasmäärä oli koko ajan hyvin pieni. Opetuksen tasokaan ei liene ollut kaikissa pienissä kouluissa kehuttava.¹² Suomen Talousseuran käsityönopetuksella on periaatteen kannalta mitä merkittävin asema maamme ammattiopetuksen ja yleensäkin kansanopetuksen historiassa, mutta sen käytännöllistä vaikutusta voi vain arvailla. Talousseuraan kuuluvilla papeilla ja virkamiehillä näkyy olleen taipumusta lukea seuran koulujen toiminta-alueilla harjoitettu kudonta pääasiallisesti näiden ansioksi, mutta todellisuudessa esim. Sauvon ja Kangasniemen kudontaa on kiitetty suuresti jo ennen koulujen perustamista. Kun Talousseuran kouluissa ei liioin opetettu käänteentekeviä uutuuksia — ainakaan tehokkaasti — niin näyttää siltä, että parhaatkin niistä pitivät pikemminkin yllä vanhaa taitoa kuin lisäsivät sitä. Eniten ovat luultavasti vaikuttaneet Turun ja Sauvon koulut, mutta niidenkään vaikutuksen tarkempaan arvioimiseen ei ole mahdollisuuksia.

Pellavakankaiden kotimainen ostajakunta

Länsi-Suomen ja Pohjanmaan pellavakankaiden kotimaisesta myynnistä ei ole Porvoon seutua lukuun ottamatta juuri mitään tietoja sen lisäksi, mitä on jo mainittu maakunnittaisessa katsauksessa. Siinä on osoitettu kankaita myydyin läheisillä markkinapaikoilla

¹² *Laine K* 1943 passim.

ja toisinaan omalla paikkakunnallakin. Olisi tärkeää tietää, mil-
laisten piirien kulutukseen näin myydyt kankaat joutuivat, mutta
tästä ei kertomuksissa mainita lukuun ottamatta sitä, että muuta-
man kerran sanotaan säätyläisten ostaneen kankaita. Lähteiden vai-
keneminen johtunee tässä tapauksessa osaksi asian luonteesta, ni-
mittäin siitä, että pellavakankailla ei ollut Länsi-Suomessa muuta
huomattavaa, vakinaista ostajaryhmää kuin Ruotsin-kauppaa har-
joittavat kauppiat. Rahvas kulutti verrattain vähän pellavakan-
kaita, varsinkin hienompia, ja omaa tarvetta varten harjoitettu koti-
kudonta oli yleistä kaikkialla ja kaikissa kansankerroksissa. Kau-
pungissakin vaatteet kudottiin usein omassa taloudessa, vaikka on-
kin luultavaa, että niitä sentään ostettiin suhteellisesti enemmän kuin
maaseudulla, koska kaupunkiväestö oli luonnollisesti kaikin puolin
enemmän vaihdantatalouden kannalla. Säätyläiset tarvitsivat ver-
rattain paljon pellavakankaita, mutta hekin kudotuttivat niitä omilla
palvelijoillaan. Toisinaan varakkaat ihmiset ovat kyllä voineet tode-
ta kankaan ostamisen hyvinkin edulliseksi saadessaan markkinoilta
hyvää tavaraa halpaan hintaan. Kaikkein köyhimmillä ihmisillä ei
toisaalta ollut hevin tilaisuutta kutoa omia vaatteitaan, ja yksinäiset
miehet joutuivat hankkimaan ne ostamalla. Joillekin sellaisille seu-
duille, joiden on edellä todettu kutoneen pellavakankaita enintään
omaan tarpeeseen, on ehkä jouduttu ostamaan niitä vakinaisesti.
Niinpä tieto, jonka mukaan Teuvalta myytiin palttinaa Närpiöön,
viittaa siihen suuntaan, että viimeksi mainittu talonpoikaispurjeh-
duksestaan, kalastuksestaan ja kirvesmiehistään tunnettu pitäjä oli
jossakin määrin ostopalttinan varassa. B. F. Nordlund sanoikin
1866, että Närpiön naiset eivät olleet taitavia käsitoissä, koska hei-
dän täytyi tehdä paljon ulkotöitä miesten ollessa sivuelinkeinojen
takia poissa kotoa.¹ Samoin on voinut olla laita eräissä muissakin
rannikkopitäjissä. Mutta kaiken kaikkiaan näyttää siltä, että hie-
nomprien pellavakankaiden menekki on ollut Länsi-Suomessa jok-
seenkin rajoitettu. Rohdinkankaiden kysyntä oli sen sijaan var-
mempi. Niitä käytettiin paljon säkkeinä ja pakkauskankaina, joten
niillä oli varsinkin kaupunkien kauppiaista aina taattu ostajakuntansa.

¹ *Nordlund BF 1866 90; STA D XV b 5: 29.*

Itäisimmillä kudonta-alueilla, Porvoon seudulla ja Länsi-Savolla, oli huomattava myyntialue maan kaakkoisosassa. Jo Ruotsin-ajan lopulla virinnyt pellavakankaiden vienti Porvoon seudulta Etelä-Karjalaan jatkui vilkkaana autonomian ajalla. Ainakin vielä 1830- ja 1840-luvuilla Porvoon seudulta vietiin melkoisesti pellavakankaita Haminaan ja Viipuriin. Tästä mainitsivat jotkut kyseisen kudonta-alueen virkamiehet, ja Viipuristakin kerrottiin 1845, että »Uudenmaan läänin kaupungeista» tulevat pellavakankaan kauppiaat tekivät sikäläisillä markkinoilla hyvät kaupat.²

Viipurin läänistä on riittävästi tietoja, jotka osoittavat sen olleen maassamme poikkeuksellinen, paljon pellavakankaita ostava alue. Aikaisemmin on jo todettu, että siellä ei käytännöllisesti katsoen lainkaan kudottu niitä myyntiä varten, mutta suuri osa eteläistä Karjalaa ei ollut pellavakankaiden suhteen edes omavaraista. Viipurin läänin maaherra C. J. Walleen kertoi 1819, että läänin rahvas osti monin seuduin kaikki pellavavaatteensa valmiiksi ommeltuina Pietarista.³ F. P. v. Knorring toisti tämän 1833 Vanhan Suomen kuvauksessaan lisäten, että kaikki hienompi palttina ja huomattava osa karkeastakin ostettiin Suomen kantaosasta tai Venäjältä.⁴ Samantapaisia tietoja on enemmänkin: Uudeltakirkolta kerrottiin 1824, että kaikki vaatteet ostettiin laitonta kauppaa käyvistä ruukeista ja kestikievareista, Äyräpään kihlakunnasta 1831, että pellavakankaat tuotiin sinne muilta seuduilta, ja Viipurin ympäristöstä 1845, että talonpoika osti markkinoilta kaikki hienommat vaatteensa, pella-vaisetkin. Raja-Karjalastakin on tieto pellavakankaiden ostamisesta: muuan Suojärven mies, joka oli ostanut Mikkelin talvimarkkinoilla 1855 useita hevoskuormia puuvilla-, villa- ja pellavakankaita, kertoi »kotipuolensa rahvaan niitä halulla ostavan, kun eivät itse ole näppäriä tekemään».⁵ Kun talonpojatkin joutuivat laajoilla alueilla ostamaan pellavakankaita, jonka takia on ilmeistä, että lähiseutu ei

² Böckerin kokoelma I: 168, VA; ULKA I os. KD 41/168, 1850; Kanava 1845: 6.

³ ViL mhk 1819.

⁴ v. Knorring 1833 89.

⁵ Hornborg 1824 51; STA D XVI 3: 20—21; Kanava 1845: 6; Suometar 1855: 13.

pystynyt tyydyttämään Karjalan kaupunkien ostopalttinan tarvetta, niin ei ole epäilystäkään siitä, että Porvoon seudun kutojilla oli Viipurin läänissä todella hyvä menekki-alue. Viipuri ja muut eteläisen Karjalan kaupungit ovat nähtävästi olleet tässä käsiteltynä aikana Itä-Uudenmaan pellavakankaiden verrattomasti tärkeimmät myyntipaikat.

Porvoolaiset eivät kumminkaan saaneet hallita yksin Etelä-Karjalan kangasmarkkinoita. Pietari oli kauppiaineen ja ompelijoineen pahana kilpailijana, ja toisena oli Länsi-Savon kudonta-alue. Mikkelin markkinoilla, joilla viimeksi mainitun seudun kankaita paljon myytiin, mainittiin 1855 ostajina parhaasta päästä Suomen ja Venäjän karjalaisia, ja myös 1860 oli paljon ostajia Karjalasta.⁶ Vuonna 1819 kerrottiin, että Lappeenrantaan oli tuotu »Saimaan pohjoispuolelta» rahvaan kutomaa palttinaa, ja Mikkelin kihlakunnan kruununvouti ilmoitti 1835, että seudulta vietiin pellavakankaita Lappeenrantaan ja Viipuriin. Myös Mikkelin läänin kuvernööri kiitti 1833 ja 1841 läänissä kudottujen pellavakankaiden Viipurin läänin kaupungeissa, varmaan lähinnä juuri edellä mainituissa, saamaa hyvää menekkiä.⁷ Länsi-Savon pellavakankaiden viennistä Raja-Karjalaan on jo aikaisemmin huomautettu. Kaiken kaikkiaan on aivan varmaa, että Savon pellavakudonta eli Haminan rauhan jälkeen melkoiseksi osaksi juuri Viipurin läänin tarjoaman menekin varassa.

Länsi-Savon kankailla oli kumminkin myös muita ostajia. Pohjois-Savoon, jossa ei kudottu pellavakankaita myyntiä varten, on päinvastoin ostettu jonkin verran eteläisten pitäjien kutomia. Kuopion ja Pielaveden pitäjiin kerrottiin 1857 ostettavan pellavakankaita. Snellman mainitsi 1844, että eteläisempien pitäjien asukkaat myivät Kuopion markkinoilla kankaita pohjoisempaan asuville, tarkoittaen kai ostajina olleen pohjoissavolaisia. Mikkelin markkinoillakin kerrottiin 1860 olleen kankaan ostajia Kuopiosta päin.⁸ Myös pohjoispohjalaisilla on ollut merkitystä Länsi-Savon kankaiden ostajina; Kemin ja Tornion jokilaaksojen talonpoikaisilla kauppane-

⁶ Suometar 1855: 13 ja 1860: 12.

⁷ ViL mhk 1819; Böckerin kok. II: 279; ML mhk 1833 ja 1841.

⁸ Mfjk:n tiedustelu; Saima 1844: 4; Suometar 1860: 12.

hillä oli näet 1800-luvulla tapana käydä Kuopion talvimarkkinoilla. Kemiläisten kerrottiin 1816 ostavan huomattavasti Pieksämäellä kudottua pellavapalttinaa, ja myös Tornion puolen miehet voidaan luotettavan perimätiedon nojalla lukea Länsi-Savon kankaiden vakinaiisiin ostajiin.⁹ Keski-Suomenkin kudontapitäjistä on myyty pellavakankaita Peräpohjolan kauppamiehille: Laukaasta kerrottiin jo 1815, että näitä kierteli pitäjissä mm. pellavapalttinaa ostelemassa.¹⁰ Näiden kaukaisten ostajien viemän pellavakankaan määrästä ei ole tietoja. Hevoskuljetuksen ja tavattoman matkan ei luulisi sallineen kovin suuria määriä, kun oli muutakin vietävää; eikä pohjan perillä ollut toki sellaista kuluttajakuntaa kuin tiheästi asutussa Etelä-Karjalassa. Peräpohjolaisia ei pidä unohtaa Kuopion ja Jyväskylän markkinoiden pellavakankaan ostajia arvioidessa, mutta silti näyttää varmalta, että Savon pellavakankaat on myyty pääasiallisesti Karjalaan ja Pohjois-Savoon.

Viipurin läänin oman kudonnan riittämättömyys oli siis sekä Porvoon seudun että Länsi-Savon myyntiä varten harjoitetun pella-vankudonnan tärkeänä edellytyksenä. Sen syiksi esitettiin virkamiesten kertomuksissa tavallisesti väestön taitamattomuutta ja laiskuutta, mutta nämä ylimalkaiset sanat eivät anna oikeaa käsitystä asiasta. Teknillisestä takapajuisuudesta on jo edellä puhuttu ja todettu, että se ei riitä yksin selittämään Karjalan kudonnan vähäisyyttä. Paljon parempi selitys onkin niin sanottu laiskuus, joka puolestaan johtui yleisistä taloudellisista tekijöistä. »Laiskuus» kankaiden kudontaan omassa taloudessa — nykyään koko maassa pitkälle kehittynyt ilmiö — johtui ennen kaikkea siitä, että Etelä-Karjala oli lähellä suurta Pietarin kaupunkia, sen välittömässä kauppapiirissä. Tämä seikka loi monenlaisia ansionmahdollisuuksia ja saattoi eteläkarjalaiset elämään jo 1800-luvulla enemmän ostotavaroiden varassa kuin muun Suomen asukkaat. Pellavakankaiden kudonta ei ole ainoa kotiteollisuudenhaara, johon Etelä-Karjalan erikoinen talousmaantieteellinen asema vaikutti.

Kotikutoisten pellavakankaiden myyjillä ei ollut sanottavasti

⁹ STA D XV b 5: 6; *Paulaharju* 1923 88.

¹⁰ STA D XV b 5: 42.

huolta ammattikankurien kilpailusta. Varsinaiset pellavakankurit ammattikuntineen ja privilegioineen hävisivät autonomian alkuaikoina yksinpä Turusta ja Porvoostakin. Sekä kaupungeissa että maaseudulla oli tosin siellä täällä kutojia, jotka harjoittivat kudontaa pääasiallisena tai yksinomaisena elinkeinonaan tehden etupäässä tilaustyötä ja joita on pidettävä pikemminkin ammattikäsitöläisinä kuin kotiteollisuuden harjoittajina. Mutta he valmistivat kai enimmäkseen vaikeampia kudonnaisia kuin tavallista palttinaa tai muita myyntiä varten harjoitetun kotiteollisuuden yleisimmin tuottamia kankaita. Muutamissa Kaakkois-Hämeen seurakunnissa tosin sanottiin halpojakin kankaita kudotettavan tällaisilla ammattikankureilla. Sellaista kerrottiin Asikkalasta, Hollolasta, Kärkölästä ja Koskelta, ja Lammillakin sanottiin talojen naisväen teettävän — salaa miehiltä — kankaita itsellisillä ja maksavan kudontapalkan ruokatavoilla tai rahalla.¹¹

Ulkomailta ei tuotu paljon pellavakankaita. Venäjältähän niitä ostettiin Karjalaan, ja myös Ruotsista tuotiin vähäisiä määriä kotikutoista kangasta, mutta koskaan ei näe valitettavan, että ulkolaisen pellavakankaiden kilpailu olisi haitannut kotimaista kudontaa. Pahempia kilpailijoita olivat toisista aineista valmistetut kankaat. Itä-Suomessa ja Pohjanmaalla hamppukankaiden runsas käyttö vähensi pellavaisten kysyntää, ja varsinkin 1840-luvulta lähtien puuvillan käytön yleistymisen vaikutti samoin koko maassa. Mutta näiden tekijöiden vaikutus oli vähäinen siihen pääsyyhyn verrattuna, joka esti myyntiä varten harjoitettua pellavankudontaa kehittymästä laajaksi kotimaisen menekin varassa. Se oli omaan tarpeeseen harjoitettu kotikudonta, jonka suuren voiman vasta kutomakoneet pystyivät vähitellen murtamaan.

Pellavakankaiden vienti Ruotsiin

Suomessa kudottujen pellavakankaiden vienti Ruotsiin, joka oli huomattavaa jo 1600-luvulla ja käsitti viimeistään 1700-luvulla ammattikankurien tuotteiden ohella yhä kasvavassa määrin kotikutoi-

¹¹ *Wetterhoff OF 1807 304; STA D XVI 3: 40, 86—88.*

sia kankaita, jatkui voimakkaana myös autonomian ajan ensi vuosikymmenillä. Vuosilta 1809—12 on käytettävissä tietoja vain Suomen kaupunkien kautta tapahtuneesta viennistä, kun taas Föglön pitäjässä sijainneella Flisöbergin tulliasemalla, jossa talonpoikaisalukset tarkastettiin, jätettiin kotikutoiset kankaat noina vuosina merkitsemättä luetteloihin. Kaupunkien kautta vietiin Gunnar Sarvan mukaan 1809—12 seuraavat määrät pellavakankaita:¹

Vuosi	Aivinaista	Rohdinkangasta
1809	n. 14 000 kyynärää	3 244 kyynärää
1810	30 251 »	130 128 »
1811	29 057 »	151 021 »
1812	35 494 »	136 223 »

Vuoden 1809 vienti oli sodan vuoksi vähäinen. Vuosien 1810—1812 viennin keskiarvoksi tulee 31 601 kyynärää aivinaista ja 139 124 kyynärää rohdinkangasta, mutta nämä pahoin puutteelliset luvut antavat vain kalpean kuvan noina vuosina tosiasiallisesti viedyistä kangasmääristä.

Vuodesta 1813 lähtien Suomesta Ruotsiin tapahtuneesta kankaiden viennistä on tietoja sekä Suomen tullihallituksen kauppataasearvioissa että Ruotsin kauppakollegion vuosikertomuksissa. Ensimmäisen mainittujen nojalla voidaan laatia seuraavalla sivulla oleva taulukko.²

Ruotsiin suuntautunut vienti erotetaan tilastoissa muusta vasta vuodesta 1834 lähtien, mutta on varmaa, että jokseenkin kaikki aikaisempina vuosina tullitileihin merkitty pellavakangas on viety Ruotsiin. Rohdinkangasta ei viety myöhemminkään keisarikuntaan

¹ *Sarva* 1905 liite ss. 3, 47—53, 59—69.

² Kauppataasearviot. Vuosien 1814—22 ja 1824—25 luvut on otettu Tullihallituksen yhteenvedoista, mutta muiden vuosien numerot on saatu laskemalla yhteen eri tullikamarien ilmoittamat kangasmäärät, jolloin on paljastunut joitakin cm. yhteenvedoissa olevia virheitä. Näistä ovat huomattavimmat, että vuoden 1813 numerot ovat suorastaan tuulesta temmatut, ja että rohdinkankaan vientimäärä on vuoden 1831 yhteenvedossa 54 000 kyynärää liian pieni. Myös vuosien 1814—25 yhteenvedoissa voi siis olla pahojakin virheitä, mutta niitä ei voi kontrolloida, kun tullikamarien ilmoitukset ovat hävinneet.

*Pellavakankaiden vienti Ruotsiin 1813—42 Suomen kauppatilaston mukaan
(yksikkönä kynnärä)*

Vuosi	Aivinaista	Rohdin- kangasta	Vuosi	Aivinaista	Rohdin- kangasta
1813	110 289	293 849	1828	7 249	262 617
1814	69 477	193 470	1829	10 589	352 343
1815	39 670	274 950	1830	10 120	404 394
1816	52 008	67 807	1831	4 133	305 615
1817	38 447	104 199	1832	8 544	348 854
1818	25 429	101 425	1833	3 583	376 035
1819	14 580	85 653	1834	947	306 575
1820	21 062	110 971	1835	993	197 534
1821	11 512	170 191	1836	369	231 768
1822	8 749	209 122	1837	738	321 103
1823	12 355	179 079	1838	434	199 618
1824	10 090	222 749	1839	167	96 139
1825	11 526	324 139	1840	36	104 549
1826	12 110	332 796	1841	1 500	147 987
1827	9 195	239 373	1842	113	100 513

kuin aivan mitättömiä määriä. Aivinaisesta vietiin 1813—34 pääosa Föglössä sijainneen Degerbyn (vuoteen 1818 Flisöbergin) tulliaseman kautta ja siis Ruotsiin, ja sinne vietiin ainakin 1828 kaikki Turussakin tullattu aivinaisen.³ Uudenmaan ja Viipurin läänien kaupungeista on ehkä viety jo ennen vuotta 1834 aivinaista keisarikuntaankin, mutta niiden harjoittama pellavakankaiden maastavienti oli hyvin vähäistä, ja osa siitä suuntautui vielä 1830-luvullakin todistettavasti Ruotsiin. Kun siis käsitellään kaikkea ennen vuotta 1834 tapahtunutta pellavakankaiden vientiä Ruotsiin suuntautuneena, niin tästä koituva virhe on merkityksetön.

Ruotsin kauppakollegion vuosikertomuksista saadut Suomen pellavakankaiden tuontiluvut ovat lähes kautta linjan suurempia kuin edellä olevan taulukon numerot, osaksi hyvinkin paljon. Ne on sijoitettu seuraavaan taulukkoon:⁴

³ Turun tuulaakitilit 1828, TMA.

⁴ KKoll. årsb. Uth. 4.

*Pellavakankaiden vienti Ruotsiin 1813—41 Ruotsin kauppatilaston mukaan
(yksikkönä kyynära)*

Vuosi	Aivinaista	Rohdin- kangasta	Vuosi	Aivinaista	Rohdin- kangasta
1813	245 239	774 075	1828	11 468	329 870
1814	104 377	409 410	1829	11 260	384 190
1815	67 284	289 134	1830	11 313	440 580
1816	108 651	368 609	1831	4 729	338 429
1817	57 619	201 708	1832	7 921	376 635
1818	30 748	169 385	1833	2 463	422 130
1819	25 825	190 914	1834	1 019	349 250
1820	22 963	223 884	1835	4 598	229 081
1821	26 534	204 151	1836	543	252 124
1822	15 925	302 542	1837	929	348 303
1823	23 215	258 811	1838	1 049	227 759
1824	18 166	311 338	1839	—	106 509
1825	20 951	383 372	1840	60	112 975
1826	28 246	411 528	1841	1 530	158 990
1827	23 719	280 982			

Selvemmän kokonaiskuvan saamiseksi on laskettu edellisten taulukkojen nojalla noin puolen vuosikymmenen pituisten ajanjaksojen viennin keskimäärät. Seuraaviin taulukkoihin on vertailun helpottamiseksi asetettu Suomen ja Ruotsin kauppatilaston luvut rinnakkain. Aivinaisen viennin keskiarvot ovat seuraavat, kyynära yksikkönä:

Ajanjakso	Aivinaisen vienti Suomesta Ruotsiin		Suom. luku % ruots. luvusta
	suom. lähteessä	ruots. lähteessä	
1813—19	49 986	91 392	55 %
1820—25	12 549	21 292	59 %
1826—30	9 853	17 201	57 %
1831—35	3 640	4 146	88 %
1836—40	349	516	68 %

Rohdinkankaan osalta vastaavat luvut ovat seuraavat:

Ajanjakso	Rohdinkankaan vienti Suomesta Ruotsiin		Suom. luku % ruots. luvusta
	suom. lähteessä	ruots. lähteessä	
1813—19	160 193	343 319	47 %
1820—25	202 708	280 683	72 %
1826—30	318 305	369 430	86 %
1831—35	306 923	343 105	89 %
1836—40	190 635	209 534	91 %

Ruotsin ja Suomen kauppatilastojen lähdekriittinen vertailu on siinä suhteessa yksinkertainen tehtävä, että käytännöllisestä lopputuloksesta ei ole epäilystäkään. Kun molemmat tilastot perustuvat tulliasiakirjoihin, niin on itsestään selvää, että isommat luvut ovat lähempänä totuutta, ja lisäksi on täysi syy olettaa, että tuontitullia kantava maa suoritti tarkastuksen huolellisemmin kuin viejäämaa. Jonkin verran vaikeampi kysymys on, saattaako myös Ruotsin kauppatilasto olla puutteellinen, ts. harjoittivatko suomalaiset pellavakankaiden salakuljetusta. Kun Ruotsin kantama tulli oli verrattain alhainen, ei ole luultavaa, että se olisi juuri houkutellut salakuljetamaan niinkin halpaa tavaraa kuin kotikutoista pellavakangasta, varsinkin kun Tukholman kapealla väylällä olevan Blockhusuddenin tulliaseman ohi tuskin kävi pujahtaminen. Ruotsin kauppatilaston tiedot Suomen pellavakankaiden tuonnista ovat siis luultavasti hyvin luotettavia. Sitä puutteellisempia ovat Suomen kauppatilaston vientiluvut, varsinkin autonomian ajan kahdella ensimmäisellä vuosikymmenellä. Tämä johtuu tietenkin tullivalvonnan hataruudesta, joka liittyy muihin Suomen ja Ruotsin kauppapoliittisten suhteiden erikoisluonteen aiheuttamiin ilmiöihin. Ajan mittaan valvonta sentään tehostui ja vientitilaston puutteellisuus väheni. Riittävän yksityiskohtaisen lähdeaineiston puutteessa ei voi selvittää lähemmin, millä tavoin tavarat vietiin Suomen tullin ohi.⁵

⁵ Blockhusuddenin tullikamarin arkistossa (SSA) ei ole säilynyt asiakirjoja, joista kävisi ilmi, mikä oli suomalaisten talonpoikaisalusten ja kaupungeista lähteneiden alusten osuus kankaiden tuonnista.

Vuodesta 1842 lähtien Ruotsin tulli on ilmoittanut kankaiden tuontimäärät painoyksikköinä, joten niiden vertaaminen aikaisempiin on melko epävarmaa, mutta sitä ei ole syytä yrittääkään, koska Suomesta on saatavissa melko luotettavia lukuja. Tosin täältäkään ei ole vuosilta 1843—44 käytettävissä kaikkien tullikamarien vienti-ilmoituksia enempää kuin Tullihallituksen yhteenvetojakaan. Mutta Turun viennistä saa tiedot tuulaakitileistä, ja kun se käsitti edellisinä vuosina yli 90 % kaikesta Ruotsiin viedystä pellavakankaasta, niin muita tullikamareita koskevien tietojen puuttuminen ei haittaa paljonkaan. Turusta vietiin 1843 Ruotsiin 71 726 kyynärää rohdinkangasta ja 4 799 kyynärää aivinaista sekä 1844 39 457 kyynärää rohdinkangasta ja 2 754 kyynärää aivinaista.⁶ Muiden tulliasemien kautta ei varmasti viety montakaan tuhatta kyynärää edes rohdinkangasta. Vuonna 1845 vietiin Degerbyn tulliaseman kautta 215 kyynärää rohdinkangasta ja 102 kyynärää aivinaista, mutta muualta ei kyynärääkään, ei edes Turusta. Noihin muutamaan saariston tuullisella tulliasemalla kirjoihin vietyyn kangaspakkaan päättyi suomalaisen pellavakankaan vienti Ruotsiin.⁷

Ruotsiin viedyn aivinaisen prosenttinen osuus sen ja rohdinkankaan yhteenlasketusta määrästä oli edellä olevien taulukoiden mukaan laskien niissä käytettyinä ajanjaksoina seuraava:

Ajanjakso	Aivinaisen osuus Ruotsiin viedyistä pellavakankaista	
	Ruotsin tilaston mukaan	Suomen tilaston mukaan
1813—19	21 %	24 %
1820—25	7 %	6 %
1826—30	4 %	3 %
1831—35	1 %	1 %
1836—40	0 %	0 %

Tämä taulukko ilmaisee havainnollisesti aivinaisen ja rohdinkankaan viennin erilaisen kehityksen. Sen voi sanoa myös osoittavan,

⁶ Turun tuulaakitilit 1843—44, TMA.

⁷ Kauppatasearvio 1845.

että nämä kaksi kangaslajia on erotettu kummankin maan tullissa toisistaan hyvin luotettavasti, koskapa suhdeluvut ovat lähellä toisiaan.

Aivinaisen ja rohdinkankaan lisäksi Suomesta vietiin Ruotsiin pieniä määriä kilpikankaita, suomalaisen tilaston mukaan tavallisesti muutamia satoja kyynäröitä vuodessa jos sitäkään. Nenäliinankankaan vienti oli säännöllisempää ja jonkin verran runsaampaakin. Vuosina 1826—28 sitä vietiin suom. tilaston mukaan yli 2 000 kyynärää vuodessa ja siitä vuoteen 1837 melkein joka vuosi toista tuhatta kyynärää. Nenäliinakangasta vietiin melkein yksinomaan Turusta. Ainakin osa siitä oli valmiita nenäliinoja. Ruotsin tilastossa on erotettu vuoteen 1822 saakka muusta pellavakankaasta patjakangas, jota tuotiin Suomesta 1813—17 keskimäärin 3 000 kyynärää vuodessa, mutta myöhemmin enää muutamia satoja kyynäröitä vuosittain.⁸

Suomen kaikkien tullikamarien vienti-ilmoitukset ovat säilyneet vuodelta 1813 sekä aukottomana sarjana vuosilta 1826—42. Aivinaista vietiin 1813 Flisöbergin kautta 64 982 kyynärää (59 % kaikesta), Turusta 33 893 kyyn. (31 %), Porista 4 218 kyyn. (4 %), Porvoosta 2 894 kyyn. (3 %), Loviisasta 2 128 kyyn. (2 %) ja muista kaupungeista yhteensä 2 174 kyyn. (2 %). Myöhemmästä viennistä mainittakoon, että Degerbyn (Flisöbergin) kautta vietiin 1814—22 vuosittain keskimäärin 22 300 kyyn. aivinaista ja 1826—30 keskimäärin 6 997 kyynärää, kumpanakin jaksona 71 % kaikesta Suomen kauppatilaston mukaan viedystä. Vuodesta 1834 lähtien aivinaista vietiin Degerbynkin kautta mitättömän vähän. Turusta aivinaista vietiin säännöllisesti mutta vähän: 1826—30 keskimäärin vain 1 863 kyynärää vuodessa eli 19 % kaikesta maasta viedystä. Muiden kaupunkien aivinaisen vienti oli 1820-luvulta lähtien satunnaista.

Rohdinkangasta vietiin eri tulliasemien kautta 1813 ja 1826—42 seuraavat kyynärämäärät:

⁸ Kauppatasearviot; KKoll. årsb. Uth. 4. Ruotsin kauppatilastossa nenäliinat ja kilpikangas erotetaan muusta pellavakankaasta vain ani harvoin.

Vuosi	Turku	Naantali	Uusikaupunki	Degerby	Muut
1813	209 240		11 981	71 545	1 083
1826	260 884	8 569	2 900	59 993	450
1827	183 243	4 441	2 800	47 436	1 453
1828	202 323	8 559	3 198	46 428	2 109
1829	241 227	24 471	2 199	84 142	304
1830	296 272	27 297	4 055	75 401	1 369
1831	237 673	7 723	—	60 009	210
1832	279 270	7 822	—	61 591	171
1833	299 566	7 755	—	68 684	30
1834	252 409	2 566	—	51 569	31
1835	179 363	1 059	262	16 768	82
1836	206 654	315	506	24 243	50
1837	291 557	882	—	28 614	50
1838	178 254	—	—	21 364	—
1839	90 328	—	—	5 718	—
1840	100 977	—	—	3 460	48
1841	137 413	—	—	9 686	50
1842	95 790	—	—	4 274	—

Eri tullikamarien prosenttiset osuudet Ruotsiin suuntautuneesta rohdinkankaan viennistä vuosina 1813 ja 1826—40 sekä jälkimmäisen ajanjakson viisivuotiskausien absoluuttiset keskimäärät esitetään seuraavassa taulukossa, yksikkönä kyynärä:

	1813	1826—30		1831—35		1836—40	
	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Turku	71	236 790	74	249 656	81	173 554	91
Naantali		14 667	5	5 385	2	239	0
Uusikaupunki	4	3 030	1	52	0	101	0
Degerby	24	62 680	20	51 724	17	16 680	9
Muut	0	1 137	0	105	0	30	0
Yhteensä	100	318 305	100	306 923	100	190 604	100

Lisäksi tiedetään, että Degerbyn (Flisöbergin) kautta vietiin 1814—22 vuosittain keskimäärin 44 460 kyynärää rohdinkangasta eli

30 % kaikesta Suomen kauppatilaston mukaan viedystä. Degerbyssä tullinsa maksaneet alukset olivat pääasiallisesti talonpoikaislaivureiden omistamia, sillä muiden täytyi suorittaa tulli siinä kaupungissa, jonka tullikamaripiiristä alus lähti matkalle. Poikkeuksena olivat kuitenkin Naantalın alukset: kun tämä kaupunki jätettiin 1812 vaille omaa tullikamaria, niin sen alukset saivat oikeuden tarkastuttaa lastinsa talonpoikaisalusten tavoin Flisöbergin (sitemmin Degerbyn) tulliasemalla, ja tämä menettely oli voimassa vuoteen 1821. Joka tapauksessa voi sanoa, että pellavakangas vietiin jo autonomian ajan alussa Ruotsiin etupäässä turkulaisin aluksin ja lounaissuomalaisin talonpoikaispursin.⁹ Sama koskee varmaan jo Ruotsin-ajan paria viimeistä vuosikymmentä. Hyvänä tukena näille päätelmille ovat tiedot Porvoosta käsin 1815—25 tapahtuneesta pellavakankaan viennistä. Noina vuosina sieltä vietiin ulkomaille keskimäärin 914 kynn. aivinaista ja 119 kynn. rohdinkangasta, siis aivan mitättömät määrät. Kuitenkin juuri Porvoo on se kaupunki, josta voisi Varsinais-Suomen satamien ohella odottaa viedyn huomattavasti pellavakankaita. Mutta Porvoon kangaskauppa oli jo muuttanut kokonaan suuntansa.¹⁰

Turun, Naantalın ja Uudenkaupungin viemät pellavakankaat olivat varmaan osaksi näissä kaupungeissa kudottuja, mutta valtaosa niistä oli maaseudulta, ennen kaikkea Varsinais-Suomen pitäjistä tuotuja. Degerbyn kautta viedyt kankaat olivat vuodesta 1822 kaikki ja siihenkin asti etupäässä maaseudulla kudottuja. Muutamissa kertomuksissa on viitteitä siitä, mistä pitäjistä vietiin kankaita suoraan Ruotsiin. Kemiöstä kerrottiin 1824, että kotikutoisia kankaita myytiin kaupunkeihin, varsinkin Tukholmaan, ja Sauvon runsasta pellavakankaiden kudontaa kuvatessaan 1823—24 rovasti Tolpo ei edes maininnut muuta myyntipaikkaa kuin Tukholman.¹¹ Perniöstä ilmoitettiin 1815 ja 1825 kankaita vietävän eniten Tukholmaan, vähemmän kotimaan kaupunkeihin, ja samoin Halikosta ker-

⁹ Kauppatasecarviot; Degerbyn tullikamarin tilit (ÅÅ); *Sarva* 1905 113. Degerbyn kautta vietiin 1814—22 yht. 200 700 kynn. aivinaista ja 400 150 kynn. rohdinkangasta.

¹⁰ Porvoon tullikamarin arkisto, tilit 1815—25.

¹¹ *af Petersén* 1824 35; *STS Underrättelser* II: 3 114; *Tolpo* 1824 11.

rottiin 1815 enimmän pellavakankaan myynnin suuntautuneen siihen saakka Tukholmaan.¹² Vuosilta 1837—38 on vihdoin käytettävissä Degerbyn tullikamarin päiväkirja, jossa mainitaan kunkin aluksen kotipaikka ja luetellaan sen lasti. Tämän lähteen mukaan eri pitäjien alukset veivät ko. vuosina Ruotsiin yhteensä seuraavat määrät pellavakankaita:¹³

	Abs. määrä		Osuus viennistä
Perniö	35 682	kyynärää	70 %
Kemiö	7 803	»	15 %
Uskela	700	»	1 %
<i>Halikon kihlakunta</i>	<i>44 185</i>	<i>kyynärää</i>	<i>87 %</i>
Pyhämaa	2 304	kyynärää	5 %
Uusikirkko	1 153	»	2 %
Taivassalo	940	»	2 %
Vehmaa	158	»	0 %
<i>Vehmaan kihlakunta</i>	<i>4 555</i>	<i>kyynärää</i>	<i>9 %</i>
Korpoo	475	kyynärää	1 %
Nauvo	426	»	1 %
Rymättylä	67	»	0 %
<i>Mynämäen kihlakunta</i>	<i>968</i>	<i>kyynärää</i>	<i>2 %</i>
Tenhola	430	kyynärää	1 %
Inkoo	275	»	1 %
Ulvila	236	»	0 %
Lemland	50	»	0 %
<i>Uusimaa, Satakunta, Ahvenanmaa</i>	<i>991</i>	<i>kyynärää</i>	<i>2 %</i>
<i>Pellavakankaiden koko vienti</i>	<i>50 699</i>	<i>kyynärää</i>	<i>100 %</i>

¹² Försök till en Beskrifning om Bjerno Socken, käsik. (KM) s. 8; STA D XV a 2: 4 ja XV b 5: 146, 150.

¹³ Degerbyn tullikamarin tilit 1837—38, ÅA.

Lähimain kaikki Degerbyn kautta viety pellavakangas oli siis 1837—38 Varsinais-Suomessa kudottua, ja epäilemättä aikaisemmillä vuosikymmenillä oli ollut suunnilleen samoin. Länsi-Uudenmaan osuus saattoi kuitenkin olla aikaisemmin vähän suurempi kuin em. vuosina. Perniön pitäjän erikoisasema pellavakankaiden viennissä 1837—38 vaatii selityksen. Perniö ei ollut kudontapitäjänä maakunnassaan vertaansa vailla, vaikka kyllä muuan parhaita, mutta sen sijaan se oli Kemiön ohella ainoa vahvimman pellavankudontaseudun, Varsinais-Suomen itäosan, laajaa talonpoikaispurjehdusta harjoittava pitäjä. Osa perniöläisten laivurien 1837—38 Tukholmaan viemiä kankaita on voinut olla naapuripitäjistä ostettuja.¹⁴

Pellavakankaiden määräpaikkana Ruotsissa oli lähes aina Tukholma; muilla satamilla ei ollut käytännöllistä merkitystä.¹⁵ Tukholman on siis täytynyt olla mitä huomattavin Suomen kankaiden kulutus- tai markkinapaikka, ja todellisuudessa se oli kumpaakin. Itse kaupunki kulutti jo tavattomia määriä kankaita. Tukholmassa oli vuosina 1800—1840 asukkaitakin 75 000—85 000 henkeä eli enemmän, alkuaikoina paljonkin enemmän kuin kaikissa Suomen kaupungeissa yhteensä.¹⁶ Tällaisessa metropolissa on varmaan ollut suhteellisestikin enemmän kuin Suomen kaupungeissa sellaista väkeä, joka hankki pellavakankaansa ostaen. Mutta lisäksi Tukholmaa ympäröivät maakunnat olivat tiheään asuttua ja pitkälle erikoistunutta maanviljelysseutua, jolla ei harjoitettu kudontaa sen

¹⁴ Blockhusuddenin tullikamarin päiväkirjan mukaan suomalaisia talonpoikaisaluksia saapui Tukholmaan vuonna 1827 Kemiöstä 61 ja Perniöstä 51 mutta muista Halikon ja Piikkiön kihlakuntien pitäjistä vain Sauvosta ja Uskelasta 5 kummastakin, Halikosta 4, Paraisista 3 ja Paimiosta 1. Viidestä viimeksi mainitusta pitäjästä vain Uskelan alukset veivät 1837—38 Tukholmaan hiukan pellavakangasta, kun taas muissa kudottu lähetettiin kaikki turkulaisilla ja ehkä myös kemiöläisillä ja perniöläisillä aluksilla. Vuonna 1820 Tukholmaan oli vielä saapunut 67 kemiöläisen ja 37 perniöläisen ohella 12 sauvolaista ja 7 halikkolaista alusta. (Blockhusuddens tullkammares arkiv. Räkenskap och journaler 1820, 1827. SSA). Vuonna 1807 sauvolaiset olivat purjehtineet Tukholmaan 19, halikkolaiset 16 ja uskelalaiset 15 kertaa (*Wuorinen* 1959 394).

¹⁵ KKoll. årsb. Uth. 4 (viennin määräsattamista on tietoja muutamilta vuosilta); Turun tuulaakitilit, TMA.

¹⁶ *Ferlin* 1854—58 I 436.

vertaa, että se olisi tyydyttänyt edes oman tarpeen, minkä vuoksi myös Mälärin maakunnat muodostivat tärkeän kankaiden menekialueen.¹⁷ Kaiken tämän huomioon ottaen on hyvin ymmärrettävää, että Suomi vei pellavakankaita Tukholmaan ainakin 1600-luvulta lähtien ja että tämä vienti lisääntyi vuosisatojen kuluessa kaupungin voimakkaasti kasvaessa ja Mälärin maakuntien asutuksen tihentyessä.

Suomen pellavakankaiden täytyi tietysti taistella Tukholman markkinoista Ruotsissa kudottujen kanssa. Aikaisemmin on todettu, että Ruotsin hienon pellavakankaan kudonnan edistyessä voimakkaasti 1700-luvun jälkipuoliskolla Porvoon seudun kangas joutui vähitellen kokonaan väistymään Tukholmasta. Varsinais-Suomen kudonta kesti kilpailua kauemmin lyhyen matkan ja maakunnan Tukholman-kaupan monipuolisuuden ansiosta. Mutta Venäjän vallan alkuvuosina Varsinais-Suomikin joutui muuttamaan Tukholmaan viemiensä kankaiden laatua luopumalla hyvin suuresta määrin aivinaisen viennistä. Pääsyyinä tähän lienee ollut Ruotsin pellavankudonnan jatkuva lisääntyminen, joka oli muutamilla tärkeimmillä kudontaseuduilla hyvin huomattavaa vielä 1800-luvun ensi vuosikymmenillä. Tuotanto nousi lopulta jopa nopeammin kuin kotimainen kulutus, koskapa Ruotsi alkoi 1810-luvulla viedä pellavakankaita ulkomaillekin. Niiden vuotuinen vienti oli 1815—19 keskimäärin 250 000 kyynärää.¹⁸ Suomen Talousseuran 1820 julkaistussa kertomuksessa pellavakankaan viennin sanotaan vähentyneen osaksi Ruotsin kudonnan edistymisen, osaksi tämän maan tuontia vastaan suunnatun tullipolitiikan takia.¹⁹ Mutta Suomen ja Ruotsin välille pystytettiin tulliraja vasta vuoden 1818 alusta, ja siihen mennessä Suomesta viedyn aivinaisen määrä oli jo hyvinkin selvästi vähentynyt, mikä saa heti epäilemään, että ensin mainittu syy oli tärkeämpi.²⁰ Suomen aivinaista kohdannut tullirasitus olikin pitkän aikaa sangen lievä. Vuosina 1818—27 Ruotsi kantoi värjäämättömästä aivinaisesta

¹⁷ *Utterström* 1957 II 5 ja passim.

¹⁸ *Utterström* 1957 II 44, 129 ja passim.

¹⁹ *STS Redogörelser* 1818—19 7—8.

²⁰ *Harmaja* 1920 471—472.

tullia 4 runstykkiä Ruotsin pankinseteleitä kyynärältä, mikä vastasi 1820-luvulla 1 ¹/₂ setelikopeekkaa. Aivinaiskyynärän hinnaksi taas on 1830-luvun kauppatasearvioissa merkitty yleensä 50 kopeekkaa, mikä osoittanee ainakin tavallisimmin vietyjen laatujen hintaluokan osapuilleen oikein. Näin vähäinen tulli, noin 3 % tavaran arvosta, ei ole voinut haitata aivinaisen vientiä kovin pahoin, eikä sitä korotettu sanottavasti ennen vuotta 1838. Sitä pahemmin vaikutti me-
nekin jatkuva huonontuminen. Ruotsin omakin kotiteollisuutena harjoitettu aivinaisen kudonta alkoi näet joutua vaikeuksiin puuvilla-
kankaiden ankarana kilpailun takia ja vähentyi jo 1830-luvulla. Muu-
ta selitystä kuin kilpailun kiristyminen tarvitsee tuskin hakea sille-
kään seikalle, että Suomen aivinaisen vienti Ruotsiin väheni 1820-
luvulla edelleen selvästi ja hupeni seuraavalla vuosikymmenellä
mitättömiin jo ennen tullinkorotuksia.²¹

Aivinaisen viennin vähentyessä suomalaisen rohdinkankaan vien-
ti päinvastoin lisääntyi huomattavasti aina 1830-luvun alkuvuosiin
saakka. Ruotsin siitä kantama tuontitulli oli vuoteen 1834 puolet
aivinaisen tullista ja hintasuhteisiin katsoen luultavasti suunnilleen
yhtä lievä kuin tämäkin. Ilmeisesti rohdinkankaan tulli ei vaikutta-
nutkaan vientiimme juuri mitään ennen vuotta 1834. Silloin tehdyssä
kauppasopimuksessa värjäämättömän rohdinkankaan Ruotsissa kan-
nettavaa tuontitullia korotettiin, niin että se oli sama kuin aivinais-
sen eli 1 ¹/₂ setelikopeekkaa kyynärältä. Kun rohdinkankaan kyynä-
rähinnaksi on 1830-luvun kauppatasearvioissa merkitty tavallisesti
30 kopeekkaa, niin tullirasitus olisi ollut tämän mukaan 5 % tavaran
hinnasta. Arvio on epätarkka, mutta se osoittaa tullirasituksen suu-
ruusluokan. Ruotsin ruvettua sitten harjoittamaan Suomen tava-
roita kohtaan yhä protektionistisempaa tullipolitiikkaa rohdinkan-
kaankin tulli kohosi vähän jo 1838, nimittäin viidestä runstykkistä
Ruotsin pankkiseteleitä kuuteen, sitten vuoden 1842 alusta koko-
naiseen killinkiin kyynärältä ja vihdoin vuoden 1845 alusta Ruotsin

²¹ *Utterström* 1957 II 133, 185 ja passim; *Svensk Författningssamling* asetus 18. 6. 1818; *Suomen asetuskokoelma* asetukset 23. 12. 1817, 14. 3. 1828 ja 11. 6. 1834; *Tallqvist* 1900 91—92. — Pellavakankaiden tehdasmainen valmistus alkoi Ruotsissa vasta 1846 (*Utterström* 1957 II 187), ja ulkolainen pellavakangas (paitsi suomalainen) oli jatkuvasti tuontikiellossa.

yleisen tullitaksan mukaiseen 12 killinkiin naulalta, mikä merkitsi entistä jyrkempää korotusta.²²

Kun Suomen rohdinkankaiden vienti Ruotsiin kääntyi 1835 selvään laskuun, niin tämän voisi ajatella johtuneen edellisenä vuonna voimaan tulleesta tuntuvasta tullinkorotuksesta. Sen sijaan on mahdotonta, että vuoden 1838 vähäinen korotus olisi aiheuttanut seuraavina vuosina tapahtuneen rohdinkankaan viennin voimakkaan vähentymisen. Muiden tärkeimpien Varsinais-Suomesta Tukholmaan vietyjen artikkelien, kuten lihan, voin ja halkojen vienti ei vähentynyt 1836—44 kovinkaan paljon, joten rohdinkankaan viennin voi tuskin sanoa ehtyneen kaupan yleisen vähentymisenkään takia.²³ Näyttää siltä, että rohdinkankaan kuten aivinaisenkin viettiin ovat kaikkein eniten vaikuttaneet Tukholmassa tapahtuneet menekin muutokset.

Rohdinkankaan kysyntä näyttää kehittyneen Ruotsissa 1800-luvun alkupuolella ensin suotuisaan suuntaan. Elinkeinoelämän vilkastuessa tarvittiin yhä enemmän säkki- ja pakkauskaikaita, ja tämä on nähtävästi ollut Suomen rohdinkankaiden viennin 1820- ja 1830-luvuilla tapahtuneen lisääntymisen pääedellytys. Puuvillan ja juutin kilpailu ei vielä tuntunut tällä alalla, ja rohdinkankaiden kysyntä pysyi Ruotsissa hyvänä 1840-luvulle saakka. Mutta Suomen kankaiden viennille muodostui kohtalokkaasti se seikka, että Ruotsin oma tekstiilikoteollisuus siirtyi 1830-luvulla aivinaisesta ja kilpikankaista hyvin jyrkästi rohdinkankaiden kudontaan. Se kannatti vielä jotenkuten, toisin kuin hienempien kankaiden kutominen. Erikoisesti vuodesta 1838 alkanut kotimaisen tarjonnan valtava lisääntyminen koitui tuontitullin rasittamien Suomen rohdinkankaiden vahingoksi. Vuoden 1834 tullinkorotus vaikutti niin kuin oli tarkoituskin, mutta ei yksin, vaan yhdessä Ruotsin oman rohdinkankaan tuotannon lisääntymisen kanssa. Vuoden 1842 tullinkorotus oli jo niin suuri, että se olisi riittänyt ilman muiden tekijöiden vaikutusta aiheuttamaan Suomen rohdinkankaiden vien-

²² *Svenske Författningssamling* asetus 18. 6. 1818 ja 1841 n:o 57; *Suomen asetus-*
kokoelma asetukset 14. 3. 1828, 11. 6. 1834 ja 23. 7. 1838 (tullitariffit).

²³ Kauppatasearviot; KKoll. årsb. Uth. 4.

nin jyrkän vähentymisen. Kun Suomen viennin Ruotsissa nauttima suosituimmuusasema sitten loppui vuoden 1845 alusta, niin rohdinkankaiden uusi tulli lopetti niiden viennin yhtä tehokkaasti kuin tuontikielto. Tullipolitiikka antoi siis lopullisen kuoliniskun Suomen pellavakankaiden vuosisataiselle Ruotsiin suuntautuneelle viennille, mutta ilmeisesti se ei olisi muutenkaan jatkunut kovin kauan. Myyntiä varten harjoitettu rohdinkankaiden kudonta alkoi näet taantua Ruotsissakin jo 1840-luvulla siitä huolimatta, että suomalaiset kilpailijat oli karkotettu markkinoilta.²⁴

Degerbyn kautta talonpoikaisaluksilla viedyn rohdinkankaan määrä väheni jo 1820-luvulta lähtien jyrkemmin kuin Turussa laivatun. Tämä johtui varmasti osaksi siitä, että alue, jolta talonpoikaisaluksia purjehti Tukholmaan, oli supistumassa, ja nimenomaan kudontapitäjänä hyvin voimakkaan Sauvon purjehduksen vähenemisestä.²⁵ On voinut olla muitakin syitä, mutta lähteet eivät ilmaise niitä. Samaa suuntaan rohdinkankaiden viennin jakautuminen muuttui myöhemminkin. Erikoisesti vuosina 1835 ja 1839 Degerbyn kautta viedyn rohdinkankaan määrä romahti paljon pahemmin kuin Turusta lähteneen, vaikka myös Turun kankaanvienti väheni juuri näinä vuosina huomattavasti. On ymmärrettävää, että talonpoikaiset laivurit reagoivat tullinkorotuksiin ja menekin huonontumiseen herkemmin kuin Turun ammattikauppiaat.²⁶ Vientitavaroiden hankkiminen vaati talonpoikaislaivureilta varmasti aktiivisempaa toimintaa kuin kaupungin porvareilta, ja näin ollen ensin mainitut alkoivat pian vieroksua huonon voiton tuottavia artikkeleja. Porvarien liiketoimet olivat laajempia, ja he saattoivat pitää sinänsä verrattain heikostikin tuottavaa kauppaa edullisena, jos se edisti talonpoikaisten kauppatuttavien säilyttämistä.

²⁴ *Utterström* 1957 II 185—189.

²⁵ Vrt. ylempänä viitteessä 14, s. 106 esitettyihin tietoihin.

²⁶ Kotikutoisia kankaita veivät Turusta Tukholmaan etupäässä pikkukauppiaat, jotka lähettivät samalla monenlaista muuta tavaraa, varsinkin erilaisia maataloustuotteita. Muutamat kauppiaanlesket näyttävät keskittyneen jossain määrin kangaskauppaan katsoen nähtävästi sen olevan erikoisesti heidän alansa (Turun tuulaakitilit 1828—44, TMA).

Pellavakankaiden vienti keisarikuntaan

Kotikutoisen suomalaisen pellavakankaan viennistä keisarikuntaan, mikä merkitsee tässä tapauksessa Venäjän lähimpiä osia sekä Viroa ja Liivinmaata, on ennen 1830-lukua vain nimeksi tietoja. Tammisaaresta vietiin jo 1820-luvulla aivinaista Tallinnaan mutta hyvin vähän.¹ Pernajasta kerrottiin 1815, että pellavakankaita, joita oli aikaisemmin viety Tukholmaan, oli viime vuosina myyty Pietariin, ja A. I. Hipping sanoi 1817 Pernajan pellavankudonnan lisääntyneen suuresti keisarikuntaan suuntautuneen viennin ansiosta.² Etelä-Karjalan kudontaa käsitellessä on osoitettu, että sielläkin vähän kokeiltiin pellavakankaan myyntiä Venäjän puolelle, mutta säännöllistä tai muuten merkittävää vientiä tästä ei syntynyt.

Vuodesta 1834 lähtien tullitilastosta on saatavissa tietoja keisarikuntaan suuntautuneesta pellavakankaiden viennistä. Niitä vietiin 1834—53 kaikkien Suomen tullikamarien kautta yhteensä seuraavan taulukon osoittamat kyynärämäärät:³

Vuosi	Vientimäärä	Vuosi	Vientimäärä
1834	—	1844	.
1835	—	1845	5 055
1836	205	1846	6 164
1837	1 507	1847	9 557
1838	1 413	1848	2 206
1839	8 511	1849	1 961
1840	5 413	1850	4 340
1841	7 551	1851	2 394
1842	815	1852	.
1843	4 969	1853	2 501

Pellavakankaiden viennin kokonaismääräksi 1836—53 lukuun ottamatta vuosia 1844 ja 1852 saadaan 64 562 kyynärää ja vuotuiseksi

¹ Tammisaaren tullikamarin päiväkirja 1825—39, TKA. Täsmällisiä vientilukuja tästä asiakirjasta ei saa, koska erilaatuiset kankaat on laskettu siinä nimikseen yhteen.

² STA D XV b 5: 157; *Hipping 1817 148—149*.

³ Kauppatasearviot.

keskiarvoksi 4 035 kyynärää. Nämä luvut ovat tietenkin vähimmäismääriä, mutta toisaalta niihin sisältyy 1840- ja 1850-luvuilla koko joukko Suomen Talousseuran Turussa toimivassa kutomakoulussa valmistettua ja seuran laskuun lähetettyä tavaraa, jota ei voi lukea kotiteollisuuden tuotteeksi. Talousseuran keisarikuntaan lähettämän aivinaisen määrästä on tietoja yhdeksältä vuodelta vuosien 1843 ja 1853 väliltä; sitä lähetettiin noina vuosina yhteensä ainakin 18 183 kyynärää eli 2 020 kyynärää vuodessa.⁴ Kotikutoista pellavakangasta ei nähtävästi viety 1836—53 Suomen tullikamarien kautta keisarikuntaan keskimäärin kolmeatuhattakaan kyynärää vuodessa.

Tullikamariemme tilastoista ei näy talonpoikien omin aluksin viemä kangas, koska heillä oli lupa purjehtia suoraan keisarikunnan satamiin käymättä Suomen tullikamareissa. Mutta ainakaan Viroon he eivät vieneet mainittavasti pellavakangaita, sillä keisarikunnan puolella heidänkin täytyi tullauttaa tavaransa, ja Tallinnan tullikamaripiirissä suomalaisia pellavakangaita tarkastettiin vähän. Piiri ulottui Haapsalusta Kundaan, ja sen tärkein satama oli tietenkin Tallinna. Tullikamaripiiriin tuotiin 1837—53 kaikkiaan 38 139 arssinaa eli 45 800 kyynärää suomalaista pellavakangasta, vuosittain keskimäärin 2 690 kyynärää.⁵ Pietariinkin Suomen pellavakangasta saapui hyvin vähän ainakin niinä vuosina, joina sen määrä on ilmoitettu selvästi: eniten 1839, jolloin sitä tuotiin meritse 2 057 arssinaa. Vuosina 1846—47 Suomesta tuotujen pellavakangaiden arvo, joka oli 1 946 ja 1 495 hopearuplaa, viittaa vähän isompiin, ehkä 5 000—8 000 kyynärän määriin.⁶ Joka tapauksessa on varmaa, että talonpoikaisalukset eivät ole vieneet pellavakangaita Suomenlahden yli ainakaan paljon.

Jonkin verran pellavakangaita vietiin Venäjälle maitsekin, mutta niiden vuotuinen arvo oli suurimmillaan vuonna 1848 vain 500 hopearuplaa.⁷ Kun siis Mikkelin läänin maaherra kertoi 1833 ja 1835, että Savon kudontapitäjistä, etenkin Kangasniemestä, vietiin pel-

⁴ Turun tuulaakitilit 1843—45, 1847—48 ja 1850—53, TMA.

⁵ Tallinnan kauppa-asiamiehen kertomukset, VA.

⁶ Pietarin kauppa-asiamiehen kertomukset, VA.

⁷ Pietarin kauppa-asiamiehen kertomukset, VA.

lavakankaita Pietariin, niin kysymyksessä näyttää olleen lähinnä kokeilun luontoinen yritys, josta ei sukeutunut sen enempää.⁸ Ei liioin näytä siltä, että Venäjän Karjalaan olisi viety huomattavammin pellavakankaita. Mikkelin markkinoilla 1855 kankaan ostajina mainitut Venäjän-karjalaiset ovat luultavasti olleet laukkuryysiä, jotka ovat myyneet ostamansa pellavakankaat pikemminkin Suomeen kuin omaan maahansa, mutta joitakin poikkeuksia on voinut olla. Ainakin Elias Lönnrot kertoi, että monet Suomessa kauppaa käyneet Vuokkiniemen miehet olivat vaihtaneet täällä tavaroitaan mm. pellavakankaaseen, jonka he sitten myivät Arkangeliin.⁹

Vaikka edellä on koetettu tarkkaan käyttää asiaa valaisevat tiedon hituset, niin tulokseksi jää, että keisarikuntaan suuntautuvat kotikutoisten pellavakankaiden vienti on ollut suorastaan mitätöntä. Parhaimmillaankin se jäi paljon pienemmäksi kuin pelkkä aivinaisen vienti Ruotsiin oli ollut vielä 1820-luvulla. Keisarikuntaan vietiin melkein yksinomaan aivinaista; rohdinkankaan ja nenäliinojen viennistä mainitaan vain ani harvoin. Rohdinkankaalla, joka oli Ruotsin-kaupassa kovin tärkeä artikkeli, ei ollut idässä minkäänlaisia mahdollisuuksia. Itämaisen sodan aikana kankaita ei saatu viedyksi meritse, ja sodan jälkeen kotikutoisen aivinaisen vienti oli entistään vähäisempää. Kun 1860-luvun alkuvuosina ryhdyttiin viemään Pietariin tehdasvalmisteista pellavakangasta, niin kotikutoinen sulautui tilastoissa siihen, jos sitä yleensä enää vietiinkään.¹⁰

Pellavakangasta vietiin niin vähän, että ei ole syytä laatia tilastoa sen jakautumisesta eri tullikamarien kesken. Käytännöllisesti katsoen sitä vietiin vain Turusta ja Helsingistä sekä hyvin vähän Tammisaaresta. Helsingistä viety kangas oli kai kotoisin pääasiallisesti Porvoon seudulta, jonka pellavakankaiden Tallinnassa muka saamaa hyvää menekkiä Suomen Talousseura 1841 kiitti.¹¹ Määräpaikoista kannattaa mainita vain Tallinna ja Pietari.¹²

⁸ ML mhk 1833 ja 1835.

⁹ Suometar 1855: 13; *Lönnrot* 1828—39 174.

¹⁰ Kauppatasecarviot; Tallinnan kauppa-asiamiehen kertomukset, VA.

¹¹ Kauppatasecarviot; Tammisaaren tullikamarin päiväkirja, TKA; *Finlands Allmänna Tidning* 1841: 304.

¹² Turun tuulaakitilit 1843—53, TMA.

Keisarikuntaan suuntautuneen pellavakankaiden viennin vähäpätöisyys näyttää yllättävältä. Kotikutoisen suomalaisen pellavakankaan vienti sinne oli vuodesta 1808 lähtien tullitonta, ja todistus suomalaisesta alkuperästä piti esittää vain kaikkein hienoimmista aivinaisista. Talonpojat saivat vuodesta 1835 lähtien myydä tavaroitaan keisarikunnan satamissa veneistään ja kaupunkien toreilla kuormistaan.¹³ Edelleen keisarikunnan puolella oli lähellä ja helpon merimatkan päässä suuria kulutus- ja kauppakeskuksia, Pietari satoine tuhansine asukkaineen sekä Riika ja Tallinna, melkoisia kaupunkeja nekin. Näidenhän olisi pitänyt muodostaa yhdessä Tukholmaa monin verroin parempi menekkialue. Tällaisia seikkoja ajatellen Suomen Talousseuran piirissä pidettiinkin autonomian alkuaikoina varmana asiana, että Suomen pellavakankaita voitaisiin ennen pitkää myydä suuret määrät keisarikuntaan. Koko Talousseuran suurisuuntaiseksi tarkoitettu toiminta pellavankudonnan edistämiseksi näyttää perustuneen Haminan rauhan jälkeen ennen kaikkea tähän ajatukseen.¹⁴

Syitä siihen, että kotikutoisen pellavakankaan vienti keisarikuntaan jäi todellisuudessa kovin vähäiseksi, voi hakea usealtakin taholta. Aina 1830-luvulle saakka tärkeimmän kudonta-alueemme Varsinais-Suomen kaikki vienti suuntautui miltei yksinomaan Tukholmaan, mikä saattoi jatkua sen vuoksi, että läheiset kauppapoliittiset suhteemme Ruotsiin säilyivät odottamattoman kauan. Niin kauan kuin Tukholman-kauppa kankailla ja muilla tavaroilla kannatti, ei ollut syytä ryhtyä kokeilemaan vientiä toisille seuduille, joilla kaikki oli outoa kielestä lähtien. Uudenmaan kudonta-alueilta, joilla oli vanhoja suhteita keisarikuntaan päin, yritettiin tosin viedä pellavakankaita sinne jo 1810-luvulta alkaen, mutta tulokset eivät olleet hyvät. Venäjä, valtavasta pellavanviljelystään ja laajasta kotiteollisuudestaan tunnettu maa, onnistui varustamaan kaupunkinsa pellavakankailla niin hyvin, että suomalaiset eivät löytäneet aukkoa markkinoille murtautuakseen. Suomen Talousseuran luottamus

¹³ *Harmaja* 1920 278—279, 657—659, 694.

¹⁴ *STS Redogörelser* 1818—19 7—8; VSV:n akti 153 OD, 1822 (STS:n kirje 5. 4. 1821); *Laine K* 1943 133 ja passim.

suomalaisen pellavakankaan muka erinomaiseen laatuun osoittautui perusteettomaksi, ja se taisikin nojautua lähinnä edesmenneitten 1700-luvun ammattikankurien maineeseen.

Niihin aikoihin kun Varsinais-Suomen kankaiden vienti Ruotsiin päättyi, Venäjän-kaupassa oli tietysti edelleen luontaisia vaikeuksia, vieras kieli ja oudot kauppaolet, mutta puuvillakankaiden runsas vienti keisarikuntaan todistaa, että ne eivät olleet läheskään voittamattomia. Tähän aikaan vaikutti kuitenkin jo uusi ja voimakas vastus, nimittäin juuri mainittujen puuvillakankaiden kilpailu. Uusien markkinoiden avaaminen kotikutoisille pellavakankaille oli sen takia mahdotonta, eikä entisiäkään voitu idässä säilyttää.

Eri tekijöiden vaikutus pellavakankaiden kudonnan levinneisyyteen

Pellavakankaiden kudontaa harjoitettiin myyntiä varten useammassa pitäjässä kuin enimpää muita kotiteollisuudenhaaroja — melko varmasti useammassa kuin mitään muuta — mutta ei sentään läheskään kaikkialla Suomessa. Todella runsasta niiden kudonta oli vain muutamilla seuduilla (kartta s. 78). Edellisten lukujen perusteella voi laatia yhteenvedon syistä, jotka ovat aiheuttaneet juuri näiden seutujen pellavankudonnan laajentumisen omaa tarvetta suuremmaksi. Tämä on ilmeisesti tehtävä erikseen kunkin kudontaluoen kohdalla.

Varsinais-Suomi, tärkein pellavankudontaseutu, oli myyntiä varten harjoitetun kudonnan kannalta monessakin suhteessa hyvin edullisessa asemassa, ja samaa voi sanoa myös Uudenmaan molemmista kudonta-alueista, Porvoon ja Tammisaaren seuduista. Vaikka ei voi tarkkaan sanoa, milloin ammattikäsiyönä tai ansiokotiteollisuutena harjoitettu pellavakankaiden kudonta on näillä seuduilla alkanut, voi pitää varmana, että se on alkuvaiheessa perustunut pääasiallisesti omalla paikkakunnalla tai lähiseudulla virinneeseen kysyntään. Ei ole vaikea havaita, miksi huomattavaa pellavakankaiden kysyntää on syntynyt juuri näillä alueilla aikaisemmin kuin muualla maassamme. Siihen on ollut ilmeisesti syynä säätyläisväestön runsaus. Varsinais-Suomen paras kutomaseutu sekä siihen liit-

tyvä Tammisaaren seutukunta ja edelleen myös Porvoon ympäristö ovat juuri ne alueet, joilla on herraskartanoita ja erikoisesti vanhoja rälssitiloja verrattomasti tiheämmässä kuin missään muualla Suomessa. Erikoinen merkitys oli lisäksi sillä seikalla, että nämä vanhat kudonta-alueet olivat kaikki rannikolla, joten lähitieneon kysynnän käydessä riittämättömäksi oli helppo aloittaa kankaiden vienti kasvavaan ja vaurastuvaan Tukholman kaupunkiin.¹

Varsinais-Suomen ja Uudenmaan kudontaa tuki myös sen Suomen oloissa korkea teknillinen taso, joka oli ainakin osittain seuraus varhain virinneen kankaiden kysynnän luonteesta. Missä oli paljon herrasväkeä, siellä kysyttiin varmasti myös tavallista hienompia kankaita, ja tämä kannusti kutojia opettelemaan tarvittavan tekniikan. Tietysti voidaan huomauttaa, että autonomian ajalla ainakaan Varsinais-Suomi ei enää sanottavasti hyötynyt kutojiensa teknillisestä taidosta — joka ei sitäpaitsi ollut sama kuin Turun ammatikankurien päivinä — koska myydyt kankaat olivat enimmäkseen hyvin karkeaa tavaraa. Henkilöllä, joka ei tunne kudonnan varhaisempaa historiaa, onkin täysi oikeus kysyä, eikö esimerkiksi Ala-Satakunta pystynyt kutomaan rohdinkankaita siinä kuin Turun ympäristökin. Todellisuudessa Varsinais-Suomen vanhat perinteet vaikuttivat, että myyntiä varten harjoitettu kudonta jatkui autonomian ajallakin ikään kuin itsestään, kun taas Ala-Satakunnassa olisi tarvittu vahvoja liikkeelle panevia voimia sen aloittamiseen, ja sellaisia ei ilmaantunut. Näkymättömänä kilpailun esteenä oli varsinaissuomalaisten kudonnan laadullisen taantumisenkin aikana se tosiasia, että heidän kanssaan oli ollut aikaisemmin vaikea kilpailla heidän suuren taitonsa takia. Samaa voisi sanoa myös Porvoon seudun kutojista ja heidän naapureistaan, ellei räyttäisi siltä, että ensin mainitut myivät vielä autonomian ajallakin melkoiseksi osaksi hienoja pellavakankaita.

Hyvällä pellavan saannilla lienee myös ollut tuntuva merkitys Varsinais-Suomen ja Uudenmaan kudonnalle. Tätä asiaa on vaikea arvostella tuntematta aivan tarkkaan eri seuduilla vallinneita pellavan hinta- ja laatusuhteita, joita on jälkeenpäin mahdoton selvittää.

¹ *Jutikkala* 1932 I, kartta sivujen 48 ja 49 välissä.

Pellavan viljelyä käsittelevässä luvussa (ss. 35—36) esitetyistä syistä on ilmeistä, että Turun ja Porvoon seuduilla sai hämäläisten tuomaa hyvää pellavaa erikoisen halvalla, mutta silti on epävarmaa, oliko se muillakaan seuduilla todella huomattavasti kalliimpaa. Toisaalta verrattain pienetkin hintaerot ovat voineet vaikuttaa tuntuvasti kutojien arvioidessa työnsä kannattavuutta. Näin on tapahtunut varsinkin kutojan kuulussa tilattomaan väestöön, jolloin hän oli ehkä kokonaan ostopellavan varassa ja joka tapauksessa käytti hyvin pientä pääomaa. Kun ainakin Varsinais-Suomen kutojista melkoinen osa oli tilatonta väkeä, niin puheena olevaa tekijää ei ole suinkaan syytä unohtaa.

Kolmas huomattava kudonta-alue, Länsi-Savo lähiseutuineen, oli asemaltaan täysin erilainen kuin Varsinais-Suomi ja Uudenmaan kudontaseudut, ja sen kudonnan voimakkuus vaikuttaakin ensi katsomalta suorastaan arvoitukselliselta, vaikka muistetaankin, ettei Länsi-Savon kankaiden tuotanto ollut määrältään samaa luokkaa kuin Varsinais-Suomen. Sauvolainen tai paimiolainen kasvatti pellavaa vanhassa, hedelmällisessä pellossaan ja osti lisää Turkuun tulleelta Hämeen mieheltä, talon naisväki opetteli hienon kankaan kudontaa entiseltä kartanon piialta tai ehkä Turusta karanneelta kankurinkisälliltä, ja valmis aivinainen lastattiin laivaan, joka vei sen Itämeren yli rikkaaseen Tukholmaan myytäväksi. Kangasniemeläinen tai pieksämäkeläinen kylvi pellavansa karulle maalle polttamaansa kaskeen, emäntä tai tytär kutoi kankaan suurin piirtein sillä taidolla, minkä oli äidiltään oppinut, ja isäntä ajoi valmiin kangaspakan reessään viikset kuurassa lähipitäjän kirkonkylään tai pahanpäiväiseen pikkukaupunkiin. Mutta kauppansa Savon miehenkin kangas teki, ja arvoituksen ratkaisu piileekin selvästi siinä, kuka sen osti. Edellä on kyllä jo todettu ostajia tulleen autonomian ajalla moneltakin suunnalta: lähiseudun säätyläisiä, pohjoissavolaisia, karjalaisia ja pohjalaisia, joten kankaiden silloisessa menekissä ei ole ihmettelemistä. Mutta Länsi-Savon kudonta oli tuottanut myytävää tavaraa jo Ruotsin-ajalla, sen lopulla paljonkin, ja kun tämän ajan ostajista ei ole sanottavasti tietoja, niin kudonnan alkuun pääsyn edellytykset näyttävät hämäriltä. Ja juuri niistä pitäisi saada selvä.

Ruotsin-ajasta puhuttaessa täytynee myöhemmistä ostajista kar-

jalaisten yli vetää viiva, joka ei saa tosin olla kovin paksu. Savon rajatullikamarien luetteloissa esiintyy näet vain mitättömän vähän Vanhaan Suomeen vietyjä pellavakankaita.² Rajan yli käytiin tosin myös erittäin vilkasta salakauppaa, mutta on vaikea uskoa savolaisten karkeahkoja kankaita huomattavaksi salakuljetusartikkeliksi. Tämän uskomiseen vaativana seikkana ei voi pitää sitäkään, että Savon kankaiden myynti suuntautui Haminan rauhan jälkeen suureksi osaksi Viipurin lääniin, koska se oli muutenkin luonnollista. Edelleen on kaikkea muuta kuin luultavaa, että myyntiä varten harjoitettu kudonta olisi voinut alkaa niin kaukaisen ja suppean ostajapiirin kuin kemiläisten ja torniolaisten kauppiaitten varassa.

Lähisiedulla esiintyneet ostajaryhmät voi sen sijaan hyvin ottaa huomioon jo 1700-luvun kudontaa ajatellessa, ja niiden aikaansaamaan kysyntään Länsi-Savossa myyntiä varten harjoitettu kudonta lieneekin aluksi perustunut. Sen alku on tietävästi sattunut Turun rauhan jälkeiseen aikaan. Savo oli silloin joutunut pahoin eristyneeseen asemaan, kun eteläisistä kaupungeista pääsi vapaasti ja laillisesti vain Loviisaan ja sitä läntisempiin, mutta ei enää savolaisten vanhaan, tärkeään kauppapaikkaan Viipuriin, eikä edes Haminaan. Pohjois-Savo suuntasikin kauppansa entistä päättävämmin Pohjanmaan kaupunkeihin. Savon asema oli nyt käynyt sellaiseksi, että sinne ei hevän tuotu kankaita juuri milteään suunnalta. Porvoon seutu myi tuohon aikaan kankaansa pääasiallisesti Ruotsiin, eikä pitkä maamatka juuri houkuttanut lähettämään niitä Savon markkinoille. Pohjanmaa taas ei pystynyt myymään pellavakankaita. Niinpä Pieksämäen kirkkoherralla Paul Krogiuksella oli aihetta valittaa vuonna 1744, jolloin seudulla ei liene vielä kudottu myyntiä varten ainakaan pellavakankaita, että siellä oli kovin vaikea hankkia välttämättömiäkään vaatteita.³ Nelisenkymmentä vuotta myöhemmin muuan hänen seuraajansa jo saattoi todistaa, että Pieksämäen kutojat täyttivät paikkakunnan säätyläisten ja ympäristöpitäjien vaatatarpeen.⁴ Tämäkin lausunto viittaa siihen, että kun Länsi-Savon ku-

² KKoll. årsb. Uth. 1 (Fr 543).

³ *Wirilander* 1960 739—750; *Lappalainen* 1961 I 529.

⁴ *Lappalainen* 1961 I 581.

donta sai olla rauhassa kilpailijoilta, niin se pääsi jo lähiseudun tarpeisiin perustuvan menekin varassa hyvään alkuun. Etelärajan vihdoin auetessa Savon kudonnan elinvoima oli jo niin suuri, että eristyisyyden päättyminen ei vahingoittanut sitä, vaan oli päinvastoin eduksi laajentamalla myyntialuetta.

Vaikeampi on selittää, mistä syystä Savon parhaaksi kudontaseuduksi kehittyi juuri Mikkelistä Suonenjoelle ulottuva alue. Pellavasatojen ylenpalttisuus ei ole ainakaan voinut olla syynä, koska varsinkin Kangasniemi ja Pieksämäki ovat pääasiallisesti hyvin karua, siinä suhteessa selvästi ympäristöstään poikkeavaa seutua.⁵ Sitäpaitsi pellava ei ollut tämän seudun kudonnan ainoa raaka-aine, vaan villa ja hamppu olivat kumpikin vähintään yhtä tärkeitä. Ei ole liioin uskottavaa, että kudontatekniikka olisi ollut mainituissa pitäjissä ennen runsaan kudonnan aikaansaamaa harjaantumista huomattavasti korkeammalla kannalla kuin ympäristössä, vaikka jokin tekniikkaa edistänyt tekijä onkin ehkä voinut jäädä jälkipolville tuntemattomaksi. Mutta kaikki hämäret mahdollisuudet sivuuttaen voi nähdä yhden reaalisen kiinnekohdan, nimittäin äsken mainitun Pieksämäen ja Kangasniemen pitäjien karuuden. Mitä muut seikat ovat asiaan vaikuttaneetkin, niin siitä ei ainakaan ole epäilystä, että näissä pitäjissä kaivattiin sivutuloja kipeämmin kuin ympäristön viljavammilla seuduilla ja että tämä aiheutti varmasti ainakin osittain kudonnan kehittymisen runsaimmaksi juuri Pieksämäellä ja Kangasniemessä. Tässä suhteessa Länsi-Savon parasta kudonta-aluetta voi aivan ilmeisesti verrata Ruotsin huomattavimpaan kudontaseutuun, Länsigöötanmaan Sjuhäradsbygdeniin.⁶

Muissa Suomen maakunnissa myyntiä varten harjoitettu pella-vankudonta oli siksi vähäistä, että se ei tarvitse selityksekseen montakaan sanaa. Ennemminkin saattaa ihmetyttää, eikö olisi ollut mahdollisuuksia runsaampaankin kudontaan, varsinkin Hämeessä, jossa ainutlaatuisen hyvä pellavansaanti oli toki mitä suotuisin runsaan kudonnan edellytys. Se vähäinen myyntiä varten harjoitettu pella-vankudonta, mikä Hämeessä tosiaan virisi, perustuikin kai lähinnä

⁵ *Kujala* 1951 209.

⁶ *Utterström* 1957 II 83.

juuri siihen, mutta sen pitemmälle ei pelkästään hyvän raaka-aineen varassa päästy. Pääsyynä tähän oli varmasti se, että Hämeen kaupan ulottuvilla ei ollut riittäviä kankaiden myyntimahdollisuuksia. Turussa olisi kyllä ollut viennin ansiosta kysyntää, mutta juuri siellä hämäläiset olivat pellavakankaita myydessään epäedullisessa asemassa. Pitkän matkansa takia heidän olisi pitänyt saada parempikin hinta kuin varsinaissuomalaisen, mutta todellisuudessa kävi useimmiten päinvastoin. Samanlaisessa asemassa hämäläiset olivat myös joutuessaan Uudenmaan kaupungeissa kilpailemaan Porvoon seudun kutojien kanssa. Lisäksi on huomattava, että niissä pitäjissä, joista myytiin eniten pellavaa ja hampppua, näiden tuotanto oli suorastaan kudonnan esteenä. Niiden puhdistamiseen kului näet niin paljon aikaa, että naiset eivät tahtoneet ehtiä kutoa edes omassa taloudessa tarvittavia kankaita, vaan joutuivat turvautumaan usein ammattikankurien apuun. Juuri tästä syystä näitä lienee ollutkin Kaakkois-Hämeessä tavallista enemmän.⁷

Pohjanmaan jokseenkin niukka myyntiä varten harjoitettu pellavakankaiden kudonta perustui käytännöllisesti katsoen vain oman maakunnan kulutukseen, mikä ei saanut aikaan suurta kysyntää, kun omaa tarvetta varten harjoitettu kudonta oli runsasta ja teknillinen taito maakunnan tiheämmin asutuissa osissa yleisesti varsin korkealla. Pohjalaiset olivat kyllä varmaan selvillä siitä, että Varsinais-Suomesta vietiin Tukholmaan pellavakankaita — olihan Tukholma varsinkin Ruotsin vallan aikana pohjalaisille hyvin tuttu paikka — mutta hyvä esimerkki ei riittänyt houkuttelemaan heitä yrittämään niiden vientiä, kun mikään muu tekijä ei ollut antamassa alkusysäystä. Maakunnan pohjoisemmissa osissa pellavan puute riitti jo pitämään kudonnan vähäisenä.

Pellavakankaiden kudonta joutuu vaikeuksiin

Monissa pellavakankaiden kudontaa käsittelevissä kertomuksissa kiinnitetään 1820-luvulta lähtien melkoista huomiota niiden hin-

⁷ *Wetterhoff OF* 1807 304; *Kaukonen* 1946 122—123, 165. Vertaa myös tämän tutkimuksen s. 85.

noissa ja kysynnässä tapahtuneisiin muutoksiin. Jo mainitulla vuosikymmenellä valitetaan toisinaan kankaiden huonoja hintoja. Kuopion läänin maaherra sanoi 1823 Pieksämäen palttinan hinnan laske-
neen niin paljon, että myyntiä varten harjoitetun kudonnan saattoi odottaa sitä menoa tyrehtyvän.¹ Samana vuonna rovasti Tolpo Sau-
vosta valitti kudonnan kannattamattomuutta, joka johtui hänen mie-
lestään Ruotsiin suuntautuneen viennin vähentymisestä, pellavan
huonosta laadusta ja kalleudesta sekä pellava- ja puuvillakankaiden
polkuhinnoista. Viimeksi mainitun epäkohdan syynä Tolpo piti
kankaiden salakuljetusta, jonka hän ennusti koituvan koko kotiku-
donnan tuhoksi.² Suomen Talousseurakin valitti jo 1828—29 pai-
nokkaasti ulkolaisten tehdaskutoisten puuvillakankaiden kilpailua:
ne olivat niin halpoja, että kotikutoiset suomalaiset kankaat eivät
tahtoneet pystyä pitämään puoliaan. Mutta koska kotimainen kan-
kaan kysyntä näytti olevan kasvamassa, niin Talousseuran mielestä
oli sentään toivoa pellavakudonnan kannattavuuden paranemisesta.³

Seuraavalla vuosikymmenellä muuan kirjoittaja oli vielä 1835
sitä mieltä, että erikoisesti hienon pellavakankaan kysyntä kasvoi
Suomessa vuosi vuodelta. Mutta samalla hän oli tarpeeksi kauko-
näköinen epäilläkseen suuresti, pystyisikö kotikudonta ajan mittaan
kilpailemaan tehdastyön kanssa.⁴ Turun markkinauutisissa sanottiin
1838 ja 1840 pellavakankaan olleen vuosikausia polkuhinnoissa, ja
sisämaastakin kerrottiin Janakkalasta 1838, että ulkolainen ja koti-
mainen puuvillakangas korvasi jo suureksi osaksi pellavasta ku-
dotun.⁵

Valitukset pellavakankaiden hinnan laskemisesta ja tehdaskutois-
ten sekä yleensä puuvillakankaiden ankarasta kilpailusta tulivat 1840-
luvulla yhä yleisemmiksi. Mikkelin läänin kuvernööri piti vielä
1841 pellavakankaiden menekkiä sangen hyvänä, mutta 1844 hän jo
valitti, että karkeammat kankaat saatiin tosin hyvin kaupaksi, mutta

¹ KL mhk 1822.

² *STS Underrättelser* II: 3 114; *Tolpo* 1824 11.

³ *STS Redogörelser* 1827—30 21—22.

⁴ Åbo Tidningar 1835: 24—32 (»Reflexioner om Linnestöjdens sannolika Utsigter», anonyymi).

⁵ Åbo Tidningar 1838: 74 ja 1840: 19; STA D XVI 3: 46—47.

hienommat tahtoivat jäädä ostajitta.⁶ Turun ja Porin läänin kuvernööri valitti 1842—50 kerran toisensa jälkeen halpojen ulkolaisten kankaiden kilpailua ja totesi jo 1844 kotikudonnan vähentyneen tämän takia.⁷ Suomen Talousseura piti nyt jatkuvasti silmällä kriisiä, johon pellavankudonta alkoi joutua. Vielä vuosia 1843—44 koskevassa kertomuksessa arveltiin, että tehdasteollisuuden vaikutus, joka uhkasi muualla Euroopassa lamauttaa kotikudonnan ja tuntui jo Ruotsissakin, ei ollut levinnyt Suomeen. Hienompien palttinoiden kysyntä oli mahdollisesti vähentynyt tehdastuotteiden kilpailun takia, mutta karkeampien menekki oli pysynyt ennallaan ja osittain pikemminkin kohonnut. Seura päätteli, että karkeat kotikutoiset kankaat pysyisivät vielä kauankin kilpailukykyisinä. Seuraavassa kaksivuotiskertomuksessaan seura jo totesi, että kuto-
makoneiden aiheuttama kankaanhintojen lasku oli selvästi levinnyt Länsi-Euroopasta Suomeenkin. Kotikutoisen pellavakankaan kysyntä oli 1845—46 laimentunut ja hinnat alentuneet. Pietarissa, Riiassa ja Tallinnassa ei enää saatu entisiä hintoja, ja Suomessa hinnat olivat laskeneet kesällä 1846 vielä enemmän. Tähän oli Talousseuran mielestä tosin pääsyynä tilapäinen tekijä, nimittäin kadon aiheuttama viljan hinnan kohoaminen. Välttämättömyys saada rahaa leivän ostamiseen oli pakottanut useimmat kutojat myymään hädän hetkellä kankaansa alihintaan. Mutta yhtä kaikki myös vuosien 1849—50 kertomuksessa sanottiin, että puuvilla uhkasi syrjäyttää Suomessakin pellavan, ja arvioitiin Turun seudulla harjoitetun hienon pellavakankaan kudonnan tosin levinneen laajemmalle, mutta yleensä vähentyneen tuotannon määrän puolesta. Talousseura koetti kyllä vielä tuolloin uskoa siihen, että pellava lopulta pitäisi puolensa.⁸

Vielä selvempiä tietoja on 1850- ja 1860-lukujen kehityksestä. Suomen Talousseuran vuosia 1851—52 koskevassa kertomuksessa sanottiin taas pellavakankaiden hinnan laskeneen ja myynnin vaikeutuneen siinä määrin, että kudonnan jatkuminen ja edistyminen (!) Sauvossa ja Paimiossa herätti suorastaan hämmästyä. Seuraavina

⁶ ML kuvk 1841 ja 1844, VA.

⁷ TPL kuvk 1842—44, 1845—47 ja 1848—50, VA.

⁸ *STS Redogörelser* 1842—44 6—7, 1844—46 8—9 ja 1848—50 8—9.

vuosina Talousseura vihdoin heitti kaiken toivon siitä, että sen vuosikymmeniä vaalima hienon pellavakankaan kotikudonta voisi enää kannattaa myyntiä varten harjoitettuna elinkeinona.⁹ Kotimaisten tehtaidenkin vaikutuksesta alkaa esiintyä mainintoja 1850-luvun lopulla. Turun ja Porin läänin kuvernööri sanoi vuosia 1856—60 koskevassa kertomuksessaan lääniin (Tampereelle) perustettujen puuvilla- ja pellavakutomojen vähentäneen jossain määrin kotikudontaa, ja viisi vuotta myöhemmin kuvernööri piti tätä vähentymistä jo oikein huomattavana.¹⁰ Samantapaisia tietoja on myös sanomalehtien markkinauutisissa. Turun juhannusmarkkinoilla myytiin 1862 kotikutoisia pellavakankaita kovin halvalla. Markkinaselostuksen kirjoittajan mielestä varsinkaan hienojen kankaiden kudonta ei näyttänyt enää kannattavan, kun niitä oli ruvettu valmistamaan tehtaissa, ja hän toivoi kutojien suuntaavan ahkeruutensa tuottavampaan työhön. Karkeampien, varsinkin rohtimisten kankaiden kudonnan hän arveli yhä tuottavan paremmin. Seuraavana vuonna toisessa Turun lehdessä todettiin juhannusmarkkinoiden johdosta: »Se erinomainen naisten käsityötuote, hieno pellavakangas, joka on ollut muuan kesämarkkinoiden tärkeimpiä artikkeleja, vähenee vuosi vuodelta».¹¹

Sisämaassakin puuvillakankaiden kilpailu tuntui viimeistään 1860-luvulla hyvin voimakkaana. Mikkelin markkinoita selostettaessa sanottiin jo 1860 pellavakankaiden olleen edellisvuosina niin kehnoissa hinnoissa, että kutojat olivat valitelleet »niiden valmistamisesta ei suoloja leipänsä päälle tulevan». Syynä tähän oli puuvillakankaiden käytön lisääntyminen.¹² Mikkelin läänin kuvernööri oli 1860-luvun alkupuoliskoa koskevassa kertomuksessaan sitä mieltä, että lääniin ostettiin enimmäkseen kankaat oman maan tehtaista, joiden tuotteet olivat kauniimman näkönsä ja halpuutensa ansiosta halu-

⁹ *STS Redogörelser* 1850—52 10; *Laine K* 1943 260—261. Myös Gabriel Rein valitti 1853, että Suomen pellavankudonta oli vaikeuksissa, kun ulkolainen halpa puuvillakangas alensi kotimaistenkin kankaiden hintoja (*Rein* 1853 137).

¹⁰ TPL kuvk 1856—60 f. 53 v. ja 1861—65 ff. 90—91 (TPTK).

¹¹ *Sanomia Turusta* 1862: 25; *Åbo Underrättelser* 1863: 71.

¹² *Suometar* 1860: 12.

tumpia kuin kotikutoiset.¹³ Keski-Suomen vanhalta kudontaseudulta kirjoitti Laukaan kihlakunnan kruununvouti 1866: »Paremmat kankaat ostetaan. Puuvillatehtaiden tuotteita käytetään melkein yksinomaan, minkä takia kotoinen kehruu ja kudonta rajoittuvat karkeimman laatuisiin tuotteisiin».¹⁴

Suomen Talousseuran, kuvernöörien ja sanomalehtien toistuvat ilmoitukset pellavakankaiden hintojen alentumisesta ovat omiaan herättämään luottamusta. Menneen ajan turha ihannoiminen ei lie ne vaikuttanut niihin ainakaan kovin paljon. Tietenkin ne perustuivat vain pinnallisiin tietoihin ja kuulopuheisiin eivätkä suinkaan järjestelmällisiin tutkimuksiin, mutta ne ilmaisevat juuri sitä, mitä noina vuosikymmeninä saattaa odottaakin tapahtuneen. Sellaisten vaatetavaroiden kulutus, joihin pellavakankaita käytettiin tässä käsitellyn ajanjakson alussa, lisääntyi maassamme suuresti sen kestäessä yksin siitäkin syystä, että väkiluku kasvoi voimakkaasti. Sitäpaitsi alusvaatteiden, lakanoiden, pyyhkeiden yms. käyttö oli tuona aikana lisääntymässä, ja vilkastuva kauppa tarvitsi entistä enemmän säkki- ja pakkausankaita. Kaikki tämä näyttää vaikuttaneen, että pellavakankaiden kysyntä pysyi 1830-luvulle saakka hyvänä ja luultavasti lisääntyikin melkoisesti. Ruotsiin suuntautuneen aivinaisen viennin vähentyminen tosin heikensi hienojen kankaiden menekkiä ainakin joksikin aikaa. Mutta 1840-luvulla sekä aivinaisen että rohdinkankaan kudonta joutui kovaan vastatuuleen. Puuvillakankaiden suosio lisääntyi silloin valtavasti, ja rohdinkankaan kudonnalle Ruotsiin suuntautuneen viennin loppuminen oli paha isku. Vuonna 1859 alkoi vihdoin kotimaisen pellavakankaan tehdastuotanto. Edellä esitellyt lausunnot samoin kuin ne tiedot, jotka tuonnempana esitetään Turun ja Porvoon seutujen puuvillakankaan kudonnasta, viittaavat selvästi siihen, että aivinaisen tuotanto on tässä käsitellyn ajanjakson lopulla vähentynyt mainituilla vanhoilla kudontaseuduilla. Muista osista maata tietoja on siksi niukasti, että kehityksestä ei voi päätellä mitään varmaa, mutta vaikut-

¹³ MI. kuvk 1861—65, TPTK.

¹⁴ Kruununvoudin kert. 1861—65, Vaasan lääninkanslian KD 40/657, 1866 (VMA).

taa siltä, että ainakin Länsi-Savon pellavakankaiden kudonta joutui myös huomattaviin vaikeuksiin.

Kotikutoisen rohdinkankaan kilpailukyky näkyy säilyneen kauemmin. Edellä toistettujen mainintojen lisäksi tätä osoittavat Suomen Talousseuran ja Manufaktuurijohtokunnan 1856 antamat lausunnot. Niissä ei vähääkään uskota hienompien kankaiden kotikudonnan mahdollisuuksiin, mutta pakkaustarvikkeina käytettävien rohdinkankaiden kudonnan arvellaan pysyvän »aina» tärkeänä kotiteollisuudenhaarana.¹⁵ Rohdinkankaiden kotimainen kysyntä lienee siis kasvanut vielä 1840- ja 1850-luvuilla, mikä korvasi osaksi viennin loppumisen. Ja yleensäkin voi todeta, että vaikka myyntiä varten harjoitettu pellavakankaiden kudonta olikin joutunut vaikeuksiin, niin silti se ei ollut tässä käsitellyn ajanjakson lopussa suinkaan kuoleva kotiteollisuudenhaara. Se eli vähintäänkin kymmenillä paikkakunnilla eri puolilla maata ja jatkui monin seuduin vielä miespolvien ajan, osaksi itsenäisen kotiteollisuuden, osaksi kustannusjärjestelmän muodossa.

Hamppukankaiden kudonta

Hampun viljely ja käyttö

Pellavan tavoin hamppukin on Suomessa ikivanha, jo rautakaudelta lähtien tunnettu kehrukasvi,¹ ja tässä käsiteltynä ajanjaksona sen käyttö oli levinnyt kaikkialle maahamme. Kun Suomen Talousseura ei kiinnittänyt hamppuun läheskään yhtä paljon huomiota kuin pellavaan, niin ensin mainitusta on paljon vähemmän tietoja, halusipa sitten tutkia sen viljelyä tai sitä raaka-aineena käyttävää kudontaa. Silti hamppukin viljelystä ja käytöstä on muodostettavissa selvä yleiskuva, ja maan eri osat osoittautuvat tässä kuvassa aivan erivärisiksi.

¹⁵ *Manufaktuurijohtokunta* 1857 111—112; *STS Utlåtande* 1857 21—22, 53—54.

¹ *Tallgren* 1931 177, 200.

L ä n s i - S u o m e n eteläosassa kaikki rannikkomaakunnat Satakunnasta alkaen viljelivät hyvin niukasti hamppua. Varsinais-Suomessa useimmat maanviljelijät eivät kasvattaneet sitä ainakaan 1810-luvulla ensinkään. Suomen Talousseura päätyi tutkimuksissaan siihen tulokseen, että Varsinais-Suomessa viljeltiin vähemmän hamppua kuin missään muualla maassamme.² Myös Uudellamaalla ja Satakunnassa hamppua kasvatettiin yleensä enintään omaan tarpeeseen. Nummen ja Pusulan kappeleista sitä riitti sentään myytäväksikin: Böckerin kokoelmassa näiden seurakuntien väestön arvioidaan saaneen 10 % tuloistaan hampun myynnistä. Muutamista muista pitäjistä myytiin lisäksi aivan pieniä määriä hamppua.³

Hämeen eteläosa oli niukasti hamppua viljelevän rannikkoseudun täysi vastakohta. Siellä sitä kasvatettiin melkein joka paikkakunnalla ainakin jonkin verran myytäväksi. Lounais-Hämeestä hamppua myivät Urjala sekä Somero ja Tammela kappeleineen, joista varsinkin Humppila oli siitä maineessa. Hämeenlinnan ympäristöstä hamppua myytiin Lopelta, Hausjärveltä, Janakkalasta, Vanajasta, Rengosta, Hauholta ja sen kappeleista, jopa vähäisiä määriä Pälkäneeltä ja Sahalahdeltakin. Vahvinta hampunviljelyseutua oli kuitenkin Kaakkois-Häme: Lammi ja Koski, Hollola kaikkine kappeleineen, Iitti ja Padasjoki. Tällä suunnalla erikoisesti Padasjoki ja Asikkala olivat kuuluisia runsaasta hampuntuotannostaan. Hamppua myytiin kuitenkin Hämeestä paljon vähemmän kuin pellavaa, mikä näkyy mm. siitä, että Böckerin kokoelmassa miltei jokaisen Etelä-Hämeen seurakunnan kohdalla hampusta saadut tulot on arvioitu selvästi pienemmiksi kuin pellavan tuottamat. Huomattakoon myös, että hyvin paljon pellavaa myyneistä Längelmäen ja Oriveden pitäjistä ei tiettävästi myyty lainkaan hamppua.⁴ Hampun runsas viljely oli Hämeessä vanhaa perua. Armas Luukko päättelee veroparseleista, että sitä kasvatettiin 1500-luvulla Hämeessä enemmänkin kuin pellavaa, ja 1600-luvulla se oli etelähämäläisten taval-

² STA D XV b 5, vuoden 1815 kyselyn vastauksia; KD 3/355, 1816; TPL kuvk 1845—47, VA.

³ Böckerin kokoelma II, VA; STA D XV b 5: 111—127.

⁴ Böckerin kokoelma II, VA; KD 3/355, 1816.

lista kauppatavaraa.⁵ Seuraavalla vuosisadalla hampppua myytiin runsaasti samoista pitäjistä kuin myöhemminkin, Rudenschöldin mukaan enimmäkseen Uudellemaalle.⁶ Ruotsin-ajan viime vuosilta on myös tietoja Hämeen hampun ostamisesta Pohjanmaalle, sekä Vaasan että Oulun lääniin. Niihin sitä myytiin myös autonomian ajalla — Limingan kirkkoherra kertoi 1831 pitäjään ostetun vähän hämäläistä hampppua — mutta edelleen myös eteläisiin rannikkomaakuntiin.⁷

Mitä tulee hampun ja nimenomaan kotimaisen hampun käyttöön, niin sekään ei ole ollut Länsi-Suomen rannikkomaakunnissa tässä käsiteltynä aikana runsasta. Toini-Inkeri Kaukosen mukaan hampppua käytettiin niissä vain verrattain vähän pito- ja vuodevaatteiksi pellavan ollessa paljon suuremmassa suosiossa. Lisäksi hampppua tosin tarvittiin köysien, nuorien, kalanpyydysten, purjeiden ja pakkauskankaiden valmistukseen, mihin kaikkeen se sopi hyvin siitä syystä, että se ei likoa eikä lahoa kostuneena yhtä helposti kuin pellava.⁸ Mutta näihin tarkoituksiin ei läheskään aina käytetty kotimaista hampppua, vaan Venäjällä kasvatettua, joka oli paljon lujempaa ja kestävämpää. Meressä pidettyihin kalanpyydyksiin ei mielellään käytetty suomalaista hampppua ainakaan puhtaana, ja isompien alusten purjeet tehtiin yleensä kokonaan venäläisestä. Hampppua olikin tuotu Venäjältä runsaasti jo maamme kuuluessa Ruotsin valtakuntaan, ja sama jatkui myös Haminan rauhan jälkeen.⁹ Suomen Talousseurakin, joka oli yrittänyt jonkin aikaa palkinnoin ja neuvoin kohentaa kotimaista hampun viljelyä, joutui 1841 toteamaan tämän työnsä toivottomaksi suomalaisen hampun huonon laadun takia. Venäjän syvämultaisilta tasangoilta tuotu hampppu oli verrattomasti parempaa, ja vain sen korkeasta hinnasta johtui, että

⁵ *Luukko* 1957 468, 565.

⁶ *Rudenschöld* 1738—41 47—48, 147, 161.

⁷ OL mhk 1805 (Fr 369); RVA, Landshöfdingarnas skrivelser till K.M., M. Vanbergin kirje 6. 2. 1808 (Fr 348); OTA, J. Gummeruksen kirje 17. 4. 1831.

⁸ *Kaukonen* 1946 37—38.

⁹ *Rudenschöld* 1738—41 48; *Finlands Allmänna Tidning* 1841: 304; *Alanen* 1957 a 309—311; *Kauppatasearviot; Joustela* 1963 337.

kotimainen kykeni kilpailemaan sen kanssa silloin, kun raaka-aineen ei tarvinnut olla ensiluokkaista.¹⁰

Länsi-Suomen maakuntien niukka hampun viljely on hyvin ymmärrettävää, kun sitä tarvittiin niissä pääasiallisesti sellaisiin tarkoituksiin, joihin kotimainen hamppu kelpasi huonosti. Asia olisi ollut toinen, jos olisi käytetty paljon hamppuisia vaatteita. Tässä ei ole mahdollista ryhtyä pohtimaan, kuinka kauan ja mistä kaikista syistä pellava oli ollut Länsi-Suomessa tärkeimpänä kehruukasvina. Sen saavuttama suosio johtui luonnollisesti siitä, että se on hienompaa ja pehmeämpää kuin hamppu.¹¹ Tämän seikan vaikutus on varmaan lisääntynyt hienompien vaatteiden käytön levitessä ajan mitaan säätyläispiireistä rahvaan keskuuteen. Hampulla ei ole ilmeisesti ollut sitäkään etua, että se olisi menestynyt pellavaa paremmin, pikemminkin näyttää olleen päinvastoin. Hamppu vaatii menestyäkseen samantapaista maata kuin pellava: kuohkeaa hieta- tai savimultamaata, joka ei ole liian kuivaa eikä vetistäkään, mutta hamppumaan pitäisi hyvän sadon saamiseksi olla lisäksi hyvin voimakasta tai ainakin vahvasti lannoitettua. Kaskessa hamppua ei ole viljelty. Suomen Talousseura oli sitä mieltä, että hampun menestyminen riippui maanlaadusta enemmän kuin pellavan.¹² Hämeen etelä- ja varsinkin kaakkoisosassa harjoitettu runsas hampun viljely on epäilemättä perustunut osaksi soveliaaseen maanlaatuun, vaikka siihen ovat vaikuttaneet varmasti myös eräät muut tekijät, samantapaiset kuin pellavan viljelyyn. Länsi-Suomessa taas rannikkomaakuntien jäykimmät savikot olivat hampulle epäedullisia.

I t ä - S u o m e s s a hampua viljeltiin paljon tasaisemmin kuin lännessä. Sitä kasvatettiin sekä Savossa että Karjalassa yleisesti omaan tarpeeseen, mutta huomattavasta hampun myynnistä on tietoja vain Ruotsin-ajalta ja vain muutamista pitäjistä. Jo 1750-lu-

¹⁰ *Finlands Allmänna Tidning* 1841: 304.

¹¹ Lehtori Hulda Kontturi on huomauttanut kirjoittajalle, että entisajan suomalainen maatiaishamppu oli paljon pehmeämpää ja hienompaa kuin maassamme viime vuosikymmenillä viljeltyt lajikkeet, mikä selittää ensin mainitun verrattain monipuolisen käytön; mutta sekin oli silti karkeampaa kuin pellava.

¹² *Grotenfelt G* 1915 6—7; *Manninen I* 1922 107; *Finlands Allmänna Tidning* 1841: 304.

vulla mainittiin erikoisesti Kerimäeltä mutta myös Pieksämäeltä ja Kangasniemestä viedyn hampua Pohjanmaalle, ja Kerimäeltä sitä vietiin lisäksi Porvooseen ja Loviisaan. Ruotsin vallan kahdelta viimeiseltä vuosikymmeneltä on tietoja, joiden mukaan hampua myytiin varsinkin Kerimäeltä, Kesälahdelta ja Säämingistä, mutta pienemmässä määrin myös Kiteeltä ja Tohmajärveltä, kun taas Pieksämäen ja Kangasniemen raakahampun myynnistä ei enää kerrottu — niistä hampua myytiin jo kankaaksi jalostettuna. Maaherra Wibeliuksen mukaan hampua myytiin mainituista Savon ja Karjalan pitäjistä melkoisesti Pohjanmaan kaupunkeihin.¹³ Autonomian ajalta ei ole enää tietoja, että sitä olisi niistä myyty, ja tässä tapauksessa lähteiden vaikeneminen johtunee tosiaan myynnin vähenemisestä ja loppumisesta. Kuopion läänin maaherra viittasi selvästi siihen huomauttaessaan 1816 venäläisen hampun hyvästä menekistä.¹⁴ Nähtävästi viimeksi mainittu löi tullirasituksesta vapauduttuaan hyvän laatunsa ansiosta Kerimäen ja lähipitäjien hampun nopeasti laudalta kauppatavarana lopettamatta kumminkaan omaa tarvetta varten harjoitettua viljelyä.

Savossa ja Pohjois-Karjalassa tehtiin vaatteita aivan yleisesti hampusta, suhteellisesti paljon enemmän kuin Länsi-Suomessa. Kesäiset työvaatteet olivat pääasiallisesti hampukankaisia, mutta hampusta kudottiin myös suuri osa alus- ja vuodevaatteita, jopa pyyhkeitä ja pöytäliinojakin.¹⁵ Syitä siihen, että hampua oli Itä-Suomen sisämaassa suuremmissa suosiossa kuin lännessä, on kaikei ollut koko joukko; tässä esitetään kaksi tärkeältä näyttävää. Ensiksikin kaikkialla Itä-Suomen sisämaassa tarvittiin välttämättä hampua kalanyydysten aineeksi ja köysiin, ja kun sen tuonti Venäjältä ei ollut siellä tietenkään yhtä edullista kuin rannikolla, niin turvauduttiin mielellään suuressa määrin itse kasvatettuun. Tämä puolestaan kel-

¹³ *Wirilander* 1960 641—642; RVA Landshöfdingars skrivelser till K.M., SKL mhk 1792 (Fr 346) ja 1805 (Fr 369); STA D IV 5: 134—137; *Portban* 1795 482—483.

¹⁴ *Hallituskonselji* 1812—16 116.

¹⁵ RVA Landshöfdingarnas skrivelser till K.M., SKL mhk 1792 (Fr 346); *Portban* 1795 483; KD 3/355, 1816; *Manninen I* 1922 108; *Kaukonen* 1946 37—38.

pasi sisävesien pyydyksiin paremmin kun meressä pidettyihin. Nämä seikat ovat edistäneet varmaan huomattavasti hampun säilymistä yleisenä viljelyskasvina, mikä taas oli eräänä syynä sen jatkuvaan käyttöön myös vaatteiden aineena. Toiseksi itäsuomalaiset, joilla oli ollut verrattain vähän tilaisuutta oppia säätyläisten tapoja, koska näitä asui heidän maakunnissaan vain harvassa, olivat säilyttäneet vanhanaikaisen vaatimattomuutensa paremmin kuin länsisuomalaiset, nimenomaan rannikkomaakuntien asukkaat. He eivät osanneet pyytää vaatteiltaan erikoista hienoutta, ja hampun hyvät ominaisuudet merkitsivät heidän mielestään enemmän kuin sen jäykkyys ja karkeus. Hampppua oli helpompi viljellä kuin pellavaa, koska hampppumaasta ei tarvinnut kitkeä rikkaruohoja, se oli myös helpompaa muokata ja puhdistaa, ja hamppuiset vaatteet olivat lujempia ja kestävämpiä kuin pellavaiset. Sekä Savosta että Karjalasta on tietoja, jotka todistavat, että juuri näille hampun eduille osattiin antaa suuri arvo.¹⁶

Pohjanmaalla hampppua viljeltiin kaikkialla maakunnan eteläisemmistä osista Kemian ja Rovaniemen pitäjiin saakka, Kemian kihlakunnassa kumminkin vain nimeksi. Myytäväksi sitä ei riittänyt mistään osasta Pohjanmaata, ja varsinkaan maakunnan pohjoisosissa omasta viljelystä saatu hampppu ei riittänyt edes kotitarpeisiin.¹⁷ Merenrannikolle täytyi muutenkin ostaa Riiasta tuotua hampppua kalanpyydysten aineeksi, kuten mainittiin Siikajoelta, Limingasta ja Iistä.¹⁸ Joka tapauksessa hampppu menestyi paljon pohjoisempaan kuin pellava, eikä se olekaan mikään erikoisen hallanarka kasvi; ainostaan Lappi oli hampunkin viljelykseen auttamattomasti liian pohjoista seutua. Hamppukankaita käytettiin Pohjanmaalla paljon, mikä on kehrukasvien sikäläisiin viljelyssuhteisiin katsoen luon-

¹⁶ *Porthan 1795 483; Manninen I 1922 108.*

¹⁷ *Virrankoski 1955 559—560; RVA Landshöfdingarnas skrivelser till K.M., M. Vanbergin ja I. D. Langen kirjeet 6. 2. ja 17. 5. 1808 (Fr 348) sekä OL mhk 1805 (Fr 369); OL mhk 1817, VA; Böckerin kokoelma II, VA; STA D XVI 3: 11—12.*

¹⁸ OTA, saapuneet kirjeet: I. Montin Siikajoelta 22. 5. 1831, J. Gummerus Limingasta 17. 4. 1831 ja J. Frosterus Iistä 5. 5. 1831.

nollista. Tietenkin pyrittiin tulemaan mahdollisimman suuressa määrässä toimeen sellaisella kudonta-aineella, jota pystyttiin kasvatamaan itsekin. Lisäksi Pohjanmaan syrjäisempien seutujen asukkaat olivat vielä hyvin vaatimattomia ja vähän välittivät siitä, että hamppuinen kangas oli karkeaa. Sotkamossa kerrotaan värjätyistä hamppulangoista kudotun esiliinoja ja kaulahuivejakin.¹⁹

Myyntiä varten harjoitettu hamppukankaiden kudonta

Ansiotyönä harjoitettu hamppukankaiden kudonta oli levinnyt maassamme siihen tapaan kuin edellä esitetyn perusteella voi odottaa. *Länsi-Suomessa*, jossa hamppukankaita kudottiin omaankin käyttöön vain vähän, niitä ei tietysti juuri kudottu myytäväksi. Böckerin kokoelmassa kerrotaan hamppukankaita myytävän Lohjalta, Pusulasta ja Nummelta sekä Säskylästä, Urjalasta ja aivan nimeksi Sahalahdelta. Näidenkin paikkakuntien hamppukankaistaan saamat tulot on kyllä arvioitu yleensä hyvin vähäisiksi, ja sen vuoksi ei ole varmaa, että niistä myytiin todellisuudessa juuri sen enempää näitä kankaita kuin muualtakaan Länsi-Suomesta. Nummen ja Pusulan kappeliin asukkaiden sanotaan sentään saaneen 5 % tuloistaan hamppukankaista. Böckerin kokoelman enimmäkseen aivan negatiiviset tiedot ja muiden lähteiden täydellinen vaikeneminen riittävät todistamaan, että hamppukankaiden kudontaa on kaikkialla eteläisessä Länsi-Suomessa harjoitettu käytännöllisesti katsoen vain kotitarpeiksi. Se varaus on kumminkin esitettävä, että osa säkkikankaasta, jonka myynnistä joskus puhutaan raaka-ainetta mainitsematta, on voinut olla hampusta eikä pellavarohtimista kudottua.¹

Itä-Suomestakaan hamppukankaita ei tiettävästi myyty Karjalan pitäjistä.² *Savossa* niitä sen sijaan on kudottu melkoisesti myy-

¹⁹ OTA, G. Laguksen kirje 22. 4. 1831.

¹ Böckerin kokoelma II, VA. Säkkikankaista on tietoja esim. manufaktuurijohtokunnan tiedustelun vastauksissa (1857); hamppukankaita ei tiedustelussa kysytty.

² Böckerin kokoelma II, VA; STA D XVI 3: 2—9 (Etelä-Karjalan kruununvoutien kertomuksia 1831).

täväksi. Muutamat Länsi-Savon pitäjät muodostivat koko maan huomattavimman hamppukankaiden kudonta-alueen. Niitä myytiin eniten samoista pitäjistä kuin pellavaisiakin, nimittäin Pieksämäeltä, Kangasniemestä ja Mikkelin pitäjän pohjoisosasta, varsinkin ensin mainitusta. Pieksämäestä puhuttiin erikoisesti hamppukankaita myyvänä pitäjänä jo 1816 ja sen jälkeen useissa kertomuksissa tässä käsitellyn ajanjakson loppuun. Suomen Talousseuran 1841 laatimassa katsauksessa koko maan hamppukankaiden kudontaan niitä sanottiin valmistettavan eniten Pieksämäen pitäjässä.³ Kangasniemen ja Mikkelin pitäjien hamppukankaan myynnistä on mainintoja 1830-luvulta 1860-luvulle. Muista Savon pitäjistä myytiin Böckerin kokoelman mukaan hamppukankaita Ristiinasta, Juvalta ja Sulkavalta. Niitäkin kudottiin myytäväksi myös Keski-Suomen kaakkoisosassa, josta on tällaisia tietoja Laukaasta 1830-luvulta ja Korpilahdelta 1860-luvulta. Voi siis sanoa, että myyntiä varten harjoitettu hamppukankaiden kudonta oli levinnyt jokseenkin samoihin Savon ja Keski-Suomen osiin kuin pellavaistenkin. Hamppukankaiden kudonta on ollut muutamissa pitäjissä sangen huomattavaa. Pieksämäellä saatiin Böckerin kokoelman tiedonantajan käsityksen mukaan paljon enemmän tuloja hamppukankaista kuin pellavaisista: edellisistä 10 %, jälkimmäisistä vain 2 % (!) kaikista tuloista. Kangasniemeläiset ansaitsivat saman lähteen mukaan kummastakin yhtä paljon, 10 % kaikista tuloistaan. Vaikka numerot ovat sinänsä epäluotettavia, niin ne osoittavat, että hamppukankaiden kudonta näytti tällä seudulla todella vähintään yhtä merkittävältä elinkeinolta kuin pellavaistenkin.⁴ Hamppukankaiden kudonnan runsaus juuri Länsi-Savossa lienee johtunut samoista yleisistä syistä, joita on hahmoteltu pellavakankaista puhuttaessa (ss. 117—119).

Savosta myytyjen hamppukankaiden laadusta ei ole muuta varmaa tietoa kuin että osa niistä oli säkkikangasta ja paksua hurstia,⁵

³ STA D XV b 5: 6; Finlands Allmänna Tidning 1841: 304.

⁴ Böckerin kokoelma II, VA; ML kuvk 1851—55 ja 1861—65 (TPTK); Kruununvouti v. Fieandtín kirje 1864, TPTK, kotelo V:4.

⁵ ML kuvk 1851—55, TPTK; *Paulabarju* 1923 88.

mutta on mahdollista, että joukossa on ollut hienompaakin kangasta. Pieksämäen ja naapuripitäjien hamppukankaita myytiin varsinkin talvisin Kuopion, Mikkelin ja Jyväskylän markkinoilla, joiden lehdistelostuksissa mainitaan toisinaan niitä olleen paljon.⁶ Ostajista on niukasti tietoja, mutta nähtävästi nämä olivat suunnilleen samoja kuin pellavakankaidenkin ostajat: eteläkarjalaisia, pohjoissavolaisia ja peräpohjolaista. Ainakin viimeksi mainitut olivat tärkeitä Savon hamppukankaiden ostajia. Jo 1816 kerrottiin Kemin talonpoikien ostavan huomattavasti Pieksämäen hamppupalttinaa, ja Tornion seudun kauppiaat ostivat 1800-luvulla Kuopion talvimarkkinoille tekemillään säännöllisillä kauppamatkoilla suuria määriä Pieksämäen pitäjässä kudottua paksua hamppuhurstia, jopa tuhansia kynnäröitä mieheen, mikäli perimätieto ei liioittele lopen pahasti. Sitä ajettiin sitten mm. Kolarin suurille talvimarkkinoille, jossa sitä ostivat Muonion talonpoikaiset kaupiamiehet viedäkseen kangasta yhä pohjoisemmaksi ja myydäkseen sitä lappalaisillekin. Moni pakka Pieksämäen lujaa hamppuhurstia päätyi pitkän matkan tehtyään Enontekiön tuntureille porolappalaisen kesäkodan louteiksi.⁷

Myös P o h j a n m a a n etelä- ja keskiosissa kudottiin jonkin verran hamppukankaita myyntiä varten. Etelä-Pohjanmaalta on tällaisia tietoja useimmilta suomalaisilta paikkakunnilta: Laihialta, Vähästäkyröstä ja Isostakyröstä sekä Lapuan, Ilmajoen ja Kuortaneen emäseurakunnista ja kaikista kappeleista. Ruotsalaisista pitäjistä hamppukankaita myytiin Böckerin kokoelman mukaan vain Uudenkaarlepyyn maaseurakunnasta, mutta maaherra ilmoitti 1832 niitä myytävän myös Kruunupyystä. Pohjoisempana kudottiin vähän hamppukankaita myytäväksi ainakin Kalajoella ja Alavieskassa, Pyhäjoella ja Merijärvellä sekä Oulun liepeillä Kempeleen, Lumijoen, Temmeksen ja Tyrnävän kappeleissa.⁸ Kaikesta päättäen hamppukankaan kudonta tuotti Pohjanmaalla verrattain pieniä määriä myyntitavaraa — ainakin ellei erikseen käsiteltävää purje-

⁶ STA D XVI 3: 13—16; ML kuvk 1851—55, TPTK; Borgå Tidning 1844: 11; Saima 1844: 4; Suometar 1850: 13 ja 1854: 4; *Paulaharju* 1923 88.

⁷ STA XV b 5: 6; *Paulaharju* 1923 88, 93—94.

⁸ Böckerin kokoelma II, VA; STA D XVI 3: 23—24.

kangasta oteta lukuun — eikä lainkaan maakunnan ulkopuolelle myytävää. Hamppukankaita kaupiteltiin ainakin Vaasan ja Oulun markkinoilla.⁹

Purjekankaan kudonta

Hamppukankaiden kudonnan erikoisalana on vielä muistettava Pohjanmaalla kotiteollisuutena harjoitettu purjekankaan valmistus. Raaka-aineena on ehkä käytetty vähän pellavaakin, mutta pääasiallisesti kumminkin hampputta. Purjekangasta kudottiin 1700-luvulla ja otaksuttavasti myöhemminkin Pietarsaarella, Kokkolassa, Raahessa, Oulussa ja varmaan muissakin Pohjanmaan kaupungeissa, joissa sitä tarvittiin runsaasti Pohjanmaan merenkulun suurena kukoistuskautena.¹ Kun maakunta oli harjoittanut purjehdusta innokkaasti jo satoja vuosia, on luonnollista, että purjekankaan kudontaa kuten laivanrakennustakin oli ryhdytty harjoittamaan myös maaseudulla, ja purjekankaan myynti jatkui muutamista pitäjistä autonomian ajallakin. Ruotsin-ajan lopulta on tietoja, että kellovasta purjekangasta myytiin ainakin Vähstäkyröstä ja Isostakyröstä, niin kuin mainittiin 1792. Maaherra ilmoitti myös 1805, että purjekangasta kudottiin Vaasan lähipitäjissä myyntiä varten, ja vielä 1815 sitä myytiin Isostakyröstä.² Pohjoisempaa on Alavetelistä vuoden 1870 vaiheilta tieto, jonka mukaan siellä oli aikaisemmin kudottu purjekangasta myytäväksi, mutta viime aikoina lakattu menekin puutteessa.³ Kovin runsasta Pohjanmaan purjekankaan tuotanto ei näy olleen: lähes koko tuotanto kulutettiin omassa maakunnassa. Ruotsin-ajan lopulla Pohjanmaalta vietiin ulkomaille

⁹ Wasa Tidning 1843: 26; Oulun Viikko-Sanomia 1857: 47.

¹ *Björkman* 1918—24 II 80; *Nikander* 1944 215; *Portban* 1795 364; KKoll. årsb. Handlande och hantvärkare, Gamlakarleby 1773 (Fr 542).

² RVA, Landshöfdingarnas skrivelser till K.M., VaL mhk 1792 ja 1805 (Fr 346 ja 369); *Böcker* 1815 2 52.

³ Selostus Vaasan läänin kotiteollisuudesta, TPTK, kotelo V: 8.

vain mitättömän pieniä määriä purjekangasta.⁴ Autonomian ajalla sen vienti oli myös vähäistä ja hyvin epäsäännöllistä lukuun ottamatta vuosia 1830—35, jolloin Vaasasta ja Oulusta vietiin useana vuotena purjekangasta Ruotsiin ja Venäjälle, yhteensä tuhansia kyyväröitä vuodessa. Oulusta vietiin 1831 jopa 13 380 kyyväröä purjekangasta. Tilapäiseksi ilmiöksi tämä purjekankaan viennin nousu kumminkin jäi.⁵ Etelä-Suomesta ei ole luotettavia tietoja, että purjekankaan kudontaa olisi tässä käsiteltynä aikana harjoitettu kotiteollisuutena myyntiä varten. Sen sijaan siellä oli kaupungeissa purjekangasmanufaktuureja. Ennen kaikkea purjekangasta tuotiin kuitenkin keisarikunnasta.⁶

Purjekangastehtaiden kustantama hamppulangan kehruu

Hamppulangan myynnistä ei ole tässä käsitellyltä ajalta mainitsemisen arvoisia tietoja. Sen sijaan sitä on kehrätty kustannusjärjestelmän puitteissa melkoisia määriä muutamalle jo Ruotsin-ajan lopulla perustetulle purjekangasmanufaktuurille. Nämä toimivat Turussa, Helsingissä, Porvoossa ja Loviisassa vaihtelevalla menestyksellä; Porvoon tehdas oli vanhin, mutta se lopetti toimintansa jo ennen Haminan rauhaa. Kaikki nämä manufaktuurit hankkivat ainakin pääosan käyttämistään langoista kustantamalla kotityönä suoritettua kehruuta. Siitä on Ruotsin-ajalta nimenomaisia mainintojakin; myöhemmissä kertomuksissa tähän yksityiskohtaan on sen sijaan kiinnitetty tuskin mitään huomiota. Mainittakoon, että Porvoon tullinhoitaja ilmoitti 1783 kaupungin purjekangasmanufaktuurin kehruttaneen enimmänsä osan langoistaan läheisellä maa-seudulla. Tämä tehdas oli siis ilmeisesti ollut tervetulleena apuna

⁴ KKoll. årsb. Uth. 1 (Fr 543). Kokkolasta vietiin 1770- ja 1780-luvuilla yhteensä vain 600 kyyväröä purjekangasta, joten *Alasen* (1957a 229—230) saman lähteen nojalla esittämät tiedot näyttävät perustuvan erehdykseen.

⁵ Kauppatasearviot.

⁶ *Annala* 1928 310—324; *Alanen* 1957a 229—230; *Joustela* 1963 213, 337.

Porvoon seudun kehrääjille kaupungin pellavakankaiden kudonnan taantuessa.¹

Turun purjekangastehtaan asiakirjoja on säilynyt autonomian ajalta, ja sen lankojenhankinta näyttää perustuneen silloinkin kokonaan kehruun kustantamiseen. Lankojen ostamisesta ei mainita, ja tehtaan varsinaiseen työväkeen kuului vain kutojia, ei kehrääjiä, mutta sen sijaan tileissä kyllä mainitaan suuret summat kehruupalkkoja, esim. tilivuonna 1838—39 yhteensä 2 500 riksiä valtionvelkaseteleissä. Tehtaan kalustoon kuului tuolloin 24 rukkia, mutta on tuskin luultavaa, että kehrääjiä olisi käynyt työssä manufaktuurissa. Sen sijaan on ajateltavissa, että tehdas antoi ainakin joissakin tapauksissa heille työvälineet — niiden tarkoituksenmukaisuus vaikutti langan laatuun, joka oli tehtaan menestykselle mitä tärkein seikka — ja rukkeja oli ehkä juuri tätä varten varastossa.² Kehruupalkkojen summan suuruuteen katsoen on varmaa, että kehrääjiä on ollut paljon enemmän kuin 24 henkeä.³

Puuvillakankaiden kudonta

Puuvillan käytön lisääntyminen

Kokonaan ulkolaiseen, vieläpä toisista maanosista tuotuun raaka-aineeseen perustuva puuvillakankaiden kudonta on tietenkin maassamme verrattain myöhäistä alkuperää. Vielä 1700-luvulla puuvillan käyttö oli Suomessa hyvin vähäistä. Jonkin verran siitä kudottuja kankaita kuitenkin tuotiin maahan ja vähitellen niitä ruvettiin valmistamaan Suomessakin. Turun ammattikankurit käyttivät An-

¹ *Gadd* 1783 112; *Borgström* käsik. 1800—02 (KM) 100 v.; *Annala* 1928 310—324; *Palmén KE* 1928 1030, 1033; GTA, Överdirektörens vid Landtullen arkiv, Personella berättelser och anmärkningspunkter, Borgå 1783.

² Kauppahuone Abr. Kingelinin arkisto (TMA), Turun purjekangastehtaan tilit 1838—39; *Palmén KE* 1928 1033.

³ Vrt. sivulla 46 mainittuihin arvioihin pellavankehrääjän päiväansioista. Jos Turun purjekangastehtaalla olisi ollut vain 24 kehrääjää, niin heidän ansionsa työpäivää kohti olisi ollut vähintään 16—17 killinkiä, mikä on mahdotonta.

nalan mukaan puuvillaa jo 1740-luvulla, ja Ruotsin-ajan lopulla puuvillakankaiden kudonta ei enää ollut ainakaan rannikkoseuduilla aivan harvinaista. Jo 1700-luvun jälkipuoliskolla raakapuuvillaa tuotiin yksinpä Oulun läänin kaupunkeihin.¹ Puuvillan käyttöä rajoitti vielä tuohon aikaan sen vähäisestä tuotannosta johtuva korkea hinta, ja puuvillakankaat olivat pellavaisiin verrattuina ylellisyystavaraa. Mutta 1700-luvun viimeisinä vuosina oli jo alkanut suureen muutokseen johtava kehitys. Puuvillan tuotanto alkoi useista syistä nopeasti lisääntyä ja sen hinta samalla laskea. Siitä tuli ennen pitkää Englannin koneellistuvan tekstiiliteollisuuden tärkein raaka-aine, ja kun kehruun ja kudonnan kustannukset pienenivät tekniikan kehittyessä, niin puuvillakankaat muuttuivat ylellisyystuotteista jokapäiväiseksi kulutustavaraksi ja saivat sellaisena mitä suurimman merkityksen.²

Tämä Englannissa alkanut kehitys ilmeni vähitellen muissakin maissa. Suomessa tapahtunutta puuvillan käytön lisääntymistä voi seurata tullitilastoa käyttäen. Siihen on tosin suhtauduttava varovasti. Erikoisesti puuvillakankaiden vuotuinen tuontimäärä kohoaa tullitilastossa vuonna 1841 yhdellä iskulla niin paljon, nimittäin siihen saakka korkeimmasta luvusta, 1840 ilmoitetusta 38 600 kyy-närästä, 2 000 000 kyy-närään, että ainoa mahdollisuus on päätellä varhaisemmat luvut täysin merkityksettömiksi. Puuvillakankaiden salakuljetus on ilmeisesti ollut vuoteen 1840 asti erittäin laajaa, ja puuvillakankaiden tuonnin varhaisempi kehitys jää ainakin tullitilaston nojalla selvittämättä. Raakapuuvillan ja puuvillalangan tuontinumerot ovat selvästi jo ennen vuotta 1841 paljon luotettavampia kuin kankaiden. Raakapuuvilla olikin siksi halpaa tavaraa, että sitä tuskin kannatti salakuljettaa. Lankaa on kyllä tuotu jonkin verran salateitse, varsinkin hienoimpia laatuja. Finlaysonin tehdas piti 1830-luvulla hienojen puuvillalankojen kehruuta kannattamattomana, koska näiden hinta oli englantilaisen langan runsaan salakuljetuksen takia kovin alhainen. Lankoja siis tuotiin jo 1830-luvulla enemmän kuin tullitilastosta näkyy, mutta tuskin erehtyy arvioi-

¹ *Annala* 1928 289—291; RVA KKoll. årsb. Vth. 1 (Fr 543).

² *Faulkner* 1943 209; *Jutikkala* 1953 250—251; *Kovero* 1928 260.

dessaan, että puuvillalankojen kuten raakapuuvillankin tullitilastosta saatavat tuontiluvut osoittavat niiden tuonnin kehityksen sentään suurin piirtein oikein. Raakapuuvillan osalta ei oikeaa yleiskuvaa voi häiritä liiaksi sekään seikka, että Venäjän kautta maitse tuodun puuvillan määrää ei tarkoin tunneta. Sen tiedetään näet olleen niin pieni, että sen puuttumisesta johtuvalla virheellä ei ole merkitystä.³

Seuraavalla sivulla oleva tilasto osoittaa, että puuvilla ei kyennyt varsinaisesti valloittamaan Suomea vielä autonomian ajan kolmella ensi vuosikymmenellä, vaikka niiden kuluessa esiintyi selviä oireita siitä, mitä oli tulossa. Raakapuuvillan tuonti lisääntyi 1810-luvulta 1830-luvun jälkipuoliskolle melko tasaisesti mutta hitaasti, kun taas puuvillalangan aluksi kovin vähäinen tuonti nousi paljon nopeammin. Muutamina 1830-luvun alkupuoliskon vuosina raakapuuvillan tuonti oli siihenastista keskitasoa selvästi vähäisempää, mikä johtui luonnollisesti ostokykyä alentaneista kadoista. Mutta 1830-luvun lopulla ja seuraavan vuosikymmenen alussa puuvillan käyttö alkoi lisääntyä nopeasti ja voimakkaasti.

Puuvillalangan tuonnin suuri lisääntyminen vuodesta 1839 lähtien on johtunut osaksi mainittuna vuonna voimaan astuneesta lankojen tuontitullin tehokkaasta alentumisesta. Se oli erittäin viisas toimenpide, joka innostutti suomalaisia kutomaan puuvillakankaita entistä enemmän itse sen sijaan, että olisi ostettu ulkolaisia kankaita.

³ Kauppatasecarviot; *Lindfors* 1938 164. *Kovero* (1928 288—289, 293) on aikaisemmin jo esittänyt suunnilleen saman mielipiteen salakuljetuksesta. Sen väheneminen 1840-luvun alussa johtui sekä tehokkaista tullinalennuksista että tullilaitoksen suurista organisatoorisista muutoksista, jotka helpottivat tuntuvasti sen toimintaa (*Harmaja* 1920 317—323).— Venäjältä maitse tuodusta puuvillasta on vuodesta 1836 lähtien tietoja Pietarin kauppasiamiehen kertomuksissa, mutta ne ovat hyvin epäselviä. Silti niiden nojalla voi päätellä, että määrät olivat pieniä. Kauko Joustelan julkaisemasta venäläisestä tullitilastosta selviää joka tapauksessa, että puuvillaa tuotiin Venäjän kautta yleensäkin kovin vähän, ja lisäksi tämän venäläisen tilaston puuvillamäärät ovat kovin lähellä Suomen meritullikamarien ilmoittamia tuontimääriä. Jos tätä tilastoa tehtäessä on tosiaan käytetty myös rajatullikamarien ilmoituksia, puuvillaa on siis tuotu maitse mitättömän vähän. (Pietarin kauppasiamiehen kertomukset, VA; Kauppatasecarviot; *Joustela* 1963 14, 336.)

Raakapuuvillan ja puuvillalangan tuonti Suomeen meritse vuosina 1814—65, leivisköitä⁴

Vuosi	Puuvillaa	Lankaa	Vuosi	Puuvillaa	Lankaa
1814	979	506	1840	7 091	13 213
1815	1 531	13	1841	7 510	19 694
1816	1 496	44	1842	14 310	30 307
1817	2 627	59	1843	11 000	40 000
1818	6 133	107	1844	23 000	40 000
1819	6 329	464	1845	29 091	39 736
1820	2 813	178	1846	36 772	45 485
1821	4 742	830	1847	30 998	64 524
1822	3 302	964	1848	47 316	62 124
1823	5 706	238	1849	40 426	60 505
1824	3 362	153	1850	34 953	23 518
1825	3 394	44	1851	62 000	33 000
1826	6 575	408	1852	86 000	46 000
1827	5 665	216	1853	80 373	36 198
1828	4 007	1 000	1854	48 312	2 258
1829	4 237	1 053	1855	57 280	5 527
1830	4 796	1 006	1856	121 425	50 533
1831	3 730	867	1857	98 476	32 302
1832	6 640	1 213	1858	124 247	9 683
1833	2 209	964	1859	162 057	8 410
1834	5 429	1 319	1860	212 061	10 367
1835	3 959	1 790	1861	192 028	12 037
1836	4 345	1 395	1862	39 535	3 262
1837	6 284	1 569	1863	57 499	1 656
1838	5 917	1 298	1864	63 492	2 085
1839	4 651	5 639	1865	96 715	3 244

⁴ Kauppatasecarviot, VA. Luvut on otettu Tullihallituksen yhteenvedoista, joissa ei ole yleensä todettu mainittavia virheitä. Kuitenkin vuoden 1827 puuvillan tuontimäärä, 12 243 leiviskää, on yhteenvedossa väärä, mistä syystä tau-lukossa on käytetty tullikamarien ilmoituksista laskettua summaa. — Vuosien 1843, 1844, 1851 ja 1852 luvut ovat likiarvoja, jotka on laskettu vuoden 1843 osalta Vaasan ja Kristiinankaupungin tullikamarien tileistä (VMA) ja Turun tuulaakitileistä (TMA) sekä muilta vuosilta näistä ynnä Oulun tullikamarin ti-leistä (OMA) saaduista luvuista olettamalla, että näiden kaupunkien kautta kul-ki em. vuosina yhtä suuri osa maan puuvillan ja puuvillalangan tuonnista kuin keskimäärin vuosina 1842, 1845—47 ja 1849—50, joilta on tarkempia tie-

Muuan porvoalainen kirjoittaja sanoi 1842 hyvin selvästi, että tullin alentaminen oli suuresti lisännyt puuvillakankaiden kudontaa.⁵ Raakapuuvillan kulutusta taas lisäsi erikoisesti maamme ensimmäisen puuvillakehräämön Finlaysonin tuotannon näinä vuosina tapahtunut nopea laajentaminen. Tässä on syytä huomauttaa myös

Raakapuuvillan ja puuvillalangon tuonnin vuotuiset keskimäärät viisi-vuotiskausittain 1816—65, leivisköitä⁶

Ajanjakso	Puuvillaa	Lankaa	Yhteensä	Langan osuus puuvillantuonnista
1816—20	3 880	170	4 050	4 %
1821—25	4 101	446	4 547	10 %
1826—30	5 056	737	5 793	13 %
1831—35	4 393	1 231	5 624	22 %
1836—40	5 658	4 623	10 280	45 %
1841—45	17 000	34 000	51 000	67 %
1846—50	38 093	51 231	89 324	57 %
1851—55	67 000	25 000	91 000	27 %
1856—60	143 653	22 259	165 912	13 %
1861—65	89 854	4 457	94 311	5 %

siitä seikasta, että raakapuuvillan hinta laski juuri vuoden 1840 tienoilla huomattavasti siitä tasosta, jolla se oli suurin piirtein pysytellyt 1820-luvun jälkipuoliskolta saakka. Middling Uplands-nimisen amerikkalaisen puuvillalaadun Liverpoolissa maksettu keskihinta, joka oli 1836—40 ollut 6,7 pennyä nauhalta, oli 1841—45 enää 4,7 pennyä. Kun tämä hyvin voimakas, pysyväksi jäänyt aleneminen

toja. Mainittujen neljän kaupungin kautta tuotiin noina vuosina noin 4/5 raakapuuvillasta ja 1/2 puuvillalangasta. Raakapuuvillan kohdalla näiden kaupunkien osuuden suuruus johtuu ennen kaikkea siitä, että Finlaysonin tehdas tuotti vuodesta 1842 puuvillansa pääasiallisesti tai kokonaan Kristiinankaupungin kautta (Kristiinankaupungin tullikamarin arkisto, VMA). — Vuosien 1856—65 tuontia koskevat luvut on otettu *Suomen virallisesta tilastosta* (I, 1 ss. 46, 48).

⁵ *Harmaja* 1920 360—361; *Borgå Tidning* 1842: 39.

⁶ Vuosien 1841—45 ja 1851—55 luvut ovat ed. sivulla olevan taulukon luvuista laskettuja likiarvoja.

tapahtui lähes kokonaan vuosina 1839—1840, on ilmeistä, että se on tuntuvasti vaikuttanut Suomessa tapahtuneeseen puuvillan käytön nopeaan lisääntymiseen, joka alkoi juuri samaan aikaan.⁷ Näin siis 1840-luvusta tuli Suomessa puuvillan varsinainen läpimurtokausi. Itämainen sota, joka vaikeutti puuvillan saantia lopettamalla melkein kaiken merenkulun, aiheutti seuraavalla vuosikymmenellä lyhyen laskukauden, mutta sen jälkeen alkoi uusi voimakas nousu. Tässä käsitellyn ajanjakson viimeisinä vuosina Yhdysvaltain sisällissodan aiheuttama puuvillapula johti vielä verrattain lyhytaikaiseen mutta muuten hyvin huomattavaan puuvillan käytön vähenemiseen.

Puuvillakankaiden kudonta kotiteollisuutena

Suomeen tuotu puuvilla ja puuvillalanka joutuivat ainakin vuoteen 1835 saakka valtaosaltaan kotikudonnan raaka-aineeksi. Maamme ainoa puuvillatehdas, Finlayson, käytti tuohon aikaan, aloitettuaan tuotantonsa 1828, vuosittain vain noin 1 300—1 600 leiviskää puuvillaa.¹ Tuontimäärät osoittavat näin ollen, että kotikudonta tuotti 1810-luvulta 1830-luvulle vuosittain useita satoja tuhansia kyyväröitä puuvillakankaita, mikä näyttää pellavakankaitten vientimääriin verrattuna kunnioitettavalta tuotannolta, mutta oli tosiasiallisesti hyvin vähäinen osa maamme kudonnasta. Puuvillakankaiden kudonta oli kuitenkin hitaasti lisääntymässä. Mainituilta vuosikymmeniltä siitä on varmoja tietoja vain rannikkoseuduilta — puuvillaa ja puuvillalankaa tuotiin kaikkiin satamakaupunkeihin — mutta varmasti puuvillakankaiden kudontaa aloitettiin jo sisämaassakin. Puuvillalangan tuonnin vuodesta 1839 lähtien tapahtunut valtava lisääntyminen johtui sitten miltei kokonaan puuvillakankaiden kotikudonnan yleistymisestä. Raakapuuvillan tuonnin lisääntymisestä ei sen sijaan voi sanoa samaa. Finlaysonin tehdas käytti näet jo 1840-luvun alkupuoliskolla valtaosan maahan tuodusta raakapuuvillasta, ja myöhemmin perustettiin lisää puuvillakehräämöjä: John

⁷ *Faulkner* 1943 209; *Tooke-Newmarch* 1858—59 I 815.

¹ *Lindfors* 1938 129.

Barkerin tehdas aloitti toimintansa Turussa 1846, Forssan puuvilla-tehdas 1849 ja Vaasan 1859.²

Kotitarpeiksi harjoitettu puuvillakankaiden kudonta oli jo 1800-luvun keskivaiheilla yleistä miltei kaikkialla maassamme, mikä näkyy selvästi manufaktuurijohtokunnan tiedusteluun 1857 an-
netuista vastauksista.³ Tiedot ovat tosin ylimalkaisia, mutta ilmeistä on, että tätä kudontaa harjoitettiin useimmissa sisämaankin pitäjissä, Oulun läänissäkin Kajaanin ja Lapin kihlakunnissa saakka. Poikkeuksena oli kumminkin suuri osa Karjalaa. Lappeen, Jääsken, Äyräpään, Käkisalmen, Salmin ja Pielisjärven kihlakuntien kruunuvoudit ovat joko jättäneet kihlakunnassa harjoitettuja kotiteollisuuden haaroja luettellessaan puuvillakankaiden kudonnan mainitsematta tai ilmoittaneet nimenomaan, että niitä ei kudottu, ja lisäksi Tohmajärven kihlakunnan vouti ilmoitti, että puuvillakankaita kudottiin Tohmajärvellä, mutta ei Ilomantsissa eikä Pälkjärvellä. Yksityinen kruunuvouti on tietysti voinut perustet-
tomasti väheksyä kihlakunnassa harjoitettua puuvillakankaiden kudontaa, mutta näin monen tiedonantajan toisistaan riippumattomat lausunnot riittävät hyvin todistamaan, että tämä kudonnan haara oli vielä 1850-luvulla jotakuinkin vieras laajoissa osissa Karjalaa. Tämä ilmiö on Etelä-Karjalan osalta yhteydessä siihen seikkaan, että pellavakankaidenkin kudonta oli ollut 1800-luvun alkupuolis-
kolla siellä harvinaisen niukkaa; molempien kangaslaatu-
jen kudonnan vähyys on johtunut alueen erikoisesta talousmaantieteellisestä asemasta. Pohjois-Karjalan itäosa taas oli kaikin puolin vanhoil-
lista seutua, jolla oli Joensuun 1848 tapahtuneeseen perustamiseen saakka ollut sängen huonot yhteydet kaupunkeihin, eikä puuvillan-
kudonnan hidas leviäminen sikäläisiin pitäjiin ole siis lainkaan yl-
lättävää.

Myyntiä varten puuvillakankaiden kudontaa harjoitettiin paljon pienemmässä osassa maata kuin omaan tarpeeseen. Eri maakuntien kesken oli suuria eroja. Vanhassa kudontamaakunnassa V a r -
s i n a i s - S u o m e s s a puuvillakankaidenkin kudonta kehittyi jo

² *Lindfors* 1938 179; *Kaukovalta* 1934 120; *Palmén KE* 1928 1040.

³ Mfjk:n tiedustelu, VA.

aikaisin ansiokotiteollisuudeksi. Lukuun ottamatta sitä, että maakunnasta vietiin jo 1813 Ruotsiin pieni määrä puuvillakangasta,⁴ vanhin tämän myyntiä koskeva tieto on Sauvosta vuodelta 1823. Silloin kerrottiin puuvillakangasta kudotun pitäjässä viime aikoina entistä vähemmän myyntiä varten, mikä johtui hintojen huonoudesta, ja tästä päätellen Sauvosta oli myyty puuvillakankaita jo 1810-luvulla.⁵ Sauvo oli koko maan huomattavimpia pellavankudontapitäjiä, joka on siis voinut olla maakunnassaan edelläkävijänä puuvillakankaiden kudonnassa, mutta on luultavaa, että niitä on ryhdytty myymään suunnilleen yhtä aikaisin sieltä täältä muualtakin Turun seudun vireältä kudonta-alueelta. Turun markkinauutisissa on 1830-luvun lopulla mainintoja puuvillakankaiden ja -huivien runsaasta myynnistä,⁶ mutta jo vuodesta 1832 lähtien molempia oli viety vähäisiä määriä ulkomaillekin.⁷ Vienti lisääntyi sitten nopeasti, kuten tuonnempana osoitetaan, ja samaan aikaan myös Varsinais-Suomen puuvillakankaiden kotimainen myynti. Jo vuonna 1841 Suomen Talousseura arvioi, että useat sadat Turun ja sen lähimpien pitäjien naiset kutoivat puuvillakankaita myytäväksi.⁸ Voimakkaimmillaan Varsinais-Suomen kotikudonta tuotti vuosittain myytäväksi satojatuhansia kyynäröitä puuvillakankaita. Niistä kudottiin suuri osa Turussa, jonka työläisnaisilla sanotaan olleen vuoden 1850 vaiheilla hyvät tulot tästä elinkeinosta.⁹ Mutta paljon puuvillaista tuotettiin myös läheisellä maaseudulla. S. G. Elmgren kertoi 1848, että Paraisten kudonnan päätuotteena olivat puuvillakankaat, ja tästä pitäjästä niitä myytiin huomattavia määriä vielä 1850- ja 1860-luvuillakin.¹⁰ Myös Sauvosta, Piikkiöstä ja Kaarinasta sanottiin 1857 myytävän paljon puuvillakankaita, ja kaikista muistakin Turun lähimmistä naapuripitäjistä niitä myytiin huomattavasti: Paimiosta, Liedosta, Maariasta, Ruskosta, Raisiosta ja Naan-

⁴ KD 33/351, 1814.

⁵ *STS Underrättelser* II: 3 114.

⁶ Åbo Tidningar 1837: 73; 1839: 7, 49.

⁷ Kauppatasearviot, VA.

⁸ *Finlands Allmänna Tidning* 1841: 304.

⁹ Turun maistraatin kertomus 1851—55, TMA.

¹⁰ *Elmgren 1848 193*; Mfjk:n tiedustelu; *STS Handlingar* 6: 2 92.

talin pitäjistä. Kaukaisempien Varsinais-Suomen pitäjien puuvillakankaan myynnistä ei sen sijaan ole paljonkaan tietoja: vain Hali-kosta, Uskelasta ja Marttilasta niitä kerrottiin 1857 vähän myytävän.¹¹ Tärkeimpänä myyntipaikkana oli ainakin mannermaan kutojilla Turku.

Uudellamaalla puuvillakankaat on havaittu sopivaksi myyntiartikkeliksi ainakin yhtä varhain kuin Turun seudulla. Varhaisin tieto on jo vuodelta 1815, jolloin Lapinjärven naisten kerrottiin kutovan ja myyvän huomattavasti puuvillalappaltinaa.¹² Kun Lapinjärvi ei ollut tiettävästi ainakaan myöhemmin erikoisen voimakas kudontapitäjä, niin on täysi syy epäillä, että samaa olisi voitu kertoa laajemmastakin alueesta. Suomen Talousseura totesikin 1821, että puuvillakankaiden kudonta oli kehkeytymässä ansiotyöksi Uudenmaan rannikolla.¹³ Uudellamaallakin puuvillakankaita kudottiin myyntiä varten etupäässä aikaisemmillä parhailla pellavaseuduilla. Lännessä Tammisaari aloitti puuvillakankaiden viennin viimeistään 1823. Koko 1820-luvun niiden vienti jatkui säännöllisenä mutta niukkana, joten puuvillakankaiden kudontaa voi pitää Tammisaaren seudulla jo tällöin vakiintuneena vaikka vähäpätöisenä ansiokotiteollisuuden haarana. Myöhemmin niiden kudonta lisääntyi täällä jonkin verran. Kankaat kudottiin osaksi Tammisaaren kaupungissa, osaksi Tenholassa, Bromarvissa, Pohjassa ja Karjaalla. Pohjoisempaa sanottiin Nummelta ja Pusulasta myytävän vähän puuvillakankaita.¹⁴

Uudenmaan itäosan ikivanha kudontaseutu, Porvoo ympäristöineen, tuotti 1800-luvulla hyvin paljon puuvillakankaita, mutta on vaikea sanoa, milloin niiden huomattavampi kudonta on täällä alkanut. Puuvillaa ja puuvillalankaa tuotiin Porvoon satamaan pitkän aikaa verrattain vähän, vuosina 1826—35 keskimäärin 385 leiviskää vuodessa ja vasta 1835 ensi kerran yli 1 000 leiviskää, mutta on mahdollista, että Porvoo hankki osan tarvitsemaansa puu-

¹¹ Mfjk:n tiedustelu; *Elmgren* 1857 217.

¹² STA D XV b 5:154.

¹³ *STS Redogörelser* 1819—20 19—20.

¹⁴ Kauppatasearviot; KD 278/83, 1851; Raaseporin läntisen kihlak. kruununvoudin kert. 1848—50, ULKA Ea II: 126, akti 25/254; Mfjk:n tiedustelu.

villaa Helsingin kautta. Vuodesta 1838 lähtien Porvoon satamaan tuotiin jatkuvasti suuria määriä puuvillakankaiden raaka-ainetta, 1838—42 jo keskimäärin 2 607 leiviskää vuodessa, mikä osoittaa kudonnan suuresti laajenneen.¹⁵ Eräässä lehtikirjoituksessa on arvioitu »laskemalla se puuvillalangan määrä, joka on vähittäin myyty Porvoossa, ja muutamat muut seikat huomioon ottaen», että kaupungissa ja Porvoon pitäjässä oli kudottu vuonna 1841 kerrassaan 250 000 kyynärää puuvillakankaita, joista huomattava osa oli myyty Suomen muihin maakuntiin ja Venäjälle. Arvio näyttää edellä mainittuihin puuvillan ja puuvillalangan tuontilukuihin katsoen järkevältä, ja tieto kankaiden myynnistä on varmasti oikea.¹⁶ Viimeistään vuoden 1840 tienoilta lähtien Porvoon kaupungissa ja pitäjässä kudottiin monta vuosikymmentä puuvillakankaita kaukaisillekin seuduille myytäväksi. Kruununvouti oli 1857 sitä mieltä, että niitä myytiin huomattavammin vain Porvoon emäseurakunnasta, mutta ei kappeleista.¹⁷ Muista Porvoon seudun pitäjistä Sipoo myi puuvillakankaita, niin kuin mainittiin muutamia kertoja 1845—73.¹⁸ Itäisemmistä pitäjistä niitä ei sen sijaan liene myyty ainakaan mainittavia määriä. Kymenlaakson pohjoisosassa puuvillakankaiden ja -huivien kudonta kehittyi vähäiseksi ansiotyöksi ainakin Iitissä ja Jaalassa, joista on vuosilta 1848—73 tietoja niiden myynnistä. Tuotannon sanottiin suuresti lisääntyneen 1850-luvulla, ja sen pääpaikkoina mainittiin Jaalan kylä sekä Iitin kirkonkylä ja Lyöttilä. Iitin Vuolenkoskeltakin myytiin puuvillakankaita.¹⁹

¹⁵ Kauppatasearviot.

¹⁶ Borgå Tidning 1842: 39. Porvooseen noihin aikoihin tuodusta puuvillasta ja puuvillalangasta olisi kyllä saatu enemmänkin kangasta, 1838—42 keskimäärin yli 300 000 kyynärää vuodessa (vrt. s. 158, viite 9), mutta on otettava huomioon, että osa Porvooseen tuodusta raaka-aineesta kulkeutui kaupungin kauppapiiriin Porvoon pitäjää kauemmaksi.

¹⁷ Mfjk:n tiedustelu.

¹⁸ Finlands Allmänna Tidning 1850: 217; Mfjk:n tiedustelu; UL kuvk 1851—55 ja 1861—65, TPTK; *Komiteanmietintö* 1873 6.

¹⁹ Pernajan kihlak. kruununvoudin ja Iitin nimismiehen kert. 1848—50, ULKA Ea II: 125 (akti 27/221); Iitin nimismiehen kert. 1851—55, ULKA Ea II: 166 (akti 175/269); *Komiteanmietintö* 1873 6; *Halila* 1939 608; Mfjk:n tiedustelu.

Muualta Länsi-Suomesta kotikutoisia puuvillakankaita näyttää riittäneen tässä käsiteltynä ajanjaksona vain hyvin vähän myytäväksi. Poikkeuksena on ollut Porin kaupunki, jossa niiden kudonta kehittyi maistraatin kertomusten mukaan vuonna 1848 yleiseksi ansiotyöksi, keskeytyi kaupungin palon vuoksi 1852, mutta alkoi jo seuraavana kesänä uudelleen, niin että seuraavina vuosina maistraatin arvion mukaan satakunta Porin naista elätti itsensä kutomalla puuvillakankaita ja myymällä niitä kotimaahan. Vuosikymmenen lopulla kudonnan sanotaan vähentyneen, niin että sitä harjoitti enää noin 40 henkeä. Kankaita vietiin kumminkin yhä naapurimaakuntiin, ja kudonta jatkui ainakin vielä 1860-luvun alkupuoliskolla.²⁰ Satakunnan maaseudulta kerrottiin 1850-luvulla puuvillakankaita myytävän Tyrvästä, Kiikasta ja Kiikoisista, ja tämän seudun kudonta on voinut todella olla jonkin verran runsaampaa kuin muun Satakunnan, koska se on ollut myöhemminkin melkoista kudontaseutua.²¹ Myös Pirkkalasta sanottiin 1857 myytävän puuvillakankaita. Hämeestä niitä myytiin Pälkäneeltä, Sahalahdelta ja Kuhmalahdelta, 1850-luvulla kruununvoudin arvion mukaan vuosittain yhteensä 2 500 kynnärää. Hämeenkin parhaalla kudontaseudulla oli siis pyritty siirtymään uuden raaka-aineen käyttöön. Kotitekoisia Hämeen puuvillakankaita kerrottiin 1865 myydyn Hämeenlinnan markkinoilla.²²

Maan itäisemmistä osista, Savosta ja Karjalasta, ei ole autonomian ajan alkupuoliskolta tietoja myyntiä varten harjoitetusta puuvillakankaiden kudonnasta. Erikoisesti on huomattava, että tämä koskee myös Länsi-Savon muuten vahvoja kudontapitäjiä, Pieksämäkeä ja Kangasniestä. P o h j a n m a a l l a puuvillakankaiden kudonta sen sijaan kehkeytyi monin paikoin ansiokotiteollisuudeksi. Vaasan juhannusmarkkinoilla mainittiin jo 1847 olleen runsaasti maalaisten kutomaa puuvillakangasta. Seuraavalta vuosikymmeneltä tiedetään, mistä Etelä-Pohjanmaan pitäjistä tätä kangasta

²⁰ Porin maistraatin kert. 1851—65, TMA; Wasabladet 1856: 9; Suometar 1857: 3.

²¹ Mfjk:n tiedustelu; *Warelins* 1855 71; Vvtk KD 11/34, 1886, II ff. 338 ss.

²² Mfjk:n tiedustelu; Sääksmäen yllisen kihlak. kruununvoudin kert. 1851—55, HMA; Härmäläinen 1865: 38.

saatiin. Huomattava pellavapitäjä Vähäkyrö oli siirtynyt osaksi puuvillan käyttöön ja lienee tuottanut 1850-luvulla kuten parikymmentä vuotta myöhemminkin suuren osan Vaasan torilla myydyistä puuvillakankaista.²³ Lisäksi niitä myivät ainakin Ilmajoki kappeleineen, Härmä ja Kauhava sekä vähemmässä määrin Lapua, Kuortane ja Korttesjärvi.²⁴ Kovin suuria määriä puuvillakankaita Etelä-Pohjanmaalta ei varmaankaan myyty eikä niitä tietävästi viety oman maakunnan kaupunkeja kauemmas. Vaasan läänin kaupungeista Kristiinassa sanotaan kudotun ainakin 1860-luvulla puuvillakankaita myytäväksi, mutta lähempiä tietoja ei ole.²⁵ Keski-Pohjanmaalta niitä myytiin Teerijärven kappelista ainakin 1850-luvun alkuvuosista lähtien jatkuvasti, nimismiehen arvion mukaan vuosittain jopa 10 000—15 000 kynnärää.²⁶

Oulun läänissä virisi vuoden 1840 tienoilla äkkiä sangen huomattava puuvillakankaiden kudonta. Aikaisempina vuosina Ouluun tuodun raakapuuvillan ja puuvillalangan määrä oli ollut hyvin vähäinen, vielä 1836—39 yhteensä enintään 85 leiviskää vuodessa, mutta sitten langan tuonti lisääntyi suunnattomasti. Sitä tuotiin jo vuonna 1840 1 440 leiviskää, seuraavana vuonna 4 687, vuonna 1842 5 937 leiviskää ja vuonna 1845 niin suuri määrä kuin 10 286 leiviskää, neljännes kaikesta Suomeen tuodusta puuvillalangasta.²⁷ Tämä kaikki johtui etupäässä omaan tarpeeseen harjoitetun puuvillakankaiden kudonnan lisääntymisestä, mutta ansiokotiteollisuudellakin oli vaikutusta puuvillalangan kysyntään. Oulun kaupunki oli Pohjois-Pohjanmaalla puuvillakankaiden kudonnan keskus. Maistraatin vuosia 1842—44 koskevan kertomuksen mukaan niiden kudonta oli näinä vuosina ollut Oulun naisten kotiteollisuuden tärkein haara, ja sen arvioitiin tuottaneen vuosittain 100 000 kynnärää myytäviä kankaita, puuvillaiset huivit mukaan luettuina. Kudonta jatkui Oulussa myöhemminkin, ja myös Raahesta kerrottiin myytä-

²³ Wasa Tidning 1847: 27; Wasabladet 1872: 18; Mfjk:n tiedustelu.

²⁴ Mfjk:n tiedustelu; Vaasan lääninkanslian I os. KD 54/525, 1856, VMA.

²⁵ Finlands Allmänna Tidning 1868: 23 (A.W. Wahrenin kirjoitus).

²⁶ Kruunupyyn nimismiehen kert. 1851—65, VMA; Selostus Vaasan läänin kotiteollisuudesta, TPTK Kotelo V: 8.

²⁷ Kauppatasearviot.

vän paljon puuvillakankaita.²⁸ Ainakin 1850-luvulla näitä kudottiin myyntiä varten Pohjois-Pohjanmaan maaseudullakin. Näin kerrottiin kaikista Salon kihlakunnan seurakunnista rannikolta Haapajärven pitäjään, Haapavedelle ja Rantsilaan saakka. Oulun markkinauutisissa kerrottiin useinkin maalta tuotuja puuvillakankaita olleen myytävänä.²⁹ Pohjois-Pohjanmaalla kudotut puuvillakankaat kulutettiin pääasiallisesti omassa maakunnassa.

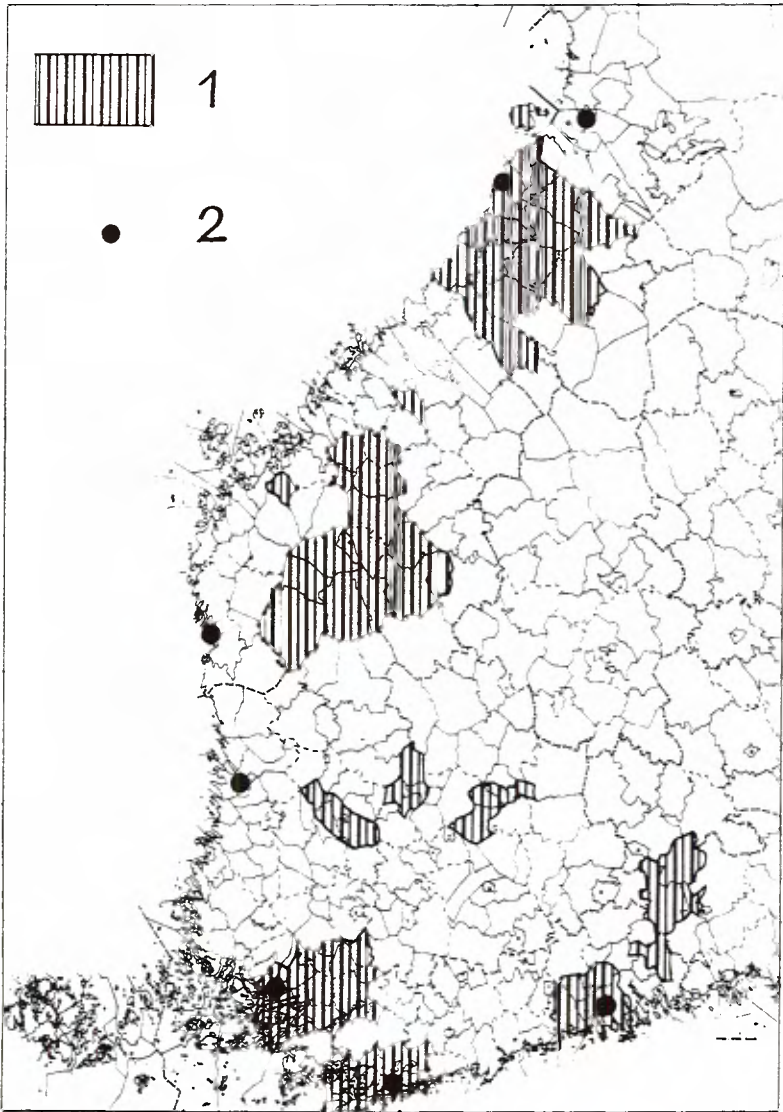
Kotikehruisesta ostolankoihin

Puuvillan luonne kotikudonnan raaka-aineena muuttui tässä käsitellyn ajanjakson kuluessa perinpohjaisesti, jopa kahdessakin suhteessa. Ensiksikin sen hinta aleni, ja toiseksi sen kehruu siirtyi kodeista tehtaisiin. Aina 1830-luvulle saakka puuvilla joutui Suomen kutojien käsiin pääasiallisesti raakapuuvillana, joka vaati ennen kudontaa aikaa vievän esikäsittelyn, vaikka ei tosin niin suuritöistä kuin pellava. Kun puuvilla tuotiin maahan tiiviiksi puristettuina paaleina, se oli ennen kehruuta karstattava niin kuin villa. Valmiin puuvillalangan ostaminen säästi paljon työtä, mutta sen hinta rajoitti pitkän aikaa sen käyttöä. Puuvillalangan tuonti lisääntyi suhteellisesti nopeammin kuin raakapuuvillan, ja kotikudonta siirtyi sen käyttöön nopeamminkin kuin s. 140 oleva taulukko osoittaa, sillä on otettava huomioon, että Finlaysonin tehdas käytti jo 1830-luvun alkupuoliskolla vuosittain toistatuhatta leiviskää maahan tuodusta raakapuuvillasta.¹ Kun puuvillalankaa lisäksi tuotiin laittomasti, niin on mahdollista, että puuvillakankaiden kutojat ovat käyttäneet jo tuolloin lähimain puoleksi tehdastekoisia lankoja. Mainittakoon, että Ruotsissa laillinenkin lankojen tuonti ohitti raakapuuvillan tuonnin niukasti jo 1820-luvun jälkipuoliskolla,

²⁸ Oulun lääninkanslian KD 38/134, 1845 (OMA); OL kuvk 1845—47 ja 1848—50.

²⁹ Mfjk:n tiedustelu; Oulun Viikko-Sanomia 1853: 51; 1855: 51; 1858: 37; 1859: 36, 51; *Tuulasvaara* 1960 169.

¹ *Lindfors* 1938 129.

Puuvillakankaiden kudonta myyntiä varten 1809—65: 1 kankaita myyty maaseudulta, 2 kaupunkeja, joista myytiin kotikutoisia puuvillakankaita. Kartan ulkopuolelle jäävästä osasta maata näitä ei tiettävästi myyty.

ja 1830-luvun alkupuoliskolla Ruotsin puuvillakankaiden kutojat käyttivät jo paljon enemmän ulkolaista tai oman maan tehtaiden tuottamaa lankaa kuin kotikehruista.² Mutta joka tapauksessa on luultavaa, että Suomessa tapahtui vuonna 1839 melkoinen muutos todellisuudessakin eikä vain tullitilastossa: puuvillalankojen tullen alentaminen vähensi ratkaisevasti niiden kotikehruuta. Finlaysonin tehtaan tuotantoluvuista näkee, että se käytti jo vuosina 1839—41 valtaosan maahan tuodusta raakapuuvillasta, eikä puuvillalangan kotikehruulla ollut enää sen koommin suurta merkitystä. Kotimaisista kehräämöistä kaukana sijaitsevassa Oulussakin todettiin 1854, että puuvillan kotikehruu ei tehtaissa kehrätyn langan halpuuden takia kannattanut enää ollenkaan.³ Aivan kokonaan se ei kumminkaan loppunut; vielä 1850-luvulla raakapuuvillaa tuotiin säännöllisesti, vaikka pieniä määriä, moniin sellaisiin satamiin, joista sitä ei taatusti viety puuvillatehtaisiin, ja vuoden 1857 kotiteollisuustiedustelun vastauksissa kerrotaan, että lukuisilla paikkakunnilla eri puolilla maata kehrättiin yhä puuvillalankaa omaan käyttöön.⁴ Tämä kaikki ei kumminkaan estä toteamasta, että puuvillakankaat kudottiin Suomessa 1830-luvun lopulta lähtien pääasiallisesti tehdasvalmisteisesta langasta ja 1850-luvulla jo käytännöllisesti katsoen kokonaan siitä.

Kotikudonnan käyttämä ostolanka oli puuvillan suuren ekspansiokauden ensi vuosikymmenellä, 1840-luvulla, etupäässä ulkolaista, mikä näkyy perin selvästi siitä, että maahan tuotiin vuoteen 1849 saakka huomattavasti enemmän puuvillalankaa kuin raakapuuvillaa (taulukko s. 139). Lisäksi kotimaisten puuvillakehräämöjen tuottamasta langasta joutui puheena olevalla vuosikymmenellä vain suhteellisen pieni osa Suomen kotiteollisuuden käyttöön. Finlaysonilla oli oikeus viedä lankoja Venäjälle ja tehdas käytti sitä suuressa määrin hyväkseen, mutta lisäksi sillä oli vuodesta 1839 lähtien oma kutomo, joka käytti suuren osan kehräämön tuottamista langoista, 1840-luvun jälkipuoliskolla suun-

² Utterström 1957 II 133.

³ Lindfors 1938 179; Oulun Viikko-Sanomia 1854: 35.

⁴ Kauppatasearviot; Mfj:n tiedustelu.

nilleen puolet. Vuonna 1846 Finlaysonin ilmoitetaan myyneen kotimaahan vain 60 000 engl. naulaa lankoja, mikä vastaa valmistuksessa syntyneen raaka-ainetappion huomioon ottaen tuskin 4 000 leiviskän raakapuuvillamäärää. Näihin aikoihin yhtiö alkoi kuitenkin kiinnittää yhä kasvavaa huomiota lankojen kotimaiseen myyntiin, ja tämä rupesikin hyvää vauhtia lisääntymään. Jo vuodesta 1844 lähtien Finlayson myi lankoja tukuttain kolmen kuukauden maksuajalla ja 1851 yhtiö ryhtyi perustamaan omia myymälöitä sisämaan kaupunkeihin, mikä oli omiaan levittämään puuvillakankaiden kudontaa varsin syrjäisillekin seuduille. Mitä tulee Barkeriin ja Forssan tehtaaseen, niin ne joutuivat vuoteen 1859 saakka myymään tuotantonsa kotimaahan. Suomen puuvillakehräämöjen tuotanto ohitti jo 1850-luvun alussa ulkomailta tuodun puuvillalangan määrän, ja ennen pitkää ulkolaisen langan käyttö jäi hyvin vähäiseksi.⁵

Ansiokotiteollisuuden harjoittajat olivat epäilemättä ensimmäisiä siirtymään kotikehruusta ostolankojen käyttöön. Kannattihan toki säästää kehruuseen kuluva aika ja käyttää se paremmin tuottavaan kudontaan. Mutta ostolangan edut eivät olleet saavutettavissa niin kauan kuin kudottiin kotonakehrytystä langasta, sillä tämä oli liian kallista pienin pääomin ostettavaksi, olipa se sitten pellavaista tai puuvillaista. Pellavalangan myynti onkin todettu vähäiseksi, ja kotona kehrätyn puuvillalangan myymisestä on niin vähän tietoja, että sen voi päätellä olleen täysin merkityksetöntä. Mutta tehdasvalmisteisen puuvillalangan hinnan laskiessa kudonnan edellytykset muuttuivat radikaalisti. Halvan ostolangan vaikutus esitetään hyvin selvästi Suomen Talousseuran 1850 laatimassa kertomuksessa. Puuvillakankaiden kudonnan selitetään lisääntyvän ja voittavan alaa pellavankudonnalta siitä syystä, että ensin mainittu »vaatii pienen varaston, varsinkin kun lankaa voi saada luotolla ja siten sovitetuin maksuajoin, että kudonnaiset voidaan ennen lankeamisaikaa valmistaa ja myydä, jota vastoin pellava pitää ostaa markkinoilta käteismaksulla, ja vähintään viisi, kuusi kuukautta kuluu sen häkilöintiin, kehräämiseen, kudontaan ja palttinan valkaisemiseen, minä aikana varastopääomaa ei voi muuttaa rahaksi».

⁵ *Lindfors* 1938 190, 200, 202, 216; *Kaukovalta* 1934 148—149,

Siihen seikkaan, että raaka-aineeseen sidottu pääoma saatiin ostolankaa käytettäessä pian realisoituksi, on kiinnitetty huomiota muutamissa muissakin Suomen Talousseuran kertomuksissa.⁶ Puuvillalankojen velaksi myyntiin loi hyvät mahdollisuudet kehräämöjen vuodesta 1844 lähtien tukkukaupassa myöntämä kolmen kuukauden maksuaika, josta on jo edellä mainittu.

Kun tehdasvalmisteista lankaa käyttävä kutoja tarvitsi 1840-luvulta alkaen vain vähän pääomaa, on selvää, että erikoisesti kaikkein vähävaraisimpien ansiomahdollisuudet paranivat. Pellavakan-kaita kutoivat ansiokotiteollisuutena tilattomien ohella yleisesti myös talollisväestöön kuuluvat naiset. Puuvillakankaiden kutojina sen sijaan mainitaan niissä kylläkin melko harvoissa tapauksissa, jolloin heidän yhteiskunnallisesta asemastaan annetaan tietoja, nimenomaan vähävaraiset. Elmgren kertoi 1848 Paraisten pitäjistä, jossa puuvillakankaiden kudonta silloin vallitsi, että kankaita kudottiin »melkein joka mökissä» ja että kudonta oli tärkeimpänä elinkeinona sellaisille naisille, jotka eivät tehneet maanviljelystöitä, sekä raajarikkoisille miehille. Turussa kotikudontaa mainittiin puuvillan valtakaudella nimenomaan työläisnaisten elinkeinoksi, samoin Porvoossa ja Oulussa.⁷ Pälkäneellä kutoi »köyhempi naisväki» puuvillakankaita myytäväksi 1850-luvulla, kun taas pellavankudonnan oli aikaisemmin kerrottu olleen talollisväestöön kuuluvien naisten työtä.⁸ Vähästäkyröstä kirjoitettiin 1867, jolloin puuvillakankailla oli jo mitä tärkein sija pitäjän kudonnassa, että kutominen oli »monien köyhäin ainoa ja paras elinkeino». Matti Aura katsookin nojautuen puolestaan muistitietoon, että tehdasvalmisteisten lankojen käytäntöön tuleminen oli aloittanut Vähänkyrön kudonnassa uuden kehityskauden. Siihen saakka köyhemmän kansan oli ollut vaikea hankkia riittävästi kudonnan raaka-aineita, mutta nyt luo-

⁶ Finlands Allmänna Tidning 1841: 304; 1850: 271; *STS Redogörelser* 1848—50 8 ja 1852—54 11.

⁷ *Elmgren* 1848 193; Turun maistraatin kertomus 1851—55, TMA; Porvoon maist. kert. 1845—47 (ULKA Ea II: 107) ja 1851 (ULKA I os. KD 23/242, 1852); Oulun maistr. kert. 1842—44, Oulun lääninkansl. KD 38/134, 1845 OMA).

⁸ Sääksmäen yllisen kihlak. kruununvoudin kert. 1851—55, HMA.

tettava kutoja saattoi saada lankoja jopa käteismaksutta, ja niin yhä useammat tilattomaan väkeen kuuluvat naiset alkoivat kutoa puuvillakankaita ansioikseen.⁹

Tässä yhteydessä on syytä esittää vielä tilasto siitä, kuinka Turun puuvillakankaiden vienti jakautui purjehduskauden eri jaksojen kesken, koska se valaisee niiden kudonnan sosiaalista ja maantieteellistä jakautumista. Purjehduskausi on tässä jaettu samoin kuin aikaisemmin rohdinkankaiden vientiä koskevassa tilastossa (s. 83) kuukausien puolivälistä alkaviin jaksoihin. Täydellisimmät tiedot saa vuosilta 1841—45, 1847—48 ja 1850—53. Näinä vuosina Turusta viedyt kotikutoiset puuvillakankaat jakautuivat em. jaksojen kesken keskimäärin seuraavasti, kun ei kiinnitetä huomiota viennin määräraippoihin:

16. 4 — 15. 5	11 626	kyynärää	9,8	%
16. 5 — 15. 6	40 066	»	33,8	%
16. 6 — 15. 7	12 615	»	10,6	%
16. 7 — 15. 8	5 918	»	5,0	%
16. 8 — 15. 9	18 391	»	15,5	%
16. 9 — 15. 10	28 674	»	24,2	%
16. 10 — 15. 11	1 225	»	1,0	%
16. 11 — 15. 12	131	»	0,1	%
Yht. purjehduskautena	118 646	kyynärää	100,0	%

Kun tämän taulukon lukuja vertaa rohdinkankaiden viennin jakautumiseen, suuret eroavaisuudet pistävät heti silmään. Ennen kaikkea huomaa, että Turun juhannusmarkkinoilla, joiden aiheuttama pellavakankaiden tulva näkyy selvästi niiden vientitilastossa, ei ollut kovinkaan suurta merkitystä puuvillakankaiden kaupassa. Tämän on täytynyt johtua siitä, että puuvillakankaat kudottiin keskimäärin lähempänä Turkua kuin rohdinkankaat. Silloinhan ne voitiin tuoda Turkuun — mikäli kutoja ei asunut itse kaupungissa — niin pian kuin ne oli saatu valmiiksi, eikä tarvinnut odottaa suuria markkinoita, joille olisi muutakin asiaa, mikä taas oli eduksi

⁹ Tampereen Sanomat 1867:23; *Aura* 1911 196.

kutojan asuessa suhteellisen kaukana. Puuvillakankaiden kudonta oli siis suuremmassa määrin kuin pellavaisten keskittynyt Turkuun ja sen lähimpään ympäristöön. Mutta taulukoiden lukuja vertailemalla pääsee toiseenkin tärkeään tulokseen. Puuvillakankaista näet vietiin huomattavan suuri osa vasta syyskesällä ja syksyllä: elokuun puolivälin jälkeen 41 % koko purjehduskauden viennistä, kun taas rohdinkankaiden kohdalla vastaava suhdeluku oli vain 24 %. Syksyllä vietyjen puuvillakankaiden määrä on niin suuri, että se todistaa ilman muuta niitä kudotun melkoisesti myös kesällä ja syksyllä, siis sellaisena aikana, jolloin maatoissa käyvät naiset eivät ehtineet kutomaan. Tämäkin seikka osoittaa, että puuvillakankaiden kutominen oli suuremmassa määrin kaupunkilaisten ja itsellisnaisten puuhaa kuin pellavakankaiden kudonta.¹⁰

Kaikki käytävissä olevat tiedot viittaavat selvästi siihen, että puuvillakankaita kutovat ansiokotiteollisuuden harjoittajat kuuluivat tässä käsiteltynä aikana pääasiallisesti kaupunkien proletariaattiin ja maaseudun tilattomaan väestöön. Yhtä selvää on, että kutojakunnan sosiaalisessa jakautumisessa tapahtunut muutos johtui ainakin suureksi osaksi halvan, tehdastekoisien ostolangan käytäntöön tulemisesta. Tehdasvalmisteisen langan tuomia uutuuksia oli myös mainittua muutosta joillakin seuduin edistänyt kustannusjärjestelmän käyttö.

Kustannusjärjestelmä puuvillakankaiden kudonnassa

Tuntematon kirjoittaja kuvasi vuonna 1864 kustannusjärjestelmän Suomen puuvillakankaiden kudonnassa saamia muotoja seuraavasti: »Miksi ei siellä [maan pohjoisemmissa osissa], miten eteläranteella kauppiaat anna köyhillekin rouvas- ja muille vaimoihmisille pumpulilankoja velaksi, joita nämä sitten painattavat ja sekä itse kutovat että antavat joukottain muille kudottavaksi, maksaen näille vissin kutomapalkan kynnärästä! Näin perin köyhätkin, kuinhan vaan ovat kunnan ihmisiä, joihin siis voi luottaa, siellä hyvästi elättävät sekä

¹⁰ Turun tuulaakitilit, TMA.

itsensä että suuret joukot muita. Värjälitkin antavat semmoisille painopalkan velaksi, kunnes vaimot myömällä teoksensa saavat rahaa maksaa velkansa. Me tunnemme monta, jotka tällä kunnan tavalla ovat rikastuneet pohatoiksi, ja jotka vaan alussa tarvitsivat ottaa aineensa velaksi.»¹

Tämän havainnollisen vaikka kenties hiukan liioittelevan kuvauksen ohella paras samanaikainen kertomus on Porvoon maistraatin vuonna 1851 laatima: »Sellaisia [puuvillaisia] kankaita valmistaa täällä suurimmaksi osaksi vähävarainen kansanluokka, osaksi itse kustantaen, osaksi yhden ja toisen varakkaamman henkilön kustannuksella tämän antaessa lankaa kankaan kudontaan ja maksaessa korvausta määräsunnan kyynärältä kutomapalkaksi. Nämä kutomatyöt muodostavat paikkakunnalla tärkeän elinkeinohaaran...» Myöhemmässä, 1860-luvun alkupuoliskoaa koskevassa kertomuksessaan Porvoon maistraatti ilmoitti, että puuvillakankaiden kustantajia oli kaikista yhteiskuntaluokista.² Muistitieto mainitsee kaksi yksityistä kustantajaakin, joiden kerrotaan olleen 1840- ja 1850-luvuilla Porvoon huomattavimmat tämän alan yrittäjät. He olivat 1849 leskeksi jäänyt kaupunginpalvelijan vaimo Anna Kristina Wallén (1796—1868) ja teurastajan rouva Anna Sofia Malmström (1808—1866). Molemmat aloittivat Torsten Hartmanin mukaan puuvillakankaiden kudottamisen suunnilleen samoihin aikoihin, ensimmäisenä Porvoossa, ja harjoittivat sitä 1840-luvun puolivälistä 1860-luvulle saakka. Kummallakin sanotaan olleen työssä kymmeniä kutonjia, ja kustantajien välillä vallitsi ankara kilpailu, joka kohotti työn laatua. Tuotteet sanotaan myydyin suureksi osaksi Tallinnassa.³ Rouva Malmströmin kustannustoimintaan viittaa muuan samanaikainen asiakirjatietokin. Porvoon tullikamarin tilit osoittavat näet hänen puolisonsa Jonas Malmströmin matkustaneen toukokuussa

¹ Suomen Julkisia Sanomia 1864: 75.

² Porvoon maistraatin kertomukset 1848—50 (ULKA Ea II: 127, akti 20/287) ja 1861—65 (ULKA Ea II: 253).

³ Hartman 1906—08 III 617; *Kuoppamäki* 1908 135. Kuoppamäki mainitsee lähteenään Hartmanin teoksen, mutta kun hän on osannut oikaista rouva Malmströmin nimen, joka on Hartmanilla väärin Alma Mahlström, niin näyttää mahdolliselta, että hän on itsekkin tehnyt haastattelutyötä Porvoossa.

1849 Tallinnaan laivassa, joka vei sinne 18 461 kyynärää »Suomen puuvillakangasta», suoraan Porvoosta lähetetyksi suuren määrän. Ei tosin mainita, että kangas olisi ollut juuri Malmströmin omaisuutta, mutta on vaikea olla yhdistämättä teurastajan Tallinnan-matkaa hänen rouvansa kustannustoimintaan.⁴ Malmströmit pääsivät hyviin varoihin, ostivat 1852 puolet Bjurbölen säteriratsutilasta ja muuttivat 1854 sinne asumaan.⁵ Muuan lehtikirjoitus nimeää 1868 vielä kolmannen porvoolaisen kankaiden kustantajan, nimittäin värjärimestarin rouvan Sofia Charlotta Grönmarkin, jonka sanotaan harjoittaneen jo jonkin aikaa kudontaliikettä ja kahtena edellisenä vuotena laajahkoa kustannustoimintaa. Puuvillakankaiden lisäksi rouva Grönmark oli kudotuttanut pellava- ja villakankaita sekä karvalankamattoja, ja hänellä oli 1868 työssä yli 40 kutojaa, osaksi kaupungissa, osaksi maaseudulla. Hänen kerrotaan saaneen puolisonsa ammatista aatteen ryhtyä kudonnan kustantajaksi.⁶ Lauri Kuoppamäki väittää jo rouvilla Malmströmillä ja Wallénilla olleen kutojina enimmäkseen Porvoon pitäjän naisia, mutta ei ilmoita, onko tämä vain hänen omaa arveluaan, vai perustuuko väite muistitietoon. Olisi kyllä hyvin luonnollista, että Porvoon kustantajilla olisi ollut alusta pitäen kutojina maalaisiakin, kun kudonta kerran oli vanhastaan Porvoon pitäjän naisten yleinen sivuelinkeino.⁷

Toinen paikkakunta, jolla tässä käsiteltynä ajanjaksona käytettiin kustannusjärjestelmää puuvillakankaiden kudonnassa, on Turku. Sieltä on niukalti asiaa valaisevia tietoja; maistraattikaan ei ole katsonut aiheelliseksi mainita kertomuksissaan kustannustoiminnasta. Varmin lähtökohta on S. G. Elmgrenin kotipitäjästään Paraisista 1848 antama tieto: »Nykyisin kudotaan eniten urakalla siten, että turkulaiset, jotka ansaitsevat myymällä itse kudonnaisia, antavat raaka-aineen ja maksavat kutomispalkan valmiista kankaasta».⁸ Kertomus on lyhyt mutta epäilemättä luotettava. Asiakirjalähteistä saa lisää tietoja turkulaisten kustannustoiminnasta mutta ei kovin

⁴ Porvoon tullikamarin arkisto, tilit 1849.

⁵ *Allardt* 1925—30 II 341; Porvoon RK.

⁶ *Borgå-Bladet* 1868: 3; Porvoon RK.

⁷ *Kuoppamäki* 1908 135.

⁸ *Elmgren* 1848 193.

paljon. Positiiviseksi tulokseksi voi sanoa lähinnä C. M. Dahlströmin kauppahuoneen reskontrain antamia tietoja henkilöistä, jotka ostivat siltä puuvillalankoja, ja näitäkin tietoja on vain vuosilta 1848—50, jotka ovat kyllä tässä tapauksessa hyvin sopivaa aikaa. Kauppahuone myi tällöin yhtenä vuotena vähintään kaksikymmentä kimppeä puuvillalankaa seuraaville turkulaisille:

	Ostanut lankaa kimppejä		
	1848	1849	1850
Anna Ahlqvist, muurarin leski	62	40	—
Hedvig Berlin, merimiehen leski	21	40	—
»Carelinin leski»	—	45	—
»Frimanin leski»	93	146	64
Mathias Granlund, entinen palovahti	34	55	47
Wilhelmiina Hagman, poliisin leski	—	—	21
Henrik Lindroos, ent. palovahti	27	41	—
Johan Erik Löfstrand, kaupunginvahti	113	127	178
J. Nomen, muurari	130	131	108
Helena Westin, tornivahdin leski	—	22	—
Maria Widgrén, kirvesmiehen vaimo	54	104	130
Wilhelmiina Willgren, neiti	25	—	—

Lankakimppu painoi 10 engl. naulaa, joten 20 kimpun paino oli jo noin 90 kg. Tästä lankamäärästä voitiin varovastikin arvioiden kutoa ainakin 1 200 kynnärää sellaista kangasta, joka tässä tulee kysymykseen, lähinnä leninkikangasta, mutta luultavasti vähän enemmänkin. Vähimmäismäärääkään yksi kutoja ei ole juuri voinut saada vuodessa aikaan. Ainakin 30 kimppeä tai sitä suuremman lankamäärän vuodessa ostanut henkilö on aivan varmasti harjoittanut kustannustoimintaa. J. E. Löfstrand, J. Nomen, Frimanin leski, Maria Widgrén ja M. Granlund — miesten sijasta ehkä kyllä pikemminkin heidän puolisonsa — ovat harjoittaneet ainakin 1840-luvun viimeisinä vuosina vakinaisesti kustannustoimintaa. Löfstrandin kutojat ovat valmistaneet 1848—50 yhteensä ainakin 25 000 kynnärää puuvillakangasta, Nomenin 22 000 ja Frimanin lesken 18 000 kynnärää. Kaikkien luettelossa mainittujen henkilöiden Dahlströmiltä

ostamista langoista — 1 858 kimpua — olisi tullut 1848—50 vähintään 110 000 kyynärää kangasta eli vuosittain keskimäärin 37 000 kyynärää.⁹

Dahlströmin reskontrain tiedot vahvistavat Elmgrenin kustannustoimintaa koskevan ilmoituksen ja lisäksi ne viittaavat kuten kyllä jo Elmgrenin kertomuskin selvästi siihen, että tämän toiminnan merkitys on ollut melkoisen suuri. Näin voi sanoa, kun yhden ainoan — kylläkin suuren — kauppahuoneen asiakkaiden kustannustoimi on ollut niinkin laajaa kuin edellä on todettu. On kaikein puolin luultavaa, että monilla muilla Turun kauppaliikkeillä on ollut samanlaisia asiakkaita. Mainittakoon kuitenkin, että Dahlströmin kauppahuone myi paljon puuvillalankaa myös pienemmissä erissä, varsinkin työläisnaisille. Mitä tulee Dahlströmin asiakkaina olleiden kustantajien yhteiskunnalliseen asemaan, niin se vastaa tämän alaluvun alussa siteerattua kuvausta, joka onkin luultavasti perustunut osittain Turun oloihin.¹⁰

Lisätietoja kustannustoiminnasta voi hankkia tutkimalla niiden turkulaisten sosiaalista ryhmittymistä, jotka veivät puuvillakankaita keisarikuntaan. Tulokset esitetään pääasiallisesti tuonnempana, näiden kankaiden vientiä käsiteltäessä, mutta tässä yhteydessä on syytä todeta pari seikkaa. Puuvillakankaiden vienti oli suuressa määrin keskittynyt joidenkin harvojen siihen erikoistuneiden naishenkilöiden käsiin, ja nämä harjoittivat kangaskauppaansa pienin pääomin yksityisinä yrittäjinä eivätkä suinkaan kauppahuoneiden osakkaina tai asiamiehinä. Varsinaiset kauppaporvarit veivät puuvillakankaita vain nimeksi. Näin ollen he eivät ole toimineet ainaakaan yleisemmin kudonnan kustantajina; onhan näet mahdoton aja-

⁹ Kauppahuone C. M. Dahlströmin arkisto, reskontrat 1848—50, TMA. Kimppu (engl. bunt) on lankakaupassa vakiintunut, tarkkaan määrätty yksikkö. — Tässä esiintyvät arviot perustuvat lehtori Hulda Kontturin ystävällisesti antamiin tietoihin. Hän arvioi ko. ajan kotikutoisten leninkikankaiden painaneen 65—75 g neliökyynärää kohti, jolloin yhdestä lankakimpusta saatiin 60—70 kyynärää kangasta (sen leveys oli yleisimmin kyynärä). Arviot on laskettu vähimmäismäärän 60 kyynärää mukaan. — Carelinin ja Frimanin leskiä ei reskontrain epämääräisten mainintojen nojalla voi aivan varmasti identifioida.

¹⁰ Kauppahuone C. M. Dahlströmin ark., reskontrat 1848—50, TMA.

tella, että he olisivat jättäneet kustantamiensa kankaiden viennin välittäjien toimeksi. Kauppiaina he olisivat luonnollisesti lähettäneet kankaat omissa nimissään. Toisaalta on kummastuttavaa, että Dahlströmin kauppahuoneen asiakkaana 1848—50 olleet kustantajat eivät lainkaan esiinny puuvillakankaan viejien joukossa. Vähäisen aineiston nojalla ei uskalla päätellä, että he olisivat turvautuneet kankaan viennissä siihen erikoistuneisiin välittäjiin, mutta se on tietysti mahdollista. Yhtä hyvin on kuitenkin mahdollista, että Dahlströmin asiakkaina tunnetut kustantajat sattuiivat vain kaikki myymään tuotteensa yksinomaan kotimaahan, jonne hyvin suuri osa Turun seudun puuvillakankaista myytiin.

Kudonnan kustantamista harjoitettiin autonomian ajan alkupuoliskolla Turun ja Porvoon lisäksi ainakin Tampereella ja Jokioisissa, mutta molemmilla viimeksi mainituilla paikkakunnilla kustantajana toimi yksityisten henkilöiden sijasta teollisuusyritys. Tampereella oli kustantajana Finlaysonin tehdas. Kudontaa ryhtyi kustantamaan Väinö Voionmaan mukaan jo tehtaan perustaja James Finlayson viimeistään 1830-luvun alkuvuosina, ja hänen puolisonsa sanotaan varsinaisesti johtaneen tätä toimintaa. Osa käsityötä tekeviä kutoja työskenteli Finlaysonin kotona, mikä ei tietenkään ollut kustannusjärjestelmää, vaan manufaktuuriteollisuutta, mutta osa heistä kutoi kotonaan Tampereella ja lähipitäjissä. Finlayson hankki langat ja myi valmiit kankaat, mutta muistitieto ei kerro, antoiko hän kangaspuut myös kotonaan työskenteleville kutojille. Kustantamalla kudotetut kankaat olivat aluksi villaisia, myöhemmin myös puolivillaisia ja puuvillaisia; osa niistä kerrotaan myydyn Pietariin asti, mutta kankaita myytiin myös Tampereen torilla. Tehtaan siirryttyä 1836 uusille omistajille nämä jatkoivat myös kustannustoimintaa, ja vielä 1848 sanotaan 45 kutojan työskennelleen tehtaan laskuun sen ulkopuolella.¹¹

Jokioisissa suunniteltiin laajempaa kudonnan kustannustoimintaa kuin missään muualla maassamme, sillä sinne perustettiin 1846 erikoinen yhtiö, jonka oli määrä tuottaa kankaita manufaktuuriteollisuutta ja kustannustoimintaa harjoittamalla: Jockis Wäfveri Bolag.

¹¹ *Voionmaa* 1929—35 II 169, 205.

Käytännössä suunnitelma kuivui surkeasti kokoon, kai pääasiallisesti siitä syystä, että laitoksen johtajan valinnassa epäonnistuttiin. Vuonna 1849 yhtiöllä sanotaan kyllä olleen 50 kotonaan työskentelevää kutojaa, joille yhtiö oli antanut kangaspuut, ja jonkin verran puuvilla- ja puolivillakankaita kudotettiin. Mutta ennen pitkää yhtiön asiat joutuivat aivan hunningolle, ja vuoden 1849 lopussa sen toiminta taukosi kokonaan.¹²

Kustannusjärjestelmän käytäntöön ottamisen syitä ei ole yritetty selittää tässä käsitellyn ajan kirjallisuudessa, mutta niitä ei ole kovin vaikea päätellä jälkeenpäinkään. Kustannusjärjestelmän syntyminen on aivan ilmeisesti johtunut pohjimmaltaan uuden raaka-aineen, tehdasvalmisteisen puuvillalangan, käytäntöön ottamisesta. Samaan tapaan kävi Ruotsissakin, Länsigöötanmaan kuuluisalla kudontaseudulla. Siellä oli kyllä harjoitettu jonkin verran kustannustoimintaa jo pellavan valtakauden viimeisillä vuosikymmenillä, ja sen merkitys oli ollut lisääntymässä. Voimakas tämänsuuntainen kehitys oli siis luonnollinen, kun saatiin uusi, kustannustoimeen erinomaisesti sopiva raaka-aine.¹³ Suomessa kustannusjärjestelmän käytöllä ei ollut kudonnan alalla sellaisia perinteitä kuin Ruotsissa, mutta aloitekykyisen henkilön, joka myi aluksi itse kutomiaan puuvillakankaita, oli täälläkin verrattain helppo huomata se mahdollisuus, että hän kudotuttaisi lisää myytävää toisilla, kun langat olivat tulleet halvoiksi ja niiden saanti helpoksi. Tämän menetelmän käyttämiseen avautuivat yhä paremmat mahdollisuudet, kun kauppiaat saattoivat 1844 ryhtyä myymään kotimaisia lankoja kolmen kuukauden maksuajalla kärsimättä lainkaan korkotappiota. Kannattaa myös muistaa, että pellavakankaiden välittäjät olivat käyttäneet ainakin Porvoon seudulla jo 1830-luvulla tilausjärjestelmää, josta oli helppo siirtyä kustannustoimintaan — niin helppo, että esikuvia tuskin tarvittiin. Tosin esikuvatkaan eivät olleet kovin kaukana. Se mahdollisuus, että Turussa ja Porvoossa on tunnettu Finlaysonin varhainen kustannustoiminta, on hyvinkin varteenotettava. Mutta ennen kaik-

¹² *Kankovalta* 1934 61—65.

¹³ *Utterström* 1957 II 136—137 ja passim.

kea on mahdoton ajatella, että Turkuun ei olisi kulkeutunut tietoja Länsigöötanmaan kustannusjärjestelmästä, joka vallitsi sikäläisessä puuvillakankaiden kudonnassa jo 1820-luvulla. Suomen ja Ruotsin läheisiin kauppa- ja kulttuurisuhteisiin katsoen on luultavaa, että porvoolaisetkin olivat siitä kuulleet. Tässä on syytä mainita, että Porvoossa aikaisemmin harjoitettu ammattimainen pellavakankaiden kudonta näyttää tapahtuneen 1700-luvun keskivaiheilla osittain kustannusjärjestelmän muodoin, vaikka asiaa valaisevat tiedot ovat kovin niukat. Mutta kun tästä on 1840-luvulle kovin pitkä aikaväli, niin kaupungin oma perinne on tuskin voinut enää silloin vaikuttaa kustannusjärjestelmän henkiin heräämiseen.¹⁴

Kustannusjärjestelmän käytäntöön ottaminen puuvillakankaiden kudonnassa joskus 1840-luvulla tai kenties jo edellisen vuosikymmenen lopulla on hyvin luonnollista, mutta sen Suomessa saama muoto voi herättää kysymyksiä. Ennen kaikkea näyttää merkilliseltä, että kustantajina eivät ainakaan yleisesti toimineet kaupunkien kauppiaat, jotka sentään tuottivat langat ulkomailta — ainakin Turkuun — ja kävivät kauppaa niiden kaupunkien kanssa, joihin puuvillakankaita myytiin. Sitäpaitsi Turun kauppiaat olivat vieneet kotikutoisia kankaita innokkaasti Ruotsiin niin kauan kuin se kannatti, toisin sancen aivan niihin vuosiin saakka, jolloin puuvillakankaiden kudonta alkoi päästä maassamme vauhtiin. Näyttäisi luonnolliselta, että samat kauppiaat olisivat ryhtyneet kustantamaan puuvillakankaiden kudontaa ja myymään niitä sekä omaan maahan että keisarikuntaan; mutta näin ei tapahtunut.

Tämän oudolta näyttävän ilmiön perussyynä lienee ollut kyseisten puuvillakankaiden laatu. Sitä on siis tarkasteltava tässä yhteydessä sen tosiasian uhallakin, että siitä on vähän suoranaisia tietoja. Parhaan lähtökohdan saa Forssan puuvillatehtaan johtajan A. W. Wahrenin 1868 laatimasta kirjoituksesta, jossa hän ilmoittaa Suomen kotikutoisten puuvillakankaiden olevan pääasiallisesti leninkikankaita. Täytyy ilman muuta olettaa Wahrenin olleen hyvin selvillä

¹⁴ *Rudenschöld 1738 65; Valtiöpäiväkertomukset 1755—56 74; Itälä Kustannusjärjestelmää muistuttavat piirteet Porvoon pellavankudonnassa 1700-luvulla (Helsingin Yliopiston Valtiotieteellisen tiedekunnan kirjasto, käsik.) passim.*

tällaisesta hänen työnsä kannalta ensiluokkaisen tärkeästä asiasta. Muistutettakoon myös tämän alaluvun alussa olevasta sitaatista, josta voi päätellä lankojen värjäyksen olleen tärkeä vaihe kotikutoisten puuvillakankaiden tuotannossa; tähän näet viittaa juuri raitaisten kankaiden valmistamiseen. Edelleen sietää mainita, että Oulun maistraatti totesi 1845 siellä kudottavan nimenomaan »tässä kaupungissa värjätystä puuvillalangasta». Vaasan markkinoilla sanottiin 1856 myydyin turkulaisten ja porilaisten kauppaamia värillisiä, vieläpä »kirjavia ja huonosti värjättyjä» puuvillakankaita.¹⁵ Vuodevaatteina suositettiin vielä 1800-luvun keskivaiheilla lujia pel-lavakankaita, mutta kevyt, raitainen puuvillakangas oli kysyttyä muotiin tulevan uuden vaatekappaleen leningin aineena. Raitaisesta kankaasta tehtiin myös esiliinoja, ja suositut kotikutoiset puuvillahuivit olivat nekin paljolti raitaista kangasta. Se on epäilemättä ollut myös puuvillakankaan kustantajien pääartikkeli, niin kuin muistitieto on Porvoossa kertonutkin.¹⁶

Syyinä siihen, että kaupunkien kauppiaat eivät tarttuneet kustannustoimintaan, olivat nähtävästi kotikutoisten puuvillakankaiden kustantamiseen ja myyntiin sisältyvät vaikeudet ja kauppiaiden perinteelliselle työlle vieraat piirteet. Edellä jo viitattiin siihen, että nämä johtuivat pohjimmaltaan kankaiden laadusta. Kotikutoiset puuvillakankaat olivat kovin erilaista kauppatavaraa kuin ne värjä-mättömät ja karkeat pellavakankaat, joita Turun kauppiaat olivat aikaisemmin vieneet Tukholmaan. Viimeksi mainituista ei ollut paljonkaan vaivaa: niitä ostettaessa oli tietenkin tarkkailtava, että kankaat täyttivät määrätyt laatuvaatimukset, mutta sen jälkeen niitä voitiin käsitellä suurin piirtein massatavarana. Raitaisten puuvillakankaiden kustantaminen ei ollut näin yksinkertaista. Kustannustoiminnan käytännöllinen järjestäminen vaati työtä ja asiantunte-musta: oli tunnettava kutojat, heidän työkykynsä ja yleinen luotetta-vuutensa, annettava heille työohjeet, valvottava mallien asianmukai-

¹⁵ Finlands Allmänna Tidning 1868: 23; Wasabladet 1856: 9; Oulun läänin-kanslian KD 38/134, 1845, OMA.

¹⁶ Perustuu osaksi lehtori Hulda Kontturin hyväntahtoisesti antamiin tie-toihin. — Porvoon puuvillakankaista: *Kuoppamäki* 1908 135.

suutta ja työn kelvollisuutta sekä pidettävä huoli lankojen värjäyksestä, niin että se täytti kustantajan vaatimukset. Oli ehkä kustantajia, jotka tinkivät kankaan laadusta, mutta siinä oli omat vaaransa. Puuvillakankaiden myynnissä oli myös monta ongelmaa. Niitä ei viety yhteen ainoaan paikkaan kuten pellavakankaat vietiin, vaan moniin kotimaan ja keisarikunnan kaupunkiin, joten sopivien myyntipaikkojen valinta ja niissä vallitsevien kauppalojen jatkuva valvonta tuotti paljon huolta. Kaiken kaikkiaan puuvillakankaiden kustantaminen on vaatinut suoranaista erikoistumista, niin että sitä harjoittavan kauppahuoneen olisi epäilemättä pitänyt hankkia erikoinen henkilö tätä toimialaa hoitamaan, laajaa kustannustointia harjoitettaessa jopa henkilökunta. Tämäkin olisi tietysti tullut kysymykseen, jos kustantaminen olisi ollut kyllin tuottavaa puuhaa. Todellisuudessa se ei pystynyt houkuttelemaan kauppaporvareita, vaikka jotkut muuten vähätuloiset henkilöt katsoivat sen kannattavan.

Puuvillakankaiden kustantamisen laajuudesta niukat lähteet eivät anna selvää käsitystä; voi vain sanoa ylimalkaisesti, että sen merkitys on ollut 1840-luvulta lähtien varmasti hyvin huomattava molemmilla tärkeimmillä kudonta-alueilla, Turun ja Porvoon seuduilla. Toisaalta Suomen kustannustoiminta oli jo Länsigöötanmaan Sjuhäradsbygdenissä harjoitettuun verrattuna kehittymätöntä ja vähäpätöistä. Länsigöötanmaan suurimmat kustantajat olivat todellisia kapitalisteja, joilla oli jopa tuhat tai kaksituhatta kutojaa sekä laajat liikeyhteydet ulkolaisiin puuvillakehräämöihin ja kotimaan kauppahuoneisiin. Suuri ero johtui osaksi siitä, että Sjuhäradsbygdenin kustannustoiminnalla oli vanhoja perinteitä, mutta ennen kaikkea tämä seutu oli vanhastaan erikoistunut kotiteollisuuteen paljon intensiivisemmin kuin Turku ja Porvoo ympäristöineen. Lisäksi Sjuhäradsbygdenin kudontaa tuki mitä voimakkaimmin seudun miesten harjoittama ikivanha, tehokas kulkukauppa.¹⁷ Kumminkaan ei voi sanoa, että kustannustoiminta olisi kuihtunut Suomenkaan kudonnassa aivan alkuunsa: päinvastoin sitä on harjoitettu myöhemminkin monin paikoin maattamme, jopa harjoitetaan eräissä Etelä-

¹⁷ *Utterström* 1957 II 146, 179; *Dahl* 1960.

Pohjanmaan pitäjissä tänä päivänäkin. Mutta industrialismin aikakaudella tämän yritysmuodon kehitysmahdollisuudet ovat tietysti olleet hyvin rajoitetut.

Puuvillakankaiden kotimainen myynti

Kotikutoisista puuvillakankaista saatiin osa myydyksi oman paikkakunnan tai lähiseudun kuluttajille joko markkinoilla tahi kulkukauppaa käyden. Kun esim. Jaalasta kerrottiin puuvillaisia huiveja myytävän omaan pitäjään sekä Valkealaan ja Mäntyharjuun, mutta ei tiettävästi kaupunkeihin, niin myyntimenetelmänä on luultavasti ollut kulkukauppa.¹ Parhailta kudontaseuduilta vietiin huomattavasti puuvillakankaita myös toisiin maakuntiin, ja tärkein puuvillalaisten kuten pellavaistenkin kankaiden kotimainen myyntialue oli Kaakkois-Suomi. Itäiseltä Uudeltamaalta puuvillakankaiden myynti suuntautui sinne päin jo niiden kudonnan alkuaikoina: jo 1815 kerrottiin Lapinjärven naisten puuvillakangasta myytävän varsinkin lähimpiin Vanhan Suomen kaupunkeihin, siis ainakin Haminaan ja Viipuriin.² Puuvillakankaiden menekki pysyikin Etelä-Karjalassa kauan hyvänä, kun tämän seudun naiset eivät vuosikymmeniin kutsoneet niitä mainittavasti itse eikä Venäjältä tuotujen kankaiden kilpailu kehittynyt liian kovaksi. F. P. von Knorring kertoi 1833, että Vanhaan Suomeen ostettiin kaikki puuvillakankaat Kanta-Suomesta tai Venäjältä. Samaan tapaan todettiin Kanava-lehdessä 1845, että Viipurin seudun talonpojat ostivat kaikki hienommat vaatteensa markkinoilta, minkä johdosta »puumuli- ja liina vaateen kauppiat, tavallisesti Uudenmaan ja Turunläänin kaupunkeista tekevätki täällä paraimmat kaupat».³ Samantapaisina olot säilyivät tässä käsitellyn ajanjakson loppuun saakka, kuten aikaisemmin on jo osoitettu (vrt. s. 142). Tämä oli tietenkin erikoisen edullista Porvoon seudun kutojille, joilla oli lyhyt matka Etelä-Karjalaan, ja Viipurin lääni, etenkin sen läntisimmät kaupungit Hamina ja Viipuri, mainittiin-

¹ Iitin nimism. kert. 1848—50, ULKA Ea II: 127, akti 27/221.

² STA D XV b 5: 154.

³ v. Knorring 1833 89; Kanava 1845: 6.

kin säännöllisesti tärkeinä myyntipaikkoina Porvoon kaupungin tai pitäjän puuvillakudontaa 1840- ja 1850-luvuilla käsittelevissä kertomuksissa. Sellaisiinkin Laatokan rannan pitäjiin kuin Jaakkimaan ja Kurkijoelle kerrottiin 1857 ostettavan puuvillakankaita »Porvoon kaupungin asukkailta».⁴

Etelä-Karjalaan vietiin puuvillakankaita myös Varsinais-Suomesta. Vuosina 1845 ja 1851 mainittiin Viipurin talvimarkkinoilla olleen Turun puuvillakankaita, ja kun muuan näiden huomattavimpia myyjiä rouva Agatha Sofia Lindeman liikkui jo 1841 kauppamatkoillaan Viipurissa, on ilmeistä, että Turun seudun puuvillakankaita myytiin jatkuvasti Karjalan eteläosaan.⁵ Nähtävästi myös jotkut Varsinais-Suomen rannikon purjehdusta harjoittavat talonpojat suuntasivat Ruotsin-kaupan ehdyttyä matkansa Karjalaan myyden mm. kotikutoisia puuvillakankaita. Paraisista kerrottiin 1868 niitä vietävän Viipuriin, mutta tämä kauppa oli varmaan paljon vanhemmaa perua, sillä Elmgren mainitsi jo 1848 paraislaisten vievän kudonnaisia sekä Suomen rannikkokaupunkeihin että Pietariin, ja näin ollen on vaikea uskoa, että he eivät olisi huomanneet jo tuolloin myös Karjalan hyviä myyntimahdollisuuksia.⁶ Kankaita vietiin Varsinais-Suomesta Karjalaan myös maitse, koskapa Turun kankaita myytiin Viipurin talvimarkkinoilla. Merkillisempää on, että kotikutoisia puuvillakankaita on viety Etelä-Karjalaan niinkin kaukaiselta paikkakunnalta kuin Teerijärveltä. Tästä mainittiin useissa Kruunupyyn nimismiehen kertomuksissa 1850- ja 1860-luvuilla, ja kun samalta seudulta vietiin kankaita Kaakkois-Suomeen vielä 1880-luvullakin, niin Teerijärven puuvillakankaiden vienti sinne lienee ollut jo ennen suuria nälkävuosia säännöllistä, vaikka tuskin runsasta.⁷

⁴ Borgå Tidning 1842: 39; Porvoon tullikamarin arkisto, vuosikert. 1845; ULKA I os. KD 41/168, 1850; ULKA Ea II: 125 akti 35/234 ja Ea II: 127 akti 20/287; Mfjk:n tiedustelu.

⁵ Kanava 1845: 6; Morgonblad 1851: 14. Vrt. s. 177.

⁶ STS Handlingar 6: 2 92; Elmgren 1848 193.

⁷ Kruunupyyn nimismiehen arkisto, kert. 1851—65, VMA; Selostus Vaasan läänin kotiteollisuudesta, TPTK kotelo V: 8; Vvtk KD 11/34, 1886 II ff. 67v—68.

Länneistä tuodut kotikutoiset puuvillakankaat menivät Itä-Suomessa kaupaksi laajemmalla alueella kuin pellavaiset; niiden myyjillä oli näet asiaa myös Savoan, joka oli pellavan valtakaudella esiintynyt myyvänä eikä suinkaan ostavana puolena. Vuosia 1848—50 koskeissa kertomuksissa ilmoitettiin Porvoon kaupungista ja pitäjämästä myytävän puuvillakankaita Mikkelin läänin, ja Porvoon maistraatti luki myös Kuopion läänin seudun kankaiden myyntialueeseen. Mikkelin vanhastaan tärkeänä kankaiden myyntialueena tunnetuille talvimarkkinoille ajettiin nyt kotikutoisia kankaita myös lounaasta päin. Siellä kerrottiin vuonna 1850 olleen paljon puuvillakankaiden kauppiaita Porvoosta, mutta ei sillä hyvä: heitä oli myös Turusta. Muualtakin näitä kankaita saattoi tulla jonkin verran; niinpä kerrottiin, että Jaalasta oli viety 1850-luvulla puuvillakankaita Mikkeliin.⁸ Sieltä näitä kankaita kulkeutui paljon kaukaisemmillekin seuduille. Suojärveläisellä kangaskauppialla, jonka kerrottiin 1855 vieneen Mikkelin markkinoilta kotipuoleensa useita hevoskuormallisia kankaita, oli joukossa myös puuvillaista. Manufaktuurijohtokunnan 1857 saamista vastauksissa kerrottiin kaikista Savon ja Pohjois-Karjalan kihlakunnista, että niihin tuotiin toisilta seuduilta huomattavasti puuvillakankaita, ja näistä oli varmasti osa kotikutoista länsisuomalaisista tavaraa.⁹

Länsi-Suomessakin oli seutuja, joilla puuvillakankaiden menekki oli siksi hyvä, että niitä kannatti tuoda lähimaakunnista. Helsinki oli melko tärkeä Turun seudun puuvillakankaiden myyntipaikka. Porvoon tienoilta niitä kuljetettiin Kaakkois-Hämeeseen ja myytiin markkinoilla tai kulkukauppaa käyden. Hollolan ylisen kihlakunnan kruununvouti kertoi 1857, että puuvillakankaita ostettiin »kiertäviltä naishenkilöiltä, jotka tulevat Porvoon ympäristöstä, missä näitä kankaita valmistetaan».¹⁰ Hämeenlinnan markkinuutisissa ei mainita porvoalaisia puuvillakankaiden myyjiä, mutta sen sijaan näitä tuli sinne sekä Turusta että Porista. Vuoden 1857

⁸ ULKA Ea II: 125 akti 35/234, Ea II: 127 akti 20/287, Ea II: 166 akti 175/269; Suometar 1850: 13.

⁹ Suometar 1855: 13; Mfjk:n tiedustelu.

¹⁰ UL kuvk 1851—55, TPTK; ULKA Ea II: 125 akti 35/234. Mfjk:n tiedustelu.

talvimarkkinoilta kerrottiin, että »kankurit Turun ja Porin seuduilta kauppasivat 20:ssä kojussa pumpulikankaitansa», ja 1865 syysmarkkinoista puhuttaessa: »... näkyy nuot pumpulikangasten kutojat ja myyjät Turun seuduilta tekevän hyviä markkinoita, vaikka jo saavat paljon kilvoittelijoita itse Hämeestäkin. Kangassuojat olivat koko markkina-ajan piirittetyt ostajilta».¹¹ Pohjanmaankin markkinoita Turun ja Porin kankaiden myyjät ovat kokeilleet, sillä heitä kerrottiin olleen Vaasan juhannusmarkkinoilla 1856, mutta ei ole luultavaa, että kotikutoisia puuvillakankaita olisi viety Pohjanmaalle paljon ja säännöllisesti. Pohjalaisethan kutoivat niitä itse aika runsaasti.¹²

Kotikutoisten puuvillakankaiden vienti toisiin maakuntiin lie-nee tapahtunut osittain kudonnan kustantajien toimesta, mutta oli myös kankaiden välittäjiä, jotka hankkivat ainakin osan myymistään puuvillakankaista ostamalla ne kutojilta. Selvin viittaus kankaiden välityslikkeeseen on kahdessa Suomen Talousseuran 1850 laatimassa kertomuksessa: niissä puhutaan kankaiden »välittäjinä toimivista ostajattarista» ja sanotaan, että kutojien täytyi toisinaan myydä kankaat näille velaksi, vieläpä ankaran kilpailun vaikeutettua puuvillakankaiden myyntiä usein pitkäköhllä maksuajalla, mikä tietysti aiheutti tappiota. Tällainen kuvaus ei voi mitenkään tarkoittaa kustannusjärjestelmää, varsinkaan kun samalla vielä puhutaan kutojien itse ostamasta puuvillalangasta.¹³ Luultavasti kankaiden välittäjillä on ollut suurikin merkitys. Mainittakoon vielä, että Paimiosta kerrottiin 1857 puuvillakankaita kudotun »turkulaisten tilaamina», mikä on tosin epämääräinen sanonta, mutta viittaa pikemmin kankaiden myyntiin kuin kustantajille kutomiseen.¹⁴ Näyttää hyvin mahdolliselta, että välittäjät todella tilasivat kankaita toimimatta silti kustantajina: johan tämäkin menettely oli omiaan lisäämään sekä välittäjän että kutojan varmuutta. Markkinauutisten maininnat puuvillakankaiden runsaasta tarjonnasta taas viit-

¹¹ Suometar 1857: 3; Hämäläinen 1865: 38.

¹² Wasabladet 1856: 9.

¹³ Finlands Allmänna Tidning 1850: 271; *STS Redogörelser* 1848—50 8—9.

¹⁴ Mfjk:n tiedustelu.

taavat siihen, että osa turkulaisten välittäjien kaukaisille seuduille myymistä kankaista oli ostettu Turun torilta ilman mitään aikaisempia sopimuksia.

Kotikutoisten puuvillakankaiden vienti keisarikuntaan

Kotikutoisen puuvillakankaan vienti maastamme Ruotsiin oli aivan merkityksetöntä; Ruotsin tullitilastonkin mukaan se ylitti vain ani harvoin edes tuhannen kyynärän vuosimäärän. Sinä aikana, jolloin kankaiden vienti Ruotsiin kävi vielä päinsä, meidän puuvillakankaiden tuotantomme olikin vähäistä. Kun kudonta sitten alkoi lisääntyä, Ruotsin tuontitulli esti jo puuvillaisten ja pian muidenkin kankaiden viennin.¹ Sitä sopivampia kotikutoisten puuvillakankaiden myyntipaikkoja tavattiin etelästä ja idästä, keisarikunnan lähimmistä osista. Näiden kankaiden vienti Suomenlahden yli alkoi pienessä mitassa jo vuoden 1820 tienoilla, tosin tiettävästi vain suppealta alueelta Tammisaaren tienoilta. Suomen Talousseuran vuotta 1820 koskevassa kertomuksessa ilmoitettiin jo puuvillakankaita viedyn »Liivinmaalle», jossa niitä väitettiin ostettavan mieluummin kuin englantilaisia kankaita.² Jälkimmäinen väite tuntuu melko optimistiselta, mutta muuten tieto on ilmeisesti oikea, vaikka Liivinmaan sijasta olisi kai pitänyt puhua Virosta. Tammisaaren tullin vanhin tässä kysymykseen tuleva asiakirja on peräisin vuodelta 1823, ja sen mukaan kaupungista oli viety ulkomaille 1 415 kyynärää puuvillakangasta; määräraippaa ei mainita, mutta melko varmasti se oli Tallinna kuten miltei aina seuraavinkin vuosina. Vuodesta 1825 lähtien Tammisaaren puuvillakankaan vientiä voi seurata tarkemmin, ja se osoittautuu 1820-luvun jälkipuoliskolla ja 1830-luvulla jokavuotiseksi. Kankaan määrästä ei yleensä saa tarkkaa selkoa, koska saman aluksen viemät erilaatuiset kankaat on laskettu kaikissa asiakirjoissa yhteen. Kaikkiaan kotikutoisia kankaita vietiin vuosittain keskimäärin seuraavasti:

¹ KKoll. årsb. Uth. 4; Kauppatasearviot.

² *STS Redogörelser* 1819—20 19—20.

1825—29	2 999	kyynärää
1830—34	3 909	»
1835—38	11 764	»

Kun jokseenkin jokaisessa ko. vuosina Tammisaaresta viedyssä kangaslähetyksessä oli mukana puuvillaista, niin on selvää, että tämä muodosti hyvin huomattavan osan kaupungin viemästä kotikutoisesta kankaasta. Tammisaari ja sen lähipitäjät olivat suomalaisten puuvillakankaiden keisarikuntaan suuntautuneen viennin uranuurtajia, vaikka ne myöhemmin jäivätkin toisten kudontaseutujen varjoon. Tämä varhainen puuvillakankaan vienti suuntautui miltei yksinomaan Tallinnaan, kuten melkein kaikki muukin Tammissaaren merikauppa. Nähtävästi juuri erikoisen kiinteät kauppasuhteet tähän kaupunkiin aiheuttivatkin sen, että tammisaarelaiset ensimmäisinä huomasivat puuvillakankaiden sikäläiset menekkimahdollisuudet. Vain ani harvoin tammisaarelainen alus vei muuttaman kangaspakan Pietariin, Virumaalla olevaan Kundan satamaan tai jopa Kuurinmaan Liepajaan (Libauhun).³

Muu Suomi aloitti puuvillakankaiden viennin keisarikuntaan ainakin meritietä käyttäen tietävästi toistakymmentä vuotta myöhemmin kuin Tammisaari. Turkulaiset ryhtyivät kokeilemaan sitä 1830-luvun alkupuoliskolla — ensimmäinen tieto on vuodelta 1834 — eikä tämän kaupungin puuvillakankaiden vienti itään tai etelään maan rajojen yli noussut vuoteen 1836 mennessä vuosittain edes tuhanteen kyynärään. Mutta sitten alkoi nopea kehitys. Vuodesta 1835 lähtien puuvillakangas ilmestyi myös Helsingin tullikamarin vienti-ilmoituksiin, ja täälläkin sen määrät kasvavat seuraavina vuosina nopeasti. Kun Helsingissä ja sen lähipitäjissä ei Sipoota lukuun ottamatta tiedetä kudotun juuri lainkaan puuvillakangasta myyntiä varten, niin on selvää, että siellä tullatut kankaat oli pääasiallisesti tuotu muualta. Uudenmaan läänin kuvernööri ilmoittikin vuosia 1851—55 koskevassa kertomuksessaan, että Helsingissä laivattuja kankaita ei ollut kudottu siellä eikä läheisellä maaseudullakaan, vaan niitä olivat tuoneet pääasiallisesti »Turun

³ Kauppatasearviot; Tammisaaren tullikamarin päiväkirja 1825—39, TKA.

länistä» kotoisin olevat kankaanmyyjät, jotka lähettivät kankaansa maan rajojen yli kysynnän osoittauduttua Helsingissä riittämättömäksi.⁴

Tämä lausunto sisältää varmasti osan totuutta, mutta luultavasti vain pienemmän osan. Porvoon maistraatti nimittäin totesi 1849, että kaupungissa kudottuja puuvillakankaita vietiin keisarikuntaan paitsi maitse ja Porvoon satamasta myös Helsingin kautta. Tämän ilmoituksen taustaksi voi asettaa eräitä seikkoja: että Porvoosta vietiin vuosittain keisarikuntaan monta kymmentä tuhatta kyynärää puuvillakankaita — tämä todistetaan vähän tuonnempana — että näistä hyvin luultavasti vietiin suuri osa meritse Tallinnaan ja että niitä vietiin toisaalta useimmiten vain pieni määrä Porvoon tullikamarin kautta. Näistä seikoista ei voi juuri muuta päätellä, kuin että meritse viedyistä Porvoon kankaista on useimmiten suuri osa laivattu Helsingissä. Ei ole vaikea huomata, mistä tämä on johtunut. Turun kankaanmyyjien voi todeta jo 1840-luvun alkuvuosista lähtien käyttäneen kankaita keisarikuntaan lähettäessään melkein aina höyrylaivoja, jotka harjoittivat säännöllistä vuoroliikennettä Turusta Helsinkiin, Tallinnaan ja Pietariin. Porvoon kankaanviejät huomasivat tietenkin turkulaisten tavoin höyrylaivat edullisiksi, ja kun nämä eivät poikenneet Porvooseen, niin porvoolaiset kuljettivat kankaansa Helsinkiin ja laivasivat ne siellä höyryalukseen. Luonnollisesti ne tarkastutettiin juuri tällöin tullimiehilläkin. Kaiken kaikkiaan Helsingissä tullatuista kotikutoisista puuvillakankaista suurin osa on varmaan ollut kotoisin Porvoon eikä Turun seudulta, muutamia vuosia ehkä lukuun ottamatta.⁵

Suomen tullikamarien kotikutoisen puuvillakankaan vientiä koskevat ilmoitukset on koottu seuraavalla sivulla olevaan taulukkoon. Tietoja on saatavissa vain vuosilta 1835—59 eivätkä ne ole tältäkään ajalta täydelliset. He antanevat silti osapuilleen oikean kuvan tämän viennin kehityksestä. Ensimmäisiltä vuosilta ei ole tarkkoja

⁴ UL kuvk 1851—55, TPTK. Tässä kappaleessa, kuten koko alaluvussa, ovat päälähteenä Kauppatasearviot (VA), joita ei tästä syystä mainita muissa yksityisissä lähdeviitteissä.

⁵ ULKA I os. KD 27/242, 1850; Turun tuulaakitilit, TMA.

*Kotikutoisten puuvillakankaiden vienti meritse Suomesta keisarikuntaan
1835—59, kynnäroitä⁶*

Vuosi	Turusta	Tammi- saaresta	Helsingistä	Porvoosta	Muualta	Yhteensä
1835	547	.	1 914	—	93	(2 554)
1836	696	.	2 426	—	—	(3 122)
1837	6 445	.	8 508	—	76	(15 029)
1838	13 419	.	18 036	2 300	15	(33 770)
1839	25 332	16 500	23 686	—	20	65 538
1840	15 813	10 975	18 048	—	36	44 872
1841	43 162	9 500	9 954	—	—	62 616
1842	56 812	4 450	9 937	1 621	—	72 820
1843	47 542	5 800	12 835	—	321	66 498
1844	43 282	.	.	—	.	.
1845	95 369	2 500	16 300	5 981	122	120 272
1846	110 367	1 800	22 053	4 112	917	139 249
1847	116 201	300	18 217	21 589	827	157 134
1848	.	.	.	19 297	.	162 783
1849	140 160	23 004	22 617	22 497	7 323	215 601
1850	238 055	16 654	35 418	8 801	11 182	310 110
1851	198 766	8 561	45 586	—	753	253 666
1852	177 942	.	.	—	.	.
1853	131 044	7 002	55 271	2 451	—	195 768
1854	8 112	471	200	—	—	8 783
1855	—	—	—	—	—	—
1856	32 116	250	23 559	—	—	55 925
1857	47 134	1 210	.	—	—	.
1858	59 325	718	.	—	16	.
1859	75 128	1 379	.	—	—	.

⁶ Luvut otettu Kauppatasearvioista, paitsi että Turun numerot vv. 1844, 1845 ja 1852 ovat tuulaakitileistä (TMA) ja Porvoon v. 1848 kaupungin tullikamarin tileistä (Porvoon tullikamarin arkisto). Turun tuulaakitilit osoittavat muutamina vuosina vähän erilaisia vientilukuja kuin tullikamarin ilmoitukset. Mutta erot ovat pienet lukuun ottamatta vuotta 1845, jolloin tuulaakitileistä saatu vientimäärä on lähes 10 000 kynnäriä suurempi. Tuulaakitilejä on pidettävä luotettavampana lähteenä kuin tullikamarin yhteenvetoa, jota ei voi tarkistaa, kun taas tuulaakitilejä on käytetty tässä tutkimuksessa laskemalla vienti alukselta. — Ei liene syytä epäillä, että taulukon lukuihin sisältyisi tehdasteoisia kankaita. Ulkolaiset kankaat, transitotavara, ovat kauppatasearvioissa selvästi erotettavissa, ja Turun osalta tämä on vielä voitu tarkistaa monelta vuodelta tuulaakitileistä. Ei ole liioin merkkejä siitä, että kotimaista tehdaskutoista kangasta olisi viety meritse ennen vuotta 1857.

tietoja koko maan viennistä, koska Tammisaaren numerot puuttuvat, mutta joka tapauksessa aikaisempien vuosien vienti oli huomattavasti pienempi kuin vuoden 1839. Seuraavalla vuosikymmenellä kotikutoisen puuvillakankaan vienti lisääntyi nopeasti ja saavutti huippunsa vuoden 1850 tienoilla. Juuri ennen itämaista sotaa lienee vallinnut jonkinlainen laskukausi, mutta tämän luonne ja merkitys jää hämäräksi sodan sekoitettua pian asiat kokonaan. Se esti meritse tapahtuneen viennin melkein täydellisesti. Maitse kankaita vietiin varmaan enemmän kuin rauhan aikana, mutta tämä ei voinut korvata laivakuljetusta varsinkaan sen tähden, että tärkein myyntipaikka Tallinna oli ainakin kesällä saavuttamattomissa. Lisäksi sota vaikeutti tuntuvasti puuvillan saantia. Vuosina 1857—59 voidaan vielä seurata Turun kankaiden vientiä ja todeta sen kohovan hitaasti sodanaikaisesta aallonpohjastaan. Porvoon kankaanviennin sodanjälkeinen kehitys jää sen sijaan hämäräksi, koska Helsingin tullikamarin ilmoituksista ei saa enää 1850-luvun lopulla selville kotikutoisen puuvillakankaan vientiä. Jo 1857 Helsingissä tullattiin lievästi sanoen epäilyttävän suuri määrä puuvillakankaita, 75 000 kynnärrää, siis paljon enemmän kuin koskaan aikaisemmin ja huomattavasti enemmän kuin Turussa. Vientimäärän kohoamisen syy on helppo arvata, kun ensin todetaan, että Helsingistä vietiin keisarikuntaan vuonna 1858 jo 167 000 ja 1859 kerrassaan 537 000 kynnärrää puuvillakangasta. Tästä kaikesta on tietenkin vain pieni osa ollut kotikutoista ja pääosa Suomen puuvillatehtaiden tuotteita. Turunkaan kankaanvientiä ei voi seurata vuotta 1859 pitemmälle, koska määräpaikka on siitä lähtien ilmoitettu tuulaakiteleissä kovin ylimalkaisesti, ja tullikamarin ilmoitukset näyttävät kadonneen. Silti ensin mainitusta lähteestä näkee Turun seudun puuvillakankaiden viennin keisarikuntaan jatkuneen 1860-luvulakin.⁷

⁷ Vuoteen 1858 asti muilla Suomen puuvillatehtailla kuin Finlaysonilla ei ollut oikeutta viedä tuotteitaan keisarikuntaan. Finlayson käytti niitä Pietariin viedessään vielä 1850-luvulla aina maatietä, mutta kun tehdas alkoi 1850-luvun lopulla viedä kankaita suoraan Itämerenmaakuntiin, oli luonnollisesti käytettävä laivakuljetusta. Helsinki, jossa Turusta lähtevät, keisarikuntaan menevät höyrylaivat poikkesivat, oli sopivin laivauspaikka. Finlaysonin uusi

Eri satamien osuus puuvillakankaiden viennissä kannattaa laskea vain vuosilta 1839—53, ja näistäkin on jätettävä ottamatta huomioon vuodet 1844, 1848 ja 1852, joilta ei ole tietoja kaikista tullikamareista. Jäljellä olevina kahtenatoista vuotena Turussa tullattiin yhteensä 1 218 623 kyynärää, Helsingissä 289 922, Tammisaarella 107 046 ja Porvoossa 67 052 kyynärää sekä kaikissa muissa tullikamareissa yhteensä 21 501 ja koko maassa 1 704 144 kyynärää kotikutoista puuvillakangasta. Turun osuus kokonaisuudesta oli 71,5 %, Helsingin 17,0 %, Tammisaaren 6,3 %, Porvoon 3,9 % ja muiden satamien yhteensä vain 1,3 % koko viennistä. Kun tiedetään lisäksi, että suuri osa Helsingissä tullatuista kankaista oli kotoisin Porvoosta, niin puuvillakankaita keisarikuntaan lähettäneiden alueiden keskinäinen järjestys osoittautuu seuraavaksi: Turku ympäristöineen oli verrattomasti tärkein, Porvoon seutu toinen ja Tammisaaren seutu kolmas. Muulla Suomella ei ollut ainakaan meritse tapahtuneessa kotikutoisten puuvillakankaiden viennissä merkitystä; sellaisestakaan huomattavasta kudontakaupungista kuin Porista näitä ei viety lainkaan eikä Oulustakaan meritse. Vuonna 1849 Haminasta tosin vietiin noin 7 000 kyynärää puuvillakangasta ja seuraavana vuonna Loviisasta lähes 10 000 kyynärää, mutta kankaan viejänä on voinut näissäkin tapauksissa olla joku porvoolainen, joka on koettanut ostaa lähikaupungeista lisää kangasta tai sitten yrittänyt päinvastoin myydä jo niissä osan tavarastaan.

Porvoon seudulta keisarikuntaan viedystä puuvillakankaasta on muutamilta vuosilta numerotietoja Porvoon maistraatin kertomuksissa. Ne on laskettu ainakin vuodesta 1847 lähtien maistraatin antamista alkuperätodistuksista, jollaiset vaadittiin keisarikuntaan tullitta vietävistä puuvillakankaista, joten tiedot ovat tarkat ja luo-

vientisuunta herätti Venäjällä levottomuutta: tehtaan etuoikeuksien ei tahdottu myöntää koskevan koko keisarikuntaa. Tammikuun 21 päivänä 1859 voimaan astunut uusi kauppasopimus selvitti tässä suhteessa tilanteen ja myönsi muillekin Suomen puuvillatehtaille oikeuden viedä tuotteitaan keisarikuntaan, joten Helsingistä 1859 vietyihin kankaisiin voi jo sisältyä Forssan tehtaankin tuotteita (*Harmaja* 1920 727—729; *Kankovalta* 1934 202—203). — Turun 1860-luvun viennistä: Turun tuulaakitilit, TMA; *Jutikkala* 1957 I 93.

tettavat. Aikaisempien vuosien luvut on sen sijaan ilmoitettu vain tuhannen kyynärän tarkkuudella, eikä ole mainittu, onko nekin laskettu alkuperätodistuksista ja sitten vahvasti pyöristetty, vai perustuvatko ne pelkkiin arvioihin, jolloin niiden todistusvoima olisi vähäinen. Vuonna 1842 puuvillakankaita vietiin maistraatin ilmoituksen mukaan noin 8 000 kyynärää, 1843—1844 vuosittain vähän yli 9 000 kyynärää ja 1845—46 noin 30 000 kyynärää kumpanakin vuotena. Vuodesta 1847 lähtien Porvoon seudun puuvillakankaita vietiin seuraavat määrät:

1847	57 019	kyynärää	1854	21 298	kyynärää
1848	55 434	»	1855	23 072	»
1849	57 071	»	1856	28 166	»
1850	58 501	»	1857	41 575	»
1851	55 889	»	1858	39 540	»
1852	66 030	»	1859	40 000	»
1853	48 049	»			

Vertaamalla näitä lukuja sivulla 171 olevassa taulukossa esitettyihin Porvoon ja Helsingin vientilukuihin voi todeta, että jos tullikamarien ilmoituksissa ei ole pahoja puutteita, niin huomattava osa Porvoossa leimatuista kankaista on viety rauhan aikanaikin maitse Pietariin. Itämaisen sodan aikana leimattujen kankaiden määrä laski suuresti, ja saattaa päätellä, että kun sota vaikutti täten Porvoossa, niin sama koettiin varmaan vielä voimakkaammin Turussa, josta oli Pietariin pitempi matka. Sodan jälkeen Porvoon seudunkaan puuvillakankaiden vienti ei näytä kohonneen aivan entiselleen, mutta ilmeisesti se on jatkunut vielä 1860-luvullakin. Silloin maistraatti ei enää antanut tietoja kankaiden viennistä.⁸

Epäselvää on, missä määrin kauppapurjehdusta harjoittavat talonpojat ovat vieneet puuvillakankaita keisarikuntaan. Heillä oli oikeus purjehtia sinne Suomen tullikamareissa käymättä, mutta pelätyn puuvillakankaiden salakuljetuksen estämiseksi heidänkin

⁸ ULKA Ea II: 91 ja 107 (Porvoon maistr. kert. 1842—44 ja 1845—1847), Ea II: 127 akti 20/287 (maistr. kert. 1848—50); ULKA I os. KD 27/242, 1850; 29/242, 1851; 23/242, 1852; 27/242, 1853 ja 26/241, 1854; UL kuvk 1851—55 ja 1856—60, TPTK.

täytyi vuoteen 1859 saakka esittää keisarikunnan puolella alkuperätodistus. Siinä piti olla kerrassaan läänin kuvernöörin allekirjoitus, joten sen hankkiminen olisi tuottanut paljon vaivaa ja ajanhukkaa. Eri asia on, vaadittiinko keisarikunnan puolella tosiaan tämä todistus, jos tullimies näki ilman muuta, että kangas oli kotikutoista, minkä oppi varmaan melko helposti näkemään. Oli kuinka tahansa, talonpoikaisalukset ovat voineet viedä puuvillakangasta, mutta on mahdoton tietää, kuinka paljon ne ovat sitä vieneet.⁹

Kuten on jo mainittu, Turun tuulaakitileistä saa monelta vuodelta tarkat tiedot siitä, ketkä lähettivät tästä kaupungista keisarikuntaan viedyt kankaat. Tileissä on näet mainittu kunkin tavaraerän lähettäjä. Kotikutoisten puuvillakankaiden vienti keskittyi Turussa suuressa määrin muutamien harvojen naishenkilöiden käsiin heti siitä lähtien, kun niiden vienti pääsi jonkinlaiseen vauhtiin. Vuoteen 1853 mennessä Turun tuulaakitileissä mainitaan 60 henkilöä, jotka lähettivät jonakin vuonna vähintään 2 000 kynnärää kotikutoisia puuvillakankaita keisarikunnan tai kotimaan satamiin, ja näistä oli ainakin 80 % naisia. Mutta useimmat heistäkin veivät kankaita vain yhtenä tai parina vuotena. Seuraavaan taulukkoon on otettu Turun huomattavimmat puuvillakankaiden viejät, sellaiset, jotka lähettivät 1837—53 niitä meritse yhteensä vähintään 30 000 kynnärää lukuun ottamatta vuosia 1846 ja 1849, joiden tuulaakitilit ovat kokonaan tai osaksi hävinneet.

Kankaanviejän nimi ja elinvuodet	Viennin aloitusvuosi	Vientimäärä kynnärää
Kauppiaantytär Christina Catharina Forsblom (1797—1866)	1837	134 866
Kauppiaanleski Emilia Gustava Ström (1818—68)	1847	130 507
Perämiehenleski Anna Christina Sierck (1779—1871)	1842	130 173
Kirjansitojan vaimo Agatha Sofia Lindeman (1800—1874)	1840	104 590

⁹ *Harmaja* 1920 658—659, 696, 728.

Kankaanviejän nimi ja elinvuodet	Viennin aloitusvuosi	Vientimäärä kyynärää
Talollisentytär Ewa Sofia Calenius (1804—61)	1839	76 701
Kultasepänkisällin vaimo Carolina Lundgrén (1811—90)	1838	68 073
Merimiehentytär Johanna Maria Kurkelin (1801—72)	1841	60 727
Nahkurinkisällin leski Maria Elisabeth Lindfors (1792—1879)	1840	48 774
Tullimiehen vaimo Gustava Blomberg (1798—1873)	1841	44 290
Carolina Grönroos	1850	41 787
Laivurinleski Helena Albertina Lindroos (1799—1857)	1837	37 017
Neitsyt Magdalena Holmberg	1850	32 670
Puutarhurintytär Sofia Christina Sjöberg (s. 1819, Pietariin 1846)	1838	32 349

Näistä jatkoivat kankaiden vientiä itämaiseen sotaan saakka muut paitsi Pietariin siirtynyt neiti Sjöberg ja rouva Blomberg, joka lopetti 1848 leskeksi jäätyään ainakin meritse tapahtuneen kankaiden viennin. Viisi ensimmäistä jatkoi vientiä 1860-luvulle saakka. Yhteensä taulukossa mainitut 13 naista lähettivät vuosina 1840—53 (kahta edellä mainittua vuotta lukuun ottamatta) meritse 916 163 kyynärää kotikutoista puuvillakangasta, ja kun tämän kankaan koko vientimäärä Turusta oli samoina vuosina tuulaakitiilien mukaan 1 326 361 kyynärää, niin heidän osuutensa tästä oli 69 %.

Taulukossa mainitut henkilötäkään eivät yleensä vieneet vuodessa kovin suuria kangasmääriä. Heidän saman vuoden lähetyksistään voi laatia vuosilta 1840—53 seuraavan taulukon:

	alle 5 000	kyynärää	vuodessa	22	tapausta
5 000 — 10 000	»	»	38	»	
10 000 — 15 000	»	»	17	»	
15 000 — 20 000	»	»	8	»	
yli 20 000	»	»	7	»	

Alkuvuosina kankaita lähetettiin vain verrattain pieniä määriä: ennen vuotta 1845 vain Catharina Forsblom lähetti yhden keran yli 10 000 kynnärää vuodessa. Mutta 1850—52 rouvat Ström ja Sierck lähettivät joka vuosi yli 20 000 kynnärää puuvillakangaita ja muutkin taulukossa mainitut useimmiten yli 10 000 kynnärää. Emilia Ström lähetti 1850 jopa niin suuren määrän kuin 39 121 kynnärää kotikutoista puuvillakangasta. Lisäksi on hyvin luultavaa, että samat henkilöt, jotka veivät kankaita keisarikuntaan, toimittivat niitä huomattavia määriä myös kotimaan markkinoille ja sellaisiin kaupunkeihin, joissa puuvillakangaita ei kudottu myyntiä varten. Tästä on muuan todistekin: Agatha Sofia Lindeman tuomittiin 1841 Viipurin raastuvanoikeudessa salakuljetuksesta ja tullikavalluksesta, joten hän kävi kangaskauppaa myös Karjalassa myyden kotikutoisen ohella nähtävästi ulkolaisiakin kankaita.¹⁰

Useimpien Turun huomattavien kankaanviejien yhteiskunnallinen asema käy selville edellä olevasta taulukosta (Carolina Grönroosin ja Magdalena Holmbergin henkilöllisyyttä ei ole onnistuttu selvittämään, kun Turussa oli useampia samannimisiä, jotka voivat tulla kysymykseen), mutta kahta ensimmäistä on syytä tarkastella vielä lähemmin. Catharina Forsblomin isä kauppias Mikael Forsblom oli kuollut 1838, ja tytär vei kankaita yksityisenä pikkuyrittäjänä eikä kauppahuoneen osakkaana. Perinne on kyllä epäilemättä vaikuttanut, sillä isä oli vienyt pellavakangaita Ruotsiin ja oli lisäksi kotoisin Sauvosta, kuulusta kudontapitäjästä. Catharina Forsblom oli kuollessaan pahoin velkaantunut, niin että varat eivät läheskään riittäneet velkojen maksuun. Emilia Strömin puoliso kauppias Efraim Ström kuoli 1844, nähtävästi hyvin velkaisena (peruluetteloa ei ole löytynyt), koskapa leski joutui luovuttamaan eläessään kaiken omaisuutensa velkojille ja kuoli rutiköyhänä. Ström ei ollut vienyt sanottavasti kankaita ulkomaille, kun taas leski kävi kauppaa yksinomaan kotikutoisilla kankailla, pääasiallisesti puuvillaisilla. Silmäys muiden taulukossa mainittujen, ennen vuotta 1870 kuolleiden kankaanviejien peruluetteloihin osoittaa, että kaikki olivat vähävaraisia, monet pahoin velkaantuneita-

¹⁰ Turun tuulaaktilit, TMA; Turun RK; TMA:n henkikirjakortisto.

kin, lukuun ottamatta Ewa Caleniusta, jolta jäi noin 1 500 hopeaurplan omaisuus. Mitättömiä poikkeuksia lukuun ottamatta kukaan taulukossa mainituista henkilöistä ei vinyt ainakaan keisarikuntaan muuta tavaraa kuin kotitekoisia kudonnaisia. Kaikesta päättäen moni heistä sai hyvin tärkeän osan tuloistaan niillä harjoitetusta kaupasta, vaikka näyttääkin siltä, että tämä ei tuottanut kovin hyvin.¹¹

Turun puuvillakankaan viejien kauppamenetelmistä ei ole saatavissa nimeksikään lähempiä tietoja. Arvaamisen varaan jää, millä tavoin he pääasiallisesti hankkivat myymänsä kankaat: kustantamalla vai ostamalla. Peruluetteloissa ei ole tätä kysymystä valaisuvia tietoja; kankaanviejiltä ei esimerkiksi jäänyt lankavarastoja, minkä voisi tietysti ajatella viittaavan siihen suuntaan, että he eivät toimineet kustantajina. Toisaalta lienee mahdotonta keksiä syytä, joka olisi estänyt heitä hankkimasta ainakin jonkin verran myyntikankaita kätevää ja Turussa tunnettua kustannusjärjestelmää käyttäen. Onhan edellä (ss. 157–158) todettu kustantajiksi joukko turkulaisia, jotka olivat yhteiskunnallisesti ja kaiketi varallisuudeltaankin hyvin lähellä johtavien kankaanviejien tasoa. Joka tapauksessa on ilmeistä, että nämä kankaanviejät toimivat yhtä hyvin kustantajina kuin välittäjinäkin esiintyessään suuressa määrin luoton varassa, ilman mainittavia omia pääomia, ja Suomen Talousseuran aikaisemmin mainittu ilmoitus, että kutojien täytyi usein myydä kankaansa välittäjille velaksi, tulee täten hyvin ymmärrettäväksi. Pääoman puute luonnollisesti haittasi kustannustoiminnan kehittymistä, etenkin kun Turussa näyttää olleen kova kilpailu: puuvillakankaiden viennin ollessa suurimmillaan ennen itämaista sotaa uusia kankaanviejiä ilmestyi kuin sieninä sateella, mikä tietenkin vähensi pahoin sitä hyötyä, joka entisillä olisi muuten ollut hyvistä

¹¹ Turun tuulaakitilit, TMA; Turun RK; Catharina Forsblomin, hänen myös kankaita vieneen sisarensa Maria Lovisa Forsblomin, Albertina Lindroosin, Anna Söderlundin ja Eva Ekmanin (vähäisempiä kankaanviejiä), tullimies C. G. Blombergin, Emilia Strömin ja Ewa Caleniuksen peruluettelot, TMA. Mainittakoon, että Catharina Forsblomia rangaistiin viinanmyynnistä ja Johanna Kurkelinia näpistelystä (Turun RK), mikä myös osoittaa heidän sosiaalisen asemansa vaatimattomuutta.

konjunkttureista. Epäselväksi jää myös, seurasivatko kankaanviejät itse tavarán mukana, vai lähetettiinkö se ennakkosopimusten nojalla Tallinnassa ja Pietarissa toimiville agenteille tai tukkuostajille. Tuntuu kyllä jokseenkin uskomattomalta, että esim. sellainen vanha rouva kuin Christina Sierck olisi voinut aina seurata kangaslähetystään meren yli huolehtiakseen itse sen myynnistä. Mutta kuten jo on korostettu, puuvillakankaiden myynnissä oli joka tapauksessa tarpeen suuri asiantuntemus, ja sitä näillä vaatimattomilla turkulaisilla kangaskauppiaille on varmasti ollut.

Käytettävissä olevista lähteistä saa — siirtyäksemme taas yleisemmille linjoille — tietoja myös siitä, mihin keisarikunnan satamiin Suomen kotikutoisten puuvillakankaiden vienti suuntautui. Tämä koskee ennen kaikkea Turkoa, jonka tuulaakitileistä saa muutamilta vuosilta sangen tarkat tiedot. Näiden luotettavuus ei ole kuitenkaan yhtä suuri kuin niiden yksityiskohtaisuus, sillä kun kankaat yleensä lähetettiin höyrylaivoissa, jotka kävivät matkansa varrella useassa satamassa, niin tavaroiden määräsatamaa ei ole aina merkitty oikein huolellisesti. Toisinaan on koko joukko kankaita merkitty lähetetyiksi Helsinkiin, jonne alus ensimmäiseksi suuntasi matkansa, vaikka tullikamarin ilmoituksen nojalla voi päätellä, että niiden todellinen määräpaikka on ollut Tallinna tai Pietari. Joskus kankaiden määräpaikka on taas ilmoitettu aivan ylimalkaisesti. Ei ole tarkoituksenmukaista ottaa huomioon sellaisia vuosia, joina määräsatamat on kovin suureksi osaksi merkitty jollakin tavoin epäilyttävästi; seuraavasta taulukosta on jätetty pois ne vuodet, joina tämä koskee yli kolmatta osaa Turusta lähetetyistä puuvillakankaista. Jäljelle jäävinä vuosina kotikutoisten puuvillakankaiden määräsatamat olivat seuraavalla sivulla olevan taulukon mukaiset. Niistä puuvillakankaista, jotka vietiin Turusta ko. vuosina varmasti tai mahdollisesti keisarikuntaan, vietiin 47,0 % Tallinnaan, 32,9 % Pietariin, 8,5 % Riiikaan, 1,1 % Kuresaareen, 0,1 % Haapsaluun ja 10,3 % joko Helsinkiin tahi lähimpiin keisarikunnan satamiin. Pietarin ja varsinkin Tallinnan suuri merkitys näiden kankaiden myyntipaikkana näkyy tilastosta mitä vaakuuttavimmalla tavalla.

Turusta vietyjen kotikutoisten puuvillakankaiden määräsatomat vuosina 1841—52, vientimäärät kyynäroitä¹²

Vuosi	Helsinki	Pietari	Tallinna	Haapsalu	Kuresaar	Riika	Yhteensä
1841	9 182	12 424	17 909	1 200	—	—	40 715
1842	14 150	28 429	14 174	—	—	—	56 753
1843	—	15 062	32 329	—	—	250	47 641
1844	—	15 888	27 394	—	—	—	43 282
1845	—	55 444	39 925	—	—	—	95 369
1847	17 066	42 565	44 111	—	—	11 117	114 859
1850	28 291	69 027	102 558	—	4 028	34 899	238 803
1851	18 138	56 393	119 702	—	4 514	17 033	215 780
1852	21 835	51 365	97 236	—	3 315	26 026	199 777
Yht.	108 662	346 597	495 338	1 200	11 857	89 325	1 052 979

Turun lisäksi on tietoja Porvoossa tullatun puuvillakankaan määräsatomista vuosilta 1845—59. Näinä vuosina siellä tarkastettiin kaikkiaan 85 889 kyynäroä puuvillakangasta. Siitä vietiin 62 995 kyynäroä (73,3 %) Tallinnaan, 21 736 kyynäroä (25,3 %) Riikaan ja 1 158 kyynäroä (1,3 %) Pietariin. Tämä aineisto sisältää vain vähäisen osan mainittuina vuosina keisarikuntaan lähetetyistä Porvoon seudun puuvillakankaista, mutta siitä näkee, että Tallinna oli porvooolaisille mitä tärkein myyntipaikka. Muistitietokin tukee tätä käsitystä.¹³ Mitä tulee Tammissaareen, niin sieltä lähteneiden alusten määräsatomista on tietoja vain vuoteen 1839, mutta kun tämän kaupungin kankaiden vienti oli suuntautunut siihen saakka käytännöllisesti katsoen kokonaan Tallinnaan, on täysi syy otaksua, että näin oli 1840- ja 1850-luvuillakin.

Suomen kotikutoisten puuvillakankaiden viennistä Tallinnaan on tietoja myös Tallinnassa toimineen Suomen kauppa-asiamiehen tulliviranomaisilta saamissa tilastoissa. Ensimmäinen vuosi, jolta

¹² Turun tuulaakitilit, TMA.

¹³ Porvoon tullikamarin arkisto, tilit; *Hartman* 1906—08 III 617.

Tallinnaan tuodun Suomen puuvillakankaan määrä tunnetaan, on vuosi 1837; silloin sitä tuotiin 26 300 kyynärrä. Vuosilta 1841—63 on selvästi ilmoitetut tiedot vuotta 1859 lukuun ottamatta. Suomesta Tallinnaan viedyn kotikutoisen puuvillakankaan määrät olivat seuraavat:

1841	46 900	kyyn.	1849	113 600	kyyn.	1857	89 300	kyyn.
1842	41 700	»	1850	204 000	»	1858	104 000	»
1843	50 300	»	1851	196 000	»	1859	.	»
1844	38 700	»	1852	183 500	»	1860	55 400	»
1845	61 000	»	1853	163 300	»	1861	53 100	»
1846	74 000	»	1854	1 270	»	1862	35 400	»
1847	102 000	»	1855	—		1863	102 000	»
1848	111 400	»	1856	45 300	»			

Näitä lukuja voi verrata vuosien 1841—43, 1845—51, 1853 ja 1856 osalta Suomen tullitilastosta saatuihin kotikutoisen puuvillakankaan vientimääriin, jotka on esitetty taulukossa s. 171. Noina kahtenatoista vuotena Suomesta ilmoitetaan viedyn kaikkiaan 1 812 442 kyynärrä kotikutoista puuvillakangasta, kun taas Tallinnaan ilmoitetaan tuodun Suomesta 1 209 500 kyynärrä sellaista kangasta eli 67 % ensin mainitusta luvusta. Tullitilastoihin ei tietysti voi tässäkin tapauksessa ehdottomasti luottaa, mutta silti vertailun tulos todistaa, että muualtakin kuin Turusta keisarikuntaan vietyjen puuvillakankaiden tärkein määräpaikka oli Tallinna. Kun yllä olevan taulukon lukuja vertaa Turun tuulaakitileistä saatuihin tietoihin Tallinnaan viedyistä kangasmääristä (edellisellä sivulla), osoittautuu, että Tallinnaan on tuotu hyvinkin paljon puuvillakankaita muista Suomen satamista kuin Turusta. Vasta jos oletetaan, että Tammisaaresta, Helsingistä ja Porvoosta meritietä keisarikuntaan viety puuvillakangas vietiin pääasiallisesti Tallinnaan ja että myös melkein kaikki Turun tuulaakitilien mukaan Helsinkiin viety kangas vietiin todellisuudessa Suomenlahden vastarannalle, saadaan kokoon sentapaisia kangasmääriä, joita Tallinnaan ilmoitetaan tuodun. Mutta tämä kaikki onkin hyvin mahdollista, jopa Tammisaaren osalta suorastaan varmaa ja Porvoonkin osalta luultavaa. Lisäksi on tosin otettava huomioon sekin mah-

dollisuus, että puuvillakankaita on viety Tallinnaan talonpoikaisaluksin, joiden ei tarvinnut käydä Suomen tulliasemilla.¹⁴

Tallinnan tullitilasto on siitäkin hyödyllinen, että Suomen kotikutoisten puuvillakankaiden vienti näkyy siinä vuoteen 1863 saakka. Se lisääntyi vain ensimmäisinä itämaisen sodan jälkeisinä vuosina, mutta joutui sitten selvään vastatuuleen jo ennen Yhdysvaltain sisällissotaa eikä päässyt kohoamaan lähellekään 1850-luvun alkuvuosien tasoa. Tämän ilmiön syitä tilastosta ei näe, mutta tärkein on varmasti ollut tehdastekoisten kankaiden kiristynyt kilpailu. Kuten edellä (ss. 172—173) on osoitettu, meikäläinen Finlaysonin tehdas ryhtyi viemään vuodesta 1857 lähtien huomattavasti puuvillakankaita Itämerenmaakuntiin, ja lisäksi Viron ensimmäinen ja pitkän aikaa ainoa puuvillatehdas Kreenholmi Puuvillasaaduste Manufaktuuri aloitti 1858 toimintansa Narvassa. Kreenholmin kutomokin pantiin käyntiin jo seuraavana vuonna, mutta sitäpaitsi tämän tehtaan alusta pitäen huomattava langantuotanto on voinut lisätä joksikin aikaa Viron kotikudontaa.¹⁵

Pietarissa toimineen Suomen kauppa-asiamiehen raporteista ei ole paljon hyötyä kotikutoisen puuvillakankaan vientiä tutkittaessa, koska kankaiden määrä on ilmoitettu hänen tilastoissaan pakkoina, säkillisinä tai muina epämääräisinä yksikköinä. Niiden raha-arvoistakaan ei voi juuri tehdä päätelmiä, kun ei tunneta, miten näihin arvoihin on päädytty. Sen näistä raporteista kyllä näkee, että Suo-

¹⁴ Tallinnan kauppa-asiamiehen kertomukset, VA. — Suomen Riissa toimineen kauppa-asiamiehen raporteissa on käyttökelpoiset tiedot sinne 1851—52 tuotujen suomalaisten puuvillakankaiden määrästä. Se oli 1851 60 677 ja 1852 38 066 kynnärää. Varsinkin vuoden 1851 luku osoittautuu yllättävän suureksi, kun sitä vertaa Turusta samana vuonna Riikaan viedyn puuvillakankaan määrään (taulukko s. 180). Suomesta (kauppa-asiamiesten tietojen mukaan) Tallinnaan ja Riikaan viedyn sekä Turusta Pietariin ja Kuresaareen lähetetyn puuvillakankaan yhteenlaskettu määrä oli vuonna 1851 317 584 kynnärää, siis 63 918 kynnärää enemmän kuin Suomen tullikamarien ilmoituksista saatu määrä (taulukko s. 171). Ero voi johtua ainakin osaksi siitä, että kankaita vietiin talonpoikaisaluksilla, mutta Suomen tullitilastossa voi olla muistakin syistä johtuvia puutteellisuksia. (Riian kauppa-asiamiehen kertomukset Vvtk KD 16/506, 1852 ja 10/505, 1853.)

¹⁵ *Anderson* 1934; *Michelson* 1926 589—590.

men puuvillakankaita vietiin Pietariin myös maitse, usein suurilta vaikuttavilla määrillä. Mutta tämän jokseenkin käyttökelvottoman aineiston sivuuttaenkin voi jo Turun tuulaakileistä saatujen tietojen nojalla sanoa varmasti, että Pietari oli kotikutoisen puuvillakankaamme toiseksi tärkein vientipaikka. Maitse tapahtuneen viennin ansiosta Pietari ei ehkä kaiken kaikkiaan jäänyt kovin paljon Tallinnasta. Pietarin ympäristöönkin on viety puuvillakankaita: Teerijärveltä sanotaan 1850- ja 1860-luvuilla viedyn niitä Inkerinmaalle.¹⁶ Oulussa kudottuja puuvillakankaita kerrotaan viedyn jonkin verran Vienan Karjalaan; tästä on tietoja 1840-luvulta, mutta ei enää myöhemmältä ajalta.¹⁷

Kankaiden lisäksi keisarikuntaan vietiin vähän puuvillaisia huiveja, vuosina 1835—59 Suomen tullikamarien ilmoitusten mukaan seuraavat määrät:

1835	24	kpl	1844	.	1852	.		
1836	168	»	1845	6 053	kpl	1853	7 337	kpl
1837	360	»	1846	5 484	»	1854	—	
1838	1 549	»	1847	5 653	»	1855	—	
1839	3 196	»	1848	.	1856	2 437	»	
1840	2 087	»	1849	5 479	»	1857	5 050	»
1841	3 526	»	1850	9 824	»	1858	7 960	»
1842	5 049	»	1851	13 999	»	1859	13 941	»
1843	5 895	»						

Lisäksi tunnetaan Turusta vietyjen puuvillahuivien määrä vuosilta 1844 ja 1852: 2 828 ja 8 061 kappaletta.¹⁸ Huivit näyttävät olleen Turun seudun erikoistuote, sillä yllä olevan taulukon lukujen summa on 105 071 huivia, ja näistä 98 674 kappaletta eli 94 % kaikista vietiin Turusta. Ei ole kumminkaan mahdotonta, että huivit on joissakin tullikamareissa laskettu mukaan puuvillakankaan kyynäramääriin.

¹⁶ Pietarin kauppa-asiamiehen kertomukset, VA; Kruunupyynn nimismiehen arkisto, kert. 1851—65, VMA.

¹⁷ Oulun lääninkansl. ark. KD 38/134, 1845 ja 31/148, 1848 (OMA); Senaatin tal. os. KD 135/330, 1845.

¹⁸ Turun tuulaakitilit 1844 ja 1852, TMA.

Turun tuulaakitileistä saa muutamilta vuosilta täsmälliset tiedot puuvillahuivienkin viennin määräsataamista, nimittäin vuosilta 1843—45 ja 1850—52. Kaikkina näinä vuosina Turusta ilmoitetaan viedyn meritse yhteensä 44 704 kappaletta puuvillahuiveja, joista 27 039 kappaletta eli 60,5 % ilmoitetaan viedyn Tallinnaan, 9 021 (20,2 %) Pietariin, 5 540 (12,4 %) Kuresaareen, 1 083 (2,4 %) Riikaan ja 2 021 (4,5 %) Helsinkiin. Huivienkin myyntipaikkana Tallinna näyttää siis olleen verrattomasti tärkein.¹⁹ On siis odotuksenmukaista, että Tallinnan tullitilaston ilmoittamat Suomen puuvillahuivien tuontiluvut ovat useimmiten lähellä Suomen vientilukuja. Eniten huiveja tuotiin Tallinnaan vuosina 1850—53, nimittäin 7 000—10 000 kpl vuodessa. Samaan aikaanhan puuvillakankaankin vienti Suomesta Tallinnaan oli korkeimmillaan.²⁰ Maastamme Pietariin vietyjen puuvillahuivien määrä ilmoitetaan siellä toimivan kauppa-asiamiehen raporteissa kappalelukuna vain muutaman keran. Määrät ovat yleensä hyvin pieniä, mutta ne voivat tietysti olla puutteellisia. Suuria määriä meritse tuotuja huiveja mainitaan vuonna 1846, nimittäin 2 257 kappaletta. Maitsekin huiveja vietiin Pietariin, vuonna 1845 asiamiehen tietojen mukaan 1 522 kappaletta, muulloin vähemmän. Nämäkin tiedot viittaavat siihen, että Pietari ei ollut huivien myyntipaikkana Tallinnan veroinen.²¹

Nenäliinat olivat kolmas laji keisarikuntaan vietyjä kotikutoisia puuvillatuotteita. Niitä vietiin tullitilaston mukaan vuodesta 1835 lähtien, 1841—53 (vuosia 1844 ja 1852 lukuun ottamatta) yhteensä 12 015 kappaletta ja siis keskimäärin 1 200 kappaletta vuodessa, pääasiallisesti Turusta. Tallinna oli tämän vähäisen viennin ehdottomasti tärkein määräraikka.²²

Kotikutoisten puuvillakankaiden keisarikuntaan suuntautunut vienti pääsi vauhtiin 1830-luvun jälkipuoliskolla ja kohosi runsaimmilleen ennen itämaista sotaa, mutta ei saavuttanut tämän aiheut-

¹⁹ Turun tuulaakitilit 1843—45 ja 1850—52, TMA.

²⁰ Tallinnan kauppa-asiamiehen kertomukset, VA.

²¹ Pietarin kauppa-asiamiehen kertomukset, VA.

²² Turun tuulaakitilit, TMA.

taman lamakauden jälkeen enää entistä kukoistustaan. Puuvillakankaiden vienti keisarikunnan puolelle ei ollut aivan yhtä mutkatonta kuin pellavaisten, sillä kotikutoisistakin puuvillakankaista täytyi vuosina 1811—59 hankkia läänin kuvernöörin tai kaupungin maistraatin todistus siitä, että ne oli kudottu Suomessa. Tällainen alkuperätodistus vapautti nämä kankaat keisarikunnan kantamasta tuontitullista, ja 1838 sama menettely ulotettiin myös rahvaan käyttöön tarkoitettuihin halpoihin puuvillahuveihin, joista oli siihen asti kannettu ainakin teoriassa tulli, seurasipa niitä alkuperätodistus tai ei.²³ Kun enimmäkseen puuvillakankaat vietiin välittäjien tai kustantajien toimesta, niin alkuperätodistuksen hankkiminen ei tuottanut suurtakaan haittaa; sehän voitiin pyytää maistraatilta samalla kertaa suurehkolle kangaserälle. Puuvillakankaiden kysyntä oli luonnollisesti valtava sellaisissa kulutus- ja kauppakeskuksissa kuin Pietari, Tallinna ja Riika, ja jonkin aikaa Suomen naisten valmistamaa kotikutoista saatiin viedyksi niihin tyydyttävän edullisesti. Mutta tämän viennin kukoistuskauti jäi sangen lyhyeksi, pääasiallisesti kai tehdastuotteiden kasvavan kilpailun takia.

Puuvillakankaiden kudonnan levinneisyyteen vaikuttaneet tekijät

Myyntiä varten harjoitetun puuvillakankaiden kudonnan levinneisyys muistutti monessa suhteessa pellavankudonnan levinneisyyttä, varsinkin tietysti siinä, että nämä kotiteollisuudenhaarat kukoistivat kumpikin ennen kaikkea Turun ja Porvoon seuduilla. Puuvillakankaiden kudonta olikin teknillisesti niin lähellä pellavankudontaa, että se liittyi uudesta raaka-aineesta huolimatta täysin saumattomasti näiden seutujen perinteelliseen kotiteollisuuteen ikään kuin vuosisataisen pellavankudonnan uutena haarana. Mutta toisaalta puuvillakankaiden kudonnan levinneisyydessä on pellavankudontaan verraten merkittäviä eroja. Ensiksikin puuvillakankaita kudottiin jonkin aikaa runsaasti myyntiä varten Porin, Raahan ja Oulun kaupungeissa — ehkä myös Kristiinankaupungissa — joissa

²³ *Harmaja* 1920 658—659; VSV akti 46 v. 1836 ja akti 32 v. 1837.

pellavakankaita ei tiedetä kudotun myytäväksi. Toiseksi Länsi-Savon muuten huomattava kudontaseutu ei tuottanut tässä käsiteltynä aikana lainkaan puuvillakankaita myytäväksi, ja missään muuallakaan sisämaassa niiden kudonta ei ehtinyt kehittyä 1860-luvulle mennessä niin runsaaksi, että sillä olisi ollut mainittavaa merkitystä ansiotyönä. Kaiken kaikkiaan myyntiä varten harjoitettu puuvillakankaiden kudonta keskittyi paljon suuremmassa määrin kuin pellavankudonta rannikolle, jopa sielläkin erikoisesti kaupunkeihin ja niiden lähiympäristöön (vrt. karttaan s. 149).

Tällaisen levinneisyyden aiheuttaneet tekijät ovat jokseenkin ilmeiset. Koko puuvillakankaiden käyttö ja valmistus oli uusi kulttuuri-ilmiö, joka levisi Suomeen lounaan suunnalta. Tästä seurasi ilman muuta, että rannikkoseutu sai niiden tuotannossa etumatkaa, jota sisämaa ei mitenkään pystynyt voittamaan muutamassa vuosikymmenessä — tuskinpa se saavutti 1860-luvulle mennessä rannikkoseutua edes puuvillakankaiden käytössä. Puuvillakankaiden kudonnan leviämistä hidastutti nimenomaan se seikka, että niiden raaka-aine oli ulkolaista, minkä vuoksi se oli helpompaa hankkia ja halvempaa rannikolla, erikoisesti rannikkoseudun kaupungeissa, kuin sisämaassa. Sen jälkeen kun puuvillalankojen kotimainen tehdas-tuotanto pääsi 1840- ja 1850-luvuilla hyvään vauhtiin, tämän tekijän vaikutus väheni tuntuvasti, mutta koska kehräämöt sijaitsivat kaikki maan länsiosassa, niin Itä-Suomen sisämaa jäi vieläkin — kun rautatietä ei ollut — raaka-aineen saannin puolesta epäedulliseen asemaan. Edellä on myös osoitettu, että puuvillakankaiden kudonnan ja myynnin organisoinnissa käytettiin menetelmiä — kustannusjärjestelmää ja välitysliikettä — jotka olivat erikoisesti omiaan kaupunkilaisten käytettäväksi. Tämäkin lisäsi Turun ja Porvoon seutujen kudonnan kilpailukykyä, niin että ne saattoivat jonkin aikaa hallita Hämeen, Karjalan ja Savon markkinoita. Useimmat tässä esitellyt tekijät olivat kumminkin luonteeltaan sellaisia, että niiden vaikutuksen voi ajatella lieventyneen jo 1860-luvulle mennessä, ja omaa käyttöä varten harjoitettu puuvillakankaiden kudonta on lisääntynyt ajanjakson lopulla sisämaassakin voimakkaasti. Ainakin Porin puuvillankudonnan 1850-luvulla tapahtunut taantuminen lienee johtunut suureksi osaksi juuri siitä, että

markkinat huononivat maalaisten ryhtyessä kutomaan itse puuvillakankaansa. Omiksi tarpeiksi kutovien naisten lisäksi puuvillakankaita tuottavalla ansiokotiteollisuudella oli tietysti koko ajan toinenkin vaarallinen kilpailija, nimittäin tehdasteollisuus, ensin vain ulkomainen, sitten jo omassa maassakin aloitettu. Nähtävästi tehdastekoisten kankaiden kilpailu vahingoitti jo tässä käsitellyn ajanjakson lopulla Suomen kotikutoisten puuvillakankaiden vientiä. Mutta ylipäänsä puuvillakankaiden ekspansio oli syrjäisessä maassamme silloinkin vasta alkuvaiheessaan. Niiden myyntiä varten harjoitetulla kotikudonnallakin oli vielä käyttämättömiä mahdollisuuksia, joiden turvin sillä on ollut elinvoimaa paljon myöhemminkin.

Villan kehruu ja kudonta

Villalanka kauppatavarana

Kotikehruisen villalangan myynnistä ei olisi autonomian ajan alkupuoliskolta tietoja kuin nimeksi, ellei olisi käytettävissä vientitilastoja. Kruununvoutien 1857 laatimissa kertomuksissa on vain muutamia ylimalkaisia mainintoja villalangan myynnistä, eikä näiden voi katsoa todistavan, että sitä olisi heidän mainitsemisensa pitäjissä kehrätty myyntiä varten tavallista enemmän. Sellaisessaakaan aineistossa kuin sanomalehtien markkinauutisissa ei käytännöllisesti katsoen milloinkaan mainita villalangan myynnistä. Lähteiden suuri vaitelaisuus osoittaa, että villalangalla ei ollut kotimaassa paljonkaan kysyntää. Tämä johtui tietenkin samoista syistä kuin pellavalangankin huono menekki, mutta lisäksi villalanka oli kalliimpaa kuin pellavainen. Kaupunkilaiset tietysti ostivat sitä jonkin verran.

Ruotsissakaan suomalaisella villalangalla ei näy olleen mainittavasti menekkiä, koskapa vientimäärät olivat kovin pienet. Ruotsin kauppakollegion kertomuksissa erilaiset langat on miltei aina laskettu yhteen. Vuonna 1816 villalanka mainitaan kumminkin erikseen, ja silloin sitä oli viety Suomesta 106 leiviskää. Tämä on suurin

määrä villalankaa, mitä tiedetään yhtenä vuotena Ruotsiin viedy. Jo 1820-luvulla sitä vietiin niin vähän, että sitä tuskin kannattaa mainita, tavallisesti ei edes leiviskää vuodessa, harvoin muiden tulliasemien kuin Degerbyn kautta.¹

Keisarikuntaan suuntautuneesta villalangan viennistä on ensimmäinen tieto vuodelta 1835, jolloin Pietarissa toimiva Suomen kauppa-asiamies kertoi sitä tuodun mainittuun kaupunkiin maatietä. Kun villalangan vienti Pietariin oli seuraavina vuosina säännöllistä ja verrattain runsasta, voi päätellä sitä harjoitetun jo aikaisemminkin. Käytettävissä olevista tiedoista päätellen langan vienti lisääntyi huomattavasti 1840-luvulla. Meritse sitä ei tosin viety kovin paljon silloinkaan, mutta maitse vietiin melkoisia lankamääriä. Parhaana kautena, vuosina 1845—52, keisarikuntaan ilmoitetaan viedyt seuraavat leiviskämäärät villalankoja:

Vuosi	Meritse	Maitse	Yhteensä
1845	16	362	378
1846	15	265	280
1847	39	68	107
1848	·	531	(531)
1849	137	676	813
1850	138	405	542
1851	76	365	441
1852	·	212	(212)

Viisisataa leiviskää on nykyisissä mitoissa 4 250 kg, ja 813 leiviskää, keisarikuntaan suuntautuneen langanviennin huippuluku, noin 6 900 kg. Talonpoikaisia pitkiä sukkia viimeksi mainitusta lankamäärästä olisi voitu kutoa lähemmäs 50 000 paria. Villasukkia vietiin vain parhaina vuosina näin runsaasti, mutta niiden rahallinen arvo oli tietysti paljon suurempi kuin langan. Jo 1850-luvulla villalangan vienti väheni taas tuntuvasti. Vuoden 1852 jälkeen 200 leiviskän määrä ylitettiin vuoteen 1865 mennessä tietä-

¹ KKoll. årsb. Uth. 4; Kauppatasearviot.

västi vain kolmena vuotena, ja suurin vuotuinen määrä, 1858 viety, oli vain 282 leiviskää.²

Ruotsiin viedystä villalangasta suurin osa oli ilmeisesti peräisin Varsinais-Suomesta. Keisarikuntaan sitä vietiin meritse säännöllisimmin Turusta mutta harvaksen monesta muustakin satamasta. Vaasasta sitä lähetettiin muutamina vuosina melko paljon, 1849 ja 1850 jopa 98 ja 91 leiviskää, siis 800 kg:n tienoille.³ Maitse vietyyn villalangan alkuperää on mahdoton selvittää. Siitä päättäen, että mikään osa maattamme ei näytä erikoistuneen villalangan myyntiin, sitä lienee kulkeutunut pieninä erinä Pietariin laajalta alueelta, luultavasti sekä talonpoikien että kiertävien kauppiaiden viemänä. On ymmärrettävää, että sellaista joka talossa valmistettua tavaraa jäi joskus oman tarpeen yli, ja nähtävästi siitä maksettiin Pietarissa sen verran, että liikenevä erä kannatti viedä sinne muun tavaran mukana.

Myyntiä varten harjoitetun villakankaiden kudonnan levinneisyys

Villakankaisia vaatteita on käytetty Suomessa ainakin roomalaiselta rautakaudelta lähtien, ja niiden merkitys on luonnollisesti ollut tällaisessa pohjoisessa maassa erinomaisen suuri. Vielä autonomian ajalla talonpoikaisen väen vaatetukselle oli ominaista kotikutoisen saran ja puolivillaisen, pellavaloimisen hamekankaan sekä muidenkin itse valmistettujen villakankaiden runsas käyttö, ja näiden kudonta kuului kaikkialla naisväen tärkeimpiin töihin. Epäilemättä villakankaat ovat esiintyneet historiantakaisesta ajasta lähtien myös myyntiartikkelina. Suomesta tiedetään ostetun 1500-luvulla sarkaa kruunun tarpeisiin, ja se oli siihen aikaan myös verrattain yleinen veroparseli; eri tavoin hankkimaansa sarkaa kruunu käytti mm. alemman palveluskuntansa palkkojen maksamiseen.¹ Ai-

² Kauppatasearviot; Pietarin kauppa-asiamiehen kertomukset, VA; *Suomen Virallinen Tilasto* I, 1 54. — Venäjälle vietyjen sukkiin pituutta ja paksuutta ei tunneta, mutta Suomessa tavallisesti käytetyt sukat painoivat 150 gramman tienoille pari.

³ Kauppatasearviot.

¹ *Pylkkänen* 1956 56, 60—61, 379—380; *Voionmaa* 1911 21.

nakaan kirjallisuudessa esitetyt tiedot eivät kuitenkaan viittaa siihen, että villakankaiden myynti olisi ollut mistään osasta Suomea ennen 1700-lukua huomiota herättävän runsasta.

Haminan rauhasta suuriin nälkävuosiin ulottuvana ajanjaksona Varsinais-Suomi tuotti runsaasti villakankaita niin kuin pellavaisia ja puuvillaisiakin. Niiden myyntiä varten harjoitetulla kudonnalla oli sikäläisellä maaseudulla vanhat perinteet, sillä jo vuonna 1641 Turkuun tuotiin pikkutulliluettelon mukaan vuoden alusta syyskuun 11 päivään mennessä maalta 1 922 kyynärää sarkaa. Tämä määrä on sinänsä pieni, ei edes neljättä osaa samaan aikaan tuotujen pellavakankaiden määrästä, mutta on syytä korostaa sitä seikkaa, että sarkaa oli jokunen kyynärä sangen monen kaupunkiin ajaneen talonpojan kuormassa, joten sen myynti näkyy olleen kyllä yleisenä tapana. Pääosa tästä sarasta oli epäilemättä Varsinais-Suomessa kudottua.²

Seuraavien miespolvien ajalta Varsinais-Suomen villakankaiden kudonnasta on sangen vähän tietoja. Aulis Oja on osoittanut, että 1719, siis isonvihan aikana, useimmista Varsinais-Suomen pitäjistä tuotiin Turkuun sarkaa, tosin vain hyvin vähän. Pehr Adrian Gaddin julkaiseman pikkutullitilaston mukaan kaikkiin Turun ja Porin läänin kaupunkiin tuotiin vuonna 1770 maalta yhteensä 12 437 kyynärää sarkaa ja 3 315 kyynärää muita villakankaita sekä 1780 vastaavasti 14 270 ja 3 531 kyynärää. Pääosa näistä kankaista tuotiin varmasti Turkuun, ja yhtä varmasti enin osa niistä oli kudottu Varsinais-Suomen maaseudulla; myöhemmän ajan tiedot oikeuttavat päättelemään näin.³ Samalla on kumminkin heti huomautettava, että nämä numerot antavat vähän myöhemmän ajan vientiluvuista päätellen vain hyvin kalpean kuvan siitä, mitä Varsinais-Suomen villakankaiden kudonta oli jo Ruotsin-ajan lopulla.

Kun villakankaiden kudonta on selvästi ollut Varsinais-Suomessa tärkeä kotiteollisuudenhaara, niin on suorastaan hämmästyttävää, kuinka vähän siitä on yksityiskohtaisia tietoja vielä autonomian ajaltakin. Pääsyyinä siihen on se seikka, että Suomen Talousseura

² VA 7025.

³ Oja 1956 60; Gadd 1783 112.

ei välittänyt sanottavasti muista kankaista kuin pellavaisista. Tämä vaikutti nähtävästi myös hallintovirkamiesten kertomuksiin, joissa villakankaat mainitaan an i harvoin. Käytettävissä olevien tietojen varassa on vaikea sanoa aivan varmasti, oliko Varsinais-Suomi villakankaiden kudonnan suhteen homogeenista seutua, vai oliko niidenkin tuotannolla painopisteensä jossakin osassa maakuntaa, kuten oli pellava- ja puuvillakankaiden kudonnan laita. Böckerin kokoelman tietojen nojalla voi vain sanoa, että villakankaita myytiin kaikista tai jokseenkin kaikista Varsinais-Suomen pitäjistä — sille seikalle, että tätä ei nimenomaisesti mainita neljästä tai viidestä seurakunnasta, ei kannata antaa erikoista todistusvoimaa.⁴ Lähempiä tietoja on saatavissa vain verrattain harvoista pitäjistä. Länneistä aloittaaksemme Taivassalon pitäjän talonpoikien mainittiin jo 1793 vievän Tukholmaan kotikutoista sarkaa.⁵ Vehmaan pitäjistä arveltiin eräässä Suomen Talousseuran mietinnössä vuonna 1818, että se »lienee ennen muita kyvykäs» villakankaiden kudonnasta, ja vielä 1857 Vehmaalta mainittiin myytävän niitä.⁶ Mynämäen kihlakunnan kruununvouti kertoi 1850-luvulla kahdestikin Nauvosta ja Korppoosta myytävän villakankaita, ja kun hän teki tämän käsitellessään koko kihlakuntaa, on ilmeistä, että näiden kankaiden kudonta oli hänen mielestään runsainta mainituissa saasaaristopitäjissä.⁷ Kemiöstä vuorineuvos Wolter af Petersén kertoi 1824 villakankaita myytävän huomattavia määriä kaupunkeihin, varsinkin Tukholmaan. Perniöstä ilmoitettiin 1825, että naiset kutoivat uutterasti villakankaita, joista osa myytiin Turkuun ja Tammisaareen, osa Ruotsiin.⁸ Edelleen on mainittava, että Piikkiön kihlakunnan kruununvouti ilmoitti 1857 villakankaita myytävän Sauvosta, Paraisista, Piikkiöstä ja Kaarinasta, mutta ei Paimiosta, kun taas Maskun kihlakunnan kruununvouti kertoi niitä myydyn

⁴ Böckerin kokoelma, VA. Tämä kokoelma ja Mfjk:n tiedustelu ovat koko alaluvun päälähteet, joita ei siitä syystä toisteta yksityisissä viitteissä.

⁵ *Lencquist-Eneberg* 1793 43.

⁶ STA D III 1, maakaupan vapauttamista koskeva mietintö.

⁷ Kruununvoudin kert. 1848—50 ja 1856—60, TMA.

⁸ *af Petersén* 1824 35; *Försök till en Beskrifning om Bjerno Socken*, käsik. (KM) 1825.

hänen alueeltaan mainittavammin vain Liedosta. Vielä 1860-luvulla kerrottiin sentään Maskusta, että useat kymmenet naiset kutoivat sarkaa myytäväksi.⁹

Turkuun tuotiin läheisistä pitäjistä meritse jonkin verran villakankaita, miltei yksinomaan sarkaa, ja tästä oli sängen suuri osa peräisin Nauvon pitäjästä. Esim. mielivaltaisesti valittuina vuosina 1843, 1850 ja 1858 sarkaa tuotiin Turkuun meritse yhteensä 9 135 kyynärää, ja nauvolaisten osuus oli 4 222 kyynärää eli 46 %. Kemiöstä ja Paraisista tuotiin samoina vuosina yhteensä alun toista tuhatta kyynärää sarkaa kummastakin. Tämän lisäksi Turun tuulaakiteleistä voi todeta, että talollisentytär Ulrika Juhontytär Paraisista lähetti vuosina 1835—38 Turun kautta Tukholmaan yhteensä 7 643 kyynärää villakangasta ja samassa pitäjässä asuva »vaimo» Evelina Jansson vuonna 1835 2 080 kyynärää. Lähettäjä itse oli tietenkin kutonut vain osan kankaasta, mutta loppukin oli varmaan Paraisissa kudottua.¹⁰ Jonkin verran tietoja saa myös Degerbyn tullikamarin vuosilta 1837—38 säilyneistä päiväkirjoista. Näinä vuosina tämän Föglössä sijaitsevan tulliaseman kautta vietiin Ruotsiin yhteensä 10 190 kyynärää erilaisia villakankaita. Vehmaan kihlakunnan alukset veivät niistä yhteensä 5 020 kyynärää eli suunnilleen puolet, ja erikoisesti taivassalolaisten osuus oli suuri: 3 743 kyynärää eli 37 %. Nauvolaiset laivurit tullauttivat samoina vuosina 1 731 ja perniöläiset 1 510 kyynärää villakankaita.¹¹

Kaiken edellä esitetyn nojalla voi päätellä, että ainakin Taivasalo, Vehmaa, Nauvo, Korppoo, Parainen, Kemiö ja Perniö ovat tuottaneet tässä käsiteltynä aikana huomattavasti villakankaita myytäväksi. Mutta kun niitä vietiin Ruotsiin aika paljon myös Turun kautta, kuten tuonempana lähemmin osoitetaan, on selvää, että niitä on kudottu melkoisesti myös joissakin mantereisemmissä Varsinais-Suomen pitäjissä.

U u d e l t a m a a l t a villakankaita on myyty jonkin verran jo 1700-luvulla. Tammisaaren seudulta ilmoitettiin 1760 Tenholan,

⁹ *STS Handlingar* 6: 2 93.

¹⁰ Turun tuulaaki- ja satamatilit, TMA.

¹¹ Degerbyn tullikamarin arkisto (AA), Utgående tull-journal 1837—1838.

Pohjan, Karjaan, Inkoon ja Siuntion pitäjistä vietävän Tukholmaan villakankaita.¹² Rudenschöldille taas oli kerrottu 1740-luvun alussa, että Mäntsälässä kudottiin villakankaita »jonkin verran enemmän kuin muualla Suomessa». Tätä tietoa ei tarvitse uskoa kirjaimellisesti oikeaksi, mutta se viittaa siihen, että paljon pellavakankaita tuottava Porvoon seurakunta on myynyt jo tuolloin viljalastakin.¹³ Ne niukat lähteet, mitä autonomian ajan alkupuolikolta on käytettävissä, osoittavat, että villakankaita kudottiin Uudellamaalla silloinkin eniten Tammisaaren ja Porvoon seuduilla. Tenholasta ja Bromarvista ilmoitettiin 1850-luvulla niitä myytävän Tammisaaren kaupunkiin; ja jonkin verran villakankaita myytiin lisäksi Siuntiosta, Lohjalta, Karjalohjalta, Nummelta ja Pusulasta. Porvoon seudulla niitä kudottiin myytäväksi Porvoon pitäjässä, Askolassa, Pukkilassa ja Mäntsälässä, ja lännempää niitä sanotaan myydyn vähän Tuusulasta ja Nurmijärveltäkin. Idempänä samaan kudonta-alueeseen liittyivät vielä Pernaja ja Liljendal, joista myytiin villakankaita ainakin 1830-luvulle saakka. Hipping kertoi jo 1817 Pernajasta myydyn kotikutoista sarkaa Pietariin.¹⁴

Muualta Länsi-Suomesta villakankaiden myynnistä on kyllä tietoja laajoilta alueilta, mutta ne eivät ole muuten vaikuttavia: kaikki viittaa pikemminkin siihen, että myynti on ollut vähäistä. Villakankaita myytiin hiukan jopa sellaiselta miltei kaikkea ansiokoti-teollisuutta puuttuvalta seudulta kuin Ahvenanmaalta, josta niitä tuotiin vuosittain Turkuun. Suurin vuotuinen määrä Ahvenanmaan sarkaa, joka on tavattu Turun satamatileistä pistokokeita tehdessä — vuodelta 1858 — oli kuitenkin vain 490 kyynärää. Siitä tuotiin lähes puolet Kumlingen pitäjältä.¹⁵ Satakunnan rannikkoseudulta ei ole luotettavaa tietoa villakankaiden myynnistä, mutta sisämaasta niitä on Böckerin kokoelman tietojen mukaan myyty jonkin verran kaikista Ylä-Satakunnan Turun ja Porin läänin puoleisista pitäjistä Kokemäeltä, Säkylästä ja Loimaalta aina Tyr-

¹² Bergman 1760 52—53.

¹³ Rudenschöld 1738—41 167.

¹⁴ Hipping 1817 148—149.

¹⁵ Turun satamatilit, TMA.

vääseen ja Ikaalisten pitäjään saakka sekä lisäksi Hämeen läänin puolelta Kangasalta. Huittisten villakankaan myynnistä on pari tietoa muissakin lähteissä: Carenius ilmoitti jo 1759 niitä myytävän, ja 1815 kerrottiin, että Huittisista myytiin jonkin verran sarkaa Suomen jääkäriyrykmentille.¹⁶ Vuoden 1857 kotiteollisuustiedustelun vastaukset ilmaisevat toisaalta selvästi, että Satakunnan villakankaiden myynti on ollut hyvin niukkaa. Samoin on ollut laita myös H ä m e e s s ä. Böckerin kokoelmassa mainitaan joukko pitäjiä, joista myytiin joskus villakankaita: Somero, Urjala, Akaa, Pälkäne, Sahalahti, Kuhmalahti, Hauho, Asikkala ja Hollola, ja Hämeenlinnan talvimarkkinoilla kerrottiin 1857 olleen Tuuloksesta tuotuja villakankaita. Tähän Hämeen villakankaiden myyntiä valaisevat tiedot loppuvatkin.¹⁷

S a v o s s a kudottiin myyntiä varten pellava- ja hamppukankaiden lisäksi yleisesti myös sarkaa, ei kaiketi yhtä paljon kuin edellä mainittuja, mutta kuitenkin säännöllisesti ja huomattavia määriä. Jo 1700-luvulta on tätä koskevia tietoja Joroisista, josta maaherra ilmoitti 1792 myytävän vähän sarkaa, sekä Pieksämäeltä, jossa pitäjänkokous totesi 1793 naisväen kutovan uutterasti sarkaa myyntiä varten.¹⁸ Pieksämäen saran myynnistä kerrottiin myöhemminkin tässä käsitellyn ajanjakson loppuun saakka niin monta kertaa, että on täysi syy päätellä sitä kudotun siellä enemmän kuin muissa Savon pitäjissä.¹⁹ Sarkaa myytiin kyllä useista muistakin pitäjistä. Eniten tätä todistavia tietoja, 1820-luvulta ainakin 1870-luvulle ulottuvia, on Mikkelin pitäjästä, Kangasniemestä ja Juvalta, jotka olivat yleensäkin huomattavia kudontapitäjiä.²⁰ Joroisten saran myynnistä mainittiin vielä 1805 mutta ei enää myöhemmin. Idempää

¹⁶ *Carenius* 1759 55; STA D XV b 5: 131. *Warelius* (1855 71) mainitsee Tyrvään villakankaan myynnistä. — Saran ostamisesta sotaväelle on etsitty asiakirjatietoja, mutta tuloksetta.

¹⁷ Åbo Underrättelser 1857: 5.

¹⁸ SKL mhk 1792 (Fr 346); *Lappalainen* 1961 I 581.

¹⁹ SKL mhk 1805 (Fr 369); STA D XXIII 4; ML kuvk 1842—44 (VA) ja 1861—65 (TPTK).

²⁰ KD 220/148, 1830; *Harmaja* 1936 124; *Komiteanmietintö* 1873 10.

sitä myytiin Rantasalmelta, josta kerrottiin näin 1820- ja 1830-luvulla,²¹ sekä Böckerin kokoelman mukaan myös Puumalasta, Sulkavalta ja Kerimäeltä. Kangasniemi ja Mikkelin pitäjät ovat sentään kaikesta päättäen muodostaneet Pieksämäen rinnalla saran kudonnankin alalla varsinaisen ydinalueen. Böckerin kokoelmassa väitetään Kangasniemen saaneen yhtä paljon tuloja villakankaista kuin pellavakankaistakin. Muun villakankaan kuin saran myynnistä ei Savoa koskevissa lähteissä ole tietoja. Maaherra Olof Wibelius moitti 1805 Savon sarkaa hyvin huonoksi tarkoittaen arvatavasti sitä, että se oli karkeata.²² Savon kudonta-alueeseen luoteessa liittyvistä Keski-Suomen pitäjistä ainakin Rautalammilla on kudottu vuosikymmenien ajat villakankaita myyntiä varten, niin kuin kerrottiin jo 1805 ja myöhemmin 1830-luvulla sekä vielä vuoden 1870 tienoilla. Böckerin kokoelman mukaan niitä myytiin myös Laukaasta.²³ Savon kudonta-alueen sarkaa myytiin tietysti eniten Mikkelin ja Kuopion markkinoilla. Erikoisesti Mikkelin markkinauutisissa mainittiin usein sarasta; Kuopiossa taas arvioitiin olleen vuoden 1829 talvimarkkinoilla myytävänä 6 000 kyynärää sarkaa.²⁴ Jyväskylän talvimarkkinoilla sanotaan myydyn sarkaa ennen kuin ne lakkautettiin vuonna 1821, ja myöhemmin sitä oli jonkin verran kudonta-alueen toisella laidalla Savonlinnan markkinoilla.²⁵ Lappeenrantaankin kerrottiin 1819 tuotavan Saimaan pohjoispuolelta talonpoikaista sarkaa ja muita villakankaita.²⁶

Karjalassa villakankaidenkaan kudonta ei ollut erikoisen runsasta, mutta niitä valmistettiin sentään suurin piirtein niin paljon kuin omaan käyttöön tarvittiin, toisin kuin pellava- ja puuvillakankaita. Ei ole luotettavia tietoja siitä, että villakankaita olisi tuotu Karjalaan muualta, lukuun ottamatta yhtä mainintaa: että muuan suojärveläinen kankaiden välittäjä oli ostanut 1855 Mikkelin

²¹ SKL mhk 1805 (Fr 369); STA D XXIII 4.

²² STA D IV 5: 134—137.

²³ SKL mhk 1805 (Fr 369); Böckerin kokoelma II: 519 v; *Komiteanmietintö* 1873 10.

²⁴ Helsingfors Tidningar 1829: 16.

²⁵ Suometar 1859: 41; Helsingfors Dagblad 1865: 248; *Brummer* 1916 82.

²⁶ ViL mhk 1819.

markkinoilta mm. villakankaita.²⁷ Muutamista pitäjistä sanotaan jopa myydyin vähän villakangasta. Böckerin kokoelman mukaan sitä riitti myytäväksi Kurkijoelta, Uukuniemeltä ja Ruskealasta, ja 1857 kruununvouti kertoi samaa Kesälahden, Kiteen ja Liperin pitäjistä. Viimeksi mainittua tietoa tukee vuodelta 1854 tavattu maininta, jonka mukaan Kuopion talvimarkkinoille oli tuotu sarkaa paitsi Savosta myös Karjalasta.²⁸

Pohjanmaalla villakankaita kudottiin myytäväksi laajalla alueella. Etelä-Pohjanmaalta ilmoitettiin jo 1792, että Vöyriältä, Laihialta, Vähästäkyröstä, Isostakyröstä sekä Lapuan ja Ilmajoen isoista pitäjistä myytiin harmaata sarkaa ja puolivillakankaita,²⁹ ja autonomian ajalla villakankaiden myynnistä mainittiin tuon tuostakin. Böckerin kokoelman tiedot osoittavat, että niitä riitti 1830-luvulla yhä myytäväksi kaikista edellä mainituista pitäjistä, Vöyriä ehkä lukuun ottamatta, sekä lisäksi Karijoelta, Mustasaaresta, Koivulahdelta, Uudenkaarlepyyn pitäjästä ja Kuortaneelta. Ilmajoen ja Lapuan kaikkien kappeliengin ilmoitettiin nimenomaan myyvän villakankaita. Etelä-Pohjanmaan villakankaiden määrässä ja laadussakin näyttää olleen pitäjittäin jonkin verran eroa. Vähäkyrö, muuan tämän seudun kaikkein huomattavimpia kudontapitäjiä, näkyy tuottaneen jatkuvasti paljon villakankaita: saran myynnistä mainittiin 1805, kruununvouti muisti 1850-luvulla kertoa Vähäkyrön villakankaiden myynnistä, ja vielä 1872 sanottiin, että Vaasan torilla myydyistä puolivillalaisista kankaista enin osa oli Vähäskyrössä kudottuja.³⁰ Kauhava ja Härmän kappelit myivät myös vielä 1850-luvulla huomattavasti villakankaita, ja Uudestakaarlepyystä kirjoitettiin 1867, että kauhavalaisten ja kuortanelaisten kutojien siellä kauppittelemat villakudonnaiset olivat olleet hämmästyttävän kauniita.³¹

²⁷ Suometar 1855: 13.

²⁸ Kuopio Tidning 1854: 3.

²⁹ VaL mhk 1792 (Fr 346).

³⁰ Wegelius 1802; Wasabladet 1872: 18.

³¹ Åbo Underrättelser 1867: 79.

Kaikkein suurimmassa maineessa villakankaistaan oli kumminkin Ilmajoki. Vuonna 1862 kirjoitettiin Vaasan juhannusmarkkinoita selostettaessa: »Esimerkiksi Ilmajoelta tuodaan niin hienoja ja kauniita villakankaita, että tuskin uskoisi niitä kotimaisiksi, kaikkein vähiten rahvaannaisten valmistamiksi». Hyvin samantapainen on muutaman ylimarkkulaisen kirjeenvaihtajan 1867 julkaistu lausunto: »Käsitöiltään on ilmajokelainen jatkuvasti ensimmäinen [näillä seuduin] sekä määrän, laadun että hinnan puolesta; ne monenlaiset hyvin kauniit villa- ja puolivillakankaat, joita siellä valmistetaan . . . kestävät kaksin verroin niin kauan kuin samanhintaiset ulkolaiset». Ilmajoen villakankaita kerrotaan viedyn näihin aikoihin joskus Helsinkiin ja Pietariin asti.³² Muuten Etelä-Pohjanmaan villakankaiden myynti tapahtui suureksi osaksi Vaasan markkinoilla, mistä on monta lehtitietoa.

Vaasan läänin puoleisella Keski-Pohjanmaalla villakankaiden kudonta oli myös yleisesti niin runsasta, että niitä saatettiin vähän myydäkin. Näin oli Böckerin kokoelman mukaan laita kaikkialla laajassa Kokkolan pitäjässä, samoin Kälviällä ja suuressa osassa Lohtajan pitäjääkin. Huomattavinta villakankaiden kudonta lienee kumminkin ollut Kruunupyyn pitäjässä. Niitä myytiin emäseurakunnastakin, mutta eritoten Teerijärven kappelista. Teerijärvellä kudottiin yleensäkin paljon, mutta nähtävästi sarka oli ainakin 1800-luvun keskivaiheille saakka tämän paikkakunnan kotiteollisuuden päätuote. Böckerille kerrottiin jo 1815 Teerijärven huomattavasta sarantuotannosta: neljäs osa seurakuntaa kutoi sitä myyntiä varten, monet talot satoja kynäröitä vuodessa. Vielä 1850-luvulla kruununvouti puhui Teerijärven villakankaiden runsaasta myynnistä.³³

Pohjois-Pohjanmaalla villakankaita kudottiin sekä Böckerin kokoelman että kruununvoudin 1857 laatiman selostuksen mukaan myyntiä varten useimmissa Salon laajan kihlakunnan seurakunnissa: kaikkialla Kalajoen suurpitäjässä, pohjoisempana Pyhäjoella, Merijärvellä, Oulaisissa ja Haapavedellä, kaikkialla Salon pitäjässä sekä

³² Wasabladet 1862: 27; Åbo Underrättelser 1867: 123; TPTK, kotelo V: 8, Selostus Vaasan läänin kotiteollisuudesta.

³³ Böcker 1815 2 52; Vaasan lääninkanslian I os. KD 26/493, 1856, VMA.

Siikajoen pitäjässä rannikolta ainakin Pulkkilaan ja Piippolaan asti. Myös hailuotolaiset myivät villakankaita. Oulun kihlakunnasta niiden myynti näyttää olleen aika vähäistä, mutta Lumijoelta, Temmekseltä, Tyrnävältä ja Kempeleestä riitti sentään jonkin verran villakankaita myytäväksi. Tässä esitettyjä tietoja tukevat lukuisat lehti uutiset, joissa kerrotaan Kalajoen, Raahen ja Oulun markkinoilla olleen villakankaita: sarkaa, puolivillaista ja muutakin laatua. Vuonna 1861 huomautettiin erikoisesti Kalajoen pitäjän villakudonnasta: »ympäri maakuntia» oli monella takit, turkinpäälliset jne. Kalajoen sarkaa tai puolivillaista.³⁴ Oulun läänin maaherratkin kiittivät 1830- ja 1840-luvuilla läänin naisväen villakankaita ja kertoivat niitä myytävän, mikä kaikki koskee ilmeisesti lähinnä Salon kihlakuntaa.³⁵ Oulun läänin pohjoisemmista osista villakankaita ei sen sijaan myyty kuin nimeksi. Kemin, Kemijärven ja Sotkamon pitäjistä on vuodelta 1815 tieto, jonka mukaan niistä myytiin vähän sarkaa, ja Böckerin kokoelman mukaan myös kuhmolaiset myivät hiukan villakankaita.³⁶

Villakankaiden vienti Ruotsiin

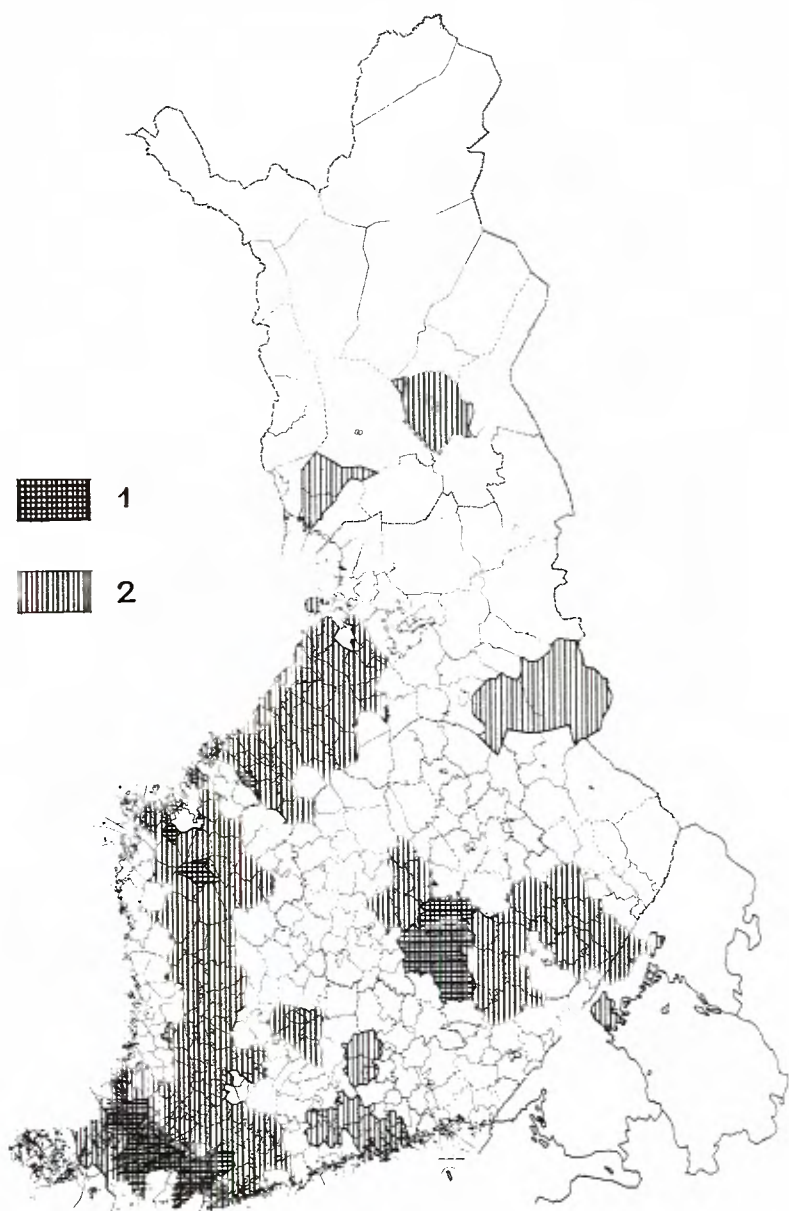
Suomen villakankaiden Ruotsiin suuntautuneesta viennistä on 1700-luvulta vain pari vähäpätöistä mainintaa, mutta todellisuudessa se on varmasti ollut vuosisadan jälkipuoliskolla hyvinkin huomattavaa. Autonomian ajankin ensi vuosilta on käytettävissä vain puutteellisuutensa vuoksi merkityksettömiä tietoja.¹ Mutta vuodesta 1813 lähtien on säilynyt aukoton sarja Suomen villakankaiden vientilukuja Ruotsin kauppakollegion kertomuksissa ja toinen lähes täydellinen Suomen tullitilastossa. Koska ensin mainitun sarjan luvut ovat miltei poikkeuksetta suuremmat kuin suomalaisista lähteistä saadut ja siis lähempänä todellisia vientimääriä —

³⁴ Oulun Viikko-Sanomia 1853: 36, 51; 1854: 15, 51; 1855: 51; 1856: 6; 1857: 32, 47; 1858: 37; 1859: 36, 51; 1860: 1; 1861: 6; *Tuulasvaara* 1960 168.

³⁵ OL mhk 1835, 1836, kuvk 1842—44.

³⁶ STA D VII 5 ff. 16 v, 23, 95 v. (H. Deutschin matkakertomus).

¹ *Sarva* 1905 liite ss. 47—53.

Villakankaiden kudonta myyntiä varten 1809—65: 1 villakankaita myytiin paljon, 2 myytiin jonkin verran.

tullitilastoissa ei juuri ole liian suuria lukuja muista syistä kuin las-
kuvirheiden vuoksi — niin tässä esitetään yksityiskohtainen tilasto
ainoastaan niistä. Tuonnempana esitettävistä syistä kaikki villa-
kankaat on tässä laskettu yhteen.²

Villakankaiden vienti Ruotsiin 1813—44, kynnäroitä

Vuosi	vientimäärä	Vuosi	vientimäärä	Vuosi	vientimäärä
1813	120 516	1824	30 304	1835	65 133
1814	69 617	1825	32 313	1836	25 621
1815	69 627	1826	43 005	1837	22 963
1816	100 550	1827	40 515	1838	17 959
1817	55 931	1828	22 292	1839	6 187
1818	26 398	1829	34 155	1840	8 732
1819	39 231	1830	40 269	1841	4 344
1820	19 772	1831	6 866	1842	2 900
1821	21 213	1832	33 262	1843	4 100
1822	42 878	1833	22 165	1844	4 900
1823	42 110	1834	38 495		

Vuonna 1845 villakankaita ei viety kummastakaan maasta saatu-
jen tietojen mukaan enää kynnäriäkään.

Villakankaiden viennin keskiarvot ovat eripituisina ajanjaksoina
seuraavat:

Vuodet	Viennin vuotuinen keskimäärä		Suom. tilaston luvut % ruots. luvuista
	Suom. tilasto	Ruots. tilasto	
1813—19	32 657	68 839	47 %
1820—25	20 670	31 432	66 %
1826—30	29 974	36 047	83 %
1831—35	29 018	33 184	87 %
1836—40	15 302	16 292	94 %
1841—44	3 808	4 061	94 %

² KKoll. årsb. Uth. 4. — Suom. tilaston mukainen vientimäärä on suurempi
vain vuonna 1836: 27 324 kynnäriä. (Kauppatasecarvio 1836).

Suomalaisista lähteistä³ laskettujen lukujen pienemmys johtuu tietysti samoista syistä kuin pellavakankaidenkin kohdalla. Ruotsin tullivalvonta oli alusta pitäen tiukkaa, eikä kukaan liene päässyt purjehtimaan Tukholman väylällä Blockhusuddenin tulliaseman ohi, kun taas Suomen tulli näyttää valvoneen vientiä alkuaikoina hyvin vaillinaisesti.

Suomen eri tulliasemien kautta Ruotsiin tapahtuneesta villakan- kaiden viennistä esitetään käytettävissä olevat tiedot seuraavassa taulukossa kyynärämäärinä, kaikki villakankaat yhteenlaskettuina:

Vuosi	Turku	Naantali	Degerby	Pohjanmaa	Muut
1813	7 640		22 102	951	1 126
1823	6 954	1 233	18 977	470	1 001
1826	7 799	1 055	17 224	472	542
1827	12 819	1 400	23 128	297	490
1828	7 942	720	10 227	46	346
1829	13 526	1 322	14 753	342	429
1830	17 409	2 066	14 607	115	793
1831	3 545	189	2 288	75	—
1832	14 333	1 613	12 783	70	47
1833	10 595	64	7 743	97	—
1834	22 390	763	12 132	99	—
1835	33 080	1 878	21 134	64	110
1836	19 605	262	7 292	8	157
1837	13 243	171	6 014	9	20
1838	10 958	—	4 879	—	6
1839	3 511	—	1 930	—	12
1840	6 570	—	1 755	110	—
1841	2 589	—	1 507	—	—
1842	2 182	—	703	38	—
1843	2 837	.	682	.	.
1844	3 918	.	777	.	.

³ Absoluuttiset luvut ovat taulukon ajanjaksoina 228 600, 124 021, 149 869, 145 092, 76 512 ja 15 233 kyynärää. — Lähteenä ovat pääasiallisesti Kauppataasearviot; vuosien 1814—22 ja 1824—25 luvut on otettu Tullihallituksen yhteenvedoista, muut taas laskettu tullikamarien ilmoituksista. Näiden summa poikkeaa toisinaan paljonkin Tullihallituksen yhteenvedosta. Vuosien 1843—44 luvut on laskettu Turun tuulaakitileistä (TMA) ja Degerbyn tullikamarin tileistä (ÅA); muiden tullikamarien tietojen puuttuminen ei tässä tapauksessa aiheuta mainittavaa virhettä.

Yllä olevan taulukon luvuista lasketut viisivuotiskausien keskiarvot on esitetty seuraavassa taulukossa, johon on myös merkitty eri tullikamarien prosenttiset osuudet näiden viisivuotiskausien sekä vuoden 1813 villakankaiden viennistä.

	1813	1826—30		1831—35		1836—40	
	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Turku	24	11 899	40	16 789	58	10 777	70
Naantali		1 313	4	901	3	87	1
Degerby	70	15 988	53	11 216	39	4 374	29
Pohjanmaa	3	254	1	81	0	25	0
Muut	4	520	2	31	0	39	0
Yhteensä	100	29 974	100	29 018	100	15 302	100

Lisäksi tiedetään Degerbyn (Flisöbergin) kautta viedyn 1814—1822 yhteensä 190 000 kyynärää villakankaita, mikä on 76 % noina vuosina Suomen kauppatilaston mukaan viedyn villakankaan kokonaismäärästä 248 920 kyynärästä. Vuosittain Degerbyn kautta viedyn villakankaan keskimäärä oli em. vuosina 21 100 kyynärää. Degerbyssä (Flisöbergissä) tullattiin vuoteen 1821 saakka talonpoikaisalusten lisäksi myös Naantalista lähteneet laivat, mutta Naantalin osuus villakankaiden viennistä oli vähäinen.⁴ Näkyy siis selvästi, kuinka Turun osuus villakankaiden viennistä kasvoi koko autonomian alkuaan Degerbyn tulliaseman kautta kulkeneiden talonpoikaisalusten kustannuksella. Toisaalta havaitsee vertaamalla taulukkoa ss. 103—104 esitettyihin tietoihin, että talonpoikaisalusten osuus villakankaiden viennissä oli paljon suurempi kuin rohdinkankain käydyssä Ruotsin-kaupassa. Tämän eron pääsyyinä oli kai villakankaiden kudonnan runsaus muutamissa sellaisissa pitäjissä, joissa oli paljon Tukholman-purjehdusta harjoittavia laivureita.

⁴ Kauppataasearviot 1813, 1823 ja 1826—42; Turun tuulaakitilit 1843—44 (TMA); Degerbyn tullikamarin tilit 1814—22 ja 1843—44 (ÅA); *Sarva* 1905 113. Kun 1817 viedyn puolivillaisen määrä ei selviä Degerbyn tileistä, se on korvattu lähivuosien vientiä vastaavalla likiarvolla 4 500 kyynärää.

Erikoisen selvästi taulukon numerot osoittavat sen seikan, että villakankaita vietiin erittäin vähän muista osista maata kuin Varsinais-Suomesta. Ruotsin puolella villakankaiden määräsatomana oli lähes yksinomaan Tukholma.⁵

Suomesta Ruotsiin vietyjen kotikutoisten villakankaiden laadusta näyttää olevan ensi katsomalta varsin hyvät tiedot: sekä Suomen että Ruotsin tilastoissa villakankaat jaotellaan useimmiten eri nimikkeitä käyttäen. Varsinkin sarka erotetaan usein muista villakankaista, monesti myös puolivillaiset kankaat. Lähempi tarkastelu osoittaa kumminkin, että kysymyksessä ei ole sellainen vakiintunut ja jokseenkin luotettava jaottelu kuin palttinan ja rohdinkankaan välillä. Epävarmuutta herättäviä seikkoja on monenlaisia. Esimerkkinä niistä esitettäköön vain muutamia lukuja vuosilta 1829—34, joina sarka on erotettu sekä Suomen että Ruotsin tilastoissa näennäisesti tavallista paremmin muista villakankaista. Noina vuosina Suomesta vietiin Ruotsiin meidän tullikamariemme ilmoitusten mukaan yhteensä 67 708 kyynärää sarkaa ja 86 480 kyynärää muita villakankaita, kaikkiaan 154 188 kyynärää. Ruotsin kauppakollegion kertomusten mukaan maastamme taas vietiin Ruotsiin 33 278 kyynärää sarkaa ja 141 934 kyynärää muita villakankaita, yhteensä 175 212 kyynärää. Vaikka siis kaikkien villakankaiden yhteismäärä oli ruotsalaisten tietojen mukaan selvästi suurempi kuin suomalaisten, niin sarkaa ei ensin mainittujen mukaan olisi viety varsin puoltakaan siitä määrästä kuin Suomesta saadun materiaalin mukaan. Tässä tapauksessa voi sentään luottaa siihen, että Suomen tulli, joka käytti villakankaita jaotellessaan differentioidumpaa nimeä useammin kuin ruotsalaiset, pääsi lähemmäksi oikeaa laatujaako: sarkaa on siis nähtävästi viety noina vuosina vähintään 44 % kaikista villakankaista, niin kuin Suomen tullikamarit ilmoittavat.⁶ Näyttää tietysti omituiselta, että kankaat jaoteltiin tuontitullia kantavassa maassa ylimalkaisemmin kuin viejämäassa, mutta tämä on ehkä

⁵ Tästä on varmoja tietoja eräissä Ruotsin kauppakollegion vuosikertomuksissa (RVA) ja Turun tuulaakitleissä (TMA).

⁶ KKoll. årsb. Uth. 4; Kauppatasearviot.

selitettävissä. Suomen ja Ruotsin 1828 tehdyn kauppasopimuksen tullitaksassa ei mainita muita villakankaita kuin sarka, mutta mahdollisesti Ruotsi kantoi käytännössä myös toisista, halvemmista villakankaista saman tullin kuin sarasta. Se olisi sentään ollut vähemmän kuin 10 % tavararan arvosta, joka oli sovittu taksassa mainitsemattomien tavaroiden tulliksi. Jos meneteltiin näin, niin Ruotsin tullin ei ollut syytä jaotella villakankaita, milloin laivuri itse ei ilmoituksessaan tätä tehnyt.⁷

Joka tapauksessa on selvää, että jos Suomesta Ruotsiin vietyjen villakankaiden laadun tutkimiseksi tehtäisiin käytettävissä oleviin numeroihin perustuva tilasto, niin tästä tulisi epäluotettava. On siis parempi tyytyä siihen, minkä näkee asiakirjoista ilman pitkiä laskujakin. Varmaa on ainakin, että sarka oli Suomen villakankaista erittäin tärkeällä sijalla. Tullitilastoista saatua kuvaa tukevat tässä muutamit kertomukset, joissa kosketellaan Varsinais-Suomesta myytyjen villakankaiden laatua, sillä niissä mainitaan aina sarka ensimmäisenä. Ainakin Degerbyn kautta 1814—22 viety sarka oli suurimmaksi osaksi vanuttamatonta.⁸ Lisäksi Ruotsiin vietiin runsaasti puolivillaisia kankaita, joissa oli kai yleensä pellavaloimi, sillä niistä mainitaan tilastoissa hyvin usein, monesti melkoisiin määriin viittaavalla tavalla. Ruotsin kauppakollegion kertomuksissa villakankaat on 1836—44 nimenomaan jaettu vain kahteen kategoriaan: sarkaan ja puolivillaiseen. Lähempiä tietoja puolivillakankaiden laadusta on vain nimeksi: pari kertaa mainitaan Ruotsiin viedyn sarssia.⁹

Villakankaiden vienti Ruotsiin väheni jyrkästi kahtena vuotena, nimittäin 1818 ja 1839, vähennyksen jäädessä pysyväksi, kun taas vuoden 1831 vielä voimakkaampi vähennys oli tilapäinen ilmiö. Vuoden 1818 vähentyminen oli yhtenä vuotena tapahtuneeksi niin

⁷ *Suomen asetuskokoelma* asetus 14. 3. 1828.

⁸ *Lencquist-Eneberg* 1793 43; *Hallituskonselji* 1812—16 151; *af Petersén* 1824 35; *Försök till en Beskrifning om Bjerno Socken*, käsik. (KM) 1825; *STS Handlingar* 6: 2 92—93, 99; Degerbyn tullikamarin tilit 1814—22 (ÅA).

⁹ KKoll. årsb. Uth. 4; *Hallituskonselji* 1812—16 151. Sarssi mainitaan joskus myös tulli- ja Turun tuulaakitleissä.

huomattava, että sen täytyy otaksua johtuneen ainakin suureksi osaksi ruotsalaisten mainittuna vuonna aloittamasta tullinkannosta. Saran tuontitulli oli vuodesta 1818 lähtien 2 killinkiä pankinseteleitä kyynärältä. Jos Suomen tullihallitus oli suurin piirtein oikeassa arvioidessaan noihin aikoihin saran kyynärähinnan 1:75 — 2 seteliruplaksi, niin tulli oli 4—5 % tavaran arvosta, mikä oli noin kaksi kertaa enemmän kuin rohdinkankaiden arvioitu tullirasitus. Jos halvemmista villakankaista kannettiin sama tulli kuin sarasta, niin se rasitti tietysti näiden vientiä vielä pahemmin. Näyttää siis uskottavalta, että vuoden 1818 tulli vähensi Suomen villakankaiden vientiä, vaikka meikäläisen rohdinkankaan kilpailukyky ei näytä kärsineen tullista lainkaan.¹⁰

Vuodesta 1819 lähtien villakankaiden vienti Ruotsiin oli pitkän aikaa suhteellisen tasaista. Vuonna 1828 tapahtunut tuontitullin korotus — saran tulli nousi 2 killinkiin 8 runstykkiin pankinseteleitä kyynärältä — ei vähentänyt vientiä pysyvästi enempää kuin silloin alkanut alkuperätodistusten vaatiminenkaan.¹¹ Juuri vuonna 1828 niiden vienti jäi kyllä harvinaisen vähäiseksi, mutta jo 1830 se kohosi entiselleen. Vuoden 1831 romahdus taas johtui poikkeuksellisista syistä, jotka Turun ja Porin läänin maaherra Lars Gabriel v. Haartman osoittaa vuosikertomuksessaan. Kankaiden viennin vähäisyys johtui määräyksistä, joilla Ruotsi koetti estää koleraa leviämistä ja jotka vahingoittivat pahoin kaupankäyntiä. v. Haartmanin mukaan nämä määräykset »vaikuttivat mitä haitallisimmin läänin kaupunki- ja maalaiselinkeinoihin ja ovat aiheuttaneet tuntuvan rahanpuutteen varsinkin läänin saaristorahvaalle, joka estyi mainittujen toimenpiteiden takia suurimmaksi osaksi käymästä tavallista Ruotsin-kauppaansa ja myymästä tuohon maahan osaa teollisuustuotteistaan, kuten villa- ja pellavakankaita ynnä muuta». Tämän tiedon vahvistaa Ruotsin kauppakollegio ilmoittamalla, että Suomen ja Ruotsin kauppa oli kärsinyt 1831 koleraan aiheuttamista kielloista ja rajoituksista.¹²

¹⁰ *Suomen asetuskokoelma* asetus 23. 12. 1817; Kauppatasearviot.

¹¹ *Suomen asetuskokoelma* asetus 14. 3. 1828.

¹² TPL mhk 1831; *Kommerskollegium* 1831 2.

Myöhemmin 1830-luvulla Suomen villakankaiden vienti Ruotsiin pysyi suunnilleen ennallaan, kunnes se 1839 äkkiä romahti vähenyttyään jo edellisenä vuonna oireellisesti. Vuonna 1839 vietiin tiettävästi ensi kerran melkoinen määrä villakangasta keisarikuntaan, mutta tämä on ollut pikemminkin länteen suuntautuneen viennin äkillisen vähenemisen seuraus kuin sen pohjimmainen syy. Seuraavina vuosina Ruotsiin ja keisarikuntaan vietyjen villakankaiden yhteenlaskettu määrä oli näet paljon pienempi kuin yksin Ruotsiin vietyjen muutamia vuosia aikaisemmin. Ruotsiin suuntautuneen villakankaiden viennin romahtaminen vuonna 1839 ei johtunut ainakaan välittömästi tullipolitiikasta, sillä Ruotsi korotti Suomen villakankaiden tullia vuoden 1828 jälkeen ensi kerran vasta 1842. Villakankaiden kotikudonta ei näytä lisääntyneen Ruotsissa erikoisemmin 1830-luvulla, ja niiden tehdastuotantokin, joka oli kyllä nousussa, oli vielä niin vähäistä, että sen ei luulisi vaikuttaneen paljoa Suomen villakankaiden myyntimahdollisuuksiin.¹³ Puuvillakankaat ovat kyllä voineet huonontaa ainakin naisten vaatteiksi käytettyjen suomalaisten villakankaiden menekkiä. Luultavasti useat, yksinäisinä verrattain vähäpätöiset tekijät, lähinnä tullirasitus ja ruotsalaisten kankaiden kilpailu, heikensivät yhdessä vähitellen suomalaisten villakankaiden asemaa, kunnes niiden vienti Tukholmaan lakkasi kannattamasta. Se jatkui vielä kituvana vuoteen 1844, kunnes seuraavan vuoden alusta voimaan astunut, entistä radikaalimpi tullinkorotus lopetti sen tykkänään.¹⁴

Se edellä osoitettu seikka, että Degerbyn kautta talonpoikaisaluksilla viedyt villakankaat vähenivät paljon jyrkemmin kuin Turun kautta Tukholmaan kulkeutuneet, on helppo todeta mutta vaikea selittää. Tähän kehitykseen, joka on hyvin samantapainen kuin rohdinkankaiden viennissä tapahtunut, ovat voineet vaikuttaa ne tekijät, joiden on arveltu (vrt. s. 110) vaikuttaneen viimeksi mainittuun: talonpoikaispurjehduksen alueellinen supistuminen ja talonpoikaislaivureiden herkkä reagointi viennin vaikeutumiseen. Jälkimmäiseen oli villakankaiden viennin alalla kyllä edellytyksiä,

¹³ *Utterström* 1957 II 191—193.

¹⁴ Kauppatasearviot; *Suomen asetuskokoelma* asetus 23. 7. 1838.

koska tulli häiritäsi sitä tuntuvasti jo vuodesta 1818 lähtien. Sen sijaan on mahdoton sanoa, onko purjehdusta harjoittaneen alueen supistuminen todellisuudessa vaikuttanut villakankaiden vientiin, koska näiden kudonta-aluetta ei tunneta riittävän hyvin.

Villakankaiden vienti keisarikuntaan

Ruotsin-ajan lähteissä ei ole tietoja Suomen kotikutoisten villakankaiden Venäjälle suuntautuneesta viennistä. Haminan rauhan jälkeen tätä vientisuuntaa ruvettiin sen sijaan kokeilemaan hyvinkin pian; ensimmäinen tieto on näet jo vuodelta 1817. Hipping kertoo silloin, että Pernajasta oli viety kotikutoista sarkaa jonkin aikaa Pietariin hyvällä menestyksellä, mutta että tavaran menekki tuntui huonontuneen, osaksi koska se oli värjäämätöntä, osaksi liian korkean hinnan takia.¹ Tammisaaren tullikamarin päiväkirjasta näkyy, että mainitun kaupungin satamasta vietiin ainakin vuodesta 1825 lähtien vähäisiä määriä villakankaita keisarikuntaan, pääasiallisesti Tallinnaan. Perinteellisen Tallinnan-kauppansa ansiosta tammisaarelaiset näyttävät olleen villaisten niin kuin pellavaistenkin kankaiden keisarikuntaan suuntautuneen viennin varsinaisia uranuurtajia. Tammisaaren tulli jaotteli kumminkin pitkän aikaa kankaat niin vailinaisesti, että eri laatujen osuudesta ei saa tarkkaa selkoa.² Vuonna 1834 mainitaan vihdoin ensi kerran, että Turustakin oli viety villakangasta keisarikuntaan. Seuraavina vuosina sen vienti tähän suuntaan vakiintui ja lisääntyi. Vuonna 1840 eräs turkulainen lehti jo katsoi villakankaiden menekin olleen syysmarkkinoilla hyvä »luultavasti sen edullisen menekin takia, jonka tämä tavara on saanut Venäjällä».³ Vuosina 1836—59 kotikutoisia villakankaita vietiin keisarikuntaan käytettävissä olevien tietojen mukaan seuraavat kyynärämäärät (todistettavasti puutteelliset tiedot merkitty sulukkeisiin):⁴

¹ *Hipping 1817 148—149.*

² Tammisaaren tullikamarin ark., TKA.

³ Åbo Underrättelser 1840: 73.

⁴ Kauppatasearviot; 1844 ja 1852 Turun tuulaakitilit. Alkuvuosien puutteellisuudet johtuvat Tammisaaren tullin ilmoitusten ylimalkaisuudesta.

Vuosi	Vientimäärä	Vuosi	Vientimäärä	Vuosi	Vientimäärä
1836	(977)	1844	(3 328)	1852	(1 990)
1837	(35)	1845	7 101	1853	8 082
1838	(1 849)	1846	6 149	1854	920
1839	7 560	1847	5 008	1855	—
1840	1 648	1848	7 369	1856	3 026
1841	7 368	1849	12 011	1857	7 250
1842	6 120	1850	9 269	1858	9 257
1843	6 990	1851	7 643	1859	10 168

Villakankaiden viennin kokonaismääräksi vuosina 1839—59 lukuun ottamatta vuosia 1844 ja 1852 sekä itämaisen sodan takia poikkeuksellisia vuosia 1854—55 saadaan 122 019 kyynärää ja vuotuisiksi keskiarvoksi 7 178 kyynärää. Ainakin tullikamarien kautta villakankaita siis vietiin keisarikuntaan kovin vähän siihen verrattuna, mitä vielä 1830-luvulla oli viety Ruotsiin. Uusi myyntialue ei pystynyt lainkaan korvaamaan vanhan menettämistä. Näin paljon uskaltaa jo sanoa pelkästään suomalaisten lähteiden perusteella.

Niiden lukuja voi jossain määrin kontrolloida, lähinnä Tallinnassa toimivan Suomen kauppasiämiehen keräämien Tallinnan tullin tuonti-ilmoitusten nojalla. Näissä ilmoituksissa kankaat on usein jaoteltu ylimalkaisesti, mutta muutamina vuosina Tallinnaan Suomesta tuodun villakankaan määrä ylittää Suomen tullikamarien ilmoittaman vientimäärän. Erot ovat kumminkin vähäiset. Ne johtuvat kai osaksi siitä, että Suomesta vietiin villakankaita talonpoikaisaluksin, joiden ei tarvinnut käydä Suomen tullissa, mutta niidenkin harjoittama villakankaan vienti oli selvästi vähäpätöistä. Mainittakoon, että Tallinnan tullikamaripiiriin ilmoitettiin 1837 tuodun Suomesta 2 060 kyynärää, 1844 4 200 ja 1852 4 400 kyynärää kotikutoisia villakankaita. Vielä vuonna 1861 sinne tuotiin mainittuja kankaita 7 400 ja 1862 6 200 kyynärää. Jos jätetään ottamatta huomioon ne vuodet, joilta tiedot ovat varmasti puutteelliset, sekä itämaisen sodan vuodet, niin Suomesta vietiin Tallinnan tullikamaripiiriin tämän ilmoitusten mukaan vuosina 1841—62 kaikkiaan 98 852 kyynärää villakankaita, mistä saadaan vuotuiseksi

keskiarvoksi 6 178 kyynärää, kun tietoja on kuudeltatoista vuodelta.⁵

Tämä keskiarvo on niin suuri, että jos lähteisiin voisi luottaa, olisi ilman muuta pääteltävä Tallinna Suomesta keisarikuntaan vietyjen villakankaiden tärkeimmäksi määräpaikaksi. Suomalaisia lähteitä lähemmin tutkimalla voi todeta, että näin on kyllä ollutkin. Villakankaita vietiin keisarikuntaan lähes yksinomaan Turusta ja Tammisaaresta, edellisestä useimpina vuosina jonkin verran enemmän. Tammisaaren kankaiden määräsatomista on tietoja vain vuosilta 1825—39, mutta silloin ne vietiin käytännöllisesti katsoen kaikki Tallinnaan, eikä ole luultavaa, että tammisaarelaiset vaihtoivat myyntipaikkaansa myöhemminkään, ainakaan 1860-luvulle mennessä.⁶ Mitä tulee Turkuun, niin kaupungin tuulaakitileistä voi laskea vaikkapa puolivillakankaiden vientipaikat vuosilta 1843—53 vuosia 1846 ja 1849 lukuun ottamatta, näiltä kun ei ole tietoja. Tänä ajanjaksona villakankaita vietiin Tallinnaan yhteensä 14 638 kyynärää, Pietariin 10 256 ja Riikaan 536 kyynärää. Turkuinkin näkyy siis vieneen villakankaita eniten Tallinnaan mutta kyllä melkoisesti Pietariinkin.⁷ Pietarin kauppa-asiamiehen hankkimista tiedoista ei ole tässä asiassa paljon hyötyä. Suomesta tuotujen villakankaiden määrän sijasta hän ilmoittaa useimmiten niiden arvon, joka on tavallisesti laskettu melko vähäiseksi. Sen voi todeta, että Pietariin vietiin villakankaita myös maitse, mutta muuten kauppa-asiamiehen saamat epämääräiset tiedot vain vahvistavat sitä käsitystä, että niiden vienti keisarikuntaan oli vähäpätöistä. Parhaat tiedot Pietarissa toimivalla kauppa-asiamiehellä on villakankaisten hameiden viennistä, johon palataan vähän tuonnempana.⁸

Näihin Suomen eteläisten rajojen yli tapahtunutta vientiä koskeviin tietoihin on vielä lisättävä, että villakankaita vietiin Oulun läänistä Vienan Karjalaan. Elias Lönnrot kertoi 1833, että monet Vuokkiniemen miehet vaihtoivat Suomessa tavaroitaan mm. rai-

⁵ Tallinnan kauppa-asiamiehen kertomukset, VA. Tekstissä mainitut vuodet, jolta tiedot ovat puutteelliset, ovat vuodet 1848, 1850, 1859 ja 1860.

⁶ Tammisaaren tullikamarin arkisto, TKA.

⁷ Turun tuulaakitilit, TMA.

⁸ Pietarin kauppa-asiamiehen kertomukset, VA.

taisiin hameisiin, jotka he sitten myivät edelleen Arkangeliin. Tässä ei ole ollut kysymys pelkästä kuriositeetista, koska Oulun läänin kuvernöörikin kertoi 1845, että »venäläiset naapurit» ostivat läänistä huomattavat määrät villakudonnaisia, varsinkin hameita.⁹

Keisarikuntaan vietyjen villakankaiden laadusta ei saa tarkkaa selkoa. Tammisaaren tullitileissä puhutaan aina puolivillakankaista, ja Tallinnan tulli mainitsee joko ylimalkaisesti »villakankaat» tai sitten puolivillaisen. Turusta vietiin puolivillakankaiden ohella kyllä sarkaakin — myös Tallinnaan — vaikka miltei aina vähemmän kuin ensin mainittuja.¹⁰ Kolmantena vientiartikkelina, josta on jo pari kertaa mainittu, olivat villakankaaiset hameet. Pietarissa olevan kauppa-asiamiehen tilastoissa niiden viennistä mainitaan ensimmäisestä, vuotta 1835 koskevasta kertomuksesta alkaen miltei joka vuosi aina vuoteen 1865 saakka. Näinä vuosina Pietariin tuotiin tämän tilaston mukaan (se on luultavasti ainakin jonkin verran puutteellinen) kaikkiaan 44 701 kappaletta villahameita, mistä tulee vuotuiseksi keskiarvoksi 1 442 kappaletta. Suurin määrä hameita, 12 835 kappaletta, ilmoitetaan tuodun 1845. Hameita tuotiin yksinomaan meritse. Joskus niiden mainitaan nimenomaan olevan »karkeita talonpoikaisia». Tärkeä seikka mainitaan vuoden 1840 kertomuksessa: silloin Pietariin tuoduista 7 435 hameesta oli 6 451 kappaletta käytettyjä, loput uusia. Vuonna 1858 Suomesta tuodut 894 hametta olivat kaikki käytettyjä. Tästä asiasta ei ole enempää tietoja, mutta näinkin on syytä epäillä, että Venäjälle viedyistä hameista on aina huomattava osa ollut käytettyjä. Luultavasti niiden tekeminen ei ole ollut erikoinen ansiokotiteollisuuden haara, vaan kuljeskelevat kauppiaat, lähinnä kai karjalaiset, ovat ostelleet niitä, enimmäkseen vanhoja, mutta joskus uusiakin, ja vieneet Pietariin. Kun hameita ei ole ilmoitettu tullissa villalumpuiksi, vaan vaatekappaleiksi, niin on mahdollista, että ne olivat vielä pitokelpoista tavaraa. Ne kenties myytiin Pietarin narinkkakauppiaille, joilta venäläinen rahvas osti niitä käyttövaatteikseen.¹¹

⁹ *Lönnot* 1828—39 174; OL kuvk 1842—44.

¹⁰ Kauppatasearviot; Tammisaaren tullikamarin päiväkirjat, TKA; Tallinnan kauppa-asiamiehen kertomukset, VA; Turun tuulaakitilit, TMA.

¹¹ Pietarin kauppa-asiamiehen kertomukset, VA.

Tässä käsitellyn ajanjakson viimeisiltä vuosilta villakankaan viennistä saa jo tietoja virallisesta tilastosta. Sen mukaan tätä vietiin 1860—65 seuraavat kyynärämäärät, kaikki tietysti keisarikuntaan:

Vuosi	Puolivillaista	Sarkaa	Yhteensä
1860	—	1 938	1 938
1861	2 918	3 636	6 554
1862	7 334	2 136	9 470
1863	13 802	3 275	17 077
1864	6 555	1 080	7 635
1865	33 844	935	34 779

Villakankaiden vienti näyttäisi tämän mukaan olleen 1860-luvun alkuvuosina lisääntymässä, 1863—65 jo kovastikin. Tullihallituksen yhteenvedoissa voi kuitenkin olla virheitä, ja yksityisten tullikamarien ilmoituksia ei ole käytettävissä.¹²

Eri tekijöiden vaikutus villakankaiden kudonnan levinneisyyteen

Kaikki edellä esitetty osoittaa, että villakankaiden kudonta myyntiä varten oli autonomian ajan alkupuoliskolla melko laajalle levinnyt kotiteollisuudenhaara, mutta varmoja tietoja niiden todella runsaasta myynnistä ei ole muualta kuin Varsinais-Suomesta. Muista maakunnista kannattaa villakankaita myyneinä seutuina mainita lähinnä Tammisaaren ja Porvoon ympäristöt, Länsi-Savon kudontaseutu ja muutamat Pohjanmaan eteläosan pitäjät, etenkin Vähäkyrö, Ilmajoki ja Teerijärvi (kartta s. 199).

Villakankaiden myynnin levinneisyyttä ja erikoisesti edellä mainittujen seutujen tavallista runsaampaa kudontaa tarkastellessa, näihin vaikuttaneita tekijöitä hakiessa, kiintyy ensiksi huomio raaka-aineen saantiin. Talonpoikaisten kutojien käyttämä villa oli tässä käsiteltynä aikana tiettävästi aina kotimaista; ulkolaista villaa tuotiin maahan hyvin vähän, ja sen käyttivät varmasti verkatehtaat

¹² Suomen virallinen tilasto I, 1 57.

eivätkä suinkaan rahvaannaiset.¹ Sikäli kuin tiedetään, villaa ei ostettu Suomessa ainakaan sanottavasti seudulta toiselle, joten kunkin seudun villan saanti riippui etupäässä sen omasta lampaanhoidosta.

Eri maakuntien lampaanhoitoa vertaillaan seuraavassa Böckerin kokoelmasta saatujen suhdelukujen perusteella, koska parempaakaan, käytännöllisten mahdollisuuksien rajoissa olevaa keinoa ei näytä löytyvän.² Tarkoitettut suhdeluvut ilmaisevat vastaajien käsityksen siitä, kuinka monta lammasta paikkakunnalla oli sataa hevosta kohti; tässä on tietenkin kätevämpää puhua siitä, montako lammasta pidettiin yhtä hevosta kohti. Jonkinlaiseen tulokseen pääsemiseksi on välttämätöntä olettaa, että hevosten luku taloa kohti oli koko maassa lähimain sama, joten sen vaihtelevuus ei ole vaikuttanut kovin suuresti suhdelukuihin. Tuloksia tarkastellessa tämän oletuksen epävarmuus on kumminkin muistettava. Böckerin kokoelman vastauksia on käytetty siten, että on poimittu kunkin paikkakunnan lampaita koskeva suhdeluku; milloin eri vastaajien ilmoittamat suhdeluvut ovat poikenneet toisistaan, on laskettu niiden keskiarvo. Joitakin harvoja, selvästi mahdottomia vastauksia on kuitenkin jätetty ottamatta huomioon. Tämän jälkeen on maakunnittain laskettu suhdelukujen frekvenssit ja valittu keskitasoa edustamaan ne suhdeluvut, joiden frekvenssi ylittää maakunnasta annettujen vastausten lukumäärän kymmenennen osan. Kun esim. Varsinais-Suomesta on tietoja 46 paikkakunnalta, on maakunnan keskitasoa edustaviksi katsottu ne suhdeluvut, joiden frekvenssi on vähintään 5. Näin tehden on päästy siihen tulokseen, että Ahvenanmaan paikkakunnilla oli yleisimmin 3—6 lammasta yhtä hevosta kohti, Varsinais-Suomen 6—10, Uudenmaan 3—6, Satakunnan 3—7, Hämeen 4—6, Savon 2—4, Karjalan 2—4 ja

¹ Kauppatasecarviot; Pietarin kauppa-asiamiehen kertomukset, VA. Pistokokeet viittaavat siihen, että villantuonti ei 1850-luvulle mennessä ylittänyt edes 3 000 leiviskän vuosimäärää kuin ani harvoin.

² Luotettavin keino kotieläinten määrän arvioimiseen olisi peruluetteloiden käyttäminen, mutta siinä on tavattomasti työtä. Papiston ja myöhemmin kruununvoutien ilmoittamat karjamäärät ovat hyvin epäluotettavat. Vrt. *Wirlander* 1960 703 sekä *Virrankoski* 1955 589 ja 1961 396.

Pohjanmaan 5—8. Erot ovat suhteellisen selvät, ja käytetyn menetelmän kaikki epävarmuutta aiheuttavat tekijätkin huomioon ottaen tuloksen voi katsoa osoittavan, että lampaita pidettiin eniten Varsinais-Suomessa ja toiseksi eniten Pohjanmaalla. Muut Länsi-Suomen maakunnat jäivät selvästi jälkeen, ja Itä-Suomessa oli vihdoin huomattavasti vähemmän lampaita kuin missään osassa Länsi-Suomea. Vähimmin homogeeniset maakunnat olivat Varsinais-Suomi ja Satakunta.³

Böckerin kokoelman tietoja on syytä verrata Armas Luukon 1620-luvun karjaveroluetteloista laskemiin lammasmääriin; tulokset ovat näet aika mielenkiintoiset. Ahvenanmaan lampaidenhoito näyttäisi taantuneen kahdensadan vuoden aikana, mutta koska tämä maakunta on kovin pieni, ei Böckerin kokoelman kaltaisen lähteen tiedoille voi sen kohdalla antaa paljon arvoa; kun vastauksia on vain muutama, tavallista virheellisempien arvioiden osuus voi olla niissä hyvinkin suuri. Mutta jos Ahvenanmaata ei oteta huomioon, Böckerin kokoelmasta saatu kuva vastaa lähes täydellisesti 1620-luvun tietoja: silloinkin Varsinais-Suomi ja Pohjanmaa olivat parempia lampaanhoidoseutuja kuin muu Länsi-Suomi, ja koko Itä-Suomi oli suuresti jäljessä maan länsiosasta.⁴ Jos Böckerin kokoelman antama kuva olisi vähemmän selvä, niin kaksisataa vuotta vanhemmat tiedot eivät riittäisi sitä tukemaan. Mutta koska ensin mainitulla lähteellä on itsenäistä arvoa, voi todeta, että eri maakunnat olivat säilyttäneet lampaanhoidon alalla perinteensä hyvin sitkeästi. Tässä ei käy ratkaiseminen, missä määrin maakuntien väliset erot riippuivat luonnonsuhteista, esihistorialliselta ajalta juontuvasta kulttuuriperinnöstä tai myöhemmin naapurimaista saaduista vaikutteista. Riittää, kun todetaan, että lampaanhoidon laajuus liittyi moniin muihin ilmiöihin, jotka erottivat maakuntiemme ja nimenomaan Länsi- ja Itä-Suomen maatalouden ja antoivat niille suuresti toisistaan poikkeavan, vuosisatoja säilyneen luonteen. Tästä syystä on näet oletettava, että lammaskannan runsaus on todella vaikuttanut villakankaiden kudontaan luomalla

³ Böckerin kok. I—II, VA.

⁴ *Luukko* 1958 113.

sille eri seuduilla vaihtelevat edellytykset. Jos lampaanhoidon laajuus sen sijaan näyttäisi muuttuneen herkästi, olisi syytä ajatella, että villantarve on pikemminkin ollut primäärinen seikka ja lampaiden runsaus riippunut siitä.

Lampaiden määrän ohella olisi tietysti otettava huomioon niistä saadun villan määrä ja laatu. Maatiaislampaiden villasta ei varmasti-kaan saa tässä käsitellyltä ajanjaksolta niin paljon tietoja, että voisi tehdä luotettavia päätelmiä eri maakuntien kesken mahdollisesti esiintyneistä eroista. Virkamiesten kertomuksissa ja muissa kysymykseen tulevissa lähteissä ei yleensä kiitetä minkään seudun lampaiden kokoa tai villan laatua, mutta moititaan kyllä aika usein. Tällainen samansuuntaisuus viittaa siihen, että talonpoikien alkuperäinen lammasrotu ei eronnut mainittavasti eri maakunnissa enempää kuin lampaanhoidon menetelmäkään. Böckerin tietojen mukaan Varsinais-Suomen lampaissa piti kyllä olla enemmän sak-salaisten rotulampaiden verta kuin muiden maakuntien kannassa, ja tämän voi uskoakin, koska Varsinais-Suomi omaksui monissa muissakin asioissa uutuuksia ennen toisia maakuntia. Mutta yhtä kaikki varsinaissuomalaistenkin talonpoikien lampaita moitittiin pieniksi sekä lyhyt- ja karkeavillaisiksi, sanottiin niitä myös hoidettavan huonosti ja huomautettiin, että niiden villa soveltui lähinnä vain karkeiden kudonnaisten raaka-aineeksi.⁵ Tähän kategoriaan Suomesta ulkomaille viedyt villakankaat kuuluivatkin, joten raaka-aineen laadun puolesta muut maakunnat olisivat kai voineet kilpailla Varsinais-Suomen kanssa lähimain tasaveroisina. Mutta lampaiden määrässä oli eroa, ja sen takia voi varmasti sanoa Varsinais-Suomen ja eräiden Pohjanmaan pitäjien runsaan villakankaiden tuotannon perustuneen osaksi hyvään raaka-aineen saantiin. Tammissaaren ja Porvoon seuduista sekä Savon kudonta-alueesta ei sen sijaan Böckerin kokoelman tietojen nojalla voi sanoa näin; niiden kohdalla on syytä kiinnittää huomiota muihin edellytyksiin kuin lampaanhoitoon.

Edellä huomautettiin jo siitä seikasta, että Varsinais-Suomi näyt-

⁵ Böckerin kok. I—II, VA; *Hallituskonselji* 1812—16 151; TPL mhk 1817; Mfjk:n KD 123/41, 1857, Mynämäen kihlak. kruununvoudin lausunto.

tää Böckerin kokoelman tietojen mukaan lampaanhoidon suhteen epähomogeeniselta maakunnalta. Tarkemmin sanoen molemmat läntiset kihlakunnat, Vehmaan ja Mynämäen, olisivat Böckerin tietojen mukaan olleet lammasarallisuudeltaan paljon edellä Piikkiön ja Maskun kihlakunnista Halikon kihlakunnan sijoituessa näiden kahden ryhmän keskivälille. Kun Varsinais-Suomi on näissä asioissa tärkein maakunta, sen lammasarallisuuden tutkimiseksi on käytetty vielä kuvernöörien kertomuksista saatuja arvioita kihlakuntien lammasmääristä. Tarkoitukseen sopivat parhaiten vuosien 1855 ja 1860 arviot, joiden nojalla on samasta lähteestä saatuja väkilukutietoja käyttäen laskettu, kuinka monta lammasta Varsinais-Suomen kihlakunnissa oli 1855—60 keskimäärin sataa asukasta kohti. Tulokset ovat seuraavat: Vehmaan kihlakunnassa 89, Mynämäen 86, Maskun 61, Piikkiön 45 ja Halikon kihlakunnassa 80 lammasta.⁶ Kun kahta sinänsä kyllä melko epäluotettavaa mutta toisistaan täysin riippumatonta lähdettä käyttäen pääsee näin yhtäpitäviin tuloksiin, on lupa katsoa asia todistetuksi. Varsinais-Suomen länsiosa oli parempaa lampaanhoitoaluetta kuin Maskun ja Piikkiön kihlakunnat ja vähän edellä Halikon kihlakuntaakin. Kun siis aikaisemmin on todettu, että Vehmaan kihlakunnassa, josta myytiin vain vähän pellavakankaita, ainakin Taivassalon ja Vehmaan pitäjät tuottivat runsaasti villakankaita, niin selityksenä on varmasti suureksi osaksi seudun lampaanhoidon laajuus. Kun villakankaiden kudonnan jakautuminen Varsinais-Suomen eri kihlakuntien kesken tunnetaan muuten heikosti, ei juuri tämän enempää voi sanoa, mutta lampaanhoidon vaikutuksiin palataan vielä tuonnempana villasukkien kudontaa käsitellessä.

Raaka-aineen saannin ohella villakankaiden kudonta on voinut riippua tekniikasta. Tässä kohden niistä voi sanoa aivan samaa kuin pellavakankaistakin: myyntiä varten kudotut ja nimenomaan Ruotsiin viedyt villakankaat olivat melko karkeaa tavaraa, jonka valmistamiseen tarvittava tekniikka osattiin hyvin kaikkialla maassa. Talonpoikainen väki käytti joka päivä juuri sellaisia kankaita, oli käyttänyt niitä jo monien miespolvien ajan ja kutoi niitä kaikkialla

⁶ TPL kuvk 1851—55 ja 1856—60, TPTK.

kotitarpeiksi. Mutta koska erikoisen harjaantunut kutoja valmisti sellaisiakin kankaita nopeammin ja taloudellisemmin kuin vähemmän tottunut, on selvää, että Varsinais-Suomen, Tammisaaren ympäristön ja Porvoon seudun naisten vanhastaan hyvä kutomataito antoi heille etumatkaa yhtä hyvin villakankaiden kuin pellavaistenkin alalla. Samaa voi sanoa Länsi-Savonkin kudonta-alueesta, jos on kysymys autonomian ajasta; sen alkaessa tämä seutu oli jo erottautunut kudonnan alalla ympäristöstään. Mutta villakankaidenkaan tavallista runsaampi kudonta ei liene alkuaan virinnyt täällä erikoisen teknillisen taidon ansiosta, vaan pellavakankaiden kudonnan yhteydessä kosketeltujen yleisempien edellytysten takia. Myös Pohjanmaan parhaissa villakangaspitäjissä kudottiin yleensäkin tavallista runsaammin.

Kolmas villakankaiden myyntiä varten harjoitetun kudonnan pääedellytys oli niiden menekki. Myyntimahdollisuuksien puolesta Varsinais-Suomi oli tietenkin paljon maamme muita osia edullisemmassa asemassa, kun sieltä oli lyhyt matka Tukholmaan, jonka tarjoama menekki oli maakunnan villakankaiden kudonnalle perin tärkeä. Lyhyesti sanoen Varsinais-Suomen villakankaista olisi ilman Tukholman-kauppaa hyvin vähän puhumista. Muualla maassa ja tämän Ruotsin-kaupan päätyttyä lounaisrannikkolakin oltiin pääasiallisesti tai yksinomaan lähiseudun kysynnän varassa, ja tämä on ollut yleensä melko vähäistä. Syyt ovat olleet tietysti samaa laatua kuin pellavakankaiden kohdalla, mutta vielä vahvemmat. Raaka-aineen puute ei tiettävästi haitannut missään aivan kohtalokkaasti omien villakankaiden kudontaa; sen verran lampaita pidettiin kaikkialla. Villakankaat pyrittiin muutenkin kutomaan itse, koska ne olivat suhteellisen kalliita. On kuvaavaa, että Karjalan eteläosasta, jonne suuri osa pellavakankaistakin hankittiin ostamalla, ei ole yhtään varmaa tietoa mainittavasta villakankaiden ostamisesta. Se vähäinen menekki, jonka villakankaat sentään markkinoilla saivat, johtui kai samantapaisista tekijöistä kuin pellavakankaiden kysyntä pääosassa Suomea: ostajina olivat etupäässä kaupunkilaiset, maaseudun säätyläiset ja toisaalta sellaiset itselliset, joilla ei ollut lampaita. Vain jonkin kehittyneen kudontapitäjän, Ilmajoen, Vähänkyrön, Pieksämäen, villakankaat saattoivat hyvän

laatunsa tai kauneutensa ansiosta saada vakinaisempaakin menekkiä. — Tehdasteollisuuden ei tiedetä vaikuttaneen vielä tässä käsiteltynä aikana villakankaiden myyntiin.

Sukat, lapaset ja villaröijyt

Sukkien kutominen myyntiä varten oli ainakin Varsinais-Suomessa jo Venäjän vallan alkaessa vuosisatainen elinkeino. Näin on ollut laita ennen kaikkea Naantalin pienessä kaupungissa, jossa sukkiä oli ryhdytty kutomaan myytäväksi viimeistään 1600-luvun alkupuoliskolla. Perimätiedon mukaan Naantalin sukankudonta oli alkanut vieläkin aikaisemmin, jo 1500-luvulla, ja se väitetään opitun sikäläisen luostarin nunnilta, joiden sanotaan Kustaa Vaasan suorittaman reduktion ahdinkoon saattamina ryhtyneen kutomaan sukkiä myytäväksi.¹ Tämä tarina tuskin pitää paikkaansa ainakaan kirjaimellisesti. Yleensä näet arvellaan, että puikkoja käyttävä kudontatekniikka on opittu Suomessa vasta 1600-luvulla. Neulalla tehtyjä lankasukkiä on sen sijaan valmistettu ainakin 1500-luvulla ja ehkä jo keskiajallakin, ja tässä muodossa sukkiä tekotaito saattoi siis olla Naantalissa nunnien opettama.² Mutta olipa sukankudonnan alkuperä millainen hyvänsä, niin 1600-luvun keskivaiheilla se oli jo Naantalissa tärkeä elinkeino. Vuonna 1664 siellä arvioitiin kudottavan vuosittain 2 000 paria sukkiä, mikä luultavasti tarkoittaa myyntimäärää.³

Seuraavalla vuosisadalla Naantalin sukankudonta oli vielä paljon runsaampaa, niin että kaupungin hallioikeus leimasi 1750-luvun parhaina vuosina lähes 20 000 sukkiparia, ja vielä 1790-luvullakin maaherra kertoi tuotannon olleen 15 000 paria vuodessa. Sukkiä kudonta oli pääasiallisesti sivuelinkeinon luontoista kotiteollisuutta; ammattikäsitöläisiksi laskettuja sukankutojia ei tietävästi ollut.

¹ *Jäntere* 1959 103.

² *Pylkkänen* 1956 262—263, 276.

³ *Jäntere* 1959 103.

Sen sijaan Naantalissa oli vuodesta 1739 ainakin 1760-luvulle jonkinlainen sukkakutomoksi nimitetty yritys, josta ei tiedetä, toimiko se manufaktuurin tapaan vaiko kustannusjärjestelmää käyttäen. Naantalin sukista oli 1700-luvulla melkoinen osa pellavaisia, mutta myös villa ja puuvilla mainitaan niiden raaka-aineena. Sukkia myytiin paitsi kotimaahan huomattavasti Tukholmaan ja jonkin verran Tallinnaan ja Riikaan.⁴

Myös Varsinais-Suomen maaseudulta on jo Ruotsin-ajalta tietoa ja sukkien kudonnasta myyntiä varten. Jo 1641 niitä tuotiin pikkutullitilien mukaan maalta Turkuun, vaikka hyvin pieniä määriä. Vuonna 1719 Turkuun tuotiin Varsinais-Suomen maaseudulta sotaajasta huolimatta melkoinen määrä villasukkia, kuten Aulis Oja on osoittanut: kaikkiaan 1 813 paria. Niitä tuotiin eniten Taivassalosta, nimittäin 424 paria, sekä Vehmaalta ja Lemusta, 325 ja 316 paria. Autonomian ajan kihlakuntajakoa käyttäen sukkiä tuotiin eri kihlakunnista seuraavat määrät: Vehmaan 1 114, Mynämäen 595, Maskun 99, Piikkiön 3 ja Halikon kihlakunnasta 2 paria. Maskun kihlakunnasta Turkuun tuotujen sukkien suhteellisen pieni määrä saattoi johtua siitä, että niitä myytiin myös Naantalin kaupunkiin, mutta Piikkiön ja Halikon kihlakuntien kohdalla on täysi syy päätellä, että sukkiä ei niissä ollut tapana kutoa myytäväksi.⁵ Seuraavilla vuosikymmenillä naantalilaisilla oli aika lailla huolta talonpoikaisnaisten sukankudonnasta. Maistraatti koetti ankarasti valvoa, että kaupungin alukset eivät kuljettaisi maalta ostettuja sukkiä, haluten tietysti vaikeuttaa kilpailijoiden myyntimahdollisuuksia ja ehkä myös huolehtia Naantalin sukkien maineesta. Maaseudulla ansiotyönä harjoitettua sukankudontaa ei kuitenkaan käynyt tukahduttaminen. Gaddin mukaan kaikkiin Turun ja Porin läänin kaupunkeihin tuotiin 1770 maalta yhteensä 1 929 paria villasukkiä ja 1780 4 871 paria, mutta lisäksi talonpojat veivät niitä suoraan Tukholmaan, niin kuin Taivassalosta nimenomaan mainitaan vuonna 1793.⁶ Autonomian ajan alkuvuosien vientiluvuista

⁴ *Jäntere* 1959 275, 295—301.

⁵ VA 7025; *Oja* 1956 27, 60.

⁶ *Jäntere* 1959 275, 298—299; *Gadd* 1783 112; *Lencquist-Eneberg* 1793 46.

voi päätellä varmasti, että Varsinais-Suomen talonpoikaislaivurit veivät jo 1700-luvun lopulla Ruotsiin suuret määrät villasukkia. Muualta maasta ei ole Ruotsin-ajalta tietoja sukkien myynnistä.

Haminan rauhan jälkeisiltä vuosikymmeniltä on edelleen koko joukko tietoja Varsinais-Suomen sukankudonnasta ja sen tuotteiden myynnistä. Naantalissa sanottiin vielä 1808 varsinkin vähävaraisten kaupunkilaisten elävän »pääasiallisesti sukankudonnalla», minkä johdosta maaherra ehdotti venäläisten miehitettyä Etelä-Suomen, että Venäjän armeija ostaisi Naantalin sukkaa. Myöhemmin kaupungin sukankudonnasta puhutaan ihmeen vähän. Tulliasiakirjoista voi sentään todeta, että naantalilaiset lähettivät 1830-luvun lopulle saakka Ruotsiin melkoisia määriä sukkaa, ja suuri osa niistä oli epäilemättä yhä kaupungissa kudottuja. Kun siis Naantalin maistraatti arvioi vuonna 1842 kaupungissa kudottavan vuosittain 2 000 sukkaparia ja 1844 vain 1 000—2 000 paria, on syytä epäillä, että tuotanto ei ollut vielä kovin kauan ollut näin vähäinen. Se on hyvinkin saattanut romahtaa Ruotsiin suuntautuneen viennin päättyessä. Vielä 1855 kuvernööri puhuu Naantalın sukankudonnasta arvellen sen vähentyneen edellisinä vuosina.⁷

Vientitilasto ja erilaiset kertomukset osoittavat, että myös Varsinais-Suomen maaseudulla kudottiin autonomian ajan alkupuolisella runsaasti sukkaa myytäväksi. Tietoja lähemmin tarkastellessa käy ilmeiseksi, että niiden ansiotyönä harjoitettu kudonta oli maakunnassa yhtä epätasaista kuin sen on edellä osoitettu olleen isonvihan aikana. Sukkien myynnistä on näet yksi ainoa tieto Turun itäpuolelta. Halikon kihlakunnan kruununvouti kertoi 1857 niitä myytävän Halikosta ja Uskelasta. Sen sijaan Varsinais-Suomen länsiosasta, vanhasta Pohja-Suomesta, kruununvoudit mainitsivat 1857 villasukkia myytävän Maariasta, Raisiosta, Naantalın pitäjästä, Ruskosta, Vahdosta, Maskusta, Nousiaisista, Rymättylästä, Merimaskusta ja Vehmaalta. Muut lähteet tukevat ja täydentävät näitä tietoja. Mynämäen kihlakunnan kruununvouti kertoi 1860-luvun

⁷ *Jäntere* 1959 301; Kauppatasearviot; Naantalın maistraatin kertomukset 1842 ja 1844 (TMA); TPL kuvk 1851—55.

alkupuoliskoa koskevassa kertomuksessaan, että Mynämäen pitäjässä kudottuja sukkiä vietiin vuosittain useita tuhansia pareja Pietariin. Vehmaan kihlakunnan vouti puolestaan mainitsi jo 1850-luvun alkupuoliskoa koskevassa kertomuksessaan seudun naisten sukankudonnasta. Vielä 1868 mainittiin Vehmaan ja Nousiaisten sukkiien myynnistä, Vehmaan ja Mynämäen vielä 1870-luvullakin.⁸

Turun satamatileistä tehdyt pistokokeet osoittavat, että kaupunkiin tuotiin 1840- ja 1850-luvuilla meritse vain vähän sukkiä, mutta ne, mitkä tuotiin, olivat melkein kaikki peräisin Rymättylästä, Merimaskusta, Taivassalosta tai Vehmaalta. Itäisistä pitäjistä ei sen sijaan tuotu sukkiä käytännöllisesti katsoen ollenkaan. Vielä voi laskea Degerbyn tullikamarin päiväkirjoista vuosilta 1837—1838, mistä pitäjistä sen kautta vietiin sukkiä Ruotsiin. Tulos on molempien vuosien luvut yhteenlaskien seuraava:

Taivassalo	4 183	paria
Vehmaa	2 012	»
Uusikirkko	1 498	»
Pyhämaa	1 402	»
Muut	187	»
Yhteensä	9 282	paria

Kaikki edellä esitetyt tiedot yhdistäen voi sanoa, että Varsinais-Suomen sukankudonta-alue käsitti Naantalin ja sen lähipitäjät sekä jatkui vahvana länteenpäin Mynämäen suurpitäjään ja Vehmaan kihlakuntaan ulottuen siellä Pyhäänmaahan saakka. Viimeksi mainitussa kihlakunnassa ainakin Vehmaa ja Taivassalo olivat hyvin huomattavia sukkipitäjiä, ja niillähän olikin tällä alalla jo monen miespolven perinne.⁹

⁸ Mfjk:n tiedustelu; Mynämäen kihlakunnan kruununvoudin kert. 1861—70 ja Vehmaan kihlakunnan 1851—55 (TMA); *STS Handlingar* 6: 2 98—99; TPL kuvk 1877, TPTK.

⁹ Turun satamatilit 1843, 1850, 1858 (TMA); Degerbyn tullikamarin tilit (ÅA). Viimeksi mainitun lähteen mukaan 1837 vietyjen sukkiien määrä oli vähän pienempi kuin Kauppatasecarvion mukaan.

Muista osista Suomea sukkién myynnistä on vähemmän tietoja. Uudeltamaalta mainittiin 1840-luvun lopulla, että Nurmijärveltä myytiin sukkiä, pääasiallisesti Helsinkiin.¹⁰ Satakunnasta ei ole tietoja sukkién myymisestä; Hämeestä mainittiin 1857, että Urjalasta ja Tammelasta myytiin käsin kudottuja villatuotteita, varmaan enimmäkseen sukkiä. Lähempiä tietoja on Iitistä, jonka nimismies sanoi vuosia 1848—50 koskevassa kertomuksessaan villasukkiä vietävän pitäjämä Pietariin ja Viipuriin, vaikka tämä vienti oli viime vuosina huomattavasti vähentynyt, kertojan arvelun mukaan villan puutteen takia. Vielä 1857 Iitin nimismies ilmoitti kumminkin villasukkiä myytävän Viipuriin hyvällä menestyksellä.¹¹ Koko laajasta Itä-Suomesta ei ole yhtään mainintaa, joka osoittaisi sukkiä kudotun myytäväksi. Suomen Talousseura toimitti 1806 Kuopioon kaksi naantalilaista naistenkilöä kehruun ja sukankudonnan opettajiksi, mutta he toimivat siellä vain lyhyen aikaa ja senkin suurissa vaikeuksissa. Tosin seura väitti vielä 1819, että tällä opetuksella olisi muka ollut hiljattain tulleen ilmoituksen mukaan »toivottu vaikutuksensa» — tarkoituksena oli ollut saada Kuopiossa aikaan myyntiä varten harjoitettua sukankudontaa Naantalín tapaan — mutta kaikesta päättäen tämä lausunto oli vahvasti liioiteltu niin kuin jotkut muutkin Talousseuran opetustoimintaa koskevat kiitokset.¹²

Enemmän sukkién myyntiä koskevia tietoja on Pohjanmaalta. Jo 1815 Böckerille kerrottiin, että Teerijärveltä myytiin villasukkiä, ja 1857 kruununvoudit luettelivat koko joukon pitäjiä, joista riitti myytäväksi käsin kudottuja villatavaroita. Vaasan läänin puolelta niitä myytiin Mustasaaren, Vähänkyrön, Laihian, Ilmajoen ja Teuvan pitäjistä sekä Kauhavan ja Härmän kappeleista, Oulun läänin puolelta taas lähes kaikista Salon kihlakunnan rannikkoseudun seurakunnista Sieviin, Ylivieskaan, Haapavedelle ja Rantsilaan saakka. Pohjalaisten käsinkudotut villatuotteet olivat var-

¹⁰ Nurmijärven nimismiehen kert. 1848—50, ULKA Ea II: 126 akti 35/234.

¹¹ Mfjk:n tiedustelu; Iitin nimism. kert. 1848—50, ULKA Ea II: 125 akti 27/221.

¹² *Laine K* 1943 63—66; *STS Handlingar* 3 74—75.

masti etupäässä sukkia. Niiden myynnistä onkin useita mainintoja Kalajoen, Raahan ja Oulun markkinauutisissa. Vuonna 1854 sa-
nottiin Kalajoen markkinoilla olleen runsaasti villasukkia »kuten
tavallista» ja 1861 kehuttiin, että monella oli ympäri maakuntaa
jalassaan Kalajoen pitäjässä kudotut sukat.¹³

Varsinais-Suomen johtoasema sukankudonnan alalla näkyy kaik-
kein selvimmin sukkien vientiä koskevista tiedoista. Ruotsiin,
miltei yksinomaan Tukholmaan, suuntautuneesta viennistä
on taaskin parhaat tiedot Ruotsin kauppakollegion kertomuksissa,
joiden mukaan Suomesta tuotiin maahan 1813—41 seuraavat mää-
rät sukkapareja, eri raaka-aineista kudotut sukat yhteenlaskettuina.¹⁴

Sukkien vienti Ruotsiin 1813—41, pareja

Vuosi	Vientimäärä	Vuosi	Vientimäärä	Vuosi	Vientimäärä
1813	39 157	1823	21 736	1833	24 016
1814	19 345	1824	22 088	1834	35 597
1815	21 130	1825	21 036	1835	66 422
1816	17 417	1826	19 978	1836	40 796
1817	18 096	1827	31 146	1837	38 832
1818	11 269	1828	23 657	1838	19 595
1819	18 856	1829	23 707	1839	1 377
1820	11 548	1830	33 546	1840	582
1821	6 828	1831	17 973	1841	757
1822	12 757	1832	49 029		

Vuosina 1842—45 Ruotsiin vietiin vielä aivan vähäisiä määriä
sukkia, tuskin kahtasataa paria vuodessa (Kauppakollegion kerto-
muksissa on ilmoitettu vain niiden paino). Käytännöllisesti kat-
soen sukkien vienti Suomesta Ruotsiin päättyi 1841.¹⁵

¹³ *Böcker* 1815 2 52; *Tuulasvaara* 1960 168; Mfjk:n tiedustelu; Oulun Viikko-
Sanomia 1853: 51; 1854: 15; 1857: 32, 47; 1858: 8, 37, 44; 1861: 6; Ilmari-
nen 1854: 10.

¹⁴ KKoll. årsb. Uth. 4.

¹⁵ KKoll. årsb. Uth. 4. Vuonna 1845 Kauppakollegio ei mainitse suom.
sukkien tuonnista, mutta Kauppatasearviossa ilmoitetaan niitä vähän viedyn:
12 paria.

Sukkien viennin vuotuiset keskiarvot ovat 1813—19 ja sen jälkeisinä viisivuotiskausina yllä olevan taulukon luvuista laskien seuraavat:

Ajanjakso	Viennin keskimäärä
1813—19	20 753 paria
1820—25	15 999 »
1826—30	26 407 »
1831—35	38 607 »
1836—40	20 236 »

Suomen tullitilaston luvut ovat tässäkin tapauksessa pienemmät, aluksi hyvinkin paljon. Vuosina 1813—19 Ruotsiin vietiin niiden mukaan yhteensä 76 557 paria sukkiä eli vuosittain keskimäärin 10 937 paria, mikä on vain 53 % Ruotsin ilmoittamasta tuontimäärästä. Myöhemmin molempien maiden tilastojen luvut lähenivät, kuten muidenkin kudonnaisten kohdalla: 1826—30 Suomesta vietiin tullikamariemme ilmoitusten mukaan Ruotsiin 118 553 paria sukkiä eli keskimäärin 23 711 paria vuodessa, mikä on jo 90 % Ruotsin kauppakollegion ilmoittamasta määrästä.¹⁶

Suomen eri tullikamarien kautta Ruotsiin vietyjen sukkiä määristä on tietoja vuosilta 1813 ja 1823—42. Nämä tiedot esitetään seuraavassa taulukossa, eri aineista kudotut sukat yhteenlaskettuina, yksikkönä sukkapari:

Vuosi	Turku	Naantali	Degerby	Uusikaupunki	Muut
1813	446		9 183	480	612
1823	1 882	9 558	7 570	810	125
1824	.	.	6 805	.	.
1825	.	.	7 003	.	.
1826	1 435	8 881	5 464	324	110
1827	4 285	12 896	9 095	871	248
1828	5 363	11 618	4 922	368	80
1829	4 849	12 482	4 626	139	20
1830	12 439	13 562	3 903	550	23
1831	10 133	4 366	1 586	—	630

¹⁶ Kauppatasearviot.

Vuosi	Turku	Naantali	Degerby	Uusikaupunki	Muut
1832	20 751	15 741	9 356	—	188
1833	11 864	6 249	3 582	—	97
1834	18 677	6 420	3 818	.	19
1835	31 549	13 316	8 814	336	61
1836	24 328	7 079	4 725	1 725	20
1837	25 323	5 745	6 054	—	134
1838	13 991	2 234	3 298	—	—
1839	500	348	199	—	—
1840	170	—	—	—	—
1841	52	—	93	—	408
1842	12	—	48	—	168

Eri tullikamarien kautta Ruotsiin vietyjen sukkienvuotuiset keskimäärät voi laskea viisivuotiskausilta 1826—40; tulokset esitetään seuraavassa taulukossa, johon on merkitty myös tullikamarien prosenttiset osuudet koko maan sukkienviennistä.

	1813	1826—30		1831—35		1836—40	
	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Turku	4	5 674	24	18 595	56	12 862	67
Naantali		11 888	50	9 218	28	3 081	16
Degerby	86	5 602	24	5 431	16	2 855	15
Uusikaupunki	4	450	2	67	0	345	2
Muut	6	96	0	199	1	31	0
Yhteensä	100	23 711	100	33 513	100	19 175	100

Lisäksi tiedetään, että Degerbyn (Flisöbergin) tulliaseman kautta vietiin 1814—22 yhteensä 69 375 paria sukkiä, vuosittain siis keskimäärin 7 708 paria. Kun koko maasta vietiin samoina vuosina Tullihallituksen yhteenvetojen mukaan vain 85 810 sukkiparia, niin Degerbyn kautta vietyjen osuus oli tämän mukaan 81 % koko viennistä. Tätä lukua on kyllä vähän korjattava, koska Tullihallituksen tilasto on kahtenakin vuotena todistettavasti puutteellinen. Vuonna 1815 siinä näet mainitaan vain 10 195 paria sukkiä, vaikka niitä vietiin yksin Flisöbergin kautta 10 871 paria, ja 1818 ristiiriita on hyvinkin suuri: Tullihallitus ilmoittaa sukkiä viedyn 4 553

mutta Flisöbergin tullikamari 8 157 paria. Tämän perusteella kaikkien tullikamarien kautta tapahtunut sukkienvienti 1814—22 on korjattava ainakin 90 090 pariiksi, josta Degerbyn (Flisöbergin) kautta tapahtunut oli vain 77 %, suuri suhdeluku tietysti sekin. Sen suuruus johtuu siitä, että Naantalin alukset saivat 1813—21 maksaa tullinsa Degerbyn tulliasemalla. Tämän seikan huomioon ottaen tulliaseman ylivoimainen osuus 1810-luvun sukkienviennissä käy hyvin luonnolliseksi.¹⁷

Tässä on syytä mainita vielä, että Turun tuulaakitilit osoittavat naantalilaisten lähettäneen ainakin 1835—38 jonkin verran sukkiä Turun tullikamarin kautta, niin että esim. 1835 Turussa tullatuista sukista 6 700 paria oli naantalilaisten lähettämiä. Seuraavina vuosina heidän osuutensa oli jo paljon pienempi. Joka tapauksessa Naantalin asema sukkienviennissä oli vielä 1830-luvulla jonkin verran vahvempi kuin yllä oleva taulukko osoittaa. — Sukkia veivät Turusta Ruotsiin ainakin 1830-luvulla pääasiallisesti samat kauppiat kuin kankaitakin. Se seikka, että sukkienvienti oli valtaosaltaan kaupunkilaisten käsissä, lienee johtunut lähinnä siitä, että parhaat sukkipitäjät eivät Vehmaan kihlakuntaa lukuun ottamatta juuri harjoittaneet purjehdusta. Degerbyn kautta viedyt sukut olivat luultavasti melkein kaikki peräisin mainitusta kihlakunnasta (vrt. s. 220).¹⁸

Ruotsiin vietyjen sukkien laadusta on yksityiskohtaisia tietoja kummankin maan kauppatilastoissa oikeastaan vain vuosilta 1813—1817, ja niidenkään luotettavuus ei ole taattu. Ruotsin kauppakollegion kertomusten mukaan Suomesta tuotiin noina vuosina yhteensä 89 786 paria villaisia ja 25 359 paria pellavaisia tai puuvillaisia sukkiä. Kokonaismäärästä, joka on 115 145 paria, villasukkienviennin osuus oli 78 % ja muiden 22 %. Suomen tullitilaston mukaan Ruotsiin vietiin samoina vuosina 35 996 paria villaisia, 13 290 paria puuvillaisia ja 4 523 paria pellavaisia sukkiä sekä 1 991 paria lasten sukkiä, joiden raaka-ainetta ei ilmoiteta. Kokonaismäärästä, joka

¹⁷ Kauppataasearviot; Degerbyn tullikamarin tilit 1814—22 ja 1824—25 (ÅA); *Sarva* 1905 113.

¹⁸ Turun tuulaakitilit, TMA.

oli 55 800 paria, villasukkien osuus on 64 %, puuvillaisten 24 % ja pellavaisten 8 %. Valtaosa Ruotsiin viedyistä sukista oli joka tapauksessa tähän aikaan villaisia. Myöhemmissä tilastoissa sukut on jaoteltu enemmän tai vähemmän puutteellisesti: ne on joko merkitty kaikki villasukiksi tai sitten on ilmoitettu vain villa- ja pellavasukkiensa yhteismäärä. Vuosina 1820—28 Ruotsin kauppakollegio ilmoitti erikseen puuvillasukkiensa tuontimäärän, joka oli 1820 1 132 paria, mutta myöhemmin enintään parisataa paria vuodessa paitsi vuonna 1824 621 paria; eri asia on, paljonko lukuihin on luottamista. Turun tullikamari ilmoitti sen kautta viedyn pellavasukkia vuosina 1828, 1832 ja 1833 1 057, 1 801 ja 2 133 paria, mutta muilta vuosilta Suomen tulli- ja tuulaakitileissä on tietoja vain mitättömän pienestä pellavasukkiensa viennistä. Luultavasti se oli vielä 1830-luvulla säännöllisesti ainakin sitä luokkaa kuin edellä mainitut Turun tullin ilmoitukset osoittavat. Puuvillasukista ei 1830-luvun lähteissä puhuta enää mitään, joten on mahdotonta sanoa, vietiinkö niitä vai ei. Yksityisten tullikamarien kautta vietyjen sukkiensa laadusta on tietoja vain joiltakin vuosilta. Edellä jo mainittiin Turun kautta viedyistä pellavasukista. Naantalinsa sukkiensa laadusta saa 1810-luvulta tietoja tavallaan kiertotietä. Degerbyn (Flisöbergin) tullikamarin kautta näet vietiin 1814—16 ja 1819 yhteensä 10 810 paria puuvillaisia sukkiä, keskimäärin 2 703 paria vuodessa, mutta vuodesta 1823 lähtien muusta aineesta kuin villasta kudottuja sukkiä mainittiin Degerbyn tullin ilmoituksissa vain nimeksi, vaikka erilaiset sukut näköjään kyllä erotettiin. Tästä voi päätellä, että 1810-luvulla Degerbyn kautta viedyt puuvillasukat olivat ainakin pääasiallisesti naantalilaisien kauppatavaraa. Siihen katsoen, että Naantalissa oli jo 1700-luvulla kudottu puuvillasukkiä, myös 1810-luvulla viedyt olivat luultavasti etupäässä itse kaupungissa kudottuja. Samoin oli varmaan tuon ajan vähiin menneiden pellavasukkiensa laita. Vuodesta 1823 lähtien Naantalinsa tulli ilmoitti järkähtämättä vain kaupungista vietyjen sukkiensa yhteismäärän, joten eri raaka-aineiden käytöstä ei saa selkoa.¹⁹

¹⁹ KKoll. årsb. Uth. 4; Kauppatascarviot; Degerbyn tullikamarin tilit 1814—19 (ÅÅ).

Sukkien Ruotsiin suuntautunut vienti kehittyi autonomian ajan ensi vuosikymmenillä toisin kuin kankaiden vienti. Sen 1810-luvulla tapahtuneen vähentymisen jälkeen alkanut uusi nousukausi jatkui ihmeen kauan; sukkien vienti oli ylivoimaisesti runsainta viisivuotiskautena 1831—35, jolloin rohdinkankaan vienti oli jo hitaasti laskemassa ja villakankaiden vienti pysyi vaivoin entisellään. Sukkien, nimenomaan villasukkien, menekki näyttää olleen Tukholmassa vielä silloinkin hyvin tyydyttävä. Niillä ei ollut vielä teollisuustuotteita kilpailijoina, ja Ruotsin oma kotikutoisten sukkien tuotanto näyttää olleen 1830-luvulla laskusuunnassa.²⁰ Kun siis Suomen sukkienvienti romahti vuosina 1838—39, niin syynä on varmasti ollut yksinomaan Ruotsin tullipolitiikka. Ensimmäisessä, 1818 voimaan astuneessa tullitaksassa suomalaisen sukkaparin tuontitulli oli 8 runstykkiä pankinseteleitä. Kun villasukkaparin hinnaksi on Suomen 1810-luvun tullitilastossa merkitty yleensä 1—1:30 seteliruplaa, mikä vastasi tuohon aikaan 22—30 killinkkiä pankinseteleitä, niin tulli oli tämän mukaan 2—3 % sukkaparin hinnasta, siis sängen lievä rasitus. Vuonna 1828 sukkienvientia ei korotettu, mutta talonpoikaisaluksillakin tuoduista sukista ruvettiin vaatimaan nimismiehen allekirjoittama alkuperätodistus, mikä kaiketi vaikutti sen, että Degerbyn tulliaseman kautta kulkeneiden alusten osuus sukkienviennistä pieneni tämän jälkeen tuntuvasti. Vuonna 1834 sukkienvientiä korotettiin kaksinkertaiseksi, niin että se tuli olemaan 1 killinki 4 runstykkiä pankinseteleitä parilta. Tämä oli uhkaava tapaus, mutta näyttää siltä, että sukkienvientihinta sattui Tukholmassa samaan aikaan kohoamaan tuntuvasti: tullihallitus on merkinnyt 1835—36 villasukkaparin hinnaksi 1:50 ruplaa setelirahaa, ja tästä kai johtui, että tullinkorotus ei estänyt sukkienvientihintojen kohoamista näinä vuosina suorastaan huippulukuihin. Jäi oikeastaan näkemättä, kuinka sukkienvienti olisi kehittynyt hintojen taas laskettua, sillä vuonna 1838 tehty kauppasopimus antoi ratkaisevan iskun Suomen sukkienvientiä Ruotsiin suuntautuneelle myynnille. Sukat jätettiin siinä Ruotsin yleisen tullitaksan varaan, mikä tiesi, että sukkaparin tulli oli 8 killinkkiä pankinseteleitä, silloin-

²⁰ *Utterström* 1957 II 191, 194.

sen kurssin mukaan vähintään neljännes sukkaparin hinnasta. On luonnollista, että tämä lopetti sukkien viennin Ruotsiin hyvin nopeasti, niin kuin oli tarkoituskin.²¹

Sukkien vienti keisarikuntaan on otaksuttavasti varhaista alkuperää, mutta ensimmäinen nimenomainen tieto siitä on vasta vuodelta 1834. Niin kauan kuin sukkien tärkein tuotantoalue Varsinais-Suomi vei niitä Ruotsiin, niiden vienti keisarikuntaan oli kumminkin vähäistä, mutta vuodesta 1838 alkaen se alkoi nopeasti kasvaa ja kehittyi lopulta runsaammaksi kuin länteen suuntautunut sukkien vienti oli ollutkaan.

Sukkien viennistä keisarikuntaan on numerotietoja Suomen tulitilastossa sekä Pietarissa toimivan kauppa-asiamiehen kertomuksissa, joissa mainitaan monesti myös maitse tuotujen sukkien määrä. Pääasiallisesti näistä lähteistä on koottu seuraavalla sivulla oleva taulukko, jonka luvut ovat tietenkin vähimmäismääriä.²²

Taulukon luvuista voi laskea vuosilta 1836—65 viisivuotiskausien sukkienviennin vähimmäiseskimäärät, jotka ovat seuraavat:

1836—40	3 202	paria
1841—45	14 452	»
1846—50	30 241	»
1851—55	25 216	»
1856—60	46 697	»
1861—65	47 794	»

²¹ *Suomen asetuskokoelma* asetukset 23. 12. 1817, 14. 3. 1828, 11. 6. 1834 ja 23. 7. 1838; *Svensk Författningssamling* 49/1835; *Harmaja* 1920 589—591; Kauppatasearviot.

²² Päälähteinä Kauppatasearviot ja Pietarin kauppa-asiamiehen kertomukset, VA. Ensimmäisistä on käytetty tullikamarien ilmoitusta eikä Tullihallituksen usein virheellisiä yhteenvetoja. Jälkimmäisen lähteen aukot johtuvat osittain siitä, että siinä on usein ilmoitettu vain tuotujen sukkien arvo mutta ei määrää. Vuosina 1844, 1848 ja 1852 meritse tapahtunut vienti on esitetty Turun tuulaaktilien nojalla, mikä ei aiheuta suurta virhettä, kun sukkiä vietiin hyvin vähän muualta kuin Turusta. Vuosina 1860—65 meritse tapahtunutta vientiä koskevat luvut on saatu *Suomen virallisesta tilastosta* (I, 1 57).

Sukkien vienti Suomesta keisarikuntaan 1834—65

Vuosi	Sukkien vienti pareja			Vuosi	Sukkien vienti pareja		
	meritse	maitse	yhteensä		meritse	maitse	yhteensä
1834	50	.	50	1850	41 894	3 286	45 180
1835	—	885	885	1851	34 393	.	34 393
1836	760	.	760	1852	24 924	3 448	28 372
1837	66	344	410	1853	30 156	2 092	32 248
1838	2 723	.	2 723	1854	—	5 521	5 521
1839	5 418	4 515	9 933	1855	—	25 548	25 548
1840	2 185	.	2 185	1856	25 008	6 030	31 038
1841	8 332	.	8 332	1857	37 307	7 140	44 447
1842	16 953	.	16 953	1858	46 642	5 575	52 217
1843	11 410	.	11 410	1859	50 556	.	50 556
1844	9 225	.	9 225	1860	55 229	.	55 229
1845	20 481	5 860	26 341	1861	28 998	.	28 998
1846	21 449	7 154	28 603	1862	42 638	.	42 638
1847	23 978	.	23 978	1863	49 261	.	49 261
1848	14 288	2 441	16 729	1864	50 290	.	50 290
1849	32 066	4 650	36 716	1865	66 086	1 699	67 785

Ainakin vuosien 1836—40, 1841—45 ja 1861—65 keskimäärät ovat epäilemättä tuntuvasti liian pienet siitä syystä, että Pietariin maitse vietyjen sukkien määrästä on vaillinaiset tiedot. Meritsekin vietyjen sukkien määrät ovat kenties olleet todellisuudessa ainakin vähän suuremmat kuin taulukossa, koska niitä on kai viety myös talonpoikaisaluksilla, joiden ei tarvinnut käydä Suomen tulliasemilla. Enempää Pietarissa kuin Tallinnassakaan toimineiden kauppa-asiamiesten raporteissa ei ole sellaisia lukuja, jotka todistaisivat talonpoikaisaluksilla tuotujen sukkien määrän suureksi, mutta varsinkin Pietarin osalta kauppa-asiamiehen tiedot ovat puutteelliset. Joka tapauksessa yllä olevat taulukot ilmaisevat puutteellisuudestaan huolimatta sukkien viennin kehityksen varmastakin pääpiirteissään oikein.

Sukkaa vietiin keisarikuntaankin pääasiallisesti Varsinais-Suomesta. Muiden tullikamarien kuin Turun kautta niitä vietiin itään ja etelään aivan epäsäännöllisesti ja niin pieniä määriä, että niillä ei ollut

käytännöllisesti katsoen mitään merkitystä ainakaan vuoteen 1859, johon yksityiskohtaiset tiedot ulottuvat.²³ Pietariin maatietä viedyt sukut olivat otaksuttavasti peräisin laajalta alueelta, osa niistäkin ehkä Varsinais-Suomesta saakka. Vuonna 1855, jolloin itämainen sota sulki meritien, varsinaissuomalaiset ovat selvästi käyttäneet suuressa määrin maatietä. Määräpaikkana keisarikunnan puolella oli verrattomasti useimmin Pietari. Tallinnan kauppa-asiamiehen ilmoitusten mukaan sinne tuotiin Suomesta vain hyvin vähän sukkiä, eniten vuonna 1847 ja silloinkin vain 1 220 paria, kun taas muina vuosina tuonti jäi enintään muutamaan sataan pariin. Turun tuulaakitileissä mainitaan Tallinnaan lähetettyjä sukkiä vain harvoina vuosina ja silloinkin hyvin pieniä määriä. Riikaan Turusta vietiin sukkiä vielä vähemmän: ainoastaan vuodelta 1852 on tieto, että niitä oli lähetetty sinne satakunta paria.²⁴

Varsinais-Suomen sukkien keisarikuntaan suuntautunut vienti perustui siis jokseenkin yksinomaan niiden valtakunnan pääkaupungissa saamaan hyvään ja varmaan menekkiin. Jonkin verran ihmetyttää, että sukkien myynnillä ei näytä olleen sanottavia mahdollisuuksia Tallinnassa, jonne muuten vietiin paljon kudonnaisia. Mutta jo Pietarinkin markkinat riittivät täysin pelastamaan myyntiä varten harjoitetun sukankudonnan siltä kohtalolta, jonka pellavakankaiden ja suuressa määrin villakankaidenkin kudonta koki entiseen emämaahan suuntautuneen viennin tyrehtyttyä. Asiakirjatiedoista päätellen keisarikuntaan ei tosin viety lainkaan pellava- eikä puuvillalangoista kudottuja sukkiä; nimenomaan on huomattava, että Turun tuulaakitileissäkään, joissa on yleensä melko yksityiskohtaiset tiedot, ei puhuta muista kuin villasukista. Ainoastaan Turun ja Porin läänin kuvernöörin vuosia 1842—44 koskevassa

²³ Lähteenä Kauppatasearviot. — Vuonna 1836 Pietariin oli viety maitse 30 paria Finlaysonin tehtaassa Tampereella kudottuja villasukkiä. Ne oli yritetty viedä tullitta niin kuin talonpoikaiset kotikutoiset sukut, mutta tämä ei ollut onnistunut. Sukankudonta lienee ollut Finlaysonilla pelkkää kokeilua, eikä se tapahtunut varmaankaan konein, vaan käsin, Finlaysonin muuhun kustannustoimintaan liittyen, josta edellä s. 159. (VSV akti 46 v. 1836 ff. 3, 11).

²⁴ Tallinnan kauppa-asiamiehen kertomukset, VA; Turun tuulaakitilit, TMA.

kertomuksessa mainitaan myös puuvillasukkia myydyn Suomenlahden »venäläisiin» kaupunkeihin, mutta tämä lähde on tuskin täysin luotettava tällaisessa yksityiskohdassa.²⁵

Lopuksi on syytä esittää käytettävissä olevat tiedot Turun keisarikuntaan suuntautuneen sukkienn viennin organisaatiosta. Sukkakauppa oli todella turkulaisten käsissä, ja naantalilaisten osuus siinä oli hyvin vähäinen, siis aivan toisin kuin siihen aikaan, jolloin sukkiä vietiin Ruotsiin. Tämä johtui ainakin osaksi siitä, että sukut lähetettiin keisarikuntaan yleensä höyryaluksissa, jotka lähtivät Turusta. Turun sukkauppa oli keskittynyt harvojen suurviennin käsiin vielä vahvemmin kuin puuvillakankaiden vieni. Sellaisia henkilöitä, jotka veivät sukkiä keisarikuntaan jatkuvasti, oli vain kourallinen, mutta heillä oli silti ryhmänä yhtä keskeinen osuus Turun sukkienn viennissä kuin vastaavalla, laajemmalla ryhmällä oli puuvillakankaan viennissä, ja kolme heistä vei kukin paljon suuremman osan Turusta lähteneistä sukista kuin kukaan yksityinen puuvillakankaiden viejä oman alansa tuotteista. Yksityiskohtaisimmat tiedot Turun sukkienn viennistä on vuosilta 1839—53 lukuun ottamatta vuosia 1846 ja 1849, joiden tuulaakitilit ovat hävinneet. Jäljellä olevien vuosien tileistä voi laskea, että kaikkiaan kuusi turkulaista vei sukkiä mainittuna ajanjaksona enemmän kuin 10 000 paria:

	Viennin alkuvuosi	Vientimäärä pareja
Tullitarkastajan tytär Carolina Erlin	1841	53 754
Nahkurinkisällin leski Maria Elisabeth Lindfors	1842	44 777
Kauppiiaanleski Catharina Elisabeth Ollonqvist	1843	31 408
Merimiehentytär Johanna Maria Kurkelin	1842	14 236
Neiti Wilhelmina Nyman	1851	10 225
Talollisentytär Ewa Sofia Calenius	1847	10 217

Kun Turun sukkienn vieni oli ko. vuosina tuulaakitilien mukaan yhteensä 233 511 paria, niin taulukossa mainittujen kuuden henki-

²⁵ TPL kuvk 1842—44.

lön, jotka veivät yhteensä 164 617 sukkaparia, osuus oli yhteensä 71 % kokonaisviennistä. Neiti Erlinin osuus oli 23 %, rouva Lindforsin 19 % ja rouva Ollonqvistin 13 %, kun taas suurimpien puuvillakankaan viejien osuus tämän alan samanaikaisesta viennistä oli vain 10 %. Edellä mainituista henkilöistä muut paitsi neiti Nyman veivät sukkia vähintään viitenä vuotena, kaikkein säännöllisimmin neiti Erlin, joka lähetti niitä vuodesta 1841 lähtien joka vuosi. Hän oli samalla sukkien viejistä kaikkein selvimmin niihin erikoistunut, sillä hän lähetti vain pari kertaa aivan pienen erän kangasta. Rouva Lindfors sekä neidit Kurkelin ja Calenius on sen sijaan jo aikaisemmin osoitettu huomattaviksi kankaidenkin viejiksi. Rouva Ollonqvist, joka oli aikaisemmin miesvainajansa tavoin harjoittanut kudonnaisten vientiä Tukholmaan, vei 1840-luvulla Pietariinkin aluksi myös kankaita, mutta vuodesta 1847 lähtien hän rajoittui viemään yksinomaan sukkia. Hän ja rouva Lindfors jatkoivat niiden vientiä ainakin vuoteen 1858. Useimmat Turun huomattavimmista puuvillakankaan viejistä välittivät vain harvoin sukkia ja silloinkin pieniä määriä, ja Turun varsinaisten kauppiaiden osuus niiden vientiin oli hyvin pieni.²⁶ Ei ole syytä olettaa, että Turun sukkien viejät olisivat juuri käyttäneet myyntitavaran hankkimiseen muuta keinoa kuin ostamista, joko käteisellä maksaen tai luotolla. Mynämäen kihlakunnasta ilmoitettiin 1865 nimenomaan, että välittäjät toimivat siellä kudottujen sukkien maastaviejinä.²⁷ Pienintäkään viittausta siihen suuntaan, että sukankudonnassa olisi noudatettu kustannusjärjestelmää, ei lähteissä esiinny.

Sikäli kuin käytettävissä oleviin tietoihin — ja varsinkin niiden puuttumiseen — voi luottaa, sukkien kotimainen menekki ei ole ollut missään osassa maata kovin suuri. Muutamat tiedot, nimittäin aikaisemmin mainittujen Iitin nimismiehen ilmoitusten lisäksi eräät Turun tuulaakitilien maininnat, joiden mukaan Viipuriin ja Kanakselle oli viety pienehköjä määriä villasukkia, viittaavat siihen,

²⁶ Turun tuulaakitilit, TMA. Carolina Erlin, joka oli syntynyt 1807, muutti 1856 Pietariin (Turun RK), mahdollisesti toimiakseen siellä suomalaisten sukkien — ja kenties muidenkin kudonnaisten — välittäjänä.

²⁷ Kruununvoudin kert. 1861—70, TMA.

että näilläkin oli jonkinlaista säännöllistä kysyntää Kaakkois-Suomessa, ainakin Viipurin kaupungissa, mutta tätä ei varmastikaan voi verrata pellava- ja puuvillakankaan kysyntään. Ylipäänsä näyttää siltä, että suomalainen perheenemäntä ei mielellään jättänyt sukkia oston varaan. Menekin puutteesta kaikesti johtui, että sellaisellakaan huomattavalla kotiteollisuusseudulla kuin Länsi-Savossa ei tiettävästi kudottu sukkia myyntiä varten. Varsinais-Suomessakin runsas sukankudonta näyttää perustuneen mitä suurimmassa määrin vientimahdollisuuksiin, joiden edellytyksenä oli maakunnan sijainti ja sen lähinnä maataloustuottein käymä vilkas kauppa. Lienee sentään syytä korostaa vielä sitä seikkaa, että Naantalien kaupungin sukankudonnalla on luultavasti ollut voimakas vaikutus tämän elinkeinon viriämiseen ympäröivällä maaseudulla. Naantalissa se taas lienee saanut alkunsa osaksi niin sanoaksemme yksilöllisistä syistä, joihin tutkimuksen on tässä tapauksessa hyvin vaikea tai mahdotonkin päästä käsiksi, mahdollisesti alkuaan luostarin vaikutuksesta. Lisäksi on huomautettava siitä, että Varsinais-Suomen länsiosaa, josta sukkia nimenomaan myytiin, oli erikoisen vahvaa lampaanhoitoseutua, kuten edellä on osoitettu (vrt. s. 215); 1600-luvulla, jolloin sukankudonta alkoi, tämä koski myös Maskun kihlakuntaa.²⁸ Lampaanhoidon runsaus ei ehkä riittänyt antamaan Pohja-Suomelle ainakaan selvää johtoasemaa villakankaiden kudonnassa, vaikka tämä seutu tuotti huomattavasti niitäkin, mutta teknillisesti vähemmän vaativaan sukankudontaan hyvä raaka-aineen saanti näkyi vaikuttaneen selvemmin.

Muita käsinkudottuja villatuotteita kuin sukkaa näkyy tässä käsiteltynä aikana riittäneen myytäväksi vain hyvin vähän. Niistä on lähteissä enimmäkseen vain satunnaisia mainintoja: Hipping kertoi 1817, että Pernajasta oli viety Pietariin villaröijyjä, mutta valitti, että monikaan ei osannut kutoa niitä, Raahen markkinoilla oli 1848 myytävänä maalaisnaisten kutomia lapasia, Vehmaalta ilmoitettiin 1857 myytävän villaröijyjä.²⁹ Toisaalta on muistettava,

²⁸ Luukko 1958 113.

²⁹ Hipping 1817 148—149; Oulun Viikko-Sanomia 1848: 44, Mfjk:n tiedustelu.

että lähdeaineiston ollessa yleensäkin niukka se sisältää aivan suhteettoman vähän tietoja juuri vähemmän tärkeistä kotiteollisuudenhaaroista. Silti on kyllä varmaa, että muiden käsinkudottujen villatavaroiden myynti oli sukkiin myyntiin verrattuna vähäistä; vientitilasto näet osoittaa tämän selvääkin selvemmin. Ruotsin kauppakollegion kertomuksista ja Suomen tullitilaston vähän pienemmistä luvuista voi todeta, että villaisia lapasia vietiin Tukholmaan pieniä määriä 1820-luvun keskivaiheille saakka, 1813—16 vuosittain 600—1 200 paria, myöhemmin vielä vähemmän, kunnes niiden vienti tyrehtyi kokonaan. Se alkoi kumminkin uudelleen vuodesta 1834 lähtien, mutta oli nytkin hyvin mitätöntä. Suurin määrä, 780 paria, vietiin 1837, minkä jälkeen Ruotsin suorittama tullinkorotus teki pian lopun lapastenkin viennistä. Tämä oli tapahtunut käytännöllisesti katsoen ainoastaan Turun ja Degerbyn (Flisöbergin) tullikamarien kautta. Keisarikuntaan ei muita käsinkudottuja villatuotteita kuin sukkiä viety juuri lainkaan.³⁰

Muita tekstiilikotiteollisuuden haaroja

Pitsien ja ripsujen valmistus

Pitsien valmistustaito ei ollut Suomessa 1800-luvulla aivan yleinen, ja kun niitä toisaalta suosittiin sekä pukimien että vuodevaatteiden koristeena, niin on luonnollista, että ne esiintyivät yleisenä kauppatavarana.¹ Pitsit olivat lisäksi kevyttä, helposti kuljetettavaa tavaraa ja kuljetuskustannuksiin nähden kohtalaisessa hinnassa. Luultavasti lähinnä juuri viimeksi mainituista tekijöistä johtui, että pitsien valmistus ei kehittynyt pitkin maata asuvien ammattilaisten työksi, vaan keskittyi suuressa määrin yhdelle ainoalle paikkakunnalle muodostuen siellä tyyppilliseksi kotiteollisuudeksi. Kysymyksessä on tietysti R a u m a n kaupunki, jonka pitsinnypläyksestä Aino Linnove on laatinut tässä käsitellyltä ajalta tarkan kuvauk-

³⁰ KKoll. årsb. Uth. 4; Kauppatasearviot.

¹ Linnove 1947 15—16.

sen; siihen ei ole oikeastaan mitään lisättävää, vaan seuraava esitys perustuu Linnoven teokseen.

Jo 1700-luvun lopulla kirjoihin viedyn perimätiedon mukaan Rauman pitsinnypläystaito oli peräisin kaupungissa aikoinaan olleesta luostarista, mutta Linnove pitää vahvoin perustein tätä traditiota epäilyttävänä, jopa jokseenkin mahdottomana. Hänen käsityksensä mukaan raumalaiset ovat luultavasti oppineet nypläämään pitsejä vasta 1600-luvulla, jonka jälkipuoliskolla hän arvelee heidän tehneen niitä jo myytäväksikin.² Ensimmäinen varma tieto Rauman pitsien myynnistä on Linnoven mukaan peräisin vasta vuodelta 1744. Silloin mainittiin asiakirjoissa kaksi raumalaista pitsikauppiasta ja 1749 kaksi muuta. Vuonna 1750 ilmoitettiin Raumalta myytävän huomattavia määriä pitsejä, ja 1754 maistraatti arvioi kaupungin pitsien vuosittaisen myynnin 4 000 kyynäräksi.³ Tällaiset tiedot osoittavat ilman muuta, että myyntiä varten harjoitetulla pitsien nypläämisellä oli jo 1740-luvulla melkoisesti ikää, ja tukevat siis Linnoven olettamusta, että se olisi aloitettu edellisellä vuosisadalla.

Rauman pitsinnyplääjien luvusta ja heidän tuotantonsa määrästä ei ole 1700-luvun jälkipuoliskolta lähempiä tietoja, mutta ilmeisesti nypläys oli jo silloin melkoinen elinkeino. Vuonna 1832 pormestari laati Suomen Talousseuran pyynnöstä luettelon sellaisista raumalaisista, jotka nypläsivät ansiotyökseen, ja sai heitä kokoon 397 henkeä. Lisäksi noihin aikoihin oli yleistä, että lapsetkin nypläsivät, vaikka heitä oli mainittuun luetteloon merkitty vain toistakymmentä. Muutamat muutkin kertomukset osoittavat, että sadat raumalaiset harjoittivat 1800-luvun ensi vuosikymmenillä pitsien nypläämistä myyntiä varten. Nyplääjät olivat enimmäkseen vähävaraisempien porvari- ja työmiesten ja merimiesten vaimoja ja tyttäriä; miehiä heissä oli hyvin vähän. Nypläyksen tuottoa moitittiin yleensä hyvin heikoksi ja ulkolaisten pitsien kilpailua valitettiin.⁴

Rauman pitsejä vietiin toisaalta pitkät ajat ulkomaillekin. Vuonna

² *Linnove* 1947 89—97.

³ *Linnove* 1947 98, 117—118.

⁴ *Linnove* 1947 99—107; *Laine K* 1943 242.

⁵ *Linnove* 1947 120, 126—127; Kauppatasearviot.

1807 pormestari kertoi niitä myytävän paitsi Ruotsiin myös Kööpenhaminaan, Norjaan ja Venäjälle. Kahdella viimeksi mainitulla myyntialueella ei näy kuitenkaan olleen paljon merkitystä, ja myös pitsien vienti Kööpenhaminaan lienee ollut lähinnä vain kuriositeetti. Autonomian ajan ensi vuosikymmenillä Rauman pitsejä vietiin yhä Tukholmaan, tosin aivan pieniä määriä, ja niitä kerrotaan viedyn »jonkin verran» keisarikuntaankin.⁵ Pääasiallisesti Rauman pitsit lienee kuitenkin myyty sekä 1700- että 1800-luvulla omassa maassa. Vielä jälkimmäisen vuosisadan alkupuoliskolla niiden myynti tapahtui Linnoven mukaan enimmäkseen siten, että raumalaiset kaupustelijat, jotka olivat pääasiallisesti miehiä, kuljettivat niitä talvisaikaan ympäri maata, paljolti jalkaisin liikkuen. Tähän kulkukauppaan raumalaiset olivat saaneet jo Ruotsin-ajalla laillisen oikeuden. Myös jotkut kaupunkien kauppiaat toimivat pitsien välittäjinä. Tärkein myyntialue oli maan lounaisosa, mutta Rauman pitsejä on myyty kauas Pohjanmaallekin ja etelärannikkoa itään Viipurin seuduille saakka; Itä-Suomen sisämaasta niitä sen sijaan ei ole tavattu.⁶

Rauman pitsinnypläyksen alkuajat ovat siinä määrin hämärän peitossa, että näyttää mahdottomalta selvittää, mistä syystä tämä elinkeino pesiytyi juuri Raumalle. Sen edellytykset olivat luonnollisesti paljon paremmat Lounais-Suomessa kuin muissa osissa maamme, koska tiheä asutus ja suhteellisen suuri vauraus loivat siellä menekkiä pitsien kaltaiselle ylellisyystavaralle aikana, jolloin muussa Suomessa oltiin vielä melko vaatimattomia. Tarvittava tekniikkakin oli läntistä alkuperää. Linnove katsoo pitsien ja niiden valmistustaidon tulleen Länsi-Suomeen suurista kulttuurimaista saksalaisten kauppiaiden sekä Ruotsin ja Suomen säätyläisten välittämänä, ja nimenomaan Ruotsista opittiin myöhemminkin uusia malleja. Luultavasti Rauman pitsinnypläys oli yhteydessä myös siihen seikkaan, että maan lounaisosassa harjoitettiin jo 1600-luvulla muutenkin aika paljon erilaista tekstiilikotiteollisuutta myyntiä varten, joten sellaiseen ryhtyminen ei ollut missään outo ajatus. Mutta syy siihen,

⁶ *Linnove* 1947 107, 124—125, 422; TPL mhk 1817 sanotaan, että raumalaisilla oli ollut »jo pitkähkön» ajan oikeus kulkukauppaan.

että juuri Raumasta tuli pitsinnypläyksen kotipaikka, jäänee selvittämättä. Alkusysäyksenä on hyvinkin voinut olla jokin luonteeltaan satunnainen seikka, lähinnä yksityisen taitavan nyplääjän siirtyminen jostakin muualta Raumalle, kenties suorastaan ulkomailta.⁷

Raumaan verrattuna muilla paikkakunnilla, joilla pitsejä valmistettiin myytäväksi, oli tässä käsiteltynä aikana hyvin vähän merkitystä. Ensimmäisinä niistä on mainittava kolme *K a a k k o i s - H ä m e e n* pitäjää: Orimattila, Iitti ja Jaala. Kaakkois-Hämeessä ja itäisellä Uudellamaalla oli melkoisen laaja alue, jolla pitsinnypläyksen tekniikka taidettiin ainakin 1700-luvulta lähtien, mutta vielä 1800-luvun keskivaiheillakin tämän seudun naiset tekivät pitsejä pääasiallisesti vain itselleen, ja niiden myynti oli aivan vähäistä. Orimattilassa pitsejä on nyplätty ainakin myyntiä varten vain yhdessä kylässä, Heinämaalla eli Hyyttärissä, josta niiden myynti on ollut myöhemmin melko runsastakin. Perimätietokaan ei anna varmoja viitteitä siitä, milloin pitsien myyminen on täällä alkanut, mutta kaikesta päättäen sitä ei voi ajoittaa kovin paljon 1850-lukua varhaisemmaksi. Aikaisin sitä koskeva tieto lienee Orimattilan ja Artjärven piirin nimismiehen 1857 antama ilmoitus, jonka mukaan pitsejä »valmistavat ani harvat henkilöt, jotka myyvät niitä nimismiespiirin alueella». Nimismies ei kertonut lähemmin, mistä osasta hänen piiriään pitsejä myytiin, mutta ei liene epäilystä siitä, että hän tarkoitti Orimattilan Heinämaata. Seuraava maininta on vuodelta 1869 peräisin oleva lehti uutinen, jonka mukaan »varsinkin Orimattilasta» käytiin melko usein Mikkelin kaupungissa kauppaamassa halpoja pitsejä. Tämä tieto osoittaa pitsinnypläyksen jo vakinaistuneen Heinämaalla elinkeinoksi ja myyntialueenkin laajentuneen.⁸

Iitin ja Jaalan pitsien myynnistä on Iitin nimismiehen antamia tietoja 1800-luvun keskivaiheilta, varhaisin 1840-luvun lopulta, myöhäisin vuodelta 1857. Pitsejä kerrottiin valmistettavan Jaalan

⁷ *Linnove* 1947 340 ja passim.

⁸ *Linnove* 1947 195, 207—208; A. K-nen, Vähän pitsinnypläyksestä Orimattilassa. Suomen Nainen 1920, n:ot 20—21; Manufaktuurijohtokunnan tiedustelu 1857; Wiborgs Tidning 1869: 13.

kylässä sekä Iitin Koskenniskan, Väärtin, Lyöttilän ja Pilkanmaan kylissä. Niiden laadusta ei sanottu muuta kuin että ne olivat »karkeita», mutta kysymyksessä olivat epäilemättä nyplätyt pitsit. Pitsien myynti ei liene ollut runsasta, eikä sitä ollut harjoitettu vielä kovinkaan kauan, koskapa nimismies sanoi 1857, että se oli alkanut »viime vuosina». Pitsejä sanotaan myydyn oman pitäjän lisäksi Valkealaan ja Mäntyharjuun, joissa ne »saavat aina ostajia», mutta kaupunkeihin niitä ei nimismiehen tietämän mukaan ollut myyty.⁹

Kolmas seutu, jossa pitsejä on nyplätty jonkin verran myyntiäkin varten, on Tytärsaari kaukana Suomenlahden ulapalla. Siellä nypläystaito tunnettiin Linnoven mukaan viimeistään 1810-luvulta lähtien. Se oli tekniikaltaan vähän erilaista kuin mannermaalla Kymi-joen länsipuolisilla alueilla, ja se olikin opittu toiselta suunnalta, nimittäin Virosta. Pitsien myynnistä ei ole tässä käsitellyltä ajalta muuta tietoa kuin traditio, jonka mukaan tytärsaarelaiset veivät niitä toisille Suomenlahden ulappasaarille, läheiselle Viron rannikolle ja 1800-luvun keskivaiheilla Koivistollekin. Kovin runsasta Tytärsaaren pitsien myynti ei liene ollut.¹⁰ Vielä vähäisempää, luonteeltaan tilapäistä, näyttää olleen pitsien myynti Säkkijärveltä. Tämän pitäjän kappalainen kertoi 1832 joidenkin sikäläisten nuorten naisten nypläävän niin paljon ja hyviä pitsejä, että he saattoivat myydäkin niitä ja hankkia siten »riittävät käsirahat yksityisiin tarpeisiinsa». Linnoven mielestä ei kumminkaan ole varmaa, että kysymyksessä olivat nimenomaan nyplätyt pitsit.¹¹

Vaikka pitsinnypläystä harjoitettiin myyntiä varten mainittavammin vain yhdellä paikkakunnalla, Raumalla, se kuului kuitenkin niihin harvoihin kotiteollisuudenhaaroihin, jotka saivat jo ennen suuria nälkävuosia osakseen julkista huomiota ja tukea. Tämä johtui tietenkin siitä, että se tuotti hienoa laatutavaraa, jolle säätyläisetkin ymmärsivät antaa täyden arvon. Suomen Talousseura kiinnitti jo Ruotsin-ajan viimeisinä vuosina huomiota Rauman pit-

⁹ Mfjk:n tiedustelu; ULKA Ea II: 125 akti 27/221 ja Ea II: 166 akti 175/269.

¹⁰ *Linnove* 1947 279—280.

¹¹ STA D XXIII 15: 111; *Linnove* 1947 83.

seihin ja koetti sitten kymmenien vuosien ajan edistää niiden valmistusta monin tavoin, aluksi jakamalla palkintoja ja auttamalla raumalaisia hyvän, ulkolaisen langan hankkimisessa, myöhemmin opetustoiminnallakin. Talousseuran miehet, erikoisesti sen sihteeri Lars Arnell, olivat levottomia Rauman pitsien vanhanaikaisten mallien takia ja halusivat kehittää niitä Saksissa nyplättyjen pitsien kaltaisiksi. Tässä tarkoituksessa hankittiin saksilainen nypläyksen opettaja, ja Talousseuran nypläyskoulu toimi sitten 1837—1844 Turussa ja myöhemmin 1844—46 kotimaisten opettajien johdossa Raumalla. Koulu koki suuria vaikeuksia, ja oppilaita oli vähän, joten tulokset eivät olleet kovinkaan merkittävät. Tämän opetuksen ja Talousseuran muun huolenpidon arvellaan kyllä lisänneen Rauman nyplääjien innostusta ja luottamusta elinkeinoonsa, mutta Aino Linnove on toisaalta sitä mieltä, että koulutus kehitti nypläystä tyyllisesti epäsuotuisaan suuntaan: raumalaisten vanhat mallit olivat todellisuudessa kauniimpia kuin Talousseuran koulussa opetetut.¹²

Laajalti maassamme, etenkin Länsi-Suomessa ja Pohjanmaalla, on tehty solmiamalla pitsimäisiä, ripsuiksi (kansankielessä myös fransseiksi, franssuiksi jne.) nimitettyjä liinavaatteiden koristeita. Etenkin Keski-Pohjanmaalla ripsut olivat suuressa suosiossa, ja niiden valmistus kehittyi siellä pitkälle; ripsuja ommeltiin siellä erilaisissa perhejuhlissa seremoniaalisesti käytettyjen »franssilakanoiden» reunoihin. Tällaisten ripsujen valmistus oli siksi vaativaa työtä, että niillä oli edellytyksiä kehittyä kauppatavaraksi, ja ainakin parissa Pohjanmaan pitäjässä ripsuja onkin solmittu ansiokotiteollisuutena ellei suorastaan ammattimaisesti. Keski-Pohjanmaalla Veteli oli ainakin 1800-luvun viimeisillä vuosikymmenillä ripsujen solminnan keskuspaikka, mutta perimätieto osoittaa niitä solmitun myyntiä varten jo vuosisadan keskivaiheilla sekä Vetelissä että Kaustisella.¹³ Etelä-Pohjanmaalla ripsuja myytiin 1860-luvulle mennessä ainakin Isoltajoelta. Vuoden 1870 tienoilla laaditussa kerto-

¹² Linnove 1947 128—153; Laine K 1943 241—242.

¹³ Kontturi 1941 113—114; Heikinmäki 1962 139—148.

muksessa näet sanotaan, että siellä oli muutamia vuosia aikaisemmin tehty puuvillaisia ripsuja, joita »maan etelä- ja itäosien rahvas» käytti ikkunaverhojen ja lakanoiden koristamiseen. Niiden valmistuksen ilmoitetaan sitten kyllä tyrehtyneen menekin puutteen ja puuvillan kalleuden takia. Viimeksi mainittu johtui Yhdysvaltain sisällissodasta, jonka aikana Isonjoen ripsujenteko oli siis ansiokotiteollisuutena loppunut. Tämä ilmoitus on varmaan muuten luotettava, mutta siihen sisältyvä viittaus Isonjoen ripsujen myyntialueeseen vaatii hyvin varovaista tulkintaa. Tuskinpa voi olla kysymys niin kaukaisista seuduista kuin Etelä- ja Itä-Suomesta. Pikemminkin tässä niin kuin monesti muulloinkin on ruotsin »land» sanalla tarkoitettu lääniä eikä maata; tai sitten kirjoittaja on käsittänyt kuulemansa jonkin verran väärin. Isojokelaiset ovat ehkä kertoneet myyneensä ripsuja etelään ja itään päin, mutta kysymyksessä ovat silloin kai olleet suhteellisen läheiset seudut.¹⁴

Nauhojen kudonta

Ansiokotiteollisuutena harjoitetusta nauhojen kudonnasta on tässä käsiteltyä ajalta tietoja vain muutamalta paikkakunnalta. Ainakin yhdellä näistä nauhankudonta on ollut pitkäaikainen elinkeino, nimittäin Varsinais-Suomen vahvaan kudonta-alueeseen kuuluvassa Nousiaisten pitäjässä. Jo Böckerin kokoelmassa kerrotaan 1830-luvulla pitäjän väestön saavan 3 % rahatuloistaan pellavanauhan myynnistä, mikä on sitä merkittävämpi tieto, kun nauhankudontaa ei edes erikoisesti tiedusteltu. Myöhemmin kerrottiin 1868, että suurin osa Nousiaisten tilattoman väen naisista ja lapsista harjoitti pellavanauhan kudontaa myyntiä varten.¹ Tietysti on mahdollista, että nauhaa on myyty muualtakin Varsinais-Suomesta, vaikka Nousiainen näkyikin olleen erikoisessa maineessa. Turusta vietiin pellavanauhaa ulkomaillekin, ensin Ruotsiin, 1810-luvun vientitiedoista päätellen jo 1700-luvulla. Vuonna 1813 Ruotsin

¹⁴ Selostus Vaasan läänin kotiteollisuudesta, TPTK kotelo V: 8.

¹ Böckerin kokoelma, VA; *STS Handlingar* 6:2 99.

kauppakollegio ilmoitti Suomesta tuodun jopa 6 395 kyynärää pellavanauhaa ja 4 975 kyynärää »palttinanauhaa», ehkä jollakin tavoin edellä mainitusta poikkeavaa tuotetta, mutta kaiketi pella-vaista sekini. Seuraavina vuosina tuontimäärät pienenivät nopeasti, ja vuodesta 1818 alkaen pellavanauha katoaa tilastoista.² Paljon myöhemmin Turusta vietiin eräinä 1840- ja 1850-lukujen vuosina pieniä määriä pellavanauhaa keisarikuntaan, enintään 2 000 kyynärää vuodessa.³ Tässäkin on voinut olla mukana Nousiaisten nauhaa. Pitäjän nauhankudonnan elinvoimaisuus perustui kuitenkin etupäässä nauhan kotimaiseen menekkiin, kun kerran vienti oli näin epäsäännöllistä ja vähäistä.

Muut pitäjät, joiden nauhankudonnasta on tietoja, ovat Ilmajoki, Jaala ja Iitti. Ilmajoelta on kyllä vain satunnaiselta tuntuva nauhan myyntiä koskeva maininta: itsellisnaisten kerrottiin 1853 sattuneen kadon jälkeen kaupitelleen kutomiaan nauhoja.⁴ Sen sijaan Jaalan kylässä ja Iitin Lyöttilässä nauhaa valmistettiin ainakin 1840-luvun jälkipuoliskolta lähtien jatkuvasti myytäväksi. Nimismies kertoi, että sen jälkeen kun nauhoja kaupitelleet laukkuryssät olivat vähentyneet ja lopulta kadonneet koko seudulta, muutamat mainittujen kylien naiset olivat ryhtyneet valmistamaan myytäväksi vahvaa, kapeata pellavanauhaa (binnikeband). Vuonna 1850 nimismies sanoi sen myyntiä vähäiseksi, mutta viisi vuotta myöhemmin hän kertoi sitä sentään myytävän Iitin pitäjän ulkopuolellekin.⁵ Mainittakoon, että Iitin läntisestä naapuripitäjästä Orimattilasta on ainakin 1870-luvulta lähtien myyty paljonkin erilaisia nauhoja; varhaisemmilta vuosikymmeniltä täältä ei ole niiden myyntiä koskevia tietoja, mutta siitä huolimatta on hyvin mahdollista, että se on alkanut ainakin jo 1800-luvun keskivaiheilla, ellei ennemminkin.⁶

² KKoll. årsb. Uth. 4. Vuonna 1813, jolloin pellavanauhaa vietiin Suomen tullikamarien kautta niiden ilmoitusten mukaan vain 1 000 kyynärää, tämä kaikki vietiin Turusta. (Kauppatasearvio 1813).

³ Kauppatasearviot 1840, 1853, 1856.

⁴ Suometar 1857: 17.

⁵ ULKA Ea II: 125 akti 27/221 ja Ea II: 166 akti 175/269.

⁶ UL kuvk 1877, TPTK; Vvtk KD 11/34, 1886 II ff. 634v—635; *Haapasalo* 1948 86—87.

Ryijyjen ja muiden vuodepeitteiden kudonta

Suomessa käytettiin 1800-luvulla vuodepeitteinä täytettyjen täkien ja talonpoikaisen väen suosimien lampaannahoista ommeltujen nahkasten eli vällyjen ohella monenlaisia villalangoista kudottuja peittoja, kaikkialla maassa yksinkertaisia vaippoja, mutta Länsi-Suomessa ja Pohjanmaalla, jonkin verran idempänäkin, myös taitoa vaativia ryijyjä, tākänöitä, raanuja jne.¹ Kudottujen peitteiden valmistusta ja myyntiä kysyttiin 1857 Manufaktuurijohtokunnan kotiteollisuustiedustelussa, mutta valitettavasti kovin ylimalkaisesti, peitteiden eri lajeja erottamatta. Tämän takia vastauksillakin on hyvin vähän arvoa, milloin niihin ei ole liitetty lähempiä selityksiä. Kokonaisuutena tiedustelun vastaukset osoittavat sentään hyvinkin selvästi sen, että kaikkien edellä lueteltujen peitteiden myynti on ollut vähäistä.

Sekä mainitun tiedustelun vastauksissa että muissa lähteissä on lähempiä tietoja kudottujen peitteiden myynnistä vain kahdelta seudulta, nimittäin Kaakkois-Hämeestä ja Etelä-Pohjanmaalta. Ensin mainitulta seutukunnalta kerrottiin Valkealan ja Iitin pitäjistä myydyn ryijyjä; lisäksi niitä myytiin Karjalaan kuuluvasta Luumäen pitäjistä. Eniten puhuttiin Valkealan ryijyistä. Viipurin läänin kuvernöörikin sanoi vuosia 1845—47 koskevassa kertomuksessaan, että Valkealassa tehtiin sangen kauniita »villamattoja», joiden hinta oli toisinaan jopa 15 hopearuplaa. Jo hinta osoittaa ilman muuta, että kysymys ei voinut olla muista kudonnaisista kuin ryijyistä, joita seudun säätyläiset ehkä ovat ostaneet mattoinakin käytettäväksi. Vuonna 1857 kruununvouti mainitsi kertoessaan Valkealasta ja Luumäeltä myytävän vähän ryijyjä niiden kappalehinnaksi, joka vaihteli värien kalleuden mukaan, 6—10 hopearuplaa. Edellisenä vuonna julkaistussa Valkealan rahvaan taloudellista tilaa koskevassa virallisessa tutkimuksessa todettiin myös pitäjän ryijyjen korkea taso. Pitäjän naisten sanottiin osanneen neljänkymmenen vuoden ajan kutoa värikkäitä, heleitä ryijyjä, mutta samalla huomautettiin, että näitä »ei kudota juuri koskaan myytäväksi», vaikka niiden

¹ *Sirelius* 1924 22—27.

menekki olisi epäilemättä ollut hyvä.² Iitin pitäjästä kertoi nimismies 1857, että Iitin Lyöttilästä ja Jaalan Kimolasta myytiin silloin tällöin kauniita ryijyjä lähipitäjiin 10—15 hopearuplan kappalehinnalla. Myöhemminkin nimismies mainitsi vielä 1860-luvulla ryijyjen myynnistä ja kertoi sitäpaitsi pitäjästä myytävän jonkin verran tækkejä.³ Lähteistä ei selviä, kutoivatko ryijyjä tällä seutukunnalla myyntiä varten muutkin kuin tilaustyötä tekevät ammattikutojat. Varmaa sen sijaan on, että ryijyjä ei myyty paljon eikä kovin kauas. On syytä korostaa sitä seikkaa, että Iitin ja Luumäen välinen seutu alkoi olla ryijynkudonnan äärialuetta: Karjalassa ja Savossa ei juuri valmistettu ryijyjä, eivätkä niitä käyttäneet paljon muut kuin säätyläiset. Täten puheena olevan alueen ryijyjillä lienee ollut kysyntää juuri lähiseudun säätyläisten keskuudessa.⁴

Pohjanmaalla osattiin verrattain yleisesti kutoa monenlaisia peitteitä, ja Manufaktuurijohtokunnan 1857 saamien vastausten mukaan niitä tehtiin myyntiäkin varten Vähässäkyrössä, Ilmajoen pitäjässä, Kauhavalla, Härmässä ja vähän Kuortaneen pitäjässäkin sekä pohjoisempana Kalajoen suurpitäjän alaosissa ja vähin vielä Alatorniolakin. Mutta täältäkään ei ole lähempiä tietoja muualta kuin Ilmajoelta ja Kurikan kappelista. Ilmajokelaisten suuri taito kudottujen vuodepeitteiden valmistuksessa on todettu kirjallisuudessakin monta kertaa; jo 1856 Ilmajoen ryijyt, vuoteenedusraanut ja muut vaativat villakudonnaiset herättivät erikoista ihailua Suomen Talousseuran Turussa järjestämässä käsityönäyttelyssä. Aulis J. Alanen katsoo Ilmajoen naisten erikoisen korkean käsityötaidon olleen osittain sikäläisten säätyläisten vaikutusta. Mainittakoon kumminkin, että damastipeitteiden kudonta opittiin Ilmajoella perimätiedon mukaan jonkun Könnin isännän ansiosta hänen tutustuttuaan Turussa damastikangaspuihin ja sitten tehtyään kotona samanlaiset.⁵

² Mfjk:n tiedustelu; ViL kuvk 1845—47; *Valkeala socken* 1856 28.

³ Mfjk:n tiedustelu; ULKA Ea II: 207 akti 128/164 ja Ea II: 252.

⁴ *Sirelius* 1924 23, 25.

⁵ *STS Handlingar* 4: 2 75; *Koskinen A* 1933; *Kontturi* 1952 168—169; *Alanen* 1953 404—408.

Mutta vaikka kudottujen vuodepeitteiden valmistus oli Ilmajoella ja paikoin muuallakin Pohjanmaalla kehittyntä, on kyseenalaista, oliko niiden valmistus sielläkään varsinaista kotiteollisuutta. Aina-kin Ilmajoella ryijyjen, täkänöiden yms. valmistuksen katsotaan olleen pääasiallisesti ammattikutojien työtä. He näyttävät kutoneen kalliinpuoleisia tuotteitaan yleensä tilauksesta. Perimätieto kertoo jonkun kutojan kaupitelleen ryijyjään pappiloissa ja kaupungeissa, mutta markkinauutisissa ei koskaan puhuta sellaisen tavaran myymisestä.⁶ Oman maakunnan ulkopuolelle eteläpohjalaisia ryijyjä, täkänöitä yms. on viety tässä käsiteltynä aikana hyvin harvoin. Vuoden 1870 tienoilta on maininta, jonka mukaan Ilmajoen ryijyjä oli viety joskus Helsinkiin ja Pietariin, mutta tämä on ollut epäilemättä harvinaista. Muuan tuntematon kirjoittaja, joka kiitti vuonna 1864 kansannaisten erikoisesti Pohjanmaalla kutomia kauniita ja halpoja ryijyjä, toivoi nimenomaan, että niitä tulevaisuudessa saisi »sanoa tavalliseksi kauppatavaraksi», jota ne eivät siis tuohon aikaan olleet.⁷

Ryijyjen, täkänöiden ja muiden arvokkaimpien vuodepeitteiden valmistus vaati niin suurta taitoa — ennen kuin niitä saattoi kutoa ansiotyökseen — että se pyrki jäämään siihen erikoistuneiden ammattikutojien työksi, kuten on ollut laita myöhemminkin. Tällaiset kutojat tyytyivät ilmeisesti lähes poikkeuksetta lähiseudun kysyntään tehden pääasiallisesti tilaustyötä ja kutoivat tuotteitaan varastoon enintään sen verran, minkä tiesivät kokemuksesta voivansa myydä omassa pitäjässä tai lähimmissä pitäjissä, ennen kaikkea säätyläisille. Tuotannon laajentaminen siten, että esim. ryijyjen kudonta olisi kehittynyt jollakin seudulla yleiseksi kotiteollisuudeksi, olisi edellyttänyt varmaa ja runsasta menekkiä, koska näin kalliiden tuotteiden varastoon kutominen vaati melkoisesti pää-omaa. Suomen vaatimattomissa oloissa sellainen ei tässä käsiteltynä aikana käynyt päinsä.

⁶ *Paulabarju* 1943 252—253; *Kontturi* 1952 168—169.

⁷ Selostus Vaasan läänin kotiteollisuudesta, TPTK, kotelo V: 8; Suomen Julkisia Sanomia 1864: 75.

Matonkudonta

Myyntiä varten harjoitetusta matonkudonnasta on autonomian ajan alkupuoliskolta siksi vähän ja ylimalkaisia tietoja, että siitä hädin tuskin kannattaisi mainita, ellei karvalankamattojen kudonnasta olisi tullut myöhemmin muuan kotiteollisuutemme arvossa pidetty erikoisala. Manufaktuurijohtokunta tiedusteli 1857 myös matonkudontaa, mutta niukkoja ja yksitavuisia vastauksia ei ole syytä tarkoin selostaa; riittää kun mainitaan, että tietoja mattojen myynnistä annettiin pääasiallisesti vain Varsinais-Suomen ja Etelä-Pohjanmaan pitäjistä, siis muutenkin kehittyneiltä kudontaseuduilta. Vaasan läänin maaherra oli jo 1792 kertonut »lattiamattoja» myytävän joistakin suomalaisen Etelä-Pohjanmaan pitäjistä. Manufaktuurijohtokunta tiedusteli 1857 yhteisesti villa- ja karvalankamattoja, joten vastaukset eivät ilmaise tarkasti myytyjen mattojen laatua, mutta silti voi epäröimättä olettaa, että ainakin osa niistä on ollut lehmänkarvojen ja villan seoksesta kudottuja karvalankamattoja. Suunnilleen samoilta seuduilta kuin mattoja kerrottiin 1857 myytävän myös hevosloimia, joiden raaka-aineena ovat niinkään olleet yleisesti lehmänkarvat.¹ Sekä mattojen että loimien kudonta olisi kaiketi voinut saada suhteellisen vähäisen menekin takia merkitystä vain siinä tapauksessa, että jokin pitäjä tai muutama harva olisi erikoistunut niihin, ja näin ei tiettävästi ollut vielä tapahtunut.

Verkkujen kudonta

Verkkojen ja niistä rakennettujen kalanpyydysten valmistus ei liene ollut ansiotyönä kovinkaan yleistä. Joitakin lyhyitä mainintoja niidenkin myynnistä on sentään kertynyt. Kruununvoudit mainitsivat 1857 lähempiä tietoja antamatta, että kalanpyydyksiä myytiin Karkun ja Mouhijärven pitäjistä, Sääksmäen ylisestä ja Hollolan alisesta kihlakunnasta sekä Kuopion, Kiteen ja Kesälahden pitä-

¹ Mfjk:n tiedustelu; VaL mhk 1792 (Fr 346).

jistä. Muolaasta niitä myivät Kyyrölän ja muiden venäläisten kylien asukkaat.¹ Muista lähteistä selviää, että Sipoosta myytiin 1800-luvun keskivaiheilla kalanpyydyksiä, jopa niin paljon, että Uudenmaan läänin kuvernööri mainitsi siitä 1860-luvun alkupuoliskoa koskevassa kertomuksessaan. Helsingin talvimarkkinoilla kerrottiin olleen 1865 myytävänä kolme hevoskuormaa Sipoossa tehtyjä rysiä ja verkkoja.² Saarijärven pitäjänhallinnon talvella 1862—63 järjestämän suurisuuntaisen, kotiteollisuuden perustuvan hätätyöohjelman eräänä pääartikkelina olivat ahvenverkot, joita helmikuussa 1863 lähetettiin myytäväksi ainakin Helsinkiin ja Viipuriin. Tämä oli tietenkin luonteeltaan tilapäistä kotiteollisuutta.³ Muuten tietojen vähydestä voi päätellä, että kalamiehet pyrkivät yleensä valmistamaan verkot itse. Huomattavana poikkeuksena tässäkin asiassa oli sentään osa Vanhaa Suomea. F.P. v. Knorring kertoi 1833 koko tätä aluetta tarkoittaen, että enimmäkseen kalanpyydykset ostettiin sinne Venäjältä tai Inkeristä, mutta hän on ehkä yleistänyt vähän liian rohkeasti. Ainakin Kaakkois-Suomen kruununvoudeista vain kaksi ilmoitti 1857 verkkoja ostettavan. Äyräpään kihlakunnan vouti ei kertonut asiasta sen enempää, mutta Rannan kihlakunnasta ilmoitettiin, että nimenomaan Koiviston ja Uudenkirkon kalastajat ostivat isot hailiverkkonsa Venäjältä. Suomen puolella kannakselaisten taipumus verkkojen ostamiseen ei liene synnyttänyt ansiokotiteollisuutta muualla kuin Kyyrölän seudulla.⁴

Tekstiilikotiteollisuuden haarojen vertailua

Myyntiä varten harjoitetun tekstiilikotiteollisuuden tärkeimpien haarojen, pellavaisten, hamppuisten, puuvillaisten ja villaisten kankaiden sekä sukien kudonnan, levinneisyydessä huomaa tärkeitä yhtäläisyyksiä mutta myös selviä eroja. Villa- ja pellavakankaiden

¹ Mfjk:n tiedustelu.

² UL kuvk 1861—65; Helsingfors Tidningar 1865: 24.

³ Helsingfors Tidningar 1863: 10; Otava 1863: 7; Suomen Julkisia Sanomia 1863: 14; Suometar 1863: 14, 22; Helsingin Uutiset 1863: 17.

⁴ v. Knorring 1833 89; Mfjk:n tiedustelu.

valmistus oli merkittävää kaikilla tärkeimmillä kudontaseuduilla: Varsinais-Suomessa ja siihen liittyvissä Länsi-Uudenmaan pitäjissä, Porvoon seudulla, Länsi-Savossa ja Etelä-Pohjanmaalla. Sukkia sen sijaan myytiin verrattain vähän muualta kuin Varsinais-Suomesta. Hampukkankaita taas kudottiin myyntiä varten huomattavammin vain Länsi-Savossa lukuun ottamatta purjekankaita, joita valmistettiin kotiteollisuutena Pohjanmaan rannikolla. Puuvillakankaita myytiin muilta edellä mainituilta kudontaseuduilta, mutta ei Länsi-Savosta; lisäksi niitä myytiin huomattavasti perinnäisten kudontaluoiden ulkopuolelta Porin, Raahan ja Oulun kaupungeista. Kun tekstiilikotiteollisuuden eri haarojen kohdalla on jo käsitelty niiden levinneisyyden syitä, niitä ei kannata enää tässä toistaa. On mitä luonnollisinta, että samalla seudulla tehtiin myytäväksi useammanlaisia kudonnaisia, koska tekniikka oli eri raaka-aineista kudottaessa lähimain sama ja koska yhden lajin valmistus oli hyvänä virikkeenä muidenkin kudonnaisten valmistamiseen. Varsinais-Suomi oli ansiotyönä harjoitetun tekstiilikotiteollisuuden ehdottomasti johtava alue, mutta Porvoon seutu oli kudonnan intensiivisyyden ja monipuolisuuden puolesta vähintäänkin Varsinais-Suomen veroinen; alaltaan Porvoon seudun kudonta-alue oli kuitenkin melko suppea. Länsi-Savon kudontaseudulle oli ominaista eräänlainen vanhoillisuus: siellä kudottiin hampukkankaita mutta ei puuvillaisia, mikä johtui sisämaan kehityksen tuohon aikaan luonnollisesta hitaudesta. Etelä-Pohjanmaan tekstiiliteollisuus oli erittäin monipuolista, mutta sen tuotanto ei ollut määrältään edellä mainittujen kudontaseutujen tuotannon veroista. Tämä johtui yleisistä talousmaantieteellisistä tekijöistä, joita käsitellään tämän tutkimuksen lopulla.

Tekstiilikotiteollisuuden eri haarojen taloudellista merkitystä on vaikea vertailla, kun kudonnaisten kotimaisesta myynnistä ei ole käyttökelpoisia numerotietoja. Luotettavien tietojen puute haittaa myös eri kudonnaislajien viennin raha-arvojen vertailua, mutta sitä voi silti yrittää. Käytettävissä olevan aineiston tutkiminen osoittaa, että suurellakaan vaivalla ei voi päästä todella tarkkoihin ja samalla luotettaviin arvioihin, ja tämän vuoksi voi yhtä hyvin tyytyä nojautumaan niihin perusteisiin, joita Tullihallitus käytti laatiessaan kauppatasearvioita. Tulokset, joihin siten päädytään,

osoittavat luonnollisesti vietyjen tekstiilien raha-arvon vain likimääräisesti, koska ne yksikköhinnat, joihin Tullihallituksen arviot perustuvat, ovat silmännähtävästi erittäin yksinkertaistettua totuutta. Kun käytetään arviointiperusteina edellä eri kudonnaislajeja käsitellessä esitettyjä vientimääriä ja Tullihallituksen kauppatasearvioissaan käyttämiä keskimääräisiä yksikköhintoja, tärkeimpien kotikutoisten tekstiilien vuotuisen viennin keskiarvoksi saadaan eripituisina ajanjaksoina seuraavat luvut:¹

	Viennin arvo seteliruplina			Viennin arvo hopearuplina 1841—50
	1816—20	1821—30	1831—40	
Pellavakankaat	95 000	110 000	103 000	5 200
Puuvillakankaat			20 000	34 000
Villakankaat	100 000	35 000	41 000	2 400
Sukat	13 000	20 000	31 000	5 400
Yhteensä	208 000	165 000	195 000	47 000

Jos 1840-luvun viennin arvot muutetaan setelirupliksi vuoden 1839 rahanuudistuksessa käytetyn kurssin mukaan, niin pellavakankaiden keskivienti vastaa noin 18 000, puuvillakankaiden 120 000, villakankaiden 8 500, sukkien 19 000 ja kotikutoisten tekstiilien kokonaisvienti noin 165 000 ruplaa. Puuvillakankaiden verrattain huomattava maitse Venäjälle suuntautunut vienti ei sisälly Tullihallituksen arvioihin, joten niiden kokonaisviennin todellinen arvo

¹ Kauppatasearvioista saadaan rohdinkankaiden vuotuisen viennin keskimääräiseksi raha-arvoksi vuosina 1816—20 29 315, 1821—30 79 599 ja 1831—40 (vuoden 1831 pahoin virheellinen luku oikaistu) 88 604 seteliruplaa sekä 1841—50 (tietoja vain 8 vuodelta) 3 125 hopearuplaa. Aivinaisen ja kilpikankaan vastaavat luvut ovat 18 178, 5 760, 3 931 ja 2 097, puolivillaisen 11 570, 12 232, 16 907 ja 1 634 ja saran 35 858, 13 779, 20 234 ja 807 sekä sukkien 6 809, 16 789, 28 335 ja 4 747. Lukuja ei ole otettu tullikamarien ilmoituksista, vaan Tullihallituksen yhteenvedoista. Ne on sitten korjattu kertomalla ne Ruotsiin suuntautuneen viennin osalta Ruotsin ja Suomen kauppatilastoista saatujen vientimäärien suhdeluvuilla. Sukkien vienti on 1840-luvun osalta korjattu ottamalla lukuun se maitse Venäjälle vietyjen sukkien määrä, joka tunnetaan. Puuvillakankaiden viennin arvot on vain pyöristetty lähimpään tuhanteen.

olisi sen laskuperusteita käytettäessä ainakin 1840-luvulla taulukossa esitettyä korkeampi, mahdollisesti 40 000 hopearuplan eli 140 000 seteliruplan vaiheilla.

Saatuja arviolukuja tarkastellessa kiintyy huomio villakankaiden viennin suhteellisen suureen taloudelliseen merkitykseen, joka oli Tullihallituksen käsityksen mukaan 1810-luvulla samaa luokkaa kuin pellavakankaiden viennin ja myöhemminkin vietyjen villakankaiden määrään nähden melko korkea. Syynä oli tietenkin niiden suhteellisen korkea hinta, mikä johtui raaka-aineen kalleudesta. Puuvillakankaiden viennin taloudellinen merkitys oli 1840-luvulla hyvin samaa luokkaa kuin pellavakankaiden viennin aikaisemmin, kenties suurempikin, vaikka sitä tuskin voi tällaisten arvioiden nojalla varmasti päätellä. Sukkienkaan vienti ei ollut suinkaan mitätöntä. Tekstiilikoteollisuuden eri haarojen myyntiä varten harjoitetun kokonaistuotannon lähempään arvioimiseen ei ole keinoja. On kuitenkin korostettava sitä seikkaa, että pellavakankaiden rinnalla villakankaidenkin kotimaisen myynnin raha-arvo lienee ollut merkittävä. Lisäksi voi sanoa, koska puuvillakankaita tiedetään varmasti myydyin 1840-luvulta 1860-luvulle suuria määriä myös kotimaahan, että niiden ansiokoteollisuutena harjoitettu kudonta on silloin kilpaillut merkitykseltään pellava- ja villakankaiden kudonnan kanssa ja kenties voittanutkin nämä, vaikka puuvillakankaita kudottiinkin myyntiä varten verrattain harvoilla paikakunnilla. Hamppekankaiden kudonnan elinkeinollinen merkitys oli suhteellisen pieni, koska se kukoisti vain suppeahkoilla alueilla.

PUUTYÖT

Puuastioiden ja muiden puisten talusesineiden valmistus

Vakka-Suomen puuastiateollisuuden varhaisemmat vaiheet

Mikään muu maamme kotiteollisuuden tuote ei voi kilpailla maineensa kestävyyspuolesta Vakka-Suomen puuastioiden ja muiden näihin liittyvien puisten talouskalujen ja työvälineiden kanssa, sillä ne olivat ainakin neljän vuosisadan ajan tunnettua kauppatavaraa sekä omassa maassa että laajalla alueella Itämeren länsi- ja eteläpuolella. Puuastioiden valmistuksen taloudellinen merkitys oli myös suuri sillä verrattain suppealla alueella, joka piti yllä tätä mainetta. Vakkasuomalaisten käsityön merkitystä osoittaa mitä havainnollisimmin heidän vähitellen suorastaan heimon nimeksi kehittyneen nimityksensä alkuperä. »Vakkasuomalaisilla» tarkoitettiin alkuaan puuteoksia myyviä Uudenkirkon ja Pyhänmaan talonpoikaisia laivureita, ja he saivat tämän jo 1531 asiakirjassa esiintyneen nimen eräästä seutunsa kotiteollisuuden tärkeästä tuotteesta, haapalautaa taivuttamalla tehdystä vakasta.¹

Varsinaiseen Vakka-Suomeen luetaan yleensä vain kolme vanhaa varsinaissuomalaista pitäjää: Uusikirkko (nykyinen Kalanti), Lai-tila ja Pyhämaa sekä näistä myöhään eronneet Uudenkaupungin, Kodisjoen ja Pyhänrannan pitäjät, ja tämä seutu onkin tietävästi ollut keskiajalta lähtien puuastioiden valmistusalueen ytimenä. Niitä on kuitenkin tehty myyntiä varten, vieläpä huomattavia määriä, vähän laajemmallakin alueella, nimittäin vanhoissa Mynämäen,

¹ *Vilkuna* 1935 183. Vakka-Suomi ei ole alueen nimityksenä kovin vanha.

Lapin ja Euran pitäjissä. Nekin voidaan siis lukea Vakka-Suomeen laajemmassa merkityksessä, ja tässä tapauksessa se on osoittautunut tarkoituksenmukaiseksi.

Vakkasuomalaisen puuastiateollisuus on elinkeinonakin varmasti peräisin 1500-lukua huomattavasti varhaisemmalta ajalta. Tämän osoittaa jo »vakkasuomalaiset»-nimityksen vakiintuneisuus mainitulla vuosisadalla mutta ennen kaikkea tietysti itse elinkeinon tuon ajan lähteistä ilmenevä laajuus, monipuolisuus ja kehittyneisyys. Kun ottaa huomioon, että elinkeinot edistyivät entisaikaan yleensä melko hitaasti, voi ilman muuta sanoa, että Vakka-Suomen puuastioiden ja muiden läheisten tuotteiden valmistamisella on varmasti ollut jo 1500-luvun keskivaiheilla ansiokotiteollisuutenakin monen miespolven perinteet. Sen iän arvioinnissa ei juuri voi nojautua teknillisiin seikkoihin, sillä kehittyneinkin Vakka-Suomessa käytetty menetelmä, kimpitekniikka, on tunnettu Lounais-Suomen rannikko-seudulla jo varhain rautakaudella. Eivätkä vakkasuomalaiset oppineet tätä tekniikkaa suinkaan myöhemmin kuin muut varsinaissuomalaiset. Heidän runsas omaperäinen, puuastioiden valmistukseen liittyvä terminologiansa viittaa aivan päinvastaiseen suuntaan.² Ei siis ole mahdotonta, että Vakka-Suomessa, myöhemmän Vehmaan kihlakunnan pohjoisosassa, on ollut jo esihistoriallisella ajalla miehiä, jotka ovat tehneet vakkvoja ja kimpiastioita myytäväksi. Toisaalta on selvää, että tämä elinkeino on voinut saada huomattavan merkityksen vasta keskiajalla asutuksen tihentyessä Itämeren rannoilla ja kaupankäynnin lisääntyessä. Joka tapauksessa Vakka-Suomen puuastiateollisuus on kehittynyt merkittäväksi elinkeinoksi viimeistäänkin varhain 1400-luvulla.

Perussyiksi siihen, että puuastioiden ja muiden puuteosten valmistaminen kehittyi elinkeinoksi juuri Vakka-Suomessa, on yleensä esitetty tämän seudun karu maaperä, sen soisuus ja kallioisuus, joka pakotti sen asukkaat turvautumaan jo varhain maanviljelyksen ohella muihin ansionlähteisiin. Tästä puhui ensimmäisenä arvovaltainen henkilö, nimittäin kuningas Kustaa Vaasa vuonna 1550. Vakka-Suomen puuastioiden varhaisempaa historiaa ansiokkaasti

² *Salo* 1956 73—77; *Vilkuna* 1932 434 ja 1935 191.

selvittänyt Kustaa Vilkuna lähtee samasta perustekijästä, mutta korostaa erikoisesti vakkasuomalaisen jo keskiajalla vilkkaasti harjoittaman purjehduksen ja merikaupan merkitystä puuastiateollisuudelle. Niiden välityksellä he saivat teknillisen taitonsa, ja toisaalta purjehdus loi edellytykset puuastioiden myynnin laajentamiseen. Terminologiasta voi päätellä, että kimpitekniikka on opittu ainakin pääasiallisesti Ruotsista, ja Vilkuna katsoo, että myös ajatus valmistaa puuastioita suurin määrin myytäväksi on voitu saada sieltä, lähinnä Gotlannista. Siellä näet harjoitettiin keskiajalla 1300-luvulle saakka kukoistavaa puuastiateollisuutta. Vakka-Suomen puuastiateollisuus saattoi aluksi perustua yksin kotimaiseen menekkiin, mutta huomattavan merkityksen se sai varmasti vasta sen jälkeen, kun astioita oli ryhdytty viemään ulkomaille. Niiden vienti tapahtui vakkasuomalaisen omin aluksin, ja heidän purjehduksellaan oli jo esihistorialliselta ajalta juontuvat perinteet.³ Enempiä selityksiä Vakka-Suomen puuastiateollisuus tuskin kaipaa, ja tässä esitetty perinteellinen käsitys on epäilemättä oikea, vaikka selitettävä ilmiö osuukin varhaiseen ja hämärään ajanjaksoon. Raaka-aineista tuskin kannattaa puhua, sillä kimpiastioihin käytettyä kuusta ja katajaa olisi toki ollut keskiajalla saatavissa monella muullakin Suomen rannikkoseudulla kuin Vakka-Suomessa, samoin myös taivuttamalla tehtyihin vakkoihin ja pohtimiin tarvittua haapaa.

Vakka-Suomen puuastioiden ja niihin liittyvien tuotteiden myynnistä ei ole suoranaisia tietoja keskiajalta, mutta K. V. Kaukovallan tapaan voi otaksua, että vakkasuomalainen puuastialasteineen oli jo 1400-luvulla tunnettu kauppatuttava Ruotsin, jopa kenties Tanskan ja Saksankin satamissa. Enemmän tietoja on 1500-luvulta, jolloin Vakka-Suomen rannikon talonpoikaiset laivurit veivät mm. puuastioita kaikkiin edellä mainittuihin maihin. Myös Rauman porvarit veivät Vakka-Suomen ja sen lähipitäjien puuastioita ainakin Saksan Itämeren rannikolle, mistä on asiakirjatietoja 1550-luvulta lähtien. Viennin määrästä ei ole kovin paljon tietoja, mutta käytettävät tullitilit osoittavat kyllä sen olleen runsasta ja monipuo-

³ *Melander* 1939 232—233; *Kaukovalta* 1917—43 I 12—13; *Vilkuna* 1932 436—438, 1935 192—193 ja 1957 94—98; *Salo* 1956 73—74.

lista. Vuonna 1549 vakkasuomalaisilta kannettiin Tukholmassa tullina mm. 242 sankoa, 281 kehloa, 443 tuoppia, 661 vatia ja 529 lautasta, ja kun tällainen oman valtakunnan laivureilta kannettu tulli ei tietenkään voinut olla kovin monta prosenttia lastin arvosta, Tukholmaan vietyjen puuastioiden kokonaismäärä on ollut ilmeisesti sängen kunnioitettava, puhumattakaan siitä, että niitä vietiin muuallekin.⁴ Paitsi ulkomaille vakkasuomalaiset myivät astioita Turkuun ja Ahvenanmaalle ja epäilemättä muuallekin Suomeen. Vakka-Suomen puuastioiden erinomaista kysyntää osoittaa, että kruunukin otti niitä mielellään vastaan sekä veroparseleina että tullimaksuina ja osti lisäksi puuastioita Tukholman, Turun ja Kastelholman linnoihin, toisinaan hyvinkin suuria määriä.⁵

Vakka-Suomen puuastiateollisuuden 1500-luvulle mennessä saavuttamaa korkeata tasoa todistaa tuotteiden monilajisuus. Tuon ajan luetteloissa esiintyy suuri joukko erilaisia kimpiastioita sekä lisäksi sorvattuja lautasia, koverrettuja kaukaloita ja haapalaudasta taivutettuja vakkoja, rasioita, pohtimia ja välppiä.⁶ Erikoisesti on mainittava kousat, kovertamalla tehdyt, suurta taitoa vaativin leikkauksin koristetut juhlatuopit, jotka ovat aivan ilmeisesti olleet Vakka-Suomen talonpoikien tekoa.⁷ Sen sijaan sellaisten tältä seudulta myöhemmin suurin määrin myytyjen, vuolemalla tai sorvaamalla tehtyjen yksinkertaisten talouskalujen kuin jauholapioiden, kauhojen, nappojen ja lusikoiden myynnistä ei ole 1500-luvun lähteissä tietoja kuin nimeksi. Lähdeaineiston laatuun katsoen tällä seikalla ei kuitenkaan voi katsoa olevan todistusvoimaa; näitä

⁴ *Melander* 1939 231—243; *Kaukovalta* 1917—43 I 13—22; *Grottenfelt K* 1887 50—51, 61; *Lähteenoja* 1932—46 I 165, 181; *Papunen* 1959 393. — *Melanderin* arvelu, että vakkasuomalaiset olisivat vieneet puuastioita Danzigiin, on perustelematon. Paljon luultavampaa on, että he veivät niitä jo 1500-luvulla Lyypekkiin ja muihin läntisen Itämeren satamiin kuten myöhemminkin. Muuan raumalainen alus vei 1556 suuren määrän astioita Stralsundiin. Baltian maat eivät ole tietävästi olleet milloinkaan Vakka-Suomen astioiden vakinaista markkina-aluetta; *Melander* viittaa perusteita niihinkin.

⁵ *Melander* 1939 240—243; *Sahlberg* 1954 30—31.

⁶ *Melander* 1939; *Sahlberg* 1954.

⁷ *Vilkuna* 1935 180—182; *Sahlberg* 1954 32—33; *Kaukovalta* 1917—43 I 19; *Hirsjärvi* 1944.

esineitä on voitu hyvinkin valmistaa, mutta kruunu ei ehkä ollut niistä kiinnostunut niin kuin astioista. Käytettävissä olevista tiedoista päätellen vakkasuomalaisten tärkeimmät kotiteollisuustuotteet olisivat 1500-luvulla olleet tuopit, sangot, kehlot, vadit, lautaset ja pikarit, mutta näin muodostettu kuva voi olla pahoinkin puutteellinen.

Puuastioiden valmistusalueesta ei saa 1500-luvun lähteiden nojalla tarkkaa käsitystä, eikä se hahmotu tässä käytetyn aineiston varassa aivan selvästi ennen kuin 1700-luvulla. Silloin puuastioiden alueeseen kuului yhä varsinainen Vakka-Suomi, siis Laitilan, Uudenkirkon ja Pyhänmaan pitäjät, niin kuin monissa lähteissä mainitaan. A. G. Sacklinius esitti 1785 nimenomaan Laitilan puuastiateollisuuden sydänalueeksi.⁸ Mutta astioita tehtiin 1700-luvulla myyntiä varten myös varsinaisen Vakka-Suomen kaakkois- ja koillispuolella. Ensin mainitulla suunnalla oli naapurina Mynämäen pitäjä, josta tiedetään tuodun 1719 Turkuun saaveja, tiinuja, leilejä ja pohtimia; näiden puuteosten määrät eivät olleet suuret mutta eivät lainkaan pienemmät kuin varsinaisesta Vakka-Suomesta tuotujen. Vuonna 1800 Mynämäen pitäjän miesten sanottiin tekevän puuastioita yms. myyntiä varten uutterasti ja taitavasti.⁹ Vakka-Suomen koillispuolella sijaitsevista Satakunnan pitäjistä, Lapista ja osasta Euraa, kerrottiin 1700-luvun lopulla samaa. Lapin pitäjästä sanottiin jo 1660 valtiopäivävalituksessa, että se oli saanut muinoin puuastia-kaupasta »sekä elannon että varat veronmaksuun», ja vielä 1732 maanmittari kirjoitti tähän pitäjään kuuluvasta Murtamon kylästä: »Asukkaat saavat verojen maksuun tarvitsemansa varat ainoastaan tekemällä talvisaikaan monenlaisia puuastioita ja kuljettamalla niitä myytäväksi ylämaihin».¹⁰ Euran pitäjässä puuastioita tehtiin myytäväksi Honkilahden kappelissa sekä emäseurakunnan Turajärven ja Naarjoen kylissä. Honkilahdelta Johan Laihiander kirjoitti 1755: »Honkilahden kappelin asukkaat ovat enimmäkseen entisinä aikoi-

⁸ *Wasström* 1749 29—30; *Gadd* 1783 103; *Sacklinius* 1785 29; *Vilkuna* 1932 392; STA D IV 2: 154—156.

⁹ *Oja* 1956 64—65; STA D IV 2: 72—93, 154—156.

¹⁰ *Gadd* 1783 103; STS D IV 2: 154—156; *Papunen* 1959 393—394.

na askartaneet kaikenlaisten puuastioiden valmistuksessa, joita kuljettaen he sitten talvisaikaan ovat matkustaneet sisämaahan ja vaihtaneet ne leipäaineksiin. Mutta kun viljan hinta sitten nousi jonkin verran korkeammaksi, heillä ei ole ollut yhtä varmaa ja edullista menekkiä tavaralleen. Sen vuoksi he ovatkin muutamia laiskureita lukuunottamatta hylänneet tämän toimen» ryhtyen sen sijaan viljelemään maata entistä ahkerammin. Kaukaloita honkilahtelaiset sentään myivät vieläkin Uuteenkaupunkiin ja Raumalle.¹¹

Tässä esitettyjen tietojen nojalla voi tehdä vähän päätelmiä varhaisemmistakin ajoista. Kun puuastiateollisuus oli Lapin pitäjässä taantunut tai ainakin menettänyt merkitystään jo 1600-luvun keskivaiheille mennessä ja kun se oli sata vuotta myöhemmin selvästi vähentynyt Honkilahdella, niin on vaikea ajatella, että se olisi tällä välin lisääntynyt toisellakaan äärialueella, Mynämäen pitäjässä. Päinvastoin on aivan ilmeistä, että puuastioita ja muita puisia talouskaluja oli tehty Mynämäessäkin myyntiä varten jo pitkän aikaa ennen isoavihaa. Kaikesta päättäen puuastioiden valmistusalue oli jo 1500-luvulla vähintään yhtä laaja kuin 1700-luvulla. Ainakin Mynämäen ja Lapin pitäjät sekä Honkilahti liittyivät jo aikaisin Vakka-Suomen puuastia-alueeseen, mutta Vehmaan kihlakunnan pohjoiset pitäjät olivat kuitenkin tämän vanhin osa. Niinpä Eerik XIV mainitsi 1565 puuastiatilauksessa Uudenkirkon ja Laitilan nimeltä, vaikka huomautti astioita kyllä tehtävän myös lähipitäjissä.¹²

Siitä, kuinka puuastioiden valmistus kehittyi 1500-luvulta Ruotsinajan loppuun mennessä, ei ole tarkkoja tietoja. Kaukovalta ja Vilkuna päättelevät, että 1500-luku oli Vakka-Suomessa ja lähiseudulla niiden valmistuksen loistokautta, mutta jo 1600-luvulla tapahtui taantumista. Sen syinä Kaukovalta pitää sotia ja kruunun kauppapolitiikkaa, joka merkantilistisine säädöksineen vahingoitti vakkasuomalaisten ulkomaankauppaa; Vilkuna lisää tähän tiedon, jonka mukaan astiantekijöitä oli siirtynyt Vakka-Suomesta Ruotsin kaupunkeihin. Kilpailu on voinut kiristyä muuallakin myyntialueel-

¹¹ *Lindström GJ* 1850 101, 154—155; *Laihiander* 1755 168—169.

¹² *Leinberg* 1885—94 IV 12.

la.¹³ Laihianderin edellä esitetty lausunto viittaa siihen, että puuastiateollisuuden heikentyminen jatkui 1700-luvun alkupuoliskolla. Eräänä syynä tähän on ollut rautaruukkien perustaminen puuastialueelle. Satakunnan puolelle perustettiin Kauttuan ruukki, jonka sysien tarpeen takia puuastioiden valmistaminen kiellettiin 1727 kahden penikulman säteellä tästä ruukista; tämä kiello vahingoitti varmaan sekä Euran ja Honkilahden että Lapin pitäjän itäosan puuastiateollisuutta.¹⁴ Uudellekirkolle 1741 perustetun Männäisten ruukin sysien saannin turvaamiseksi sille alistettiin yli 90 lähiseudun taloa, joiden piti polttaa ruukille sysiä ja tehdä joka viikko sille päivätöitä. Tätä Uudenkaupungin porvarit valittivat jatkuvasti sanoen sydenpolton vähentävän kohtalokkaasti metsää ja vievän talonpojilta aikaa, jonka he olisivat muuten käyttäneet puuastioiden valmistamiseen. Täten astioiden tuotanto väheni, mikä vähensi uusikaupunkilaisten ilmoituksen mukaan jo 1770-luvulle mennessä suuresti kaupungin vientiä. Valituksia ei ole syytä epäillä liioitelluiksi, sillä ruukkien on täytynyt vaikuttaa juuri siihen tapaan, kuin uusikaupunkilaiset väittivätkin. He ilmoittivat 1700-luvun jälkipuoliskolla puuastiakaupan myös kannattavan huomattavasti enemmän, mutta eivät kertoneet, mistä tämä johtui.¹⁵ Toisaalta on tähdennettävä, että Vakka-Suomen ja lähiseutujen puuastiateollisuus oli kyllä vielä Ruotsin-ajan lopulla elinvoimainen kotiteollisuudenhaara.

Vakka-Suomen ja läheisten pitäjien puuastioita myytiin 1700-luvulla yhä huomattavasti kotimaahan. Edellä on osoitettu Lapin pitäjän miesten ja honkilahtelaisten vieneen astioita sisämaahan viljaan vaihdettavaksi, ja aivan samaa kerrottiin 1753 Laitilan pitäjän asukkaista. Samana vuonna uusikaupunkilainen Efraim Hoeckert kertoi, että »hämäläisillä» oli myös tapana tulla viljakuormineen Vakka-Suomen kyliin ja käydä siellä vaihtokauppaa, jossa vakka-suomalaisten myyntiartikkeleina olivat tietenkin pääasiallisesti puuas-

¹³ *Kaukova* 1917—43 I 147; *Vilkuna* 1932 435.

¹⁴ *Papunen* 1959 396.

¹⁵ *Hoeckert* 1753 23; *Sundelin* 1771 3; *Kaukova* 1917—43 II 123, 132—133, 141.

tiat ja muut puiset kotiteollisuustuotteet. Myös Turkuun vietiin yhä runsaasti Vakka-Suomen puuastioita.¹⁶

Vakkasuomalaisen ulkomaankauppa oli herättänyt jo 1500-luvulla valtiovallan edustajissa epäilyksiä siitä syystä, että laivurit pyrkivät käymään luvallisen puutavara- ja astiakauppansa ohella laitonta kauppaa monenlaisin tavaroin. Saattaakseen kaupan ja tullinkannon lailliselle tolalle Kustaa II Aadolf perusti vihdoinkin 1617 Uudenkaupungin ja käski purjehdusta harjoittavien vakkasuomalaisen joko muuttaa sinne tai luopua ulkomaankaupasta. Myöhemmin hallitus luopui näin jyrkästä kannasta ja salli Pyhänmaan talonpoikien viedä puuastioita oman valtakunnan satamiin, kunhan he ensin tarjosivat tavaroita kolmen päivän ajan Uudenkaupungin satamassa sikäläisille porvareille.¹⁷ Mutta joka tapauksessa puuastioiden ja talouskalujen vienti jäi Uudenkaupungin perustamisesta lähtien pääasiallisesti kaupunkilaisten toimeksi, koska vain heillä oli oikeus purjehtia Tanskaan ja Saksaan, joihin astioita eniten vietiin.

Johtoasema puuastioiden viennissä oli tästä lähtien koko ajan Uudellakaupungilla, jonka kaupassa niiden sanotaan olleen varsinkin 1600-luvulla suorastaan etusijalla. Vuodelta 1793 säilynyt tuulaakiluettelo osoittaa vietävää olleen vielä silloinkin runsaasti ja monta lajia: 1 482 mäntyistä tiinua ja ammetta, 9 856 kuusista sankoa ja kiulua, 1 640 sankoa ja pientä, kannellista pyttyä, 1 402 saavia, 154 kiulua, 576 kuusipuista, jalallista pyykkipunkkaa, 2 460 maitokehloa, 20 kynttiläkirnutta, 356 kannua ja tuoppia, 527 leiliä, nämä kaikki siis kimpiaastioita, ja edelleen 126 luultavasti sorvattua maljaa, 450 vatia, 539 lautasta, 10 maitosiivilää, 8 600 pientä kaukaloa, 360 mäntypuista leivunta, 78 kuusipuista suola-astiaa, 36 rasiaa, 20 tynnyrinsuppilaa, 21 564 jauholapiota, 31 250 lusikkaa, 960 kauhaa, 1 637 lapiota, 104 pohdinta ja 24 tarjotinta.¹⁸

Myös raumalaiset veivät jatkuvasti paljon Vakka-Suomen ja sen lähipitäjien puuteollisuuden tuotteita. Ruotsin-ajan lopulta säily-

¹⁶ *Laibiander* 1755 168; *Vilkuna* 1932 392; *Hoekert* 1753 24—25; *Wasström* 1749 29—30.

¹⁷ *Melander* 1939 231—239; *Kaukova* 1917—43 I 14—18, 68—77.

¹⁸ *Kaukova* 1917—43 I 69, 143; II 253—254.

neiden tietojen mukaan Raumalta vietiin harvempia artikkeleita kuin Uudestakaupungista, mutta sangen suuria määriä. Vuosina 1799—1807 (vuotta 1804 lukuun ottamatta) Raumalta vietiin Ruotsiin ja valtakunnan rajojen yli vuosittain keskimäärin 20 287 jauholapiota, 5 048 nappoa, 1 166 kauhaa, 4 054 pyttyä, 720 leivunta ja 12 684 pientä, haapapuista kaukaloa sekä vielä pieniä määriä pyykkipunkkia, maitokehloja, ammeita, kiuluja, vateja, lusikoita ja pohitimia.¹⁹ Kolmas Vakka-Suomen käsityöntuotteita vienyt kaupunki oli Pori, jonka Pehr Adrian Gadd mainitsi 1783 vievän niitä jonkin verran ulkomaille. Maaherran kertomuksessa mainittiin Poriin tuodun Satakunnasta vuonna 1791 6 200 jauholapiota. Ne olivat varmaan peräisin Lapin ja Euran pitäjistä; tiettävästi puuastioita yms. ei tehty myytäväksi lähempänä Poria.²⁰ Kaupunkilaisten lisäksi Pyhänmaan talonpoikaislaivurit kävivät 1700-luvullakin innokkaasti Ruotsin-kauppaa puuastioillaan, mitä Uudenkaupungin porvarit tietenkin valittivat.²¹

Vakka-Suomen puuastioita ja talouskaluja vietiin 1700-luvulla edelleen Ruotsiin, Tanskaan ja Saksaan. Uudenkaupungin tullinhoitaja kertoi 1780-luvulla, että astiat ja muut puuteokset vietiin pääasiallisesti Kööpenhaminaan, mutta jotkut harvat uusikaupunkilaiset kävivät kauppaamassa niitä myös Ruotsille kuuluvissa Stralsundin ja Greifswaldin kaupungeissa sekä Mecklenburgin Rostockissa Saksan rannikolla. Myös Tukholmaan vietiin jonkin verran puuastioita.²² Rauman puuastioiden viennistä on tarkempia tietoja, ja se suuntautui etupäässä aivan toisiin satamiin kuin eteläisen naapurikaupungin vienti. Raumalaiset eivät ainakaan 1770-luvulta

¹⁹ Rauman maatullikamarin kantoluetteloiden yhteenvedot 1799—1803, 1805 ja 1807 sekä »jäljennöksenä» 1806. Rauman tullikamarin arkisto, TMA. — Ko. vuosien viennin yhteismäärät olivat 142 012 jauholapiota (vuoden 1806 luku puuttuu), 40 386 nappoa, 9 330 kauhaa, 32 433 pyttyä, 5 760 leivunta ja 101 468 pientä kaukaloa. *Lähteenojan* (1932—46 III 149—150) mukaan vienti oli 1770 ja 1780 huomattavasti vähäisempää.

²⁰ *Gadd* 1783 103; TPL mhk 1791.

²¹ *Hoekert* 1753 24—25; GTA, Överdirektörens vid Landtullen arkiv. Personella berätt. o. anmärkn.punkter, Nystad 1783 seurr.

²² *Hoekert* 1753 18, 20; GTA, kuten ed. nootissa.

lähtien vieneet Vakka-Suomen kotiteollisuustuotteita Tanskaan, vaan Tanskan kruunun alaiseen Slesvig-Holsteiniin, Saksaan ja Ruotsiin. Slesvig-Holsteinissa heidän määräsatominaan mainittiin Kiel, Flensburg ja Äbenrå, Saksassa Lyypekki, Rostock ja Wismar, Ruotsissa Landskrona, Malmö, Ystad, Norrköping, Nyköping, Tukholma ja Västerås. Lähempiä tietoja on vain Ruotsiin suuntautuneen viennin määräsatomista. Niistä tärkeimmät olivat Ystad, Norrköping ja Tukholma, kun taas muilla neljällä oli vähän merkitystä. Vuosilta 1793—95, 1805 ja 1807 on käytettävissä hyvä aineisto Raumalta Ruotsiin ja mannermaalle suuntautuneen puuastioiden yms. viennin vertailemiseksi. Kun rajoitutaan tarkastelemaan vain kolmea artikkelia, voidaan todeta pyttyjä viedyn mainittuina vuosina Ruotsiin yhteensä 938 ja mannermaalle 6 714 kappaletta, pieniä kaukaloita Ruotsiin 1 799 ja mannermaalle 30 459 sekä jauholapioita Ruotsiin 3 290 ja mannermaalle 39 372 kappaletta. Koko Ruotsinkin osuus raumalaisten puuastianviennissä oli siis vähäinen, vain 5—12 % koko viennistä.²³ Porin kautta tapahtuneen puuteosten viennin suunnasta ei ole tältä ajalta tarkkoja tietoja, mutta Gadd sanoi 1783 sen suuntautuvan Itämeren ulkomaisiin satamiin, joihin hän ei luonnollisestikaan lukenut Ruotsin eikä Ruotsin Pommerin satamia.²⁴ Pyhämaalaiset taas veivät astioita pääasiallisesti Tukholmaan, mutta heidänkin määräsatominaan esiintyivät asiakirjoissa myös Ystad ja Landskrona.²⁵

Vakka-Suomen puuastioiden Tanskaan suuntautunutta vientiä helpottivat eräät jo Ruotsin-ajalla voimassa olleet etuoikeudet. Toinen, josta on varhaisin tunnettu maininta Kristian VI:n 1742 vahvistamassa kauppasäännössä, koski puuastioiden vähittäiskauppaa.

²³ Rauman maatullikamarin kantoluetteloiden yhteenvedot 1793—1807, Rauman tullikamarin arkisto, TMA; GTA, Överdirektörens vid Landtullen arkiv. Pers. berätt. o. anmärkn.punkter, Raumo 1783 seurr. — Tirehtööri Lars Demoën puhuu 1801 useaan kertaan puuastioiden viennistä Raumalta »Holsteiniin», mutta ei mainitse niitä viedyn Tanskaan (*STS Dagbok* 1801 119—121). — Vrt. myös *Lähteenoja* 1932—46 III 154—156.

²⁴ *Gadd* 1783 103.

²⁵ *Hoekert* 1753 24—25; GTA, Överdir. vid Landtullen ark. Pers. berätt., Nystad 1783; Rauman maatullik. kantol. yhteenveto 1806, TMA.

Viimeistään mainitusta vuodesta lähtien Uudenkaupungin, Rauman ja Porin alusten Suomesta tuomaa puutavaraa, myös astioita, oli lupa myydä kolmen (vuosina 1768—75 kuuden) viikon ajan aluksen satamaan tulosta vähittäin suoraan laivasta.²⁶ Suomalaisten toinen oikeus, josta mainitaan vasta 1844, mutta silloin jo pitkät ajat voimassa olleena, oli kansilastina kuljetetun puutavaran tulliton tuonti Tanskaan. Tähän suomalaisilla oli, kuten 1844 todettiin, oikeus »pitkäaikaisen käytännön nojalla, joka näyttää tulleen luvalliseksi olematta muodollisesti hyväksytty». Tässä oli siis kysymys puhtaasti tapaoikeudellisesta menettelystä tai sitten niin vanhasta päätöksestä, että sen syntyä ei enää 1840-luvulla saatu selville.²⁷ Kansilastin tullittomuus oli voimassa vain varsinaisessa Tanskassa, mutta ei Slesvig-Holsteinissa, joten se hyödytti vain Uudenkaupungin laivureita. Sietää pohtia, mitä perusteita tanskalaisilla oli tällaisten oikeuksien voimassa pitämiseen, sillä Suomen senaatti oli tietenkin oikeassa päätellessään, että he eivät olisi säilyttäneet niitä, ellei siitä olisi ollut heille itselleenkin hyötyä. Etuoikeudet ovat luultavasti johtuneet Vakka-Suomen kimpiastioiden ja muiden talouskalujen raaka-aineesta. Ne olivat halpaa puuta, vieläpä suureksi osaksi kuusipuuta, jota ei ollut saatavissa Tanskasta eikä Pohjois-Saksastakaan, ja kuusipuiset astiat olivat ehkä joihinkin tarkoituksiin sopivampia kuin lehtipuiset. On myös luultavaa, että vakkasuomalaiset tyytyivät pienempiin työpalkkoihin kuin Tanskan astiantekijät. Kööpenhaminan maistraatti puolusti 1768 suomalaisten etuoikeuksia vedoten siihen, että heidän astioitaan ym. ostivat etupäässä ympäristön talonpojat. Nähtävästi katsottiin, että suomalaisten halvat astiat olivat rahvaalle välttämätöntä käyttötavaraa, jonka tuonti kannatti turvata. Kun näin on luultavasti

²⁶ *Lähteenoja* 1932—46 III 150—152. *Kaukovalta* (1917—43 II 116) mainitsee 1739 sattuneesta tapauksesta, jonka hän katsoo osoittavan, että suomalaisilla oli jo silloin jokin etuoikeus Tanskassa käymässään puuastiakaupassa. Kööpenhaminan tynnyrintekijöiden ammattikunta valitti näet kuninkaalle suomalaisten kilpailusta, ja kuningas vastasi, että suomalaisten puuastioiden tuontia ei voitaisi kieltää. Tämä ei kumminkaan viittaa varsinaisesti siihen, että suomalaisilla olisi ollut poikkeuksellisia etuoikeuksia.

²⁷ VSV akti 13, 1844.

ollut laita paljon aikaisemminkin kuin 1700-luvulla, Suomen puuastioiden viennin Tanskassa nauttimat etuoikeudet voivat olla ainakin tavan vahvistamana käytäntönä ikivanhaa alkuperää.²⁸

Vakka-Suomen puuastiateollisuus 1809—1865

Vakka-Suomen puuastia-alue oli tässä käsiteltynä ajanjaksona suurin piirtein sama kuin 1700-luvullakin. Vakka-Suomi tämän nimityksen tavallisessa merkityksessä, siis Vehmaan kihlakunnan pohjoisosassa, säilytti maineensa vielä tämän aikakauden ylikin, ja Uudenkirkon, Laitilan ja Pyhänmaan pitäjien puuastioista ja muista puisista talousesineistä on monia mainintoja sen lähteissä.¹ Vahvaa puuastioiden valmistusseutua oli myös Mynämäen suurpitäjä, joka esiintyy säilyneissä kertomuksissa edellä mainittujen pitäjien veroisena. Sieltä on joitakin tietoja siitäkkin, missä osissa tätä pitäjää puuastioita tehtiin myyntiä varten. Kruununvouti kertoi 1850 niitä myytävän Mynämäen pitäjän metsäkylistä, 1857 sekä emäseurakunnan että Karjalan ja Mietoisten kappelien metsäseuduilta, 1865 taas nimenomaan pitäjän pohjoisosista. Emäseurakunnan ja Karjalan kappelin puuastioiden myynnistä on mainintoja myöhemmältäkin ajalta. Mietoisista ei ehkä ole myyty puuastioita muualta kuin kappelin kantaosasta erillään sijaitsevilta pohjoisilta metsäseuduilta, mutta silti niinkin kaukana kuin Kokemäellä on kerrottu etelästä tulleen vakkakauppiaan kuorman rutisseen: »Mietoi-isten mi-ihel on nälk».² Satakunnan puoleisista lähipitäjistä Lapista ja

²⁸ VSV akti 19, 1854 ff. 16 seurr. ja 42 seurr.; Vvtk KD 11/34, 1886 f. 180; *Lähteenoja* 1932—46 III 152.

¹ *Hallituskonselji* 1812—16 152; Vehmaan kihlak. kruununvoudin kert. 1851—55, TMA; Mfjk:n tiedustelu; Vvtk KD 11/34, 1886 II ff. 558 seurr.; J. Waltonen, Laitilan kotiteollisuudesta (Uudenkaupungin Sanomat 1913: 37).

² *Hallituskonselji* 1812—16 152; TPL kuvk 1842—44, 1845—47, 1848—50 ja 1861—65; Mynämäen kihlak. kruununv. kert 1848—50, 1856—60, 1861—65 ja 1866—70, TMA; Mfjk:n tiedustelu; Vvtk KD 11/34, 1886 II ff. 558 seurr.; SS, Vakka 4, E. Mäenpää Kokemäeltä 1937.

Hinnerjoen kappelista myytiin vielä 1850-luvulla runsaasti ainakin kauhoja, puulusikoita ja muuta sellaista tavaraa, ja myös Honkilahten puuastiateollisuus eli tässä käsitellyn ajanjakson ohikin.³ Laajemmassa merkityksessä Vakka-Suomeksi sanottavasta alueesta vain pieni kulma, Euran emäseurakunnan metsäkylät, näyttää lopettaneen ainakin suurin piirtein puuastioiden valmistuksen ansiotyönä jo ennen autonomian aikaa, koskapa siitä ei ole tältä ajalta enää tietoja.

Vakka-Suomen puuastioiden tekijöiden yhteiskunnallisesta jakautumisesta ei ole tietoja autonomian ajan alkupuoliskolta, mutta kylläkin sen molemmilta puolin. Eräistä Ruotsin-ajan lopulla kirjoitetuista lausunnoista selviää, että he olivat silloin Laitilassa, Mynämäessä jne. ainakin suureksi osaksi talollisia ja heidän perheenjäseniään. Tämä esitettiin ikään kuin yleisesti tunnettuna ja itsestään selvänä asiana.⁴ Sen sijaan 1880-luvulla kotiteollisuuden harjoittajien kerrottiin Laitilassa olevan maatonta väkeä, samoin pääasiallisesti Mynämäen emäseurakunnassa; Karjalan kappelissa sekä Uudellakirkolla ja Pyhässämaassa puuastioita tekivät tuohon aikaan sekä maataomistavaan että tilattomaan väestöön kuuluvat miehet.⁵ Näistä aikaisemman ja myöhemmän ajan tiedoista voi päätellä, että puuastioiden tekeminen oli autonomian ajalla siirtynyt entistä suuremmassa määrin tilattoman väestön työksi, jos ei koko Vakka-Suomen puuteollisuusalueella, niin ainakin Laitilassa ja Mynämäessä. Tällainen kehitys ei ole suinkaan odottamaton aikana, jona puuastiain valmistus oli taantumassa.

Useissa kertomuksissa ilmaistaan mitä selvimmin, että Vakka-Suomen puuteollisuus oli nimenomaan maanviljelysväestön sivutointa eikä suinkaan — ainakaan yleisesti — siihen erikoistuneiden ammattilaisten työtä. Niinpä A. G. Sacklinius sanoi 1785 Laitilankuvauksessaan, että puutyö vei paljon aikaa, mistä maanviljelys kärsi, vaikka naisten työ korvasikin osaksi tämän heidän kyntäessään, ohittaessaan peltoja, niittäessään, jopa hakatessaan halkojakin.

³ Mfjk:n tiedustelu; Vvtk KD 11/34, I ff. 23 seurr., II ff. 338 seurr.

⁴ *Hoekert* 1853 22—23; *Sacklinius* 1765 29; STA D IV 2: 72—93, 154—156.

⁵ Vvtk KD 11/34, 1886 II ff. 558 seurr.

Sacklinius oli kyllä sillä kannalla, että maanviljelys oli edistynyt Laitilassa viime vuosikymmenillä.⁶ Kamarineuvos A. J. Winter ja professori Jakob Tengström, jotka olivat muuten aivan eri mieltä maanviljelyksen ja kotiteollisuuden suhteesta, käsittelivät vuonna 1800 molemmat viimeksi mainittua maanviljelyksen sivuelinkeinona. Winter piti sitä vahingollisena: »Mynämäen ja Laitilan talonpojat, jotka tekevät arkkuja ja puuastioita ja panevat vaimonsa ja piikansa kyntämään, eivät tietävästi ole parhaita peltomiehiä, eikä heidän varallisuutensa ole liioin suurempi tämän sivuelinkeinon ansiosta». Tengströmin mielipide oli aivan päinvastainen: »Mynämäen, Laitilan, Uudenkirkon ja Lapin asukkaiden kätevyyttä ja taitoa monenlaisten puuastioiden valmistamisessa pidän puolestani hyvin kiitettävänä ja katson sen lisäävän tämän kansan toimeentuloa ja varallisuutta . . . Kun useimpien muiden suomalaisten pitäjien rahvas menee maata noin klo 8 ja 9 iltaisin ja nukkuu aamuisin 6–7 asti, viimeksi mainittujen pitäjien asukkaat tekevät käsitöitä myöhään yöhön ja aikaisin aamusta sekä sitäpaitsi kaikkina niinä väliaikoina, joina heillä on ulkotöiltään siihen tilaisuutta, jopa niin, että he vielä metsäajoilla ollessaan reellä istuen vuolevat lusikoita ja kauhoja myytäväksi. Heidän talonsa eivät kumminkaan ole lainkaan huonommin hoidetut kuin heidän naapuriensa lähipitäjissä, vaan he voivat yleensä varsin hyvin».⁷ Tengström, joka kirjoitti tämän vastineeksi Winterille, ei suorastaan kiistänyt hänen väitettään, että maanviljelystyöt pyrkivät Vakka-Suomessa jäämään puuastioiden tähden naisten toimeksi, mutta hänen käsityksensä oli selvästi, että kotiteollisuutta ei harjoitettu maanviljelyksen kustannuksella, vaan sen lomassa. Samantapainen käsitys oli Mynämäen kihlakunnan kruununvoudilla, joka kertoi 1857, että Mynämäen metsäseuduilla miehet ja naiset tekivät syksyisin ja talvisin aamuin illoin puisia astioita ja muita talouksesineitä.⁸ Kruununvoudin ilmoitus, jonka mukaan myös naiset osallistuivat puuastioiden valmistukseen, on

⁶ *Sacklinius 1785 29.*

⁷ STA D IV 2: 72–93, 154–156. Winterin muistio on päivätty 1. 5. 1800, Tengströmin 15. 12. 1800.

⁸ Mfjk:n tiedustelu.

ainakin tässä käsitellyn ajan lähteissä ainoa laatuaan, mutta ei ole tietysti mahdotonta, että sellaistaakin on joskus tapahtunut.

Asiakirjallista valaisua edellä käsiteltyyn kysymykseen saa Rauman pikkutulliluetteloista, jotka ovat säilyneet vuosilta 1793—1803 vuotta 1801 lukuunottamatta. Niistä on laskettu, kuinka paljon kahta runsaimmin valmistettua puukäsityön tuotetta, jauholapioita ja pieniä haapakaukaloita, noina vuosina yhteensä tuotiin kuukausittain Raumalle.⁹ Tulokset ovat seuraavassa taulukossa:

	Jauholapio t		Kaukalot	
	Kuukauden tuontimäärä	Osuus koko tuonnista	Kuukauden tuontimäärä	Osuus koko tuonnista
Tammikuu	1 272	1 %	2 689	4 %
helmikuu	10 837	10 %	9 358	14 %
maaliskuu	35 249	33 %	18 126	26 %
huhtikuu	20 021	19 %	17 615	26 %
toukokuu	29 790	28 %	19 054	28 %
kesäkuu	4 665	4 %	1 007	1 %
heinäkuu	2 301	2 %	123	0 %
elokuu	866	1 %	348	1 %
syyskuu	144	0 %	10	0 %
lokakuu	—	—	—	—
marraskuu	—	—	2	0 %
joulukuu	219	0 %	212	0 %
Yhteensä	105 364	100 %	68 544	100 %

Tämän taulukon suuriin lukuihin perustuvat prosenttimäärät antavat luotettavan ja selvän kuvan siitä, kuinka puuastioiden valmistus jakautui vuodenajoittain Vakka-Suomen pohjoisosassa Ruotsin-ajan lopulla. Tämä kuva poikkeaa suuresti kamarineuvos Winterin käsityksestä, mutta tukee sitä voimakkaammin professori Tengströmin mielipidettä. Jos puuteoksia olisi valmistettu kesällä,

⁹ Rauman maatullikamarin tavaraluettelot, Rauman tullikamarin arkisto, TMA.

niitä olisi varmasti viety kaupunkiin enemmän jo ennen helmikuuta, ja näin ollen taulukko todistaa eittämättömästi, että niiden tekeminen oli talvikauden, ennen kaikkea kevättalven työtä. On siis selvää, ettei se ole voinut vahingoittaa maanviljelystä kovinkaan pahoin. Enintään voisi ajatella käsistöiden jatkuneen vielä touonteon aikana, jolloin kyntäminen olisi todella jäänyt osittain naisten työksi. Melkoinen osa toukokuussa Raumalle tuotuja puuteoksia oli kumminkin varmasti tehty jo aikaisemmin, ja kaupunkiin kesäkuussa tuotujen puuteosten vähäinen määrä osoittaa toisaalta selvästi, että käsityöt vähenivät toukokuussa voimakkaasti. Lähinnä Sackliniuksen Laitilan-kuvauksen nojalla voisi kenties epäillä, että puuastiateollisuuden vuotuinen työkausi on ollut Vakka-Suomen eteläisissä osissa vähän erilainen kuin Rauman kauppapiirissä, mutta toisaalta on luultavaa, että Raumalle tuoduista puuteoksista melkoinen osa oli peräisin Laitilasta. Kaiken kaikkiaan näyttää suuresti siltä, että Jakob Tengströmin arvostelu Vakka-Suomen kotiteollisuudesta oli oikea: siitä ei hänen aikanaan ollut sanottavaa vahinkoa seudun maanviljelykselle. Sacklinius ja Winter ovat ehkä muodostaneet käsityksensä vanhemman ajan olojen mukaan tai sitten he ovat antaneet ennakkoluulojen vaikuttaa arviointiinsa. Ainakin Winter oli jyrkästi sitä mieltä, että kaikki maanviljelyksen sivuelinkeinot olivat vahingollisia.

Vielä autonomian ajan alkupuoliskolla Vakka-Suomessa valmistettiin hyvin monta lajia puuteoksia useanlaista tekniikkaa käyttäen. Kimpiastiat olivat yhä tärkeällä sijalla, ja niistä mainitaan myydyin ammeita, tiinuja, tynnyreitä, saaveja, kolmijalkaisia pyykkipunkkia, soikkoja, viili- ja maitokehloja, pyttyjä, sankoja, kiuluja, kannuja, tuoppeja, leilejä ja kirnuja. Toisia astioita tehtiin kovertamalla tai sorvaamalla: leipumia, kaukaloita, maljoja, vateja, lautasia, kuppeja, siivilöitä ja suola-astioita. Hyvin paljon myytiin myös muita, vuolemalla ja osaksi sorvaamallakin tehtyjä talouskaluja, kuten jauholapioita, kauhoja, lusikoita, nappoja, rikkalapioita ja tavallisen, raudoitettavan lapion puuosia. Yhä oli käytännössä sekin tekniikka, josta vakkasuomalaiset ovat saaneet nimensä: ohuiden haapalautojen taivuttaminen vakoiksi, rasioiksi ja pohtimiksi sekä välppien ja seulojen kehiksi. Näitä kaikkia Vakka-

Suomesta myytiin vielä autonomian ajalla.¹⁰ Eri pitäjiä valmistusta ei ole kovin paljon tietoja. Vähän tässä käsiteltyä ajanjaksoa varhaisemmassa kuvauksessaan Sacklinius kiitti Laitilan kotiteollisuuden erinomaista monipuolisuutta. Hänen mielestään voitiin tuskin mainita puuastiaa, jota Laitilassa ei tehtäisi. Hän luetteli joitakin siellä valmistettuja kimpiastioita: isot, 10–20 tynnyrin vetoiset ammeet, tynnyrit, saavit, kehlot, kurnut ja leilit, ja huomautti laitilalaisten olevan erikoisen taitavia haapalautojen taivuttamiseen perustuvassa tekniikassa, jota käyttäen he tekivät pohtimia, vakkvoja, seuloja, välppiä ja erikokoisia rasioita.¹¹ Mynämäen pitäjän puuteoksesta taas mainittiin 1857 ammeet, tiinut, lihatynnyrit, saavit, pytyt, sangot, viilikehlot, kiulut, kaukalot, siivilät, lusikat, lapionpuut ja rasiat.¹² Näistä kahdesta luettelosta ei selviä, oliko Vakka-Suomessa mahdollisesti erikoistuttu pitäjittäin määrättyyn tekniikkaan tai tuoteryhmään; ainakin Laitilassa tehtiin ilmeisesti kaikkea, mikä ikinä tuli kysymykseen.

Sitä paremmin tiedetään, että laitilalaiset olivat erikoistuneet suuressa määrin kylittäin ja taloittain. Sacklinius kertoi 1785, että Laitilan rahvas ei tehnyt kaikkialla joka lajia astioita, vaan kullakin pitäjän kulmalla ja kylällä oli oma erikoisvalmisteensa. Kun näin harjoitettiin päivittäin samaa käsityötä, huomautti Sacklinius, saavutettiin yhä suurempi taito ja täydellisyys.¹³ Samaa Laitilasta kerrotaan vielä 1900-luvulla kerätyn muistitiedon nojalla. Eri kyläkunnat ja savut valmistivat vain tietynlaisia astioita: kirkonkylän seutua mainitaan sankojen valmistusalueeksi, Kaivolassa ja Katinhännässä tehtiin vakkvoja, Nästissä ja Kolinummella ammeita jne. Usein jokin erikoinen taito kulki perintönä, niin että määrättyä astialajia tehtiin polvesta polveen. Erikoistuminen ulottui vielä tätäkin pitemmälle: se oli toteutettu myös perheen piirissä. Perhekunnan eri miehet suorittivat kukin vain määrättyä työtä, mikä il-

¹⁰ Kauppataasearviot ja muut puuastioiden viennin yhteydessä mainittavat lähteet. — Leilejä tehtiin sellaisiakin, joiden kehä oli yksipuinen, haavasta korverrettu. Niiden myynnistä ei ole nimenomaista tietoa. (*Karrakoski* 1936 141).

¹¹ *Sacklinius* 1785 29.

¹² Mfjk:n tiedustelu.

¹³ *Sacklinius* 1785 29.

meni jo astiapuiden halkaisussa: yksi halkoi puusta laudat, toinen kuori ne ja veisteli niitä alustavasti kirveellä, ja nuorimmillakin oli oma tehtävänsä, kantaa laudat kuivumaan. Täten astiat tehtiin sarjatyönä, nopeasti ja varmasti.¹⁴ Tällainen erikoisen kehittyneelle kotiteollisuudelle ominainen työnjako oli Laitilassa ja muuallakin Vakka-Suomessa hyvin vanhaa perua. Irja Sahlberg katsoo erään vuoden 1557 veroluettelon osoittavan, että kylittäinen erikoistuminen vallitsi varsinaisessa Vakka-Suomessa jo silloin, ja vaikka tämä päätelmä perustuu kovin vähäiseen aineistoon, sitä tuskin on syytä epäillä vääräksi. Voimakas erikoistuminen on hyvin odotuksenmukainen ilmiö tuotannon ollessa niin runsasta ja monipuolista kuin se oli Vakka-Suomessa 1500-luvulla ja kaiketi jo myöhäiskeskiajalla.¹⁵ Vakkasuomalaisten puuastianvalmistuksen teknillisistä erikoisuuksista ei tässä ole syytä tehdä lähemmin selkoa. Heidän vuosisataiseen perinteeseen ja erikoistumiseen nojaava taitonsa oli tietysti vielä 1800-luvullakin heidän puuteostensa kilpailukyvyyn erinomaisena edellytyksenä.

Vakka-Suomen puuastioiden myynti omaan maahan ja ulkomaille

Autonomian ajan alkupuoliskolta on säilynyt niukalti tietoja siitä, millaisia menetelmiä vakkasuomalaiset käyttivät puuastioittensa ja muiden käsityöntuotteittensa myyntiin oman maan asukkaille, ja mitkä olivat tärkeimmät kotimaahan myydyt artikkelit. Varmaa on, että Vakka-Suomen puuteoksia myytiin eräiden kaupunkien, ennen kaikkea Turun, markkinoilla. Turkuun niitä tuotiin ainakin Mynämäen pitäjältä, josta on useita sitä todistavia mainintoja; niinpä kruununvouti kertoi 1857 Mynämäessä tehtyjä astioita ja muita puuteoksia myytävän kaikilla Turun markkinoilla. Sinne tuotiin kumminkin myös varsinaisen Vakka-Suomen eli Vehmaan kihlakunnan pohjoisosan astioita. Satamatileistä voi todeta, että pyhämaalaiset toivat niitä aluksillaan säännöllisesti kesäaikaan, ei

¹⁴ *Karrakoski* 1936 131—132; *Vilkuna* 1932 432.

¹⁵ *Sahlberg* 1954 29.

tosin kovin suuria määriä; mutta varmaan niitä tuotiin paljon enemmän talvisin, jolloin niitä tehtiinkin.¹ Turun markkinoilla puuastioita ja muita puuteoksia oli usein suuret määrät. Esimerkiksi vuoden 1859 syysmarkkinoilla kerrotaan olleen »eniten puutavaraa, lautoja ja puuastioita».²

Turun lisäksi vakkasuomalaiset veivät astioitaan niiden vientiä harjoittaviin Uudenkaupungin ja Rauman kaupunkeihin, ja mynämäkeläisten ilmoitetaan myyneen niitä myös Naantaliin. Mynämäen astioiden myynnistä Uuteenkaupunkiin on 1840-luvulta 1860-luvulle useita nimenomaisia tietoja.³ Ostajina olivat ulkomaankauppaa käyvien porvarien lisäksi itse puuastioita tarvitsevat kaupunkilaiset ja myös maalaiset. On useitakin tietoja siitä, että Turun ympäristön pitäjiin ostettiin huomattavasti puuastioita. Mynämäen kihlakunnan kruununvouti kertoi 1857, että astioita ostivat Turun markkinoilla sekä itse kaupungin että lähipitäjien ja saariston asukkaat. Taivassalosta kerrottiin 1793, että pitäjään ostettiin puuastioita, Paraisista samoin 1848 — S. G. Elmgren ilmoitti, että puuastioita oli viime aikoina ruvettu ostamaan markkinoilta — ja 1857 sanottiin samaa Kaarinasta, Piikkiöstä ja Paimiosta.⁴ Ilmeisesti puuastioiden menekkialue käsitti jopa suurimman osan Varsinais-Suomea sitä seutua lukuunottamatta, jolla niitä valmistettiin. Vaikeampi on sanoa, minkä verran Vakka-Suomen puuteoksia ostettiin oman maan kaukaisemmilte seuduille. Vakkoja, pohtimia ja muita harvojen taitamaa haapalautojen taivutustekniikkaa vaativia esineitä laitilalaiset ja muut vakkasuomalaiset ovat kyllä myöhäisiin aikoihin kaupitelleet laajalla alueella. Kokemäelläkin syntyi kitisevää kuormaa luonnehtiva sananparsi: »Ruikuttaa ko laitilaisen kuorma».⁵

¹ Mfjk:n tiedustelu; Turun satamatilit, TMA. Esim. 1828 pyhämaalaiset toivat Turkuun meritse 546 pyttyä ja sankoa sekä 678 laadultaan tuntematonta puuastiaa, vuonna 1843 1 824 erilaista astiaa, 1850 132 sankoa ja 432 määrittelämätöntä puuastiaa.

² Suometar 1859: 38.

³ Mynämäen kihlak. kruununv. kert. 1856—60, 1861—65 ja 1866—70, TMA; TPL kuvk 1845—47.

⁴ *Lencquist-Eneberg* 1793 46; *Elmgren* 1848 191; Mfjk:n tiedustelu.

⁵ SS, Vakka 4, E. Mäenpää Kokemäeltä 1937.

Jauholapioiden ja pienten kaukaloiden vienti Lounais-Suomesta ulkomaille vuosina 1810—1865

Vuosi	Jauholapioita	Kaukaloita	Vuosi	Jauholapioita	Kaukaloita
1810	12 222	2 883	1838	28 444	23 701
1811	21 840	11 202	1839	30 006	22 320
1812	.	4 293	1840	33 290	21 571
1813	10 034	5 815	1841	29 120	18 422
1814	16 455	11 112	1842	31 136	17 590
1815	15 204	10 448	1843	34 372	14 637
1816	13 025	7 942	1844	.	.
1817	18 060	.	1845	34 150	18 182
1818	28 308	22 497	1846	33 504	17 260
1819	39 122	25 728	1847	31 890	13 802
1820	25 964	17 948	1848	18 650	7 888
1821	28 807	21 469	1849	19 650	9 420
1822	33 152	23 351	1850	24 830	11 868
1823	32 918	19 794	1851	24 525	9 224
1824	32 134	20 013	1852	26 465	9 510
1825	31 184	20 870	1853	26 600	7 700
1826	32 780	26 581	1854	—	—
1827	31 640	22 993	1855	—	—
1828	26 320	18 352	1856	22 195	6 025
1829	20 121	11 865	1857	17 800	6 310
1830	26 202	15 596	1858	20 165	5 170
1831	32 656	21 488	1859	20 318	7 796
1832	47 753	28 817	1860	13 753	6 146
1833	38 782	27 920	1861	8 610	5 620
1834	37 476	29 324	1862	7 870	4 280
1835	35 979	25 906	1863	6 278	3 177
1836	38 415	27 764	1864	3 560	2 039
1837	33 759	26 589	1865	5 355	3 730

Mutta kimpiastioiden ja yksinkertaisten talouskalujen Satakuntaan tai Hämeeseen tapahtuneesta myynnistä ei autonomian ajalta ole löytynyt tietoja. Helsinkiin vietiin Turusta joskus pienehköjä määriä puuastioita yms.⁶ Merkillinen tieto on säilynyt vuodelta 1840: silloin kerrottiin »Viipurin-talonpoikien» vieneen Turusta

⁶ Turun tuulaakitilit, TMA. Esim. 1838 Helsinkiin vietiin 1 000 puulusikkaa, 100 kauhaa ja 120 sankoa, epäilemättä vakkasuomalaisten tekoa.

laskiaismarkkinoilta palatessaan mukanaan isoja kuormia siellä ostamiaan puuastioita. Nämä astioiden ostajat olivat tietenkin eteläkarjalaisia rahdinkuljettajia, eikä ole luultavaa, että heidän puuastioiden ostamisensa rajoittui tähän ainoaan vuoteen. He ovat voineet viedä astioita kotiseudulleen saakka, sillä Karjalan kannas hankki suuren osan puuastioistaan ostamalla, mutta yhtä mahdollista on, että astiat myytiin jo matkalla, Uudellamaalla tai Kymenlaaksossa.⁷

Vakka-Suomen puuastioiden ja muiden puuteosten viennistä on käytettävissä runsaasti tietoja, jopa niin paljon, että läheskään kaikkea ei kannata esittää. Vientiä valaisevat riittävät hyvin kahden runsaimmin viedyn artikkelin, jauholapioiden ja pienten kaukaloiden, täydelliset vientitilastot ja kolmen viisivuotiskauden tilastot kaikkien artikkelien viennistä. Jauholapioiden ja kaukaloiden edellisellä sivulla olevasta vientitilastosta⁸ saadaan seuraavat viisivuotiskausien keskiarvot (lukuun ottamatta niitä vuosia, joilta ei ole täydellisiä tietoja, ja itämaisen sodan vuosia 1854—55, jolloin vienti oli pysähdyksissä):

⁷ Åbo Tidningar 1840: 19.

⁸ Tilastoon on otettu Varsinais-Suomen ja Ahvenanmaan tulliasemien sekä Rauman ja Porin kautta viedyt puuteokset. Lähteenä vuosilta 1810—12 *Sarva* 1905 liite 47—53. Vuosilta 1813—14, 1817, 1821—23, 1826—35, 1837, 1839—42, 1845—47, 1849—50 ja 1854—59 Kauppatasearviot (poikkeus: Raumalta 1849 vietyjen jauholapioiden määrä Rauman tullikamarin arkistossa, TMA, olevasta vientiluettelosta — Kauppatasearviossa on väärä luku). Vuosilta 1815—16, 1818—20, 1824—25, 1836, 1838, 1843, 1848, 1851—53 ja 1860—63 lähteenä Turun ja Porin läänin maaherran ilmoitukset puutavaran viennistä (KD 105/96, 1816; 29/101, 1817; 19/65, 1819; 12/74, 1820; 13/79, 1821; 15/66, 1825; 14/66, 1826; 14/102, 1837; 8/101, 1839; 39/89, 1844; 60/89, 1849; 27/94, 1852; 20/91, 1853; 43/97 1854; 10/126, 1861; 13/97, 1862; 10/96, 1863 ja 8/96, 1864). Porin kaupungin puuteosten vienti vuodelta 1816 asiakirjasta KD 68/106, 1817. Vuosilta 1864—65 lähteenä *Suomen virallinen tilasto* I, 1 57. Uudenkaupungin vientiä koskevat tiedot vuosilta 1815—16, 1818—20 ja 1828—36 ovat peräisin sikkäläisen tullikamarin kantopäiväkirjoista (Uudenkaupungin tullikamarin arkisto, TMA). — Vuosien 1810—12, 1814, 1817, 1821—22 ja 1864—65 luvut on otettu yhteenvedoista, joita ei voi tarkistaa ja joissa siis voi olla satunnaisia virheitä, muut on laskettu yksityisten tullikamarien ilmoituksista tai tileistä. — Vuonna 1814 vietyjen jauholapioiden luvussa on mukana pieni määrä tavallisia lappioita.

*Jauholaپیوئوئوئو ja piئئئئ kaukalوئوئو keskivienti Lounais-Suomesta
viisivuotiskausittain 1810—1865*

Ajanjakso	Jauholaپیوئوئوئو	Kaukaloita
1810—15	15 151	7 626
1816—20	24 896	18 529
1821—25	31 639	21 099
1826—30	27 413	19 077
1831—35	38 529	26 691
1836—40	32 782	24 389
1841—45	32 195	17 208
1846—50	25 705	12 048
1851—55	25 863	8 811
1856—60	18 846	6 289
1861—65	6 335	3 769

Kaikkien puuteosten viennistä esitetään seuraavalla sivulla oleva tilasto viisivuotiskausilta 1816—20, 1837—41 ja 1856—60. Nämä ajanjaksot ovat kaikki sellaisia, joina sodat eivät ole vaikuttaneet vientiin eivätkä tiettävästi muutkaan poikkeukselliset tekijät.⁹

⁹ Lähteenä Kauppatasearvot. Vuosien 1837—41 ja 1856—60 luvut otettu tullikamarien ilmoituksista, mutta vuosien 1816—20 luvut Tullihallituksen yhteenvedoista. Viimeksi mainittujen vuosien kohdalla täytyy tyytyä yhteenvedon lukuihin siitä syystä, että maaherran metsäntuotteiden vientiä koskevissa kertomuksissa ei ole ilmoitettu Udestakaupungista vietyjen puuastioiden määriä, vaan ainoastaan niiden yhteenlaskettu arvo (sen sijaan kaupungin tulli on kyllä ilmoittanut määrät Tullihallitukselle, vaikka ilmoitukset ovat näiltä vuosilta kadonneet). Näin ollen Uudenkaupungin puuastioiden vientiluvut saisi näiltä vuosilta vain suurella vaivalla kantopäiväkirjoista alus alukselta laskien, ja vuodelta 1817 niitä ei ole ollenkaan saatavissa. Vuosien 1818—19 yhteenve-tojen luvuista on vähennetty pieni määrä Kristiinankaupungista vietyjä nappoja (KD 5/130, 1819 ja 8/125, 1820); kaikki muut ko. vuosina viedyt puuastiat yms. olivatkin peräisin Lounais-Suomesta. Kun kuppien, leipumien, kauhojen ja nappojen vienti on 1816—20 kunkin yhtenä vuonna ilmoitettu epäselvästi tai epäluotettavasti, nämä ilmoitukset on jätetty ottamatta huomioon, joten taulukossa on näissä kohdin vain neljän vuoden vientimäärä ja keskivienti. — Vuodelta 1836 ei ole käytettävissä Uudenkaupungin vientilukuja muuten kuin alus alukselta laskien; tästä syystä on valittu ajanjakso 1837—41.

*Puuastioiden ja puisten talouskalujen vienti Lounais-Suomesta 1816—20,
1837—41 ja 1856—60*

	Kokonaisvienti			Vuotuinen keskivienti		
	1816-20	1837-41	1856-60	1816-20	1837-41	1856-60
Ammeita ja tiinuja	3 429	2 696	323	686	539	65
Saaveja	5 580	1 750	—	1 116	350	—
Pyykkipunkkia	12 910	1 380	—	2 582	276	—
Maitokehloja		4 935	—		987	—
Pyttyjä ja sankoja	52 775	62 650	14 518	10 555	12 530	2 904
Kiuluja	3 114	3 489	—	623	698	—
Leilejä	920	1 176	—	184	235	—
Kannuja	214	—	—	43	—	—
Vateja	27 425	23 352	5 134	5 223	4 670	1 027
Maljoja		—	—		—	—
Kuppeja	1 000	—	—	250	—	—
Lautasia	394	282	—	79	56	—
Suola-astioita	2 912	3 412	—	582	682	—
Leipumia	2 020	—	—	505	—	—
Kaukaloita	74 115	112 603	31 447	18 529	22 520	6 289
Jauholapioita	124 479	154 619	94 231	24 896	30 924	18 846
Lusikoita	59 930	15 424	—	11 986	3 085	—
Kauhoja	34 509	19 026	100	8 627	3 805	20
Nappoja	33 622	29 330	4 060	8 406	5 866	812
Lapioita	3 350	—	—	670	—	—
Vakkoja	—	12	—	—	2	—
Pohtimia	108	—	—	22	—	—

Tässä julkaistuissa vientiluvuissa olevat satunnaiset virheet eivät vaikuttane sanottavasti yleiskuvaan, mutta niissä on todistettavasti myös pahempia virheitä. On jopa perusteltua syytä epäillä, että puuastioiden yms. vientiluvut ovat ainakin autonomian ajan ensi vuosikymmenen tilastoissa kauttaaltaan pahoin liian pienet, niin kuin on aikaisemmin todistettu kudonnaisten vientiluvuista. Ruotsiin vietyjen puuteosten osalta tämä on varmaa, vaikka asiaa ei

voi tarkoin selvittää,¹⁰ mutta muuallekin suuntautuneen viennin tullivalvonta on saattanut olla aluksi hatara. Niin kuin tuonnempana osoitetaan, Napoleonin sodista oli 1810-luvun alkuvuosina kyllä suurta haittaa Vakka-Suomen puuteosten viennille, ja on hyvin mahdollista, että tämä oli silloin ja ehkä vielä vuosikymmenen keskivaiheillakin paljon vähäisempää kuin ennen Suomen sotaa tai 1830-luvulla. Mutta käytettävissä oleva tilasto on siinä määrin epäluotettava, että on mahdoton sanoa, kuinka paljon normaalia vähäisempi puuteosten vienti on 1810-luvulla todellisuudessa ollut. Vielä 1820-luvunkin vientilukuihin on suhtauduttava varovasti ottaen huomioon, että ainakin kudonnaisten vientitilasto on silloinkin todistettavasti puutteellinen. Parasta on tyytyä toteamaan, että Vakka-Suomen puuteosten vienti pysyi 1810-luvun vaikeuksista selvittyään suosituimpien artikkelien osalta melko tasaisena aina 1840-luvun alkuvuosiin, mutta väheni siitä lähtien selvästi ja vuoden 1860 tienoilta alkaen hyvinkin jyrkästi. Vietyjen puuteosten määrän vähenemiseen liittyy artikkelien luvun väheneminen, jota tapahtui vähinsä jo 1830-luvun lopulle mennessä. Tämän vuosikymmenen alkupuoliskolla päättyi mm. kannujen vienti, joka oli ollut aikaisemmillä vuosisadoilla sangen runsasta. Useiden muidenkin tärkeiden artikkelien vienti oli jo 1830-luvulla selvästi entistä vähäisempää, kuten saavien, maitokehlojen, lusikoiden, kauhojen ja nappojen, ja 1850-luvulla oli jäljellä enää muutamia harvoja artikkeleja. Tämän kehityksen syytä on paras tarkastella vasta sen jälkeen, kun on ensin selvitetty, mistä ja minne puuastioita yms. vietiin.

Eri vientisatamien osuuden selvittämiseksi seuraavassa taulukossa

¹⁰ Tämä johtuu siitä, että Suomen vientitilastossa ei ole vuoteen 1833 asti eritelty eri maihin suuntautunutta vientiä ja että Ruotsin tuontitilasto ilmoittaa vuodesta 1818 alkaen vain puuastioiden arvon eikä määrää. Vuosien 1813—17 osalta tarkistuksia taas haittaa Ruotsin tilastossa yleinen eri artikkelien yhdistäminen, joka on suoritettu toisin kuin Suomessa. Kuitenkin voi todeta, että yksin Ruotsiin vietiin toisinaan paljon enemmän puuteoksia kuin niitä on merkitty Suomen vientitilastoon. Ruots. tilaston mukaan esim. vuonna 1816 Suomesta tuotiin saaveja 1 387, lusikoita 14 144, pyttyjä 689 ja pohtimia 162 kappaletta, kun suom. tilasto ilmoittaa näitä artikkeleja viedyn ulkomaille vastavasti vain 987, 9 730, 499 ja 50 kappaletta (KKoll. årsb. Uth. 4).

esitetään muutamien tärkeiden artikkelien viennin jakautuminen tullikamareittain kolmena viisivuotiskautena.¹¹

Pyttyjen ja sankojen, kaukaloiden ja jaubolapioiden vienti tullikamareittain vuosina 1823—27, 1837—41 ja 1849—53

	1823—27		1837—41		1849—53	
	keski- vienti	%	keski- vienti	%	keski- vienti	%
<i>Pyttyjä ja sankoja</i>						
Raumalta	2 049	18	569	5	38	1
Uudestakaupungista	8 060	70	11 507	92	6 629	99
Degerbyn kautta	1 332	12	454	4	—	—
Naantalista	9	0	—	—	—	—
<i>Yhteensä</i>	<i>11 449</i>	<i>100</i>	<i>12 530</i>	<i>100</i>	<i>6 667</i>	<i>100</i>
<i>Kaukaloita</i>						
Porista	117	1	—	—	—	—
Raumalta	11 270	51	7 510	33	2 334	24
Uudestakaupungista	10 549	48	14 998	67	7 210	76
Degerbyn kautta	114	1	6	0	—	—
Naantalista	—	—	7	0	—	—
<i>Yhteensä</i>	<i>22 050</i>	<i>100</i>	<i>22 520</i>	<i>100</i>	<i>9 544</i>	<i>100</i>
<i>Jaubolapioita</i>						
Porista	42	0	—	—	—	—
Raumalta	12 230	38	7 908	26	3 155	13
Uudestakaupungista	17 595	55	22 121	72	21 156	87
Degerbyn kautta	92	0	—	—	—	—
Naantalista	1 405	4	721	2	103	0
Turusta	768	2	174	1	—	—
<i>Yhteensä</i>	<i>32 131</i>	<i>100</i>	<i>30 924</i>	<i>100</i>	<i>24 414</i>	<i>100</i>

¹¹ Lähteistä tehty selkoa edellä viitteessä 8. Absoluuttiset luvut viisivuotiskausittain (paikannimet lyhennetään alkukirjaimia käyttäen, esim. Pori = P):

Lisäksi on syytä esittää vähän tietoja myös muiden puuteosten jakautumisesta eri vientisatamien kesken. Porista vietiin 1810-luvulla melko säännöllisesti lapioita ja kaukaloita, mutta niiden määrä oli yleensä vähäinen, ja 1820-luvulla Porin kautta tapahtunut vakkasuomalaisien puuteosten vienti sammui jo käytännöllisesti katsoen kokonaan.¹² Raumalaiset veivät pyttyjen, sankojen, kaukaloiden ja jauholapioiden lisäksi 1860-luvulle saakka melko paljon nappoja ja jonkin verran vateja, 1830-luvulle saakka säännöllisesti leipumiakin ja 1810-luvulla myös vähän kauhoja, mutta ei juuri mitään näiden lisäksi. Uudenkaupungin puuteosten vienti oli verrattomasti monipuolisempaa; tämä kaupunki ei turhaan ollut Vakka-Suomen ydinalueen kyljessä. Sieltä vietiin vielä 1810- ja 1820-luvuilla ainakin kahtakymmentäneljää erilaista puuastiaa ja muuta puusta tehtyä talousesinettä: ammeita, tiinuja, saaveja, pyykkipunkkia, soikkoja, maitokehloja, pyttyjä, sankoja, kiuluja, leilejä, kannuja, tuoppeja, vateja, lautasia, suola-astioita, leipumia, kaukaloita, lusikoita, kauhoja, nappoja, jauholapioita, vakkoja, rasioita ja pohtimia. Vielä vuosina 1823—27 Uudenkaupungin alukset veivät pyttyjen, sankojen, kaukaloiden ja jauholapioiden lisäksi vuosittain mm. keskimäärin 706 ammetta ja tiinua, 646 pyykkipunkkaa, 1 328 maitokehloa, 414 kiulua, 284 leiliä, 3 785 vatia, 531 lautasta, 9 936 suola-astiaa, 8 578 lusikkaa, 6 433 kauhaa ja 3 763 nappoa. Ajan mittaan Uudenkaupunginkin viennin monipuolisuus väheni: 1820-luvulla loppui jo vakkojen, rasioiden ja pohtimien vienti, 1830-luvulla soikkojen, kannujen, tuoppien, lautasten ja leipumien, 1840-luvulla pyykkipunkkien, maitokehlojen, leilien, kiulujen ja lusikoiden sekä 1850-luvulla saavien, suola-astioiden ja kauhojen vienti. Tässä käsitellyn ajanjakson viimeisinä vuosina 1860-luvulla Uudenkaupungin alukset veivät enää vain

Pyttyjä ja sankoja 1823—27 R 10 244, U 40 300, D 6 659, N 44; 1837—41 R 2 845, U 57 534, D 2 271; 1849—53 R 192, U 33 143; kaukaloita 1823—27 P 586, R 56 350, U 52 746, D 569; 1837—41 R 37 549, U 74 988, D 30, N 36; 1849—53 R 11 672, U 36 050; jauholapioita 1823—27 P 210, R 61 150, U 87 974, D 460, N 7 024, T 3 838; 1837—41 R 39 540, U 110 603, N 3 606, T 870; 1849—53 R 15 775, U 105 780, N 515.

¹² Yksityiskohtaiset tiedot vuosilta 1815—37 *Kaukamaa* 1941 603.

ammeita, tiinuja, pyttyjä, sankoja, vateja, kaukaloita, nappoja ja jauholapioita.¹³

Naantalien puuastioiden viennistä on tietoa vasta vuodesta 1822 lähtien, koska ne tullattiin siihen saakka Föglön Degerbyssä. Tästä vuoteen 1839 naantalilaiset veivät joka vuosi jonkin verran jauholapioita ja niiden ohella usein muitakin puuteoksia, joskus kimpia-astioitakin: ammeita, tiinuja, saaveja, pyttyjä, sankoja, pyykkipunkkia, mutta aina hyvin pieniä määriä. Jo 1840-luvulla jauholapioidenkin vienti Naantalista oli aivan satunnaista. Turusta vietiin 1830-luvun jälkipuoliskolle saakka jokseenkin säännöllisesti yksinkertaisia puuteoksia, varsinkin jauholapioita, mutta astioita vain poikkeuksellisesti. Kauhoja ja lusikoita vietiin joskus huomattaviakin määriä: 1833—35 yhteensä 5 782 kauhaa ja 1834—37 kaikkiaan 10 200 lusikkaa. Vuodesta 1838 lähtien jauholapioitakin vietiin Turusta vain satunnaisesti, ja vuodesta 1850 lähtien Turusta ei enää viety ulkomaille vakkasuomalaisten puuteoksia.

Vakka-Suomen puuastioiden ja muiden puuteosten huomattavin vienti kävi Uudenkaupungin ja Rauman lisäksi Degerbyn (vuoteen 1818 Flisöbergin) tulliaseman kautta. Siellä käyneiden talonpoikaisalusten lastina oli hyvin monta lajia puuteoksia: tiinuja, saaveja, pyykkipunkkia, maitokehloja, pyttyjä, sankoja, kiuluja, leilejä, vateja, kaukaloita, siivilöitä, lusikoita, kauhoja, jauholapioita, rikkalapioita, vakkoja, välppiä ja pohtimia. Mutta vietyjen esineiden määrät olivat enimmäkseen hyvin pienet. Ainoana poikkeuksena olivat pytyt ja sangot, joiden yhteismääriä on jo esitetty sivulla 274 olevassa taulukossa. Kun Degerbyn tulli ilmoitti niiden määrät erikseen, niin tässä voi vielä mainita, että sankoja vietiin vuosina 1823—27 yhteensä 5 527 ja pyttyjä 1 132 kappaletta, 1828—32 sankoja 3 002 ja pyttyjä 4 904 sekä 1833—37 sankoja 4 188 ja pyttyjä kerrassaan 12 226 kappaletta. Seuraavina vuosina näidenkin artikkelien vienti väheni nopeasti ja kävi epäsäännölliseksi, kunnes kaikkien Vakka-Suomen puuteosten vienti Degerbyn kautta loppui jyrkästi vuoteen 1842. Viimeinen aito vakkasuomalainen — jos ajatellaan sanan alkuperäistä merkitystä: puuteoksia myyvä

¹³ Lähteistä tehty selkoa edellä viitteessä 8.

talonpoikaislaivuri — tarkastutti silloin aluksensa. Siinä oli vähän vateja, rikkalapioita ja välppiä sekä ihmeeksi yksi pohdin. Vakka-suomalaisten keskiajalta kukoistanut puuastioiden vienti päättyi vaatimattomasti ja kenenkään huomaamatta. Tosin sitä jatkoi vielä Uusikaupunki, jota tietysti voi hyvin pitää vanhojen vakkasuomalaisten rintaperillisenä. Degerbyn kautta kulkeneiden alusten kotipaikoista on tietoja vain vuosilta 1837—38, jolloin siellä tullaattiin kaikkiaan 13 puuastioita kuljettavaa alusta. Nämä olivat kaikki tyynni Pyhänmaan talonpoikien pursia, eikä ole epäilystäkään siitä, että ainakin käytännöllisesti katsoen kaikki Degerbyn kautta puuastioita vieneet talonpoikaisalukset olivat aikaisemminkin olleet kotoisin samasta pitäjästä.¹⁴

Vakka-Suomen puuteosten viennin määrärajoista on autonomian ajalta kohtalaisen hyvät tiedot. Niitä vietiin käytännöllisesti katsoen yksinomaan samoihin maihin kuin Ruotsin-ajallakin, siis Ruotsiin, Tanskaan ja Saksaan. Keisarikuntaan suuntautuneesta puuastioiden yms. viennistä on vain pari tietoa: Turusta vietiin 1834 sinne 120 kauhaa ja vuonna 1849 1 200 lusikkaa. Puuteosten vienti keisarikuntaan olisi tietysti jäänyt vähäiseksi jo sen takia, että uusikaupunkilaisten, raumalaisten ja pyhämaalaisten purjehdus suuntautui yleensäkin etupäässä lounaaseen, mutta Turun kautta vakkasuomalaisten puuteoksia olisi sentään voinut varsinkin 1830-luvulta lähtien kulkeutua itään päinkin, jos niillä olisi ollut siellä menekkiä. Näin ei siis ilmeisesti ollut, ja Venäjältä tuotiinkin päinvastoin puuastioita yms. Suomeen, kuten tuonnempana osoitetaan.

Ruotsiin suuntautuneesta puuastioiden ja muiden Vakka-Suomen teosten viennistä huolehtivat autonomian ajalla säännöllisimmin pyhämaalaiset, naantalilaiset ja turkulaiset. Molemmat viimeksi mainitut veivät kaikki puuteoksensa Tukholmaan ainakin vuodesta 1834 lähtien, mistä alkaen tullikamarien ilmoituksissa on erotettu Ruotsiin ja muualle viedyt tavarat. Degerbyn kautta purjehtineet pyhämaalaiset veivät 1834—41 suunnilleen puolet ulkomaille kuljettamistaan astioista Ruotsiin. Uusikaupunkilaiset veivät puuastioita Ruotsiin vielä 1810-luvulla säännöllisesti, vaikka suhteel-

¹⁴ Lähteet kuten viitteessä 8 sekä Degerbyn tullikamarin tilit 1837—38, ÅÅ.

lisen vähän — vuosikymmenen alkupuoliskolla ehkä paljonkin — mutta 1830-luvulla enää vain poikkeuksellisesti.¹⁵ Raumalaiset veivät heti Haminan rauhan jälkeen paljonkin Vakka-Suomen puuteoksia Ruotsiin: Tukholmaan, Kalmariin, Ystadiin, Malmöhön, Landskronaan, jopa Göteborgiinkin. Vuosina 1810—12 kaikki Raumalta viedyt puuastiat päätyivät Ruotsiin — ellei niitä vieti sieltä salateitse edelleen Tanskaan — mutta 1813 vain vähäinen osa vietiin sinne ja pääosa edemmäs. Ilmeisesti astioita vietiin 1810—12 Ruotsiin niin paljon vain siitä syystä, että etelämmäksi oli mannermaansulkemuksen takia epävarmaa purjehtia. Myöhempiä tietoja on vasta 1830-luvulta, jolloin raumalaiset veivät astioita Ruotsiin vain poikkeuksellisesti.¹⁶

Vielä vuosina 1813—17 Ruotsin tullitilasto osoittaa Vakka-Suomen puuteosten tuonnin olleen melko runsasta. Noina vuosina Suomesta tuotiin sinne yhteensä mm. 6 884 saavia, 21 593 pyttyä ja sankoa, 54 879 lusikkaa, 8 716 nappoa ja 8 910 jauholapiota. Tästä 1830-luvulle mennessä näiden puuteosten vienti Ruotsiin väheni jo hyvin voimakkaasti. Vuosina 1833—37 Ruotsiin vietiin suomalaisten, mahdollisesti kyllä vähän puutteellisten lähteiden mukaan 5 196 pyttyä, 2 618 sankoa, 10 200 lusikkaa, 3 152 kauhaa ja 5 026 jauholapiota, mutta hyvin vähän muita puuteoksia. Seuraavina vuosina puuteosten vienti Ruotsiin väheni aivan mitättömäksi ja päättyi käytännöllisesti katsoen vuonna 1842.¹⁷

Vakka-Suomen puuteosten viennin tärkeimmät määrämaat olivat Haminan rauhan ja suurten nälkävuosien välisenä aikana selvästi Tanska ja Saksa. Nämä olivat uusikaupunkilaisten, raumalaisten ja 1810-luvulla puuastioita yms. vieneiden porilaisten laivurien

¹⁵ Kauppatasearviot; Uudenkaupungin tullikamarin arkisto, kantopäiväkirjat 1815—20 ja alusten lasti-ilmoitukset 1831—35, TMA.

¹⁶ Rauman meritullikamarin kantopäiväkirjat 1810—17, Rauman tullikamarin arkisto, TMA; Kauppatasearviot; *Kaukamaa* 1941 41—44. — On todella hyvinkin luultavaa, että osa 1810—12 Skooneen viedyistä puuastioista kuljetettiin sieltä Tanskan puolelle. Mainittakoon, että 1812 kaikki Raumalta viedyt Vakka-Suomen puuteokset, joita ei tosin ollut paljon (2 100 jauholapiota, 1200 kaukaloa, 540 nappoa ja 50 pyttyä), vietiin Landskronaan.

¹⁷ KKoll.årsb. Uth. 4; Kauppatasearviot.

vakinaisia käymäpaikkoja, ja myös pyhämaalaiset koettivat pitkään kilpailua näissä maissa kaupunkilaisten naapuriensa kanssa. Tullitilaston mukaan pyhämaalaiden tärkeimmistä puuastioista, pytyistä ja sangoista, joita vietiin 1834—41 ulkomaille yhteensä 14 533 kappaletta, vietiin 5 665 kappaletta eli 39 % Tanskaan ja Saksaan. Asiakirjallisia todisteita on siitä, että pyhämaalaiset veivät niitä Saksaan, sillä Degerbyn tulliasemalla 1837—38 tarkastetuista aluksista kolme oli matkalla Lyypekkiin ja yksi Rostockiin lastinaan mm. puuastioita, mutta Turun ja Porin läänin kuvernööri kirjoitti 1845, että jotkut harvat talonpojat olivat vieneet aluksillaan puutavaraa — kaiketi siis astioitakin — »tappiollisesti» paitsi Saksaan myös Tanskaan.¹⁸

Raumalaiset kävivät puuastiakauppaa samoin kuin Ruotsin-ajan lopullakin Pohjois-Saksan rannikolla ja Tanskan kruunun alaisessa Slesvig-Holsteinissa, mutta eivät tiettävästi lainkaan varsinaisessa Tanskassa. Lähempiä tietoja on tosin vähän, mutta ne viittaavat kaikki samaan suuntaan. Vuonna 1813, jolloin raumalaiset ensi kerran uskaltautuivat Ruotsia edemmäs, he eivät vieneet puuastioita lainkaan Ruotsin kanssa avoimeen konfliktiin joutuneeseen ja sodan uhkaamaan Tanskaan, vaan ainoastaan Saksaan: Lyypekkiin, Wismariin, Rostockiin ja Stralsundiin. Vuosina 1814—17 kaikki Raumalta viedyt astiat ja muut puiset talouskalut ilmoitetaan viedyn »Holsteiniin» ja samoin sanotaan kaikista 1824—25 viedyistä astioista. On mahdoton sanoa, pitäisikö tämä sanonta tulkita aivan kirjaimellisesti, vai onko Rauman tullin luetteloihin merkitty vain lyhyiden vuoksi Holstein määräpaikaksi silloinkin, kun tarkoituksena oli purjehtia Lyypekkiin tai sen itäpuolelle. Jälkimmäistä vaihtoehtoa ei voi kokonaan hylätä, kun muistaa raumalaisten Lyypekkissä ja itäisemmissä hansakaupungeissa käymän puuastiakaupan vanhat perinteet. Mutta epäilemättä Holstein ja Slesvig olivat raumalaisten tärkeimmät myyntialueet. Varsinaiseen Tanskaan he veivät autonomian ajallakin puuteoksia enintään aivan poikkeuksellisesti. Tämän totesi 1853 itse Suomen senaatti: raumalaisten Tanskan

¹⁸ *Kaukamaa* 1941 46, 112—113; Kauppatasearviot; Degerbyn tullikamarin arkisto, kantopäiväkirjat 1837—38, AA; TPL kuvk 1842—44.

kanssa harjoittama puutavarakauppa ja nimenomaan puuastioiden vienti suuntautui yksinomaan Slesvigin ja Holsteinin satamiin.¹⁹

Uudenkaupungin puuteosten viennin suunnasta saa parhaan käsityksen laatimalla kolmelta viisivuotiskaudelta tilaston runsaimmin viedyn artikkelin, jauholapioiden, viennin jakautumisesta. Ensimmäinen jakso käsittää vuodet 1815—20 lukuun ottamatta vuotta 1817, jolta ei ole kyllin yksityiskohtaisia tietoja.

*Jauholapioiden vienti Udestakaupungista 1815—20, 1831—35 ja 1856—60*²⁰

	1815—20		1831—35		1856—60	
	vienti kpl.	%	vienti kpl.	%	vienti kpl.	%
<i>Tukholmaan</i>	4 584	6	600	1	—	—
Kööpenhaminaan	52 664	67	92 455	87	54 680	79
Muualle vars. Tanskaan	550	1	—	—	1 350	2
Slesvig-Holsteiniin	800	1	2 360	2	—	—
Tanskan valtak. yleensä	—	—	—	—	11 450	17
<i>Tanskaan yhteensä</i>	<i>54 014</i>	<i>68</i>	<i>94 815</i>	<i>90</i>	<i>67 480</i>	<i>98</i>
Stralsundiin	12 870	16	4 210	4	—	—
Rostockiin	6 095	8	4 330	4	650	1
Muualle Saksaan	1 250	2	1 850	2	800	1
<i>Saksaan yhteensä</i>	<i>20 215</i>	<i>26</i>	<i>10 390</i>	<i>10</i>	<i>1 450</i>	<i>2</i>
Itämerelle yleensä	200	0	—	—	200	0
<i>Koko vienti</i>	<i>79 013</i>	<i>100</i>	<i>105 805</i>	<i>100</i>	<i>69 130</i>	<i>100</i>

¹⁹ Rauman meritullikamarin kantopäiväkirjat 1813—17, Rauman tullikamarin arkisto, TMA; KD 15/66, 1825 ja 14/66, 1826 (maaherran ilmoituksia puutavaran viennistä); VSV akti 19, 1854 ff. 16 seurr.

²⁰ Uudenkaupungin tullikamarin arkisto (TMA), kantopäiväkirjat 1815—16 ja 1818—20 sekä alusten lasti-ilmoitukset 1831—35 ja 1856—60. Vuonna 1833 lähti 77 alusta, joista neljän ilmoitus ei ole säilynyt, ja samoin on kadonnut 1835 lähteneistä 103 aluksesta neljän lasti-ilmoitus.

Toisen yleisimmän artikkelin, pienten, haapaisten kaukaloiden, vienti jakautui hyvin samaan tapaan kuin jauholapioiden. Tanskan osuus oli 1815—20, 1831—35 ja 1856—60 tässä järjestyksessä 69, 84 ja 98 %, Saksan 29, 15 ja 2 %. Ruotsiin kaukaloista vietiin 1815—20 2 % ja 1831—35 1 %, mutta 1856—60 niitä ei viety sinne lainkaan.²¹ Uudenkaupungin alukset veivät siis Vakka-Suomen puuteoksia autonomian ajan ensi vuosikymmenelläkin verrattomasti eniten Tanskaan, josta tuli myöhemmin niiden lähes yksinomainen vientimaa. Tanskassa määräsatomaksi ilmoitettiin lähes aina Kööpenhamina, mutta taaskin on epävarmaa, voiko tätä uskoa kirjaimellisesti; saattoi olla tapana mainita Tanskan pääkaupunki aina, kun oltiin tähän maahan menossa. Muita varsinaisen Tanskan satamia mainitaan vain ääni harvoin: Praestö, Vordingsborg, Korsör ja Nyborg, jotka ovat kaikki Tanskan saarilla. Slesvig-Holsteinista, jolla oli Uudenkaupungin vientialueena hyvin vähän merkitystä, mainitaan pari kertaa määräsatomana nimenomaan Flensburg. Saksaan uusikaupunkilaiset veivät puuteoksia kahden taulukossa mainitun kaupungin lisäksi joskus harvoin Lyypekkiin, Wismariin ja Greifswaldiin.

Vakka-Suomen puuastioiden ja muiden puisten talouksesineiden vienti Ruotsiin, Tanskaan ja Saksaan väheni siis eri määrämäiden kohdalla aivan erilaisella nopeudella. Ruotsiin suuntautuneen viennin jo 1810-luvulta 1830-luvulle tapahtuneen selvän vähenemisen syistä ei ole samanaikaisia tietoja. Se on voinut johtua osaksi siitä, että uusikaupunkilaiset ja raumalaiset suuntasivat purjehduksensa yhä lisääntyvässä määrin kaukaisempiin maihin. On myös mahdollista, että kilpailu Tukholman markkinoilla kiristyi, varsinkin kun suomalaisia puuastioita rasitti vuodesta 1818 lähtien tuontitulli. Se oli tosin hyvin pieni, vain 3 % tavaran arvosta, mutta jos astioiden vienti kannatti jo entisestään heikonlaisesti, niin tämäkin saattoi vaikuttaa. Tulli pysyi sitten kaksikymmentä vuotta ennallaan, eikä Suomen puuastioista vaadittu edes alkuperätodistuksia, mutta

²¹ Kaukaloita vietiin näinä viisivuotiskausina Tanskaan 33 820, 56 076 ja 22 130, Saksaan 14 465, 10 225 ja 400 kappaletta, Ruotsiin kahtena ensimmäisenä 758 ja 350 kappaletta.

1838 tapahtui mitä jyrkin muutos. Ruotsi ei pitänyt enää puuastioiden tuontia tarpeellisena, ja niin ne jätettiin pois Suomesta tuotujen tavaroiden uudesta tullitariffista, jolloin ne jäivät Ruotsin yleisen tuontitullin alaisiksi. Kun se oli kolmannes astioiden arvosta, on luonnollista, että näiden vienti Ruotsiin päättyi hyvin pian tykänään.²²

Eteläisen Itämeren maihin suuntautuneen puuteosten viennin kehitykseen on vaikuttanut ainakin kolme tekijää: näiden maiden tullipolitiikka, Uudenkaupungin ja Rauman purjehduksen yleinen suuntautuminen ja vihdoin muualta tuotujen tai uusista raaka-aineista valmistettujen astioiden ja talousesineiden kilpailu.

Niin kuin aikaisemmin on kerrottu, Rauman ja Porin aluksilla oli Ruotsin-ajan lopulla oikeus myydä Tanskassa puuastioita vähitään suoraan laivasta kolmen viikon ajan sen saapumisesta lukien. Tämä oikeus vahvistettiin 1831 tehdyssä kauppasopimuksessa, ja se pysyi voimassa tässä käsitellyn ajanjakson loppuun siitä huolimatta, että Tanskan kauppiaiden sanotaan katsoneen tätä vähittäismyyntiä hyvin karsaasti.²³ Hullummin kävi varsinaisessa Tanskassa nautitun kansilastina vietyjen astioiden ja muun puutavaran tullivapauden, jota ei ollut milloinkaan noudatettu Slesvig-Holsteinissa. Vuonna 1844 Tanskan hallitus näet joitakin yhtenäistämistoimia suorittaessaan määräsi suomalaisilta kysymättä, että varsinaisessa Tanskassakin kannettaisiin tulli myös kansilastina tuodusta puutavarasta ja puuteoksista. Kansilastin tulli säädettiin määrättäväksi siten, että sen tilavuus mitattiin ja 90 kuutiojalan tilavuudesta perittiin sitten yhden lästin tulli.²⁴

Tästä muutoksesta suomalaiset, vähinnä uusikaupunkilaiset, laivurit valittivat tietenkin hallitukselleen, ja tämän pyynnöstä Venäjän ulkoasiainministeriö aloittikin neuvottelut Tanskan kanssa. Nämä keskeytyivät 1840-luvun viimeisinä, levottomina vuosina, jolloin Tanskassa oli Slesvig-Holsteinin kapina, mutta 1853 Suomen se-

²² *Suomen asetuskoelma* asetukset 23. 12. 1817, 11. 6. 1834 ja 23. 7. 1838; *Svensk Författningssamling* asetukset 49, 1835 ja 57, 1841.

²³ *Suomen asetuskoelma* asetus 1. 12. 1831; VSV akti 19, 1854 ff. 42 seurr.; *Harmaja* 1920 758.

²⁴ VSV aktit 13, 1844 ja 19, 1854 f. 16.

naatti ryhtyi jatkamaan niitä. Tähän oli nyt lisäaiheena se seikka, että Tanska oli korottanut tullia, joka kannettiin Slesvigissä ja Holsteinissa suomalaisista puutavaroista ja -teoksista. Siihen saakka tulli oli ollut näissä herttuakunnissa 1 talari 80 killinkiä Tanskan valtiopankin rahaa lästiltä ja varsinaisessa Tanskassa 2 talaria 24 killinkiä, mutta 1853 se määrättiin koko Tanskan valtakunnassa 2 talariksi 8 killingiksi lästiltä.

Tanskan tullinkannossa tapahtuneet muutokset olivat tietysti vahingoksi Slesvig-Holsteinissa käyville raumalaisille, joiden tulli nousi, mutta vielä enemmän niistä oli harmia Kööpenhaminaan purjehtiville uusikaupunkilaisille, joiden kansilasti oli ollut siihen asti tulliton. Heillä olikin ollut tapana viedä hyvin suuri osa puuastioistaan juuri kansilastina, jonka rakentamisessa he olivat vanhastaan oikeita virtuooseja: he kasasivat astioita ja muita puuteoksia korkeaksi vuoreksi ja purjehtivat sitten asianmukaisen varovasti. Näin Vakka-Suomen astioita vieneiden laivureiden kerrotaan menetelleen jo 1600-luvulla, ja sama taito osattiin hyvin vielä kaksisataa vuotta myöhemmin. Astioita mahtui kannelle paljon erikoisesti siitä syystä, että vakkasuomalaiset tekivät ikivanhaan tapaansa pytyt, sangot ja saavit ns. kimpuiksi, niin että astioita sopi monta sisäkkäin. Suomalaiset laivurit tähdensivätkin 1853—54 käydyissä neuvotteluissa hyvin voimakkaasti kansilastin tärkeyttä sanoen siitä perityn tullin suuruuden ja kantotavan ratkaisevan koko viennin kannattavuuden.²⁵

Suomen senaatti ei yrittänyt vaatia tanskalaisia palauttamaan kansilastin tullittomuutta, josta ei voitu osoittaa aikaisempaa sopimusta, mutta se koetti saada heidät alentamaan tariffia ja luopumaan kansilastin mittaamisesta. Suomalaiset tahtoivat, että kansilastin tilavuus oletettaisiin vakioprosentiksi aluksen lästiluvusta ja tulli kannettaisiin sitten aina tämän mukaan. Mahdollisesti kansilastin tulli oli kannettu Slesvig-Holsteinissa vuoteen 1844 asti tähän tapaan, mutta tämä seikka ei täysin selviä asiakirjoista. Kansilastin mittaamista suomalaiset vastustivat sen takia, että he katsoivat

²⁵ *Harmaja* 1920 757—759; VSV akti 19, 1854 f. 46 — v.; *Vilkuna* 1932 432 ja 1953 282—283; *Aalto* 1885 47.

joutuvansa tämän menettelyn vuoksi maksamaan tullia tyhjästä tilasta, laivan kiinteistä osista jne. Tanskalaiset suostuivat viimein siihen, että Suomesta tuotujen puutavaroiden ja -teosten tulli alennettaisiin 2 valtiopankin talariin lästiltä, mutta kansilastin mittauksesta he eivät millään luopuneet. Neuvotteluihin kyllästyneinä he jo väläyttelivät sellaistaakin mahdollisuutta, että he ryhtyisivät kantamaan puuastioista tullia painon mukaan, niin kuin heidän olisi pitänyt mielestään asetuksiensa mukaan oikeastaan tehdäkin: 24 killinkä sadalta naualta. Tästä vihjauksesta suomalaiset todella kauhistuivat. Saamiensa tietojen nojalla Senaatti arveli, että sellaista tullia oli Tanskassa kannettu Preussista tuoduista, hyvin hienoista puuastioista, mutta Suomesta tuodut karkeat astiat ja muut talouksesineet oli luettu aina vain puutavaraksi, eivätkä ne millään sietäisikään tanskalaisten mainitsemaa tullia. Laivurit vielä lisäsivät, että lasti olisi punnittaessa purettava, mikä olisi kovin turmiollista: koko vähittäiskaupan edullisuus perustui näet siihen, että astiat sai purkaa vähitellen, menekin mukaan. Senaatti kiiruhti 1854 pyytämään, että Tanska ei ryhtyisi tätä painotullia kantamaan, ja siihen tanskalaiset suostuivatkin. Luultavasti he olivatkin puhuneet siitä vain säilyttääkseen suomalaiset suostumaan heidän muihin uudistuksiinsa. Lopputulos oli, että uusikaupunkilaiset niin kuin raumalaisetkin joutuivat maksamaan entistä enemmän tullia puuastioistaan, ja tällä oli tietenkin osuutensa näiden viennin väheneemiseen. Mutta kun tulli jäi Slesvig-Holsteinissa samaksi kuin varsinaisessa Tanskassa, niin Kööpenhaminaan suuntautuneen viennin parempi kestävyys ei johtunut tullisuhteista.²⁶

Toinen tekijä, joka vaikutti Vakka-Suomen puuteosten viennin vähentymiseen, oli Suomesta Saksan ja Slesvig-Holsteinin Itämeren puoleisiin satamiin tapahtuneen purjehduksen yleinen vähentyminen 1800-luvun keskivaiheilla. Niissä oli autonomian ajan ensi vuosikymmenillä käyty hyvin vilkkaasti, erikoisesti Lyypekissä, joka oli Haminan rauhan jälkeen saanut hyvin keskeisen aseman Suomen tuonnissa. Oli luonnollista, että Lyypekkiin tuontitava-

²⁶ *Harmaja* 1920 761—769; VSV akti 19, 1854 ff. seurr., 42 seurr., 57—59. Harmaja esittää koko tulliriidan hyvin yksityiskohtaisesti.

roita noutamaan purjehtivat uusikaupunkilaiset ja raumalaiset veivät sinne puuteoksia tai sitten, niin kuin näkyy tehdyn paljon yleisemmin, poikkesivat menomatkallaan johonkin läheisen rannikon satamaan ja myivät lastinsa. Mutta 1830-luvulla hyvin monet suomalaiset alukset suuntasivat jo matkansa suoraan Pohjanmeren, Atlantin ja Välimeren satamiin tyytymättä lyypekkiläisten välitystoimeen, ja Suomen hallitus koetti parhaansa mukaan edistää Lyypekin kauppiaista vapautumista.²⁷ Myös molemmat Vakka-Suomen puuteoksia eniten vieneet kaupungit, Uusikaupunki ja Rauma, alkoivat laajentaa purjehdusalueitaan, mihin Uudellakaupungilla oli edellytykset sen saatua 1830 täydet tapulioikeudet — Raumalla ne oli jo ennestään. Samoin porilaistenkin Saksan-matkat vähenivät jo 1820-luvulla, mikä johti Porin kautta tapahtuneen puuteosten viennin loppumiseen.²⁸

Uudenkaupungin aluksia purjehti Saksaan vuosina 1831—35 yhteensä 145 mutta vuosina 1856—60 enää vain 22, joten Saksaan suuntautuneen puuteosten viennin lähes täydellinen tyrehtyminen tällä välillä ei ole ihme.²⁹ Mutta se vähentyi kovasti jo 1830-luvulle mennessä, jolloin uusikaupunkilaisia aluksia kävi vielä runsaasti Saksan Itämeren-satamissa. Puuteosten viennin vähentymisen syy käy kumminkin ilmeiseksi, kun muistetaan, että niitä vietiin 1810-luvulla pääasiallisesti Stralsundiin, ja että juuri sinne suuntautunut vienti väheni kovasti jo 1830-luvulle mennessä, kun taas lännemmäksi Saksaan vietiin puuteoksia lähimain yhtä paljon kuin ennenkin. Stralsund ei vuodesta 1814 lähtien ollut samassa asemassa uusikaupunkilaisten määräsatamana kuin ennen vuotta 1809, jolloin se kuului Ruotsin valtakuntaan niin kuin Uusikaupunkikin. Vuonna 1814 Stralsund sen sijaan joutui Tanskalle ja sitten pian Preussille, ja tämän jälkeen uusikaupunkilaisilla ei ollut enää muuta erikoista syytä purjehtia sinne kuin vanhat suhteet sikäläisiin kauppiaisiin. Ne tietysti ennen pitkää menettivät merkityksensä, ja täten Stralsund jäi syrjään Uudenkaupungin vientikaupassa.

²⁷ *Kaukamaa* 1941 22—23, 46—47, 67.

²⁸ *Kaukamaa* 1941 50—51.

²⁹ Uudenkaupungin tullikamarin arkisto (TMA), tilit.

Saksan Itämeren-satamissa vallitsivat autonomian ajan alkupuoliskolla muutenkin Vakka-Suomen puuteosten viennille epäedulliset suhdanteet, jotka ilmeisesti vielä jatkuvasti huononivat. Tämän ajanjakson ensi vuosikymmenillä siellä oli vastusta norjalaisten kilpailusta. Uudenkaupungin porvarit näet valittivat maaherran vuotta 1827 koskevan kertomuksen mukaan, että astioiden ja muiden puuteosten vienti Saksaan oli ruvennut kannattamaan entistä huonommin, kun vastaavista Norjasta tuoduista tavaroista kannettiin siellä vähemmän tullia kuin suomalaisista.³⁰ Tärkeämpi Vakka-Suomen puuteosten menekkiä huonontanut tekijä lienee kuitenkin ollut muista raaka-aineista kuin puusta valmistettujen talouksineiden lisääntyvä kilpailu. Varsinkin Saksan nouseva metalliteollisuus alkoi tuottaa niin halpoja ja käteviä astioita ja muita talouksineitä, että puiset eivät enää pystyneet kilpailemaan niiden kanssa.³¹ Sama tekijä alkoi tietysti vähitellen vaikuttaa Kööpenhaminassakin, jonka kanssa uusikaupunkilaiset kävivät vielä 1850-luvulla hyvinkin vilkasta kauppaa. Puuteosten vienti Uudestakaupungista sinne jatkui kyllä tässä käsitellyn ajanjakson ohikin, mutta se väheni ankarasti jo 1860-luvulle mennessä. Uudenkaupungin maistraatti valitti 1861, että pääasiallisesti Kööpenhaminaan suuntautuva puutavaran ja astioiden vienti oli varsinkin 1858—59 tuottanut kovin huonosti, ja seuraavina vuosina tämä johtikin puuteosten viennin suoranaiseen romahtamiseen.³²

Kun raumalaisten harjoittama Vakka-Suomen puuteosten vienti eteläisen Itämeren maihin väheni huomattavasti nopeammin kuin uusikaupunkilaisten, syynä oli epäilemättä se, että he olivat vieneet astioita Slesvig-Holsteiniin — ja luultavasti myös Saksaan — eivätkä

³⁰ TPL mhk 1827.

³¹ *Nikander* 1940 72; *Kaukovalta* 1917—43 III 106—107.

³² Uudenkaupungin maistraatin kert. 1856—60, TMA. — Uudestakaupungista purjehti Tanskaan, etupäässä Kööpenhaminaan, vuosina 1831—35 yhteensä 185 alusta, mutta 1856—60 vastaava luku oli 456. Tosin useimmat 1850-luvulla Kööpenhaminaan lähteneet alukset eivät tietenkään olleet menossa yksinomaan sinne: ne vain poikkesivat suurille merille matkatessaan ensin Tanskan pääkaupunkiin, mutta oliban tällainenkin purjehdus omiaan säilyttämään kauppasuhteita Tanskaan. (Uudenkaupungin tullikamarin arkisto, tilit, TMA).

varsinaiseen Tanskaan. Hekin alkoivat varsinkin 1840-luvulta lähtien purjehtia yleisesti kauemmaksi kuin Itämerelle, ja L. I. Kaukamaa on varmaan oikeassa yhdistäessään Rauman laivurien harjoittaman astioiden ja muiden puuteosten viennin vähenemisen tähän purjehdusalueen laajenemiseen, jonka takia entinen vientialue jäi syrjään.³³ Erikaisen pahan vaikutuksen raumalaisten Slesvig-Holsteinissa käymään kauppaan näkyy tehneen muuan tilapäinen tekijä, nimittäin siellä 1848 puhjennut Tanskan-vastainen kapina. Rauman ja Uudenkaupungin maistraatit ilmoittivat tätä vuotta koskevissa kertomuksissaan kapinan häirinneen puutavaran ja puuteosten vientiä, ja varsinkin Rauman osalta tämä valitus oli hyvin aiheellinen. Kun Raumalta oli 1845—47 viety vuosittain keskimäärin 10 130 jauholapiota ja 9 975 kaukaloa, niin 1848 vietiin vain 3 990 jauholapiota ja 3 238 kaukaloa, eikä vienti elpynyt sen jälkeen lähimainkaan ennalleen. Holsteinin-kaupan ollessa taantumassa sinänsä tilapäiset vastukset saattoivat tuntuvasti jouduttaa kehitystä.³⁴

Ulkomaille vietyjen Vakka-Suomen puuastioiden ja yksinkertaisempien puuteosten arvo oli vuosina 1831—40 Tullihallituksen kauppatasearvioiden mukaan yhteensä 459 406 seteliruplaa ja vuosittain siis keskimäärin 45 941 ruplaa. Edellisillä vuosikymmenillä annetut tiedot ovat tässä kohden niin pahoin puutteelliset, ettei laskelmia kannata niiden nojalla tehdä.³⁵ Mikäli Tullihallituksen tiedot osoittavat puuteosten viennin raha-arvon suurin piirtein oikein — ja tätä ei sentään tarvinne 1830-luvun osalta epäillä — se oli kotikutoisten kankaiden vientiin verrattuna melko vähäpätöistä. Mutta kun ottaa huomioon, että puuastioiden yms. viennistä koituvat tulot jakautuivat vain muutamaaan harvaan pitäjään, niiden valmistuksen toteaa vielä autonomian ajan alkupuoliskolla sangen merkittäväksi elinkeinoksi sillä alueella, joka oli jo satoja vuosia harjoittanut sitä. Vakka-Suomi lähipitäjineen myi sitäpaitsi puuteoksiaan melkoisesti kotimaahankin, joten niistä saatiin vuosittain enemänkin tuloja kuin vientitilasto osoittaa.

³³ *Kaukamaa* 1952 198, 207.

³⁴ Uudenkaupungin ja Rauman maistr. kert. 1848, TMA; Kauppatasearviot.

³⁵ Kauppatasearviot.

Tietoja siitä, kuinka suuri osa Vakka-Suomessa ja siihen liittyvissä pitäjissä tehdyistä puuastioista ja muista puisista talousesineistä vietiin 1840-luvulle saakka ulkomaille, ei ole käytettävissä. Näin ollen on mahdoton tarkkaan arvioida, kuinka viennin väheneminen vaikutti Vakka-Suomen kotiteollisuuteen, mutta kun tämä vähentyminen oli 1860-luvulle mennessä niin voimakasta kuin edellä on osoitettu, on sanomattakin selvää, että vakkasuomalaisten ikivanha käsityö sai silloin erittäin ankaran iskun. Suomen Talousseura lausui 1887 seuraavan arvioinnin Vakka-Suomen puukotiteollisuuden taantumisen syistä: »Tämän nyt vuosi vuodelta vähenvän puukäsityön elvytti ja sai kukoistamaan pääasiallisesti Uudenkaupungin silloinen vilkas kauppayhteys Tanskaan ja Uudenkaupungin alusten saama oikeus myydä puukäsityön tuotteita Kööpenhaminassa vähittäin suoraan laivasta. Sitä mukaa kuin tämä menekkiä edistävä laivakulku on vähentynyt, on tuotantokin taantunut».³⁶ Tässä voi sivuuttaa sen seikan, että puuteosten vienti väheni mitä huomattavimmin jo sellaisena aikana, jolloin Uudenkaupungin Tanskan-purjehdus oli lisääntymässä. Sitä merkittävämpi on Talousseuran kanta, jonka mukaan Vakka-Suomen puukotiteollisuus perustui autonomian ajalla pääasiallisesti tuotteiden vientiin. Tämän on edellä todettu vähentyneen 1860-luvulle mennessä entiseen verrattuna mitättömäksi, eikä ole pienintäkään syytä olettaa, että Vakka-Suomen puuteosten kotimainenkaan menekki olisi mainittavammin lisääntynyt. Voi siis pitää varmana, että vakkasuomalaisten vuosisatainen kotiteollisuus kärsi juuri tässä käsitellyn ajanjakson lopulla romahduksen, jota voi sanottavasti liioittelematta kutsua todelliseksi katastrofiksi.

Länsi-Suomen muiden osien puuastiateollisuus

Eteläisen Suomen länsiosassa ei ollut Vakka-Suomen — laajemmassa merkityksessä ajateltuna — lisäksi montakaan todella huomattavaa puuastioiden valmistusseutua, mutta niiden vähäisestä,

³⁶ Vvtk KD 11/34, 1886 I ff. 16 v., 180.

myyntiä varten harjoitetusta valmistuksesta on tietoja lukuisilta paikkakunnilta. Tämä ei tosin koske Ahvenanmaata: sieltä ei tietävästi myyty puuastioita. Varsinais-Suomestakaan niitä ei kovin paljon liennyt myytäväksi muualta kuin varsinaisesta Vakka-Suomesta ja Mynämäen pitäjistä. Joissakin virkamiesten kertomuksissa ilmoitetaan 1840-luvulta lähtien Maskun kihlakunnassa tehtävän puuastioita myytäväksi, mutta ei selitetä lähemmin tämän teollisuuden laajuutta eikä tuotteiden laatua. Vuosia 1856—65 koskevissa kertomuksissa kruununvouti kumminkin mainitsi, että astioita tehtiin »sivuelinkeinona» nimenomaan Pöytyän pitäjässä, ei tosin paljon. Tämä sinänsä kovin laiha ilmoitus saa enemmän merkitystä, kun sitä vertaa vuodelta 1749 juontuvaan tietoon, jonka mukaan Turkuun myytäväksi tuodut tynnyrit oli valmistettu etupäässä Pöytyällä. Ilmeisesti puuastioita tehtiin tässä pitäjässä myyntiä varten monen miespolven ajan, vaikka tuotanto ei kasvanutkaan kovin runsaaksi.¹ Toinen Maskun kihlakunnan pitäjä, josta 1857 kirjoitetun kertomuksen mukaan myytiin usein puuastioita, on Marttila.² Muualta Varsinais-Suomesta puuastioita ei ole paljonkaan myyty. Turkuun niitä ei tuotu ainakaan meritse Vakka-Suomea lukuun ottamatta juuri muualta kuin Sauvosta ja sieltäkin aivan vähäpätöisiä määriä.³ Edellä on kerrottu, että Varsinais-Suomen etelärannikon ja saariston pitäjiin päinvastoin ostettiin vakkasuo-
malaisien puuteoksia.

Uudenmaan läntiseltä rannikkoseudulta puuastioiden yms. myynnistä ei ole tietoja kuin nimeksi. Tenholasta kerrottiin 1850-luvulla, että siellä valmistettiin välppiä, joita myytiin omassa pitäjässä.⁴ Vähän idempää on Ruotsin-ajan lopulta päinvastoin tietoja, joiden mukaan taloihin ostettiin puuastioita. Inkoossa ei 1802 kirjoitetun kertomuksen mukaan tehty puutöitä edes omiksi tarpeiksi, vaan välttämättömät astiat ja muut puuteokset ostettiin suomalaisilta,

¹ Maskun kihlak.kruununv. kert. 1856—60, 1861—65 ja 1866—70, TMA; TPL kuvk 1845—47 ja 1848—50; *Wasström* 1749 29—30.

² *Elmgren* 1857 217.

³ Turun satamatilit, TMA.

⁴ Mfjk:n tiedustelu.

jopa niitä tuotiin toisinaan Tukholmasta saakka. Saman kertomuksen mukaan myös Espoon miehet olivat käsitöissä peräti noloja ja ostivat puuastiat ja muut semmoiset Helsingistä tai Lohjan markkinoilta.⁵ Ne suomalaiset, joilta läntisen Uudenmaan rannikon asukkaiden kerrottiin ostavan puuastioita, olivat saman maakunnan sisämaan pitäjien väkeä; useassakin niissä tiedetään valmistetun sellaista tavaraa myytäväksi. Viidistä kerrottiin 1845, että tilaton väki teki ansioikseen puuastioita, maanviljelystyökaluja ja muuta sellaista silloin, kun ei ollut päiväläisinä taloissa, ja 1850-luvulla kerrottiin Pyhäjärveltä myytävän puuastioita sekä Nummelta ja Pusulasta lusikoita, kauhoja yms.⁶ Siirtyäksemme vähän itään päin, Helsingin pitäjistä ilmoitettiin 1775, että puuastiat, kauhat ja lusikat ostettiin taloihin sellaisilta henkilöiltä, jotka olivat ottaneet niiden tekemisen ammatikseen. Tästä ei selviä, oliko näitä astiantekijöitä omassa pitäjässä, mutta 1850-luvulla kerrottiin, että puisia astioita ja muita talouskaluja myytiin Helsingin pitäjistä sen kyljessä olevaan kaupunkiin.⁷ Samoin on 1800-luvun keskivaiheilta tietoja, joiden mukaan tällaista tavaraa myytiin Helsinkiin Sipoosta, Tuusulasta ja Nurmijärveltä; viimeksi mainitun pitäjän nimismies sanoi 1850 astioita myytävän sieltä melkoisia määriä.⁸

Todellisuudessa tässä mainittujen pitäjien puuastiateollisuus näyttää olleen kuitenkin aika vaatimatonta, niin että se ei tahtonut riittää millään tyydyttämään kasvavan pääkaupungin ja sen lähimmän kauppapiirin tarpeita. Helsingin torilla ei suinkaan nähty pinoittain valkoisena hohtavia puuastioita. Syksyllä 1856 lehdessä ihmeteltiin kovasti sellaistaakin tapausta, että puuteoksia oli ilmestynyt torille yksi hevoskuormallinen: »Merkillistä oli että toki kerran näki puuastioita, kuppia, lautasia ja lusikoita, koko kuormallisen kaupaksi, ja niitä näytti menevän lujasti». Vielä selvemmin asian ilmaisi toisen lehden kirjoittaja 1864 huokaillessaan, että puuastioita

⁵ STA D IV 4: 251, 256 (Barth. Laurellin matkapäiväkirja).

⁶ *Hipping* 1845 191; Mfjk:n tiedustelu.

⁷ *Hagström* 1775 72; Mfjk:n tiedustelu.

⁸ Sipoon ja Nurmijärven nimismiesten kert. 1848—50, ULKA Ea II: 126, akti 35/234; Helsingin piirilääkäarin kert. 1857; Mfjk:n tiedustelu; UL kuvk 1851—55, 1856—60, 1861—65; *Komiteanmietintö* 1873 7.

oli Helsingissä hyvin vaikea saada, kesällä melkein mahdoton. Niitä ei ollut myytävänä yhdessäkään kaupassa, eikä niitä juuri torillekaan tuotu, vaikka olisi yrittänyt tilata. »Vielä kerromme», kirjoittaja jatkaa, »pienen tapauksen, joka todistaa miten talvel-
lakin puuastiatin kauppa on tiukka ja täperä. Me kerromme sitä juuri sentähden, että semmoinen tiukkuus ja meno ei ole sattunainen vaan tavallinen. Me asuimme silloin semmoisen kadun sivulla likellä kauppatoria, jota myöten useammat kuormat kulkevat torille, ja vartioimme kolmannen kerran [kerroksen] ikkunasta josko näkyisi tulevan jotain puu-astioita. Tuli kuin tulikin yksi kuorma niitä. Kiiireesti juoksimme nuttuamme ja samaa vauhtia ulos joutuksemme torille, jonne vaan oli toista sataa askelta. Mutta niillä parilla minuutilla kuin kuorma ennätti torille ennen meitä olivat jo kaikki astiat tilatut ja osaksi myydytkin. Ja arvaapas mitkä niistä pian kaikki vei. Muut maalaiset!!»⁹ Näin väkevien todistusten voi tosiaan sanoa osoittavan, että Helsingin lähiseudun puuastiateollisuus oli kuin olikin niukanlaista. Astioita tuotiinkin joskus kauempaa. Aikaisemmin on mainittu, että niitä tuli toisinaan Varsinais-Suomesta, tiettävästi kyllä vähän, ja tuonnempana palataan vielä pari kertaa Helsinkiin suuntautuneeseen puuastioiden myyntiin.

Uudenmaan itäosassa Porvoon ympäristön rahvaan kerrottiin 1773 tekevän kaikenlaisia kimpiaastioita, joita myytiin siihen aikaan Tukholmaankin. Vuonna 1789 puuastioita sanottiin myytävän nimenomaan Mäntsälästä.¹⁰ Autonomian ajalta Uudeltamaalta ei ole maininnan arvoisia tietoja puuastioiden viennistä — Helsingistä vietiin pari satunnaista pikkuerää — mutta Porvoon pitäjässä niitä tehtiin kyllä edelleen lähiseudulle myytäväksi, niin kuin kerrotaan jatkuvasti 1840-luvulta lähtien. Kertomuksista ei ilmene, mistä osista Porvoon laajaa hallintopitäjää puuastioita myytiin. Niiden myyntipaikkana mainitaan Porvoon kaupunki, ja valmisteita luetellaan ammeet, tiinut, saavit pytyt ja sangot, mutta arvattavasti Porvoon pitäjässä tehtiin myytäväksi muitakin puuteoksia kuin

⁹ Suometar 1856: 41; Suomen Julkisia Sanomia 1864: 68.

¹⁰ *Hermelin* 1773 69; *John* 1789 27.

näitä kimpiastioita. Erikoisen runsasta Porvoon seudunkaan puuastiateollisuus ei ollut. Porvoolaisessa lehdessä valitettiin 1856, että kaupungeissa oli vaikea saada puuastioita muuten kuin markkinoiden aikana, ja epäilemättä valitus koski myös Porvoon oloja, vaikka sitä ei lehdessä nimenomaan sanottukaan.¹¹ Vähäistä puuastiateollisuutta harjoitettiin vielä idempänäkin. Hipping kertoi kyllä 1817, että Pernajaan ostettiin tynnyrit, saavit, pohtimet ja ylimalkaan kaikki puuastiat enimmäkseen toisista pitäjistä ja seulat ja rasiat taas eräältä vanhalta, muutamia vuosia aikaisemmin pitäjään asettuneelta virolaiselta, joka ilmeisesti teki niitä ammatikseen. Mutta neljäkymmentä vuotta myöhemmin eli 1857 Pernajasta ja Liljendalista ilmoitettiin jopa myytävien puuastioita, kauhvoja ja lusikoita lähikaupunkeihin ja naapuripitäjiin. Myös Myrskylästä myytiin siihen aikaan astioita. Lapinjärvellä ja Ruotsinpyhtäällä taas sanottiin 1850-luvulla vain joidenkin vanhahkojen miesten tekevän vähän puuastioita ansioikseen.¹² Kaiken kaikkiaan puuastioita ja muita puisia talousesineitä tehtiin tässä käsiteltynä ajanjaksona myytäväksi miltei kaikkialla Uudellamaalla läntistä rannikko-seutua lukuun ottamatta, mutta ei missään kovin paljon. Kaikki myytiin likimpiin kaupunkeihin ja lähiseudun maalaisille.

Satakunnasta on vain nimeksi tietoja puisien astioiden ja muiden talouskalujen myyntiä varten harjoitetusta valmistuksesta, ellei oteta lukuun jo Vakka-Suomen yhteydessä käsiteltyjä lounaisia paikkakuntia, Lapin pitäjää, Hinnerjokea ja Honkilahtea. Punkalaitumelta tuotiin ainakin vuoden 1860 tienoilla Hämeenlinnan markkinoille pohtimia ja välppiä.¹³ Tyrvään seutukunnalla kerrottiin 1857 valmistettavan välppiä ja seuloja myytäväksi; lyhyestä maininnasta ei selviä, mitä kaikkia paikkakuntia tämä tieto koskee, mutta näihin ovat ilmeisesti kuuluneet Tyrvään emäseurakunta

¹¹ Kauppatasearviot; Porvoon pit. nimismiehen kert. 1848—50, 1851—55 ja 1861—65, ULKA Ea II: 126, akti 35/234, Ea II: 167 (89/276) ja Ea II: 252 (pitäjän itäosan nimism. kert. 1861—65); Borgå Tidning 1856: 20.

¹² *Hipping 1817 148*; Mfjk:n tiedustelu; Lapinjärven ja Ruotsinpyhtään nimismiesten kert. 1851—55, ULKA Ea II: 166, akti 175/269.

¹³ Suometar 1857: 3; Hämäläinen 1861: 2.

ja Kiiikka, joista kerrotaan samaa vielä kolmekymmentä vuotta myöhemminkin.¹⁴ Pohjoisempaa, Hämeenkyrön ja Ikaalisten pitäjistä, kerrottiin 1850-luvulla vähän puuastioita vietävän Tampe-reelle, mutta ei selitetty yhtään lähemmin tämän myynnin luonnetta.¹⁵

Hämeessä puuastioita tehtiin samaan tapaan kuin Satakunnassakin yleensä vain kotitarpeiksi tai vähissä määrin lähitienoille myytäväksi. Hämeen läänin maaherrakin totesi astioiden myynnin vähäiseksi sekä 1830- että 1860-luvulla.¹⁶ Hämeenlinnan markkinoille niitä jonkin verran tuotiin, 1850-luvulla annettujen tietojen mukaan lähinnä Rengosta ja Vanajasta, pohtimia myös Urjalasta. Mutta 1863 valitettiin sanomalehdessä, että puisten astioiden ja muiden talouskalujen saanti oli Hämeenlinnassa tavattoman vaikeaa.¹⁷ Täältä pohjoiseen, Sääksmäen ylisessä kihlakunnassa, puuastioita sanottiin 1850-luvulla tehtävän myytäväksikin, mutta myyntialue käsitti vain lähiseudun.¹⁸ Vielä pohjoisempaa puuastioita tehtiin myyntiä varten ainakin Laukaassa ja Uraisissa, joista kummastakin niitä vietiin 1800-luvun keskivaiheilla Mikkelin lääniin; mutta erikoisen runsasta näidenkään seutujen puuastiateollisuus ei tietävästi ollut.¹⁹ Ainoa Hämeen pitäjä, jolla puuastiateollisuuden tiedetään jatkuneen todella kauan ja aika voimakkaanakin, on Orimattila. Sieltä on jo vuodelta 1674 tuomiokirjatiето Heinämaan kulmalla asuneesta talonisännästä, joka vei myytäväksi vakkoja, sankoja ja pyttyjä. Myyntiä varten harjoitettu puuastioiden valmistus on hyvin voinut jatkua yhtäjaksoisesti noista ajoista lähtien. Vuonna 1792 sanottiin, että Keiturin kylän miehet olivat käteviä tekemään puutöitä ja valmistivat monenlaista tavaraa muillekin seuduille myytäväksi; 1807 taas kerrottiin Asikkalasta, että siellä ei tehty tynnyreitä eikä muitakaan astioita, vaan näitä ostettiin joka talvi Orimattilasta

¹⁴ Mfjk:n tiedustelu; Vvtk KD 11/34, 1886 II ff. 338 scurr.

¹⁵ Ylä-Satakunnan yllisen kihlak. kruununv.kert. 1851—55, TMA.

¹⁶ HL mhk 1832 ja kuvk 1861—65.

¹⁷ Mfjk:n tiedustelu; Suometar 1857: 3; Hämäläinen 1861: 38, 1863: 52.

¹⁸ Mfjk:n tiedustelu.

¹⁹ Laukaan kihlak. kruununv. kert. 1851—55 ja 1856—60 (VaL kanslian I os. KD 52/535, 1856 ja 60/460, 1861); Selostus Vaasan läänin kotiteollisuudesta, TPTK, kotelo V: 8; SS, Vakantekijä 14; Mfjk:n tiedustelu.

viljalla ja pellavilla.²⁰ Vielä 1800-luvun lopullakin Orimattila, erikoisesti Heinämaan kylä, oli tunnettua puuastioistaan, joita yhä myytiin naapuripitäjiinkin. Muistitiedon mukaan niitä oli aikaisemmin viety Porvoon kaupunkiin.²¹ Vaikka autonomian ajan alkupuoliskon lähteissä ei puhuta mitään Orimattilan puuastioista, on aivan varmaa, että niitä tehtiin pitäjässä silloinkin myytäväksi. Kun siis Hollolan ylisen kihlakunnan kruununvouti sanoi 1857, että hänen alueeltaan vietiin huomattavasti puuastioita kihlakunnan ulkopuolelle, hän kaikesta päättäen tarkoitti tähän kihlakuntaan kuulunutta Orimattilan länsiosaa ja sieltä Uudellemaalle suuntautunutta myyntiä. Mikään ei viittaa siihen, että tämä ilmoitus voisi koskea jotakin muuta mainitun kihlakunnan pitäjää.²²

Puuastioiden valmistus Säkkijärven ylämaassa ja muualla Itä-Suomessa

Suurimmassa osassa Itä-Suomea, Savossa ja Pohjois-Karjalassa, puuastioiden valmistus oli samanluontoista kuin enimmäksä osissa Länsi-Suomeakin: niitä tehtiin omiksi tarpeiksi mutta vain hyvin vähän myyntiä varten. Pohjois-Savosta, siis Kuopion ja Iisalmen suurista pitäjistä, on vuodelta 1800 maininta, jonka mukaan sangot ja puulusikat ostettiin moniin taloihin viljalla seudun runsaslukuisilta itsellismiehiltä. Vuonna 1857 kruununvouti ilmoitti Kuopion ja Pielaveden pitäjistä myytävän jonkin verran puuastioita ja puisia talouskaluja, ja Pielavedellä on elänyt perimätietoakin 1800-luvun alkupuoliskolla Kuopion markkinoille viedyistä astioista.¹ Etelä-Savonkaan puuastioista ei ole ansiokotiteollisuutta käsittelevässä tutkimuksessa paljon kertomista. Mikkelin markkinoille niitä tuotiin jonkin verran — 1851 niillä kerrottiin olleen ammeita, saaveja, tynnyreitä ja pyttyjä — ja niistä oli ainakin osa peräisin kaupungin lähiympäristöstä, Mikkelin kihlakunnasta, kuten tämän kruunun-

²⁰ *Hardén* 1923 149; *Bucht* 1792 27; *Wetterhoff OF* 1807 316.

²¹ UL kuvk 1877; Vvtk KD 11/34, 1886 II ff. 634 v. — 635; *Hardén* 1923 241.

²² Mfjk:n tiedustelu.

¹ *Hall* käsik. (KM) 1800; *Heiskanen* käsik. (SHS) 1947 20; Mfjk:n tiedustelu.

vouti 1835 ilmoitti. Toisinaan puuastioita oli Mikkelin markkinoilla vain hyvin niukasti.² Savonlinnaankin tuotiin myytäväksi puuastioita ja muita puuteoksia lähimmistä pitäjistä, varmasti siis ainakin Säämingistä.³ Pohjois-Karjalasta on hyvin vähän tätä asiaa valaisevia tietoja, mutta Manufaktuurijohtokunnan 1857 saamien tietojen mukaan puuastioita ei ainakaan tuotu sinne mainittavasti toisilta seuduilta. Liperin, Kiteen ja Kesälahden pitäjissä niitä kerrottiin tehtävän jopa myytäväksi. Ilomantsista on seuraavalta vuodelta maininta, jonka mukaan vain muutama mies pitäjässä osasi tehdä puuastioita, »ja he kyllä osaavat työlleen hintaa pistää».⁴

Karjalan eteläisemmät osat taas olivat puuastioiden valmistuksen suhteen mitä mielenkiintoisinta seutua. Siellä oli kokonaisia kihlakuntia, joissa niitä valmistettiin vain nimeksi ja melkein kaikki tämän alan tavarat hankittiin ostamalla, mutta vastapainoksi Etelä-Karjalaan kuului puuastioiden valmistusseutu, joka veti tässä käsitellyn ajanjakson lopulla luultavasti vertoja silloin jo taantuneelle Vakka-Suomellekin. Tämän puuastia-alueen ytimenä oli Säkkijärven pitäjän yläosa, joka on nykyään pääasiallisesti Ylämaan pitäjää, mutta astioita tehtiin myyntiä varten myös lähimmissä Lappeen kihlakunnan pitäjissä.

Säkkijärven ylämaassa puuastioiden valmistus oli kehittynyt ansiokoteollisuudeksi jo ennen Vanhan Suomen palauttamista, minkä todistaa sitovasti Kymin kihlakunnan kruununvoudin 1812 kirjoittama ilmoitus. Hän sanoi miesten tekevän puuastioita »Säkkijärven yläosassa» sekä muuallakin, mistä näkee, että Ylämaa oli jo silloin ainakin Kymin kihlakunnan tärkein puuastioiden valmistusseutu.⁵ Johannes Carpénin keräämän perimätiedon mukaan astioiden valmistaminen myytäväksi aloitettiin joskus 1700-luvulla siihen aikaan Säkkijärveen, mutta myöhemmin Vahvialaan kuuluneen Häsälän kylän taloissa, ja sen alkajaksi mainitaan Matti Suuronen-nimistä talollista. Häsälästä uusi ansiotyö levisi pian lähim-

² Böckerin kokoelma II: 279 (VA); Suometar 1851: 14, 1852: 13.

³ Mfjk:n tiedustelu.

⁴ Mfjk:n tiedustelu; Suometar 1858: 32.

⁵ *Salenius* 1913 13.

piin lännenpuoleisiin naapurikyliin: Villalaan, Hyttilään ja Sirkjärvelle, jotka ovat kaikki nykyään Ylämaata. Myöhemmin puuastiateollisuus valloitti, Carpénin mukaan vasta 1840-luvulla, myös Yljärven ja Ihakselan kylät sekä edelleen, ehkä vielä näitä myöhemmin, Rakkolan (joka kuului myöhemmin Vahvialaan) sekä Timperilän ja Lahnajärven.⁶ Jo 1830-luvun alkuvuosiin mennessä Säkkijärven ylämaan puuastiateollisuus oli kehittynyt voimakkaaksi. Säkkijärven kappalainen E. R. Sylwin kirjoitti 1832 »teollisuuden» olevan useimmissa pitäjän osissa nousussa, niin että miehet hankivat monissa talouksissa käsitöillään elannon perheelleen kolmanneksi osaksi vuotta. Tällä Sylwin ei ole tarkoittanut yksinomaan puuastioiden valmistusta, mutta aivan varmasti hänen tarkoittamansa tulot on saatu sentään pääasiallisesti siitä. Vuotta myöhemmin F. P. v. Knorring kertoi, että Vanhan Suomen parhaat puuastiat tehtiin Säkkijärvellä ja muutamissa Lappeen kihlakunnan osissa ja että niitä myytiin näiltä seuduilta laajalle alueelle.⁷

Lappeen kihlakunnan puuastiateollisuutta ei voi käytettävissä olevin lähtein todistaa aivan yhtä vanhaksi kuin Säkkijärven ylämaan, mutta varmasti se ei ollut ainakaan kovin paljon nuorempaakaan. Jo 1819 maaherra näet kertoi, että Kymin kihlakunnan ohella myös Lappeen kihlakunnassa oli »joitakin harvoja» miehiä, jotka tekivät puuastioita myytäväksi. Vuodelta 1833 on edellä jo mainittu v. Knorringin Lappeen kihlakuntaa koskeva ilmoitus, mutta jo 1828 kerrottiin Luumäen pitäjässä olevan miehiä, jotka valmistivat puuastioita myyntiä varten. Vuonna 1852 todettiin vihdoinkin Lappeenrannan markkinoilla olleen paljon puuastioita Säkkijärveltä ja Lemiltä sekä vähän Lappeeltakin. Täten Lappeen kihlakunnan puuastia-alue käsitti autonomian ajan alkupuoliskolla Luumäen, Lemän ja Lappeen tai ainakin osia näistä kolmesta pitäjästä.⁸

⁶ *Carpén* käsik. (yksit.) 33—35, 40; *Seppä* 1952 373; *Kuoppamäki* 1908 124. Kuoppamäki sanoo Säkkijärven puuastioita ruvetun myymään vasta Suomen sodan aikoihin, mutta Carpénin ajoitus on lähdearvoltaan vahvempi, koska se perustuu laajempaan haastattelutyöhön, ja lisäksi kruununvoudin ilmoitus tukee sitä.

⁷ STA D XXIII 15: 111; v. *Knorring* 1833 90.

⁸ ViL mhk 1819; *Stråblman* käsik. (KM) 1828 9; *Suometar* 1852: 12.

Säkkijärveltä ja sen lähipitäjistä on verrattain vähän suurten nälkävuosien takaisia, yksityiskohtaisia tietoja puuastioiden valmistuksesta. Säkkijärven ylämaan astioista sanotaan saavin olleen aina tärkein, ja tätä käsitystä tukee Viipurin talvimarkkinoista 1857 kirjoitettu selostus, jossa mainitaan puuastioista vain saavit, jotka lienevät siis olleet huomattavimpana artikkelina. Kaksi vuotta aikaisemmin Viipurin talvimarkkinoiden kuvauksessa sen sijaan luetellaan koko joukko tuotteita, jotka luonnollisesti olivat peräisin juuri tässä puheena olevalta seudulta: myytävänä oli saaveja, tiinuja, soikkoja, punkkia, pyttyjä, sankoja sekä vielä koko joukko vähäisempiä talouskaluja, joista ei lähemmin kerrota, aina kirvesvarsiin saakka.⁹ Selvästi Säkkijärven ja sen pohjoisten lähipitäjien puuastiateollisuus oli kimpiaastioiden ja yksinkertaisten talouksineiden osalta 1800-luvun keskivaiheilla yhtä monipuolista kuin Vakka-Suomenkin. Haapalautoja taivuttamalla tehtyjen esineiden myynnistä ei sen sijaan ole tässä käsitellyltä ajalta tietoja Säkkijärveltä eikä sen naapuripitäjistä.

Säkkijärven ylämaassa puuastioita tehneiden miesten yhteiskunnallisesta jakautumisesta ei ole tietoja ennen 1880-lukua, jolloin astioiden tekeminen oli pääasiallisesti maata omistavan väestön sivuelinkeinona.¹⁰ Mutta tällä seudulla oli niin vähän tilatonta väestöä, että runsaan puuastioiden valmistuksen voi ilman muuta päätellä olleen aikaisemminkin etupäässä talollisten sivutoimena. Tällaisena se kirjallisuudessa esitetäänkin, vaikka kukaan ei ole asiaa tarkemmin käsitellyt, kai sen takia, että seudun tuntevat kirjoittajat pitivät sitä itsestään selvänä. Säkkijärven ylämaan puuastiateollisuuden edellytyksiä arvioidessaan Johannes Carpén viittaa seudun karuuteen ja kivisyyteen, ja todellakin pääosa Ylämaata on samoin kuin Luumäki ja Lappeen pitäjän eteläosa aivan erikoisen karua seutua. On hyvin ajateltavissa, että peltojen karuus on ollut tärkeänä syynä siihen, että juuri tämä alue kehittyi kotiteollisuusseuduksi.¹¹

⁹ *Carpén käsik.* 54; *Wiborg* 1855: 10, 1857: 10.

¹⁰ Vvtk KD 11/34, 1886 II ff. 351v—352.

¹¹ *Carpén käsik.* 21—23; *Kujala* 1951 209.

Säkkijärven puuastioiden myynti kehittyi Carpénin keräämän perimätiedon ja hänen sen nojalla tekemiensä päätelmien mukaan seuraavasti. Alkuaikoina 1820-luvulle saakka astioita vietiin yksinomaan Viipurin kauppiaalle ja vaihdettiin tavaraan, pääasiallisesti viljaan, jota ei tahtonut tulla omista pelloista riittävästi. Myyntialue alkoi laajentua vasta 1820-luvulla, ja Carpén arvelee syyksi Viipurin silloisen astioiden kysynnän vähäisyyttä sekä säkkijärveläisten rahdinkuljetusmatkoja, joille he alkoivat ottaa astioita myytäväksi. Kun ne olivat hyvätekoisia, ne menivät kauempanakin hyvin kaupaksi, jopa niitä ryhdyttiin tilaamaankin Säkkijärven ylämaan miehiltä. Tässä vaiheessa nämä alkoivat yleisesti luopua vaihtokaupasta ja vaatia astioistaan rahamaksua.¹² Seuraava, 1830-luvulla alkanut vaihe oli, että he alkoivat tehdä matkoja yksinomaan puuastioita kaupatakseen ja ulottivat nämä hyvinkin pitkälle: Porvooseen, Helsinkiin, Tammisaareen, Mikkeliin, Sortavalaan, Käki-salmeen, jopa Venäjän puolellekin, luultavasti Inkeriin. Carpénille kerrottiin, että kovin pitkistä matkoista saatiin kumminkin huonoja kokemuksia, koska astioiden hinnat olivat siksi huonot, että niiden myynti ei korvannut kunnolla suuria matkakustannuksia. Niinpä tällaiset myyntimatkat alkoivatkin menettää 1850-luvulla merkittystään astioiden myynnin keskittyessä lähikaupunkien markkinoille. Niistä tärkeimmät olivat tietenkin Viipurissa pidetyt. Jo syyspuolella kesää ylämaalaiset alkoivat tehdä astioita lokakuun alussa pidetyille markkinoille vietäväksi, mutta näistä veivät voiton maaliskuiset talvimarkkinat, joita varten astioita oli tehty pitkinä iltapuhteina suuret määrät. Viipurin lisäksi astioita vietiin myytäväksi myös Lappeenrannan ja Haminan markkinoille. Carpénin

¹² *Carpén käsik.* (yksit.) 35—37. *Kuoppamäki* (1908 124) kertoo, perimätietoon nojautuen hänkin, että Ylämaan astiateollisuus olisi saanut alkunsa nimenomaan rahdinajomatoista toisten seutujen asukkaiden ruvettua tilaamaan säkkijärveläisten hyvätekoisia puuastioita. Carpénin haastatteluaineisto on kuitenkin ollut selvästi paljon laajempi kuin Kuoppamäen, ja kun hänen kirjoituksensa tekee muutenkin luotettavan vaikutuksen, on syytä uskoa hänen olevan oikeassa. Muutenkin tuntuu uskottavalta, että säkkijärveläisten astiat alkoivat herättää rahtimatkoilla huomiota vasta sitten, kun he olivat jo tehneet jonkin aikaa niitä myyntiä varten ja siinä harjaantuneet.

mukaan Ylämaan läntisistä kylistä vietiin 1860-luvulta lähtien astioita etupäässä viimeksi mainittuihin kaupunkeihin ja itäisistä Viipuriin.¹³

Johannes Carpénin tietoja vahvistavat ja täydentävät joissakin kohdin muutamat tässä käsitellyn ajan kirjallisuudessa ja sanomalehdissä olevat maininnat. Niinpä v. Knorring kertoi 1833, että Säkkijärveltä ja Lappeen kihlakunnasta vietiin puuastioita suureen osaan Vanhaa Suomea, mikä osoittaa Carpénin olevan oikeassa siinä, että tämän seudun astioiden myyntialue oli jo tuohon aikaan melko laaja.¹⁴ Lehtiuutisissa on jo 1850-luvulla monta todistetta siitä, että Viipurin markkinoilla myytiin suuret määrät Säkkijärven puuastioita ja muita puuteoksia. Useita kertoja sanotaan sekä syys- että talvimarkkinoilla olleen paljon tätä tavaraa. Vuonna 1860 huomautettiin syysmarkkinoilla olleen puuastioita paljon »niinkuin tavallisesti», ja kaksikin lehteä mainitsi näille markkinoille tuotujen astioiden olleen peräisin Säkkijärven pitäjältä. Edellisenä syksynä sen sijaan sanottiin poikkeuksellisesti, että puuastioita oli markkinoilla vähän. Vuoden 1854 talvimarkkinoilla oli erään kirjeenvaihtajan mukaan myytävänä kaikkein eniten rekiä ja puuastioita, ja vuotta myöhemmin paikallinen lehti totesi, että puuastiat olivat Viipurin talvimarkkinoiden tärkein myyntiartikkeli: niitä oli monta sataa kuormaa. Lehti huomautti samalla astioiden ja muiden puuteosten erinomaisesta kysynnästä kertoen, että ne menivät tavallisesti kaikki kaupaksi jo toisen markkinapäivän aamupäivällä.¹⁵ Muiden pitäjien kuin Säkkijärven puuastioiden tuonnista Viipurin markkinoille ei ole varmoja tietoja, mutta Lappeenrantaan niitä vietiin myös Lappeen kihlakunnan puolelta, niin kuin edellä on jo mainittu. Vuoden 1852 talvimarkkinoilla oli sielläkin lehtiuutisen mukaan erittäin paljon puuastioita, joita kirjoittaja piti ihmeen halpoina.¹⁶ Kun puuastioiden myynti oli 1850-luvun markkinoilla selvästi hyvin runsasta, niin voi pitää varmana, että niiden markkina-

¹³ *Carpén käsik.* 37—40.

¹⁴ v. *Knorring* 1833 90.

¹⁵ *Suometar* 1854: 6, 1859: 40, 1860: 41; *Wiborg* 1855: 10, 1857: 10, 1858: 75; *Otava* 1860: 13.

¹⁶ *Suometar* 1852: 12.

kauppa on alkanut melkoista aikaisemmin ja ollut huomattavaa jo 1840-luvullakin, mitä Carpén ei ole kiistänyt.

Vielä on mainittava, että Viipurin kauppiat eivät suinkaan lopettaneet 1820-luvulla puuastioiden välityskauppaa, joka oli Carpénin mukaan ollut Säkkijärven ylämaan astioiden ensimmäinen markkinoimismuoto. Vielä 1864 Helsingissäkin tiedettiin, että Viipuri oli ainoa Suomen kaupunki, jossa puuastioita saattoi ostaa kauppapuodeista. Tiedon vahvistaa viipurilainen lehti kertoessaan samana vuonna, että kaupungin rihkamakauppiat ostivat pilkkahintaan ne puuastiat, jotka eivät olleet menneet kaupaksi markkinoilla.¹⁷ Astioiden valmistajien kannalta niiden myyminen kaupungin kauppiaille oli tämän mukaan 1860-luvulla vain huono hätäkeino.

Edellä esitetystä on jo käynyt selville, että Säkkijärven ylämaalaisten ja heidän Lappeen kihlakunnan puolella asuvien naapuriensa puuastioilla oli 1800-luvun keskivaiheilla vallan erinomainen kysyntä, joka ei suinkaan perustunut yksin kaupunkilaisten tarpeisiin. Todellisuudessa hyvin suuri osa Etelä-Karjalan maaseutua hankki tähän aikaan puuastiansa ostamalla, niin kuin kruununvoutien 1857 laatimista selonteosta ilmenee. Niissä todetaan lyhyesti, että Äyräpään kihlakuntaan ostettiin tarvittavat puuastiat samoin kuin osaksi myös Jääsken kihlakuntaan, ja Rannan kihlakunnan vouti kirjoitti, että puuastiat ostettiin Viipurin markkinoilla sakkijärveläisiltä.¹⁸ Samantapaisia todistuksia on lisääkin. Vuonna 1855 muuan nimimerkki moitti sanomalehdessä Viipurin pitäjän talonpoikia siitä, että he — kirjoittajan arvelun mukaan laiskuuttaan — hankkivat saavit, sangot ja muut puuastiansa suureksi osaksi ostamalla.¹⁹ Kiinnittipä itse Viipurin läänin kuvernöörikin huomiota samaan asiaan vuosia 1848—50 koskevassa kertomuksessaan. Monissa läänin osissa, etenkin lahjoitusmailla, siinä sanottiin, oli tavallista, että rahvas osti kaikki puuastiansa, jopa lusikatkin, toisilta seuduilta.²⁰ Kannaksen itäosa näyttää olleen puuastioiden suhteen

¹⁷ Suomen Julkisia Sanomia 1864: 68; Wiborgs Tidning 1864: 9.

¹⁸ Mfjk:n tiedustelu.

¹⁹ Suometar 1855: 15, nimimerkki W.W.:n kirjoitus.

²⁰ ViL kuvk 1848—50.

huomattavasti omavaraisempaa kuin läntiset kihlakunnat. Aina-kaan kruununvoudit eivät 1857 maininneet, että Käkisalmen, Kurkijoen ja Sortavalan kihlakuntiin olisi ostettu puuastioita. Tällä suunnalla niitä on jopa tehty paikoitellen myytäväksikin. Räisälästä sanottiin 1857 myytävän paljon ja hyvin tehtyjä puuastioita, ja myös Sortavalan pitäjistä sanotaan niitä vähän myydyn. Vuodelta 1863 taas on lehtiuutinen, jonka mukaan Käkisalmen talvimarkkinoilla oli myyty Kurkijoella tehtyjä tiinuja ja saaveja. Länsi-Kannaksen ohella toinen huomattavasti puuastioita ostava alue olikin vasta Raja-Karjalassa. Sinne, Salmin kihlakuntaan, ostettiin kruununvoudin 1857 antaman tiedon mukaan joka pitäjään paljonkin puuastioita.²¹

Säkkijärven ja sen lähipitäjien puuastioilla oli siis 1800-luvun keskivaiheilla Viipurin läänissä sängen hyvät myyntimahdollisuudet. Näitä kavensi tosin jonkin verran se seikka, että sinne tuotiin astioita ja muita puisia talouskaluja myös keisarikunnan puolelta, mistä on useita tietoja. Jo 1819 Viipurin läänin maaherra kirjoitti, että kala-astiatkin ostettiin lääniin useimmiten Inkeristä tai Liivinmaalta. Sanonta viittaa siihen, että myös muita, parempia astioita ostettiin rajan takaa. Vuonna 1833 F. P. v. Knorring sanoi puolestaan puhuttuaan ensin Säkkijärven ja lähipitäjien puuastioiden myynnistä, että astioita, puulusikoita yms. tuotiin Vanhaan Suomeen myös Pietarista ja Inkerinmaalta. Vihdoin 1860-luvulta on kaksikin lehtikirjoitusta, joissa kerrotaan Itä-Suomeen ostettavan paljon Venäjällä tehtyjä puuvateja ja -lusikoita. Ainakin osa niistä oli tehty Nižnij-Novgorodin kuvernementissa saakka, mistä niiden talonpoikaiset valmistajat toivat siistejä, lakattuja tuotteitaan Pietariin myytäväksi. Puuastioita, nimenomaan sorvattuja vateja ja maljoja sekä puulusikoita, valmistava kotiteollisuus oli Venäjällä suuressa määrin keskittynyt juuri mainittuun kuvernementtiin.²² Nämä tiedot keisarikunnan puolelta ostetuista puuteoksista ovat melko epämääräisiä, mutta niistä saa sen käsityksen, että ainakaan 1800-luvun keski-

²¹ Mfjk:n tiedustelu; Suometar 1863: 17.

²² ViL mhk 1819; v. Knorring 1833 90; Suomen Julkisia Sanomia 1864: 84; Wiborgs Tidning 1867: 93; Gripenberg 1908 339–341.

vaiheilla nämä eivät olleet niinkään kimpiastioita kuin sorvaamalla tehtyjä artikkeleja. Aikaisemmin ostetut kala-astiat olivat sen sijaan luonnollisesti kimpitekniikkaa käyttäen tehtyjä. Vielä on syytä mainita, että Raja-Karjalaan ei 1887 annettujen tietojen mukaan ostettu ainakaan mainittavasti Säkkijärven seutukunnan astioita, vaan keisarikunnan puolelta tuotuja — näin kerrotaan Impilahdesta, Salmista ja Suojärveltä. Koska ei ole luultavaa, että olot olisivat tässä kohden muuttuneet kovin paljon kahdessa tai kolmessa vuosikymmenessä, asian laita lienee ollut sama jo 1800-luvun keskivaiheilla.²³

Keisarikunnasta tuotujen puuteosten kilpailu rajoitti siis ainakin sorvattujen vatien ja lusikoiden menekkiä Karjalan kannaksella, sikäli kuin Säkkijärven seuduilla niitä mainittavasti valmistettiin, ja esti luultavasti tämän puuastia-alueen tuotteiden myynnin Raja-Karjalaan. Mutta joka tapauksessa Säkkijärven ylämaan ja sen lähimpien pohjoisten naapuripitäjien puuastiateollisuus tuotti erittäin suuren osan Jääsken, Rannan ja Äyräpään kihlakuntien talonpoikaisväestön sekä Viipurin, Haminan ja Lappeenrannan kaupunkien tarvitsemista kimpiastioista ja eräistä muista puisista talouksineistä. Ulottuipa astioiden myyntialue 1800-luvun alkupuoliskolla Carpénin mukaan ainakin jonkin aikaa paljon laajemmallekin kaikkiin suuntiin. Kuinka lieneekin, niin 1850-luvun varmasti todettava myyntialuekin oli niin laaja ja tiheään asuttu, että Viipurin markkinauutisten maininnat monista sadoista puuastiakuormista ja puuastioiden etusijasta myyntitavaroiden joukossa tuntuvat täysin uskottavilta ja ymmärrettäviltä. Näihin seikkoihin katsoen on myös varmaa, että Säkkijärven ylämaan, Länsi-Karjalan puuastiateollisuuden ydinalueen, kotiteollisuuden voima ja taloudellinen merkitys ovat olleet tuohon aikaan erittäin huomattavat. Lyhyesti sanoen Länsi-Karjalan puuastiateollisuus oli viimeistään 1800-luvun keskivaiheilla muuan maamme tärkeimpiä kotiteollisuudenhaaroja.

Säkkijärven ylämaan ja sen lähiseutujen puuastiateollisuuden edellytyksenä on tähän saakka mainittu, kuten edellä on jo selostettukin, ensiksikin tämän seudun karuus ja suhteellisen tiheä asu-

²³ Vvtk KD 11/34, 1886 II ff. 374, 376, 384.

tus, mitkä pakottivat keksimään maatalouden lisäksi muita ansionlähteitä, ja toiseksi säkkijärveläisten rahdinajomatkat, joilla he loivat puuastioittensa laajalle ulottuneen maineen. Lisäksi on huomautettu siitä seikasta, että Ylämaassa oli runsaasti kimpiastioihin tarvittua kuusipuuta.²⁴ Ainakin kaksi ensin mainittua olivatkin varmaan tärkeitä tekijöitä, mutta ratkaiseva merkitys on kuitenkin ollut varmaan sillä seikalla, että sopivan lähellä oli laajoja alueita, joiden asukkaat ostivat mielellään puuastioita sen sijaan, että olisivat itse valmistaneet niitä, niin kuin Suomessa yleensä tehtiin. Tämän ilmiön syyt olivat epäilemättä Säckijärven seudun puuastiateollisuuden perusedellytyksiä.

On vaikea sanoa, oliko Vanha Suomi ja erikoisesti Kannaksen länsiosa ollut 1700-luvun lopulla kimpiastioiden valmistustekniikassa kehittymättömämpää kuin muu Suomi. Kenties näin on voinut jossain määrin ollakin, mutta silti ei ole aihetta uskoa puuastioiden ostamisen tärkeimmän syyn löytyvän tältä taholta. Viipurin läänin kuvernööri Kasimir v. Kothen puolestaan esitti 1852 erääksi, vaikka ei ainoaksi puuastioiden ostamisen syyksi, että lahjoitusmaiden omistajat olivat kieltäneet puun käyttämisen muuhun kuin välttämättömäksi polttoaineeksi ja tämä oli masentanut kaiken puuta jalostavan käsityön.²⁵ Tämä näkökohta voi päteä jossain määrin Äyräpään kihlakunnan kohdalla, siellä kun oli paljon lahjoitusmaita, mutta sietää muistaa, että lahjoitusmaihin kuuluminen ei suinkaan estänyt Valkjärveä kehittymästä voimakkaaksi kotiteollisuuspitäjäksi, vaikka siellä tehtiin ajokaluja, mikä vaati toki enemmän puuta kuin astioiden valmistus. Vielä huonommin v. Kothenin teoria sopii Rannan ja Jääsken kihlakuntiin, joissa ei tehty puuastioita, vaikka niissä oli lahjoitusmaita vain vähän; ja toisaalta astioita ei tiettävästi ostettu Käkisalmen ja Kurkijoen kihlakuntiin, joissa lahjoitusmaita oli suhteellisen paljon.²⁶ Kaiken kaikkiaan metsänkäytön rajoitukset eivät varmastikaan ole olleet puuastioiden ostamisen pääsyynä.

²⁴ *Kuoppamäki* 1908 124—125.

²⁵ *ViL kuvk* 1848—50.

²⁶ *Jutikkala* 1959 49.

Puuastioiden ostamisen tärkeimpiä syitä on sen sijaan haettava samoista yleisistä talousmaantieteellisistä tekijöistä, joiden takia Etelä-Karjalaan ostettiin paljon kankaita. Pietarin läheisyys sekä sijainti sen ja Suomen välisen liikennereitin varrella, joiden ansiosta Etelä-Karjala eli suuressa määrin vaihdantatalouden kannalla, ovat selvästi olleet perussyynä siihenkin, että tälle alueelle ostettiin ja voitiin ostaa puuastioita. Suhteellisen varhaiset tiedot, joiden mukaan näitä ostettiin keisarikunnan puolelta, viittaavat vahvasti siihen, että puuastioita on ensin ryhdytty ostamaan juuri siltä suunnalta eikä Säkkijärven seutukunnalta. Kun siis Säkkijärven ylämaalaiset, joiden puuastiateollisuus näyttää saaneen alkunsa Viipurin kaupungin tarjoaman menekin varassa, ryhtyivät myymään astioita rahdinajomatoillaan, niin he hyötyivät siitä, että Länsi-Kannaksella oli jo totuttu venäläisten astioiden ostamiseen. Säkkijärven puuteosten menekki lisääntyi sitten joko siitä syystä, että ne löivät laudalta osan keisarikunnasta tuotuja, tai sitten sen takia, että kannakselaiset eivät tehneet itselleen puuastioita senkään vertaa kuin aikaisemmin. Viimeksi mainittu kehitystekijä lienee joka tapauksessa vaikuttanut asiaan. Täytyihän Länsi-Kannaksen talonpoikien rahansaannin parantua Suomen ja Venäjän välisen kaupan lisääntyessä, ja tämä tietenkin lisäsi heidän haluaan ja kykyään ostotavaroitten hankkimiseen. Sen sijaan on mahdoton sanoa varmasti, kuinka venäläisten puuteosten tuonti kehittyi, koska siitä ei ole lähempiä tietoja enempää tässä käsitellyn ajanjakson alusta kuin sen lopultakaan.

Pohjanmaan ja Lapin puuastiat

Etelä-Pohjanmaalla on Haminan rauhan ja suurten nälkävuosien välisenä aikana kyllä tehty puuastioita myytäväksi monellakin paikkakunnalla, mutta ei erikoisen paljon, mitä osoittaa sekin, että maaherran kertomuksessa mainitaan niiden myymisestä vain kerran.¹ Runsainta puuastioiden valmistus on tällä alueella nähtävästi ollut Korsholman eteläisessä kihlakunnassa. Kruununvoudin antamien

¹ VaL kuvk 1840 (VSV akti 175 b, 1841).

tietojen mukaan Teuvalla ja Ilmajoen suurpitäjässä tehtiin 1850-luvulla myytäväksi puuastioita, lusikoita yms. yksinkertaisia puuteoksia sekä välppiä. Astioita tehtiin lisäksi myös Kristiinankaupungin lähistöllä: Kristiinan maaseurakunnassa, Lapväärtissä, Siipyyssä, Isollajoella ja Karijoella, lusikoita ja muita sentapaisia taas Pirttikylässä, Maalahden pitäjässä, Laihialla ja Jurvassa.² Lähempiä tietoja on hyvin heikosti. Ilmajoella sanottiin vielä 1801 puuastioita tehtävän vain harvoin myyntiä varten, mutta Böckerin kokoelman tietojen mukaan Ilmajoen emäseurakunnassa sekä Seinäjoen, Kurikan ja Kauhajoen kappeleissa saatiin 1830-luvulla 5 % tuloista puuastioiden myynnistä. Vuonna 1853 sattuneen kadon jälkeen Ilmajoen itsellismiesten kerrottiin kulkeneen kaupittelemassa puuastioita ja puisia lapioita. Ilmajoen Nopankylässä eläneen perimätiedon mukaan siellä oli ennen suuria nälkävuosia tehty myytäväksi monenlaisia puuastioita, jopa kahdeksan korttelin läpimittaisia ammeitakin.³ Jurvassa on muisteltu puulusikoita ja astioita tehdyn myytäväksi ennen suuria nälkävuosia, jopa viedyn Ruotsiin.⁴

Pohjoisempaa Etelä-Pohjanmaalta puuastioiden myynnistä on hyvin vähän tietoja. Korsholman keskisen kihlakunnan kruununvouti kertoi 1792, että yksi ja toinen maamies oli talvisaikaan koettanut hankkia ansioita puuastioita valmistamalla, mutta niiden menekki oli ollut kaupungeissa niin huono, että koko kuormasta oli usein saanut ainoastaan kaupunkimatkan kustannukset. Saman kihlakunnan kruununvouti ilmoitti sentään myöhemmin, vuosia 1851–55 koskevassa kertomuksessa, että puuastioita tehtiin hänen alueellaan myytäväksikin. Tähän kihlakuntaan kuuluvasta Vöyrin pitäjästä kerrottiin 1825, että jotkut itselliset myivät maitokehloja, leilejä ja muita puuteoksia.⁵

² Mfjk:n tiedustelu.

³ Böckerin kokoelma II, VA; *Hanelles* 1801 11; *Suometar* 1857: 17; *Virrankoski* käsik. 1951 (Etelä-Pohjalaisen Osakunnan arkisto) 2.

⁴ *Kuoppämäki* 1908 104.

⁵ VaL mhk 1792, liite, kruununvouti Hans H. Krookin mietintö; VaL kanslian I os. KD 18/502, 1856 (VMA); *Wegeius* 1825 90. Lapualta on tieto torpparin rengistä, joka oli 1787 myymässä isäntänsä tekemiä puuastioita (tohtori Erkki Lehtisen ystävällinen ilmoitus).

Vaasan läänin puoleisella Keski-Pohjanmaalla ei liioin tehty kovinkaan paljon puuastioita myyntiä varten. Korsholman pohjoisen kihlakunnan kruununvouti ilmoitti 1850-luvun kertomuksessaan niitä viedyn jonkin verran kaupunkeihin, etenkin Kälviältä ja Teerijärveltä. Puuastiateollisuuden merkityksen sanotaan kumminkin olleen noihin aikoihin vähäinen Kruunupyyn pitäjässä, johon Teerijärviinkin kuului.⁶

Eteläisen Pohjanmaan puuastiateollisuus perustui etupäässä lähi-kaupunkien ja maaseudun melko vähäiseen kysyntään; kauemmaksi suuntautuneesta myynnistä on perin vähän tietoja. Vaasasta vietiin 1811—16 joka vuosi sorvattuja puuvateja, keskimäärin 1 102 kappaletta vuodessa ja 1814, parhaana vuotena, 3 816 kappaletta. Seuraavina vuosina vateja ei tiettävästi viety, mutta sitten taas joi-nakin vuosina 1820-luvulla Vaasasta vietiin pienehköjä määriä puukuppeja, 1825 jopa 750 kappaletta. Vuoden 1827 jälkeen niidenkään viennistä ei ole enää tietoja. Kristiinankaupungista vietiin 1815—31 epäsäännöllisesti pienehköjä määriä puuteoksia: vateja, nappoja, jauholapioita, rikkalapioita. Vuonna 1815 vietiin 462 nappoa ja 468 jauholapiota, muulloin vähemmän. Muista Pohjanmaan kaupungeista puuastioita vietiin ulkomaille enintään poikkeuksellisesti jokin erä. Vaasan ja Kristiinankaupungin hapuilevan puuteosten viennin määräraipoista ei ole tietoja, mutta muut maat kuin Ruotsi eivät tulle kysymykseen.⁷ Etelä-Suomeenkaan puuteoksia ei viety Pohjanmaalta kuin joskus harvoin. Ainoa säilynyt tieto on vuodelta 1858, jolloin muuan jahti toi heinäkuussa lastin puuastioita Pietarsaaresta Helsinkiin. Tätä tapausta muisteltiin sanomalehdessä vielä 1864 ja kerrottiin koko lasti myydyn jo seuraavana päivänä loppuun. Mutta hyvästä menekistä huolimatta astioiden tuonti Pohjanmaalta näyttää ainakin näin suurisuuntaisena jääneen tuohon ainoaan ker-

⁶ VaL kanslian I os. KD 26/493, 1856 ja 41/414, 1861; *Tegengren* 1943 288.

⁷ Vaasan tullikamarin arkisto, tilit 1805—15, VMA; Vaasan läänin maaherran ilmoitukset puutavaran viennistä 1815—22 (KD 6/155, 1816; 128/182, 1817; 16/157, 1818; 5/130, 1819; 8/125, 1820; 15/129, 1821; 48/120, 1822; 5/144, 1823); Kauppatasearviot. Vaasasta 1811—16 vietyjen vatiien kokonaismäärä on 6 611 kpl. Ainakin 1815—16 siihen sisältyi vähän maljoja ja kuppeja, varmaan nekin sorvattuja.

taan, koskapa sitä pidettiin myöhemmin suurena ihmeenä ja Helsingin oloissa aivan poikkeuksellisena ilmiönä.⁸

Oulun läänin maaherra valitti 1816, että läänin kaupungeissa oli vaikea saada välttämättömiäkään puuastioita ja muita puisia talousvälineitä, kun maaseudulla harjoitettiin kovin vähän käsitöitä.⁹ Myöhemmin astioiden saanti kyllä parani. Niitä valmistettiin 1857 annettujen tietojen mukaan myytäväksi laajalla alueella Oulun läänin eteläosassa: Kalajoen ja Pyhäjoen isoissa pitäjissä sekä Salossa ja Vihannissa. Näissä kaikissa tehtiin myyntiä varten myös lusiikoita, kauhoja yms. puuteoksia, joita myytiin myös Kärsämäeltä, Pyhäjärveltä ja Piippolan pitäjistä. Toisen 1850-luvun lähteen mukaan Haapajärvelläkin tehtiin puuastioita myyntiä varten. Lähempiä tietoja tämän alueen puukotiteollisuudesta ei ole, mutta kun siitä ei mainita esim. lehdissä mitään, se on epäilemättä ollut suhteellisen vähäistä.¹⁰

Todella huomattava puuastioiden tuotantoalue oli sen sijaan Oulun lähistöllä, Kiimingissä ja Ylikiimingissä. Useissa lähteissä on 1850-luvulta lähtien tietoja, jotka osoittavat näillä paikkakunnilla harjoitetun puukotiteollisuuden merkitystä ja elinvoimaa. Kruununvouti ilmoitti 1857 puuastioita ja muita puuteoksia myytävän Kiimingin seurakuntien lisäksi huomattavasti myös niihin rajoittuvasta, mutta Oulun pitäjään kuuluvasta Sanginjoen kylästä.¹¹ Vuonna 1859 ihmeteltiin sanomalehdessä: »Merkillistä on, että ei koko Oulun ja Braahen tienoilla ole sellaista ahkeruutta eikä taitoa puuastian eikä muun puukäsi-työn päälle kuin Kiimingillä, ehkä puumetsiä olisi paikoin muuallakin».¹² Kiimingin ja Ylikiimingin puuastiat myytiin kuvernöörin ilmoituksen mukaan pääasiallisesti Oulussa, mutta 1859 kerrottiin myös Raahen markkinoilla

⁸ Helsingfors Tidningar 1858: 57 (27. 7.); Suomen Julkisia Sanomia 1864: 68.

⁹ *Hallituskonselji* 1812—16 127.

¹⁰ Mfjk:n tiedustelu; *Tuulasaara* 1960 175.

¹¹ Varhaisimmat tiedot Oulun kihlak. kruununvoudin kert. 1856—60 (OL kanslian I os. KD 38/106, 1861, OMA); Mfjk:n tiedustelu; OL kuvk 1861—65.

¹² Oulun Viikko-Sanomia 1859: 6.

olleen myytävänä »koko joukko» Kiimingistä tuotuja puuastioita.¹³ Pääasiallisesti kiiminkiläisten ansiota lienee ollut, että puuastioiden kauppa oli Oulussa 1800-luvun keskivaiheilla jo aika vilkasta. Kun maaherra kertoi 1821, että puuastioita oli tuotu Ouluun päivittäin »etenkin kadon takia», niin tämän voi tulkita vielä siten, että niiden saanti ei ollut tavallisissa oloissa kovin runsasta. Mutta 1850-luvulla markkinauutisissa mainittiin usein, että maalta oli tuotu Ouluun ammeita, saaveja, sankoja, jyvämittoja, pohtimia, lapioita, kauhoja ja tietysti muitakin puuteoksia, ja 1856 huomautettiin, että kaupungin torilla oli alinomaa myytävänä kaikenlaisia puuastioita. Vieläpä kirjoittaja arveli tyytyväisenä, ettei missään muualla Suomessa tehty halpuuteensa nähden niin hyviä puuastioita kuin Oulun tienoilla, millä hän tarkoitti varmasti ennen kaikkea Kiiminkiä ja Ylikiiminkiä.¹⁴

Kiimingin seudun runsaan puuastiateollisuuden edellytyksiä ei ole varsinaisesti käsitelty autonomian ajan alkupuoliskon lähteissä, mutta saattaa päätellä, että hyvällä raaka-aineen saannilla on ollut tässä tapauksessa merkitystä. Oulun seudulla oli tuohon aikaan yleensä huonot metsät; Limingan pitäjän oli valitettu jo 1790-luvulla kärsivän todella ankaraa metsän puutetta.¹⁵ Eikä metsää ollut kovin runsaasti etelämpänäkin rannikkoseudulla. On siis mahdollista, että maalaisten oli useilla Oulun ja Raahen seutujen paikkakunnilla kuusipuun puutteen takia vaikea tehdä astioita ainakaan näiden kaupunkien väestön tarpeiksi, ja liminkalaiset joutuivat kenties ostamaan niitä itselleenkin. Sen sijaan Kiimingissä ja Ylikiimingissä oli vielä runsaasti metsää, ja 1872 arveltiin lehtikirjituksessa, että tämän seudun puuastiateollisuuden laajuuteen »syynä lienee myös ne hyvät metsät, joita siellä vielä on».¹⁶ On tietysti totta, että metsiä olisi ollut, kuten aikaisemmin siteerattu kirjoittaja huomautti, muuallakin kuin Kiimingissä, mutta nämä muut paikat olivat kauempana Oulusta, joka ei ollut vielä kovin suuri kulutus-

¹³ OL kuvk 1861—65; Oulun Viikko-Sanomia 1859: 6.

¹⁴ OL mhk 1821; Oulun Viikko-Sanomia 1853: 51, 1854: 51, 1855: 51, 1856: 50, 1858: 52.

¹⁵ *Virrankoski* 1955 568.

¹⁶ Oulun Viikko-Sanomia 1872: 4.

keskus, mutta sitä tärkeämpi kauppapaikka. Sitäpaitsi Kiiminki oli lähellä merenrannikkoa ja Oulujokea, mutta ei aivan välittömässä tuntumassa kumpaankaan; tästä syystä on luultavaa, että myös rannikon kalastuksella ja Oulujoen lohenpyynnillä on ollut osuutensa Kiimingin seudun puuastiateollisuuden syntyyn. Siinä tapauksessa se olisi hyvin läheistä sukua kohta käsiteltävälle Tervolan puuastioiden valmistukselle ja se voisi olla myös huomattavasti vanhempaa kuin käytettävissä olevin lähtein voi todistaa.

Oulun läänin itäosassa puuastioiden valmistus oli vähäistä. Tosin niitä ja myös yksinkertaisempia talouskaluja kerrottiin 1857 myytävän vähän Kajaanin kihlakunnasta. Mutta 1867 sanottiin, että Kajaanin seutujen rahvas käytti yksinomaan Venäjän puolelta tuotuja puulusikoita, ja samoin kaikki »paremmat» puumaljat tuotiin sieltä. Täällä niin kuin Kaakkois-Suomessakin kiiteltiin kovasti venäläisten sorvattujen maljojen laatua: ne olivat kevyitä ja kauniita, lakattuja ja sisältä peräti kullattuja, siis kullankiiltävällä värillä maalattuja. Nähtävästi Kainuuseenkin tuotiin Nižnij-Novgorodin kuvernementin tavaroita.¹⁷

Oulun läänin pohjoisosasta ei yleensä ole tietoja puuastioiden myynnistä, mutta siellä oli poikkeuksena alue, jolla niitä tehtiin hyvinkin runsaasti. Sen muodostivat Tervolan kappeli ja Rovaniemen pitäjän alaosa. Myyntiä varten harjoitetusta puuastioiden valmistuksesta on löytynyt tältä seudulta tietoja vasta 1810-luvulta lähtien, mutta ne ovat sitä laatua, että voi ilman muuta päätellä astioiden myynnin olleen silloin jo miespolvien ikäinen perinne. Tornion piirilääkäri Henrik Deutsch kertoi 1815, että astiateollisuutta harjoitettiin Tervolassa ja lisäksi Rovaniemen alaosassa, jossa »jotkut» tekivät puuastioita myytäväksi. Tuotteet olivat kalansäilytysastioita: tynnyreitä ja puolikoita. Tuotannon kokonaismäärää Deutsch ei arvioinut, mutta sen sijaan kuinka paljon niitä tehtiin taloa kohti. Hänen arvionsa ovat keskenään ristiriitaisia, sillä hän sanoo pari kertaa näitä astioita tehtävän vuosittain 20—30 lästiä eli tusinaa talossa, mutta ensi kerran asiaa käsitellessään hän arvioi niitä valmistettavan Tervolassa toimeliassa talossa

¹⁷ Mfjk:n tiedustelu; Finlands Allmänna Tidning 1867: 254.

vain 10 lästiä vuodessa.¹⁸ Rovasti Matthias Castrén, joka kertoi jokseenkin samoihin aikoihin Tervolan puuastiateollisuudesta, sanoi kappelin varustavan astioilla melkein koko Kemi- ja Torniojokien lohenpyynnin ja katsoi, että Tervolan noin 85 savua käsittävän seurakunnan saattoi varmasti arvioida tuottavan vuosittain 500 lästiä puolikoita. Lisäksi siellä tehtiin myytäväksi suuri määrä voitynnyreitä.¹⁹ Deutschin arvioista korkeampi on nähtävästi liian suuri, mutta joka tapauksessa hänen ja Castrénin tiedot riittävät yhdessä todistamaan, että Tervolan ja Rovaniemen alimpien kylien puuastiateollisuus oli jo 1810-luvulla hyvin huomattavaa.

Deutsch oli 1819 sitä mieltä, että Tervolan ja Rovaniemen puuastioiden valmistus oli kannattamatonta,²⁰ kun taas Castrén puhui edellisenä vuonna siitä selvästi hyväksyvään sävyyn. Kaikesta päättäen Deutsch arvosteli tätä kotiteollisuudenhaaraa aivan liian ankarasti, sillä se oli hyvin elinvoimainen. Tervolan puuastioista on lukuisia tietoja 1840-luvulta 1860-luvulle (ja paljon myöhemmältäkin ajalta) ja niiden tuotanto arvioidaan huomattavan suureksi. Vuosia 1848–50 koskevassa kruununvoudin kertomuksessa Tervolan kalaastioiden vuosituotanto arvioitiin tosin vain 2 000 kappaleeksi mutta 1851–55 jo 5 000 ja seuraavana viisivuotiskautena 7 000 kappaleeksi. Astioiden koko vaihteli kruununvoudin tietojen mukaan nelikosta kahden tynnyrin vetoisiin ammeisiin, mutta puolikat näkyvät olleen vielä 1850-luvullakin hyvin tärkeällä sijalla. Tervolasta näet kirjoitettiin alkuvuodesta 1857 sanomalehteen: »Tänäkin talvena on amme- ja puolikkokuormia kulkenut alas Tornioon ja Kemiin», ja saman vuoden lopulla taas arveltiin: »... lohipuolikkoin teko ei taida olla niin suuressa innossa kuin mennä vuotena;

¹⁸ STA D VII 5 (H. Deutschin matkakuvaus vuodelta 1815) ff. 15 v., 20 v., 51 v.; *Deutsch* 1819 309.

¹⁹ STA D III 1, Castrénin kommentaari STS:n painettuun maakauppahdotukseen, päivätty 23. 12. 1818.

²⁰ *Deutsch* sanoo (1819 309) arvostelunsa perusteeksi, että puolikkolästäistä saatiin 2 2/3 riksiä, ja puolikon tekemiseen meni hänen mielestään päivä lukuun ottamatta raaka-aineen hankintaan kulunutta aikaa. Arvioiden luotettavuus on kuitenkin tuntematon, ja asia mutkistuu siitä, että Deutsch ei ilmoita, mistä rahalajista hän puhuu.

peljätään muka helppoa hintaa». Astioiden myyntipaikkana mainittiin Alatornion ja Kemin pitäjät ja kerran, 1840-luvun lopulla, Oulukin. Tervolasta myytyjen astioiden vuotuiseksi tuotoksi arvioitiin 1850-luvun alkupuoliskolla 2 000 ja saman vuosikymmenen jälkipuoliskolla 2 500 hopearuplaa, siis keskimäärin 40 tai 36 kopeekkaa kappaleelta. Vuonna 1857 kerrottiin lehdessä, että Tervolan puuastioista, otaksuttavasti lähinnä puolikoista, oli saatu 4 hopearuplaa lästiltä eli siis 33 kopeekkaa kappaleelta. Kaikki Tervolan astiat eivät olleet lohiasiotoita, vaan 1840-luvulla ja vielä neljäkymmentä vuotta myöhemminkin mainittiin myös voiastioiden myynnistä.²¹ Rovaniemen pitäjän puuastiateollisuudesta ei ole paljon tietoja, mutta 1860-luvun alkupuolta koskevassa kruununvoudin kertomuksessa mainittiin sentään siitakin, joten se oli pysynyt hengissä koko tässä käsitellyn ajanjakson. Luonteeltaan se oli tietysti aivan samanlaista kuin Tervolan astioiden valmistus. Samassa kruununvoudin kertomuksessa ilmoitettiin kala-astioita myydyn myös Ylitornion pitäjistä.²²

Tervolan ja Rovaniemen puuastiateollisuus poikkesi jyrkästi kaikesta edellisillä sivuilla kuvatusta siinä, että se rajoittui ainoastaan kala- ja voiastioiden valmistukseen. Koko tämä kotiteollisuus perustui siis pääasiallisesti Kemi- ja Torniojokien alajuoksulla harjoitetun, erinomaisen tuottavan lohenpyynnin suureen säilytys- ja kuljetusastioiden tarpeeseen. Kemiläiset ja alatorniolaiset eivät valmistaneet itse lohipuolikoitaan monestakaan pätevistä syistä: heillä oli monta muuta ansionlähdettä, usealta näiden pitäjien mieheltä kului talvisin paljon aikaa pitkiin kauppamatkoihin, ja puutakin oli rannikkoseudulla varmaan vähän huonommin kuin Tervolassa ja Rovaniemellä. Samoista syistä kemiläiset ja torniolaiset

²¹ OL kanslian I os. KD 11/203, 1848, 15/227, 1851, 78/235, 1856 ja 30/113, 1861 sekä saapuneet kirjeet vuonna 1866: Kemin kihlak. kruununvoudin kirje n:o 66 (OMA); Vvtk KD 11/34, 1886 II ff. 685—686; Oulun Viikko-Sanomia 1857: 15, 1858: 1 (26. 12. 1857 päivätty kirje). Kemissä on käytetty neljänkin tynnyrin vetoisia lohiammeita, tervolalaisten tekoa tietysti nekin. (*Hoikkala* käsik. 1948 (SS) 101).

²² OL kanslian I os. saapuneet kirjeet 1866: Kemin kihlak. kruununv. kirje n:o 66 (OMA).

olivat taipuvaisia ostamaan voipyttyjäkin, joita he myös tarvitsivat kauppatavaran kuljetukseen.²³

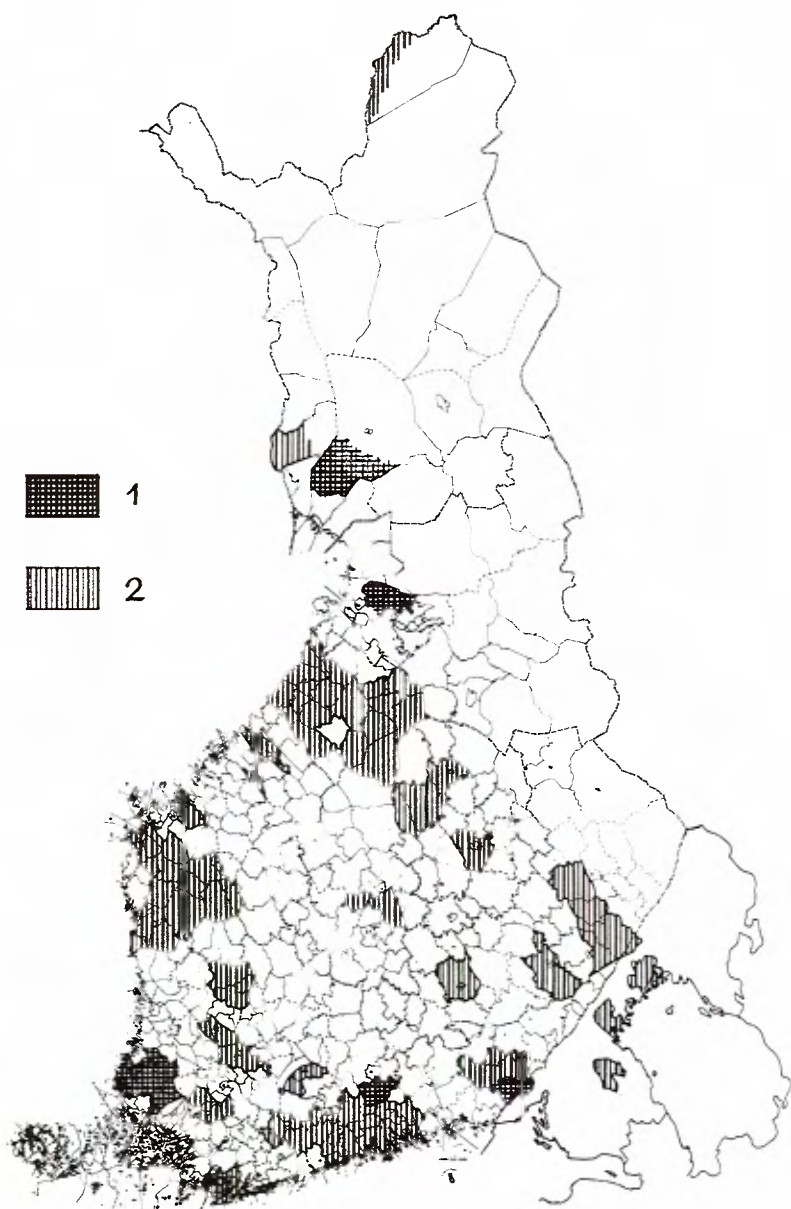
Vähäistä puuastiateollisuutta harjoitettiin vielä Lapin perilläkin. Utsjoen kirkkoherra Anders Andelin kertoi 1858, että hänen seurakuntansa jokilappalaiset valmistivat astioita tunturilappalaisille myytäväksi. Jo muutamaa vuotta aikaisemmin Andelin kirjoitti »Oulun Viikko-Sanomissa», että Ruijassa maksettiin puuastioista korkeita hintoja ja että Utsjoen lappalaiset saisivat niistä hyvät tulot, »jos maa metsää kasvaisi». Kun Utsjoen tenolaiset kumminkin Andelinin oman todistuksen mukaan tekivät puuastioita tunturilappalaisille — mäntymetsää näet kasvoi sentään jo Inarijoen varrella, mistä oli helppo uittaa puita Tenoon — niin on ilmeistä, että he veivät niitä jonkin verran Ruijaankin, vaikka kirkkoherra ei tätä suoraan sanonutkaan. Kun siis kuvernööri totesi 1850-luvun jälkipuoliskoa koskevassa kertomuksessaan, että Oulun läänistä myytiin puuastioita Norjaan, niin kysymyksessä oli jokseenkin varmasti juuri Tenojoen lappalaisten harjoittama myynti.²⁴ Utsjoen vähäisen, myyntiä varten harjoitetun puuastiateollisuuden edellytyksenä oli tietenkin osaksi tunturilappalaisten hyvin ymmärrettävä taitamattomuus ja haluttomuus astioiden vuolemiseen — ja heidän hyvä ostokykynsä, he kun olivat paljolti sangen vauraita poronomistajia — osaksi taas Ruijan rannikon metsättömyys, joka pakotti ostamaan puuastiat muualta, etupäässä tietysti Norjan metsää kasvavista osista.

Puuastiateollisuuden levinneisyyteen vaikuttaneet tekijät

Ansiokotiteollisuutena harjoitetun puisten astioiden ja muiden talousesineiden valmistusta valaisee oheinen, edellä tekstissä esitettyihin tietoihin perustuva kartta. Todella huomattavia puuastia-

²³ *Kaila* 1931 18—19.

²⁴ *Andelin* 1858 222; *Oulun Viikko-Sanomia* 1854: 43; *OL kuvk* 1856—60. Andelinin mainitsemia hintoja (saavi 1 rupla, sanko 35—40 kopeekkaa, kiulu 20—25 kopeekkaa hopearahaa) voi verrata Oulussa 1853—56 (saavi 20—25, sanko 10—15 hopeakopeekkaa) ja Viipurissa 1862 (saavi 20, sanko 10—12 hopeakopeekkaa) maksettuihin, jolloin Ruijan hintojen korkeus näkyy selvästi. (*Oulun Viikko-Sanomia* 1853: 51 ja 1856: 50; *Otava* 1862: 6).

Puuastioiden ja muiden puisten talousesineiden valmistus myyntiä varten 1809—65: 1 näitä tuotteita myytiin runsaasti, 2 myytiin jonkin verran.

alueita oli vain neljä tai viisi, nekin melko suppeita, mutta vähäisessä määrin puuastioita myytiin sängen monelta paikkakunnalta. Tällaisesta levinneisyydestä voi päätellä, että jotkut ansiotyönä harjoitetun puuastiateollisuuden edellytykset olivat yleisiä, mutta toiset ja nähtävästi tärkeimmät sitä harvinaisempia. Ei ole vaikea huomata, että ensin mainitut, yleiset edellytykset liittyivät puuastioiden raaka-aineen saantiin ja niiden valmistustekniikkaan. Suomen parhaiten viljellyissäkin osissa oli vielä 1800-luvun alkupuoliskolla lähes kaikkialla jäljellä siksi paljon kuusimetsää, että astioiden suo-
suinta raaka-ainetta oli saatavissa jokseenkin runsaasti. Joitakin poikkeuksia on ilmeisesti ollut, ja edellä onkin muutamissa tapauksissa viitattu siihen, että puun niukkuus on voinut joillakin seuduilla rajoittaa puuastioiden valmistusta. Mutta toisaalta on varmaa, että raaka-aineen saanti olisi kyllä sallinut runsaan puuastioiden valmistuksen lukuisissa pitäjissä, joista niitä todellisuudessa myytiin enintään nimeksi. Mitä tulee puuastioiden valmistustekniikkaan, niin kimpiastioiden valmistus tunnettiin hyvin kaikkialla kaukaloista, lusikoista, kauhoista ja muista semmoisista puhumattakaan. Tietysti tällaisten tuotteiden valmistus edellytti kätevyyttä, jos mieli tehdä niitä myyntiä varten, eikä jokainen maamies toki olisi siihen pystynyt. Eri seutujenkin kesken oli varmaan eroa. Mutta kysymys oli kumminkin enimmäkseen vain harjaantumisen asteesta: tekniikan perusteet tiedettiin kaikkialla. Taidon puute ei olisi estänyt valmistamasta kimpiastioita ja yksinkertaisia puisia talouskaluja myyntiä varten paljon yleisemminkin, kuin niitä todellisuudessa tehtiin kauppatavaraksi. Sorvattujen astioiden laita oli kyllä toinen ja samoin ilmeisesti myös haapalautaisten vakkujen, rasioiden ja pohtimien sekä varsinkin välppien ja seulojen, joiden kehä oli myös yleisimmin haapalautaa. Edellä on jo siellä täällä esitetty tietoja, jotka viittaavat haapalautaisten esineiden erikoisasemaan, ja tätä todistaa havainnollisesti se seikka, että niiden valmistajalla oli vanhastaan oma ammattinimensäkin »vakkuri». Tässä on vielä syytä mainita, että Manufaktuurijohtokunta tiedusteli 1857 erikoisesti välppien ja seulojen valmistusta ja sai vastauksia, jotka osoittavat niitä tehdyn vain melko harvoilla paikkakunnilla. Siellä täällä oli ammattipuseppii, joiden erikoisalana oli juuri haapalautaisten

esineiden valmistus aivan niin kuin edellä s. 292 mainitun Pernajan vanhan virolaisen.¹

Mutta sorvattuja tai haapalaudasta taivutettuja puuteoksia käytettiin kimpiastioihin ja vuoltuihin talouskaluihin verrattuna vähän; ja näiden myyntiä varten harjoitettua valmistusta rajoitti aivan ilmeisesti heikko kysyntä. Se ei johtunut tässä käsiteltynä ajanjaksona Suomessa siitä, että tällaista tavaraa ei olisi käytetty: sitä tarvittiin päivittäin aika paljon. Vika oli juuri siinä, mistä edellä puhuttiin: kimpiastioita ja yksinkertaisia talouskaluja oli helppo valmistaa lähes kaikkialla, ja ne tehtiinkin hyvin yleisesti omassa taloudessa. Edelleen tällaisen tavaran hinta ei voinut kohota korkeaksi, koska sen valmistusta oli helppo lisätä; jos puuastioiden hinnat pyrkivät nousemaan, niin tarjonnan lisääntyminen painoi ne pian entiselleen. Nähtävästi ostajilla oli lisäksi vakiintunut käsityksensä puuastioiden hinnoista; vaikka siis niiden saanti oli Helsingissä hankalaa, niistä ei sentään haluttu maksaa niin paljon, että astioiden valmistus olisi kaupungin lähipitäjissä lisääntynyt. Puuastioiden halpuuden takia niitä ei liioin yleensä kannattanut kuljettaa kauas. Kotikutoisen aivinaisen kankaan kynnärähinta on 1850-luvun markkinauutisissa 8—15 hopeakopeekkaa, puisen sangon 10—15 kopeekkaa, mutta jälkimmäinen on paljon painavampi ja muutenkin hankalampi kuljettaa kuin kangaskynnärä. Eikä pellavakankaitakaan kannattanut sentään kuljettaa maitse kovin pitkiä matkoja. Epäilemättä juuri kuljetuskustannukset tekivät puuastioiden myynnin mahdottomaksi, ellei kysyntää ollut lähellä tai elleivät jotkut poikkeukselliset tekijät auttaneet viemään niitä kauemmaksi.

Kun puuastioiden myynnin levinneisyyttä tarkastelee tässä esitettyjä tekijöitä ajatellen, sen riippuvuus niistä näkyy selvästi. Se perustui melkein kaikkialla lähiseudun yleensä vähäiseen kysyntään. Sisämaassa puuastioita tehtiin myytäväksi miltei poikkeuksetta vain jonkin kaupungin lähiympäristössä. Kaupunkiläiset olivat tietysti kaikkialla puuastioiden ja muiden puisten talouskalujen luonnollista ostajakuntaa, vaikka myös maaseudun säätyläiset ja toisinaan

¹ Mfjk:n tiedustelu; SS, vakantekijä, vakka, vakkuri.

talollisetkin ostivat niitä. Tällaiset myyntimahdollisuudet selittävät Suomen puuastiateollisuuden muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta, ja nämä poikkeukset olivat puolestaan kaikki tavallista parempien myyntimahdollisuuksien ansiota. Tervolassa nämä perustuivat ennen kaikkea lähiseudun runsaaseen kalastukseen, joka tarvitsi paljon lohiasiotoita, Kiimingissä siihen seikkaan, että lähellä oli pari niukkametsäistä pitäjää, ja ehkä sielläkin osaksi kalastukseen. Vakka-Suomella oli perinteellinen myyntialueensa ulkomailla, mutta sieltä myytiin puuastioita kotimaahankin kannattavuuden perustuessa suureksi osaksi vakkasuomalaisten erikoisen kehittyneeseen tekniikkaan ja työn pitkälle vietyyn rationalisointiin. Säkkijärven seudun puuastiat myytiin vaihdantataloudessa elävään Vanhaan Suomeen ja kaupunkeihin. Vielä on syytä huomauttaa, että vakkasuomalaisten ei tarvinnut kovin murehtia astioittensa kuljetuskustannuksia, koska heillä oli tärkeimmissä määräpaikoissa etuoikeuksia ja koska he veivät astioita puutavaran ohella, johon verrattuina ne olivat sentään suhteellisen kallista tavaraa. Säkkijärveläisillä oli puolestaan hyötyä siitä, että heidän ostajakuntansa oli tavallista liikkuvampaa väkeä, joka osti varmaan useinkin puuastioita rahdinajomatkoillaan. Ne kulkivat silloin muun kuorman mukana aiheuttamatta sanottavia kuljetuskustannuksia.

Ulkomailta tuoduilla puisilla astioilla ja muilla talousesineillä ei ollut Suomessa kovin paljon vaikutusta kotimaisten menekkiin. Venäläiset puuvadit ja -lusikat pystyivät itärajan lähellä kilpailemaan menestyksellisesti suomalaisten kanssa, ilmeisesti lähinnä korean pintakäsittelynsä ansiosta, mutta eivät sielläkään muut puuteokset, paitsi ehkä Raja-Karjalassa. Hollolan ylisen kihlakunnan kruununvouti ilmoitti 1857, että hänen alueelleen ostettiin välppiä ja seuloja siellä kierteleviltä taalalaisilta talonpojilta, jotka itse tekivät niitä. Kun taalalaiset välpän- ja seulantekijät sukeltavat esiin niinkin kaukana idässä ja sisämaassa kuin Kaakkois-Hämeessä, on ilmeistä, että heitä on liikkunut aika laajalti maassamme. Siihen katsoen on hyvin huomattava seikka, että välppiä ja seuloja on Suomen tullitilaston mukaan tuotu maahan vain hyvin pieniä määriä, mielivaltaisesti valittuina esimerkkivuosina 1800-luvun alkupuoliskolla miltei poikkeuksetta enintään toista sataa kappaletta kumpiakin.

Tämä tosiasia johtaa ajattelemaan, että taalalaiset eivät olekaan tuoneet välppiä ja seuloja omasta maastaan kuin poikkeuksellisesti, vaan ovat tehneet niitä Suomessa. Tähän tapaan taalalaiset kotiteollisuuden harjoittajat näet menettelivät aivan yleisesti, ja siihen Hollolan kruununvoudin lyhyt ilmoitus oikeastaan parhaiten viittaakin. Taalainmaan kotiteollisuus oli muuten siinä määrin paikallisesti erikoistunutta, että välpän- ja seulantekijöiden alkuperän voi sanoa paljon tarkemminkin: ensin mainitut olivat ilmeisesti Moran pitäjän Bonäsistä, seulantekijät taas Gagnefin pitäjästä.²

Muista raaka-aineista kuin puusta valmistettujen astioiden ja muiden talousvälineiden vaikutus oli tässä käsiteltynä ajanjaksona Suomessakin lisääntymässä, varsinkin kaupungeissa, ja on mahdollista, että se alkoi jo meilläkin tuntua joidenkin puuteosten kysynnässä. Tällaisesta ei ole kumminkaan nimenomaisia tietoja tuon ajan lähteissä. Varmaa on joka tapauksessa, että puisten talouskalujen syrjäytyminen ei ollut vielä alkanut meidän maassamme läheskään yhtä ratkaisevasti kuin vakkasuomalaisten vanhoissa vientimaissa Tanskassa ja Saksassa.

Ajokalujen valmistus

Länsi-Suomi

Ajoneuvojen valmistaminen oli Manufaktuurijohtokunnan 1857 saamien tietojen mukaan Länsi-Suomessa tasaisesti levinnyt taito, joka osattiin kaikilla paikkakunnilla niin hyvin kuin talonpojan tarpeet edellyttivät. Kruununvoudtien vastauksissa toistuu yksitoikkoisesti ilmoitus, että kärryjä, rekiä ja kärrynpyöriä tehtiin omiksi tarpeiksi, niitä ei sanottavasti myyty, mutta ei juuri ostettuakaan, ei ainakaan oman pitäjän ulkopuolelta. Näitä tietoja ei varmastikaan voi tulkita niin, että jokainen talonpoika olisi tehnyt itse kääsinsä ja kirkkorekensä; päinvastoin hyvinkin moni joutui

² Mfjk:n tiedustelu; Kauppatasecarviot 1815, 1820, 1825, 1830, 1835, 1840 ja 1845 (vuodesta 1830 lähtien välppiä ei esiinny tuontitilastossa lainkaan ja seulojakin vain kerran); *Levander* 1944 136, 153.

epäilemättä tilaamaan niin vaativat käsityöntuotteet lähellä asuvalta ammattimieheltä, puusepältä, tai kärryt ehkä pikemminkin sepältä. Kruununvoutien vastauksista voi päätellä, että ammattikäsitöläisetkin tekivät ajoneuvoja enimmäkseen muiden töittensä ohella, niiden valmistukseen erikoistumatta. Kaupunkien vaununtekijät olivat tietysti poikkeuksena. Siellä täällä maaseudullakin oli sentään miehiä, jotka perehdyttyään hyvin ajokalujen valmistukseen harjoittivat sitä joko ansiokoteollisuutena tai tästä vaivoin erottavana ammattikäsitöyönä.

Varsinais-Suomesta on hyvin niukasti tietoja ansiokoteollisuutena harjoitetusta ajokalujen valmistuksesta. A. G. Sacklinius kertoi 1785 Laitilasta, että muutamat pitäjän miehet olivat ryhtyneet valmistamaan kärrynpyöriä myytäväksi ja tekivät ainakin näön mukaan arvostellen yhtä hyvää työtä kuin kaupunkien mestarit.¹ Laitilan pyöräntekijät ovat voineet olla ammattikäsitöläisiä; huomattavammaksi ansiokoteollisuudeksi ajokalujen tai pyörien valmistus ei siellä ainakaan kehittynyt, koskapa siitä ei ole enää autonomian ajalta tietoja. Ainoa Varsinais-Suomen pitäjä, jossa ajokaluja on tehty myytäväksi pitkän aikaa ja ilmeisesti paljonkin, on Uskela. Siellä tehtiin jo 1800-luvun alkupuoliskolla leveitä ja kevyitä ajorekiä, jotka tunnettiin laajalti Uskelan-rekien nimellä. Niistä mainitaan tiettävästi ensi kerran 1838, jolloin Turun laskiaismarkkinoilla oli myytävänä hyvin tehtyjä, maalattuja ja raudoitettuja Uskelan rekiä, joiden kappalehinta oli 25 riksiä valtionvelkaseteleitä. Myös 1850-luvulta on mainintoja »Uskelan laitioden» myynnistä — 1857 ne maksoivat raudoitettuina Turun talvimarkkinoilla 8 hopearuplaa — ja 1873 Uskelan rekien mainittiin olevan hyvässä maineessa koko Suomessa.² Tämän enempää tietoja Uskelan selvästi varsin huomattavasta ajokaluteollisuudesta ei ole käytettävissä, eikä sen luonteesta siis voi sanoa mitään: jää aivan hämäräksi, oliko se koti-

¹ *Sacklinius* 1785 29.

² Mfjk:n tiedustelu; *Komiteanmietintö* 1873 7; Åbo Tidningar 1838:17; Sanomia Turusta 1857: 8; *Topelius* 1867. — Topelius käyttää tässä nimitystä »Uskelaslåde». »Aulangon pastorinvaali»-novellin myöhemmässä, »Talviiltain tarinoihin» sisältyvässä versiossa hän kuvaa Uskelan rekiä leveiksi ja kevyiksi.

teollisuutta vai ammattikäsiyötä. Kärriä ei Uskelasta tiittävästi myyty, vaan ainoastaan rekiä.

Uudenmaan länsiosan sisämaassa tehtiin myyntiä varten jonkin verran ajokalua, vähän Lohjan emäseurakunnassa mutta enemmän sen kappeleissa Nummella ja Pusulassa, niin kuin kruununvouti 1857 ilmoitti. Vihdistä kirjoitettiin 1845, että sikäläiset talollisetkin tekivät joskus ajoneuvoja myytäväksi. Tämä Länsi-Uudenmaan ajokaluteollisuus on nähtävästi ollut vähäistä, koska siitä on kovin vähän tietojakin, mutta tuotteiden myynti ei kuitenkaan rajoittunut kokonaan omalle paikkakunnalle. Tenholasta on näet 1860-luvulta maininta, jonka mukaan »paremmat ajokalut» ostettiin suomalaisilta, varmaan juuri edellä mainittujen pitäjien asukkailta.³ Uudenmaan keskiosasta myytiin ainakin Sipoosta ja Nurmijärveltä 1840-luvulta alkavien tietojen mukaan jonkin verran rekiä ja kärriä, piirilääkärin ilmoituksen mukaan Helsingin kaupunkiin.⁴ Idempää kertoi Pernajan kihlakunnan kruununvouti 1857, että hänen alueensa pitäjissä ostettiin rekiä, kärriä ja kärriäpyöriä muutamilta käsityöntekijöiltä (slöjdare), mutta ajoneuvojen tekeminen ei ollut täällä kehittynyt laajemmaksi kotiteollisuudeksi, eikä sen tuotteita viety toisille paikkakunnille. Kymenlaakson länsiosassa oli tapahtunut jonkinlaista erikoistumista ajokalujen ja nimenomaan pyörien valmistamiseen. Kymin pitäjässä oli vuodelta 1833 peräisin olevan tiedon mukaan tavattoman hyviä pyöräseppiä, samoita Vehkalahden Viialassa, joka on nykyään Sippolan pitäjää. Iitin nimismies ilmoitti 1857, että hänen pitäjässään oli kolme erikoisen taitavaa pyörientekijää, mutta lisäksi useita muitakin.⁵

Satakunnasta on hyvinkin vanha tieto rekiä valmistamisesta myytäväksi: Efraim Carenius kertoi 1759, että Huittisten pitäjässä oli edellisellä vuosikymmenellä myyty paljon rekiä markkinoille. Huonon kannattavuuden takia tämä käsityö oli kumminkin lope-

³ Mfjk:n tiedustelu; *Hipping* 1845 191; *Lindström JA* käsik. (HYK) 30.

⁴ UL kuvk 1856—60 ja 1861—65; Nurmijärven nimismiehen kert. 1848—50 (ULKA, Ea II: 126, akti 35/234); Helsingin piirin piirilääkärin kert. 1857.

⁵ Mfjk:n tiedustelu; v. *Knorring* 1833 90. — Kymin ja Sippolan pyörien ei ole tarvinnut olla maineessa kovin laajalla alueella, sillä F. P. v. Knorring, joka niistä kirjoitti, oli asunut hyvin lähellä, Haminassa.

tettu, eikä autonomian ajan alkupuoliskolta ole tietoja, että Huittisista olisi myyty ajokaluja.⁶ Sen sijaan kruununvoudit kertoivat 1857 ajoneuvoja ja kärrynpyöriä myytävän joistakin Karkun, Tyrvään, Mouhijärven, Hämeenkyrön, Ikaalisten ja Kankaanpään pitäjien osista. Kankaanpäästä on vähän perimätietoakin tästä asiasta: siellä kerrotaan syrjäisen Santaskylän miesten tehneen kärrynpyöriä myytäväksi jo ennen suuria nälkävuosia. Muuten näiden Satakunnan pitäjien ajokalujen valmistuksesta ei ole lähempiä tietoja, mutta kun siitä ei juuri puhuta muissa lähteissä, niin ajoneuvoja ei ole varmasti myyty huomattavampia määriä. Kirjoittipa Yrjö Koskinen 1852 päinvastoin Hämeenkyröstä, että sinne ostettiin lähes kaikki reet ja paljon pyöriä muualta. Ajokalujen valmistus oli ansiotyönä Ylä-Satakunnassa kaikesta päättäen samantapaista kuin Eurajoella, josta kruununvoudi kirjoitti 1857: »Harvat kätevät henkilöt harjoittavat ajokalujen ja kärrynpyörien valmistusta pitäjässä tapahtuvaa myyntiä varten».⁷

Suurimmassa osassa Hämettäkin ajokaluja tehtiin vain harvoin myyntiä varten. Vanhin tieto niiden ansiokotiteollisuutena tapahtuneesta valmistuksesta on täältäkin jo Ruotsin-ajalta: J. Fr. Bucht kertoi 1792, että Orimattilan Keiturin kylässä tehtiin »kaikenlaisia» rekiä ja myytiin monille seuduille.⁸ Autonomian ajan alkupuoliskolta on ajokalujen myynnistä tietoja vain muutamilta Etelä-Hämeen paikkakunnilta, joihin kohta palataan, sekä kaukaa pohjoisesta Saarijärveltä. Viimeksi mainitusta pitäjästä kirjoitettiin 1854 lehteen, että sieltä oli myyty ajokaluja »kaupunkeihin». On kumminkin varmaa, että Saarijärven ajokaluteollisuus oli melko vaatimatonta.⁹ Enemmän tietoja on kärrynpyörien myyntiä varten harjoitetusta valmistuksesta. Valkealasta kerrottiin 1856, että pyörät ostettiin enimmäkseen kätevimmiltä naapureilta tai niiden valmistuksen elinkeinokseen ottaneilta henkilöiltä. Hollolan alisesta kihlakunnasta ilmoitettiin seuraavana vuonna, että kärrynpyöriä tekivät ja myivät

⁶ *Carenius* 1759 51—52.

⁷ Mfjk:n tiedustelu; *Suonpää* 1940 29; *Koskinen Y* 1852 78.

⁸ *Bucht* 1792 27.

⁹ *Suometar* 1854: 22.

»harvat taidon oppineet henkilöt», ja jokseenkin samaa sanoi Sääksmäen ylisen kihlakunnan kruununvouti. Lounais-Hämeessä Humpilan Myllynkulman pyöriteollisuus alkoi perimätiedon mukaan jo 1800-luvun keskivaiheilla.¹⁰

Ne Etelä-Hämeen paikkakunnat, joiden ajokaluteollisuuteen edellä viitattiin, ovat Lammi, Hausjärvi ja Loppi sekä ennen kaikkea Hauho ja Tuulos. Lammin ja Lopen pitäjistä tätä asiaa valaisevia tietoja on vähän: vain kruununvouti mainitsi kertomuksissaan 1850- ja 1860-luvuilla niistä myytävän ajorekiä ja kärryjä. Hausjärvestä kruununvouti sanoi samaa 1857 Manufaktuurijohtokunnalle lähettämässään vastauksessa. Mikään ei viittaa siihen, että ajoneuvoja olisi myyty näistä pitäjistä runsaasti.¹¹

Sen sijaan Hauhon emäseurakunnasta ja sen alaisesta Tuuloksen kappelista myytiin tässä käsitellyn ajanjakson lopulla enemmän ajokaluja kuin mistään muualta eteläisestä Länsi-Suomesta. Niiden valmistus oli tosin näillä paikkakunnilla suuriin nälkävuosiin saakka suureksi osaksi ellei kokonaankin ammattikäsiä, mutta myöhemmin se kehittyi kotiteollisuudeksi ja oli sellaisena hyvin merkittävää. Näin ollen Hauhon ja Tuuloksen ajokalutyön varhaisemmistakin vaiheista on täysi syy esittää tässä yhteydessä ne tiedot, mitä on saatavissa. Varhaisin tämän seudun ajokaluteollisuutta valaiseva maininta on Hämeen läänin maaherran vuotta 1832 koskevassa kertomuksessa, jossa sanotaan rahvaan tekemiä ajokaluja myytävän joskus pieniä määriä Hämeenlinnassa ja muissa lähikaupungeissa.¹² Yksin tämän ilmoituksen nojalla ei tietenkään voi päätellä maaherran tarkoittaneen nimenomaan Hauhon ajokaluja. Pikemminkin siitä voi tehdä negatiivisen päätelmän, että ajokaluja ei tuolloin vielä valmistettu Hauhollakaan kovin suuria määriä, koska ne eivät olleet herättäneet läänin läheisessä pääkaupungissa tuon suurempaa huomiota. Toisesta lähteestä näkee, että Hauho oli kyllä jo 1830-luvun lopulla huomattava ajokalupitäjä. Turusta näet kerrottiin,

¹⁰ *Valkeala socken* 1856 27; Mfjk:n tiedustelu; *Matisto* 1937 50—54.

¹¹ Hollolan alisen kihlak. kruununvoudin kert. 1851—55 ja 1861—65, HMA; Mfjk:n tiedustelu.

¹² HL mhk 1832.

että siellä oli vuoden 1838 laskiaismarkkinoilla ollut myytävänä Hauholla tehtyjä, leveitä rekiä, jotka olivat lehti uutisen mukaan hyvin raudoitettuja, siististi lakattuja ja sisältä pehmustettuja. Niiden kappalehinta oli ollut 30 riksiä valtionvelkaseteleitä, siis vähän korkeampi kuin Uskelan kiitettyjen rekien samoilla markkinoilla.¹³ Nämä tiedot, jotka osoittavat rekien valmistuksen olleen jo 1838 Hauholla laadullisesti korkeatasoista, ja erikoisesti niiden myyminen niinkin kaukana kuin Turussa viittaavat vahvasti siihen, että maaherra tarkoitti jo 1832 lähinnä juuri Hauhon ajokaluteollisuutta.

Vasta 1850-luvulta lähtien Hauhon pitäjän ajokaluista on käytävissä suhteellisen paljon tietoja. Jo 1851 todettiin kaikennäköisten ja -väristen rekien tuotannon lisääntyvän Hämeessä vuosittain huomattavasti, niin että niitä oli runsaasti myytävänä Hämeenlinnan markkinoilla. Kauneimmat ja parasta makua osoittavat reet valmistettiin tämän havainnon tekijän mielestä Hauhon pitäjässä. Vuonna 1853 sanottiin Hämeenlinnan talvimarkkinoilla olleen ennen paljon kirkkorekiä myytävänä, ja kun niitä oli mainittuna vuonna ollut vähän, se johtui vain rekikelin puutteesta.¹⁴ Tähän tapaan kirjoitettiin sitten jatkuvasti: Hämeenlinnan markkinoilla oli vuodesta vuoteen runsaasti rekiä myytävänä, ja usein niiden mainittiin olleen Hauhon pitäjän miesten tekemiä. Vuonna 1855 sanottiin, ettei montakaan rekeä ollut tuotu muualta, ja 1861 suorastaan, että reet olivat kaikki hauholaisten tekemiä.¹⁵ Kärriksen valmistuksesta kertovat lehti uutiset alkavat vasta 1850-luvulla: 1854 kerrottiin Tuuloksesta myytävän kärriä ja 1856 sanottiin Hämeenlinnan syysmarkkinoilla olleen koko joukko muhkeita kääsejä Hauholta ja Tuuloksesta. Samantapainen uutinen oli lehdessä vuonna 1861, ja 1864 puhuttiin »aikoja sitten tunnetuista» Hauhon kääseistä.¹⁶ Varhaisempien lähteiden vaikenemisestä ei tässä kohden voi päätellä mitään; on jokseenkin ilmeistä, että Hau-

¹³ Åbo Tidningar 1838: 17.

¹⁴ Åbo Underrättelser 1851: 5; Suometar 1853: 3.

¹⁵ Suometar 1855: 21; Hämäläinen 1861: 2.

¹⁶ Suometar 1854: 22 ja 1856: 39; Hämäläinen 1861: 39 ja 1864: 39.

hon pitäjässä oli tehty kääsejäkin myytäväksi ainakin jo 1840-luvulla, jos ei ennemminkin.

Useimmissa lehtikirjoituksissa puhuttiin vain Hauhosta, mutta 1850-luvulta lähtien oli kysymys emäseurakunnan lisäksi myös Tuuloksen kappelissa tehdyistä ajoneuvoista. Varhaisin nimenomaan Tuulosta koskeva tieto on jo edellä mainittu kirjoitus vuodelta 1854. Siinä sanottiin kansan olevan Tuuloksessa taitavaa rekien ja kärryjen teossa ja että moniaat myivät näitä »usiampia» vuodessa. Seuraavana vuonna joku tuulokselainen kirjoitti lehteen Hauhon pitäjän rekien valmistuksesta ja sanoi liioittelevasti, että siellä oli talvisin »melkein joka huoneessa» reki tekeillä, millä hän tietysti tarkoitti lähinnä kotikappelinsa oloja. Kruununvoutikin mainitsi 1850-luvun alkupuoliskoa koskevassa kertomuksessaan nimenomaan myös Tuuloksen ajokaluista.¹⁷ Tarkempia tietoja ajoneuvojen valmistuspaikoista on kahdessakin 1861 julkaistussa lehti uutisessa, joista ilmenee, että Hämeenlinnaan tuodut reet ja kääsit olivat peräisin Portaan, Sotjalan ja Sappeen kylistä Hauholta sekä Teuron ja Syrjäntaan kylistä Tuuloksesta.¹⁸ Perimätieto, jota on 1920- ja 1930-luvuilla kerätty Tuuloksesta, ei ole enää voinut valaista paikkakunnalla ennen 1850-lukua harjoitettua ajokaluteollisuutta, mutta edellä esitetyt tiedot oikeuttavat päättelemään, että se oli alkanut Tuuloksessakin viimeistään 1840-luvulla. Tämä oli myös Tuuloksen ajokaluteollisuuden tutkijan Lauri Kauppilan käsitys.¹⁹ Hän osoitti ajokaluja tehdyn jo ennen suuria nälkävuosia myytäväksi Syrjäntaan lisäksi — Teuron ajokaluista Kauppilalle ei tiedetty kertoa — myös Pohjoisten kylässä, jossa asui muuan Tuuloksen vanhimpia ajokalujen tekijöitä Taavetti Sipilä (1821—67). Muita

¹⁷ Suometar 1854: 22 ja 1855: 21; Hollolan alisen kihlakunnan kruununvoutin kert. 1851—55, HMA. — *Kaukovallan* (1931 480) ilmoitus, että kuvernööri olisi maininnut vuoden 1840 tienoilla mm. Tuuloksen ajokaluteollisuudesta, perustunee erehdykseen, sillä kuvernöörin kertomuksista ei sellaista tietoa tapaa.

¹⁸ Hämäläinen 1861: 2 ja 38.

¹⁹ *Saarikivi* 1931; *Kauppila* 1943 7—13, 122. Saarikivi arveli Tuuloksen ajokaluteollisuuden alkaneen 70—80 vuotta aikaisemmin, siis lähinnä 1850-luvulla; sekін on perimätiedon varassa suoritetuksi varsin hyvä ajoitus.

jo tässä käsiteltyyn ajanjaksoon kuuluvia Tuuloksen ajokalumiehiä olivat ainakin Mikko Antinpoika eli Mäki-Mikko (1804—80) ja Hauholta tullut seppä Yrjö Hymander, jotka asuivat kumpikin Syrjäntakana, sekä Eerikki Eerikinpoika Marjanen eli Pyörrä-Eeri, etevä pyörien tekijä, joka eli 1826—1908 Pohjoisten kylässä. Pari ajokaluihin erikoistunutta maalaria antoi niille hyvin tärkeän viimeisen silauksen. Jonkin verran työnjakoa siis esiintyi, mutta sitä ei ollut kehitetty kovin pitkälle.²⁰

Kauppilan käsityksen mukaan ajokalujen tekijöitä oli Tuuloksessa ennen suuria nälkävuosia verrattain vähän, ja näin lienee todella ollutkin. Siihen edellä mainittuun kirjoitukseen, jossa kerrottiin Hauhon pitäjässä tehtävän rekiä melkein joka tuvassa, toinen kirjeenvaihtaja vastasi samana vuonna 1855 huomauttaen, että pitäjässä oli joitakuita »somialkareiden» tekijöitä, mutta että käsityötaito oli yleensä päinvastoin huono. Kauppila katsoo Tuuloksen ajokaluteollisuuden saaneen alkuaikoinaan voimakkaita vaikutteita Hauhon emäseurakunnasta. Hän pitää hauholaista vaikutusta jopa aivan ratkaisevana, lähinnä sen takia, että monet etevät ajokalujen valmistajat suorastaan muuttivat Tuulokseen Hauholta, kuten Kauppila osoittaa.²¹ Täytyy kuitenkin muistaa, että Hauhon seudun ajokaluteollisuudesta kerätty perimätieto ei juuri ulotu 1850-lukua varhaisempaan aikaan, ja kun muistakaan lähteistä ei ole riittävästi apua, on lopultakin mahdoton sanoa täysin varmasti, onko tämä teollisuus vanhempaa Hauhon emäseurakunnassa kuin Tuuloksessa. Sanomalehdistä saatu aineisto viittaa pikemminkin siihen, että ikäero ei ole ainakaan ollut kovin suuri.

Muutenkin Hauhon seudun ajokaluteollisuuden alkuperä on suuressa määrin hämärä. Lauri Kauppilan keräämät tiedot osoittavat, että Tuuloksen ajokalujen tekijät olivat ennen suuria nälkävuosia ainakin hyvin suureksi osaksi ammattikäsitöläisinä pidettäviä miehiä: puuseppiä, seppiä ja maalareita. Hauholta ei ole käytettävissä tätä asiaa valaisevia tietoja. Se seikka, että näiden paikkakuntien ajokaluteollisuuden tuotteet olivat jo hyvin varhain ko-

²⁰ *Kauppila* 1943 8—13; *Saarikivi* 1931.

²¹ *Suometar* 1855: 28; *Kauppila* 1943 8 ja passim.

meita ja muutenkin korkealaatuisia, viittaa joka tapauksessa mitä voimakkaimmin siihen, että tämä teollisuus nousi ammattikäsitön vankalta pohjalta. Arvattavaksi sen sijaan jää, alkoiko ajokalujen laajempi valmistus täällä siten, että jotkut maalaiskäsitöläiset rupesivat harjoittamaan sitä muiden töittensä ohella vain vähitellen siihen erikoistuen, vai muuttiko seudulle jostakin muualta ammattimies — lähinnä ehkä jossakin kaupungissa oppinsa saanut vaununtekijän kisälli — joka toi tarvittavan erikoistaidon mukanaan ja oli sitten esikuvana muille. Saattaisi ajatella, että Hauhon ja Tuuloksen ajokalujen valmistus juontuu tavalla tai toisella lähimmästä kaupungista Hämeenlinnasta, jossa maaherran 1832 lausuman todistuksen mukaan oli ennen tehty hyviä ajoneuvoja, vaikka ne täytyi hänen aikanaan hankkia muualta.²²

Hauhon ja Tuuloksen ajokalujen malleista saa suurten nälkävuosien takaiselta ajalta jonkin verran selkoa lehti uutisten ja perimätiedon nojalla. Rekiä oli tavallista leveää kirkkorekimallia, joka mainitaan jo 1838, mutta myös kevyempiä, vain yhden hengen ajettavia »pulkkarekiä». Niitä nimitettiin lehdissä myös »pukkireiksi». Rekien hinnat vaihtelivat kovasti mallien ja kai työn laadunkin mukaan: 1861 mainittiin Hauholta myydyin vain 9—12 hopearuplan hintaisiakin rekiä, mutta pulkkareen hinta vaihteli 1850-luvulla tavallisesti 15—20 ruplan välillä, ja parhaat reet, jotka olivat varmaan isoa mallia, maksoivat samoihin aikoihin jopa 26—30 ruplaa.²³ Ennen suuria nälkävuosia myydyt kärryt olivat kääsejä, joissa ei ollut jousia, vaan pitkittäiset nahkahihnat istuinta kannattamassa. Niitäkin oli erilaisia malleja, kahden hengen istuttavia »isoja kääsejä» ja yhden hengen (ja kuskin) ajettavia »lankkaareja», ja niiden hinnat vaihtelivat vuosilta 1856—64 olevien tietojen mukaan 38 ja 50 hopearuplan välillä.²⁴ Mitä tulee työn laatuun, siitä on kiittäviä lausuntoja edellä jo mainittujen lisäksi, mutta väliin Hauhon

²² HL mhk 1832.

²³ Suometar 1855: 10, 1856: 7, 1857: 3 ja 1858: 8; Hämäläinen 1861: 2; Kauppila 1943 46—48.

²⁴ Suometar 1856: 39; Hämäläinen 1861: 38 ja 1864: 39; Kauppila 1943 30—34; Saarikivi 1931.

pitäjän ajokalumiehiä kyllä moitittiinkin. Kiittäessään 1856 pitäjässä tehtyjä kääsejä »Suomettaren» kirjoittaja esitti kumminkin toivomuksen, että niiden malleja muutettaisiin kaupungeissa käytettyjen mukaisiksi. Samoin 1864 huomautettiin, että »monista loistavista messinkikiskoistansa» tunnettujen Hauhon ajoneuvojen malleja sietäisi uudistaa, niin että ne kelpaisivat herroillekin. Joskus muulloinkin muistutettiin, että Hauhon ja Tuuloksen ajokalut voisivat olla paremmankin näköisiä, joten tämän seudun ajokalujen tekijät eivät näytä pystyneen seuraamaan aikaansa niin joustavasti, kuin säätyläisiin kuuluvat ostajat olisivat vaatineet.²⁵ Vuonna 1861 esitettiin kahdessakin lehdessä vielä pahempia moitteita, jotka koskivat itse työn huolellisuutta. Hauholla ja Tuuloksessa sanottiin ruvetun tekemään viime aikoina entistä kehnompaa työtä sekä puusepäntyön tukevuuden että varsinkin raudoituksen vahingoksi. Toinen kirjoittaja, itse hauholainen, löi vielä kovemman löylyn pitäjäläisiään kasvattaakseen: rekimestareissa oli alkanut näinä aikoina näkyä »kehnonpuolisuutta ja petollisuuttakin», ja tästä ostajat olivat saaneet aiheen sanoa ivallisesti hauholaisen tekevän »kirkko-rekiä, jotka kestävät pyhättömän vuoden».²⁶ Tuotannon laajentuessa laadun ainakin tilapäinen aleneminen ei ole tietenkään odottamatonta.

Hauhon ja Tuuloksen ajokalujen tärkein myyntipaikka oli lukuisista markkinauutisista päättäen selvästi Hämeenlinna. Mutta vaikka Tampere oli huomattavasti kauempana, niin ainakin rekiä vietiin runsaasti myös sikäläisille laskiaismarkkinoille, kuten 1850-luvun tiedot osoittavat.²⁷ Ostajat olivat etupäässä Hämeenlinnan ja Tampereen kauppapiirien talollisia, hämäläisiä ja yläsatakuntalaisia. Yrjö Koskinen kirjoitti 1852, että hämeenkyröläiset ostivat lähes kaikki rekensä Tampereen markkinoilta, ja varmasti niistä oli ainakin suurin osa Hauhon seudulla tehtyjä.²⁸ Maan kaukaisempiin osiin Hauhon ja Tuuloksen ajoneuvoja ei tiedetä 1850-

²⁵ Suometar 1856: 39; Hämäläinen 1861: 2 ja 1864: 39.

²⁶ Hämäläinen 1861: 2; Suometar 1861: 9.

²⁷ Suometar 1855: 10, 1856: 7 ja 1858: 8.

²⁸ Koskinen Y 1852 78.

ja 1860-luvuilla viedyn. Nähtävästi 1830-luvulla tapahtunut rekiën vienti Turkuun oli vain kokeilun luontoista, tai sitten siitä voitiin luopua lähiseudun kysynnän lisääntyttä riittävästi.

Itä-Suomi

Ajokalujen valmistus oli maamme itäosassa yleensä jokseenkin samalla kannalla kuin Länsi-Suomessakin: niitä osattiin tehdä lähes kaikkialla omiksi tarpeiksi, kirkkorekiä ja kääsejäkin sen verran, mitä talonpoika käytti, mutta alalle erikoistuva mies saattoi silti toivoa saavansa tuotteensa kaupaksi jos teki riittävän hyvää ja ko-meaa työtä. Savosta ajokalujen myyntiä koskevia tietoja on tosin erittäin vähän. Mikkelin markkinoilla kerrottiin 1851 olleen maalattuja rekiä myytävänä saman verran kuin tavallisesti, mutta ei selitetty, mikä tuo tavallinen määrä oli, eikä liioin ilmoitettu, mistä päin Mikkeliin tuotiin rekiä.¹ Ainoat Savon paikkakunnat, joilta tiedetään varmasti myydyn vakinaisemmin ajokaluja ennen suuria nälkävuosia, ovat Rantasalmi ja Heinävesi. Näistä pitäjistä kruununvouti sanoi 1850-lukua koskevissa kertomuksissaan myytävän hyvin tehtyjä rekiä, jotka olivat »Karjalan reeksi» kutsuttua mallia. Myös Manufaktuurijohtokunnalle 1857 antamassaan vastauksessa kruununvouti kehui Heinäveden rekiä oikein hyviksi. Ainakin Rantasalmella ajoneuvojen valmistus jatkui ansiotyönä nälkävuosien ylikin. Kärrynpyöriä kruununvouti kertoi tuotavan lähipitäjistä Savonlinnaan ilmoittamatta tarkemmin, missä niitä tehtiin myytäväksi, mutta lähinnä tulee tietysti kysymykseen Rantasalmi, Savon monipuolisin kotiteollisuuspitäjä.²

Etelä-Karjalassa ajokalujen valmistus kehittyi ansiokotiteollisuudeksi useassakin pitäjässä. Näin tapahtui laajahkolla alueella Viipurin länsipuolella, mistä maaherra kertoi jo 1819 kärrynpyöriä myytävän sekä Kymin että Lappeen kihlakunnasta, vaikka sa-

¹ Suometar 1851: 14.

² ML kanslian KD 64/155, 1856 ja 64/145, 1861, SKMA; Mfjk:n tiedustelu; Vvtk KD 11/34, 1886 II f. 480 v.

noikin samalla niiden valmistajia olevan vain harvoja.³ Myöhemmältä ajalta on tarkempia tietoja, vaikka suuriin nälkävuosiin asti kyllä aika niukasti. Vuonna 1854 mainittiin, että Viipurin talvimarkkinoilla oli ollut myytävänä kaikkein eniten »koriniekka-rekiä» ja puuastioita Säkkijärveltä ja Virolahdelta. Kun jälkimmäisestä pitäjästä ei muuten ole tietoja puuastioiden myynnistä, voi päätellä, että nimenomaan lehtiutisen kirjoittajan mainitsemat ajoreet olivat osaksi Virolahdella tehtyjä. Tämän pitäjän myöhemmin sangen huomattavan ajokaluteollisuuden synty on siis ajoitettava viimeistäänkin 1850-luvun alkuvuosiin.⁴ Ajoneuvoja tehtiin kyllä myyntiä varten myös Säkkijärvellä, sillä Lappeenrannan talvimarkkinoilla 1852 myytyjen lukuisien rekien, kärrynpyörien ja nelipyöräisten kärryjen yhtenä valmistuspaikkana mainittiin tämä pitäjä, ja myöhemminkin siellä on tehty paljon ajokaluja sekä emäseurakunnan että Ylämaan puolella.⁵

Lappeen kihlakunnan puolella jotkut luumäkeläiset tekivät jo vuoteen 1828 mennessä myytäväksi rekiä ja kärrynpyöriä, mutta seuraavilta vuosikymmeniltä Luumäeltä ei ole säilynyt tietoja tällaisesta. Ajokaluteollisuutta oli myös Lemillä, eikä se varmasti ollut siellä uutuus vuonna 1839, jolloin Suomen Pietarissa toimiva kauppa-asiamies tapasi Valkeasaaren tulliasemalla muutamia lemiläisiä talonpoikia viemässä itse tekemiään rekiä Pietariin myytäväksi. Ajoneuvojen valmistus jatkui Lemillä ainakin 1850-luvulle, koskapa niitä oli tässäkin pitäjässä 1852 Lappeenrannassa myytävänä. Samalla kertaa siellä oli kaupan myös vähän Lappeen pitäjässä tehtyjä ajokaluja. Lappeen ajoneuvojen myynnistä ei ole löytynyt muita tietoja.⁶

Edellä kerrotusta on jo selvinnyt, että Kymin ja Lappeen kihlakuntien itäosissa tehtyjä ajokaluja myytiin pääasiallisesti Viipurin ja Lappeenrannan markkinoilla. Ensin mainitun kaupungin talvi-

³ ViL mhk 1819.

⁴ Suometar 1854: 6; *Komiteanmietintö* 1873 11; Vvtk KD 11/34, 1886 II ff. 345, 347—350.

⁵ Suometar 1852: 12; *Kuoppamäki* 1908 129; *Seppä* 1952 380.

⁶ *Stråblman* käsik. 1828 (KM) 9; VSV akti 2, 1840, kauppa-asiamiehen kirje ministerivaltiosihteerille 11. 1. 1840; Suometar 1852: 12.

markkinoilla sanottiin olleen jo 1845—46 myytävänä paljon rekiä, ja kun on varmaa, että niitä ei vielä silloin tuotu Valkjärveltä ainaakaan paljon, on helppo päätellä, että reet olivat peräisin tässä puheena olleista Kymin ja Lappeen kihlakuntien pitäjistä. Vielä 1850-luvulla ajokaluja myytiin tältä Virolahden ja Lemin väliseltä alueelta lehtiutuisista päättäen aika paljon. Lappeenrantalainen kirjoittaja ihmetteli 1852 myös markkinoilla olleiden ajokalujen halpuutta.⁷

Karjalan kannakselta myytiin tässä käsiteltynä ajanjaksona ajokaluja tiettävästi kahdesta pitäjästä. Toinen niistä, Räisälä, mainittiin vain kerran ajokalujensa ansiosta kruununvoudin ilmoittaessa 1857, että sieltä myytiin vähän rekiä ja kärryjä, mutta nähtävästi niiden myyntiä varten harjoitettu valmistus oli silti säännöllistä, koskapa Räisälästä tiedetään myydyn ajoneuvoja vielä 1880-luvullakin.⁸ Jonkin matkaa etelämpänä oli toinen pitäjä, Valkjärvi, joka kehittyi autonomian ajan alkupuoliskolla erittäin huomattavaksi ajokalujen valmistusseuduksi. Valkjärven ajokaluteollisuuden historian parhaan tuntijan Eero Railimon mukaan se sai alkunsa vuoden 1830 vaiheilla. Sysäyksenä entistä runsaampaan ajoneuvojen valmistukseen oli perimätiedon mukaan muutamien Nurmijärven kylän miesten Valkjärven kirkkoa rakentaessaan 1824—26 oppima kehittyneempi puun käsittelyn tekniikka, ennen kaikkea höylän käyttö. Miehet, joista mainitaan erikoisesti Tuomas Aataminpoika Ryyppö (1782—1852), innostuivat tästä puusepäntöihin ja alkoivat pian tehdä myös entistä siistimpiä rekiä. Nämä alkoivat pian saada menekkiä Pietarissa, jossa oli jo aikaisemmin joskus ostettu valkjärveläisten työrekiä heidän kuljettaessaan maantuotteita valtakunnan pääkaupunkiin. Kun nurmijärveläisten rekien laatu parani, venäläiset rupesivat kehottelemaan heitä tuomaan niitä Pietariin varta vasten myytäväksi, ja täten rekien valmistus kehittyi 1830-luvulla vähitellen vakinaiseksi ansiotyöksi.⁹

⁷ Kanava 1845: 6 ja 1846: 6; Suometar 1852: 12.

⁸ Mfjk:n tiedustelu; Vvtk KD 11/34, 1886 II ff. 395, 420.

⁹ *Railimo* käsik. (yksit.) 1933 12—19; *Kuoppamäki* 1908 41. Myös Kuoppamäki sanoo ajokaluteollisuuden alkaneen Nurmijärven kylässä, mutta ajoittaa sen alun liian myöhäiseksi. — Railimon käsikirjoituksen tietoja on paljon käytetty *Valkjärvi* kirjassa (318 seurr.).

Valkjärvellä on muistettu, että ajokaluteollisuuden alku oli hyvin hankalaa. Työkalut olivat kehnot ja alkeelliset, laudatkin piti veistää kirveellä pyöreästä puusta, kun ei ollut käsisahoja eikä lähellä ollut vesisahojakaan. Päreän valossa ei liioin ollut helppo tehdä tarkkaa ja siistiä työtä.¹⁰ Ajokalujen mallit olivat aluksi hyvin karkeat. Suomen Pietarissa toimiva kauppa-asiamieskin totesi 1839, että Suomesta sinne tuodut reet olivat mitä yksinkertaisinta maa-miehen työtä. Railimon mukaan valkjärveläinen ajoreki kehittyi tavallisesta työreestä, johon oli pantu maidon kuljetuksen takia laidat. Myös kärryt, joita Valkjärveltä alettiin myydä viimeistään 1840-luvulla, Lauri Kuoppamäen mukaan Pietarin kauppiaiden kehotuksesta, olivat aluksi hyvin yksinkertaisia. Mutta ajokalujen valmistajat ottivat opikseen kaiken, mitä näkivät ja kuulivat, hankkivat parempia työkaluja ja raaka-aineita, opettelivat uusia työmenetelmiä ja uudistivat mallejaan, ja tuloksena oli, että tuotteiden laatu parani nopeasti, mikä johti myös menekin lisääntymiseen. Kuoppamäen keräämä perimätieto sisältää merkittävän yksityiskohdan: valkjärveläiset myivät alusta pitäen ajorekensä maalattuina käyttäen aluksi punamultaväriä, myöhemmin pellavaöljyyn sekoitettuja ostovärejä. Ajoneuvojen myynnissä ulkonäkö on näet hyvin tärkeä, ja ilmeisesti valkjärveläiset onnistuivat maalauksessakin noudattelemaan ostajien makua.¹¹

Valkjärven ajokaluteollisuuden keskuspaikkana oli Nurmijärven kylä, jossa kärryjenkin valmistukseen ensin ryhdyttiin. Siellä oli useita sukuja, joiden jäsenet harjoittivat polvesta polveen tätä kotiteollisuutta. Jo edellä mainitun Tuomas Ryyppön lisäksi vanhimpia ajokalujen tekijöitä ja niiden valmistamisessa kunnostautuneiden sukujen kantaisiä olivat lautamies Juho Antinpoika Koironen (1790—1868), Heikki Mikonpoika Ratas (1792—1854) ja Matti Matinpoika Äikäs (1805—78). Nurmijärveltä ajokaluteollisuus levisi pian muutamiin muihin kyliin, ennen kaikkea Uosukkalaan ja Vaalimoon.

¹⁰ *Railimo* käsik. 1933 47.

¹¹ *Railimo* käsik. 1933 18—20, 52—53; *Kuoppämäki* 1908 40—42; *Valkjärvi* 1953 319; VSV akti 40, 1839 (kauppa-asiamiehen kirje Venäjän valtionvarainministerille 8. 5. 1839).

Kruununvouti kirjoitti 1857, että Valkjärveltä myytiin ajokaluja jo kuudesta isohkosta kylästä. J. M. Saleniuksen 1870 antamista tiedoista voi päätellä, että näihin kuuluivat edellä mainittujen lisäksi Rampala sekä jokin myöhemmän Vuokselan kylä.¹² Ajokalujen valmistus oli Valkjärvellä tyypillistä kotiteollisuutta, talollisten sivuelinkeino. Työnjakoa täällä sanotaan syntyneen vasta 1800-luvun lopulla: siihen asti ajoneuvojen valmistajat tekivät itse sekä puusepäntyön että raudoituksen, jopa maalasivatkin ajoneuvot vierasta apua käyttämättä.¹³

Valkjärven ajokaluja myytiin perimätiedon mukaan alkuaikoina yksinomaan tai ainakin pääasiallisesti Pietariin. Sinne oli matkaa noin 80 km, minkä kulkemiseen yhteen suuntaan kului puolitoista päivää. Etevän ajokalujen tekijän, lautamies Juho Koirasen 1856 antamien tietojen mukaan Valkjärveltä vietiin rekiä Pietariin kaiken talvea 2—3 kertaa viikossa, joten niiden myynti ei siis ainakaan tuolloin keskittynyt erikoisiin määräaikoihin. Pietarissa ajokalut myytiin alkuaikoina etupäässä suoraan ostajille torilla, jota valkjärveläiset nimittivät »Konnun latsiksi», mutta myöhemmin ne myytiin paljolti välittäjille. Tämän myyntitavassa tapahtuneen kehityksen alkua ja edistymistä ei käytettävissä olevien tietojen nojalla voi lähemmin ajoittaa. Juho Koiranen ei 1856 maininnut välittäjistä mitään, mutta tämän ei voi katsoa todistavan, että heitä ei olisi ollut jo silloinkin. Ajokalujen kysynnän sanotaan olleen Pietarissa erittäin hyvä, ja kun monien ostajien asiantuntemus oli samalla melko heikko, niin ajoneuvot menivät kaupaksi, vaikka ne eivät olisi olleet erikoisen hyviäkään, eikä jälkipuheita kuulunut. Tämä totutti tietysti joitakin ajokalujen tekijöitä huolimattomaan työhön.¹⁴

Pietariin suuntautuneesta ajokalujen viennistä saa tietoja Suomen

¹² *Railimo* käsik. 1933 passim; *Kuoppamäki* 1908 41—42; *Salenius* 1870 56; Mfjk:n tiedustelu.

¹³ *Railimo* käsik. 1933 passim; *Valkjärvi* 1953 321.

¹⁴ *Railimo* käsik. 1933 83—87; *Kuoppamäki* 1908 41—42; Sanan-Lennätin 1856: 19; Mfjk:n tiedustelu. Sanan-Lennättimen kirjoituksen lähettäjäksi on merkitty J. K-n Valkjärveltä, ja sisällöstä käy ilmi, että kirjoittaja oli talonpoika ja ajokalujen tekijä; näin ollen voi pitää varmana, että hän oli juuri valistunut ja tarmokas lautamies Juho Koiranen (vrt. *Valkjärvi* 1953 56—57, 322—323).

kauppa-asiamiehen selonteosta. Vaikka nämä tullitilastoon perustuvat tiedot eivät ole täydellisiä, on syytä esittää tilasto rekien viennistä vuosina 1835—65.

Rekien vienti maitse Suomesta Pietariin 1835—65¹⁵

Vuosi	Työrekiä	Ajorekiä	Vuosi	Työrekiä	Ajorekiä
1835	—	11	1852	1 804	297
1836	—	67	1853	2 543	—
1837	—	12	1854	—	—
1838	—	70	1855	2 833	259
1839	—	495	1856	1 983	290
1840	69	337	1857	2 173	150
1841-43	·	·	1858	2 148	396
1844	827	—	1859	2 857	462
1845	655	—	1860	3 025	707
1846	1 235	—	1861	3 370	890
1847	749	—	1862	2 776	1 827
1848		1 938	1863	2 688	362
1849		2 227	1864	4 873	763
1850	2 215	455	1865	3 707	382
1851	—	370			

Taulukon luvut ovat osaksi tulkinnanvaraisia: vuosilta 1835—39 ja 1844—47 on mahdoton tietää, jätettiinkö toinen rekilaji yksinkertaisesti merkitsemättä tilastoon vai vietiinkö siihenkin kuuluvat reet tilastossa mainitun nimikkeen tilille. Kun vielä todetaan, että työrekiä ei merkitty vuoden 1851 tilastoon eikä kumpaakaan lajia vuoden 1854 tilastoon, on selvää, että lukujen luotettavuus ei ole suinkaan ensiluokkainen. Ne ovat, niin kuin tullitilastojen luvut yleensäkin, lähinnä vähimmäismääriä. Silti niistä näkee suurin piirtein rekien viennin kehityksen sekä työ- ja ajorekien suhteen. Ajorekien vienti Suomesta Pietariin alkoi viimeistään 1835, jota varhaisempiin vuosiin lähdesarja ei ulotu, kun taas työrekiä varhaisin varma vientivuosi on 1840. Kauppa-asiamiehen 1839 antama tieto, jonka mukaan suomalaisten tekemät reet olivat muutamia vuosia

¹⁵ Pietarin kauppa-asiamiehen kertomukset, VA.

aikaisemmin tulleet käytäntöön Pietarissa ja sen lähistöllä, mistä lähtien Suomen talonpojat olivat ryhtyneet valmistamaan niitä yhä enemmän ja tuomaan Pietariin, osoittaa yhdessä tullitilaston ja perimätiedon kanssa, että suomalaisten rekien vienti valtakunnan pääkaupunkiin on alkanut 1830-luvun alkupuoliskolla.¹⁶ Tämä vienti lisääntyi kovasti 1840-luvulla ja myös kahdella seuraavalla vuosikymmenellä se oli pääasiallisesti noususuunnassa. Työreet olivat ainakin 1840-luvun keskivaiheilta alkaen koko ajan pääartikkelina, mikäli tullitilasto on tässä suhteessa edes suurin piirtein luotettava.

Mitä tulee kärryihin, niin lukuun ottamatta 1853 annettua tietoa, jonka mukaan Suomesta oli viety Pietariin 10 kappaletta nelipyöräisiä kärryjä, niistä ei puhuttu kauppa-asiamiehen raporteissa mitään ennen vuotta 1861. Silloin kärryjä ilmoitettiin viedyn Suomesta Pietariin 509 kappaletta, vuonna 1863 196, vuonna 1864 340 ja 1865 taas 126 kappaletta. On jokseenkin ilmeistä, että näin huomattava kärryjen vienti ei voinut alkaa ikään kuin tyhjästä, joten täytyy päätellä aikaisemman kärryjen viennin jääneen vain merkitsemättä tullitilastoihin, kuten toisinaan oli rekienkin laita. Tätä päätelmää vahvistaa lautamies Koirasen 1856 antama tieto, jonka mukaan Valkjärvellä tehtiin kesäisin »rospuskiksi» nimitettyjä nelipyöräisiä työkärryjä ja myytiin samalla tavalla kuin talvisin rekiä. Kun Koiraan ei puhunut muista rekien myyntipaikoista kuin Pietarista, on luonnollista olettaa hänen tarkoittaneen, että kärryjäkin myytiin tähän kaupunkiin, vaikka hän ei sitä nimenomaan sanonutkaan. Perimätiedonkin mukaan myös Valkjärven kärryjen varhaisin myyntipaikka oli Pietari. Tämä viittaa siihen, että niitä on viety sinne vähän jo 1840-luvullakin, jolloin Valkjärven kärryteollisuuden mainitaan alkaneen. Kun kärryjen tullitonta vientiä Suomesta Venäjälle helpotettiin 1847, se oli ilmeisesti tuohon aikaan lisääntymässä, mutta on tietysti mahdollista, että kärryjä on viety silloin muualtakin kuin Valkjärveltä.¹⁷

¹⁶ VSV akti 40, 1839 (kauppa-asiamiehen kirje Venäjän valtionvarainministerille 8. 5. 1839).

¹⁷ Pietarin kauppa-asiamiehen kertomukset, VA; *Valkjärvi* 1953 330—331; *Kuoppamäki* 1908 41—42; Sanan-Lennätin 1856: 19; *Harmaja* 1920 717.

Valkjärven ajokaluteollisuutta käsitellessä on muistettava, että kaikkia Suomesta Pietariin vietyjä ajokaluja ei voi ilman muuta pitää valkjärveläisinä. Onhan edellä esitetty varma tieto siitä, että rekiä vietiin tai ainakin yritettiin viedä Pietariin Lemiltä asti, kuten tapahtui vuonna 1839.¹⁸ Ei ole kuitenkaan syytä luulla, että muualta kuin Valkjärveltä tapahtuneella ajokalujen viennillä olisi ollut mainittavaa merkitystä. Tämän voi päätellä jo siitä, että valkjärveläiset kilpailivat ennen pitkää Viipurin markkinoillakin menestyksellisesti tämän kaupungin länsipuolella asuvien ajokalujen valmistajien kanssa, niin kuin kohta osoitetaan. Pietarissa valkjärveläiset olivat jo lyhyemmän matkan takia paljon edullisemmassa asemassa kuin säkkijärveläiset tai lemiläiset.

Suomessa tehtyjen rekiä Pietariin haittasi alkuaikoina määräys, jonka mukaan rajalla piti esittää läänin kuvernöörin allekirjoittama todistus rekiä alkuperästä. Pietarissa toimivan kauppasiamiehen mainitsevat lemiläiset talonpojat olivat joutuneet vuonna 1839 juuri tästä syystä vaikeuksiin Venäjän rajatullin kieltäytyessä hyväksymästä heidän alkuperätodistuksiaan, joita ei ollut allekirjoittanut kuvernööri, vaan Lappeen kihlakunnan kruununvouti. Kauppa-asiamies kertoi samassa yhteydessä talonpoikien tuoneen useinkin rekiä ilman asianmukaisia todistuksia, mistä oli aiheutunut jopa takavarikoiteja. Kun todistuksen hankkiminen kuvernööriltä oli kovin hankalaa — olisihan valkjärveläisten pitänyt sen takia mennä Pietariin Viipurin kautta — kauppa-asiamies anoi 1839 Venäjän valtionvarainministeriltä kreivi Kankrinilta, että talonpoikien tekemistä reistä lakattaisiin vaatimasta alkuperätodistuksia. Kankrin suostuikin tähän: kauppa-asetusta oli tulkittava siten, että suomalaiset talonpojat saivat viedä rekiään Pietariin tullitta ja todistuksitta. Samanlainen oikeus rahvaan miesten valmistamien kärjien vientiin Suomesta Venäjälle suotiin 1847.¹⁹

Suomesta maateitse Pietariin vietyjen ajoneuvojen arvo oli vuosina 1856—65 kauppa-asiamiehen hankkimien tietojen mukaan yh-

¹⁸ VSV akti 2, 1840 (kauppa-asiamiehen kirje ministerivaltiosihteerille 11. 1. 1840).

¹⁹ VSV akti 40, 1839; *Harmaja* 1920 717.

teensä 135 709 hopearuplaa eli keskimäärin 13 571 ruplaa vuodessa.²⁰ Tämä summa, jota on pidettävä vähimmäismääränä, on huomattavan suuri. Sitä voi verrata vaikkapa Vakka-Suomen puuastioista ja muista sellaisista 1830-luvulla saatuihin vientituloihin, joiden vuotuinen keskimäärä on edellä (s. 287) laskettu 45 941 seteliruplaksi. Tämä vastasi vuoden 1839 rahanuudistuksessa käytetyn kurssin mukaan 13 126 hopearuplaa, siis suunnilleen sitä summaa, joka 1856—65 saatiin vuosittain Pietariin viedyistä ajokaluista.

Perimätiedon mukaan Valkjärven ajokaluja myytiin ennen 1860-lukua vain vähän tai ei lainkaan Suomen puolelle.²¹ Tämä ei ole kuitenkaan aivan tarkkaa totuutta: aikaraja pitäisi siirtää ainakin vuosikymmenen verran varhaisemmaksi. Jo 1855 kerrottiin näet lehtikirjoituksessa, että Viipurin syysmarkkinoilla oli ollut myytävänä suurehko määrä Valkjärveltä tuotuja nelipyöräisiä kärryjä, lujia, rakenteeltaan tarkoituksenmukaisia ja komeita, 20—25 hopearuplan kappalehintaan. Edellä oli juuri päästy sanomasta, että käsitöitä oli Suomessa heikosti saatavissa, ja sitten esitettiin ihmeenä nämä Valkjärven kärryt, joten vaikuttaa siltä, että niidenkin esiintyminen Viipurissa oli verrattain uusi ilmiö. On syytä kiinnittää erikoista huomiota Valkjärven kärryjen laadusta annettuun, suorastaan ylistävään lausuntoon, sillä se tukee vahvasti perimätietoa, jonka mukaan niitä tehtiin myyntiä varten ainakin 1840-luvulta alkaen; onhan näet selvää, ettei kärryjenkään valmistuksessa voitu saavuttaa mestaruutta parissa vuodessa. Kannattaa myös palauttaa mieleen Hauhon kääsien samanaikaiset hinnat, jotka vaihtelivat 38 ja 50 hopearuplan välillä. Valkjärven talonpoikien tekemät rat-

²⁰ Pietarin kauppa-asiamiehen kertomukset, VA. Työrekien kappalehinta on tilastossa arvioitu tavallisesti 2—4 hopearuplaksi, ajorekien taas 3—6 ruplaksi. Arviot ja niihin perustuvat laskelmat ovat tietysti ylimalkaisia, mutta tulokset eivät voi olla ainakaan liian suuria; ajorekien hinta arvioitiin pikeminkin oudoksuttavan alhaiseksi. Kärryjen hintaa koskevat arviot vaihtelevat epäilyttävästi, mutta niitä vietiin tilaston mukaan siksi vähän, ettei tämä vaikuta laskelmiin kovinkaan paljon. Vuonna 1864 tilastoon merkitty Pietariin vietyjen kärryjen arvo on kuitenkin niin silmännähtävästi mahdoton, että se on jätetty kokonaan laskuista.

²¹ *Railimo* käsik. (yksit.) 1933 83—87.

taat kuuluivat nähtävästi paljon halvempaan hintaluokkaan kuin Hauhon ja Tuuloksen ammattimiesten ajoneuvot, mutta lajissaan ne saattoivat olla hyvää tekoa.²² Valkjärveläisten kärryt menivätkin Viipurissa hyvin kaupaksi siitä päätellen, että ne olivat jo 1850-luvun lopulla vakinaista kauppatavaraa tämän kaupungin markkinoilla. Vuoden 1860 syysmarkkinoilla kerrottiin olleen paljon valkjärveläisten tekemiä »kärryn koriloita ja pyöriä», ja toinen lehti huomautti nimenomaan niitä olleen paljon »niinkuin tavallisesti».²³ Valkjärven rekien tuomisesta Viipuriin ei ole tietoja suurten nälkävuosien takaiselta ajalta, mutta tämän ei voi katsoa todistavan mitään.

Valkjärven ajokaluteollisuuden syntyä edistäneinä syinä on pidetty pitäjän maaperän karuutta ja lahjoitusmaaolojen epävarmuutta, joka hidastutti maanviljelyksen kehitystä. Valkjärveläiset näet pelkäsivät, että maanviljelyksen kohentaminen saisi lahjoitusmaan omistajan korottamaan veroja, niin että kaikki hyöty hupenisi niihin. Rahdinajo puolestaan, josta valkjärveläisetkin saivat suuren osan rahatuloistaan, ei ollut suinkaan ihanteellinen elinkeino: runsas matkanteko miellytti vain harvoja.²⁴ Tällaisten tekijöiden aiheuttama muunlaisten sivutulojen tarve olikin epäilemättä Valkjärven ajokaluteollisuuden perusedellytyksenä. Mutta se, että ajoneuvoja ruvettiin tekemään myyntiä varten juuri Valkjärven Nurmijärvellä eikä jossakin muussa suurin piirtein samanlaisessa Kannaksen kylässä, johtui luultavasti suuressa määrin jonkun yksityisen Nurmijärven kylän miehen oivalluksesta, olipa hän sitten Tuomas Ryyppö tai joku toinen. Ajokaluteollisuuden laajentuminen taas ei perustunut tässä tapauksessa erikoisen hyvään raaka-aineen saantiin eikä ainakaan aluksi aivan poikkeukselliseen työtaitoonkaan — vaikka valkjärveläiset harjaantuivatkin tietysti nopeasti uuteen ansiotyöhönsä — vaan siihen seikkaan, että sopivan lähellä sijaitsevassa suurkaupungissa avautui tuotteille mainio menekki. Ainakin 1850-luvulla valkjärveläiset saivat, tietysti jo siihen aikaan korkealle ke-

²² Wiborg 1855: 76. Kirjoituksessa puhutaan Valkealasta, mutta erhdys korjataan numerossa 77.

²³ Suometar 1860: 41; Otava 1860: 13.

²⁴ *Railimo* käsik. 1933 6—11; *Kuoppamäki* 1908 40—41.

hittyneen taitonsa ansiosta, ajokaluja kaupaksi myös Suomen puolelle, jossa heillä taas oli melko lyhyt ajomatka Karjalan tärkeimpään markkinapaikkaan Viipuriin. Siellähän lähiseudun ajokaluilla oli ollut menekkiä jo edellisillä vuosikymmenillä. Se johtui ensinnäkin runsaan rahdinajon aiheuttamasta tavallista suuremmasta ajokalujen tarpeesta ja toiseksi eteläkarjalaisten suhteellisen hyvästä rahan-saannista, joka johti heidät pitkälle vaihdantatalouteen, kuten aikai-
semmin on jo monesti todettu. Eräässä lehtikirjoituksessa soimattiin 1855 Viipurin pitäjän talonpoikia siitä, että he hankkivat rekensä suureksi osaksi ostamalla, ja Viipurin markkinoilla myytiin 1850-luvulla todella ajorekien lisäksi runsaasti työrekiäkin. Eteläisestä Länsi-Suomesta ei ole käsitellyltä ajalta lainkaan tietoja työrekien ostamisesta.²⁵

Ajokalujen valmistaminen oli 1800-luvun keskivaiheilla muutamissa Valkjärven kylissä, etenkin Nurmijärvellä, mitä tärkein elinkeino. Sen riittää osoittamaan jo valkjärveläisten ajokalujen runsas vienti rajan taakse, josta on edellä esitetty numerotietoja. Suomessa tehtyjen ajokalujen viennin tuottamista ruplista tuskin enempää kuin muutama prosentti tuli muiden ajokaluja myyvien pitäjien kuin Valkjärven osaksi. Ja kun valkjärveläiset toisaalta myivät jo 1850-luvulla ajokaluja kotimaahankin, heidän tosiasiallinen ansionsa niiden valmistuksesta oli 1800-luvun keskivaiheilla vuosittain varmaan melkoisesti suurempi kuin maasta vietyjen ajokalujen (luultavasti pahoin liian pieneksi laskettu) arvo. Ei ole siis syytä epäillä Eero Railimon keräämää perimätietoa, joka pitää tämän kotiteollisuuden vaikutusta Valkjärven ajokalukyliä elämään jo alkuvaiheissa suurena ja pääasiallisesti hyvin myönteisenä. Savupirtit alkoivat pian hävitä näistä kylistä ja vaihtua uunituviksi, ulkorakennukset uudistettiin, ravinto, vaatetus ja mieliala paranivat. Vain harva mies lähti enää Nurmijärven kylästä muualle ansioita hakemaan. Toisaalta muisteltiin maanviljelyksen kärsineen, kun ajokalujen tekemiseltä ei tahtonut jäädä siihen aikaa, ja lisäksi tiheiden kaupunkimatkojen arveltiin lisänneen juoppoutta.²⁶ Voi kuitenkin kysyä, aiheuttiko

²⁵ Suometar 1855: 13; Wiborg 1855: 11 ja 1857: 10.

²⁶ Railimo käsik. 1933 93—96.

ajokaluteollisuus tällaisia epäkohtia läheskään niin pahoin kuin Kannaksen elämänmenoon yleisesti kuulunut rahdinajo; ja kauppamatkoja Pietariin tehtiin monen muunkin artikkelin kuin omatekoisten ajokalujen takia. Ajokaluteollisuuden vaikutusta piti hyvänä myös sitä itse harjoittanut lautamies Juho Koironen kirjoittaessaan siitä vuonna 1856, vaikka hänen sanoissaan olikin talonpojan varovaisuutta: »... ja onkin siitä ollut suuri hyöty Pitäjällemme. Vaikka on herrat veroakin lisänneet, niin on kuitenkin totuttu rahojakin sikälis pyytämään ett'emme tunne puutosta enemmän kuin ennenkään».²⁷

Pohjois-Karjalassa vanha Liperin emäseurakunta kehittyi autonomian ajan alkupuoliskolla huomattavaksi ajokalujen valmistusseuduksi. Niiden tekeminen ansiotyönä alkoi siellä aikaisintaan 1830-luvun jälkipuoliskolla, mikäli voi luottaa 1854 julkaistuun lehtikirjoitukseen: sen mukaan Liperissä ei vielä parikymmentä vuotta aikaisemmin monikaan mies ollut tainnut tehdä tavallisia talonpoikaisia kärryjä, ja maalareita oli ollut vain kaksi »huonoista».²⁸ Toisaalta on varmaa, että ajoneuvojen valmistus oli jo 1840-luvun jälkipuoliskolla vakiintunut elinkeino Liperin Mattisenlahden kylässä, joka oli koko tämän seudun ajokaluteollisuuden kehto. Vuoteen 1853 mennessä ajokalujen valmistus myytäväksi oli jo levinnyt sieltä muutamiin muihinkin Liperin kyliin, joista Ruokolahti mainittiin 1857 nimeltä. Keskuspaikkana säilyi sentään suurten nälkävuosien ohikin Mattisenlahti, joka mainitaan sellaisena monissa kertomuksissa.²⁹

Liperissä tehtiin myytäväksi sekä kärryjä että rekiä, vaikka jälkimmäisistä puhuttiin ennen suuria nälkävuosia hyvin vähän. Varhaisimmat maininnat niistä ovat peräisin vasta vuosilta 1857–58, jolloin rekiä sanottiin myytävän Liperistä vuosittain 20 kappaletta. Tämä on kovin vähäinen määrä, joten rekien valmistus oli ilmeisesti

²⁷ Sanan-Lennätin 1856: 19.

²⁸ Suometar 1854: 37.

²⁹ Suometar 1853: 32 ja 1854: 29; Mikkelin Viikko-Sanomia 1864: 7; Liperin kihlak. kruununvoudin kert. 1855 ja 1858, TPTK, kotelo V: 2; Mfjk:n tiedustelu.

sivuasiasia kärryjen tekemisen rinnalla, ja siksi niistä ei ole paljon tietojakaan. Mattisenlahden rekien hinnaksi mainittiin 1850-luvun lopulla 8—12 hopearuplaksi kappaleelta.³⁰ Kärryjenkään valmistus ei ollut Liperissä kovin runsasta. Siitä on käytettävissä 1850-luvulta useita arvioita. Vuonna 1853 sanottiin Mattisenlahdella tehtävän vuosittain 70 tai 80 ajokärryt ja koko Liperin emäseurakunnassa yhteensä noin 100 kappaletta. Vuonna 1854 Liperistä kirjoitettiin, että sieltä vietiin Sortavalan kesämarkkinoille lähes puolettoistasadat kärryt, kun taas muuan sortavalalainen arvioi samana vuonna niitä tuotavan Liperistä hänen kotikaupunkinsa markkinoille vuosittain vain »monta kymmentä». Liperin kihlakunnan kruununvouti arvioi 1855 ja 1859 kärryjä myytävän Liperistä vuosittain 200 kappaletta, mutta 1857 hän päätyi niin vaatimattomaan lukuun kuin viiteenkymmeneen. Kaiken tämän nojalla voi päätellä Liperin vuotuisen ajokärryjen myynnin olleen 1850-luvulla sadan tai kahdensadan kappaleen luokkaa. Valmiiden kärryjen lisäksi Liperistä myytiin ainakin mainitulla vuosikymmenellä jonkin verran niiden pyöriä.³¹

Liperin ajokalujen tekijät olivat 1880-luvulla lähes yksinomaan niitä sivuelinkeinokseen valmistavia maanviljelijöitä, ja samoin lie nee ollut 1850-luvullakin, vaikka siitä ei ole tuolta ajalta tietoja. Sen sijaan tiedetään, että Liperin ajokalutyössä ei noudatettu minkäänlaista työnjakoa. Lehden kirjeenvaihtaja, joka 1854 kuvasi, kuinka »nuoret miehet» tekivät Liperissä ajokaluja myytäväksi, kertoi, että useat myös itse raudoittivat ja maalasivat ajoneuvot, vieläpä tekivät satulasepänsäkin työn, siis laittoivat ajokaluihin pehmusteet. Myös kruununvouti kirjoitti 1857, että liperiläiset ajokalujen tekijät suorittivat itse raudoitustyönkin.³²

Liperin kärryjen malleista ei ole paljon samanaikaisia tietoja; keran mainittiin Liperistä ja Pielisjärveltä myytävän sekä yksi- että kaksi-istuimisia rattaita.³³ Somiksi ja keveiksi Liperin kärryjä väliin kiitettiin, ja eräessä Sortavalan markkinakuvauksessa kiinnitettiin

³⁰ Mfjk:n tiedustelu; Liperin kihlak. kruununv. kert. 1858, TPTK.

³¹ Suometar 1853: 32 ja 1854: 29, 37; Liperin kihlak. kruununv. kert. 1855 ja 1859, TPTK; Mfjk:n tiedustelu.

³² Vvtk KD 11/34, 1886 II f. 537; Suometar 1854: 37; Mfjk:n tiedustelu.

³³ KL kuvk 1856—60, TPTK.

huomiota niiden loistavaan väriin: kori oli ruohonpäinen ja pyörät keltaiset. Näin kuvattiin nimenomaan Aunuksen myytäväksi maallattuja kääryjä.³⁴ Liperin kääryjen hinnoista on muutamia mainintoja: 1853 12—15 hopearuplaa, 1857 14—18 hopearuplaa ja 1864 50—60 markkaa eli 12—15 hopearuplaa. Hinnat olivat siis vielä paljon alhaisemmat kuin Viipurissa 1855 myytyjen Valkjärven kääryjen. Ja kuitenkin edellä on osoitettu, että Mattisenlahden kääryissä oli ainakin joskus jopa pehmusteita, istuimessa tietysti ja ehkä sen selustassakin. Pehmustetut kääryt olivat kai kuitenkin tavallisia markkinakääryjä kalliimpia.³⁵

Liperin ajokalut myytiin 1850-luvun tietojen mukaan yleensä pitäjän ja kihlakunnankin ulkopuolelle, ja niiden ylivoimaisesti tärkein myyntipaikka oli Sortavala, jonka kesämarkkinoilla Liperin kääryjä oli aina melkoinen määrä tarjolla. Ostajina olivat osaksi Aunuksen talonpojat, jotka ostivat liperiläisiltä myös käärypyöriä, mutta suurin osa ajoneuvoista myytiin kumminkin Viipurin läänin miehille. Kruununvoudin 1857 antamista tiedoista käy ilmi, että Salmin kihlakunnan pitäjiin ostettiin huomattavasti kääryjä, rekiä ja pyöriä, joten on helppoa päätellä tämän seudun talonpoikien olleen liperiläisten tärkeintä ostajakuntaa. Näin oli todistettavasti vielä 1880-luvullakin.³⁶ Muista Liperin ajokalujen myyntipaikoista kuin Sortavalasta ei ole tietoja kuin nimeksi. Mattisenlahden kääryjä myytiin 1864 Savonlinnan talvimarkkinoilla, mutta hämäräksi jää, oliko tämä tapaus ainoa laatuaan tai ainakin ylen harvinainen yritys, vai koetettiinko Liperin ajoneuvoja useinkin kaupata länteen ja lounaaseen.³⁷

Liperin ajokaluteollisuuden synty on jokseenkin varmasti samoin kuin Valkjärvenkin perustunut lähes yksinomaan kyllin lyhyen matkan päässä havaittuun ajoneuvojen kysyntään. Arvattavasti Raja-Karjalan ja Aunuksen miehet olivat mieltyneet Sortavalan markki-

³⁴ Suometar 1853: 32, 1854: 29; Mikkelin Viikko-Sanomia 1864: 7; Suomen Julkisia Sanomia 1864: 67.

³⁵ Suometar 1853: 32; Mikkelin Viikko-Sanomia 1864: 7; Mfjk:n tiedustelu.

³⁶ Suometar 1854: 29, 37; Liperin kihlak. kruununv. kert. 1855 ja 1858, TPTK; Mfjk:n tiedustelu; Vvtk KD 11/34, 1886 II ff. 376, 381, 384.

³⁷ Mikkelin Viikko-Sanomia 1864: 7.

noilla käyneiden Liperin talonpoikien keveihin kärryihin, joiden mallin nämä olivat kai saaneet alkuaan kotiseutunsa säätyläisiltä, ja ostelleet niitä, kunnes liperiläiset alkoivat tehdä niitä varta vasten myytäväksi. Joku yksityinen näppärä ja yritteliäs talonpoika oli tietysti Liperissäkin ajokaluteollisuuden alkaja, mutta hänen nimensä ei ole jäänyt aikakirjoihin. Kun Mattisenlahdella oli ehditty jonkin verran harjaantua ajokalujen tekemiseen, kilpailijoista ei ollut enää paljon huolta: kauppa levitti Liperin kärryjen nimeä, ja niiden valmistajien taito säilytti tämän nimen hyvänä.

Muilla Laatokan pohjoispuolisen Karjalan paikkakunnilla ajokalujen valmistus oli ansiotyönä melko harvinaista. Vuonna 1857 kerrottiin, että Sortavalan pitäjistä myytiin sekä rekiä että kärryjä, mutta niiden valmistus oli siellä hyvin vähäistä. Kontiolahden kappeliin kuuluneessa Pielisensuun kylässä tehtiin samaan aikaan myös ajokaluja myytäväksi, mutta ei paljon sielläkään; sikäläinen ajokaluteollisuus oli hyvin luultavasti virinnyt Liperin Mattisenlahdelta saaduista herätteistä. Pielisensuun ajokalujen valmistus osoittautui kyllä elinvoimaiseksi kotiteollisuudeksi, joka jatkui pitkän aikaa.³⁸ Kaukana Pohjois-Karjalassa, Pielisjärven pitäjässä, tehtiin myös myytäväksi kärryjä ja jonkin verran rekiäkin. Ensimmäinen maininta Pielisjärven kärryistä on vuodelta 1851, jolloin niitä kuvattiin kääsien tapaisiksi, hyvin keveiksi ja somiksi ajoneuvoiksi. Pielisjärven ajoneuvojen myynnistä on pari aivan lyhyttä mainintaa myös 1850-luvun jälkipuoliskolta, mutta ei lainkaan lähempää tietoja.³⁹

Pohjanmaa

Niin kuin maan eteläisemmät osat oli Pohjanmaakin ennen suuria nälkävuosia ajoneuvojen suhteen aika lailla omavaraista, ja harvat olivat erikoistuneet niiden valmistukseen. Etelä-Pohjanmaalla oli kumminkin pitäjä, jossa ajokalujen tekeminen oli jo tässä käsiteltynä ajanjaksona vakiintunut sivuelinkeino, nimittäin Närpiö. Kruunun-

³⁸ Mfjk:n tiedustelu; Vvtk KD 11/34, 1886 II ff. 538 v.—539.

³⁹ Suometar 1851: 48; KI. kuvk 1856—60; Mfjk:n tiedustelu.

vouti kertoi 1857 sieltä myytävän sekä rekiä että kärryjä, ja 1860-luvun tietojen mukaan erikoisesti kärryjä myytiin Närpiöstä runsaasti. Pitäjän ajokaluteollisuuden tärkeimpänä tuotteena mainittiin jousitetut kääsit, jotka kävivät kaupassa »Närpiön kääsien» nimellä. Teräsrousset kääsit olivat tähän aikaan uutta, ja on hyvin mahdollista, että juuri närpiöläiset ovat varsinaisesti levittäneet tämän uutuuden Etelä-Pohjanmaalle. Närpiön emäseurakunnan lisäksi ajokaluja tehtiin paljon Ylimarkun kappelissa. Kääsejä tehtiin osaksi tilauksesta, osaksi Vaasan markkinoilla myytäväksi. Pääasialliseksi myyntialueeksi mainittiin Närpiön naapuripitäjiä, eikä ajokaluja tietysti viety Vaasan markkinoiltakaan kovin kauas. Närpiön kääsien hinnan ilmoitetaan 1863 olleen Vaasan markkinoilla yleensä 36—40 hopearuplaa, mutta mainitun vuoden juhannusmarkkinoilla niistä oli saatu vain 120 markkaa, siis 30 ruplaa. Korkeat hinnat osoittavat Närpiön kääsien olleen aika vaativaa työtä. Rekiäkin valmistettiin Närpiössä myyntiä varten vielä suurten nälkävuosien jälkeenkin.¹

Myös Ilmajoella ja sen kappeleissa tehtiin ajoneuvoja jonkin verran myytäväksi. Emäseurakunnassa asunut kuuluisa Könnin suku oli ajokaluteollisuudenkin alalla edelläkävijänä koko suurpitäjässä. Vuodelta 1841 on tieto, jonka mukaan Juha Juhanpoika Könni raudoitti hyvin taitavasti vaunuja ja kääsejä, ja 1865 sanottiin, että Ilmajoen Könnit tunnettiin »vielä muutamia vuosikymmeniä sitten» maan parhaina ajokalujen tekijöinä. Tämä sanonta ajoittaa Könnien ajokaluteollisuuden kukoistuskauden melko varhaiseksi. Könnestä ajatteli varmaan myös Böckerin kokoelman tiedonantaja ilmoittaessaan 1830-luvulla, että Ilmajoella saatiin hiukan tuloja ajokaluista.² Könnien lakattua joskus 1800-luvun keskivaiheilla valmistamasta ajokaluja niiden tekemistä jatkettiin heiltä saadun opin varassa läheisessä Ujaisten kyläkunnassa, ja Aulis J. Alanen päättelee, että koko Ilmajoen suurpitäjän myöhemmin erittäin runsas ajokaluteollisuus on samalla tavoin saanut herätteensä ja teknilliset edellytyksensä Könnin

¹ Mfj:n tiedustelu; *Nordlund BF* 1866 90; Åbo Underrättelser 1863: 80, 1869: 56.

² Helsingfors Morgonblad 1841: 74; Åbo Underrättelser 1865: 108; Böckerin kokoelma II, VA.

nien työstä.³ Tämä käsitys on nähtävästi aivan oikea. Perimätiedon mukaan kääsien eli »palakehien» — kuten tällä seudulla nimitettiin vanhaa kääsimallia, jossa koria kannattivat nahkahihnat — valmistuslaito levisi Könniltä Jalasjärvellekin, ja sieltä on tosiaan vuoden 1870 vaiheilla annettu tieto, jonka mukaan tässä kappelissa oli valmistettu myytäväksi kärryjä ja kääsejä, vaikka työ oli huonon menekin takia jo lopetettu.⁴ Kurikan kappelissa, josta tuli myöhemmin huomattavimpia ajokalujen valmistusseutuja, niiden myyntiä varten harjoitettu valmistus aloitettiin Kampinkylän torpissa joskus 1800-luvun alkupuoliskolla. Aluksi tehtiin vain kirkkorekiä, mutta ennen suuria nälkävuosia torppari Juha Siltala alkoi poikineen tehdä jo kääsejäkin. Hänen pojanpoikansa Samuli Paulaharju arveli tämän johtuneen Ilmajoelta saaduista ja perimmältään Könniltä juontuvista herätteistä. Reet olivat kuitenkin Kurikan ajokaluntekijöiden päätuotteena 1860-luvullakin, eikä niitäkään valmistettu silloin vielä kovin runsaasti. Minkäänlaista työnjakoa ei siihen aikaan noudatettu, vaan sama mies teki kaikki kääsienkin valmistukseen kuuluvat työt.⁵

Ilmajoen suurpitäjän ajokaluteollisuus oli suuriin nälkävuosiin asti selvästi hyvin vähäistä, eikä se herättänyt huomiota tuotteiden määrän, vaikka toisinaan kyllä laadun ansiosta. Sen aloittivat ammattikäsitöläiset, mutta myöhemmin se siirtyi ainakin osan taidostaan heiltä, Könneltä, oppineiden maamiesten sivuelinkeinoksi ja alkoi sellaisena hitaasti voimistua. Tuotteita myytiin suuriin nälkävuosiin asti yleensä vain lähiseuduille. Könnit kai sentään tekivät vaunuja ja kääsejä kauemmaksikin, koskapa heidän maineensa kantautui tämänkin alan taitajina Etelä-Suomen kaupunkeihin saakka. Tässä yhteydessä on vielä mainittava Yrjö Koskisen 1852 antama tieto, jonka mukaan Hämeenkyröön ostettiin paljon kärrynpyöriä pohjalaisilta.⁶ Kun muissa lähteissä ei puhuta mitään täl-

³ *Paulaharju* 1943 219—220; *Alanen* 1953 368—369; *Virrankoski* käsik. 1951 (Etelä-Pohjalaisen Osakunnan arkisto), liite.

⁴ *Alanen* 1953 369; Selostus Vaasan läänin kotiteollisuudesta, TPTK, kotelo V: 8.

⁵ Ilkka 1926: 268 B (V.S., Kurikan ajokaluteollisuudesta); *Paulaharju* 1943 219—222.

⁶ *Koskinen Y* 1852 78.

laisesta, on mahdollista, että Koskinen on käyttänyt liian voimakasta sanontaa, mutta kokonaan perättömäksi hänen ilmoitustaan ei ole syytä epäillä. Satakuntaan tuodut kärrynpyörät olivat kai nekin peräisin jostakin osasta Ilmajoen suurpitäjää.

Keski- ja Pohjois-Pohjanmaalla ei tiettävästi ollut erikoisia ajokalujen valmistusseutuja, joilta niitä olisi myyty vakinaisesti ja huomattavia määriä. Raahen markkinoilla oli ainakin 1850-luvulla tarjolla ajoneuvoja, talvella rekiä, syksyllä kärryjä, jotka olivat kai peräisin Kalajoen pitäjän alaosasta, Pyhäjoelta, Salosta tai Vi hannista; näiltä paikkakunnilta näet myytiin kruununvoudin samanaikaisen ilmoituksen mukaan jonkin verran ajokaluja ja kärrynpyöriä.⁷ Oulun joulunalusmarkkinoille tuotiin 1850-luvun tietojen mukaan säännöllisesti työrekiä, joiden kappalehinta vaihteli 80 hopeakopeekasta ruplaan — ne olivat siis ajorekiin verrattuina perin halpaa tavaraa. Joskus oli myytävänä myös kelkkoja. Ouluun tuodut ajokalut olivat peräisin lähinnä Limingasta ja sen kappeleista, sillä näissä kerrottiin 1857 valmistettavan ajokaluja ja kärrynpyöriä myyntiäkin varten. Jo 1802 muutamien liminkalaisten ilmoitettiin tehneen aika siistejä ja lujia kääsien- ja kärrynpyöriä.⁸

Nouseva kotiteollisuudenbaara

Myyntiä varten harjoitettu ajokalujen valmistus ei ollut tässä käsiteltynä ajanjaksona vielä kovin runsasta; se oli ehtinyt vakiintua elinkeinoksi vain muutamalla harvalla paikkakunnalla, joista on ennen muita mainittava Uskela, Hauho ja Tuulos, Valkjärvi, Liperi ja Närpiö. Ainakin Hauhon seudulla, Valkjärvellä ja Liperissä ajokaluteollisuus alkoi vasta autonomian ajalla, tuskin missään aikaisemmin kuin 1820-luvulla; Uskelasta ja Närpiöstä tätä ei voi sanoa varmasti, mutta niidenkään ajokaluteollisuudesta ei ole sen vanhempia tietoja. Kaikissa lähemmin tunnetuissa tapauksissa ajo-

⁷ Oulun Viikko-Sanomia 1858: 8, 44; Mfjk:n tiedustelu.

⁸ Oulun Viikko-Sanomia 1853: 49, 51, 1854: 51, 1858: 52; Mfjk:n tiedustelu; *Holmbom* käsik. 1802 (SKS) 106.

kaluteollisuus lisääntyi sitten 1800-luvun keskivaiheilla hyvää vauhtia, ja kaiken kaikkiaan voi sanoa, että se oli selvästi uusi, nouseva kotiteollisuudenhaara.

Ajokaluteollisuuden edistyminen on yhteydessä Suomen tieolojen suureen parantumiseen, joka tapahtui autonomian ajalla. Maanteitä on arvioitu olleen 1800-luvun alussa noin 10 000 kilometriä, mutta vuosisadan lopussa niitä oli lähes 26 000 kilometriä, ja lisäksi niiden laatua oli suuresti parannettu.¹ Melkoinen osa tästä edistyksestä tapahtui jo ennen suuria nälkävuosia. Pyöräajoneuvojen merkitys liikenteessä oli ollut Ruotsin-ajan lopullakin vielä verrattain vähäinen, eikä silloinen hallitus ollut aivan väärässä kantaessaan kääsien omistajilta ylellisyysveroa. Mutta kesällä ajettavien teiden lisääntyessä rattaiden käyttömahdollisuudet paranivat, ja erilaiset kääsit alkoivat päästä suureen suosioon säätyläisiä jäljittelevän vauraan talonpoikaisväestön keskuudessa. Komeat hevoset ja ajoneuvot ovat olleet aina mitä suosituimpia rikkauden ulkonaisia tunnusmerkkejä, ja sellaisiksi kehittyivät nyt Suomessakin taitavien ja kauniit mallit tuntevien ajokaluntekijöiden valmistamat kääsit. Komeilla kirkko-reillä oli tietenkin ylvästely jo vanhastaan. Niukkojen lähteiden varassa on mahdoton sanoa, mikä kussakin tapauksessa on ollut perussyynä siihen, että ajokaluteollisuus virisi määrättyillä paikkakunnilla, ja miksi niillä valmistetut ajoneuvot saivat ostajien suosion ja pääsivät suorastaan muotiin. Joissakin tapauksissa talonpoikainen tekijämies otti kai lähimain sattumalta mallikseen säätyläisen ajoneuvot, jotka sitten sopivasti mukailtuina herättivät markkinamiesten mieltymyksen, mutta ainakin Hauhon ja Ilmajoen pitäjissä ensimmäiset kääsejä myyntiä varten tehneet miehet näyttävät olleen ammattikäsityöläisiä, joiden työkalujen jälki oli tavallista komeampaa. Todella hyvien ajokärrijen tekeminen, nimenomaan raudoitus, oli teknillisesti vaativaa työtä, joka kävi yhä vaikeammaksi, kun kääsejä ruvettiin varustamaan teräsjoussin. Näin ollen paikkakunta, jonka miehet syystä tai toisesta pääsivät hyvään alkuun tällä alalla, saattoi luottaa siihen, että vaarallisia kilpailijoita ei ilmestyisi kovin äkkiä. Yksinpä työkärriyssäkin oli muuan taitoa vaativa osa: pyö-

¹ *Palmén EG 1920 845.*

rät. Niiden tekeminen riittävän kestäviksi ei ollut joka miehen työtä, ja siten on ymmärrettävää, että käärrypyörien ostamisesta on enemmän tietoa kuin valmiiden ajoneuvojen. Nimenomaan käärrypyörien tekemiseen erikoistuneita käsityöläisiä ja kotiteollisuuden harjoittajia oli kaikesta päättäen 1800-luvun keskivaiheilla aika tiheässä.

Muiden puuteosten valmistus

Ahkiot

Poron ajo- ja vetoahkiot olivat tietysti nekin ajoneuvoja, mutta kun niiden käyttötapa oli aivan toinen kuin käärryjen ja rekien ja samoin käyttöalue, niin niitä voi yhtä hyvin käsitellä erikseen. Ahkioita käytettiin melko laajalla alueella Lapissa ja Pohjois-Pohjanmaalla, mutta niiden myynnistä on tietoa vain Lapista. Jakob Fellman kertoi 1820-luvulla Inarin suomalaisten uutisasukkaitten ja kalastajalappalaisten myyvän vähän ahkioita, etupäässä tunturilappalaisille, huomauttaen, että tekotaito oli hyvä mutta ahkioiden menekki huono ja hinnat kovin alhaiset. Samoin Fellman kertoi Utsjoen ja Tenon varrella asuvien kalastajalappalaisten olevan hyvin taitavia ahkioiden tekijöitä. He myivät niitä Norjan puolellekin, Varankivuonon ja Tenovuonon merilappalaisille ja norjalaisillekin.¹ Vaikka Fellman ei siitä maininnut, on luonnollista, että Tenon ahkiontekijät myivät tuotteitaan myös Suomen tunturilappalaisille, ja Anders Andelin kertoikin tästä 1850-luvulla. Hän sanoi Utsjoen pitäjän kalastajalappalaisten myyvän ahkioita tunturimiehille, usein vaihtaen niitä poronlihaan, kun taas tunturilappalaiset eivät tehneet muuta kuin paimensivat eloan.² Myös Norjaan ahkioita myytiin vielä 1850-luvullakin.³ Länsi-Lapista ei ole näin paljon tietoja ahkiointien myynnistä; mutta 1803 sentään mainittiin Enontekiön talonpoikien tekevän joskus ahkioita Tornion kauppiaille, jotka tarvitsivat niitä kauppatavaroittensa kuljettamiseen.⁴

¹ *Fellman* 1820—31 III 281, 345.

² *Andelin* 1858 222; *Oulun Viikko-Sanomia* 1854: 43.

³ *OL kuvk* 1856—60 f. 64.

⁴ *Grape* 1803 270.

Ahkioiden menekki perustui osaksi siihen, että tunturilappalaiset, jotka tarvitsivat niitä paljon, olivat jo nomadielämänsä takia haluttomia itse tekemään niitä, osaksi Ruijan puuttomuuteen, jonka takia puuteoksia täytyi tuoda sinne muualta. Kun tunturilappalaisten luku oli vähäinen, ja kun Ruijan rannikon kauppapaikkoihin oli aika lailla matkaa siitä osasta Lappia, missä kasvoi runsaasti mäntyä, ahkioiden valmistus ei saanut ansiotyönä kovin suurta merkitystä.

Länget ja luokit

Myyntiä varten harjoitetusta länkie n tekemisestä on tässä käsitellyltä ajalta sangen vähän tietoja, mutta on mahdoton sanoa, johtuiko tämä siitä, että se todella oli harvinaista; on näet hyvin ajateltavissa, että sellaiseen vähäpätöiseen kotiteollisuuteen ei vain kiinnitetty huomiota. Hämeenlinnan markkinoilla oli 1857 länkiä myytävänä, samoin Oulussa 1854, ja jälkimmäisessä tapauksessa länkien sanottiin olleen maalta tuotuja, mutta sen lähemmin valmistuspaikkoja ei tunneta. Kuortaneen sittemmin merkittävä länkiteollisuus sai alkunsa 1850-luvulla, kun sieltä kotoisin oleva Matti Hintsu oli Lapualla renkinä ollessaan oppinut tekemään tavallista parempia länkiä ja alkoi sitten Kuortaneelle palattuaan palveluspaikassaan Kaarangan metsäkylässä tehdä niitä enemmän kuin talossa tarvittiin. Hänen isäntänsä rupesi myymään niitä naapureilleen, jopa pian muuallekin Kuortaneelle ja lopulta naapuripitäjiinkin. Vähitellen jotkut muut alkoivat seurata Hintsun esimerkkiä ottaen mallia hänen längistään, mutta suuriin nälkävuosiin mennessä länkiteollisuus ei ehtinyt vielä laajentua kovin paljon.¹

Myöskään puisten luokkien valmistamisesta myytäväksi ei tiedetä kovin paljon. Niitäkin oli myytävänä 1854 Oulun ja 1857 Hämeenlinnan markkinoilla. Mikkelin markkinoilla oli 1857 Multialta asti tuotuja luokkeja, joilla kerrottiin olleen hyvä menekki; hintaa niillä oli ollut 25 hopeakopeekkaa kappaleelta. Ilmajoelta kerrottiin, että 1853 sattuneen kadon jälkeen jotkut pitäjän itsellis-

¹ Suometar 1854: 51, 1857: 3; *Kuoppamäki* 1908 88.

miehet olivat kulkeneet kaupittelemassa tekemiään luokkeja.² Etelä-Karjalassa luokit niin kuin längetkin olivat jo vanhastaan usein ostotavaraa, mutta kauas autonomian ajalle ne ostettiin Venäjän puolelta. F. P. v. Knorring kertoi 1833, että näitä hevosvaljaiden osia tuotiin Vanhaan Suomeen Pietarista ja Inkerinmaalta, ja vielä 1846 ilmoitettiin, että luokit ostettiin Viipurin tienoille ja Kannaksen rajapitäjiin Venäjältä.³ Pian tämän jälkeen luokkeja eli karjalaisittain vempelitä ryhdyttiin tekemään myytäväksi myös Suomen puolella, Kurkijoen pitäjässä. Perimätiedon mukaan niiden valmistus alkoi siitä, että Jaakko Repo Savojan kylästä maalasi kerran vuoden 1850 tienoilla kirkkovempelleensä iloisin värein opittuaan kaupunkimatkailaan jonkin verran maalarin taitoa. Naapurit ihastuivat Revon väreihin, ja hän sai maalata monen pitäjäläisen vempelleet yhtä koreiksi. Vähitellen Kurkijoen komeat vempelleet alkoivat levitä naapuripitäjiinkin ja tulla muotiin, mistä oli seurauksena, että yksi ja toinen pitäjäläinen alkoi valmistaa niitä myytäväksi ja maalata Revon esimerkin mukaan. Vuodelta 1863 on jo varma tieto siitä, että Kurkijoen vempelleet olivat kysyttyä kauppatavaraa: lehtiutisessa mainitaan niitä myydyin Käkisalmen talvimarkkinoilla. Kurkijoen luokkiteollisuuden suuri nousukausi alkoi kuitenkin vasta myöhemmin.⁴

Luokkien enempää kuin länkienkään kauppatavaraksi kehittymiseen ei ollut sikäli erikoisen hyviä edellytyksiä, että molempien valmistustekniikka oli verrattain yksinkertainen ja kaikkialla tunnettu. Onkin sangen merkillistä, että Etelä-Karjalaan ostettiin paljon luokkeja Venäjältä, vaikkapa tämä seutu elikin suuressa määrin vaihdantatalouden kannalla. Nähtävästi tiheät rahdinajo- ja kauppatkat kuluttivat Kannaksen hevosmiehiltä niin paljon vempelitä, että niiden ostaminen koitui todella tervetulleeksi työnsäästöksi. Kun vempelitä oli täten totuttu vanhastaan ostamaan, niin Kurkijoen entisiä koristeellisemmat, värikkäiksi maalatut ja tietysti muuten hyvin tehdyt vempelleet pääsivät helposti murtautumaan markkinoille, varmaan osaksi venäläisten tuotteiden kustannuksella. Kurki-

² Suometar 1854: 51, 1857: 3, 17; Wiborg 1857: 21.

³ v. Knorring 1833 90; Kanava 1846: 47.

⁴ Kuoppamäki 1908 97; Karjala 1912: 146 B; Suometar 1863: 17.

joen luokkien maalaus oli epäilemättä niiden tärkein ominaisuus, aivan kuten eräiden ajokalupitäjienkin tuotteiden menestys perustui varmasti suureksi osaksi ulkonäön komeuteen. Tunnettua on, että myös länget oli yleisesti tapana maalata hyvin värikkäiksi. Kurkijoen vempelien suosio liittyy siten samaan hevosen ja ajovälinein komeilemiseen, jota on edellä arveltu ajokaluteollisuuden 1800-luvulla tapahtuneen nousun ja sen muutamille paikkakunnille keskittymisen erääksi tärkeäksi syyksi.

Sukset

Vielä 1800-luvun alkupuoliskolla sukset tunnettiin Suomessa vain arkisina kulkuvälineinä sellaisilla seuduilla, missä niitä todella tarvittiin. Urheilullista hiihtoharrastusta ei vielä ollut muilla kuin pikkupojilla, ellei oteta lukuun hiihtäen suoritettua metsästystä, joka oli tietysti usein enemmän harrastus kuin elinkeino. Niinpä hiihtotaitokin oli käynyt monilla seuduin maan eteläosissa suorastaan harvinaiseksi.¹ Näissä oloissa suksien valmistus ei paljon kiinnostanut virkamiehiä eikä muita säätyläisiä, eikä siitä ole siis säilynyt paljon tietojakaan. Vuonna 1858 oli parissa Helsingin lehdessä uutinen Parkanon miehestä, joka oli mainitun vuoden maaliskuun alussa tullut kaupunkiin mukanaan hevoskuormallinen suksia; ne hänen kerrottiin tehneen köyhyytensä pakottamana. Suksimestari myi valmisteitaan Kauppatorilla, ja kun sukset olivat kelvollisia, ne menivät hyvin kaupaksi hopearuplan hintaan parilta. Jääneet ostettiin vihdoinkin johonkin kauppapuotiin, joten parkanolainen palasi kotiinsa koko varasto myytynä. Toisen tätä asiaa koskevan uutisen kirjoittaja huomautti, että tässä oli nuorisolle hyvä tilaisuus opetella »puhtaasti pohjoismainen hiihtämisen taito» sekä kokea »epätavallista huvia», ja kun suksia ostettiin, voi sanoa hiihtoharrastuksen olleen jo kehkeytymässä pääkaupungissa.² Mitä tulee Parkanon suksiin, niiden hyvä laatu — lehti uutisen arvosteluun voi kai jonkin

¹ Numminen 1961 533—536.

² Helsingfors Tidningar 1858: 20; Finlands Allmänna Tidning 1858: 58.

verran luottaa — viittaa siihen, että pitäjässä oli miehiä, jotka olivat ennenkin tehneet suksia ansioikseen, olipa Helsingissä käynyt suksimestari sitten tehnyt tosiaan koko varastonsa itse tai ostanut osan toisilta.

Pohjois-Suomessa, jossa suksia käytettiin yleisesti ja taitavasti, oli varmasti siellä täällä suksimestareita, jotka tekivät sivakoita elinkeinokseen. Käsitellyn ajanjakson lähteistä on kumminkin löytynyt vain yksi tätä todistava maininta. Tornion piirilääkäri kertoi 1857, että hänen Simosta Kemijärvelle ja Enontekiölle ulottuvan alueensa metsäseuduissa veistettiin suksia myytäväksi. Näihin aikoihin palautuu myös Samuli Paulaharjun tallettama perimätieto Kolarin suksisepistä, jotka pitäjänsä suurilla talvimarkkinoilla kaupittelivat tekemiään sivakoita. Lappalaisten sanotaan niitä eniten ostaneen.³ Mainittakoon, että Helsingissä julkaistussa lehtikirjoituksessa viitattiin 1863 »Peräpohjan» suksien hyvään laatuun. Näin Pohjois-Pohjanmaan sivakoiden maine alkoi siis levitä jo etelärannikolle saakka.⁴

Tässä on syytä mainita vielä Saarijärvellä 1862—64 hätätyönä harjoitetusta suksiteollisuudesta, vaikka se olikin luonteeltaan poikkeuksellista. Jo 1862 pitäjän kirkkoherra rovasti Kaarle Stenius kehotti ankaran kadon takia puutetta kärsiviä saarijärveläisiä lopulla vuotta tekemään mm. suksia, joita vaivaishoitokunta sitten lunastaisi. Suksia kertyi vähitellen suuret määrät, niin että rovastin täytyi ryhtyä erikoisen ponteviin toimiin niiden myymiseksi. Hänen tarmossaan ei ollutkaan moitteen sijaa, sillä helmi- ja maaliskuussa hän toimitti Saarijärven suksia myytäväksi Vaasaan, Tampereelle, Hämeenlinnaan, Helsinkiin, Porvooseen, Loviisaan, Haminaan, Viipuriin ja Savonlinnaan. Helsinkiin niitä tuotiin 600 paria, Hämeenlinnaan 200 paria ja Viipuriin »monta kuormaa», joten suksia oli tehty Saarijärvellä kaikkiaan ainakin lähelle kaksituhatta paria, ehkä enemmänkin. Kun urheiluliikkeitä ei vielä ollut, suksia myytiin ainakin Helsingissä ja Viipurissa kirjakaupassa. Hinnat vaihtelivat suksien laadun mukaan, mutta niiden menekki oli ainakin

³ Tornion piirilääkärin kertomus 1857, VA; *Paulaharju* 1923 80.

⁴ Helsingin Uutiset 1863: 17.

Helsingissä heikonlainen, minkä sanotaan johtuneen lumen vähyydestä; Porvoossa menekkiä taas keuhuttiin hyväksi. Rovasti Stenius kehui jo uudenvuoden aikoihin lähettämässään lehtikirjoituksessa Saarijärven suksia runollisin sanoin niin kuin ainakin mainosmies, mutta myöhemmin niitä moitittiin lehdissä hyvinkin kehnoiksi. Eikä Steniuksenkaan auttanut lopulta kieltää, että laatu oli jäänyt valvonnan puutteellisuuden takia epätasaiseksi.⁵ Silti tulokset eivät ilmeisesti olleet lopultakaan aivan huonot, koskapa Saarijärvellä tehtyjä suksia lähetettiin seuraavana talvena uudelleen Helsinkiin: maaliskuussa 1864 niitä oli taas siellä suuri määrä myytävänä hintojen vaihdellessa markasta neljään markkaan parilta.⁶ Vaikka Saarijärven suksien valmistus ei ollutkaan 1862—64 itsenäistä kotiteollisuutta, se oli joka tapauksessa omiaan kiinnittämään eteläsuomalaistenkin huomiota hiihtämiseen ja suksien hankkimiseen, joten sillä on voinut jo tästä syystä olla merkitystä suksiteollisuuden myöhemmälle kehitykselle.

Veneet

Veneiden voisi ajatella olleen Suomessa hyvinkin huomattava kotiteollisuustuote, koska niitä ensinnäkin tarvittiin meidän oloisamme paljon ja koska niiden valmistaminen oli niin vaativaa työtä, että useimpien täytyi hankkia ne ostamalla. Veneiden ansiotyönä harjoitetusta veistämisestä säilyneiden tietojen vähäisyys tuntuukin sen vuoksi aluksi perin merkilliseltä. Tämän ilmiön syitä on paras käsitellä vasta sen jälkeen, kun käytettävissä olevat tiedot on esitelty.

Suomen lounaiselta rannikkoseudulta on autonomian ajan alkupuoliskolta tietoja veneiden myynnistä sikäli kun tämä suuntautui Ruotsiin. Vienti oli säännöllistä mutta melko vähäistä. Vuosina

⁵ Helsingfors Tidningar 1863: 10, 69; Helsingin Uutiset 1863: 17, 23; Hämäläinen 1863: 11; Otava 1863: 7; Suomen Julkisia Sanomia: 1863: 14, 26; Suometar 1863: 14, 22; Borgå-Bladet 1863: 7.

⁶ Helsingfors Dagblad 1864: 43.

1813—43 Suomesta vietiin Ruotsiin tullitilien mukaan 1 760 venettä, jotka jakautuivat eri pitkien ajanjaksojen kesken seuraavasti:

Ajanjakso	Kokonaisvienti	Vuotuinen keskimäärä
1813—20	427 venettä	53 venettä
1821—25	332 »	66 »
1826—30	441 »	88 »
1831—35	285 »	57 »
1836—40	212 »	42 »
1841—43	63 »	21 »

Veneet olivat mäntylaudoista tehtyjä ja yleensä neli- tai viisilaitaisia. Ne vietiin lähes kaikki Föglössä sijaitsevan Degerbyn (aluksi Flisöbergin) tulliaseman kautta ja siis lounaissuomalaisin talonpoikaisaluksin. Vuosina 1823—43, joilta viennin jakautumisesta on tarkat tiedot, vain 24 venettä vietiin muiden tulliasemien kuin Degerbyn kautta, enimmäkseen niistä Ahvenanmaalta. Kun viennin kokonaismäärä oli noina vuosina 1 224 venettä, niin Degerbyssä tullinsa maksaneiden alusten osuus oli 98 %.¹

Degerbyn kautta veneitä vieneiden alusten kotipaikoista on tiedot vuosilta 1837—38, jolloin kokonaisvienti oli 106 venettä. Näistä oli 41 kappaletta peräisin Taivassalon pitäjältä, 15 Nauvosta, 12 Pyhästämaasta, 7 Korppoosta, 3 Kemiöstä ja 1 Kumlingesta. Loput 27 venettä vietiin etupäässä korppoolaisin ja nauvolaisin aluksin, mutta näiden ilmoitettiin tulevan vieraista satamista, ja lastikin oli ilmeisesti peräisin niistä. Siinä tapauksessa veneistä 10 oli Lapväärtissä, 8 Merikarvialla, 6 Eurajoella tai Luvian kappelissa ja 3 Inkoossa rakennettuja. Kun aineisto on niukka, ei ole syytä tehdä

¹ Pääasiallisesti Kauppatasearvioiden mukaan. Vuosien 1813—18 luvut on otettu Ruotsin tuontitilastosta (KKoll. årsb. Uth. 4), jonka numerot ovat jonkin verran suurempia kuin suomalaisesta tilastosta saadut. Suomen tullitilastossa on tietysti myös vuodesta 1819 lähtien jonkin verran puutteita, mutta Ruotsin tuontitilastoon ei ole tästä vuodesta lähtien enää merkitty erikseen veneitä. Degerbyn kautta 1824—25 vietyjen veneiden luku on saatu Degerbyn tullikamarin tileistä, ÅA. — Ahvenanmaalta vietiin 1823—43 Eckerön ja Marsundin tulliasemien kautta 17 venettä.

sen yksityiskohtaisempia päätelmiä, kuin että pääosa Ruotsiin viedyistä veneistä oli tehty Varsinais-Suomen länsiosassa ja pienempi mutta kuitenkin maininnan arvoinen osa Selkämeren rannikolla.²

Ruotsi kantoi suomalaisista veneistä vuosina 1818—38 tullia vain 3 % niiden arvosta, mikä ei suuria merkinnyt. Syyskuun 1 päivänä 1838 tapahtui jyrkkä muutos: veneet jäivät Ruotsin yleisen tullitaksan alaisiksi. Siinä ei tosin mainita erikseen veneitä, mutta niihin voitiin soveltaa lähinnä »puuteosten» tariffia, joka oli kolmannes tavaran arvosta. Asetusta ei ryhdytty kuitenkaan heti tulkitsemaan täten, minkä voi päätellä siitä, että veneiden vienti väheni vuosina 1839—41 vain melko hitaasti. Sen sijaan vuonna 1842 tapahtui romahdus: Suomesta vietiin Ruotsiin vain 8 venettä. Nyt oli ilmeisesti ryhdytty kantamaan pelottavaa kolmanneksen arvoitullia, ja koko veneiden vienti päättyikin seuraavaan vuoteen.³ Taivassalon, Nauvon ja Korppoon veneenrakentajille Ruotsiin suuntautuneen, verrattain vähäisen viennin loppuminen ei luultavasti tuottanut kovinkaan suuria vaikeuksia.

Muualta maasta kuin lounaisrannikolta veneiden myynnistä on verrattain vähän tietoja. Ylä-Satakunnassa kaksi Näsijärven seudun pitäjää oli erikoisessa maineessa hyvistä veneistään, Ruovesi ja Teisko. Niistä myytiin Tampereen suvi- ja syysmarkkinoilla 1850-luvun tietojen mukaan runsaasti veneitä lähiseudun talonpojille.⁴ Ruovedellä veneiden valmistaminen myytäväksi oli hyvin vanhaa perua. Mauno Jokipii on osoittanut, että siellä oli jo 1600-luvulla eteviä veneenrakentajia, joiden tuotteita ostettiin mm. Pirkkalaan ja Vesilahdelle. Rudenschöldin tietojen mukaan Ruovedellä tehtiin 1700-luvun keskivaiheilla suuret määrät veneitä, joita myytiin Harjun markkinoilla Pirkkalassa useihin lähiseudun pitäjiin.⁵ Jyväskylänkin markkinoilla oli myytävänä maaseudulta tuotuja veneitä.⁶ Kaakois-Hämeessä kerrotaan Jaalan kylässä tehdyn etenkin 1840-lu-

² Degerbyn tullikamarin tilit, AA: Utgående tull-journal 1837—38.

³ Suomen asetuskoelma asetukset 23. 12. 1817, 14. 3. 1828, 11. 6. 1834 ja 23. 7. 1838; Svensk Författningssamling asetukset 49, 1835 ja 57, 1841.

⁴ Mfjk:n tiedustelu; Suometar 1858: 26; Lindgren 1864 33.

⁵ Jokipii 1959 293—294; Rudenschöld 1738—41 129—130.

⁶ Suometar 1854: 11.

vulla paljon veneitä myytäväksi; erikoisen taitavana veneenrakentajana pidettiin Pernajasta tullutta Anders Greggasta.⁷

Savosta ei ole suurten nälkävuosien takaiselta ajalta ansiotyönä harjoitettua veneiden rakentamista valaisevia tietoja ja Karjalastakin niitä on vain nimeksi. Säkkijärvi oli varmasti jo 1800-luvun alkupuoliskolla erikoisen vahva veneenrakennuspitäjä, mutta tämä täytyy päätellä vain myöhemmän ajan tiedoista, varsinkin jos puhutaan sisämaassa, Patusjärven ympärillä olleista kylistä. Niissä myöhemmin kukoistaneen veneenrakennuksen täytyi tietenkin juontua jo vuosisadan alkupuoliskolta, sillä sellainen erittäin suurta taitoa vaativa teollisuus ei voi lisääntyä kovin nopeasti.⁸ Säkkijärven rannikolla olevan Teikarinsaaren veneenrakennuksesta on jo vuodelta 1870 kuvaus, joka osoittaa kiistattomasti sen voimakkaaksi, perinteelliseksi elinkeinoksi. Siellä sanottiin olevan muutamia veistäjiä, jotka tekivät pitkin kesää hyvin »kuosikkaita» ja vahvoja veneitä, mutta oikein suuria aluksia Teikarissa ei tehty. Veneitä myytiin eniten Uuraaseen, jossa niitä näki »mahdottoman paljon». Veneisiin käytettävä puu täytyi noutaa Teikarinsaareen enimmäkseen mantereelta. Veneenrakennus oli teikarilaisille tärkeä elinkeino, jolla he ansaitsivat hyvin siitä syystä, että koko Viipurinlahden rannikolla »ei muita selvempiä paattien tekijöitä löydykään», niin kuin kyseisen kuvauksen kirjoittaja todisti.⁹

Pohjanmaaltakin on äärimmäisen vähän veneiden myyntiä koskevia tietoja, eivätkä ne ole peräisin rannikolta, niin kuin voisi luulla, vaan kaukaa sisämaan tervapitäjistä. Niissä rakennettiin suuria tervaveneitä eli paltamoita, ja on luonnollista, että veneenrakennustaito täytyi kehittää parhaaksi siellä, mistä oli pitkä matka rannikon tervasatamiin. Niinpä Oulujoen ja Oulujärvenkin rannoilla tehtiin perimätiedon mukaan 1800-luvulla harvoin tervaveneitä. Niitä ostettiin sen sijaan ylämaalaisilta, joista etenkin Hyrynsalmen ja Suomussalmen veneenveistäjiä kiitettiin jo vuodelta 1836 säilyneessä kertomuksessa.¹⁰ Iijoen varrella huomattavin venepitäjä oli Pudas-

⁷ *Halila* 1939 608—609.

⁸ *Seppä* 1952 379—380; SS, tiedustelu no 272: 14, Heikki Hovi.

⁹ *Ilmarinen* 1870: 31.

¹⁰ *Karjalainen* 1954 130—131.

järvi, jonka maineesta on todistuksia pitkältä ajanjaksolta. Jo 1776 kerrottiin, että muutamien Pudasjärven talojen miehet rakensivat joskus myytäväksi veneitä, kolmilaitaisista aina kuusilaitaisiin asti, laskivat ne keväällä rannikolle lastinaan edellisen kesän tervat — ne tietenkin, jotka oli poltettu kaukana sydänmailla, niin että ne oli voitu kuljettaa joen varteen vasta talvikelillä — ja myivät ne siellä. Isokokoisia veneitä sanottiin kumminkin tehtävän myyntiä varten vain kaksi tai kolme vuodessa koko pitäjässä, ja joinakin vuosina sellaisia ei myyty ollenkaan. Myöhemmin Pudasjärven veneiden myynnistä on tietoja useissa vuosia 1842—65 koskevissa virkamiesten kertomuksissa, mikä osoittaa veneenrakennuksen olleen pitäjässä vakiintunut ja melko huomattava sivuelinkeino. Vuosittain myytyjen veneiden luvuksi arvioitiin 1842—44 kuusikymmentä ja 1845—47 kahdeksankymmentä kappaletta. Veneitä myytiin monenkokoisia, ne uitettiin kevättulvalla Iihin aivan kuten 1770-luvullakin, ja myytiin siellä, enimmäkseen kaupunkien kauppiaille. Tästä päättäen enintään pienekö osa Pudasjärveltä myydyistä veneistä oli autonomian ajalla paltamoita, sillä näistä tuskin olisi ollut hyötyä kaupunkien porvareille. Ei ole syytä olettaa, että tervaveneitä tarvitsevat talonpojat olisivat hankkineet niitä porvarien välityksellä.¹¹

Ei tule tietysti kysymykseenkään, että veneiden rakentaminen olisi esiintynyt elinkeinona vain niillä harvoilla paikkakunnilla, jotka on mainittu tässä katsauksessa. Niin kuin alussa jo huomautettiin, veneen veistäminen ei ollut joka miehen työtä, ja saattaakin pitää ilman muuta varmana, että jokseenkin joka pitäjässä, missä veneitä yleensä jonkin verran tarvittiin — muunlaisia pitäjiä Suomessa on vähän — oli miehiä, jotka rakensivat veneitä muillekin tehden tätä työtä joko ansiokotiteollisuutena tai ammattikäsitönä. Vähän myöhemmän ajan runsaampi lähdeaineisto jo todistaakin, että asian laita oli tämä.¹² Toisaalta edellä esitettyjen tietojen niukkuus osoittaa kuitenkin

¹¹ Tidningar Utgifne Af et Sällskap i Åbo 1776 ss. 92—93; Oulun kihlak. kruununvoudin kert. 1842—44 ja 1845—47 (OL kanslian KD 33/169, 1845 ja 8/188, 1848, OMA); OL kuvk 1851—55 f. 10 ja 1861—65 f. 198.

¹² Esim. Vvtk KD 11/34, 1886 II.

selvästi, että veneiden valmistus oli autonomian ajan alkupuoliskolla vain hyvin harvoilla paikkakunnilla mainittavan runsasta.

Tässä on siis kysymyksessä kotiteollisuudenhaara, jota harjoitettiin myyntiäkin varten lähes kaikkialla, mutta ei juuri missään kovin suuressa määrin. Tämä johtui sekä liikenneoloista että tuotteen erikoisesta luonteesta. Vene on siksi suuri ja painava kapine, että sen kuljettaminen maitse, jopa vesitsekin, tuli ennen rautateiden rakentamista suhteellisen kalliiksi, ja tämä seikka jo haittasi veneenrakennuksen keskittymistä yksityisille paikkakunnille. Toinen tekijä saattoi olla vielä tärkeämpi. Veneeltä vaadittiin tunnetusti eri osissa Suomea hyvin erilaisia ominaisuuksia sen käyttötarkoituksen ja vesistöjen laadun mukaan. Tämän takia maassamme oli kehitetty suuri määrä erilaisia venemalleja, joiden alueellinen levinneisyys on säilynyt melko hyvin nykyaikaankin, ilmeisesti siitä syystä, että vanhat venetyypit ovat ankaran tarkoituksenmukaisia.¹³ Sitäpaitsi entisajan ihmiset pysyivät perinteellisissä venemalleissaan silloinkin, kun kahden mallin välinen ero ei ollut kovin olennaista laatua. Vene ostettiin mieluummin hyvin läheltä, sellaiselta rakentajalta, jonka ostaja suorastaan tunsikin ainakin maineeltaan. Vene eroaa useimmista muista käyttöesineistä siinä, että se on omistajansa hengen turva: veneen ohuet laudat erottivat entisajan uimataidottoman ihmisen varmasta kuolemasta. Lisäksi veneen nopeus riippuu sen rakenteesta, jossa ei saa olla suuria virheitä. Veneen valinnassa oli kaiken kaikkiaan täysi syy noudattaa suurempaa varovaisuutta kuin reen tai kärryjen. Näin on hyvin ymmärrettävää, että kullakin seudulla oli omat veneenrakentajansa ja ettei veneiden veistäminen keskittynyt muutamille paikkakunnille siihen tapaan kuin ajokaluteollisuuden alkoi jo 1800-luvun keskivaiheilla vähitellen käydä.

Rukit

Rukki levisi Suomeen Veera Vallinheimon tutkimusten mukaan varsinaisesti vasta 1600-luvun lopulta lähtien, mutta se syrjäytti sitten verraten nopeasti varhaisemman kehruuvälineen värttinän. Jo

¹³ *Itkonen* 1926.

1700-luvun lopulla rukki oli yleinen kaikkialla Suomessa lukuun ottamatta Karjalan syrjäisimpiä seutuja.¹ Siitä oli siis tullut tässä käsitellyn ajanjakson alkuun mennessä mitä tärkein työväline, jonka laadusta riippui, kuinka nopeasti kehruu kävi ja kuinka hyvää langasta tuli. Toisaalta rukki oli vaikeimpia käsityöntuotteita, jonka valmistaminen vaati erikoisen työvälinevalikoiman, sorvin terineen, sekä lisäksi taitoa ja kokemusta. Rukit oli siis hankittava ostamalla joko ammattisorvareilta tai kotiteollisuuden harjoittajilta. Niiden saanti järjestyi eri maakunnissa eri tavoin.

Ahvenanmaalla ja Varsinais-Suomessa rukkeja osattiin tehdä kaupunkien lisäksi monilla maaseudun paikkakunnilla, mutta niiden valmistus ei tiettävästi ollut kotiteollisuutta. Manufaktuurijohtokunnan tiedustelun vastauksissa sanottiin 1857 toisinaan nimenomaan, että rukkien tekijät olivat ammattisorvareita. Maskun ja Piikkiön kihlakuntiin tuotiin siihen aikaan rukkeja muualta, etupäässä kai Turusta, jossa oli useita sorvareita. Ahvenanmaalle tuotiin rukkeja Suomen mantereelta, mistä enemmän tuonnempana.² Uudellamaalla rukkisorvareita oli myös useimmissa pitäjissä, eikä rukkeja tarvinnut tuoda ainakaan lähintä kaupunkia kauempaa. Lähempiä tietoja ei juuri ole lukuun ottamatta vuodelta 1815 säilynyttä ilmoitusta, jonka mukaan Elimäelle ja Anjalaan ostettiin rukit osaksi Loviisasta, osaksi Ruotsinpyhtään Ruotsinkylästä. Vuonna 1857 Elimäellä ja Anjalassa oli jo ainakin joku rukkientekijä omastakin takaa.³ Tenholassa, Bromarvissa ja Karjaalla rukkien valmistaminen oli tavallista runsaampaa, niin että niitä myytiin naapuripitäjiin, jopa jonkin verran Tallinnaan, kuitenkin enintään muutamia kymmeniä kappaleita vuodessa. Tammisaarelaiset alukset veivät rukkeja Tallinnaan jo 1820-luvulla. Mutta Tenholan ja Karjaan pitäjienkin rukkisorvarit olivat ammattikäsityöläisiä, kuten nimenomaan ilmoitettiin; kotiteollisuus ei ollut kysymyksessä.⁴

¹ *Vallinbeimo V* 1956 240—246.

² Mfjk:n tiedustelu; *Juutikkala* 1957 I 76.

³ STA D XV b 5: 156; Mfjk:n tiedustelu.

⁴ Mfjk:n tiedustelu; Kauppatasearviot; Tallinnan kauppa-asiamiehen kertomukset, VA.

Satakunnan pitäjiin rukit ostettiin vielä vuoden 1815 tienoilla yleensä kaupungeista, niin kuin Suomen Talousseuran tiedusteluun vastattiin. Nelisenkymmentä vuotta myöhemmin täällä oli jo monin paikoin maaseudullakin rukintekijöitä, kuten Kiikassa ja Tyrväässä toimineet maineikkaat Kynnysmaan veljekset Antti ja Jooseppi, ammattisorvareita hekin.⁵ Jonkinlainen rukkiteollisuuden keskus syntyi 1800-luvun keskivaiheille mennessä myös Siikaisiin, jossa kerrottiin 1854 olevan taitavia sorvareita; paljon rukkeja oli viety täältä Ahvenanmaalle, jopa lehtikirjoitusten mukaan Tukholmaan asti. Siikaisten vanhoista rukkimestareista ei mainita, olivatko he maamiehiä vai ammattisorvareita, mutta joka tapauksessa heidän elinkeinonsa säilyi paljon myöhempään aikaan.⁶ Hämeessä rukkien hankkiminen oli vuoden 1815 tietojen mukaan sangen vaikeaa. Ne ostettiin kaupungeista, vieläpä Urjalasta ja Sahalahdelta annettujen tietojen mukaan enimmäkseen Turusta asti. Olojen hankaluutta kuvaa Akaassa esitetty valitus, jonka mukaan sorvarien puute oli paha pellavankehruun lisäämisen este: jos rukkia kohtasi pienikin vahinko, niin kehrääjän työ saattoi keskeytyä moneksi kuukaudeksi.⁷ Vielä 1850-luvulla rukkien saanti oli monin paikoin Hämeessä muualta tapahtuneen tuonnin varassa. Tällaisia tietoja annettiin Hollolan alisesta ja molemmista Sääksmäen kihlakunnista. Oli sentään Hämeessäkin jo lukuisilla paikkakunnilla rukkisorvareita, joiden usein mainittiin olevan ammattikäsitöläisiä. Samantapaista oli myös pohjoisimmassa Hämeessä, nykyisessä Keski-Suomessa: rukit piti osaksi ostaa kauempaa. Toisaalta Laukaan ja Viitasaaren pitäjistä kyllä myytiinkin 1850-luvulla jonkin verran rukkeja.⁸

Itä-Suomessakin oli 1857 annettujen tietojen mukaan siellä täällä

⁵ STA D XV b 5; Mfjk:n tiedustelu; *Arvelin* 1936 27—28; *Jokipii* 1949 49; *Nikkilä* 1952 391—394; *Kaukonen* käsik. 1941 (Maataloushallituksen kotiteollisuusosaston arkisto) 1—3, 13—14.

⁶ Suometar 1854: 4; *STS Handlingar* 6: 2 100; Vvtk KD 11/34, 1886 I f. 23.

⁷ STA D XV b 5, vuoden 1815 tiedustelun vastauksia, erikoisesti ff. 62, 69, 83.

⁸ Mfjk:n tiedustelu; Laukaan kihlak. kruununvoudin kert. 1851—55 ja 1856—60 (VaL kanslian I os. KD 52/535, 1856 ja 60/460, 1861), VMA.

rukkisorvareita, mutta useimpiin Savon ja Karjalan kihlakuntiin, ehkäpä kaikkiin, tuotiin osa rukkeja muilta seuduilta. Pyhäjärveltä ja Sakkolasta kirjoitettiin 1815, että rukit ostettiin enimmäkseen kau-pungeista, ainakin Pyhäjärvelle nimenomaan Käkisalimesta, mutta myös muutamien Pyhäjärven talonpoikien kerrottiin tekevän rukkeja. Vuonna 1857 tällaista ei sanottu Pyhäjärven pitäjistä, mutta sen sijaan Sakkolassa oli silloin jonkin verran rukkiteollisuutta. Venäjällekin sieltä vietiin vuosittain satakunta rukkia.⁹

Pohjanmaalla rukki oli Ruotsista tuotuna yleistynyt monin paikoin etenkin rannikolla jo varhain 1700-luvulla.¹⁰ Autonomian ajalla rukkien valmistus oli maakunnan etelä- ja keskiosissa suhteellisen yleinen taito, ja sitä harjoitettiin runsaasti maaseudulla, useinkin maanviljelijäin sivuelinkeinona. Etelä-Pohjanmaalla Närpiö oli huomattava rukkkipitäjä, vaikka sen maine oli tällä alalla tietävästi yhden perheen miesten varassa. Rukkien valmistuksen aloitti siellä ainakin laajemmassa mitassa Gabriel Ehrström, joka aloitti 1810-luvulla uransa ammattikäsitöläisenä oltuaan Vaasassa sorvarin opissa. Hän sai muutamaa vuotta myöhemmin vaimonsa mukana talon Närpiön Ståbackasta, mutta hän jatkoi sen jälkeenkin rukkien sorvaamista kotiteollisuutena, ja hänen neljä poikaansa opettelivat saman sivuelinkeinon, josta talonkin nimeksi tuli Svarvar. Ehrströmien monta vuosikymmentä jatkuneen rukkiteollisuuden tuotteet olivat erittäin hyvässä maineessa; niitä myytiin paljon Etelä-Pohjanmaalle ja toisinaan vietiin veneellinen rukkeja Ahvenanmaallekin. Vuosittain Ehrströmien sanotaan sorvanneen tavallisesti toista sataa rukkia.¹¹ Närpiön naapuripitäjässä Teuvalla tehtiin vuoden 1870 tienoilla olevan tiedon mukaan myös rukkeja, joita vietiin sieltäkin Ahvenanmaalle, ja tästä päättäen Teuvankin rukkiteollisuus oli jo vanhemmaa perua.¹² Etelä-Pohjanmaan rannikkoseuduilla oli 1850-luvulla rukkisorvareita muuallakin, mutta rukkien huomattavammasta myyn-

⁹ Mfjk:n tiedustelu; STA D XV b 5: 184—186.

¹⁰ *Vallinbeimo V* 1956 243—244.

¹¹ *Nordlund KI* 1931 299—300; *Brommels* 1936.

¹² Selostus Vaasan läänin kotiteollisuudesta, TPTK, kotelo V: 8; *Komiteanmietintö* 1873 8.

nistä ei ole edellä mainittujen paikkakuntien lisäksi tietoja muualta kuin Mustasaaren' pitäjistä. Sikäläisestä rukkien valmistuksesta ei tunneta yksityiskohtia.¹³

Etelä-Pohjanmaan sisämaassa rukkeja osattiin 1857 annettujen tietojen mukaan sorvata vähin kaikkialla. Lapuan suurpitäjästä kerrottiin jo 1815, että siellä tehtiin rukkeja, vaikka niitä tosin myös ostettiin sinne kaupungeista ja toisten pitäjien sorvareilta.¹⁴ Huomattavaa rukkiteollisuutta Etelä-Pohjanmaan sisäosissa ei tiettävästi harjoitettu muualla kuin kahdella pienellä järvisseudun paikkakunnalla: Korttesjärvellä ja Soinissa. Korttesjärven rukkiteollisuus alkoi perimätiedon mukaan 1799, jolloin Kaappo Teppo Ylikylästä teki sorvin ja alkoi »omin päin», siis vain vanhoista rukeista mallia katsoen, tehdä rukkeja. Vuonna 1815 Kustaa Teppo, saman kylän miehiä, meni Kaapon luo oppiin ja ryhtyi sitten tekemään rukkeja ammatikseen. Korttesjärvenkin rukkiteollisuuden alkajat olivat siis ammattikäsitöläisiä. Myöhemmin se muuttui kuitenkin sivuelinkeinoksi, sillä Kustaa Teppo osti talon ja jatkoi sitten rukkien sorvaamista talvisajan sivuelinkeinonaan. Hänen molemmat poikansa, talollisia kumpikin, oppivat myös isältään rukkien sorvaamisen ja harjoittivat sitä koko ikänsä. Tepon suvun rukkiteollisuus jatkui 1900-luvulle asti. Soinin rukeista mainittiin kruununvoudin kertomuksissa 1850-luvun alkupuoliskolta lähtien, mutta lähempiä tietoja niiden valmistuksesta ei ole. Korttesjärveltä ja Soinista arvioitiin 1850-luvulla myytävän vuosittain yhteensä noin 200 rukkia mutta 1860-luvun alkupuoliskolla muutamia satoja. Myyntipaikkana mainittiin 1870 tienoilla naapuripitäjät.¹⁵

Keski-Pohjanmaalla rukkien sorvaaminen oli vanha ja yleinen elinkeino. Rannikolla sitä harjoitettiin myyntiäkin varten joka pitäjässä ainakin Kruunupyystä Kalajoelle. Vuonna 1815 kiitettiin myös

¹³ Mfjk:n tiedustelu.

¹⁴ Mfjk:n tiedustelu; STS D XV b 5: 24; *Paulabarju* 1943 208—218.

¹⁵ Ilkka 1929: 60 (anonyymi kirjoitus »Rukkiteollisuus Korttesjärvellä», joka perustuu nähtävästi Tepon suvussa säilyneeseen perimätietoon); Kuortaneen kihlak. kruununvoudin kert. 1851—55, 1856—60 ja 1861—65 (VaL kanslian I os. KD 54/525, 1856; 27/445, 1861 ja 22/643, 1866), VMA; Selostus Vaasan läänin kotiteollisuudesta, TPTK.

Pietarsaaren pitäjässä tehtyjä rukkeja, mutta ei ole aivan varmaa, että tällöin tarkoitettiin emäpitäjää. Tieto on peräisin Saarijärveltä asti, ja sen takia on mahdollista, että kiitos onkin koskenut Korttesjärven rukkeja, sillä tämä paikkakunta oli kuulunut vuoteen 1812 saakka Pietarsaaren suurpitäjään, ja lähteistä tapaa usein tämänve-roisia virheitä.¹⁶ Kruunupyyn pitäjän talonpoikien kerrottiin jo 1773 sorvaavan rukkeja myytäväksi, ja heidän rukkiteollisuuttaan kiitettiin vielä 1815. Kokkolan pitäjästä sanottiin 1773 samaa kuin Kruunupyystä, ja siellä valmistettiin rukkeja näistä ajoista toista sataa vuotta eteenpäinkin, mutta ei tiettävästi niinkään rannikolla kuin Kaustisen kappelissa, joitakin peninkulmia sisämaahan päin. Kaustisella on varhaisin perimätiedon tuntema rukkimestari ollut Matti Matinpoika Kuorikoski vanhempi, kuulun kirkonrakentajasu-vun ensimmäisen mestarin isä, jonka sanotaan vieneen kuningattarelle lahjaksi hienon rukin, kun hän oli 1776 kaustislaisten toisena asia-miehenä Tukholmassa hankkimassa lupaa kappelin perustamiseen. Kaustisella tehtiin rukkeja myöhemminkin pääasiallisesti Nikulan ja Kuorikosken monitaloisessa kyläkunnassa, jonka isäntien peru-luetteloista tapaa 1800-luvun ensi vuosikymmenillä usein sorvin terineen. Yksin vuonna 1809 nämä välineet on mainittu kolmessa peruluettelossa. Rukkien valmistaminen oli täällä hyvin merkittävä sivuelinkeino, eikä muistitieto liioittele kovinkaan pahoin väittäes-sään, että Nikulan ja Kuorikosken miehet olivat viime vuosisadalla kaikki rukkimestareita.¹⁷

Koko Pohjanmaan vahvin rukkiteollisuuspitäjä oli kuitenkin Kälviä. C. C. Böcker kertoi 1815 saamiensa tietojen perusteella, että rukkeja oli sorvattu Kälviällä jo 40—50 vuotta, siis ainakin 1770-luvulta alkaen, ja että niitä tehtiin hänen aikanaan parissakymmenessä talossa emäseurakunnan kirkonkylässä, kussakin vuosittain viiti-senkymmentä rukkia. Kälviän talollisten peruluetteloissa esiintyi-kin 1800-luvun ensi vuosikymmenillä usein sorveja terineen, mai-nittiinpa Lassilan talossa 1805 nimenomaan rukkisorvarin työkalut ja viisi valmista rukkia. Lohtajan kirkkoherra Anders Törnudd

¹⁶ STA D XV b 5: 36.

¹⁷ *Hermelin* 1773 69; STA D XV b 5: 36; *Virrankoski* 1961 421—423.

kiitti 1815 Kälviän rukkien laatua. Rukkiteollisuus oli Kälviällä hyvin voimakasta vielä 1800-luvun keskivaiheilla ja jatkui suurten nälkävuosien ohikin. Osa rukkimestareista on kenties ollut lähinnä ammattikäsitöläisiä — perimätieto viittaa tähän suuntaan — mutta aivan varmaa on, että rukkien sorvaaminen oli Kälviällä pitkät ajat monien talollisten sivuelinkeinona.¹⁸

Kälviältä rukkialue jatkui vanhastaan vielä pohjoisemmaksi, Loh-tajan ja Kalajoen suurpitäjiin. Jo 1800 muutamien lohtajalaisten kerrottiin harjoittavan sivuelinkeinonaan rukkien sorvaamista. Tämä ilmoitus koski laajan pitäjän osista ainakin myöhempää Himan-kaa, jossa rukkeja on muistettu valmistetun hyvin vanhoista ajoista lähtien Pahkalan ja Torven kyläkuntien taloissa Kalajoen rajamailla.¹⁹ Kalajoelta on vuodelta 1815 tieto, jonka mukaan muutamat tämän pitäjän talolliset tekivät sivuelinkeinokseen erinomaisia rukkeja. Täälläkin niiden sorvaaminen säilyi pitkän aikaa, sillä vielä 1857 ilmoitettiin rukkeja myytävän Kalajoen emäseurakunnasta.²⁰

Keski-Pohjanmaan rukkien myynnistä on jonkin verran lähempiäkin tietoja. Perimätiedon mukaan Kälviän rukkeja vietiin paljon toisiin maakuntiin, nimittäin Pohjois-Hämeeseen ja Savoan, ja samaa kerrotaan myös Himangalta. Tiedot eivät ole tarkoin ajoitet-tuja, mutta on varmaa, että myyntialue on ollut tällainen jo ennen suuria nälkävuosia, voipa sanoa ilman muuta sen olleen silloin laa-jimmillaan. Kun on varmaa, että rukkien sorvaamisen taito on mai-nituissa sisämaan maakunnissa lisääntynyt voimakkaasti 1800-luvun kuluessa, ei voi ajatellakaan, että sinne rannikkoseudulta vietyjen rukkien myyntialue olisi samanaikaisesti laajentunut. Kälviällä ja

¹⁸ *Böcker* 1815 II:2 51; Kälviän peruluettelot 1800—1831, VMA; STA D XV b 5:17; SKS, E 146, Otto Tikanojan muistiinpanoja; VaL kuvk 1876. Peruluettelot osoittavat sorveja olleen Lassilan, Miekkojan, Hangaskankaan, Pelttarin ja Passojan taloissa, mutta näitä luetteloja tehtiin suhteellisen vähän, yleensä vain sellaisista talollisista, jotka kuolivat ennen syytingille menemistään.

¹⁹ *Borg-Snellman* 1800 13; SS, tiedustelu 234: I, S. Pöytäarin Himangalta keräämiä tietoja, kertonut osaksi J. Pahkala (s. noin 1877). Pahkalan 1937 ker-toman perimätiedon mukaan rukkeja oli sorvattu Himangalla monen miespol-ven ajan, »ainaki kaksisataa vuotta».

²⁰ STA D XV b 5:9; Mfjk:n tiedustelu.

Himangalla muistetus, Jyväskylän, Iisalmen, Kuopion ja Kajaanin talvimarkkinoille suunnatut rukkien myyntimatkat on siis varmasti aloitettu jo Ruotsin-ajan lopulla.²¹ Näitä päätelmiä tukevat jotkut vanhat asiakirjatiedotkin. Siten Laukaasta kirjoitettiin 1815, että rukit ostettiin sinne etupäässä Pohjanmaan maaseudulta, ja samana vuonna kerrottiin Saarijärvelle saatavan parhaat rukit Kruunupyyn ja Pietarsaaren pitäjistä. Keskipohjalaisten Kajaanin puoleen tekemistä kauppamatkoista kertovaa perimätietoa taas tukee vuodelta 1815 periytyvä ilmoitus, jonka mukaan Paltamon pitäjään tuotiin rukkeja mm. Kälviältä. Böcker kertoi samana vuonna kälviäläisten myyvän rukkejaan sekä markkinoilla että kulkukauppaa käyden.²² Kaiken kaikkiaan on varmaa, että Keski-Pohjanmaan rannikkoseutu varusti 1700-luvun lopulta lähtien rukein suuren osan Pohjois-Hämettä ja Savoaa, jopa vielä pohjoisempaa sisämaata, ja ilmeisesti tämän seudun monen miespolven ajan kukoistanut rukkiteollisuus perustui jatkuvasti hyvin suurella määrällä juuri Suomenselän takaisen sisämaan kysyntään.

Pohjoisempaan Pohjanmaalla ei tiettävästi ollut maaseudulla erikoisia rukkien valmistuskeskuksia. Paltamoonkin haettiin 1815 annetun tiedon mukaan rukkeja myös Oulusta, mikä ei ollutkaan ihme, koska siellä jouduttiin joka tapauksessa käymään usein etenkin tervaa viemässä. Samana vuonna ilmoitettiin, että Puolangallakin sorvattiin rukkeja, joita paltamolaiset myös ostivat. Kuusamossa taas käytettiin Kemijärvellä valmistettuja rukkeja, joten yksityisiä sorvareita oli jo näin aikaisin joitakin kaukana sisämaassa. Ei siis ole ihme, että Kajaanin kihlakunnassa tehtiin myös 1850-luvun tietojen mukaan rukkeja myytäväksi, tosin vain vähän. Rannikkoseudulla myytiin samaan aikaan rukkeja Revonlahden kappelista. Pohjois-Pohjanmaan rukkimestareista ei ole lähempiä tietoja, ja on mahdollista, että he olivat maaseudullakin osaksi ammattikäsitöläisiä.²³

Rukkien sorvaaminen oli niitä kotiteollisuudenhaaroja, joiden

²¹ SKS, E 146, Otto Tikanojan muistiinpanoja; SS, tied. 234: I, S. Pöyh-tärin muistiinpanoja.

²² STA D XV b 5: 36, 42; D VII 5: 98; *Böcker* 1815 II: 2 51.

²³ STA D VII 5: 23, 98; Mfjk:n tiedustelu.

tärkeimpänä edellytyksenä oli tekniikan taitaminen. Raaka-aineesta ei sen yhteydessä tarvitse puhua eikä oikeastaan kysynnästäkään, sillä sitä oli kyllä kaikkialla. Rukinsorvauksen taito tuotiin meidän maahamme Ruotsista, joten se oli vanhinta rannikkoseuduilla, ja vaikka se levisi tässä käsitellyn ajanjakson kuluessa yhä voimakkaammin sisämaahan, se oli vielä 1800-luvun keskivaiheilla selvästi yleisin rannikkomaakunnissa. Tässä on syytä tarkastella lyhyesti maaseudun ammattisorvarien lukua, koska rukki oli varmasti heidän tärkeimpiä tuotteitaan. Manufaktuurijohtokunnan keräämien tietojen mukaan pitäjänsovareita, siis privilegit hankkineita maalaiskäsityöläisiä, oli vuonna 1844 Turun ja Porin läänissä 35 miestä, Uudenmaan läänissä 25 ja Viipurin läänissä 30 miestä. Sisämaan lääneissä heitä oli sen sijaan vain nimeksi: Hämeen läänissä yksi ainoa, Mikkelin läänissä kolme ja Kuopion läänissä ei ainoatakaan. Paljon heitä ei ollut Pohjanmaallakaan: laajassa Vaasan läänissä oli 14 pitäjänsovaria ja koko Oulun läänissä vain 2 mestaria.²⁴ Ei ole tietysti varmaa, että tämä luettelo antaa tarkalleen oikean käsityksen maaseudun ammattisorvarien jakautumisesta: onhan mahdollista, että heillä ei ollut kaikkialla yhtä yleisenä tapana hankkia käytännössä verrattain vähän hyödyttävää pitäjänkäsityöläisen valtakirjaa. Silti nämä tiedot tukevat vahvasti sitä muista lähteistä saatua käsitystä, että rukkisorvarit olivat Etelä-Suomen rannikkomaakunnissa lähes yksinomaan ammattikäsityöläisiä, joista osa harjoitti elinkeinoaan kaupungissa, osa maalla. Pohjanmaalla ammattisorvareita oli vähemmän, mutta sen sijaan rannikkoseudun yritteliäät ja teknillisesti kouliintuneet talonpojat ryhtyivät harjoittamaan rukkien valmistusta sivuelinkeinonaan, jonka tuotteet levisivät kauas sisämaahan. Viimeksi mainittu alue taas oli kauan suureksi osaksi rannikkoseuduilta tuotujen rukkien varassa. Etelä-Suomen rannikkomaakuntien, sisämaan ja Pohjanmaan kesken oli siis rukkien valmistuksen alalla selvä ero. Tämän ilmiön perussyyt olivat yleistä laatua, joten niihin tutustutaan lähemmin vasta tämän tutkimuksen yhteenvetoluvussa.

²⁴ Manufaktuurijohtokunnan arkisto, sisällön mukaan järjestettyjä asiakirjoja: Luettelo Suomen pitäjänkäsityöläisistä 1844 (VA).

Kangaspuut ja kudontakaitteet

Vuoden 1857 tiedustelussaan Manufaktuurijohtokunta kiinnitti huomiota kangaspuiden valmistamiseen ja sai kruununvoudeilta erittäin yhtenäisen vastaussarjan. Kangaspuita osattiin tehdä kaikkialla, niiden myynnistä ei mainittu mistään muualta kuin Saloisista ja Vihannista — lähempiä tietoja ei sieltäkään annettu — ja ainoa seutu, jonne kangaspuita kerrottiin tuotavan muualta, oli Salmin kihlakunta. Tämänkin kihlakunnan miehet osasivat kyllä tehdä kangaspuita, mutta ne olivat rakenteeltaan huonoja, kuten kruununvouti kirjoitti, ja parempia ostettiin toisilta seuduilta, arvattavasti lännempää.¹ Muistakin lähteistä on vain pari mainintaa kangaspuiden myynnistä: Turun markkinoille oli 1838 tuotu kangaspuita, joita asiasta mainitsevan lehti uutisen kirjoittaja ei tiennyt aikaisemmin olleen myytävänä, ja myöhemmin kangaspuita tuotiin Turkuun Paraisista ja Kemiöstä, mutta ainakin meritse vain aniharvoin.² Viitasaaren pitäjässä kerrottiin 1850-luvulla tehdyn kangaspuita myytäväksi.³ Kangaspuiden mutkikkaaseen rakenteeseen katsoen on luultavaa, että niitä tilattiin hyvinkin yleisesti ammattipuusepiltä, mutta ansiokotiteollisuudeksi niiden valmistus ei kehittynyt.

Muista kudontavälineistä kaitteet eli pirrat esiintyivät hyvin yleisesti kauppatavarana, sillä niitä osasivat Suomessa valmistaa vain hyvin harvat. Tämä käy selvimminkin ilmi kruununvoutien 1857 antamista vastauksista. Kihlakunta kihlakunnalta kautta Etelä- ja Keski-Suomen maakuntien toistuu ilmoitus, jonka mukaan kaikki tai melkein kaikki kaitteet ostettiin muualta. Niiden myyntiä varten harjoitetusta valmistuksesta on tietoja erittäin vähän. Varsinais-Suomessa niitä kerrottiin ainakin maaseudulla tehtävän vain Perniössä, jossa kaitteita valmisti ja myi »ruotsalainen mestari», ammattikaituri. Uudellamaalla kaitteita osattiin tehdä Nurmijärvellä, mutta

¹ Mfjk:n tiedustelu.

² Åbo Tidningar 1838: 6; Turun satamatilit, TMA.

³ Laukaan kihlak. kruununvoudin kert. 1851—55 ja 1856—60 (VaL kanslian I os. KD 52/535, 1856 ja 60/460, 1861), VMA.

niiden myynnistä ei mainita. Iitin kirkolla muuan loismies teki vähän kaiteita myytäväksi, Pernajasta niitä myytiin lähimpiin kaupunkeihin ja naapuripitäjiin. Satakunnassa kerrottiin 1857 Hämeenkyrön ja Ikaalisten pitäjissä tehtävän kaiteita myyntiäkin varten, ja edellisen pitäjän osalta Yrjö Koskinen vahvisti tämän tiedon kirjoittaessaan jo 1852, että Kaipion kulmalla asuva kaituri teki hyvin tukevia ja »luontevia» kaiteita koko pitäjälle. Hämeessä oli Sääksmäen kihlakunnissa joitakin harvoja kaitureita, jotka myivät tuotteitaan; maakunnan pohjoisimmassa osassa kaiteita tehtiin Viitasaaren pitäjässä myytäväksikin. Savoon ja lähes koko Karjalaan kaiteet ostettiin muilta seuduilta; vain Kannaksella niitä tehtiin muutamissa pitäjissä, mutta niiden myynnistä ei puhuttu. Käkisalmen kihlakunnassa tehtyjä kaiteita moitittiin huonoiksi, paremmat ostettiin sinnekin muualta.⁴

Pohjalaiset olivat kaiteiden suhteen huomattavasti omavaraisempia kuin eteläisempien maakuntien asukkaat, sillä kaiteita ilmoitettiin 1857 ostettavan vain Korsholman keskiseen kihlakuntaan, siis Vaasan ja Uudenkaarlepyyn seuduille ja läheiseen sisämaahan. Mutta kaiteiden valmistus myyntiä varten oli Pohjanmaalakin hyvin harvinaista. Mustasaaresta niitä sanottiin 1857 myytävän, ja vuodelta 1867 on tieto Vähänkyrön Kuutilassa asuneesta ammattikaiturista. Pohjois-Pohjanmaalla kaiteita myytiin Saloisista ja Revonlahdelta, ilmeisesti melko paljon ja pitkähkön aikaa, koskapa Saloisten kihlakunnan kaideteollisuudesta mainittiin kuvernöörin kertomuksessakin jo 1840-luvun lopulla ja uudestaan vielä 1860-luvulla.⁵

Kun kipeästi tarvittuja kudontakaiteita ei kerran osattu valmistaa omassa maassa niin paljon kuin olisi pitänyt, niitä täytyi tuottaa ulkomailta. Eteläisessä Länsi-Suomessa käytettyjen kaiteiden alkuperästä antoi Hollolan ylisen kihlakunnan kruununvouti 1857 hyvän vihjeen kirjoittaessaan, että kaiteet ostettiin kihlakuntaan kiertele-

⁴ Mfjk:n tiedustelu; *Koskinen Y* 1852 78; Laukaan kihlak. kruununvoudin kert. 1851—60 (VaL kanslian I os. KD 52/535, 1856 ja 60/460, 1861), VMA.

⁵ Mfjk:n tiedustelu; Tampereen Sanomat 1867: 23; OL kuvk 1848—50 ja 1861—65.

viltä Taalainmaan talonpojilta, jotka itse valmistivat niitä. Myös Hollolan aliseen kihlakuntaan ostettiin kaiteet kierteleviltä kaitureilta, vaikka sikäläinen kruununvouti ei sanonut heitä nimenomaan taalalaisiksi. Yrjö Koskinen mainitsi 1852 Ruotsista tuoduista kaiteista, ja edellä mainittu ruotsalainen kaituri, joka harjoitti samalla vuosikymmenellä ammattiaan Perniössä, oli tietenkin Ruotsista kotoisin — eihän häntä olisi pelkästään äidinkieltensä takia ruotsalaiseksi kutsuttu.⁶ Tämänäsuuntaiset tiedot tullitilasto vahvistaa, tosin vasta 1820-luvun lopulta lähtien. Siihen asti kaiteita mainitaan tuontitilastossa vain nimeksi, mikä ei tosin merkitse suuriakaan, koska tullin ilmoittamat tuontiluvut olivat tuohon aikaan muutenkin todistettavasti mitä suurimmassa määrässä puutteelliset. Myöhemmin kaiteita tuotiin tullitilastonkin mukaan jatkuvasti melkoisia määriä, esim. vuosina 1830, 1835, 1840 ja 1845 tässä järjestyksessä 1 534, 1 318, 5 634 ja 4 924 kappaletta.⁷

Ruotsista maahamme tuodut kaiteet olivat varmasti peräisin enimmäkseen Taalainmaan yläosasta, jossa niiden valmistus oli Moran pitäjän luoteisosan ja Älvdalenin lounaisosan talonpoikien sivuelinkeinona. Taalalaisilla kaitureilla ja muilla kotiteollisuuden harjoittajilla oli tapana käydä tuotteillaan kauppaa miespolvesta toiseen tarkoin määrättyillä alueilla, ja Lars Levanderin mukaan Suomessa kulkenet kaiturit olivat kotoisin Väsa-nimisestä Älvdalenin kylästä. Toisen ruotsalaisen lähteen mukaan Suomeen tuotiin jonkin verran kaiteita myös aivan toisesta osasta Ruotsia, nimittäin Smoolannin lounaiskolkassa sijaitsevasta Markarydin pitäjästä, jossa niiden valmistus oli kukoistava kotiteollisuudenhaara.⁸ Saattaa näyttää merkilliseltä, että kaiteita voitiin tuoda Suomeen runsaasti niin kaukaa kuin Älvdalenista ja myydä niitä täällä kulkukauppaa käyden, varsinkin kun taalalaiset eivät kulkeneet täällä suinkaan hevosin, vaan jalkapatikassa. Mutta Taalainmaan kaiturit osasivat ammattinsa ja tiesivät, kuinka kaiteiden kuljetus oli rationalisoitava.

⁶ Mfjk:n tiedustelu; *Koskinen Y* 1852 78.

⁷ Kauppatasearviot, vuosien 1815, 1820, 1825, 1830, 1835, 1840 ja 1845 tuonnista laaditut yhteenvedot.

⁸ *Levander* 1944 135, 174, 362; *Hemslöjdskomitten* 1917 I 139.

He tekivät kaiteiden kehyspuut ja piit sekä näiden kokoamiseen ja sidontaan käytettävän pikilangan valmiiksi kotonaan, mutta itse kokoamistyön he usein ja tietysti nimenomaan kauas aikaossaan jättivät vasta myyntialueella suoritettavaksi. Kokoamattomat kaiteenosat sai mahtumaan vähäiseen tilaan, eivätkä ne painaneetkaan kovin paljon, niin että kehyspuutakin saattoi kantaa 400 kappaleen kimpun kädessä. Suomessa kierrellessään kaituri sitten myi kaiteita päivisin ja sitoi uusia kokoon puhdetöinä. Nähtävästi taalalaiset toivat sentään osan kaiteitaan Suomeenkin valmiiksi koottuina, tai sitten heiltä on kannettu tullia kaiteiden osista ja merkitty tilastoon niitä vastaava määrä kaiteita.⁹

Kudontakaiteiden raaka-aineet eivät olleet kovinkaan ihmeelliset: taalalaiset tekivät niiden kehyspuut männystä ja piit koivusta. Näitä olisi ollut Suomessakin vaikka koko Euroopan kaiteiksi. Mutta itse valmistustekniikka oli erittäin vaikea, ja siinä tarvittiin aivan erikoisia työvälineitä.¹⁰ Kaiteiden valmistukseen monien miespolvien aikana harjaantuneet älvdalenilaiset olivat tällä alalla ylivoimaisia, niin että koko eteläisessä Länsi-Suomessa ei ollut heille montakaan kilpailijaa. Suomalaisen kaiturin oli näissä oloissa vaikea päästä alkuunkaan, varsinkin kun taalalaisten teknillistä kyvykkyyttä tuki vielä heidän yritteliäisyytensä ja vaatimattomuutensa. Pohjanmaa näyttää kumminkin olleen Älvdalenin kaitureille vähän liian kaukana, tai sitten pohjalaiset olivat tällä niin kuin monella muullakin alalla saaneet Ruotsista oppia enemmän kuin oppimestareille olisi ollut eduksi. Itä-Suomen kaiteiden hankinnasta ei ole käsiteltyä ajalta lainkaan lähempiä tietoja, joten olisi uskallettua edes arvailla, tuotiinko niitä sinnekin Ruotsista vai mahdollisesti Venäjältä. Joka tapauksessa kudontakaiteiden valmistus on oivallinen esimerkki käsityöstä, joka ei teknillisen taitamattomuuden takia kehittynyt Suomessa kotiteollisuudeksi, vaikka raaka-ainetta ja kysyntää oli yllin kyllin.

⁹ *Levander* 1944 174.

¹⁰ *Levander* 1944 174—176.

Huonekalut

Huonekalujen valmistusta on harjoitettu ansiokotiteollisuutena aikaisimmin ja suuriin nälkävuosiin asti myös eniten Vakka-Suomessa, jonka ikivanhat perinteet puun käsittelyssä olivat tämänkin kotiteollisuudenhaaran vahvana perustana. Varhaisimmat säilyneet tiedot Vakka-Suomen huonekalujen myynnistä ovat 1700-luvun lopulta, mutta silloin tämä oli jo melko runsasta. Huonekaluteollisuutta harjoitettiin Vakka-Suomessa tiettävästi kahdessa pitäjässä, Uudellakirkolla ja Laitilassa. Ensin mainitun pitäjän erikoistuotteena olivat tällä alalla tuolit, joiden viennistä ulkomaille on tieto vuodelta 1793. Se on toistaiseksi vanhin tieto Uudenkirkon tuoliteollisuudesta, mutta laadultaan sellainen, että tämän kotiteollisuudenhaaran voi ilman muuta päätellä jo vakiintuneeksi ansiotyöksi, jota ei liene aloitettu aivan äskettäin. Tuoleja, jotka oli tehty ainakin pääasiallisesti Uudellakirkolla, vietiin näet mainittuna vuonna Uudenkaupungin satamasta 4 190 kappaletta. Samalta vuosikymmeneltä on säilynyt pari muutakin tietoa Uudenkirkon tuoleista. H. G. Porthan tarkoitti niitä kirjoittaessaan 1795, että vakkasuomalaiset valmistivat tuoleja myytäväksi. Vuonna 1798 sanottiin lähemmin, että tuoleja tehtiin Vakka-Suomessa kauppatavaraksi Uudellakirkolla, josta sai tusinan yksinkertaisia tuoleja 1 riksillä 32 killingillä (kai valtionvelkaseteleitä), kun taas paremmin muotoillut tuolit maksoivat 16 killinkiä kappaletta. Toinen kirjoittaja kertoi 1800, että yhdessä ja toisessa Uudenkirkon talossa tehtiin tuoleja, joita vietiin Turkuun ja Uuteenkaupunkiin.¹

Uudenkirkon tuolien malleista ei ole toistaiseksi lähempiä tietoja, mutta varmasti ne olivat kaikki melko yksinkertaista tekoa, koskapa tullitileissä huomautettiin autonomian ajalla säännöllisesti, että Uudestakaupungista viedyt tuolit olivat sellaisia (»gemena» tai »simpla»). Niiden raaka-aineksi nimettiin melkein yhtä säännöllisesti kuusi-puu. Pienehkö osa ulkomaille viedyistä tuoleista oli lastentuoleja; jo 1793 viedyistä tuoleista 24 ilmoitettiin nimenomaan olleen niitä.²

¹ *Kaukovaalta* 1917—43 II 253—254; *Sahlberg* 1954 38—40; *Porthan* 1795 265—266; STA D VII 1: 147.

² *Sahlberg* 1954; *Kaukovaalta* 1917—43 II 253—254; Kauppatasearviot; Uudenkaupungin tullikamarin arkisto, tilit, TMA.

Vielä autonomian ajallakin osa Uudenkirkon tuoleista myytiin nähtävästi kotimaahan. Kun Turusta kirjoitettiin 1839, että Heikinmarkkinoilla oli ollut sinä vuonna myytävänä »tavallista vähemmän» tuoleja, niin tämä ilmoitus on tulkittavissa luontevimmin olettamalla, että juuri Uudenkirkon tuolien jo 1800 mainittu myynti Turkuun oli jatkunut näihin asti.³ Huomattavasti Uudenkirkon tuoleja vietiin toisaalta kautta vuosikymmenien ulkomaille niin kuin muitakin samassa pitäjässä valmistettuja puuteoksia. Ruotsin-ajan lopulta tuolien viennistä on säilynyt tietoja vain nimeksi, mutta edellä jo mainittu tieto Uudestakaupungista 1793 vietyjen tuolien määrästä viittaa siihen, että tämä oli siihen aikaan säännöllisestikin isompi kuin autonomian ajalla. Raumaltakin vietiin vuoden 1800 tienoilla joskus aivan pieni määrä tuoleja, mutta nämä eivät liene olleet Uudellakirkolla tehtyjä. Vuonna 1798 kirjoitettiin, että uusikaupunkilaiset veivät Uudellakirkolla tehtyjä tuoleja Saksaan ja Tanskaan. Irja Sahlbergin mukaan niitä vietiin Ruotsin-ajan lopulla myös Tukholmaan.⁴

Autonomian ajalta on runsaasti tietoja Uudenkirkon tuolien viennistä. Vuonna 1809 niitä sanotaan viedyn vain 42 kappaletta, mikä johtui sodasta. Siitä lähtien tuolien vienti oli Suomen tullitilaston mukaan viisivuotiskausittain (ensimmäinen jakso kuusivuotinen) niin suuri kuin seuraava taulukko osoittaa:

	Koko vienti	Vuotuinen keskimäärä
1810—15	4 278 kpl	713 kpl
1816—20	8 360 »	1 672 »
1821—25	8 686 »	1 737 »
1826—30	6 021 »	1 204 »
1831—35	7 795 »	1 559 »
1836—40	7 590 »	1 518 »
1841—45	1 742 »	348 »
1846—50	360 »	72 »
1851—55	548 »	110 »
1856—60	158 »	32 »
1861—65	323 »	65 »

³ Åbo Tidningar 1839: 7.

⁴ Sahlberg 1954 39—40.

Muutamina vuosina tullitilastossa mainittiin erikseen lastentuolien vientimäärä, mikä on edellä lisätty tuolien lukuun. Vuonna 1823 lastentuoleja vietiin 382, vuonna 1824 132 ja 1827 316 kappaletta. Uudenkirkon miesten tekemien lastentuolien käytöstä Tanskassa on sattumalta säilynyt hupainen, Irja Sahlbergin julkaisema tieto. Erään Själlannissa, lähellä Ringstediä toimineen yksityiskoulun pikku oppilailla oli vuoden 1845 tienoilla istuiminaan pienet tuolit, jotka kukin toi aamuisin mukanaan kouluun, ja näistä käytettiin nimeä »Finnlapperstole», joka heti ilmaisee niiden alkuperän. Ainakaan vuodesta 1823 lähtien Uudenkirkon tuoleja ei viety lainkaan muista satamista kuin Udestakaupungista.⁵

Uudenkirkon tuoleja vietiin ensimmäisinä Haminan rauhan jälkeisinä vuosina Ruotsiin, vuonna 1813 tämän maan tullitilaston mukaan niinkin paljon kuin 1 634 kappaletta. Näinä vuosina vallitsi kumminkin sodista johtuva poikkeuksellinen tila, jonka on aikaisemmin todettu vaikuttaneen myös puuastioiden viennin suuntaukseen. Jo 1814 Ruotsiin vietiin Suomesta Ruotsin tullitilastonkin mukaan enää 134 tuolia.⁶ Uudenkaupungin ulkomaankauppa oli nyt kääntynyt perinteellisiin uomiinsa ja suuntautunut etupäässä Tanskaan ja Saksan Itämeren-rannikolle. Tuolien viennin jakautumisesta eri määräraikkojen kesken on kerätty yksityiskohtaiset tiedot kahdelta viisivuotiskaudelta, nimittäin vuosilta 1815—20 (vuodelta 1817 ei ole tietoja) ja 1831—35. Ne esitetään seuraavalla sivulla olevassa taulukossa.

Taulukon tietojen täydennykseksi mainittakoon, että kyseisinä viisivuotiskausina ei tuoleja ilmoitettu viedyn muihin varsinaisen Tanskan satamiin kuin pääkaupunkiin. Slesvig-Holsteinin puolella mainittiin määräsatomaksi kerran Flensburg. Saksassa tuolien mää-

⁵ *Sahlberg* 1954 40—41; Kauppatasecarviot. Vuosien 1809—12 lähteenä *Sarva* 1905 liitteen ss. 47—53 ja vuosien 1824—25 ja 1828—36 Uudenkaupungin tullikamarin arkisto (TMA), tilit. Vuoden 1813 kauppatasecarvion mukaan Uudestakaupungista vietiin 582 t u s i n a tuoleja, mutta tämä on varmasti erehdys; nähtävästi on kysymys niin monesta kappaleesta, ja taulukkoon on merkittyn sen mukainen summa.

⁶ *Sahlberg* 1954 40; KKoll. årsb. Uth. 4.

Tuolien vienti Uudestakaupungista määrärajoittain vuosina 1815—20 ja 1831—35

	1815—20		1831—35	
	vienti kpl	%	vienti kpl	%
<i>Tukholmaan</i>	588	8	144	2
Kööpenhaminaan	4 390	60	6 599	85
Slesvig-Holsteiniin	54	1	296	4
<i>Tanskaan yhteensä</i>	4 444	61	6 895	88
Stralsundiin	1 745	24	288	4
Rostockiin	314	4	468	6
Muualle Saksaan	195	3	—	—
<i>Saksaan yhteensä</i>	2 254	31	756	10
<i>Koko vienti</i>	7 286	100	7 795	100

räpaikkana oli taulukossa mainittujen kaupunkien lisäksi pari kertaa Lyypekki, Wismar tai Greifswald.⁷

Uudenkirkon tuolien viennin suuntautumisessa tapahtui 1830-luvulle mennessä hyvin samantapainen kehitys kuin Uudenkaupungin kautta käyneessä puuastioiden viennissä, josta on vastaava taulukko sivulla 280. Saksan tai oikeastaan nimenomaan Stralsundin merkitys väheni kovasti, kun taas tuolien vienti Kööpenhaminaan lisääntyi jopa absoluuttisesti. Tuolien vienti Stralsundiin vähentyi tietysti lähinnä samasta syystä kuin puisten talouskalujenkin: Suomen kuuluessa vielä Ruotsin valtakuntaan Stralsundkin oli kuulunut siihen ja ollut tämän takia uusikaupunkilaisille edullinen vientipaikka, mutta kaupungin kuuluessa nyt Preussiin sillä ei ollut enää samaa asemaa, ja Uudenkaupungin suhteet sinne heikentyivät nopeasti.

Uudenkirkon tuolien vienti väheni 1840-luvun alkupuoliskolla hyvin jyrkästi. Se oli vuosina 1840—42 selvästi entistä vähäisempää,

⁷ Uudenkaupungin tullikamarin arkisto (TMA), tilit. Tiedot on kerätty tullikamarien kantopäiväkirjoista tai alusten lasti-ilmoituksista.

1842 vain 852 kappaletta, ja seuraava vuosi oli yhä huonompi: vain 336 tuolia vietiin. Vuosina 1844—45 Uudestakaupungista ei viety ainoatakaan tuolia, ja myöhemminkin niiden vienti oli, kuten edellä, sivulla 370 oleva tilasto osoittaa, aivan mitätöntä. Ilmeisesti tuolien hinnat kehittyivät 1840-luvun alkuvuosina Kööpenhaminassa nopeasti epäedulliseen suuntaan, mutta mistä tämä johtui, ei selviä ainakaan suomalaisista lähteistä.⁸

Laitila on, kuten edellä jo huomautettiin, toinen Vakka-Suomen pitäjä, jossa tehtiin jo Ruotsin-ajalla huonekaluja myyntiä varten. Mutta kuten 1798 nimenomaan ilmoitettiin, siellä ei tehty suinkaan tuoleja muuta kuin omiksi tarpeiksi. Laitilan erikoistuotteena tällä alalla olivat sen sijaan arkut. Vuodelta 1800 on kyllä tieto, jonka mukaan myös Uudellakirkolla tehtiin arkkuja, mutta Laitila oli pitkät ajat kuuluisa niistä. A. G. Sacklinius kirjoitti 1785, että Laitilan miehet tekivät ja itse raudoittivat isompia ja pienempiä arkkuja, joita vietiin vuosittain satoja markkinoille Turkuun ja muualle. Kymmenen vuotta myöhemmin Porthan huomautti, että vakka-suomalaiset varustivat arkkunsa myös omatekoisin lukoin. Tämän enempää Laitilan arkkuteollisuudesta ei ole löytynyt tietoja, ei siis mitään autonomian ajan alkupuoliskolta. Silti on varmaa, että arkkujen tekemistä jatkettiin pitäjässä silloinkin, sillä niitä myytiin Laitilasta vielä 1870-luvullakin.⁹ Ulkomaille Laitilassa tai muualla Vakka-Suomessa valmistettuja arkkuja ei tiettävästi myyty.

Muualla maassamme ei Haminan rauhan ja suurten nälkävuosien välisenä aikana tehty huonekaluja myytäväksi kovinkaan paljon kotiteollisuutena. Keinutuoleja oli kyllä ruvettu tekemään muutamain paikoin myyntiä varten, mutta ainakin Nakkilassa ja Urjalassa tämä työ oli vasta alullaan. Nakkilan Tattarassa keinutuoleja teki vuoden 1850 tienoilta alkaen torppari Kustaa Fagerholm, joka oli saanut hyvän mallin tuomari Karl Avellanin Ahvenanmaalta tuomasta tuolista. Fagerholm vei tuolejaan mm. Turun markkinoille.

⁸ Kauppatasearviot.

⁹ *Sacklinius* 1785 29; *Porthan* 1795 265—266; *Sahlberg* 1954 39—40; STA D IV 2: 72—93 ja D VII 1: 147; Komiteanmietintö 1873 7.

Tämän laajemmaksi keinutuolien tekeminen ei Nakkilassa kehittynyt ennen suuria nälkävuosia.¹⁰ Urjalassa pari ammattipuuseppää teki keinutuoleja myytäväksi jo 1850-luvulla — miehet olivat nimeltään Rikhard Hartman ja Robert Rök — mutta tuotanto ei ollut vielä seuraavallakaan vuosikymmenellä erikoisen runsasta.¹¹ Pohjanmaalla tehtiin keinutuoleja Närpiössä: jo 1860 piirilääkäri kertoi, että siellä valmistetut erinomaiset keinutuolit olivat laajalti kuuluisia. Närpiön keinutuoliteollisuudesta ei tältä ajalta ole lähempiä tietoja, mutta se jatkui kyllä nälkävuosien jälkeenkkin.¹² Keinutuolien valmistusta voi pitää ainakin suurin piirtein vasta 1800-luvun keskivaiheilla alkaneena uutena kotiteollisuudenhaarana, vaikka Närpiön keinutuolien valmistuksen alkua ei voikaan lähemmin ajoittaa.

Keski-Pohjanmaan rannikkoseudulla, missä puun käsittelyn taito oli hyvin korkealla kannalla, tehtiin huonekalujakin jonkin verran myytäväksi. Vuonna 1773 kerrottiin Kruunupyyn ja Kokkolan pitäjissä olevan talonpoikia, jotka tekivät myyntiä varten lipastoja, kaappeja, tuoleja ja muita huonekaluja. Maaherra kirjoitti 1806, että kruunupyyläiset olivat hyvin taitavia puun käsittelijöitä ja valmistivat sohvia, tuoleja, lipastoja, kaappeja, kellokaappeja ym. koristaen niitä komein leikkauksin. Näiden huonekalujen myynnistä maaherra ei nimenomaan maininnut, mutta tietenkään hän ei olisi niistä näin paljon kertonut, ellei niitä olisi edelleen tehty myyntiäkin varten. Autonomian ajalla Kruunupyyn seudun huonekaluteollisuus näyttää pikemminkin vähentyneen kuin lisääntyneen, koskapa siitä ei ole enää juuri mitään tietoja. C. C. Böcker sentään kertoi vielä 1815 kruunupyyläisestä puunleikkaajasta, joka teki piirustusten mukaan koristeita huonekaluihin »täydellisen taitavasti» ja myi tuotteitaan pääasiallisesti Tukholmaan, niin kuin Böckerille oli sanottu. Tämä mies oli luultavasti ammattipuuseppä.¹³ Vähän pohjoisempana Kälviällä tehtiin Lassilan talossa ainakin 1800-luvun

¹⁰ *Kuoppamäki* 1908 118.

¹¹ *Aaltonen* 1944a 121—124; *Laine-Juva* 1945 5; *Kyrölä* käsik. 1937 (KM).

¹² Kristiinankaupungin piirilääkärin kertomus 1860, VA; Åbo Underrättelser 1869: 56; *Komiteanmietintö* 1873 8.

¹³ *Hermelin* 1773 69; *Böcker* 1815 II: 2 52; VaL mhk 1806.

keskivaiheilta lähtien paljon erilaisia arkkuja, joita myytiin sisämaahankin, Pohjois-Hämeeseen ja Savoona.¹⁴ Lohtajalla tehtiin 1850- ja 1860-luvuilla myytäväksi korihuonekaluja, joita kruununvouti kiitti kauniiksi ja kestäviksi.¹⁵

Huonekalujen tekeminen oli myyntiä varten harjoitettuna kotiteollisuutena 1860-luvulle saakka sangen vähäistä. Niitä tehtiin tietysti talonpoikaistaloissa omin voimin, mutta hyvin paljon huonekaluja teetettiin ainakin säätyläiskoteihin ammattikäsitöläisillä. Ansiokotiteollisuudeksi tämä käsityönhaara ei voinut hevin kehittyä, sillä sellainen olisi edellyttänyt laajahkoa myyntialuetta, ja huonekalut sopivat kokonsa ja painavuutensa takia entisajan oloissa hyvin huonosti kuljetettavaksi toiselle paikkakunnalle. Vain sellaisia suhteellisen kevyitä kapineita kuin tuoleja ja arkkuja saattoi myydä vähän laajemmallekin.

Piiput

Rukkien ja keinutuolien lisäksi taitavat sorvarit myivät tässä käsiteltynä aikana jonkin verran myös eräitä pienempiä valmisteita, etenkin puupiippuja. Länsi-Uudenmaan rannikkoseudulta, jossa oli etevii rukkisorvareita, myytiin myös puisia piipunvarsia Tenholasta ja sorvattuja puupuntareita Karjaalta. Puntarien valmistajia sanotaan nimenomaan ammattisorvareiksi.¹ Muuan puupiippujen huomattava valmistuspaikka oli Iitin Lyötilä. Jo 1840-luvun viimeisiä vuosia koskevassa nimismiehen kertomuksessa ilmoitettiin sorvattuja piipunkoppia myytävän täältä vuosittain useita tuhansia kappaleita Lappeenrannassa ja Viipurissa. Samaa tapaan nimismies todisti vielä 1857, että Lyötilän piiput olivat koko seudun kysytyimpiä käsityöntuotteita. Niitä myytiin tuohon aikaan edellä mainittuihin kaupunkeihin nimismiehen arvion mukaan vuosittain 350 hopearuplan arvosta. Nimismies ei ilmoittanut, oliko piippujen

¹⁴ SKS E 146, Otto Tikanojan muistiinpanoja.

¹⁵ Mfjk:n tiedustelu; *Schroderus* 1865 59.

¹ Mfjk:n tiedustelu.

valmistaminen ammattikäsityötä vai maamiesten sivuelinkeino.² Rantasalmella, jonka sorvatut puupiiput olivat 1800-luvun lopulla erinomaisessa maineessa, niiden valmistus alkoi myös jo ennen suuria nälkävuosia: 1857 kerrottiin, että kaksi rantasalmelaista sorvaria teki piipunvarsia myyden niitä suuria määriä omaan pitäjään sekä Savonlinnan, Mikkelin ja Kuopion markkinoilla paljon laajemmallekin. Sanonta viittaa siihen, että nämä sorvarit olivat luultavasti ammattikäsityöläisiä.³ Myös kahdella Etelä-Pohjanmaan paikkakunnalla, Teuvalla ja Jurvassa, tehtiin 1860-luvulla ja kenties aikaisemminkin myytäväksi sorvattuja puupiippuja. Jurvan piippujen raaka-aineena oli visa.⁴

Puupiippujen sorvauksesta on tehty tässä selkoa, koska sillä näkyy olleen taipumusta kehittyä tyyppilliseksi paikallisteollisuudeksi, mutta on hyvin mahdollista, että se ei ollut ainoallakaan edellä mainitulla paikkakunnalla varsinaista kotiteollisuutta. Puupiiput olivat kyllä kaikin puolin kauppatavaraksi sopiva, kysytty ja helposti kuljetettava artikkeli, mutta niiden sorvaaminen oli taitoa vaativaa työtä, joka sopi siis parhaiten ammattimiehen tehtäväksi.

Vispilät

Manufaktuurijohtokunnan herrojen mieleen juolahti 1857 tiedustella niinkin halvan ja vähäpätöisen käsityöntuotteen kuin vispilöiden valmistusta ja myyntiä, ja vastauksia kertyikin muutamilta paikkakunnilta. Raisiossa ja Maariassa köyhät naiset tekivät vispilöitä Turkuun myytäväksi, Uudellamaalla niitä myytiin Siuntiossa, Helsingin pitäjistä ja vähän Espoostakin, Helsingin pitäjistä nimenomaan sen kyljessä olevaan kaupunkiin. Vanajasta vispilöitä vietiin Hämeenlinnaan ja Heinjoelta Viipuriin, ja Savonlinnaankin niitä tuotiin lähimmistä pitäjistä, ainakin siis Säamingistä. Myös

² Iitin nimismiehen kert. 1848—50 ja 1851—55 (ULKA Ea II: 125, akti 27/221 ja Ea II: 166, akti 175/269); Mfjk:n tiedustelu.

³ Mfjk:n tiedustelu.

⁴ Åbo Underrättelser 1869: 56; Selostus Vaasan läänin kotiteollisuudesta, TPTK, kotelo V: 8.

joistakin Oulun läänin eteläisistä pitäjistä mainitaan myydyin vispilöitä.¹ Vastauksista näkee, että vispilöiden valmistus oli kaupunkien lähellä yleistä kotiteollisuutta. Sen merkitys oli tietysti erittäin pieni, koska vispilöistä ei kukaan paljon maksanut, mutta yksi ja toinen mökinummo ansaitsi sentään niidenkin tekemisellä vähän suolarahoja. Jos Manufaktuurijohtokunta olisi sattunut kysymään luutiakin, niistä olisi varmasti saatu suunnilleen samanlaisia tietoja kuin vispilöistä.

¹ Mfjk:n tiedustelu.

MUU KOTITEOLLISUUS

Punontatyöt eri raaka-aineista

Pärekopat

Pärekoppien valmistuksen yksinkertainen tekniikka tunnettiin Manufaktuurijohtokunnan 1857 saamien tietojen mukaan hyvin kaikkialla Suomessa, ja joka pitäjässä tehtiin koppia, mutta etupäässä vain omiin tarpeisiin tai kenties aivan lähelle myytäväksi. Jonkin verran niitä sentään tuotiin kaupunkeihin kaupaksi: Helsinkiin ainakin Helsingin pitäjämästä ja Tuusulasta, Viipuriin Heinjoelta, Hämeenlinnaan ja Savonlinnaan näiden kaupunkien lähiympäristöstä. Pärekoppia sanottiin myytävän myös Liperin ja Kuopion pitäjistä sekä joiltakin Oulun läänin eteläosan paikkakunnilta, myyntipaikkaa ilmoittamatta. Oulunkin markkinoilla oli joskus maalta tuotuja pärekoppia. Nähtävästi pärekoppia tehtiinkin myytäväksi eniten kaupunkien lähistöllä ja niiden tarjoaman menekin varassa.¹

Eräässä lehtikirjoituksessa ihmeteltiin 1864 suomalaisten aikaansaamattomuutta valittaen, että Taalainmaan mies myi Helsingin torilla joka päivä Ruotsista tuotuja »pärevalkoja», mutta Suomessa tehtyjä ei näkynyt eikä kuulunut. Tässä ei ole kysymys tavallisista kopista, vaan paljon hienommista, ohuista päreistä tai oikeammin lastuista tehdyistä koreista ja vakoista, joita taalalaiset, Älvdalenin Vämhusista kotoisin olevat kotiteollisuuden harjoittajat kulkivat Suomessakin valmistamassa ja myivät Helsingin torikauppiaille,

¹ Mfjk:n tiedustelu; Oulun Viikko-Sanomia 1854: 51.

niin kuin Älvdalenissa on muistettu. Edellä mainittu lehtiartikkeli osoittaa, että he saattoivat itsekkin myydä niitä torilla, ja se viittaa myös siihen, että niitä tuotiin jonkin verran valmiina Ruotsista.²

Paju- ja juurikorit

Henrik Gabriel Porthan kirjoitti vuonna 1800, että korinpunonta, varvut ja juuret raaka-aineena, oli Suomen rahvaan keskuudessa melkein tuntematonta käsityötä. Koreja tarvitsevien säätyläisten täytyi hankkia ne ulkomailta, sillä omasta maasta »vain yksi ja toinen ukko saattaa joskus tuoda pienen erän niitä markkinoille». Autonomian ajalta Manufaktuurijohtokunnan 1857 keräämät tiedot osoittavat, että Porthanin tarkoittama korinpunonnan tekniikka taidettiin kyllä jotenkuten miltei kaikkialla maassa. Mutta tämän tekniikan käyttöön erikoistuneita henkilöitä oli aivan ilmeisesti hyvin harvassa, mistä voi päätellä, että Porthanin kuusikymmentä vuotta aikaisemmin esittämä lausunto oli aivan paikallaan. Vielä 1850-luvullakin kotimaiset paju- ja juurikorit olivat sangen harvinaista kauppatavaraa.¹

Niitä paikkakuntia, joilla korinpunonta oli tavallista runsaampaa, oli jo ennen suuria nälkävuosia Mynämäen pitäjä. Tältä ajalta ei tosin ole kuin yksi maininta sikäläisestä korien valmistuksesta: Helsingissä oli 1854 markkinoilla Mynämäestä tuotuja, hienoista pajunvesoista tehtyjä »leipä- ja sankakoreja», joiden hinnat vaihtelivat 20 ja 40 hopeakopeekan välillä. Mutta tämä tieto osoittautuu merkitykselliseksi, kun huomataan korien punonnan eläneen Mynämäessä ansiotyönä vielä kolmekymmentä vuotta myöhemminkin. Sitäpaitsi koreja ei olisi lähdetty viemään Helsinkiin asti, ellei niiden valmistus olisi ollut jo 1854 vakiintunutta ansiotyötä ja täyttänyt määrättyjä vaatimuksia. Kun muutamiin Turun itäpuolella sijaitseviin pitäjiin ilmoitettiin 1857 ostettavan punottuja koreja, niin

² Suomen Julkisia Sanomia 1864: 68; *Levander* 1944 135, 156, 360.

¹ STA D IV 2: 61; Mfj:n tiedustelu.

kysymyksessä voivat siis olla osaksi juuri Mynämäen korit, joiden luonnollisin myyntipaikka oli tietenkin Turun markkinatori.²

Uudeltamaalta korien myynnistä on vain yksi tieto ja sekin oikeastaan tässä käsiteltyä ajanjaksoa varhaisempi. Karjaalta kerrottiin vuoden 1800 tienoilla, että muuan sikäläinen itsellinen oli ryhtynyt viime vuosina punomaan juuri- ja pajukoreja, jotka kilpailivat ulkolaisten kanssa, ja opettanut taidon pojilleen; mutta myöhemmältä ajalta Karjaan koreista ei ole tietoja.³ Muualta eteläisestä Länsi-Suomesta ei ole tietoja paju- tai juurikorien myynnistä, ja idempääkin niitä on hyvin niukasti. Savossa kerrottiin 1857 Kuopion pitäjässä tehtävän koreja myytäväksi, ja etelämpänä niitä punottiin Säämingissä. Sieltä niitä myytiin jo 1850-luvulla Savonlinnaan, mutta 1864 kerrottiin lehdessä, että Säämingistä oli vanha mies tullut kerrassaan Helsinkiin asti veneellään kulkien myymään itse valmistamiaan »hyvästi tehtyjä, niotuita korja». Vaikka näin pitkän kauppamatkan kannattavuutta sopii epäillä, Helsinkiin asti vaivautunut vanha sääminkiläinen edusti muuten elinvoimaista kotiteollisuutta, sillä vielä 1880-luvullakin hänen kotipitäjästään myytiin paljon »varpukoreja».⁴ Karjalassa paju- tai juurikoreja kerrottiin tehtävän 1857 myyntiä varten Heinjoella ja Liperin pitäjässä. Pohjois-Karjalassa säilyneen perimätiedon mukaan Liperissä ja Kontiolahdella osattiin tehdä vakkoja ja kopsia männynjuurista, joten 1850-luvullakin myydyt korit olivat lähinnä niistä punottuja.⁵

Koko Suomen huomattavimmat korinpunontakeskukset olivat kaukana Pohjanmaalla, jossa niitä oli kaksikin. Lohtajan pitäjässä harjoitettiin, niin kuin 1873 sanottiin, jo vanhastaan korinpunontaa »menestyksellisesti», siis tuottavasti. Käytetyissä lähteissä ei sanota selvästi, missä osassa Lohtajan laajahkoa pitäjää koreja punottiin, mutta kysymyksessä oli kai emäseurakunta, koska korien valmistuspaikaksi mainittiin vain Lohtaja sellaisissakin lähteissä, joissa on muista asioista puhuttaessa nimetty Lohtajan kappeleita. Lohtajan

² Suometar 1854: 5; Vvtk KD 11/34, 1886 II ff. 558 seurr.; Mfjk:n tiedustelu.

³ Ring käsik. (KM).

⁴ Mfjk:n tiedustelu; Suometar 1864: 172; Vvtk KD 11/34, 1886 II f. 484 v.

⁵ Mfjk:n tiedustelu; SKS E 61, J. Lukkarisen keräämiä tietoja.

korinpunonnan iästä ei ole juuri sen tarkempaa tietoa kuin edellä mainittu, sillä siitä ilmoitettiin ensi kerran vasta 1857, jolloin kruunuvouti kertoi Lohtajalta myytävän koreja ja kiitti niitä kauniiksi ja kestäviksi. Raaka-aineena käytettiin tiettävästi männynjuuria. Vuonna 1873 laaditun kertomuksen mukaan Lohtajalla oli useita perheitä, joiden jäsenet valmistivat koriteoksia, ja tästäkin voisi jo päätellä, että tämä kotiteollisuus ei ollut alkanut aivan äskettäin. Vielä varmemmin tämän kuitenkin todistaa tuotteiden monipuolisuus ja korkea laatu, mistä on luotettavia tietoja jo 1850-luvulta. Manufaktuurijohtokunta nimittäin kiinnostui vuonna 1857 siinä määrin Lohtajan kehutuista koriteoksista, että pyysi Korsholman pohjoisen kihlakunnan kruunuvoutia lähettämään niistä näytekappaleita Helsinkiin, ja seuraavana vuonna nämä asetettiin näytteille itse Senaatin taloon. Siellä oli, suomenkielisen lehden selostusta lainataksemme, nähtävänä »puteli-vasuja, matkavakkaisia, hattukoteloita, kylvökopsia, veitsi-laatikoita, kerin-keppuja, leipävakkoja, kahvi-pannun kannaksia, yksinkertaisempia kerin-koria», siis sangen runsas valikoima alan tuotteita, ja niitä kehuttiin lehdisäkkin komeiksi ja kohtuullisen huokeiksi.⁶ Siitä kuinka kauas Lohtajan koriteosten myyntialue ulottui ennen nälkävuosia, ei ole tietoja. Mainittakoon, että Hämeenlinnassa kerrottiin 1859 nähdyn »aivan sieviä juuriastioita Pohjanmaalta», jotka lienevät olleet kauppatavaraa ja siinä tapauksessa pikemminkin Lohtajalla kuin vielä pohjoisempänä tehtyjä, mutta varmaahan tämä ei tietenkään ole.⁷

Oulun läänin eteläosassa tehtiin kruunuvoudin 1857 antamien tietojen mukaan juurikoreja myytäväksi hyvinkin monella paikkakunnalla, mutta varmasti niiden valmistus oli melko vähäistä, koska siitä ei puhuta muissa lähteissä; Haapajärveltä on sentään muitakin samalta ajalta juontuvia tietoja juurikorien myynnistä.⁸

⁶ Mfjk:n tiedustelu; Manufaktuurijohtokunnan pöytäkirja 8. 8. 1857, Mfjk:n arkisto, VA; *Schroderus* 1865 59; *Komiteanmietintö* 1873 8; Suomen Julkisia Sanomia 1858:53; Helsingfors Tidningar 1858: 57; *Borgå-Bladet* 1873: 12; *Anteckningar om Lohtea socken* käsik. 1873 (KM).

⁷ Hämäläinen 1859: 10.

⁸ Mfjk:n tiedustelu; *Tuulasvaara* 1960 175.

Yksi paikkakunta kuitenkin on, jolla männynjuurista punottujen korien valmistus oli jo ennen suuria nälkävuosia huomattava sivuelinkeino: Siikajoki, nimenomaan emäseurakunta. Siellä korinpunontaa on perimätiedon mukaan harjoitettu vuoden 1800 tienoilta lähtien, kun ensin oli saatu malliksi merestä löydetty kori, ja vaikka tämä ei pitäisikään paikkaansa aivan tarkasti, niin on muuten varmaa, että korinpunonta oli jo 1800-luvun keskivaiheilla Siikajoella melko vanha elinkeino. Se alkoi herättää huomiota viimeistään 1840-luvulla, jolloin Oulun läänin kuvernööri ilmoitti vuosia 1845—47 koskevassa kertomuksessaan, että läänissä tehtiin juurikoreja myyntiä varten. Hän ei tosin maininnut nimenomaan Siikajokea, ja vielä 1860-luvullakin koriteollisuuden kotipaikka mainittiin kuvernöörin kertomuksessa vain kihlakunnan tarkkuudella, mutta silti on varmaa, että kysymyksessä oli ennen kaikkea juuri Siikajoen pitäjä. Suurten nälkävuosien jälkeiseltä ajalta on näet lähempiä tietoja, ja silloin juurikoreja valmistettiin huomattavasti Siikajoen emäpitäjässä ja Revonlahden kappelissa. Kruununvouti, joka mainitsi 1857 emäpitäjän juurikorien myynnistä, ei maininnut, että niitä olisi myyty Revonlahdelta, joten jää hämäräksi, alkoiko niiden valmistus sielläkin jo ennen nälkävuosia vai vasta niiden jälkeen.⁹

Oulun läänin Talousseura kiinnitti jo 1850-luvulla suurta huomiota Siikajoen juurikoreihin. Kun »Oulun Viikko-Sanomissa» kirjoitettiin 1856, että Siikajoen varrella »nijotaan hyviä ja monenlaisia kauniita juurikoreja», jotka ansaitsisivat tulla tutuiksi yleisesti Suomessa, niin nämä olivat ilmeisesti juuri Talousseuran piirissä liikkuneita ajatuksia. Vuonna 1860 seura päättikin lähettää Pietarin maanviljelys- ja käsityönäyttelyyn juurikoreja »eteläpuolelta lääniä», epäilemättä Siikajoelta. Seura koetti myös levittää korinpunonnan taitoa muuallekin alueelleen ja järjesti tässä tarkoituksessa Puolangalle 1857 syksystä jouluuun kestäneen korinpunontakurssin, jolle lähetettiin opettajaksi muuan siikajokelainen. Hän opetti kurssin 21

⁹ Rautio 1945 95—96; OL kuvk 1845—47, 1848—50, 1861—65, f. 198 sekä 1877; Mfjk:n tiedustelu; Vvtk KD 11/34, 1886 II ff. 725—726.

¹⁰ Oulun Viikko-Sanomia 1856: 50, 1859: 8, 1860: 3.

osanottajalle 28 erilaisen juuriteoksen valmistuksen. Näin iso tuotevalikoimakin osoittaa selvästi, että Siikajoen koriteollisuudella oli jo tuohon aikaan jonkin verran ikää.¹⁰ Siikajoen juuriteosten myyntialueesta ei ole tässä käsitellyltä ajanjaksolta muuta tietoa, kuin että niitä myytiin Oulun markkinoilla. Vuonna 1856 mainittiin Siikajoen koreja lähetetyn Viipuriin »Suomen teosten kauppaan» myytäväksi, mutta tämän kokeen tuloksia ei tunneta.¹¹

Juuriköysi

Männyn ohuista juurista on punottu ainakin Suomen itä- ja pohjoisosissa sekä Lapissa köyttä, joka oli hyvin tehtynä luistavaa, taipuisaa ja lujaa, esimerkiksi nuotan vetoköytenä erittäin kestävää. Sitä kerrottiin 1873 myytävän useista Kuopion läänin pitäjistä, joita ei valitettavasti nimetty; perimätiedon mukaan sitä on tehty ainakin Liperissä ja Kontiolahdella. Kun juuriköysi ei ollut suinkaan uuden ajan tavaraa, on ilmeistä, että sen valmistus ja myyntikin oli jo 1873 vanha perinne joissakin Pohjois-Karjalan pitäjissä.¹

Pohjois-Pohjanmaalta ja Lapista on enemmänkin tietoja juuriköyden myymisestä. Gabriel Rein tarkoitti varmasti sitä kertoessaan 1847, että rahvas valmisti Oulun läänissä köysiä myytäväksi; muunlaisen köyden valmistuksesta kotiteollisuutena sieltä ei ainakaan ole tietoja. Sen sijaan aivan Oulun lähellä oli huomattava juuriköyden valmistuspaikka, nimittäin Hailuoto, josta sitä myytiin 1800-luvulla Ouluun, Raahen, Siikajoelle ja Pattijoelle, jopa joskus Ruotsin puolellekin, jossa hailuotolaiset kävivät kuuluilla silakanpyyntipaikoillaan Malurissa ja Sandskärissä.² Lapissa juuriköyttä

¹¹ Oulun Viikko-Sanomia 1856: 50, 1859: 51.

¹ *Komiteamietintö 1873 10*; SKS E 61 ss. 9—11, J. Lukkarisen muistiinpanoja; STA D IV 1: 137—138. J. Lillienberg-niminen henkilö kirjoitti Suomen Talousseuralle, että hän oli ostanut Hälsinglannista lappalaisten tekemää männynjuuriköyttä ja käyttänyt sitä vuosina 1790—1801 nuotanköytenä sen muuttumatta tänä aikana vähääkään.

² *Rein 1847 328*; *Paulabarju 1914 37—38*; SKS E 75, Samuli Paulaharjun muistiinpanoja.

tehtiin melko yleisesti myytäväksi, ja sen punominen olikin erikoidesti lappalaisten vanhoja taitoja. Kolarissakin sitä punoi ja kaupitteli ennen suuria nälkävuosia muuan Ruotsin Pajalasta muuttanut lappalaiseukko eläen köyden ja juurivakkojen tekemisellä pitkä ajat. Jakob Fellman kertoi 1820-luvulla, että Enontekiön lappalaiset tekivät puunjuurista köyttä myytäväksikin, vaikka mäntyä ei ollutkaan heidän kotiseudullaan viljalti. T. I. Itkosen keräämien tietojen mukaan Suomen lappalaiset ovat joskus myyneet juuriköyttä markkinoillakin. Inarilaiset vaihtoivat juuriköydellä tavaroita utsjokelaisilta, ja Ruijassakin Inarin naiset tunnettiin taitavina erivahvuisten juuriköyden punojina, joiden tuotteita ostettiin siis joskus sinnekin.³

Niiniköysi

Niinipuun eli metsälehmuksen niinestä punottu köysi on ollut ikivanha kotiteollisuustuote varsinkin eräissä osissa Hämettä ja Ylä-Satakuntaa, missä tätä puuta on kasvanut luonnonvaraisena melko yleisesti. Niiniköyttä riitti jonkin verran myytäväksikin, vaikka niintä kyllä myytiin enemmän raaka-aineena. Turun pikkutulliluettelon mukaan niiniköyttä toi vuonna 1641 kaupunkiin vain kaksi miestä, joista toisen kotipaikka mainittiin: se oli Pirkkala.¹ Vielä 1800-luvulla niiniköyden valmistus oli huomattava ansionlähde Hauholla, etenkin Miehoilan ja Torvoilan kylissä, joiden mailla niinipuuta kasvoi runsaasti. Turun Heikin-markkinoille vietiin täältä suuret määrät niiniköyttä, jota sanottiin »turkuköydeksi». Se punottiin viisisylisiksi kappaleiksi, joista maksettiin 60–70 hopeakopeekkaa; niitä ostivat kalastajat nuotanpauloiksi, mihin tarkoitukseen niiniköysi olikin omiaan, koska se oli kevyttä ja kestävää eikä kovinkaan äkkiä mädännyt.²

³ *Itkonen* 1948 I 484; *Paulabarju* 1922 87; *Fellman* 1820—31 III 516.

¹ VA 7025; *Luuikko* 1957 526, 565.

² *Rikkonen* 1934 231—232.

Tuohiteokset

Monenlaisten tuohivalmisteiden punominen oli kaikkialla Suomessa tunnettu taito, mutta Manufaktuurijohtokunnan 1857 saamat tiedot osoittavat, että tuotteita ei myyty juuri missään ainakaan niin paljon, että se olisi herättänyt säätyläisten huomiota. Tämä kai johtui siitä, että raaka-aine ja tekniikka olivat liiankin yleiset, minkä vuoksi tuohiesineet olivat kovin halpaa tavaraa. Pari mainintaa niidenkin myynnistä on sentään säilynyt. Hämeenlinnan syysmarkkinoilla oli 1861 vähän »tuohikoreja» myytävänä, ja Iitissä asui 1840- ja 1850-luvuilla mies, joka teki myytäväksi suosittuja tuohisia tupakka-, nuuska- ja sokerirasioita, leipäkoreja yms. Hän edusti siis harvinaisen monipuolista tuohenkäsitteilytaitoa, jolla saattoi jo ansaitakin.¹

Olkiteokset

Palmikoitujen olkiteosten valmistustekniikka tunnettiin Manufaktuurijohtokunnan 1857 keräämien tietojen mukaan ainakin jotenkuten monin paikoin Suomen läntisissä maakunnissa, pohjoiseen päin ainakin Kalajoelle asti, lukuun ottamatta kuitenkin Pohjois-Hämettä. Siellä samoin kuin koko Savossa ja Karjalassa tämä taito oli ainakin maaseudulla käytännöllisesti katsoen aivan tuntematon. Tällainen levinneisyys johtui siitä, että olkien palmikointi oli suhteellisen myöhään lounaasta päin opittu kulttuurilaina, jonka vasta läntiset maakunnat olivat entineet omaksua. Raaka-ainetta palmikoituihin olkitöihin, joista tärkeimmät olivat viime vuosisadalla suosiossa olleet olkihatut, olisi kyllä ollut kaikkialla, sillä rukiin-oljet kelpasivat siksi mainiosti.¹ Läntisissä maakunnissakin oljenpalmikointi oli suhteellisen harvinainen ja siitä syystä rahanarvoinen taito, ja olkipalmikoiden ja niistä neulottujen hattujen valmistuksella olikin hyvät edellytykset kehittyä ansiotyöksi.

Varsinais-Suomen maaseudulta olkipalmikoita tai -hattuja ei tiedetä myydyn tässä käsiteltynä ajanjaksona, mutta Uudellamaalla olkiteoksia tehtiin vuoden 1857 tietojen mukaan Karjaalla ja Ten-

¹ Mfjk:n tiedustelu; Hämäläinen 1861: 38; Iitin nimismiehen kert. 1848—50 (ULKA Ea II: 125, akti 27/221).

holassa naapuripitäjiinkin myytäväksi.¹ Manufaktuurijohtokunnan tiedustelussa kysyttiin yhteisesti olkihattujen ja -palmikoiden myyntiä, eikä yksitavuisista vastauksista ilmene, myytiinkö palmikot sellaisinaan vaiko hatuiksi ommeltuina. Jälkimmäisestä menettelystä, siis puolivalmisteiden myynnistä, on parhaana esimerkkinä Uudenmaan ja tuohon aikaan varmaan koko Suomenkin huomattavin olkitekiteollisuuden keskus, Porvoon pitäjän Illbyn eli Ilolan kylä. Siellä palmikoita ei ommeltu hatuiksi, vaan ne myytiin sellaisinaan Porvoon kaupunkiin sikäläisten hatuntekijöiden käytettäväksi. Illbyn oljenpalmikoinnin iästä ei tiedetä muuta varmaa, kuin että sitä harjoitettiin kylässä huomattavasti jo ennen suuria nälkävuosia. Perimätiedon mukaan olkityö oli illbyläisten ansionlähteenä jo vuoden 1840 tienoilla, mikä tuntuukin hyvin uskottavalta. Lähempiä tietoja Illbyn oljenpalmikoinnista on vasta myöhemmältä ajalta, mutta varmasti se oli alusta pitäen etupäässä naisten ja lasten työtä. Raaka-aineena mainitaan täälläkin nimenomaan rukiinoljet.²

Satakunnasta ilmoitettiin 1857, että palmikoituja olkitekiteoksia myytiin useastakin pitäjistä: Tyrväestä, Karkusta, Mouhijärveltä ja Vesilahdelta, mutta kun asianomainen kruununvouti ei tehnyt tarkempaa selkoa asiasta, voi vain arvailla, missä osissa näitä pitäjiä olkitekiteollisuutta harjoitettiin ja oliko sillä paljonkin merkitystä.³ Muista lähteistä kuitenkin tiedetään, että olkihattuja oli myyty jo aikaisemmin Tyrväeseen kuuluvasta Kiiikan kappelista, josta niiden valmistus levisi sittemmin muuallekin. Kiiikassa olkihattujen tekemisen aloitti 1830-luvulla Ulvin kylässä asunut torpanemäntä Maria Kynnysmaa, joka sai suvussa säilyneen perimätiedon mukaan ensi virikkeen Ruotsilan kartanosta saamastaan, olkipalmikoista tehdystä rasiasta. Hän alkoi siitä ottamansa mallin mukaan tehdä olkipalmikoita, ommella niistä hattuja ja myydä niitä lähiseuduille kulkukauppaa käyden. Menekki osoittautui hyväksi, ja kun torpan lapsetkin opettelivat palmikoinnin, lisääntyneitä tuotteita ruvettiin myymään markkinoillakin, jopa Turussa saakka. Kiiikasta olkitekiteol-

¹ Mfjk:n tiedustelu.

² Mfjk:n tiedustelu; *Blomfelt* 1934 15—16; *Grottenfelt O* 1907 110; *Borgå-Bladet* 1870: 29, 1873: 8; *Vvtk KD* 11/34, 1886 I ff. 110—110 v.

³ Mfjk:n tiedustelu.

lisuuden sanotaan loppuneen verrattain pian, mutta se jatkui myöhemmin Kauvatsalla, jonne sen toi Maria Kynnysmaan tytär Johanna muutettuaan sinne suurten nälkävuosien aikoihin.⁴

Olkipalmikoiden valmistuksesta myyntiäkin varten on tietoja myös kahdesta Hämeen pitäjistä: Hauholta ja Lopelta. Näissä kummassakin sanottiin 1857 muutamien naisten tekevän olkipalmikoita ja myyvän tuotteitaan, mutta tässäkin tapauksessa jää hämäräksi, neuloivatko he itse palmikot hatuiksi vai myivätkö he niitä jonkin kaupungin hatuntekijöille. Vuonna 1873 ilmoitettiin Hauholta myytävän olkipalmikoita, mikä viittaa siihen, että siellä ei olisi ainakaan tällöin tehty valmiita hattuja, mutta varmaahan tämä ei suinkaan ole. Itä-Suomen maaseudulta on yksi ainoa tieto olkien palmikoinnista: 1857 kerrottiin yhden henkilön tekevän Raudussa olkihattuja tai ainakin -palmikoita myytäväksi.⁵

Pohjanmaalla oli olkiteollisuutta 1850-luvulla Kannuksen kappelissa, ja ilmeisesti se oli siellä vakiintunut kotiteollisuudenhaara, koskapa tuotteet olivat 1857 kruununvoudin mielestä hyvin kauniita, niin kuin hän kirjoitti Manufaktuurijohtokunnalle. Tilatesaan samana vuonna Helsinkiin Lohtajan juuritöitä tämä virasto pyysi kruununvoutia lähettämään Kannuksen olkiteoksiakin, ja näitä tulikin valikoima, johon kuului ainakin hattuja, mattoja ja kaihtimia. Ne olivat 1858 juuritöiden rinnalla näytteillä Senaatin talossa ja saivat nekin osakseen tunnustusta.⁶ Pohjoisempaa sanottiin 1857

⁴ *Grotenfelt O 1907 108; Kaukonen 1941 72, 85; Jyräkoski 1916 221.* Toini-Inkeri Kaukosen julkaiseman perimätiedon mukaan Kynnysmaan olkiteollisuus alkoi vasta 1840-luvulla, ja heräte saatiin Turusta tuoduista olkipalmikoista. Grotenfelt keräsi kuitenkin tietonsa niin paljon aikaisemmin, että niiden todistusvoimaa täytyy pitää suurempana, joten asia on esitetty tekstissä hänen kirjoituksensa mukaan. Tietysti Kynnysmaan torpan väki otti taitoaan kehittäessään oppia myös Turussa näkemistään olkiteoksista. — Johanna Kynnysmaa, joka aloitti Kauvatsalla hyvin huomattavan olkiteollisuuden, muutti sinne puolisoineen vuosien 1865 ja 1870 välisenä aikana (Turun ja Porin läänin henkikirjat 1865 ja 1870, VA).

⁵ Mfjk:n tiedustelu; Hollolan alisen kihlak. kruununvoudin kert. 1861—65, HMA; *Komiteanmietintö 1873 8.*

⁶ Mfjk:n tiedustelu; Manufaktuurijohtokunnan pöytäkirja 8. 8. 1857, Mfjk:n arkisto, VA; Suomen Julkisia Sanomia 1858: 53; Helsingfors Tidningar 1858: 57; *Komiteanmietintö 1873 8.*

Kalajoen emäseurakunnasta myytävän palmikoituja olkitekoksia. Olkimattoja, jotka oli kai koottu sitomalla eikä palmikoimalla, Oulun läänistä oli myyty jo aikaisemmin, sillä kuvernöörikin mainitsi niistä kertomuksessaan 1840-luvun lopulla. Hyvin luultavasti olkimattoja valmistettiin jo näihin aikoihin Siikajoella, josta niitä myytiin huomattavasti viimeistään 1870-luvulta lähtien.⁷

Kaislateokset

Kun Manufaktuurijohtokunta ei huomannut vuoden 1857 tiedustelussa kysyä kaislateoksista, on vaikea sanoa, valmistettiin kaislamattoja lainkaan myytäväksi maan eteläisemmissä osissa, mutta joka tapauksessa niiden tekemisestä ansiotyönä on tietoja vain Keski- ja Pohjois-Pohjanmaalta. Koko maan huomattavin kaislateollisuuden keskus oli Kruunupyyn emäpitäjä, jossa raaka-ainetta saatiin Poras- eli Kruunupyynjoen suulla rehottavista laajoista kaislikoista. Siitä tehtyjen mattojen valmistus oli Helmer Tegengrenin mukaan yleistä Kruunupyyssä jo 1700-luvulla. Autonomian ajalla se oli siis alusta pitäen tärkeä kotiteollisuudenhaara, jonka tuotteita myytiin ainakin 1800-luvun keskivaiheilla jo yli koko Suomen. Porvoolaisen lehden kirjoittaja kertoi 1868 kiitettyään ensin kruunupyyläisten yleisesti tunnettua käsityötaitoa, että muuan väestön köyhemmän osan kotiteollisuudenhaaroista oli »niiden yksinkertaisten kaislamattojen valmistus, joita näkee joka miehen oven alla. Näitä mattoja vedetään isot kuormat yli maiden ja mantereiden ja myydään muutamalla pennillä. Jopa Helsingissäkin näkee sellaisia täältä asti tuotuja kaislamattokuormia. Määrätyinä päivinä syksyllä on näet jokaisella oikeus kerätä varastoon joen suulla kasvavaa kaislaa, jonka on annettava seistä siihen asti koskemattomana».

⁷ Mfjk:n tiedustelu; OL kuvk 1845—47, 1848—50 ja 1877. Laila Karttunen (*Karttunen* 1940 79) sanoo Siikajoen olkitekollisuuden alkaneen varsinaisesti vasta suurina nälkävuosina, mutta näin myöhään kerätty perimätieto ei riitä todistamaan, että se ei ole ollut huomattavaa jo parikymmentä vuotta kauemminkin.

Tegengren vahvistaa tässä esitetyn tiedon kaislankorjuun säännöstelystä. Kruunupyynn mattoteollisuus oli tosiaan niin laajaa, että raaka-aineen hankintaa täytyi monet kerrat käsitellä pitäjänkokouksessa, jolloin aina uudistettiin sopimus kaislankorjuun määräpäivästä. Kukaan ei saanut aloittaa sitä sovittua aikaisemmin, eivätkä muiden pitäjien asukkaat saaneet korjata kaislaa Kruunupyynnä — sellais-takin oli siis yritetty.¹

Kruunupyynn kaislamattoja yritettiin joskus viedä Ruotsiin. Kokkolasta 1835 viedyt kaislamatot, luvultaan kolmesataa, olivat varmasti Kruunupyynnä tehtyjä. Mutta vienti ei ilmeisesti kannattanut riittävän hyvin, koskapa sitä jatkettiin vain kahtena myöhem-pänä vuotena ja aivan mitättömin määrin: 1836 vietiin 25 ja 1838 vain 12 kaislamattoa.²

Vielä pohjoisempana kaislamattoja tehtiin myyntiä varten Limin-gan pitäjässä ja ilmeisesti melko paljonkin, koskapa Oulun läänin kuvernöörinkin mainitsi tästä kotiteollisuudesta useasti, ensi kerran jo vuosia 1845—47 koskevassa selonteossaan. Liminka nimettiin kaislamattojen valmistuspaikkana vasta 1850-luvun jälkipuoliskoa koskevassa kruununvoudin kertomuksessa, mutta voi pitää varmana, että aikaisemminkin oli ollut kysymys samasta paikkakunnasta. Limingan kaislamatot kerrottiin myytävän pääasiallisesti Ouluun, jonka markkinoilta ne saattoivat tietysti levitä laajalle alueelle.³

Kun kaislaa olisi ollut saatavissa runsaasti monella muullakin paikkakunnalla kuin Kruunupyynnä ja Limingassa, niin hyvää raaka-aineen saantia voi pitää vain osaselityksenä siihen, että kaisla-mattojen valmistus kehittyi huomattavaksi kotiteollisuudeksi juuri näissä pitäjissä. Muut syyt ovat olleet sitä laatua, että niitä tuskin voi jälkeempäin selvittää: yksilöllisiä tai suorastaan satunnaisia tekijöitä. Taustana on kuitenkin Pohjanmaan rannikon kotiteolli-suuden yleinen monipuolisuus ja siihen vaikuttaneet historialliset ja talousmaantieteelliset tekijät.

¹ Tegengren 1943 289—290; Borgå-Bladet 1868: 41; Selostus Vaasan läänin kotiteollisuudesta, TPTK, kotelo V: 8.

² Kauppatasearviot.

³ OL kuvk 1845—47, 1848—50 ja 1861—65; Oulun kihlakunnan kruunun-voidin kert. 1856—60 (OL kanslian I os. KD 38/106, 1861), OMA.

Nahka- ja sarviteokset

Nahkojen parkitseminen

Raakojen vuotien parkitseminen nahaksi oli Suomessa kaikkein harvinaisimpia ansiokotiteollisuuden haaroja, ja maan nahkateollisuus oli yleensäkin hyvin heikolla kannalla; nahkaa ja nahkavalmisteita tuotiin runsaasti keisarikunnasta.¹ Manufaktuurijohtokunnan 1857 saamat vastaukset osoittavat, että nahkoja valmistivat elinkeinokseen yleensä vain ammattinahkurit. Tästä oli kuitenkin huomattava poikkeus: Kokkolan ympäristö. Niukkananainen kruununvouti ei tosin kertonut Manufaktuurijohtokunnalle tämän seudun nahkateollisuudesta, mutta se tunnetaan muuten. Gabriel Nikander, joka on tutkinut tätä kotiteollisuudenhaaraa, toteaa sen juontuvan kaukaa 1700-luvulta. Jo 1750- ja 1760-luvuilta on tietoja, jotka osoittavat Kokkolan lähiseudun talonpoikien parkinneen huomattavia määriä nahkoja tähän kaupunkiin myytäväksi. Niinpä vuonna 1767 kaksi talonpoikaa, toinen Kokkolan emäpitäjästä, toinen Lohtajalta, otti parkitakseen yhteensä 80 lehmänvuotaa. Autonomian ajan alkupuoliskolta Kokkolan seudun talonpoikien kotiteollisuutena harjoittamasta nahanvalmistuksesta ei ole lähempiä tietoja, mutta sen tiedetään kyllä jatkuneen, jopa ilmeisesti kaiken aikaa lisääntyneen, nimenomaan Kokkolan emäpitäjässä, nykyisessä Kaarlelassa. Seudulta saadut vuodat eivät enää riittäneet, vaan sinne syntyi oikea kiertelevien nahanostajien ammattikunta, ja talonpoikaisena kotiteollisuutena harjoitetusta nahkojen parkitsemisesta kehittyi vähitellen nahkateollisuus, joka kukoistaa Kaarlelassa vielä nykyäänkin.

Nikander ihmettelee täydellä syyllä sitä, että sellainen kemiallinen teollisuus kuin nahanvalmistus saattoi kehittyä talonpoikaiselinkeinoksi. Moni talonpoika osasi kyllä parkita nahkoja jotenkuten, mutta kuten Nikander huomauttaa, niiden parkitseminen omiksi tarpeiksi ei aiheuttanut suuria tappioita, vaikka olisi tullut tehdyksi virheitäkin. Myyntiä varten parkittaessa jouduttiin sen sijaan käsittelemään suurehkoja määriä kallista raaka-ainetta, ja silloin pahojen

¹ *Joustela* 1963 224—225.

tappioiden välttäminen edellytti melkoista taitoa. Kokkolan seudun talonpojat osoittivat kuitenkin, että vähitellen hankittu kokemus riitti tälläkin alalla vaikeuksien voittamiseen. Sitä seikkaa että nahkojen parkitseminen kehittyi ansiokotiteollisuudeksi juuri Kokkolan seudulla, Nikander koettaa selittää vetoamalla näiden tienoiden karuuteen ja toisaalta pajukkojen runsauteen, mikä helpotti parkitusaineen hankintaa. Nämä selitykset eivät kuitenkaan ole erikoisen vakuuttavia. Pikemminkin Kokkolan seudun nahkateollisuus perustui Keski-Pohjanmaan nautakarjanhoidon runsauteen sekä niihin yleisiin tekijöihin, jotka saivat aikaan, että näillä seuduin kukoisti monipuolisempi kotiteollisuus kuin missään muualla maassamme — maan karuus oli kyllä yksi sitä edistänyt tekijä.²

Ainoa seutu, jolla valmistettiin vuoden 1857 tiedustelun mukaan nahkaa myytäväksi, oli Satakunnassa: Karkun, Tyrvään ja Mouhijärven pitäjät. Yhden ainoan lähteen yksitavuinen maininta ei ehkä ansaitsisi luottamusta, mutta tässä tapauksessa niin kuin eräissä muissakin paljon myöhemmän ajan tiedot tukevat Ylä-Satakunnan keskisen kihlakunnan kruununvoudin ilmoitusta. Vuonna 1887 näet kerrottiin erään toisen tiedustelun vastauksissa, että Tyrväästä ja samaan pitäjään kuuluneesta Kiikan kappelista myytiin parkittua nahkaa.³ On kuitenkin hyvin mahdollista, että nahanvalmistus ei ollut täällä talonpoikainen elinkeino, vaan ammattinahkurien puuhaa, jota nämä harjoittivat tavallista runsaammin, niin että tuotteita riitti myytäväksi toisille paikkakunnillekin.

Jalkineet ja rukkaset

Nahkatavaroiden tekeminen oli autonomian ajan alkupuoliskolla sekin erittäin harvinainen sivuelinkeino. Yksinkertaisia jalkineita tehtiin kyllä mitä yleisimmin omiksi tarpeiksi, mutta juuri siitä syystä niitä ei saatu kaupaksi, ja vaativimmat jalkineet täytyi yleensä teettää ammattisuutareilla. Nämä saattoivat kyllä tehdä jalkineita joskus myytäväksikin, vaikka he enimmäkseen tekivät tilaustyötä. Niinpä pikisaumasaappaat, joita autonomian ajan ensi vuosikymme-

² Nikander 1940 72—74 ja 1944 82—83; Mfjk:n tiedustelu.

³ Mfjk:n tiedustelu; Vvtk KD 11/34, 1886 II ff. 338 seurr.

nillä vietiin Varsinais-Suomesta aika paljon Ruotsiin, olivat ammattisuutarien, pääasiallisesti naantalilaisten, tekemiä.¹ Samanlaista alkuperää olivat kaikesti myös ne pieksut ja pieksusaappaat, joita kerrottiin 1850-luvulla usein myydyn Oulun markkinoilla; niitä sanottiin maalta tuoduiksi, mutta kotiteollisuustuotteita ne tuskin olivat. Kerran mainittiin, että pohjalaiset pieksusaappaat olivat etelässä haluttuja, mutta tästä ei ilman muuta seuraa, että niitä olisi sanottavasti viety Pohjois-Pohjanmaalta etelämmäksi.²

Vain kahdelta paikkakunnalta on tietoja sellaisesta myyntiä varten harjoitetusta jalkineiden valmistuksesta, joka on voinut olla kotiteollisuutta. Kankaanpään pitäjistä myydyillä varrellisilla paulakengillä, joita nimitettiin ruojuiksi, sanottiin 1868 olleen »ennen» suuri kysyntä Porissa ja Raumalla. Tämä ilmoitus antoi asiasta osittain harhaanjohtavan kuvan, sillä todellisuudessa ruojujen valmistus ja menekki pysyivät runsaina vielä kymmeniä vuosia eteenpäinkin, mutta tieto on sikäli arvokas, että se osoittaa niiden tekemisen kehittyneen ansiotyöksi jo hyvän aikaa ennen suuria nälkävuosia. Näiltä varhaisilta ajoilta siitä ei ole enempää tietoja, mutta ainakin 1880-luvulla se oli suureksi osaksi tyypillistä kotiteollisuutta. Silti on otettava huomioon se mahdollisuus, että Kankaanpään ruojuteollisuuden ovat aloittaneet ammattisuutarit.³ Toinen paikkakunta, jolla jalkineita sanotaan valmistetun sivuelinkeinona jo 1800-luvun alkupuoliskolla, on Alatornio. Siellä Kaakamon kylän väestö teki monessa polvessa naisten anturakenkiä myytäväksi. Perimätietoa, jonka mukaan tämä käsityö juontuu jo suurten nälkävuosien takaiselta ajalta, ei ole syytä epäillä vääräksi, mutta tässäkin tapauksessa on mahdollista, jopa tuotteiden laatuun katsoen luultavaa, että sen ovat aloittaneet ammattisuutarit. Myöhemmin Kaakamon jalkineiden valmistus on kyllä ollut kotiteollisuutta.⁴

¹ Kauppatasearviot; TPL kuvk 1842—44.

² Oulun Viikko-Sanomia 1853: 36, 49, 51, 1856: 50, 1857: 47, 1858: 37.

³ *STS Handlingar* 6: 2 94; Vvtk KD 11/34, 1886 I ff. 23 seurrr.

⁴ *Lassila I* 1916. Kaakamossa sanottiin 1910-luvulla, että kenkiä oli tehty myytäväksi »lähemmäs sata vuotta», joten tämän kotiteollisuuden synty voidaan kyllä varmasti ajoittaa viimeistään jonnekin 1800-luvun keskivaiheille, vaikka perimätietoon suhtaudutaankin asianmukaisen varovasti.

Rukkasten eli nahkakintaiden myyntiä Manufaktuurijohtokunta tiedusteli 1857, mutta vastaukset osoittavat sen olleen hyvin harvinaista. Rukkasia ilmoitettiin tehtävän myyntiä varten Saarijärvellä ja Laukaassa sekä Kalajoen pitäjän alaosissa, mutta lähempiä tietoja ei annettu. Vähän paremmin on tietoja Sortavalan pitäjistä myydyistä hylkeennahkaisista rukkasista; kruununvouti näet huomautti niiden olevan tunnettua ja kysyttyä tavaraa, joten niiden valmistamisella oli nähtävästi jonkin verran merkitystä.⁵

Poronahkaiset pukimet ja jalkineet

Lappalaisten porontaljoista valmistamat peskit, kintaat ja jalkineet olivat vanhastaan heidän tärkeitä myyntitavaroitaan, joille myös suomalaiset ja norjalaiset osasivat antaa arvoa. Tämä ei perustunut yksin raaka-aineen arvokkuuteen, vaan myös mallien tarkoituksenmukaisuuteen ja Lapin naisten käsitöissään käyttämien koristenauhojen ja -ompelusten kauneuteen. Poronahkatavaroita myytiin sekä Enontekiön että Inarin Lapista. Tornioon ilmoitettiin vuonna 1780 tuodun myytäväksi 1 166 paria lapinkenkiä ja -kintaita sekä 84 paria lapinsaappaita. Nämä ovat tietysti voineet olla ainakin osaksi peräisin Ruotsin Lapista, mutta 1803 kerrottiin nimenomaan, että Enontekiön lappalaisnaiset tekivät poronahkaisia pukimia ja jalkineita myytäväksi. Jakob Fellman kertoi edelleen 1820-luvulla, että Palojoensuun markkinoilla Enontekiöllä myytiin poronahkaisia peskejä sekä lapinsaappaita, -kenkiä ja -kintaita, joista ainakin osa oli Enontekiön lappalaisnaisten tekemiä.¹ Seuraavilta vuosikymmeniltä ei ole käytettävissä tätä kotiteollisuutta valaisevia tietoja Enontekiöltä, vaikka se arvattavasti jatkui sielläkin, mutta sitä enemmän Inarista ja Utsjoelta. Jo Fellman totesi 1820-luvulla Inarin markkinoilla myytävän lappalaisten tekemiä kenkiä, kintaita yms. Samoin hän kertoi Utsjoen kalastajalappalaisten naisväen

⁵ Mfjk:n tiedustelu.

¹ *Itkonen* 1944 53; *Grape* 1803 280; *Fellman* 1820—31 III 511, 516.

tekevän myytäväksi lapinsaappaita, kintaita ja kenkiä ja huomautti, että jos nämä oli tarkoitettu myytäväksi norjattarille, ne koristettiin hopea- tai tinalangoin ja vuorattiin värjätyllä villakankaalla.² Virkamiehetkin mainitsivat kertomuksissaan 1840-luvulta lähtien usein, että Inarin ja Utsjoen lappalaiset valmistivat poronahkaisia jalkineita, peskejä ja kintaita, jotka hyvin suureksi osaksi myytiin Norjaan. Tavallisesti niistä ei otettu siellä rahamaksua, vaan kotiteollisuustuotteet vaihdettiin suolaan, jauhoihin, kahviin, sokeriin, tupakkaan ja rautaesineisiin.³

Suomen puolelle näitä lapintavaroita ei nähtävästi myyty vielä 1800-luvun keskivaiheilla kovin paljon. Utsjoen lappalaisista sanottiin 1852, että he veivät melkein kaikki myyntiartikkelinsa Norjaan ja tähän aikaan entistä yksinomaisemmin sinne. Jonkin verran lapinjalkineita tuotiin sentään eteläänpäinkin. Oulun markkinoilla mainittiin 1850-luvulla toisinaan olleen myytävänä »kallokkaita». Kun näitä jalkineita sanottiin toisaalta nimenomaan poron koipinahoista tehdyiksi, niin ne eivät kai oikeastaan olleet varsinaisia kallokkaita, vaan hienompia lapinkenkiä, nutukkaita. »Lapin kallokkaiden» hinnan sanottiin 1858 vaihdelleen 60 hopeakopeekasta 1 ruplaan parilta. Lapinkenkien tuonti Ouluun asti oli kumminkin vähäistä. Vuonna 1856 »Oulun Viikko-Sanomissa» sanottiin, että niillä olisi ollut »alamaissa» hyvä kysyntä »nyt niinkuin muulloinkin», kun niitä vain olisi tuotu myytäväksi. Lähteistä ei selviä, mistä Ouluun saakka tuodut lapinkengät olivat peräisin, mutta Länsi-Lappi tullee lähinnä kysymykseen.⁴ Inarin Lapissa kauppayhteyksien huonous tunnettiin kipeästi, kun huomattiin, että myytävää olisi kyllä ollut. Valistunut lappalainen Aslak Laiti valitti tätä 1860 sanomaleh-

² *Fellman* 1820—31 III 281, 349—350.

³ Lapin kihlak. kruununvoudin kert. 1848—50 ja 1861—65 (OL kanslian KD 7/245, 1851 ja I os. saapuneet kirjeet, Lapin kihlak. kruununvoudin kirje no 32, 1866), OMA; OL kuvk 1856—60 f. 64 ja 1861—65 f. 198; Mfj:n tiedustelu; *Finlands Allmänna Tidning* 1852: 124.

⁴ *Finlands Allmänna Tidning* 1852: 124; *Oulun Viikko-Sanomia* 1853: 51, 1856: 50, 1858: 52.

dessäkin huomauttaen, että Ruijan kauppiaat ostivat kyllä kaikkea mutta maksoivat huonosti, ja toivoen, että yhteyksiä Suomeen saataisiin parannetuksi.⁵

Karstat

Villan ja raakapuuvillan muokkaamiseen käytettyjen karstojen kallein raaka-aine oli nahka, johon piikit kiinnitettiin,¹ ja siitä syystä niiden valmistus on luettu tässä nahkaa käyttävään käsityöhön, vaikka karstoissa oli tietysti myös puiset laudat ja rautaiset piikit. Karstoja valmistettiin maassamme jo 1800-luvun alkupuoliskolla paitsi ammattikäsitöinä myös privilegiot saaneissa pikku manufaktuureissa, jotka olivat maaseudulla lähimmän kaupungin hallioikeuden alaisia. Tällaisia karstatehtaita oli 1850-luvulla ainakin Kiukaisissa (neljä eri tehdasta), Leppävirralla ja Kokkolan emäpitäjässä (kaksi tehdasta).²

Kotiteollisuutena karstojen valmistusta harjoitettiin tietävästi vain paikoin Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla. Maakunnan eteläisimmässä osassa niitä tehtiin 1850-luvulla ainakin monessa Jalasjärven talossa; karstanpiikkejä ei katkottu käsin, vaan jonkinlaisella yksinkertaisella koneella.³ Pohjoisempana oli Kälviä huomattava karstojen valmistusseutu. Böcker kertoi nähneensä tai kuululleensa 1815

⁵ Oulun Viikko-Sanomia 1860: 6. Lehteen kirjoittanut Aslak Laiti lienee ollut tämänniminen opettaja, joka oli syntynyt Utsjoelta mutta toimi Inarissa. (*Rosberg* 1911 230—231; *Paulaharju* 1927 266).

¹ *Nikander* 1940 74.

² Kiukaisten karstamanufaktuurit, joista vanhin lienee perustettu 1829, olivat Panelian kylässä. Leppävirran Kotalahteen perustettiin karstatehdas 1851, Kokkolan maaseurakuntaan ensimmäinen 1828. Kokkolan karstoja myytiin paljon Savoinkin mm. Mikkelin markkinoilla. — *Rehbinder* 1836 liite K; Mfjk:n arkisto (VA): Erilaisia saapuneita asiakirjoja 1853, eri henkilöiltä saap. asiakirjoja (Leppävirta) sekä Erilaisia saapuneita asiakirjoja 1854, Senaattilta tulleita asiakirjoja (Kiukainen); *Sanomia Turusta* 1860: 15; Kokkolan nimismiehen arkisto D b 1, vuosikertomus 1840, liite, ja kert. vuosilta 1851—55 (VMA); *Varsta* 1946 62—63.

³ *Bäckman* 1852 322.

täällä päin käydessään, että karstoja tehtiin Kälviällä viidessätoista tai kahdessakymmenessä talossa, yhdessä »kaikkein hienoimpaankin karstaamiseen» sopivia. Kälviän karstateollisuus, joka oli siellä talollisten sivuelinkeino, siis todellista kotiteollisuutta, eli suurten nälkävuosien ylikin, ja sen tuotteita vietiin 1800-luvun keskivaiheilla muistitiedon mukaan Pohjois-Hämeeseen ja Savoinkin. Kälviäläiset eivät tyytyneet katkomaan karstanpiikkejä käsin, mikä olisi ollut liian hidasta puuhaa, vaan keksivät tähän tarkoitukseen koneita, jollaisia kirkonisäntä Antti Penttilä teki joskus vuoden 1840 vaiheilla useita myytäväksikin. Karstanpiikkikoneita keksittiin muualakin Keski-Pohjanmaalla, näyttääpä siltä, että itseään kunnioittava seppä tunsi siellä suorastaan velvollisuudekseen koettaa keksiä jotakin parannusta tähän laitteeseen.⁴ Gabriel Nikander huomauttaa, että Keski-Pohjanmaan karstateollisuuden yhtenä edellytyksenä oli tämän seudun voimakas nahkateollisuus, ja näin epäilemättä olikin.⁵

Alavetelissä syntyi jo ennen suuria nälkävuosia kotiteollisuudenhaara, joka perustui Kokkolan emäpitäjän karstateollisuuteen; siellä nimittäin ryhdyttiin valmistamaan karstanlautoja manufaktuurien tarpeiksi. Ainakin 1870-luvulla valtaosa Kokkolan pitäjän karstatehtaiden käyttämistä laudoista teetettiin alaveteliläisillä, mutta voi pitää varmana, että niitä oli ryhdytty tilaamaan heiltä jo paljon aikaisemmin.⁶

Piiskat

Nahkasiimaisten hevospaiikojen valmistaminen kehittyi myyntiä varten harjoitetuksi kotiteollisuudeksi vain yhdessä Suomen pitäjässä, Kurkijoella, ja sielläkin vain kahdessa kylässä, Rummun-

⁴ *Böcker* 1815 II: 2 51; *Helsingfors Tidningar* 1842: 84; *Maamiehen Ystävä* 1850: 35; *Komiteanmietintö* 1873 8; *Pohjanpalo* 1931 52; SKS E 146, Otto Tikanojan muistiinpanoja s. 2; Kokkolan nimismiehen arkisto D b 1, vuosikertomus 1840, liite (VMA); *Virrankoski* 1961 420.

⁵ *Nikander* 1940 74.

⁶ Selostus Vaasan läänin kotiteollisuudesta, TPTK, kotelo V: 8; VaL kuvk 1876.

suolla ja Ihojärvellä, joista ensin mainittu oli tämän teollisuuden pääpaikka. Kurkijoen piiskateollisuuden iästä ei ole luotettavia tietoja. Se on 1910-luvulla muistiin merkityn perimätiedon mukaan alkanut aikaisemmin kuin luokkien tekeminen myyntiä varten, mikä taas alkoi 1850-luvulla, ja tässä kohden muistitieto voi vielä pitää hyvinkin paikkansa, mutta sen kauemmaksi sitä tuskin kannattaa seurata.¹ Viipurilaisessa lehdessä sanottiin vielä 1846, että hevospiiskat ostettiin Viipurin tienoille ja Kannaksen rajapitäjiin Venäjältä, mikä osoittaa, ettei Kurkijoen piiskojen markkina-alue ulottunut vielä ainakaan Länsi-Kannakselle. Varhaisin täysin varma tieto Kurkijoen piiskoista, joita hevosmiehet alkoivat kutsua lyhyesti »kurkijokelaisiksi», on vuodelta 1863; silloin niitä oli myytävänä Käkisalmen markkinoilla.²

Sarvikammat

Lehmänsarvista tehtyjen kampojen valmistus kehittyi huomattavaksi kotiteollisuudenhaaraksi Keikyällä, jossa se sai alkunsa jo 1800-luvun ensi puoliskolla. Varhaisimpina kammantekijöinä muistetaan »Kamppa-Matiksi» nimitetty mäkitupalainen sekä Iisakki Jalo eli »Kamppa-Iisakki», joka oli renkinä ennen kuin ryhtyi tekemään kampoja ammatikseen. Sitä ei enää muisteta, mistä nämä miehet olivat taitonsa oppineet, mutta eteviä kammantekijöitä he olivat, ja Jalon suvussa tämän käsityön tekniikka periytyi myöhempiinkin polviin. Keikyän ensimmäisten kammantekijöiden kerrotaan osaksi tehneen kotonaan tilaustyötä teettäjien tuomista sarvista, osaksi taas kulkeneen talosta taloon sarvia ostellen ja kampoja valmistuen. Kotiteollisuutta Keikyän kampojen valmistus ei alkuaikoinaan suinkaan ollut, vaan selvää ammattikäsityötä, mutta myöhemmin sitä on harjoitettu myös sivuelinkeinona.³

¹ Karjala 1912: 146 B; SS, tiedustelu no 272: 9, Pekka Kiiski Kurkijoelta. — Kurkijoen piiskoja kerrottiin 1912 tehdyn jo yli sata vuotta.

² Kanava 1846: 47; Suometar 1863: 17; Karjala 1912: 146 B; *Kuoppamäki* 1908 97.

³ *Arvelin* 1938 42; *Kuutia* 1949 96—100. Arvelin sanoo Keikyän kampaateollisuuden olevan noin sata vuotta vanhaa.

Metallityöt

Metallialan käsistöistä ei olisi välttämätöntä eikä aivan tarkkaan katsoen asiaankuuluvaakaan puhua tässä tutkimuksessa kuin ohimennen. Ne olivat näet yleisiä ammattikäsiyönä ja osaksi myös omiksi tarpeiksi harjoitettuna kotiteollisuutena, mutta maamiehen sivuelinkeinona, ansiokotiteollisuutena, ne olivat varsin harvinaisia. Siitä huolimatta on useitakin syitä pitää suppeahkoa katsausta maaseudun metallikäsiyöhön tässä tutkimuksessa hyödyllisenä. Ensiksikin myyntiä varten harjoitettua kotiteollisuutta esiintyi sentään joskus tälläkin alalla, ja toiseksi sitä arvellaan usein esiintyneen paljonkin, mistä syystä vastakkaisen kannan omaksuminen edellyttää asioiden lähempää tarkastelua. Kolmanneksi ansiokotiteollisuuden vähäisyys metallialalla on sinänsä mielenkiintoinen ja esim. Ruotsin oloista jyrkästi poikkeava ilmiö, joka siis ansaitsee huomiota. Neljänneksi metallitöiden tapaisen hyvin tärkeän käsityöalan teknillinen taso eri osissa maata, nimenomaan maaseudulla, valaisee huomattavasti koko teknillisen kulttuurin leviämistä ja siis kaiken kotiteollisuuden edellytyksiä.

Rautatakeet

Haminan rauhan ja suurten nälkävuosien välisen ajanjakson lähteissä puhutaan hyvin vähän kotimaisten, käsityönä tehtyjen rauta- ja terästakeiden myynnistä. Niitä valmistivat pääasiallisesti ammattiseipät lähimmän ympäristönsä tarpeiksi, usein tilauksesta. Tosin moni maamieskin osasi takoa yksinkertaisia esineitä, ja siellä täällä oli joku sepäntöissä hyvinkin kätevä talonisäntä, mutta sellaista ei tapahtunut missään, että useat talonpojat olisivat samalla paikkakunnalla ryhtyneet takomaan myyntiä varten. Manufaktuurijohtokunta tiedusteli 1857 kruununvoudeilta viikatteiden, sirppien, kirveiden ja puukkojen myyntiä, mutta vaikka kysytyt artikkelit oli valittu hyvin tarkoituksenmukaisesti, myönteisiä vastauksia saatiin vain nimeksi. Hyvin moni kruununvouti ilmoitti, että hänen kihlakunnassaan ammattiseipät valmistivat näitä takeita. Niitä paikkakuntia, joilta tiedusteltuja teräskaluja ilmoitettiin myytävän,

ei ole syytä tässä luetella, koska lähteen yksitavuiset vastaukset eivät suinkaan riitä todistamaan, että niiden valmistus olisi ollut näissä pitäjissä kotiteollisuutta, eivätpä edes viittaamaan siihen suuntaan. Ainoa pitäjä, josta vastattiin vähän laajemmin, on Paimio, mutta kun siellä sanottiin myytävän kirveitä ja puukkoja »pienehköissä erissä paikkakunnalle», niin tämä viittaa selvästi siihen, että niitä myivät ammattisevät, jotka ehtivät korjaus- ja teroitustöiden ohella takoa vähän myyntitavaraakin.¹

Muissakin lähteissä on erittäin niukasti tietoja rautatakeiden myymisestä. Turun markkinoille jotkut maalaisepät toivat 1830-luvun tietojen mukaan lapiota, keritsimiä, pingottimia, sahanteriä ym. pienehköjä takeita. Vuonna 1838 lehtiartikkelissa sanottiin tyylnpuoleisesti, että niiden laatu ja määrä eivät olleet kohentuneet, mutta seuraavana vuonna niitä arveltiin olevan tavallista enemmän, parempia ja halvempia.² Itä-Suomessa oli pitäjä, jossa sepäntuotteiden valmistus myyntiä varten näyttää olleen tavallista runsaampaa, nimittäin Rantasalmi. Kruununvouti kertoi 1850-luvulla, että siellä tehtiin lukkoja, ketunrautoja, pingottimia, puukkoja ym. rautesineitä. Lehdessä tiedettiin 1863 kertoa, että joku rantasalmelainen oli ollut kauppamatkalla Käkisalmen talvimarkkinoilla saakka mukanaan »olkalmus» ketunrautoja, jotka tosin jäivät kaikki myymättä. Tieto näin pitkästä myyntimatkasta tukee yksinäisenäkin sitä kruununvoudin kertomuksesta saatavaa käsitystä, että Rantasalmella oli jonkin verran erikoistuttu raudan käsittelyyn.³

Pohjanmaan eteläosissa raudantaonnan tekniikka oli selvästi harvinaisen kehittyntä, mutta ala oli sielläkin etupäässä ammattiseppien käsissä, eikä takeiden valmistus kehittyntä ennen suuria nälkävuosia erikoisen runsaaksi. Ilmajoen Könnit, jotka paljon oppilaita pitämällä vaikuttivat huomattavasti koko Etelä-Pohjanmaan taontataidon lisääntymiseen, valmistivat kymmeniä vuosia, Ruotsin-ajan lopulta alkaen, erilaisia karkeis- ja hienotakeita, mutta hekin olivat ennen kaikkea kellomestareita. Kotiteollisuutta heidän

¹ Mfjk:n tiedustelu.

² Åbo Tidningar 1838: 6, 1839: 7.

³ Rantasalmen kihlak. kruununvoudin kert. 1856—60 (ML kanslian KD 64/145, 1861), SKMA; Suometar 1863: 17.

työnsä ei ollut: Könnin mestarit olivat ammattikäsitöläisiä.⁴ Muutkin eteläpohjalaiset sepät myivät takeitaan. Lapväärtissä oli jo 1850-luvulla kuuluisaksi tullut auraseppä Josef Ingves, joka lienee ensimmäisenä tehnyt laajalle levinneitä »Lapväärtin-aurvoja». Jalasjärvellä taas muistetaan Samuli Frigård-niminen seppä (s. 1808), joka kulki hevosella ajaen kaukana vierailta paikkakunnilla, jopa Helsingissä ja Turussa asti, myymässä takomiaan pienehköjä rautaesineitä, kuten puukkoja.⁵ Tämantapainen rautateosten myynti näkyy suhteellisen vähäisenäkin levittäneen erikoisesti Pohjanmaan puukkojen mainetta jo 1850-luvulle mennessä Etelä-Suomeen. Niinpä joku lehtiartikkelin laatija sanoi 1855 Hauhon käsitöistä puhuessaan, että jos tahtoi esimerkiksi »soman veitsen tuppineen», niin Pohjanmaalta sen sai, ja Saarijärven kirkkoherra Kaarle Steinius puhui 1863 »niin kovin kysytyistä» pohjalaisista puukoista, joita hän sanoi Saarijärvelläkin tehtävän. Mutta varsinainen puukoteollisuus, joka kehittyi runsaimmaksi Kauhavalla, alkoi vasta suurten nälkävuosien jälkeen.⁶ Teräkaluja tehtiin myytäväksi myös Pohjois-Pohjanmaalla; Oulunkin markkinoille tuotiin 1850-luvun tietojen mukaan joskus maalla taottuja puukkoja.⁷

Rautatakeilla olisi ollut aivan ilmeisesti joitakin edellytyksiä kehittyä autonomian ajalla ja ennemminkin huomattavaksi kotiteollisuusartikkeliksi. Monet niistä olivat välttämättömiä tarvikkeita, joilla olisi pitänyt olla menekkiä, ja esimerkiksi teräaseet olivat varmasti sellaisissa hinnoissa, että ne olisivat sietäneet jonkin verran kuljetuskustannuksia. Ruotsissa raudantaonta kehittyikin monin paikoin kukoistavaksi talonpoikaiseksi sivuelinkeinoksi, etenkin Taalainmaalla, mutta myös Gästriklandissa, Medelpadissa, joissakin Länsigöötanmaan pitäjissä, Skoonen Göingessä jne.⁸ Mutta niinpä

⁴ *STS Redogörelser* 1802—03 20—21; Helsingfors Morgonblad 1841:74.

⁵ Folkvännan 1862:32; Vvtk KD 11/34, 1886 I ff. 22 seurr.; *Ala-Könni* 1958 333.

⁶ Suometar 1855:28; Helsingfors Tidningar 1863:10; *Sippola* 1958 151—154.

⁷ Oulun Viikko-Sanomia 1853:36.

⁸ *Hemslöjdskommitten* 1917 I 153—177; *Levander* 1944 passim; *Utterström* 1957 II 88—89, 238, 240—243; *Bringéus* 1962 19—20, 25—26. Dos. Asko Viljuna on ystävällisesti huomauttanut kirjoittajalle Bringéuksen teoksesta.

raudan saanti olikin Ruotsissa hämärästä muinaisuudesta lähtien aivan toista luokkaa kuin Suomessa. Tämä oli tietysti kehittänyt taontaa yleensäkin, mutta lisäksi muutamat seudut olivat erikoisen edullisen raaka-aineen saannin tai tavallista korkeammalle kehittyneen taontataidon ansiosta erikoistuneet raudan käsittelyyn. Suomessa ei ollut maakuntaa, joka olisi ollut tällä alalla raaka-aineen suhteen huomattavasti muita edullisemmassa asemassa, joten erikoistumisen paras edellytys puuttui. Voinpa päinvastoin hyvin ajatella, että raudan suhteellisen kallis hinta ja hankala saanti ehkäisi taonnan kehittymistä ansiokotiteollisuudeksi sielläkin, missä tavallista suurempi teknillinen taito olisi muuten voinut johtaa siihen.

Pyssyt

Pyssyjen tekeminen on tietysti erittäin vaativaa työtä, eikä siis ole ihme, että se pysyi lähes yksinomaan siihen erikoistuneiden ammattiseppien elinkeinona. Manufaktuurijohtokunnan 1857 tekemän tiedustelun vastauksissa on joka maakunnasta harvaksen mainintoja pyssyseppistä, ja joitakin tämän alan miehiä tunnetaan muistakin käsitellyn ajanjakson lähteistä. Tässä ei ole syytä mainita kuin joitakin kaikkein tunnetuimpia. Hyvin kuuluisia pyssyseppiä olivat Knektin eli »Knihdin» suvun miehet Lapin pitäjän Ylikeeren kylässä, missä he tekivät ampuma-aseita monessa polvessa Ruotsin-ajan lopulta lähtien; heistä ensimmäinen oli ammatiltaan sotilas mutta myöhemmät kaikki seppiä.¹ Etelä-Pohjanmaalla Ilmajoen Könnit olivat kymmeniä vuosia erinomaisessa maineessa pyssyistään, joiden tekemisen aloitti jo heistä ensimmäinen, 1700-luvulla elänyt Jaakko Jaakonpoika. Kuulu hauholainen karhunkaataja Erkki Heinäkangas piti parhaana aseenaan vuoden 1830 tienoilla ostamaansa, jonkun Könnin mestarin tekemää luodikkoa ja oli sitä mieltä, että kaikki kelvolliset kotimaiset luotipyssyt olivat siihen aikaan Pohjanmaalla tehtyjä.²

¹ Mfjk:n tiedustelu; *Papunen* 1955 64—65.

² Helsingfors Morgonblad 1841: 73; *Laurila-Könni* 1949 59; *Wetterhoff O* 1883 11.

Keski-Pohjanmaalla oli erittäin etevä pyssyseppä Antti Juhonpoika Heusala (1839—66), joka oli syntyisin Himangan Kannuskylästä mutta muutti 1853 Kalajoelle, josta hänen isänsä osti Heusalan talon. Antti Heusalan setä oli kuulu himankalainen kelloseppä Antti Särkelä, ja suvussa lienee ollut taitavia seppiä jo aikaisemminkin. Muuten on vaikea selittää sitä taitoa, jonka Heusala saavutti jo nuorena poikana: 1850-luvulla hän oli jo maineikas pyssyseppä ja osasi perimätiedon mukaan tehdä jopa kiikareita. Luodikkojen lisäksi Heusala teki revolvereja ja pistooleja, ja hänen taitoansa todistaa Pietarin maanviljelys- ja käsityönäyttelyssä 1860 annettu kunniakirja. Mies oli silloin yhdenkolmatta ikäinen eikä hän vanhaksi elänytäkään. Tämä taitava seppä oli talollinen, joten pysyjen valmistamista ja korjaamista lienee pidettävä lähinnä hänen sivuelinkeinonaan.³

Kellot

Aikaa mittaavien kellojen rakentaminen oli suurta ja monipuolista taitoa vaativaa työtä, metallialan käsitöistä kaikkein vaikeimpia. Hyvän kellontekijän täytyi olla mestari hienotaonnassa, tarkka viilaaja ja etevä valaja, koska kellon rattaat tehtiin messingistä, mutta lisäksi hänen täytyi hallita kellontekijän erikoistaito: kaikki kellon rakentamisessa esiintyvät tarkat mittaukset. Voi siis jo ennakkolta olettaa, että kellojen tekeminen pyrki jäämään ammattikäsitöläisten työksi.

Etelä-Suomessa ja pohjoisempanakin sisämaassa kellot ostettiin

³ Pari kirjoittajaa väittää, varmaan perimätiedon nojalla, että jo Antti Heusalan isä Juho Kustaanpoika Heusala (alkuaan Särkelä, s. 1801) olisi ollut pyssyseppä, mikä tietenkin tekisi hänen poikansa nuorena saavuttaman taidon paljon luonnollisemmaksi. Maanviljelijä Eemi Saari (s. 1873) Kalajoelta on kuitenkin kertonut 1839 syntyneen isänsä, Antti Heusalan hyvän ystävän, tietona, ettei Juho Heusala ollut pyssyseppä, mutta Antti oli jo aivan nuorena. — *Pohjanpalo* 1931 52—53; *Tuulasvaara* 1960 174—175; *Mäkelä* 1935 20—21; Oulun Viikko-Sanomia 1861: 6, 9; Lohtajan HK; Kalajoen RK (rovasti Vilho H. Kiviojan ystävällinen ilmoitus); rov. Kiviojan maanvilj. E. Saarelta muistiinpanemaa perimätietoa.

ilmeisesti etupäässä kaupungeista, mutta kellontekijöitä oli sentään siellä täällä maaseudullakin, joukossa sellaisia, joiden maine kantautui laajemmallekin. Muuan kellontekijä, joka käytti poikkeuksellista tekniikkaa, oli Matts Strandman Lapinjärven Lindkosken kylästä. Hän palasi 1820 Ruotsista, jossa oli oleskellut kymmenkunta vuotta ja oppinut kellosepän työtä, ja kotikyläänsä asetuttuaan hän alkoi tehdä seinäkelloja. Nämä »Strandmanin kellot» olivat siitä perin merkittäviä, että niiden koneisto oli melkein kokonaan puuta, mutta siitä huolimatta niiden sanotaan käyneen kiitettävän tarkasti. Kellot levisivät ympäri Lapinjärveä, ja pian jotkut toisetkin alkoivat valmistaa sellaisia, enimmäkseen vain itselleen. Lindkosken kelloteollisuus tyrehtyi vasta 1850-luvun alussa, kun kylään asettui Pietarissa opinkäynyt kelloseppä, joka ryhtyi myymään halpoja saksalaisia seinäkelloja.¹

Kellontekijöitä oli Hämeessäkin: Kuusankosken Keltistä kerrottiin 1855, että muuan raajarikkoinen nuorimies oli »aiivan soma tiimakeloin tekijä», ja samoihin aikoihin tehtiin Iitin Muikkulan Rusilassa kelloja, jotka hyvin tunnettiin pitäjän rajojen takanakin.² Virroilta kirjoitettiin 1854 »Suomettareen» Juhonpoika Koskelasta eli Idistä, talollisesta, joka oli opissa käymättä tehnyt monta seinäkelloa, vieläpä hyväkäyntisiä.³ Savon puolelta kerrottiin jo paljon aikaisemmin, nimittäin vuonna 1808, Kangasniemen Luusniemen kylässä taloansa asuvasta Paavo Paavonpoika Lahikaisesta (s. 1769), joka oli nuorena opetellut maasepiltä tavallisen takomataidon ja harjoittanut sitä sitten omiksi tarpeikseen. Joskus 1700-luvun viimeisinä vuosina hän oli majatalossa tutkinut seinäkelloa ja tehnyt sitten itse samanlaisen. Heti tämä ensimmäinen kello oli tullut hyväkäyntinen. Tarkasteltuaan sitten korjattavaksi tuotua repeterikelloa Lahikainen oli tehnyt sellaisenkin, ja vuoteen 1808 mennessä hän oli rakentanut jo kaikkiaan kuusitoista seinäkelloa, joista osa oli lyömälaitteilla varustettuja; rattaat niissä oli raudasta tai messingistä. Pitäjänkokouksessa, joka antoi Lahikaisesta lausun-

¹ *Allardt* 1920 160.

² *Suometar* 1855: 1; *Halila* 1939 609.

³ *Suometar* 1854: 11.

non Suomen Talousseuralle, korostettiin sitä seikkaa, että hän ei ollut käynyt kellosepänapissa eikä edes koskaan nähnyt ketään toista kelloa tekemässä.⁴ Pohjoisempänä eli Kiuruvedellä seppä Antti Kärkkäinen, joka oli opetellut aivan itsekseen rakentamaan erinomaisia, ympäristössä hyvin tunnettuja seinäkelloja, niin kuin kerrottiin 1841, jolloin Kärkkäinen oli jo vanhahko mies.⁵

Kelloseppien varsinainen kotiseutu Suomessa oli kumminkin Pohjanmaa, jossa heitä oli monessa pitäjässä, varsinkin maakunnan etelä- ja keskiosissa. Koko maan kuuluisimpia kellomestareita olivat tietenkin Ilmajoen Könnit, jotka harjoittivat kellojen rakentamista neljässä, jopa viidessä polvessa, yhteensä toista sataa vuotta. Könnin sukuun kuuluvia kellontekijöitä oli kaikkiaan viisitoista. Heistä ensimmäinen, Jaakko Jaakonpoika (1721—94), oli talollisen poika Ilmajoelta mutta opetteli sepänammatin ja oli Ilmajoen pitäjänseppänä vuoteen 1757, jolloin hän otti haltuunsa Könnin kruununutilan ja lunasti sen perintötaloksi. Tästä lähtien Könnit olivat talollisia, mutta siitä huolimatta suvun huomattavimpia seppiä on pidettävä ennen kaikkea ammattikäsitöläisinä niin kuin kantaisäkin. Nämä miehet, joista tyydyttäköön nimeämään tässä vain kolme huomattavinta, kolmannen polven edustajat Jaakko Juhanpoika Könni (1774—1830) ja hänen veljensä Juha (1782—1855) sekä edellisen poika, Könnin viimeinen mestari Juha Jaakonpoika Ala-Könni (1798—1865), tekivät metalleista mitä moninaisimpia tuotteita, kellonjousta ja kirurgin välineistä pyssyihin ja sahanteriin. Kaikkein eniten he kuitenkin tekivät kelloja: suuret määrät ensiluokkaisia kaappikelloja mutta myös useita isoja tornikelloja ja toisaalta joukon taskukelloja, jotka tietysti vaativat kaikkein suurinta hienomekaanikon taitoa. Jotkut Könniltä muualle siirtyneet suvun jäsenet olivat enemmän maanviljelijöitä kuin seppiä ja tekivät kelloja vain sivuelinkeinokseen, mutta varsinaiset Könnin mestarit kehittivät työnsä 1800-luvun alkupuoliskolla suoranaiseksi teollisuudeksi pitämällä kaiken aikaa useita oppilaita. Könnien kelloteollisuus kukoisti kym-

⁴ STA D VIII 13:297 (ote Kangasniemen pitäjänkokouksen pöytäkirjasta 31. 7. 1808).

⁵ Helsingfors Morgonblad 1841: 73.

meniä vuosia, kunnes se vihdoin 1850-luvulla joutui vastatuuleen maahan leviävien halpojen ulkolaisten, varsinkin saksalaisten kellojen kilpailun takia ja tyrehtyi 1860-luvulla kokonaan. Könnestä, joiden työ oli alusta loppuun ammattityötä eikä suinkaan kotiteollisuutta — ainakin jos ajatellaan suvun Könnin taloissa asuneita jäseniä — ei olisi muuten syytä puhua tässä yhteydessä näinkään paljon, mutta heillä oli oppilaittensa takia erittäin suuri vaikutus koko Etelä-Pohjanmaan, jopa laajemmankin alueen käsityötaitoon, oli-pa sitten kysymys ammattityöstä tai kotiteollisuudesta. Eikä Könnien »teknillisen koulun» vaikutus rajoittunut suinkaan yksin kelloteollisuuden alalle, vaan se tuntui ainakin Etelä-Pohjanmaalla muussakin metallien käsittelyssä, jopa ajokaluteollisuudessa-kin, kuten aikaisemmin on osoitettu.⁶

Muut Etelä-Pohjanmaan kellontekijät ovat jääneet Könnien varjoon, osaksi siitä syystä, että heidän oppilaansa ja kenties jotkut muutkin sanoivat mielellään kellojaan »könniläisiksi» — se oli koulukunnan nimi, jolla oli suuri mainosarvo. Könnien poikiakin muutti Seinäjoelle ja Jalasjärvelle, missä he tekivät kelloja sivuelinkeinokseen. Kaikki Etelä-Pohjanmaan kellosepät eivät kumminkaan olleet Könnien oppilaita, kuten Jalasjärvellä pappina toiminut K. A. Bäckman kirjoitti 1852 samalla huomauttaen, että itsekseen opetelleet eivät kyllä ainakaan hänen tuntemassaan kappelissa olleet täysin Könnin koulun miesten veroisia.⁷

Keski-Pohjanmaan kelloteollisuus ei jäänyt jälkeen Etelä-Pohjanmaalla harjoitetusta, jos varsinaiset Könnin mestarit jätetään ottamatta lukuun. Se oli myös yhtä vanhaa juurta kuin maakunnan eteläosan kelloteollisuus ja syntynyt aivan siitä riippumatta, sillä jo 1773, jolloin Könnellä ei ollut vielä vaikutusta muualla kuin Ilmajoella, kerrottiin Kruunupyyn ja Kokkolan pitäjiä talonpoikien tekemän seinäkelloja myytäväksikin. Keski-Pohjanmaan rannikon vanhoja perinteitä tällä alalla osoittaa myös C. C. Böckerin 1815 tänne tekemällään matkalla saama käsitys, jonka hän ilmaisi sanomalla,

⁶ *STS Redogörelser* 1802—03 20—21; Turun Wiikko-Sanomien 1824: 36; Helsingfors Morgonblad 1841: 73—74 (»Smed-släkten Könni»); *Laurila-Könni* 1949 passim; *Ojajärvi* 1951.

⁷ *Laurila-Könni* 1949 57—58, 64, 81; *Bäckman* 1852 322.

että siellä oli kansan keskuudessa usein paikoin kelloseppiä ja todellisia mekaniikan neroja, etenkin Kruunupyyn, Kokkolan ja Kälviän pitäjissä.⁸ Kruunupyyn kelloista ei ole säilynyt lähempiä tietoja eikä Kokkolan pitäjästäkään muita, kuin että Vetelin kappelissa talollinen Juha Hintrikki Alperi (1794—1864) teki joitakin kaappikelloja, »vaikka ei yhtä hyviä kuin Könni».⁹ Ei ole kuitenkaan syytä epäillä, että näissä pitäjissä oli jo Ruotsin-ajalta lähtien enemmänkin kellontekijöitä.

Kälviän kellontekijöistä muistetaan vielä talollinen ja kirkonisäntä Erkki Antinpoika Lassila (1769—1845), joka oli tällä alalla erittäin kätevä mies ja valmisti koko joukon kaappikelloja, ainakin yhden viikon- ja kuukaudenpäivätkin osoittavan, jollaisia Könnit usein tekivät. Lassilan kellot ovat levinneet etenkin Keski-Pohjanmaalle, mutta perimätieto ei ole kuitenkaan aivan varma siitä, että hän teki niitä myydäkseen: ainakin tiedetään, että hän teki niitä monestikin lahjaksi ystävilleen ja sukulaisilleen. Lassila oli syvästi innostunut koneiden rakentamiseen ja teki jonkinlaiset huoneurutkin. Hänen poikansa poikakin rakensi vielä kelloja, mutta tiettävästi ei myyntiä varten.¹⁰ Keski-Pohjanmaan kuuluisin kelloseppi oli Antti Kustaanpoika Särkelä (1804—73), edellä mainitun Kalajoella asuneen pyssyseppän Antti Heusalan setä. Hän oli talollisen poika Himangan Kannuskylästä, ja hänen innostuksensa mekaniikkaan pohjautui varmasti suuressa määrin kotiseudun ja ehkä suvunkin perinteisiin, mutta kotiteollisuuden harjoittaja hän ei ollut, vaan opin käynyt käsityöläinen, jopa jonkin aikaa privilegit saanut kellotehtailija. Hän asui pääosan elämästään Himangalla, mutta tiettävästi hänen työnsä ei jättänyt kotiseudulle huomattavampaa jälkikasvua niin kuin Könnien, lähinnä kai sen takia, että kotimaisen kelloteollisuuden aika alkoi jo hänen loppuiällään olla ohi.¹¹

⁸ *Hermelin* 1773 69; *Böcker* 1815 II: 52.

⁹ *Virrankoski* 1961 420; maanviljelijä Svante Leppävuoren (s. 1894) kertomaa perimätietoa.

¹⁰ *Lassila V* 1938 7; *Pohjanpalo* 1931 52; SKS E 146 2—3, Otto Tikanojan muistiinpanoja; tohtori Yrjö Lassilan ystävällisesti antamia tietoja.

¹¹ *Manninen I* 1934; *Mäkelä* 1935; *Kuopio Tidning* 1855: 3; *Finlands Allmänna Tidning* 1856: 296.

Pohjois-Pohjanmaan huomattavimmat kellojen rakentajat olivat Saloisissa asuneet Hiitolan kestikievaritalon isännät Matti Ek ja hänen poikansa, valtiopäivämies Salomon Ek eli Hiitola (1826—1908). Matti Ek oli syntyisin Merijärveltä ja palveli nuoruudessaan renkinä, kunnes meni vuoden 1820 vaiheilla Könnille kellosepän oppiin. Myöhemmin hän sai vaimonsa mukana talon Saloisista mutta jatkoi kellojen valmistusta tehden yhden tornikellon ja lukuisia kaappikelloja, kaikki hyvästä käynnistään kuuluja. Hänkin osasi opettajiansa tavoin tehdä viikon ja kuukauden päivät sekä kuun vaiheet osoittavia kelloja. Hänen poikansa Salomon oli myös etevä kellojentekijä, joka siirtyi lopulta ammattikäsiyöläiseksi Raaheen. Isäkin on pidettävä pikemminkin käsityöläisenä kuin kotiteollisuudenharjoittajana, vaikka hän olikin talollinen.¹² Pohjois-Pohjanmaallakin oli ollut jo Ruotsin ajalla kellomestareita; ainakin Limingassa asui, kuten vuonna 1802 kerrottiin, lautamies, joka rakensi luotettavia, lyöntilaittein varustettuja seinäkelloja.¹³

Kello oli vielä 1800-luvun keskivaiheilla suomalaiselle kansanmiehelle suurimpia tekniikan ihmeitä, ja kuitenkin sen rakentaminen ei ollut etevälle itseoppineelle mekaanikolle mahdotonta. Se oli myös varsin rahanarvoinen kapine, ja siitä oli paljon hyötyä käytösesineenäkin. Täten on hyvin ymmärrettävää, että tavallista kätevämmälle miehelle tuli melko usein mieleen kunnianhimoinen ajatus ryhtyä rakentamaan kelloa, varsinkin Pohjanmaalla, jossa talonpojilla oli tällä alalla vahvat, Ruotsin ajalta juontuvat perinteet. Tällainen työskentely, joka ainakin joskus näkyy alkaneen pikemminkin harastuksesta kuin taloudellisen hyödyn tavoittelemisesta, johti monessa tapauksessa harjoittajansa vähitellen suorastaan ammattimaiseen kellojen tekemiseen. Kuten edellä esitetyistä tiedoista näkyy, se saattoi poikkeustapauksissa sentään säilyä kotiteollisuudenkin luontoisena, mutta mainittavaa laajuutta kellojen rakentaminen ei sellaisena saavuttanut.

¹² *Hytönen* 1923—26 II 46; *Finlands Allmänna Tidning* 1850: 220; *Oulun Viikko-Sanomia* 1856: 50, 1860: 3.

¹³ *Holmbom* käsik. 1802 (SKS) 105.

Valuteokset

Kupariseosten valamisessa, jonka tekniikka periytyy kaukaa esihistorialliselta ajalta — pronssikaudelta — käytettiin 1800-luvulla Suomessa kahta eri lejeerinkiä, joita sanottiin kansanomaisessa kielenkäytössä usein yhteisesti vaskeksi. Soivat kellot ja kulkuset valettiin pronssista, kuparin ja tinan sekoituksesta. Sellaiset esineet, joista ei lähde ääntä: kirkonkruunut, kynttilänjalat, renkaat, soljet ja erilaiset koristeet, taas valettiin messingistä, kuparin ja sinkin seoksesta. Myös tinasta valettiin joskus esineitä, Karjalan kannaksella yleisestikin naisten pukuun kuuluvia pikku koristeita. Vasken ja tinanvalantaa on pidetty historiallisena aikana Suomessa melko tasaisesti levinneenä taitona, mutta 1800-luvun keskivaiheilla se oli Manufaktuurijohtokunnan tiedusteluun annetuista vastauksista päätäen päinvastoin aika epätasaisesti levinnyt. Kysyttiin kulkusten valmistamista, ja vastaukset olivat Etelä- ja Keski-Suomen maakunnista pääasiallisesti kielteisiä. Kulkusia sanottiin valettavan vain kolmellatoista paikkakunnalla ja lisäksi kolmessa kihlakunnassa, joiden kruunuvouti ei eritellyt aluettaan. Tässä on kysymys vain maaseudusta; kaupunkien käsityötä tiedustelu ei koskenut. Kaikissa puheena olevissa maakunnissa Ahvenanmaalta Karjalaan oli seutuja, joille ilmoitettiin ostettavan kulkusia muualta, mutta yhdessäkään tapauksessa ei sanottu, mistä niitä saatiin. Useimmiten ne varmasti ostettiin kaupunkien valureilta. Jyrkkänä vastakohtana eteläisemmille maakunnille oli Pohjanmaa, jossa vaskenvalanta oli etenkin etelä- ja keskiosissa maakuntaa maaseudulla melko yleinen taito. Pohjanmaalla kulkusia valmistettiin kruunuvoutien vastausten mukaan kahdessakymmenessä yhdessä pitäjässä. Vaikka tässä käytetyn lähteen vaikenemiseen ei voi yksityistapauksissa suinkaan luottaa, on sentään ilmeistä, että vasken käsittely taidettiin 1800-luvun keskivaiheilla paljon yleisemmin Pohjanmaan kuin maamme eteläisempien osien maaseudulla.¹

Maaseudulla ansiotyönä harjoitettua vaskenvalantaa koskevat tiedot — kaupungeissahan se oli joka tapauksessa ammattikäsitteitä

¹ *Ojajärvi* 1940 46; *Leskinen* 1939; Mfjk:n tiedustelu.

— jakautuvat suunnilleen siihen tapaan kuin edellä esitetyn nojalla voi aavistaakin. Siitä ei ole tietoja Ahvenanmaan, Varsinais-Suomen eikä Uudenmaan maaseudulta. Satakunnasta on Tyrvästä tieto, jonka mukaan tässä pitäjässä kaksi seppää valoi kelloja ja kulkusia.² Virroilla teki valutöitä, ainakin erilaisia kelloja ja kulkusia, talollinen Heikki Erkinpoika Keski-Soini, joka saavutti 1850-luvulle mennessä suuren maineen erittäin taitavana vasken käsittelijänä.³ Hämeessä oli Iitin pitäjässä 1850-luvulla useitakin seppiä, jotka osasivat valaa kelloja ja kulkusia, ja niitä myytiin sieltä pieninä erinä naapuripitäjiin ja lähikaupunkeihin. Muikkulan Rusilassa vaskenvalanta säilyi viimeistään 1800-luvun keskivaiheilla alkaneena elinkeinona kymmeniä vuosia.⁴ Savossa oli Rantasalmella kaikesta päättäen koko joukko vaskenvalajia. Kruununvouti mainitsi 1857 vain aivan lyhyesti, että sieltä myytiin kulkusia lähikaupunkien markkinoilla, mutta tämä vähäinen tieto saa lisää merkitystä Arvo M. Soinisen osoittamasta tosiasiasta, että vuosina 1809—70 Pietariin muuttaneista Rantasalmen miehistä, joita oli kaikkiaan 219, vähintään 63 eli 29 % kaikista antautui siellä kulta- tai hopeasepän uralle. Soininen aavistelee tässä olevan kansanomaisen valuteollisuuden vaikutusta, ja kruununvoudin lyhyt maininta todistaa hänen olevan oikeassa. Soinisen tiedot puolestaan viittaavat siihen, että vaskenvalanta oli Rantasalmella aika huomattavaa, sillä vaikka jotkut sieltä Pietariin muuttaneet kai rupesivatkin kulta- tai hopeasepän ammattiin lähinnä jonkun sukulaisen tai tuttavan esimerkin mukaan, on kumminkin ehdottomasti oletettava, että useimmilla oli jo kotipitäjässä hankittua kokemusta pehmeiden metallien käsittelystä. Sen sijaan on mah-

² *Warelilus* 1855 66. — Karkun ja Tyrvään seuduilla osattiin aikaisemmin, 1500- ja 1600-luvuilla, käsitellä erinomaisesti kuparia, tosin pääasiallisesti takomalla, mutta myös kupariseoksia valamalla. Kuparintaonta oli kukoistava kotiteollisuudenhaara, jonka tuotteita myytiin laajalle alueelle. Tämä teollisuus näyttää kuihtuneen jo ennen isoavihaa, etupäässä kai kaupunkien kilpailun takia. Pari ammattiseppää takoi sentään Tyrväässä kuparia vielä 1850-luvullakin. (*Jokipii* 1952 135—159; *Warelilus* 1855 66).

³ *Jokipii* 1956 63, 69; *Suometar* 1854: 11; SS, päälipas: pelttari.

⁴ Mfjk:n tiedustelu; *Halila* 1939 609; *Suometar* 1855: 1; Vvtk KD 11/34, 1886 II f. 653.

doton sanoa, oliko Rantasalmen valutyö pääasiallisesti ammattikäsiyötä vai kotiteollisuutta, kun siitä ei kerran ole riittäviä tietoja.⁵ Myös Kerimäen pitäjässä valettiin 1850-luvulla myytäväksikin kelloja ja kulkusia.⁶ Pohjois-Karjalasta myytiin samaan aikaan kulkusia Liperin pitäjistä.⁷

Etelä-Pohjanmaan maaseudulla harjoitettiin tässä käsiteltynä ajanjaksona paljon täysin ammattimaista vaskenvalantaa, rannikolla etenkin Lapväärtissä, Närpiössä, Sulvalla ja Maalahdella,⁸ sisämaassa taas varsinkin Ilmajoella, jossa Könnit olivat tälläkin alalla mestareita ja esikuvana koko maakunnalle. He takoivat jo 1700-luvulla kupariastioita ja ryhtyivät myöhemmin myös valamaan hyvinkin vaativia vaskiesineitä. Heidänhän täytyi jo messinkisten kellonrattaiden valmistuksen tähden kehittää valutaitonsa ensiluokkaiseksi, ja heidän oppilaansa levittivät sittemmin tätä taitoa toisiin pitäjiin.⁹ Ainakin osaksi Könnien perua oli vaskenvalutaito myös Nurmossa, josta tuli varsinkin suurten nälkävuosien jälkeen oikein valurien eli niin kuin täällä sanotaan »peltarien» pitäjä. Valutyön kehittivät Nurmossa jo 1860-luvun alkuvuosina elinkeinoksi Könnien oppilas Jaakko Juhanpoika Ojala ja Juha Kaunismäki (1847—1923), joka opetteli taidon jo nuorena poikana, isänsä neuvomana. Nämä Nurmon ensimmäiset huomattavat valajat olivat ammattikäsiyöläisiä, Kaunismäen isäkin oli jo seppä.¹⁰

Vielä pohjoisempanakin oli siellä täällä etevii vaskenvalajia. Kaustisella talollinen Lauri Tanelinpoika Rauma teki 1800-luvun alkupuolella kirkonkruunujakin, ja saman taidon osasi hänen vävynsä, kuulu kirkonrakentaja Jaakko Heikinpoika Kuorikoski, ta-

⁵ Mfjk:n tiedustelu; *Soininen* 1954 394—395.

⁶ Rantasalmen kihlak. kruununvoudin kert. 1856—60 (ML kanslian KD 64/145, 1861), SKMA.

⁷ Mfjk:n tiedustelu.

⁸ Mfjk:n tiedustelu; *Borgå Tidning* 1841: 98; *Wasa Tidning* 1847: 19; *Wasabladet* 1862: 2; *Folkvännen* 1862: 32; *Aspelin* 1866 137; *Nordlund BF* 1866 90; *Komiteanmietintö* 1873 9; *Sahlberg* 1937 64—65, 70—71.

⁹ *STS Redogörelser* 1802—03 20; *Helsingfors Morgonblad* 1841: 74; *Laurila-Könni* 1949 64; *Ojajärvi* 1940 49.

¹⁰ *Mäki* 1911 52; *Teppo* 1934 138—139; *Ojajärvi* 1940 40—43.

lollinen hänkin. Vetelissä talollinen Juha Hintrikki Alperi valoi 1820-luvulta lähtien kelloja ja kulkusia, jopa useita kirkonkruunuja. Hänen työnsä oli lähinnä kotiteollisuutta, mutta hänellä oli kyllä joku oppilaskin.¹¹ Kälviän Hautalassa tehtiin viimeistään 1800-luvun keskivaiheilla monenlaista valutyötä; etenkin kelloja ja kulkusia vietiin Savoona ja Pohjois-Hämeeseen asti.¹² Ylivieskassa oli 1850-luvulla valureita, jotka myivät tuotteitaan, ja siellä oppi taitonsa myös Olli Heikki Helander (1801—86), talollisen poika, joka siirtyi 1822 talonisännäksi Kalajoen Käännän kylään. Helander, joka oli myöhemmin talonpoikaissäädyn valtiopäivämiehenä, harjoitti vaskenvalantaa vain sivuelinkeinonaan, vaikka oli siinä sangen taitava. Mutta hänen poikansa kehittivät 1840-luvulta lähtien työn ammattimaiseksi, ja lopulta heillä oli valimot Kalajoella ja Oulussa. Myös Olli Helanderin veli talollinen Leander Helander, joka muutti Kalajoelle 1840, oli etevä vaskenvalaja, samoin Ollin vävy, kalajokelainen talollinen ja valtiopäivämies Jaakko Jaakonpoika Merenoja (1825—1912). Nämä miehet valoivat molemmat mm. kirkonkruunuja, vaikka tekivätkin valutyötä kotiteollisuutena. eivätkä täysin ammattimaisesti.¹³ Helandereja vähän varhaisempi valaja oli sieviläinen talollinen Topias Erkinpoika Koski, joka teki viimeistään vuodesta 1820 alkaen mm. kirkonkruunuja.¹⁴

Kalajoen pohjoispuolella vaskenvalanta oli kruununvoutien 1857 antamien tietojen mukaan taas aika harvinaista. Limingasta on jo vuodelta 1802 tieto, jonka mukaan jotkut pitäjäläiset valoivat vas-

¹¹ *Virrankoski* 1961 419—420; *Tuomaala* 1959 48.

¹² SKS E 146, Otto Tikanojan muistiinpanoja.

¹³ *Wäyrynen* 1910 38—39; *Hytönen* 1923—26 II 76, 175; *Pohjanpalo* 1931 56—57; *Tuulasvaara* 1960 169—174; *Helsingfors Tidningar* 1843: 81; *Suometar* 1852: 8, 1854: 11, 1860: 37; *Oulun Viikko-Sanomia* 1861: 6, 9, 1863: 51; rovasti Vilho H. Kiviojan ystävällisesti antamia elämäkerrallisia tietoja. — Pari kirjoittajaa väittää, että Olli Helanderillakin olisi jo ollut palkkamiehiä valureina, mutta hänen poikansa Klaes Helanderin (Wäyrysen julkaisemista) muistelmista saa toisen käsityksen. Vanha Helander piti valutyötä sivuelinkeinona eikä alkuun tahtonut sallia poikiensäkaan laajentaa sitä. — Helanderien sukunimi periytyy Olli Helanderin isoisältä, joka oli käsityöläinen: lasimestari (Ylivieskan HK).

¹⁴ *Tuulasvaara* 1960 169.

kesta mm. kelloja, kulkusia ja solkia, mutta seuraavilta vuosikymmeniltä sellaisesta ei ole tältä seudulta mainintoja.¹⁵ Kajaanin kihlakunnan kruununvouti kirjoitti 1850-luvulla kahdestikin, että hänen alueellaan valettiin vaskiesineitä vähän myyntiäkin varten.¹⁶ Kaukana Peräpohjolassa oli muuan koko maan huomattavimpia vaskenvalannan keskuksia, Alatornion Kaakamon kylä. Sen valutyöstä on varhaisin tieto vuodelta 1857, mutta Oulun läänin kuvernööri sanoi vuosina 1861—65 koskevassa kertomuksessaan, että Kaakamossa oli ollut jo pitkäköön ajan joitakin vaskenvalajia, jotka myivät teoksiaan. Tästä voi päätellä, että perimätieto, joka ajoittaa Kaakamon vaskenvalannan alun 1800-luvun ensi vuosikymmenille, ei ole ainakaan pahoin erheellinen. Kaakamon valajat tekivät ennen kaikkea erilaisia kelloja ja kulkusia, joita myytiin laajalle alueelle Peräpohjolaan ja Lappiin, jopa kuvernöörin 1866 antaman tiedon mukaan myös Oulun läänin ulkopuolelle, tässä tapauksessa kai lähinnä Ruotsin Norrbotteniin.¹⁷

Muiden metallialan käsitöiden tavoin vaskenvalantakin oli siksi vaativaa ja nähtävästi tuottavaakin työtä, että se ei oikein tahtonut pysyä kotiteollisuutena silloinkaan, kun se aluksi oli sitä. Ammattimainen valutyö keskittyi Etelä-Suomessa suuressa määrin kaupunkeihin, mutta Pohjanmaalla sitä niin kuin muitakin metallialan käsitöitä harjoitettiin ennen kaikkea maaseudulla.

Läkkiastiat

Läkipeltisten astioiden valmistus oli Suomessa 1800-luvun alkupuoliskolla melkein yksinomaan ammattikäsitöläisten puuhaa, ja ainakin maan itäosiin ostettiin sitäpaitsi paljon tällaisia astioita Venäjältä.¹ Poikkeuksena oli kumminkin Vähänkyrön pitäjä, jossa syntyi huomattava, ainakin suureksi osaksi sivuelinkeinona harjoi-

¹⁵ *Holmbom* käsik. 1802 (SKS) 106.

¹⁶ Mfjk:n tiedustelu; kruununvoudin kert. 1851—55 (OL kanslian KD 36/244, 1856), OMA.

¹⁷ Mfjk:n tiedustelu; OL kuvk 1861—65 f. 198; *Lassila I* 1916 56; *Paulabarju* 1923 79—80.

¹ *Finlands Allmänna Tidning* 1867: 254.

tettu läkkiteollisuus. Se sai perimätiedon mukaan alkunsa lähinnä 1830-luvulla, vaikka pitäjässä tosin mainitaan ammattiläkkiseppä jo 1815. Vanhimpia läkkiseppiä eli »pläkkyreitä», kuten heitä Vähässäkyrössä nimitettiin, oli Jaakko Björn Ojaniemen kylästä; hän oppi ammatin 1820-luvulla Turussa ja opetti sen kotiseudulle palattuaan myös kahdelle veljelleen. Selkämäen kylässä torppari Simuna Kruutari, joka oli itseksensä opetellut läkkiastioiden valmistusta, alkoi 1830-luvun lopulla tehdä maatyön ohessa niitä myytäväksi. Varhaisimpia läkkiseppiä olivat vielä Jaakko Steinman Tapoilan kylästä ja hänen kaksi veljeään. Steinman osasi toisin kuin muut vähäkyröläiset myös koristaa astioita maalaamalla, mutta hän vei taitonsa hautaan opettamatta sitä muille, ja myöhemmin Vähänkyrön läkkiastiat onkin myyty maalaamattomina. Vähänkyrön läkkiteollisuutta tutkinut Matti Aura arvelee sen saaneen alkunsa ammattikäsiyöstä, ja siihenhän edellä esitetyt tiedot selvästi viittaavatkin, mutta pian läkkiastioiden valmistus alkoi kehittyä kotiteollisuudeksi, mikä oli tässä tapauksessa seurauksena taidon yleistymisestä. Osa astioita sanotaan alkuaikoina tehdyn tilaustyönä, mutta osa myytiin lähiseuduilla kaupittelemalla. Aura katsoo Vähänkyrön »pläkkyrien» luvun pysyneen suuriin nälkävuosiin asti melko vähäisenä. Lehtikirjoituksessa sanottiin kuitenkin jo 1859 Vähässäkyrössä olevan »hyvin paljon» läkkiseppiä, ja 1867 läkkiastioita kerrottiin tehtävän myytäväksi miltei joka kylässä. Tällaisia ylimalkaisia määritelmiä tarkempia arvioita ei ole käytettävissä.²

Kivi- ja savityöt

Myllynkivet

Kiveltä, josta kannatti valmistaa myllynkiviä myytäväksi, vaadittiin erikoisia ominaisuuksia: sen täytyi olla sopivan kovaa eikä se saanut haljeta liian helposti, mutta toisaalta sen piti olla helppoa

² *Aura* 1911 144—145; *Suometar* 1859: 3; *Tampercen Sanomat* 1867: 23. — Vähässäkyrössä on kerrottu sellaistaakin perimätietoa, että läkkiastioiden valmistustaito oli tuotu sinne »Öölannin saarelta» (prof. Armas Luukon ystäväallinen ilmoitus).

hakata oikeanmuotoiseksi ja varustaa asiaankuuluvin uurtein. Suomessa ei esiintynyt kovinkaan monella paikkakunnalla kiveä, joka olisi täyttänyt tyydyttävästi näitä vaatimuksia — omiin tarpeisiin myllynkiviä tehtiin huonommistakin kivilajeista — ja täten myllynkivien valmistus oli niitä kotiteollisuudenhaaroja, jotka perustuivat ennen kaikkea sopivan raaka-aineen saantiin. Sen ohella oli tietysti tarpeen hakkuutaitokin, mutta se hankittiin vähitellen niillä seuduin, missä raaka-aineen saanti salli myllynkiviteollisuuden synnyn.

Myllynkivien valmistuspaikoista on ennen muita mainittava Säkyä. Siellä oli käytettävissä Suomen oloissa erittäin harvinaista raaka-ainetta, nimittäin hiekkakiveä, jota esiintyy Säkyän pitäjän luoteisosassa maan pinnalla tai lähellä sitä. Tämä ns. Ala-Satakunnan hiekkakivi on oikeastaan peruskalliota, mutta sen pintakerros on lohkeillut Säkyässä irtopaasiksi, joiden muoto helpotti huomattavasti myllynkivien hakkuuta. Ulrik Rudenschöld sai vuoden 1740 tienoilla sen käsityksen, että myllynkiviä olisi lohottu aikaisemmin maanpäällisistä kallioista, mutta sellaisia Säkyässä ei ole ollut, ja kertoja olikin epäilemättä tarkoittanut, että myllynkivien valmistamiseen kelvollisia hiekkakivilohkareita oli ollut aikaisemmin riittävästi maan päällä. Jo Rudenschöldin aikana kivet täytyi kaivaa maasta, missä niitä oli, osaksi aika lähellä pintaa, suuret määrät Säkyänharjussa Ison-Säkyän kylästä luoteeseen eli Euraan päin, lähellä Pyhäjärven rantaa.¹ Kun Pyhäjärven pintaa alennettiin 1852 Kauttuan koskea perkaamalla, muutamat Säkyänharjuun pistävät matalat lahdet kuivuivat, ja niidenkin pohjasta saatiin sitten myllynkivenainetta.² Säkyän hiekkakivi oli kovaa ja siitä syystä myllynkiviksi mitä sopivinta, joten Säkyän myllynkivet olivat parhaat, mitä Suomesta saatiin. Lohkareiden maasta kaivamisessa oli toisaalta usein paljon vaivaa, hakkaamisessa oli tietenkin suuri työ, ja pahinta oli, että kivi saattoi haljeta hakattaessa, jolloin kaikki siihen asti nähty vaiva meni hukkaan.³

¹ *Eskola* 1925 305—306; *Rudenschöld* 1738—41 99; *Bergroth* 1801 5—6.

² Vvtk KD 11/34, 1886 I ff. 23 seurr.; *Laine E* 1948-52 II 297.

³ *Sanmark* 1792 33; *Aaltonen* 1937 17, 49, 99; *Jokipii* 1955 8—12. Jokipii esittää tässä yksityiskohtaisen kuvauksen myllynkivien valmistuksen teknistä.

Myllynkiviä on hakattu pääasiallisesti Ison-Säkylän kylässä, jonka mailla raaka-ainetta oli eniten. Vuonna 1887 ilmoitettiin kuitenkin, että niitä oli »vanhempina aikoina» hakattu, vaikka vähemmän, myös Vähän-Säkylän kylässä. Edelleen on huomattava, että 1630-luvulla ilmoitettiin muutamien Säkylän Pyhäjoen kylän miesten myyneen kruunulle kahdeksan myllynkiveä, jotka he tietysti olivat itse hakanneetkin. Hiekkakivialue ulottuikin Vähän-Säkylän kylän maiden kautta Pyhäjoen kylään saakka, vaikkakin lopuksi vain hyvin kapeana, ja myllynkiviksi sopivia kiviä löytyi vielä 1800-luvulla joskus viimeksi mainitun kylänkin metsistä, mistä Ison-Säkylän miehet niitä etsiskelivät. Aikaisemmin hiekkakiveä on nähtävästi ollut sekä Vähän-Säkylän että Pyhäjoen mailla joko maan pinnalla tai lähellä sitä niin paljon, että myllynkiviä tosiaan saatettiin hakata näissäkin kylissä, kunnes tämä teollisuus kulutti raaka-aineen loppuun.⁴

Gustaf Johan Bergroth, joka julkaisi 1801 erinomaisen tutkimuksen Säkylän myllynkivistä, kertoi jokaisella Ison-Säkylän kylän asukkaalla olleen aikaisemmin samanlainen oikeus myllynkivien etsimiseen, kunnes niiden saantialue oli isossajaossa jaettu kylän talojen kesken, niin että kukin sai sen jälkeen ottaa kiviä vain omalta lohkoltaan. On vaikea sanoa, pitäisikö Bergrothin ilmoitus tulkita siten, että Ison-Säkylän tilattomatkin olivat saaneet ennen isoajakoa etsiä myllynkiviä omaan laskuunsa; lain mukaan heillä ei tietenkään ollut tällaista oikeutta kylän yhteismaan käyttöön, mutta paikallinen tapa on voinut silti olla toinen. Isonjaon jälkeen Bergroth kertoi käytetyn kahta menetelmää: talolliset joko sallivat torpparien ja itsellisten etsiä kiviä maaltaan ottaen siitä korvaukseksi sovitun maksun tai sitten, mikä oli yleisempää, he ottivat tilattomia avukseen itse etsimiensä kivien hakkuutyöhön ja antoivat heille palkaksi osan kivien myyntihinnasta.⁵

Säkylän myllynkiviteollisuus on erittäin vanhaa. Mauno Jokipii on osoittanut, että myllynkiviä myytiin sieltä jo 1600-luvulla ainakin

⁴ Vvtk KD 11/34, 1886 I ff. 23 seur.; *Jokipii* 1955 6,9; *Eskola* 1925 sivujen 320 ja 321 välissä oleva, Aarne Laitakarin laatima kartta.

⁵ *Bergroth* 1801 8.

Satakuntaan ja Varsinais-Suomeen; varhaisin tieto koskee juuri edellä mainittujen Pyhäjoen kylän miesten myllynkivikauppaa, joka oli tehty joskus vuosina 1635—37. Vuonna 1654 Säskylästä myytiin kolme myllynkiveä Marttilan pitäjään, ja 1675 Säskylän myllynkiviä ostettiin Huittisiin. Jo se seikka, että kruunu osti 1630-luvulla Säskylän kiviä, todistaa niiden vakiintuneesta ja hyvästä maineesta. Jokipii viittaa varovasti siihen mahdollisuuteen, että Säskylän myllynkivien hakkuu olisi keskiaikaista alkuperää. Siihen katsoen, että Säskylässä oli ainutlaatuinen raaka-aineen saanti, joka oli Rudenschöldin muistiinpaneman perimätiedon mukaan ollut varhaisempina aikoina vielä parempikin kuin 1700-luvulla, pitäjän myllynkiviteollisuuden juontumista keskiajalta voi pitää jokseenkin varmana.⁶

Kun Rudenschöldille kerrottiin vuoden 1740 vaiheilla, että Säskylän karu pitäjä sai parhaan elatuksensa myllynkivistä ja tervanpoltoista, tämä viittaa mitä selvimmin siihen, että talollisetkin osallistuivat tuohon aikaan kivien hakkaamiseen. Muuten he tuskin olisivat saaneet myllynkivistä kovinkaan suuria tuloja, ja pelkästään itsellistäväestön ansioiden takia Rudenschöldille ei olisi annettu Säskylästä tällaisia tietoja.⁷ Seuraavien miespolvien ajalta ei ole käytettävissä tietoja, jotka osoittaisivat selvästi, missä määrin Säskylän myllynkivien hakkaajat kuuluivat tilattomaan tai maataomistavaan väestöön. Bergrothinkin edellä selostettu lausunto vuodelta 1801 on osaksi tulkinnanvarainen. Sen nojalla voi kyllä sanoa varmasti, että Säskylässä oli jo Ruotsin-ajan lopulla tilattomia, jotka olivat jossain määrin erikoistuneet myllynkivien hakkaamiseen. Toisaalta Bergroth kertoi, että kivityö aloitettiin tavallisesti lokakuun alussa, jolloin oli eniten joutoaikaa, ja saatettiin valmiiksi talvella. Tämä osoittaa, että myllynkivien valmistaminen oli vielä tuohon aikaan ainakin pääasiallisesti maanviljelyksen sivuelinkeino, olivatpa varsinaiset hakkaajat sitten talollisia tai kesäisin maatyötä tekeviä tilattomia. Aivan selvästi ei käy ilmi, mikä oli talollisten osuus niiden kivien hakkaamisessa, joiden tekemisessä he Bergrothin

⁶ Jokipii 1955 5.

⁷ Rudenschöld 1738—41 99.

mukaan käyttivät tilattomien apua. Isännät ovat voineet osallistua vielä siihen aikaan itse hakkaamiseenkin.

Varmaa on toisaalta, että 1800-luvun lopulla Ison-Säkylän talolliset eivät enää hakanneet myllynkiviä, vaan heidän osuutensa rajoittui siihen, että he olivat mukana kiviä nostamassa ja suorittivat hevosineen niiden kuljetuksen. Varsinaiset kivenhakkaajat sen sijaan olivat 1800-luvun lopulla tähän työhön omistautuneita itsellisiä, joita voi hyvin pitää ammattikäsiteläisinä. Tässä esitetyt tiedot tukevat Jokipiin käsitystä, että Säkylän talolliset olivat aikaisemmin itsekin hakanneet myllynkiviä, mutta luopuneet siitä, kun maatalouden laajeneminen kysyi entistä enemmän heidän aikaansa. Tähän voi lisätä, että myös raaka-aineen saannin huononeminen, joka varmasti heikensi myllynkivien valmistuksen tuottoa lisätessään kivien etsimiseen ja kaivamiseen kuluvaan aikaan, oli omiaan vieroittamaan talollisia tästä työstä. Kaikesta päättäen tällainen kehitys oli hyvin voimakas juuri Haminan rauhan ja suurten nälkävuosien välisenä aikana.⁸

Säkylän myllynkivien koko vaihteli. Bergrothin mukaan isoimmat olivat hänen aikanaan kyynärän paksuisia ja halkaisijaltaan kymmenen korttelia, siis hyvin kookkaita kiviä. Sellaisten hinnaksi hän mainitsi hakkuupaikalla myytyinä 20—21 riksiä, ilmeisesti valtionvelkaseteleitä. Puolentoista korttelin paksuiset ja kuuden korttelin läpimittaiset kivet olivat jo paljon halvempia maksaen vain 3—4 riksiä pari. Pienempiäkin kiviä Säkylässä tehtiin käsikiviksi silloin kun näitä vielä käytettiin.⁹

Säkylän myllynkivien hinnan kehityksestä ei ole tarkkoja tietoja, joihin voisi luottaa.¹⁰ Autonomian ajan alkupuoliskolla se oli näh-

⁸ Vvtk KD 11/34, 1886 I ff. 23 seurr.; *Jokipii* 1955 7—8.

⁹ *Bergroth* 1801 10.

¹⁰ Bergroth kirjoitti, että hänen kuvaamansa isoimman lajin myllynkivet olivat kuusikymmentä vuotta ennen hänen aikaansa, siis vuoden 1740 tienoilla, maksaneet vain 12—15 kuparitalaria pari, mikä ei vastaa reaaliarvoltaan edes puolta hänen mainitsemastaan vuoden 1800 tienoilla maksetusta hinnasta. Aina-kin isoimpien kivien hinta olisi tämän mukaan kohonnut Ruotsin-ajan lopulla tavattomasti. Bergrothin käyttämän muistitiedon lähdearvo on kuitenkin mitä suurimmassa määrin kyseenalainen. Se on myös jyrkässä ristiriidassa Ruden-

tävästi epäsuotuisa. Ainakin 1864 sanottiin Säskylän myllynkivien valmistuksen vähentyneen viime vuosina, kun kiviä oli alettu tuoda Ruotsista, josta niitä voitiin kuljettaa moneen paikkaan Säskylän kivien vanhalle myyntialueelle pienemmin kustannuksin kuin Säskylästä. Huomattakoon, että Ruotsista tuotujen myllynkivien, jotka olivat peräisin Taalainmaalta, kuljetuskustannukset olivat juuri näihin aikoihin alentuneet Falunin ja Gävlen välisen rautatien valmistuttua 1859. Vuonna 1874, siis muutamia vuosia tässä käsitellyn ajanjakson päättymisestä, valitettiin myös Säskylän myllynkiviteollisuuden vähenemistä, jonka arveltiin johtuvan osaksi siitä, että muilla töillä ansaitsi paremmin kuin myllynkivien hakkaamisella.¹¹ Vuosittain hakattujen myllynkivien määrä, jonka Bergroth arvioi 1801 sadaksi pariksi, oli 1886 esitetyn arvion mukaan enää 40—50 paria.¹² Säskylän myllynkiviteollisuus oli siis autonomian ajalla selvästi taantuva elinkeino.

Säskylän myllynkivien eli »Säskylän ykssilmäisten», kuten kansa niitä nimitti, myyntialueesta on tietoja etupäässä vasta 1800-luvun viimeisiltä vuosikymmeniltä, jolloin kuljetus oli jo siinä määrin helpottunut, että näitä tietoja ei voi sovittaa ilman muuta varhaisempaan aikaan. Rautateiden aiheuttama myyntialueen laajentuminen olisi suhteellisen helppo arvioida, mutta myös maanteitä oli vuosikymmenien kuluessa parannettu hyvin tuntuvasti, ja tämän seikan vaikutusta myllynkivien kuljetukseen on mahdoton tietää tarkalleen. Todettakoon kumminkin, että Säskylän myllynkivien pääasiallinen myyntialue käsitti 1800-luvun lopulla Satakunnan

schöldin tietojen kanssa tämän kertoessa, että Säskylän myllynkivien kappale-hinta vaihteli vuoden 1740 tienoilla 6 ja 20 kuparitalarin välillä. Toisaalta Rudenschöldinkään asiantuntemuksesta ei ole takeita — sekin jo tuntuu ihmeelliseltä, että hän puhuu myllynkivien k a p p a l e h i n n a s t a eikä parin hinnasta — ja lopputulos onkin, että hänen ja Bergrothin tietojen nojalla ei ole mahdollista arvioida myllynkivien hinnan kehitystä 1700-luvun jälkipuoliskolla. (*Rudenschöld* 1738—41 99; *Bergroth* 1801 10).

¹¹ *Lindgren* 1864 7; *Satakunta* 1874: 33; *Utterström* 1957 II 242, 246. Vielä 1842 Ylä-Satakunnan alisen kihlakunnan kruununvoudti oli sitä mieltä, että säskyläläiset saivat myllynkivistä hyvät tulot, mutta tämä on tietenkin aika epämääräinen arvostelu (*Kruununvoudin kert.* 1842, TMA).

¹² *Bergroth* 1801 8; *Vvtk* KD 11/34, 1886 I ff. 23 seur.

eteläosan Kokemäenjoen laaksoon asti, Lounais-Hämeen ja Varsinais-Suomen, mutta niitä vietiin myös Uudenmaan läntisimpään osaan.¹³ Varhaisemman ajan tiedot osoittavat Säskylän kivien myyntialueen olleen kyllä suunnilleen tällainen jo Ruotsin-ajan lopulla. Pehr Adrian Gadd ilmoitti 1783 suurimman osan Turun ja Porin lääniä käyttävän Säskylän myllynkiviä, ja niitä tuotiin noihin aikoihin yleisesti edellä hahmotellun alueen kaupaisimpaankin osaan, Länsi-Uudellemaalle. Näin kertoi vuonna 1798 Magnus Linder Karjaalta huomauttaen nimenomaan, että tieto koski »koko tätä seutua».¹⁴ Bergrothin 1801 esittämään väitteeseen, että Säskylän myllynkiviä vietiin myös Ruotsiin, jopa Riikaan ja Tallinnaankin, joihin niitä kuljetettiin enimmäkseen raumalaisin aluksin, on sen sijaan suhtauduttava varovasti. Rauman kaupungin viennistä on juuri Bergrothin ajalta usealta vuodelta hyvin tarkat tiedot, eikä niissä mainita ainoatakaan myllynkiveä. Aivan varmasti Bergrothin vientitiedot joko olivat pahoin vanhentuneita, tai sitten hän — mikä on luultavampaa — jätti innostuksessaan mainitsematta, että myllynkivien vienti ulkomaille oli pelkkä kuriositeetti. Autonomian ajalla myllynkiviä mainittiin Suomen vientitilastossa vain vuosina 1817 ja 1819 — yhteensä kolme paria.¹⁵

Ala-Satakunnan hiekkakivialue jatkuu Säskylästä luoteeseen Porin seudun rannikolle asti, mutta kivi on enimmäkseen niin syvällä maassa, että siitä ei oikein ollut myllynkivien aineeksi. Kiukaisten Paneliassa niitä sentään tehtiin 1800-luvun keskivaiheilta lähtien hiekkakivestä vähän myytäväksikin. Kruununvouti mainitsi 1857 myllynkiviä valmistettavan Kiukaisissa, mutta ei puhunut niiden myynnistä, ja se olikin luultavasti näihin aikoihin vasta alkamassa. Vuonna 1861 näet kerrottiin lehdessä, että Paneliassa oli ruvettu

¹³ *Jokipii* 1955 11—12; *Aaltonen* 1937 48—49 ja 1944b 73; SS, tiedustelu no 133 (Esko Aaltosen 1930 suorittaman tiedustelun vastaukset).

¹⁴ STA D IV 4: 50; *Gadd* 1783 112. Gadd puhui kyllä »maasta» eikä läänistä, mutta hän tarkoitti tietenkin lääniä, mitä »land»-sana tuohon aikaan usein merkitsi — muutenhan hän olisi puhunut mahdottomia.

¹⁵ *Bergroth* 1801 10; *Jokipii* 1955 7, 11; Rauman tullikamarin arkisto (TMA), maattullin kantopäiväkirjat 1793—1803, 1805 ja 1807 sekä meritullin 1810—14; Kauppatasearviot.

»mäkimaista ylösottamaan» ja hakkaamaan myllynkiviä, jotka olivat niin hyviä ja »somaasti hakattuja», että vetivät vertoja Säkylän kiville. Niitä oli useita viety toisiin pitäjiinkin, ja kaikkialla ne oli »hyviksi katsottu». Vaikka kivien saanti oli Paneliassakin vähäisempää kuin Säkylässä, myllynkivien valmistus jatkui siellä ainakin vuosisadan lopulle.¹⁶

Muualla Suomen lounaisissa maakunnissa oltiin 1800-luvun keskivaiheilla pääasiallisesti ostettujen myllynkivien varassa. Ahvenanmaalla ei vuoden 1857 tietojen mukaan tehty missään myllynkiviä edes omaan käyttöön, ei liioin muualla Varsinais-Suomessa kuin vähän Kemiössä. Kivet ostettiin rannikolle osaksi Ruotsista, mutta mannermaa oli pääasiallisesti Säkylän myllynkivien valta-alue. Uudellamaalla tehtiin ainakin Tenholassa käsikiviä omiksi tarpeiksi ja Pyhäjärvellä ja Nurmijärvellä oikeita myllynkiviäkin, mutta myytäväksi niitä ei hakattu koko maakunnassa.¹⁷

Hämeessä tehtiin kruununvoutien 1857 antamien ylimalkaisten tietojen mukaan myllynkiviä yleensä vain omiksi tarpeiksi, mutta tämän maakunnan etelärajalla oli huomattava myllynkivien valmistuspaikka Orimattilan Keiturin kylässä. Kiviä louhittiin siellä lähellä Hollolan ja Kärkölän rajaa, Ojajärven rannalla sijaitsevasta laajasta Kivikalliosta, jonka nimikin johtuu epäilemättä myllynkivistä. Kallio on harmaata graniittia, joka on muutenkin kohtalaisen sopivaa myllynkiviksi ja täällä sitäpaitsi hyvin osavasti lohkeillutta, niin että kivien hakkaaminen ei ollut liian vaivalloista. Koko Orimattilan myllynkiviteollisuus perustui tietenkin lähinnä juuri tähän Kivikallion paasien sopivaan kokoon ja muotoon. Kalliolla on laajalla alalla suuret määrät pilalle menneitä myllynkiven teelmäksiä ja isot kasat hakkuujäännöksiä, mikä heti osoittaa kiviä hakatun

¹⁶ Mfjk:n tiedustelu; Porin Kaupungin Sanomia 1861: 11; TPL kuvk 1877; Vvtk KD 11/34, 1886 I ff. 23 seurr.; SS, tiedustelu no 133. — Säkyläläisiäkin myllynkivenhakkaajia kävi 1800-luvun lopulla joskus kivenhaussa Panelian kankaalla (*Jokipii* 1955 9).

¹⁷ Mfjk:n tiedustelu; *Jokipii* 1955 11. Magnus Linder kertoi 1798 (STA D IV 4: 50), että Pyhäjärven Karkkilasta saisi hyviä myllynkiviä, mutta niitä ei sieltä otettu — itse hän tosin oli hakenut myllynkiviä sieltä.

täällä pitkät ajat.¹⁸ Tästä on myös varhaisia kirjallisia todistuksia. Vuonna 1792 kirjoitettiin, että Keiturista saatiin seudun parhaat myllynkivet, joita vietiin runsaasti sekä Uudellemaalle että Kymenkartanon lääniin, ja Magnus Linder ilmoitti 1798, että Karjaalle ja muualle Uudenmaan läntisimpään osaan tuotiin Säkylän myllynkivien lisäksi Orimattilassa hakattuja. Hänen huomautuksensa, että näistä paikoista tuodut kivet olivat alkaneet käydä pienemmiksi ja huonommiksi, osoittaa selvästi, ettei Orimattilan kivien tuominen tälle seudulle ollut tuolloin suinkaan uutta.¹⁹ Kun Orimattilan myllynkivien myyntialue oli jo 1790-luvulla näin laaja käsittäen koko Uudenmaan ja Kymenlaakson, on varmaa, että niitä oli hakattu siihen mennessä jo hyvin kauan. Olisihan ihme, ellei Kivikallion paasia olisi ymmärretty käyttää myyntiä varten harjoitettuun myllynkivien hakkaamiseen jo kauan ennen isoavihaakin. Myllynkiviteollisuuden merkitystä Ruotsin-ajan lopulla osoittaa sekin, että Kivikallio jaettiin 1809 toimeenpannussa isossajaossa huolellisesti Keiturin talojen kesken.²⁰ Keiturin myllynkiviä vietiin vielä 1850-luvulla »kauemminkin omaan maahan mutta ei sentään ulkomaille», ja sen jälkeenkin niiden valmistus jatkui kymmeniä vuosia. Yksityiskohtaisia tietoja tästä myllynkiviteollisuudesta on vasta 1800-luvun lopulta.²¹

Orimattilasta saatu esikuva oli kenties innostuttanut muutamat Iitin Väärtin ja Jaalan Kimolan itselliset hakkaamaan myllynkiviä myyntiä varten, mistä nimismies kertoi vuonna 1857. Edellisenä vuonna Iitin pitäjämästä (johon Jaalakin kuului) oli myyty neljä isohkoa kiveä Elimäelle ja Nastolaan. Nimismies sanoi kivien valmistamisen ja kuljetuksen tuottaneen suuria vaikeuksia, eikä myllynkivien hakkuusta tullutkaan Iitissä eikä Jaalassa vakiintunutta elinkeinoa.²²

¹⁸ Agronomi Lauri Sihvolan ja dosentti Kalevi Virkkalan ystävällisesti antamia tietoja; SS, tiedustelu no 133.

¹⁹ *Bucht* 1792 9; STÅ D IV 4: 50.

²⁰ Agronomi Lauri Sihvolan ilmoitus, jonka isojakoasiakirja (MHA B 35: 3/8) vahvistaa.

²¹ Mfjk:n tiedustelu.

²² Mfjk:n tiedustelu.

Savossa myllynkiviä tehtiin siellä täällä omiksi tarpeiksi, ja maakunnan pohjoisosassa oli sellainenkin paikka, josta niitä myytiin moneen pitäjään, nimittäin Nilsiä Tahkomäki. Jo paikan nimi osoittaa, että Tahkomäen kvartsiittia on vanhastaan käytetty hyödyksi, ja epäilemättä myllynkiviteollisuuskin oli siellä hyvin vanhaa, vaikka siitä on säilynyt tietoja vasta 1800-luvun jälkipuoliskolta. Tahkomäen kvartsiitti on valmiiksi sopivasti lohkeillutta, mikä helpotti tietenkin suuresti myllynkivien hakkaamista.²³ Etelämpää kirjoitti Rantasalmen kihlakunnan kruununvouti 1857, että hänen alueeltaan saatiin kyllä myllynkiviä, mutta niiden hakkuun suorittivat venäläiset kivimiehet.²⁴

Karjalassa saatiin myllynkiviä Lemminkylän kylästä, mistä on sitä todistavia tietoja 1820- ja 1840-luvuilta. Lehtiartikkelin mukaan myllynkiviä tekivät kylän talolliset, jotka etsivät kiviä maansisältä ja hakkasivat ne syksyisin ja talvisin. Näillä seuduilla on käytetty myllynkivien tekemiseen rapakiveä, ja sitä Huttulankin myllynkivet olivat. Merkilliseltä tuntuu, että sitä kaivettiin maasta, mutta nähtävästi Huttulassa oli myllynkivien hakkaamiseen erikoisen sopivia maakiviä. Lemminkylän myllynkiviä tehtiin monenkokoisia, ja niiden laatua kiitettiin erinomaiseksi, mikä on rapakiven rakenteeseen katsoen jonkin verran hämmästyttävää.²⁵ Pohjois-Karjalasta ilmoitettiin 1857, että Juuan pitäjässä hakattiin myllynkiviä myytäväksi. Raaka-aineena oli täälläkin varmaan kvartsiitti, joka sopii kohtalaisesti myllynkivien valmistukseen.²⁶

Pohjanmaalla on aivan Satakunnan rajalla paikka, josta myllynkivien hakkaajat saivat raaka-aineekseen kerrassaan hiekkakiveä:

²³ Mfjk:n tiedustelu; Vvtk KD 11/34, 1886 II f. 522 v.; SS tiedustelut 133 ja 234 sekä Sanastajassa no 67 julkaistun kyselyn vastaukset; dos. Kalevi Virkkalan ja Nilsiä kirkkoherran Erkki Leskion ystävällisesti antamia tietoja.

²⁴ Mfjk:n tiedustelu.

²⁵ *Roschier* 1826 74; Sanan Saattaja Viipurista 1841: 45; dos. Kalevi Virkkalan antamia tietoja. Fil.lis. Arvo Matiston ystävällisesti antaman tiedon mukaan kaukaa Pohjois-Karjalasta, Polvijärveltä, on löytynyt vanha rapakivestä hakattu myllynkivi, joka on siis tuotu sinne asti jostakin Saimaan eteläpuoleiselta rapakivialueelta, kenties juuri Lemiltä.

²⁶ Mfjk:n tiedustelu; dos. K. Virkkalan antamia tietoja.

Lauhavuori Isonjoen, Kauhajoen ja Hongonjoen rajamailla. Myllynkivien valmistukseen käytetty kivi on täälläkin kaivettu maasta. Isoltajoelta, jossa niitä hakattiin ainakin Kortteen kylässä, on vuodelta 1857 tieto niiden myynnistä, mutta se oli varmasti täälläkin hyvin paljon vanhempaa perua, koska käytettävissä kerran oli harvinaista ja hyvää raaka-ainetta. Lauhavuoren kivien myyntialue, josta on tietoja vähän myöhäisemmältä ajalta, käsitti laajan alan Pohjois-Satakuntaa ja Etelä-Pohjanmaata. Hongonjoelta ei ole varmaa tietoa myllynkiviteollisuudesta suurten nälkävuosien takaiselta ajalta, mutta silti on hyvin mahdollista, että kiviä hakattiin myyntiäkin varten jo tuolloin myös sikäläisessä Lauhalan kylässä. Lauhavuoren hiekkakivi on laadultaan jokseenkin samaa kuin Ala-Satakunnan, mutta käyttäjät olivat kuitenkin yleensä sitä mieltä, että Säskylän myllynkivet olivat parempia kuin Isonjoen, joten viimeksi mainitut jäivät tappiolle siellä, missä ne joutuivat kilpailemaan »Säskylän yksisilmäisten» kanssa. Mutta se alue, jolle molempia kannatti kuljetuskustannuksia ajatellen viedä, ei ollut entisajan oloissa laaja.²⁷

Toinen Etelä-Pohjanmaan pitäjä, josta autonomian ajalla myytiin myllynkiviä, oli Vähäkyrö. C. C. Böckerille kerrottiin 1815, että useammassakin tämän pitäjän kylässä hakattiin myllynkiviä, ja vielä 1830-luvun puolivälissä Vähänkyrön asukkaiden arvioitiin saavan 2 % tuloistaan myllynkiviä hakkaamalla ja myymällä. Myöhemmältä ajalta Vähänkyrön myllynkiviteollisuudesta ei ole enää tietoja. Raaka-aineena oli täällä epäilemättä graniitti samoin kuin muutamissa muissakin Etelä-Pohjanmaan pitäjissä, joissa myös hakattiin myllynkiviä, mutta vain omiksi tarpeiksi.²⁸ Pohjois-Pohjanmaalta on monilta paikkakunnilta tietoja myllynkivien hakkuusta: Kalajoelta 1754 ja 1788, Rantsilasta 1857, Ristijärveltä 1795, Kuusamosta 1819 ja 1857, Kemin pitäjästä 1857, Rovaniemen Jaatilasta

²⁷ *Aaltonen* 1944b 73; *Jokipii* 1955 12; Mfjk:n tiedustelu; SS, tiedustelun no 133 ja Sanastajassa no 67 julkaistun kyselyn vastaukset; SKS E 177, Viljo Alasen muistiinpanoja; dos. K. Virkkalan antamia tietoja (kiven laatu ja sen kaivaminen maasta).

²⁸ *Böcker* 1815 II: 2 52; Böckerin kokoelma II, VA; Mfjk:n tiedustelu.

1787, Sodankylästä 1819 ja 1857.²⁹ Joiltakin paikkakunnilta myllynkiviä myytiinkin, kuten Oulun läänin kuvernööri ilmoitti 1840-luvulla, mutta tästä on aivan varmoja tietoja ainoastaan Kuusamon pitäjistä. Pohjois-Pohjanmaalla myllynkivet olivat varmaan monessa tapauksessa kvartsiittia, jota esiintyi siellä yleisesti.³⁰

Tahkot

Suomessa ei ole erikoisemmin tahkojen valmistukseen sopivaa kiveä; vain jotkut liuskeet ovat edes jotenkuten kelvollisia tähän tarkoitukseen, ja on siis ymmärrettävää, että kotimaisesta tahkojen valmistuksesta on autonomian ajan alkupuoliskolta vähän tietoja. Sitäpaitsi Manufaktuurijohtokunta tiedusteli 1857 yhteisesti tahkojen ja kovasimien valmistusta, ja kun kruununvoudit eivät vastatessaan yleensä vaivautuneet selittämään, kummasta tuotteesta oli kysymys, vastauksista ei ole kovin paljon hyötyä. Joka tapauksessa niistä selviää, että molemmat tiedustellut teroitusvälineet hankittiin laajoilla alueilla toisilta seuduilta ostamalla. Tahkot olivat ainakin hyvin suureksi osaksi ruotsalaista alkuperää, sillä tullitilaston mukaan niitä tuotiin jatkuvasti paljon Ruotsista. Ne oli varmasti hakattu ainakin pääasiallisesti Taalainmaalla, varsinkin Orsan pitäjässä, jossa tahkojen valmistus oli erittäin huomattava kotiteollisuudenhaara, osaksi ehkä myös Sollerön pitäjässä.¹

Omasta maasta saatiin tahkoja Nilsin Tahkomäen kivistä, ja kiveä vietiin sieltä naapuripitäjiinkin, mutta ainakaan suurten nälkävuosien takaiselta ajalta ei ole tietoja siitä, että tahkoja olisi Nilsissä hakattu myytäväksi.² Pohjois-Pohjanmaalla oli monin paikoin tahkoksi sopivaa kiveä. Piirilääkäri Henrik Deutsch kertoi

²⁹ *Salmenius* 1754 31; *Kreander* 1788 14; *Portban* 1795 321 (Ristijärvi); *Deutsch* 1819 308 (mainitsee useitakin paikkoja, joista saatiin myllynkiviä tai tahkoja); Oulun läänin maantarkastuskirja 1787 (VA 9564) f. 28; Mfjk:n tiedustelu.

³⁰ OL kuvk 1845—47 ja 1848—50; Mfjk:n tiedustelu; dos. K. Virkkalan antamia tietoja.

¹ Mfjk:n tiedustelu; Kauppatasearviot; *Levander* 1944 5.

² SS, Sanastajan no 67:ssä julkaistun tiedustelun vastaukset vuodelta 1954.

jo 1815, että tahkoja tuotiin kyllä Peräpohjolaankin Tukholmasta, mutta että niitä saatiin siellä omasta maastakin. Hän luetteli useitakin Peräpohjolan paikkakuntia tahkojen tai myllynkivien valmistuspaikkoina, mutta kun hän puhui yhteisesti molemmista, niin hänen selonteostaan ei saa varmoja tietoja kummankaan saanti-paikoista. Poikkeuksena on sentään Kuolajärven pitäjä: siellä Deutsch kertoi olevan »tahkolouhoksia», joiden kivistä hakkaamiaan tahkoja talonpojat toivat joskus jopa Tornioon asti myytäväksi. Vielä 1840-luvulla kuvernööri kertoi tahkoja tehtävän muutamain paikoin Oulun läänissä myyntiä varten. Tahkokivinä on Peräpohjolassa käytetty lähinnä kvartsiittiliusketta, jota on siellä monin paikoin.³

Kovasimet

Kovasimia oli entisaikaan kahta suuresti toisistaan eroavaa lajia: hienoja liuskekovasimia, joita käytettiin tarkimpiin teroitustöihin, ja karkeampia, siis nopeasti ohentavia kovasimia, joiksi taas sopi parhaiten hiekkakivi. Sitähän Suomessa on vain nimeksi eikä sekään kovasimiksi kelvollista; sen sijaan hienojen kovasimien tekemiseen sopivaa liusketta esiintyi monin paikoin, ja talonpojat ovatkin vanhoista ajoista hakanneet sellaisia kovasimia, siellä täällä myyntiäkin varten.

Vanhin ja vielä 1800-luvun keskivaiheilla huomattavin kovasimien valmistuspaikka oli Kalvolan pitäjä. Siellä saatiin monestakin paikasta tarkoitukseen erittäin sopivaa fylliitti-nimistä kiveä: Kutisista, Iittalasta, Keikkalan läheltä, jossa sitä oli irtokivinä moreenissa, ja Kotkajärven Kovasinkalliosta, ehkä vielä muualtakin.¹ Kalvolan kovasinteollisuus on ikivanhaa: varhaisin varma tietokin siitä on jo vuodelta 1641. Maaliskuun alussa mainittua vuotta Perttu Laurinpoika-niminen mies toi Turkuun Karjaportista 30 kovasinta, ja kun toteaa, että Kalvolan Kutisten Laurilassa oli silloin tämän-

³ OI. kuvk 1845—47 ja 1848—50; *Deutsch* 1819 308; STA D VII 5 (tohtori Deutschin matkakertomus vuodelta 1815) f. 23 v.

¹ *Kuuliala* 1948 69; *Kaukovaalta* 1931 482; *Suomenmaa* IV 79.

niminen isäntä, kovasinkauppiaan identifiointi ei tuota vaikeuksia.² Ruotsin-ajan lopulla Kalvolan kovasimet olivat suuressa maineessa: H. G. Porthan kirjoitti 1795, että Kalvolassa oli hyvä liuskelouhos, josta pitäjän asukkaat kaivoivat ja hakkasivat kovasimia myyden niitä ympäri koko Suomen, ja Magnus Linder Karjaalta mainitsi 1798 Kalvolan kovasinteollisuuden esimerkkinä kannattavasta kotiteollisuudesta.³ Kovasimien kaivaminen, hakkaaminen, hiominen ja myynti säilyi Kalvolassa tärkeänä sivuelinkeinona kauas autonomian ajallekin. Tuotteita vietiin lähelle ja kauas, niin että naapuripitäjäläiset nimittelivät kalvolalaisia kovasinkauppiaksi silloinkin, kun heitä oli liikkeellä vallan toisissa asioissa. Friedrich Rühls mainitsi Kalvolan kovasimet 1809 kuuluisassa Suomen-kuvauksessaan, ja Manufaktuurijohtokunnalle muistettiin kertoa niistä vuoden 1857 tiedustelun vastauksessa. Hämeen läänin maaherra kirjoitti vuotta 1832 koskevassa kertomuksessaan, että Kalvolan kovan- eli liuskelouhos ei ollut kovin merkittävä, mutta saman tien hän mainitsi, että siitä otettuja kovasimia oli edellisenä vuonna viety 50 000 kappaletta Tammisaareen.⁴

Kalvolan kovasimien kotimaisesta myyntialueesta ei ole autonomian ajan alkupuoliskolta lähempiä tietoja. Edellä jo mainittu Porthanin ilmoitus, jonka mukaan niitä myytiin ympäri Suomen, on varmaan jonkin verran liioitteleva, mutta joka tapauksessa ne levisivät hyvin laajalle Etelä-Suomeen — eivät ne muuten olisi olleet suuressa maineessa. Kalvolan kovasimilla oli Ylä-Satakunnassa ja Hämeessä kilpailijoita: Teiskon ja Längelmäen kovasimet. Molemmilla näillä paikkakunnilla kovasimia on epäilemättä valmistettu myytäväksikin jo vanhoista ajoista, ja Längelmäen kovasimista on varma tietokin jo 1700-luvulta. Ulrik Rudenschöldille oli kerrottu vuoden 1740 tienoilla Mustansuun ja Attilan välillä olevasta kovanlouhoksesta, jonka tuotteilla längelmäkeläiset kävivät enimmäkseen kauppaa hauholaisten kanssa vaihtaen kovasimilla näiltä niistä.

² Turun pikkutulliluettelo 1641 (VA 7025) f. 127; Suomen asutuksen yleisluettelo (Kalvola), VA.

³ *Porthan* 1795 410; STA D IV 4: 50.

⁴ *Kuuliala* 1948 69; *Kaukovaalta* 1931 482; *Rühls* 1809 377; Mfjk:n tiedustelu; HL mhk 1832.

Längelmäen kovasinteollisuutta tutkinut Toivo Vuorela on sitä mieltä, että se oli suuriin nälkävuosiin asti hyvin vähäistä ja lisääntyi merkittävästi vasta niiden jälkeen. Tämä käsitys sopii hyvin siihen tosiasiaan, että käytettävissä olevissa autonomian ajan alkupuoliskon lähteissä ei puhuta mitään Längelmäen kovasimista.⁵ Teiskon kovasimista mainitsi kruununvouti 1857 sanomatta kuitenkaan, että niitä olisi huomattavammin myyty. Mutta 1861 esiintyy sanomalehdessä tieto, joka osoittaa teiskolaisten yrittäneen kyllä jo noihin aikoihin tarmokkaasti myydä kovasimiaan: niitä oli tuotu pari kuormaa Hämeenlinnan talvimarkkinoille, siis aivan kalvolalaisten kotinurkille, heidän kiviensä kanssa kilpailemaan.⁶ Joka tapauksessa on varmaa, että Teiskon ja Längelmäen kovasimia myytiin ainakin etelään päin paljon vähemmän kuin Kalvolan kovasimia, koskapa niistä puhutaan varhaisemmissa lähteissä kovin paljon harvemmin kuin viimeksi mainituista.

Suomeen tuotiin tässä käsiteltynä aikana suuria määriä kovasimia Ruotsista, aivan säännöllisesti 20 000—40 000 kappaletta vuodessa. Nämäkin kotiteollisuustuotteet olivat peräisin Taalainmaalta, jossa kovasimia tehtiin useassa pitäjässä. Siellä valmistettiin paljon liuskekovasimiakin, mutta niitä ei tiettävästi tuotu Suomeen, eivätkä ne kai olisi kuljetuskustannuksien takia mitenkään voineet kilpailla täällä Kalvolan kovasimien ja muiden kotimaisten liuskekovasimien kanssa. Ruotsista Suomeen tuodut kovasimiet olivat hiekkakivi-kovasimia, jota Orsan pitäjän talonpojat muistavat isiensä myyneen suuret määrät Suomeen; sellaisia kovasimia tehtiin myös Transtrandin pitäjässä. Ainakin eteläisessä Länsi-Suomessa käytetyt karkeat kovasimet olivat nähtävästi kaikki Taalainmaalta tuotuja.⁷

Suomen liuskekovasimien kilpailukykyä tällä puolen Pohjanlahden ja Itämeren osoittaa hyvin se tosiasia, että niitä vietiin pitkät ajat Vieroon. Tähän viittaavia tietoja on jo vuodesta 1637 alkaen, jolloin Turusta vietiin 1 200 kovasinta, samoin vuonna 1640 2 000 kappaletta. Samalta vuosisadalta on tietoja kovasimien viennistä

⁵ *Rudenschöld* 1738—41 144; *Vuorela* 1951.

⁶ Mfjk:n tiedustelu; *Hämäläinen* 1861: 2.

⁷ Kauppatasarviot; *Levander* 1944 24—25, 356.

Turun lisäksi myös Hankoniemen, Helsingin ja Pellingin tulliasemien kautta; suurin kokonaismäärä, 2 650 kovasinta, vietiin vuonna 1685, mutta tietoja ei ole kovin monelta vuodelta.⁸ Kovasimien määräraipoikoista ei ole 1600-luvulta suoranaisia tietoja, mutta kun niistä vietiin suurin osa Uudenmaan satamista, voi päätellä varmasti, että määräraipoikkana oli Viro kuten myöhemminkin. Tästä on varhaisimmat todisteet 1700-luvun jälkipuoliskolta. Silloin vietiin esimerkiksi 1773—79 Hankoniemen, Porkkalan, Helsingin ja Loviisan tulliasemien kautta yhteensä 37 056 kovasinta eli keskimäärin 5 294 kappaletta vuodessa. Kokonaismäärästä vietiin Helsingin kautta 15 850, Hankoniemen 15 446, Porkkalan 3 860 ja Loviisan 1 900 kovasinta. Näistä ilmoitettiin viedyn Tallinnaan 25 796 kappaletta ja loput vain ylimalkaan Venäjän valtakuntaan, lukuun ottamatta 1 700 kovasinta, jotka vietiin Loviisasta Haminaan. Voi siis todeta, että kovasimia vietiin Ruotsin-ajan lopulla etupäässä Helsingin ja Hankoniemen tulliasemaa käyttävän Tammisaaren kautta, ja että määräraipoikkana oli tavallisesti, jopa luultavasti vain vähin poikkeuksin Tallinna.⁹

Autonomian ajalla kovasimien vienti jatkui, nytkin lähes poikkeuksetta Uudenmaan satamista. Pohjanmaalta vietyjä kovasimia lukuun ottamatta vientimäärät olivat 1816—60 viisivuotiskausittain (tilastossa on kuitenkin puutteita):¹⁰

1816—20	46 200 kpl	1841—45	35 000 kpl
1821—25	105 500 »	1846—50	67 700 »
1826—30	29 950 »	1851—55	54 000 »
1831—35	151 090 »	1856—60	161 850 »
1836—40	62 050 »		

Kovasimia siis vietiin jatkuvasti ja runsaasti. Säännöllisimmin niitä vietiin Tammisaaresta, mutta toisinaan suuri määrä Helsin-

⁸ *Oxenstierna* 729, 790; *Svensk handelsstatistik* 53, 215; 231, 238.

⁹ Kkoll. årsb. Uth. 1.

¹⁰ Kauppatasearviot. Viisivuotiskausien luvut eivät ole keskenään verrannolliset, sillä vuosilta 1824—25, 1844, 1848 ja 1852 ei ole tietoja, ja vuosien 1816—19 kokonaan negatiiviset tiedot voivat olla väärää, joten vastaavien viisivuotiskausien luvut ovat liian pienet. Myös vuoden 1860 luku puuttuu, mutta toisaalta vuoden 1858 luku lienee pahoin liian suuri (vrt. viite 11 s. 429).

gistäkin. Vuosina 1823—60, joilta on käytettävissä tietoja eri satamien viennistä, Tammisaaren kautta vietiin tullitilaston mukaan yhteensä vähintään 451 240 kovasinta. Helsingin kautta kovasimia vietiin saman lähteen mukaan 153 250 kappaletta, mutta tämä luku lienee huomattavasti liian suuri, joten kovasimien viennin todellinen suhde oli luultavasti vielä enemmän Tammisaaren-voittoinen. Turusta kovasimia vietiin hyvin vähän. Suomen tullitilastosta ei saa selville kovasimien määräpaikkoja sen tarkemmin, kuin että ne vietiin keisarikuntaan, mutta Tallinnan tullin tilasto korvaa tämän puutteen täydellisesti. Siitä voi näet todeta, että Tallinnaan tuotiin useimmiten täsmälleen sama määrä kovasimia, joka ilmoitetaan viedyksi Tammisaaresta ja Helsingistä, ja silloinkin, kun määrissä on eroa, tämä on yleensä vähäinen. Asioita mainittavasti yksinkertaistamatta voi todeta, että etelärannikon satamista vietyjen kovasimien määräpaikkana oli tässä käsiteltynä ajanjaksona aina Tallinna.¹¹

Kovasimien vienti Suomen etelärannikon satamien kautta Viroon on siis jatkunut pitkän aikaa huomattavan runsaana saaden alkunsa viimeistään 1600-luvun keskivaiheilla. Ainakin 1700-luvun jälkipuoliskolta lähtien niiden vientisatamina olivat etupäässä Tammisaari ja Helsinki, ja näiden osuus oli huomattava jo 1600-luvullakin. Kun näihin seikkoihin yhdistää Kalvolan kovasimien suuren maineen, tämän pitäjän suhteellisen pienen etäisyyden sekä Tammisaaresta että Helsingistä ja Hämeen läänin maaherran 1832 antaman nimenomaisen todistuksen Kalvolan kovasimien myynnistä Tammisaareen, on päivänselvää, että Viroon 1600-luvulta 1800-luvulle viedyt kovasimet olivat pääasiallisesti Kalvolassa tehtyjä. Teiskon ja Längelmäen kovasimia on kenties ollut joskus mukana, mutta näistä pitäjistä oli etelärannikolle jo tuntuvasti pitempi matka kuin Kalvolasta, joten kovasimien kuljetus sinne kannatti vastaavasti huomommin. Sellaisen halvan ja painavan tavarahan myynnissä kul-

¹¹ Kauppatasearviot; Tallinnan kauppa-asiamiehen kertomukset, VA. Kun näiden lähteiden luvut muuten sopivat kovin hyvin yhteen, on hyvin outoa, että Tallinnaan ilmoitettiin tuodun vuonna 1858 Suomesta vain 51 725 kovasinta, vaikka niitä vietiin Suomen tullitilaston mukaan Helsingistä 76 100 ja Tammisaaresta 49 600 kpl. Kun Helsingin luku on lisäksi aivan poikkeuksellisen suuri, on todella syytä epäillä sitä kokonaan vääräksi.

jetuskustannukset merkitsivät paljon. Tammisaaren johtoasema Kalvolan kovasimien viennissä johtui tietenkin siitä, että juuri tämän kaupungin kauppasuhteet Tallinnaan olivat miespolvesta toiseen erikoisen läheiset.

Muualta Suomesta kuin Hämeestä ja Ylä-Satakunnasta ei juuri ole luotettavia tietoja kovasimien myynnistä lukuun ottamatta Pohjois-Pohjanmaata. Oulusta vietiin joskus kovasimia ulkomaillekin, useimmiten keisarikuntaan, mutta pieniä määriä. Korkein tunnettu yhden vuoden määrä, vuodelta 1840, on vain 2 600 kappaletta. Maan eteläisempiin osiin pellavan- ja hampunostoon tulevat pohjoispohjalaiset myivät siellä itse valmistamia kovasimia, kuten 1857 ilmoitettiin Kaakkois-Hämeestä, mutta on selvää, ettei sellaista painavaa tavaraa kannattanut kuljettaa reellä liikkuen kovin suuria määriä näin kauas. Pohjoisemmaksi Hämeeseen ja Savoon Pohjanmaan kovasimia tuotiin ehkä enemmänkin. Kovasimia tehtiin Pohjois-Pohjanmaalla kahdestakin kivilajista: kiilleliuskeesta ja sitä karkeammasta kvartsiittiliuskeesta. Niitä tehtiin varmaan monellakin paikkakunnalla, mutta tässä käsitellyltä ajalta ei ole varmoja tietoja kuin Kuusamon kovasimien myynnistä. Siellä kovasinteollisuus on ollut ainakin myöhemmin varsin huomattavaa.¹²

Saviastiat

Saviastioiden valmistaminen on Suomessa niin kuin muuten Ruotsissakin ollut historiallisella ajalla miltei yksinomaan ammattikäsitöläisten alaa, ja nämä saventalajat ovat enimmäkseen asuneet kaupungeissa. Onkin ymmärrettävää, että Suomen ja Ruotsin tapaisissa maissa, joiden kulttuuri on muutenkin perustunut tavattoman suuressa määrin puun käyttöön, saviastioiden valmistus syrjäytyi etenkin sen jälkeen, kun opittiin valmistamaan kimpiastioita.¹ Ainoa maamme paikkakunta, jolla saviastioita valmistettiin ansio-

¹² KKoll. årsb. Uth. 2, aukama 403; Kauppatasearviot; Mfjk:n tiedustelu; dos. K. Virkkalan antamia tietoja.

¹ *Hemslöjdskommitten* 1917 I 229.

kotiteollisuutena, oli Muolaa, ja siellä tämä johtui aivan poikkeuksellisista edellytyksistä. Muolaassa jäi isonvihan aikana muutamia kyliä autoioiksi, ja tämän takia eversti Grigori Tšernišev, joka oli saanut lahjoitusmaita tältä seudulta, siirsi vuoden 1720 tienoilla sinne asukkaiksi venäläisiä maaorjiaan. Näiden jälkeläiset muodostivat keskellä suomalaista Kannasta aivan erillisen venäläisen saarekkeen, joka käsitti Kyyrölän, Parkkilan, Sudenojan ja Kangaspellon kylät, kaikki Muolaan pitäjää. Venäläiset toivat epäilemättä savenväluutaidon mukanaan jo kotimaastaan saapuessaan, sillä saviastian valmistaminen oli Venäjällä yli koko maan yleinen taito, jota harjoitettiin paljon kotiteollisuutena, ja vaikka varmoja tietoja ei ole, on enemmän kuin luultavaa, että saviastioita myytiin Kyyrölästä ja naapurikylistä jo 1700-luvulla. Seuraavalla vuosisadalla niiden valmistus oli runsasta, ja siinä oli vahva perinteen leima, joka viittaa useiden miespolvien kokemukseen. Saviastioiden valmistus oli Kyyrölän seudulla pitkät ajat tyypillistä maanviljelijän sivutointa, jota harjoitettiin pääasiallisesti talvisaikaan koko perheen osallistuessa työhön. Valmisteita oli 1800-luvulla monenlaisia: eri tarkoituksiin käytettyjä ruukkuja, vuokia, vateja, mukeja, kukkopillejä jne. Muolaan venäläiset osasivat vanhastaan lasittaakin saviesineitään. Aikanaan Muolaan saviastiat olivat halpaa talonpojan tavaraa, mutta niiden perinteen jalostuttamat muodot ja kauniit värit ovat myöhemmin tehneet niistä arvokkaita keräilyn kohteita. Muolaan savitavaroita myytiin jo 1800-luvun alkupuoliskolla laajalle varsinkin Suomen kaakkoisosaan; niitä kuljettivat pääasiallisesti kannakselaiset talonpoikaiset kaupparmiehet, jotka paljolti vaihtoivat niitä »rätteihin», kaikenlaiseen vanhaan vaate-tavaraan, jota myytiin Pietarin tehtaisiin raaka-aineeksi.²

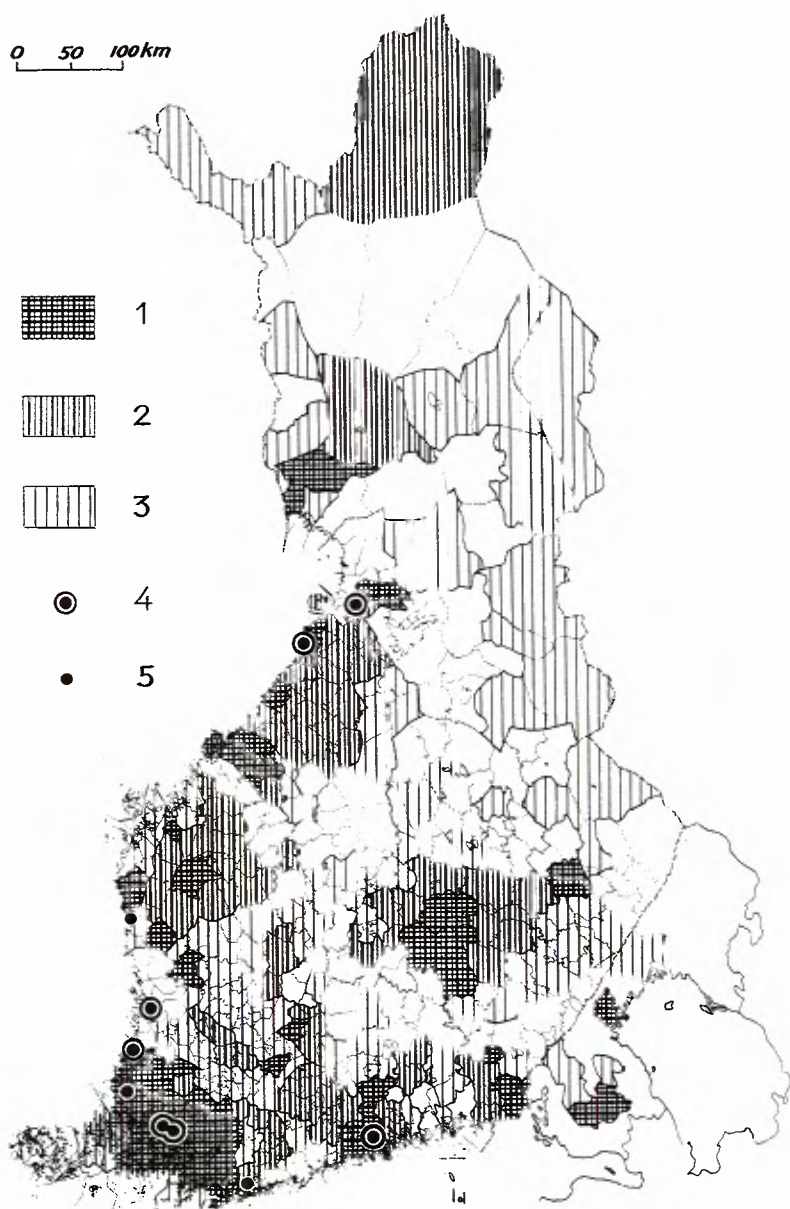
² *Repo* 1952 182—184; *Salenius* 1871 11, 31; *Gripenberg* 1908 335—337; *Valkjärvi* 1953 363; *Hovilainen* 1941; *Mårtenson* 1958 133—136.

MYYN TIÄ VARTEN HARJOITETUN KOTITEOLLISUUDEN ASEMA JA MERKITYS

Kotiteollisuuden alueellisen jakautumisen yleisluontoiset syyt

Myyntiä varten harjoitetun kotiteollisuuden eri haarojen levinneisyys vaihteli hyvin suuresti, ja vasta nämä kaikki huomioon ottava kartta antaa jonkinlaisen yleiskuvan ansiokotiteollisuuden regionaalisesta jakautumisesta. Oheisessa kartassa on koetettu erottaa sellaiset paikkakunnat, joilla ansiokotiteollisuutta harjoitettiin vain vähän, todella merkittävistä kotiteollisuusseuduista. Kun kotiteollisuudesta on niukalti kvantitatiivisia tietoja, tällainen erottelu on vaikea, ja tulos voi olla joissakin yksityiskohdissa kiistanalainen. Erikoisesti on syytä huomauttaa, että vähäistä ansiokotiteollisuutta on harjoitettu hyvin luultavasti useimmilla niilläkin paikkakunnilla, joilta ei ole säilynyt tässä käsitellyltä ajalta asiaa valaisevia tietoja. Joka tapauksessa oheinen kartta antaa tyydyttävän kuvan myyntiä varten harjoitetun kotiteollisuuden levinneisyydestä. Sitä lähemmin tarkastelemalla saa siis lähtökohdan ansiokotiteollisuuden yleisluontoisten, sen kaikkia haaroja koskevien edellytysten tutkimiseen.

Yleiskuvan jäsentämiseksi on paras verrata ensin eri maakuntia toisiinsa, jolloin voi epäröimättä todeta Varsinais-Suomen olleen kotiteollisuusseutuna omaa luokkaansa, paljon edellä kaikkia muita maakuntiamme. Siellähän harjoitettiin lähes joka pitäjässä huomattavasti ansiokotiteollisuutta, kun taas muissa maakunnissa tällaisia pitäjiä oli vain vähäinen osa kaikista. Toiseksi voi havaita, että erittäin suuri osa huomattavista kotiteollisuuspitäjistä oli meren

Myyntiä varten harjoitettu kotiteollisuus 1809—1865: 1 tuotteiden myynti runsaasta, 2 myynti melko huomattavaa, 3 myynti vähäistä, 4—5 kaupunkeja, joissa paljon (4) tai jonkin verran (5) ansiokotiteollisuutta.

rannikolla tai hyvin lähellä sitä. Vain muutama harva mainittavammin ansiokotiteollisuutta harjoittanut pitäjä sijaitsi sataa kilometriä kauempana rannikolta. Vähäistä kotiteollisuutta harjoitettiin kyllä laajalti sisämaassakin. Edelleen saattaa todeta, että ne seudut, joilla ansiokotiteollisuutta harjoitettiin entiten, olivat lähes poikkeuksetta tiheään asuttuja ja yleensä melko vauraitakin, kun taas maan karuimmissa ja harvemmin asutuissa osissa kotiteollisuustuotteita tehtiin hyvin vähän myyntiä varten.

Sivuelinkeinona harjoitettu kotiteollisuus perustui r a h a t u l o j e n t a r p e e s e e n, jota muut elinkeinot eivät riittävästi tyydyttäneet. Niin kuin eri kotiteollisuudenhaaroja käsitellessä on osoitettu, ansiokotiteollisuutta harjoitettiin sekä maaseudulla että kaupungeissa. Maalla sitä harjoitettiin maatalouden sivuelinkeinona, ja sen harjoittajat kuuluivat joko maata omistavaan talonpoikaisväestöön, vuokratilajelijoihin tai itsellisiin, jotka hekin olivat enimmäkseen maatalousväkeä: kausityötä tekeviä maatyöläisiä. Kaupungeissa ansiokotiteollisuus oli työväenluokkaan tai keskisäädyn vähävaraisempaan osaan kuuluvien naisten tulolähteenä. Luotettavaa arviota siitä, mikä osuus ansiokotiteollisuudessa oli toisaalta maaseudun tilattomilla ja kaupunkien työväellä, toisaalta varakkaammalla väestöllä, ei voi laatia suurten nälkävuosien takaiselta ajalta, mutta varmasti kummankin ryhmän osuus oli merkittävän suuri.

Rahan tarve tunnettiin tietysti joka taloudessa mutta ei kaikissa yhtä kipeästi. Ei ollut hätää, jos pääelinkeinosta saadut tulot riittivät kaikkeen välttämättömään, mutta jos ruoassa ja vaatteissa pysyminen sekä verojen maksaminen edellyttivät jo ylimääräisiä tuloja, silloin oli kiire keksiä sellaisia. Viljavimmissa maakunnissa oli tietysti paljonkin talollisia, jotka saivat pellon ja karjan tuotteista sekä vähäisestä metsäntuotteiden myynnistä kaiken tarvitsemansa, jopa monessa tapauksessa varoja talonpojan mittapuulla mitaten huomattavaan ylellisyyteenkin. Mutta pienehköt talot saattoivat olla vaurailakin seuduilla vaikeuksissa, koska halvan venäläisen viljan kilpailu huononsi autonomian ajalla viljan hintoja, niin että sitä piti olla myytävänä melko paljon, ennen kuin pääsi auttavasti rahoittumaan. Itä-Suomi alkoi siirtyä viljanviljelystä

entistä karjavaltaisempaan maatalouteen — karjaa olikin siellä ollut entuudestaan melko vähän — mutta rahanvajaus ei silläkään aina täyttynyt.¹ Maan pohjoisosissa ja karuilla seuduilla laajalti etelämpänäkin taloihin täytyi monesti ostaa jauhoja normaalivuosinakin, ja katovuosina jouduttiin pian turvautumaan hätäleipään, jollei arkunpohjalla ollut rahoja, joita oli ansaittu muulla kuin maataloustuotteilla. Se alue, jolla jokin osa väestöä, tietysti ennen kaikkea tilattomat, söi normaalivuosinakin hätäleipää, oli vielä 1830-luvulla hyvin laaja käsittäen suurimman osan maata.² Kolmekymmentä vuotta myöhemmin vuosien 1867 katastrofi osoitti hyvin havainnollisesti, kuinka tavattoman labiili väestön taloudellinen asema oli useimmissa maakunnissa.

Rahan tarve ei toisaalta ollut viljavillakaan seuduilla välttämättä helppo tyydyttää. Erikoisesti rannikkomaakunnissa väestöllä oli jo 1800-luvun alkupuoliskolla monenlaisia kulttuurin luomia tarpeita, joita oli tapana nimittää ylellisyydeksi: totuttiin entistä heruskaisempiin vaatteisiin, ajoneuvoihin, huonekaluihin, nautintoaineisiin. Sosiaalinen asema saattoi vaatia talollisia käyttämään aika paljon varoja tällaisten tarpeiden tyydyttämiseen. Syrjäseuduilla talonpoika säilytti arvonsa paljon vähemmällä rahojen käytöllä. Samantapaista eroa oli tilattoman väenkin tavoissa ja tarpeissa: jos ne olivat rintamailla suhteellisen vaatimattomat, niin syrjäseuduilla ne olivat vielä paljon yksinkertaisemmat. Tämän tapojen ja niiden luomien tarpeiden eron aikalaisetkin hyvin näkivät. Sen totesi jo 1792 hyvin sattuvasti Kymenkartanon läänin maaherra Otto Wilhelm Ramsay, joka osasi myös yhdistää nämä asiat nimenomaan kotiteollisuuden kehitykseen kirjoittaessaan: »Niillä seuduilla, joilla ruukit ja kaupungit ovat ylellisyystavaroiden saantia helpottaessaan ikään kuin herättäneet nautinnon ja vaatteilla korkeilemisen halun — sen yltyvästä silti paheellisuudeksi — tarpeiden paino on sitä mukaa lisännyt huolehtivaisuutta, mikä on säilynyt ja kasvanut kiihottaen käsistöissä ja muissa luvallisissa elinkeinoissa osoitettuun ahkeruuteen, varsinkin kun tuotteiden menekki on

¹ *Wirilander* 1960 664, 693; *Joustela* 1963 163—165.

² *Jutikkala* 1959 54—55.

saanut aikaan varmuutta ja vähentänyt huolia. Sitävastoin sellainen maamies, joka voimatta myydä tuotteitaan edullisesti on tuskin oppinut valmistamaan itse tarvitsemiaan puuastioita ja työkaluja, on säilynyt samalla jalossa tietämättömyydessä eikä tunne niiden paheen siementen nimeäkään, jotka toisilla seuduin haaskaavat hänen vertaistensa varoja. Mutta tästä on se valitettava seuraus, että häneltä puuttuu harkintaa ja tarmoa pelastautuakseen köyhyyden ahdingosta».³

Tilattoman väen rahantarve oli ehkä pienempi kuin talollisten mutta siitä huolimatta varmaan usein paljon kipeämpi. Joku vauras torppari tuli hyvin toimeen, mutta yleensä torpissa oltiin sentään ahtaammalla kuin pienissäkin taloissa. Itsellisväki taas kärsi siitä, että sen päätyö kesti ja elätti vain osan vuotta. Kesäisin, etenkin korjuu- ja puintiaikana, heillä oli kyllä työtä taloissa, mutta talven tullen useimmilla itsellisillä oli edessään jokavuotinen, ankara huoli toimeentulosta, kun kesätöistä säästyneellä palkalla ei voinut mitenkään tulla toimeen kevääseen asti. Tietysti olisi asioiden vahvaa yksinkertaistamista väittää, että taloilla ei ollut talvisaikaan mitään työtä tarjottavana itsellisille, mutta sitä oli yleensä paljon vähemmän kuin kesällä. Kaupungeissa työväen, merimiesten ja keskisäädynkin vähävaraisimman osan elintaso oli siksi alhainen, että perheen naisilla oli täysi syy koettaa leventää leipää jollakin ansiotyöllä, jota saattoi harjoittaa kodin- ja lastenhoidon lomassa. Sekä maalla että kaupungissa oli yksinäisiä naisia, jotka hankkivat elatuksensa tai ainakin osan siitä mieluummin käsitöitä kuin raskasta ruumiillista työtä tehden; kotiteollisuutena aloitettu työ kehittyi tällöin kyllä usein ammattikäsitöksi, vaikka sen harjoittaja ei yleensä hankkinutkaan privilegioita. Vihdoin oli sellaista väkeä, joka ei ikänsä tai vammojensa takia kyennyt raskaaseen työhön, mutta pystyi kyllä tekemään käsitöitä, jopa elättämään itsensä niillä.

Ansionlähteet, joista saatiin täytettä maanviljelyksen ja karjanhoidon vajaaksi jättämään kukkaroon, olivat eri maakunnissa hyvin

³ KyL. mhk 1792.

vaihtelevat. Lapissa ja joillakin muilla syrjäseuduilla oli metsästykselläkin vielä jonkin verran merkitystä, ja kalastus oli huomattava elinkeino varsinkin rannikkoseuduilla. Lohenpyynti oli hyvinkin tärkeä tulonlähde Pohjois-Pohjanmaalla Oulujoen varrelta alkaen ja varsinkin Kemi- ja Torniojokien alajuoksulla. Merikalastus, etenkin silakanpyynti, oli tärkeä elinkeino etenkin Hailuodossa, ruotsalaisella Pohjanmaalla, Ahvenanmaalla, Turun saaristossa, Kymenlaakson rannikolla ja Kannaksen länsirannikolla, samoin monin paikoin hylkeenpyynti. Myös Laatokan kalastus oli paikoin tuottavaa. Metsäntuotteista saatiin etenkin Pohjois-Suomessa suorastaan pääasiallinen elanto. Tervanpoltto oli vielä autonomian ajan alkupuoliskolla mitä tärkein elinkeino koko Kajaanin kihlakunnassa sekä sieltä lounaaseen päin kaikkialla ns. Suomenselän alueella aina Pohjois-Satakuntaan asti. Talollisten ohella siitä saivat ansiota myös monet itsellismiehet, joita palkattiin tervatöihin talvisaikaankin. Potaskan valmistus oli 1800-luvun alkupuoliskolla hyvinkin huomattava tulonlähde Pohjanmaalla, etenkin maakunnan keski- ja eteläosissa, mutta myös Satakunnan sydänmaanpitäjissä, ja sitäkin harjoittivat talollisten lisäksi monet tilattomat heidän metsänkäyttöoikeutensa kieltävästä laista ja asetuksista piittaamatta. Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla harjoitettiin paikoitellen talonpoikaisteollisuutena myös hartsin, tärpätin ja kimröökien valmistusta. Satakunnan rannikkoseudulla saatiin hyvin huomattavia tuloja puutavarasta, pohjoisempana lankuista ja laudoista, etelämpänä varsinkin lehtereistä. Sahateollisuuden lisääntyessä metsätulot kasvoivat myös Pohjois-Satakunnan sisämaassa.

Etelä-Pohjanmaan rannikkoseudulla metsätulot korvasi runsas salpietarin valmistus, joka toi sinne huomattavasti rahaa vielä 1800-luvun keskivaiheilla. Sisämaan tasankopitäjissä salpietarin valmistus oli vähäisempää mutta ei sielläkään merkityksetöntä. Tämä elinkeino oli ominainen yksin Etelä-Pohjanmaalle. Pohjanmaan etelä- ja keskiosissa, varsinkin rannikkoseudulla, saatiin huomattavat tulot myös siitä, että seudun miehet kävivät kirvesmiehinä, jotkut jopa rakennusmestareina taloja, kirkkoja ja laivoja rakentamassa pitkin Suomea, varsinkin eteläisen rannikkoseudun kaupungeissa ja laivaveistämöillä, yleisesti myös Pietarissa. Viipurin läänin

maaherra kertoi 1819 samaa myös Kymin kihlakunnan kirvesmiehistä, ja F. P. v. Knorring sanoi 1833 heitä pohjalaisten veroisiksi. Laivanrakennus oli hyvin huomattava sivuelinkeino Satakunnan rannikolla ja monin paikoin eteläisemmissäkin rannikko- ja saaristopitäjissä. Talonpoikaisten laivurien harjoittama kauppapurjehdus oli tärkeä elinkeino etenkin Varsinais-Suomen, Ahvenanmaan, Satakunnan ja läntisen Uudenmaan rannikolla, Karjalan merenrannikolla ja Laatokan pohjoisrannan pitäjissä. Tulonlähteitä luettellessa ei pidä unohtaa rahdinkuljetusta, joka oli kai yleensä tuottavinta kaupunkien lähipitäjissä: niistähän kauppiaat tietysti ensi sijassa hankkivat tavaroittensa kuljettajat. Myös ruukit ja tehtaat tarvitsivat ennen rautateiden aikaa paljon rahdinajajia, samoin kruunu. Erikoisista tulonlähteistä puhuttaessa on vielä muistutettava Hämeen pellava- ja hamppupitäjistä, vaikka kehruukasvien viljely oli tietenkin talollisten kannalta vain muuan pääelinkeinon haara. Se oli kuitenkin vain hämäläisille ominainen erikoisala, ja sitäpaitsi kehruukasvien puhdistus tuotti itsellisillekin työtilaisuuksia kauas talveen.

Edellä luetelluista rahatulojen lähteistä voi sanoa yhdistäen, että niitä oli rannikkomaakunnissa tarjolla selvästi paljon useampia kuin sisämaassa. Kotiteollisuutta ajatellen voi nimenomaan todeta, että muutamilla sellaisilla seuduilla, joilla sitä harjoitettiin myyntiä varten vain hyvin vähän tai ei lainkaan, on ollut monta muuta hyvää tulonlähdeä. Ruotsalaisella Pohjanmaalla, jossa ansiokoteollisuutta harjoitettiin runsaasti Kokkolan seudulla ja Närpiössä, mutta muualla vähän, saatiin rahaa kalastuksesta, hylkeenpyynnistä, salpietarin valmistuksesta ja kirvesmiehen töistä. Satakunnan rannikkoseudulla, jossa ansiokoteollisuutta oli tuskin nimeksikään, harjoitettiin laivanrakennusta, puutavaran sahausta ja veistoa, kalastusta ja purjehdusta. Kun näistä elinkeinoista saatiin riittävät tulot täydentämään maanviljelyksen ja karjanhoidon tuottoa, ja kun niiden harjoittamiseen kului paljon aikaa, niin ansiokoteollisuutta ei tarvittu, eikä siihen ollut oikein tilaisuuttakaan. Selvimpiä esimerkkejä tällaisesta on vielä Ahvenanmaa, jossa kotiteollisuutta ei harjoitettu käytännöllisesti katsoen lainkaan myyntiä varten, mutta sen sijaan ansaittiin hyvin kalastuksella, purjehduksella ja laivan-

rakennuksella. Niinpä Frans P. v. Knorring kirjoitti 1839, että ahvenanmaalaisten käsityötaito oli huono, mikäli ei ollut kysymys kalastukseen tai merenkulkuun liittyvistä töistä, joissa he tietenkin olivat mestareita. Samaan tapaan kruununvouti C. A. Lignell totesi 1857 maanviljelykseltä ja kalastukselta jäävän ajan kuluvan Ahvenanmaalla yleensä purjehdukseen ja siihen liittyviin toimiin, niin että »erikoista halua johonkin käsityötaidon lajiin ei täällä voitane virittää eikä kehittää».⁴

Rahatulojen saannin kannalta aivan erikoisessa asemassa oli Kaakkois-Suomi, ennen kaikkea Viipurin läänini kuuluva osa Karjalaa. Tämä seutu oli suuren Pietarin kaupungin välittömässä taloudellisessa vaikutuspiirissä, ja erikoisesti Karjalan kannas oli lisäksi Suomen ja Venäjän välisen, Haminan rauhan jälkeen mitä huomattavimman merkityksen saaneen kauppätien varrella. Näistä syistä Viipurin läänin asukkailla oli paljon sellaisia ansiomahdollisuuksia, jotka olivat muualla Suomessa vähäisemmät tai puuttuivat kokonaan. Tämän asian esitti naulan kantaan Äyräpään kihlakunnan kruununvouti Anders Cajander vastatessaan 1831 Suomen Talousseuran kyselyyn. Hän huomautti aluksi, että elinkeinoja harjoitettiin yleensä tarpeen eikä pelkän harrastuksen takia — seikka, josta Talousseuran joitakin jäseniä sietikin muistuttaa. Tämän jälkeen Cajander lausui sen käsityksen, että niissä osissa Suomea, missä harjoitettiin paljon kehruuta ja kudontaa, ei ollut mahdollista käyttää työvoimaa muuhun, ja jatkoi: »Olot ovat sen sijaan toiset tähän kihlakuntaan kuuluvissa pitäjissä. Sijainti suurten kaupunkien välillä ja niiden lähellä suo näille pitäjille kaiken aikaa niin varmoja ja tuottavia työtilaisuuksia, että ne pystyvät kaiken varsinaiselta maanviljelykseltä jäävän ajan käyttämällä tuottamaan tarvitsemansa hampput ja pellavakankaat muilta seuduilta». Tästä syystä kehruukasvien viljely ja kudonta oli kihlakunnassa vähäistä, eikä tämän alan tuot-

⁴ Böckerin kokoelma I—II, VA, ja *Jutikkala* 1959 54—55, 59; maaherran ja kuvernöörinkertomukset, mm. *Hallituskonselji* 1812—16 julkaistut; v. *Knorring* 1833 89; *Kaukamaa* 1941 passim; *Hautala* 1956 passim; *Joustela* 1963 passim. — Ahvenanmaasta erik. v. *Knorring* käsik. 1839 (KM) ja Mfjk KD 123/41, 1857.

teiden myynti tullut kysymykseen. Samaa Cajander olisi voinut sanoa monesta muusta kotiteollisuushaarasta, jos niitä olisi tiedusteltu.⁵

Kaakkois-Suomen asukkaiden rahatulot olivat peräisin pääasiallisesti kolmesta lähteestä: rahdinkuljetuksesta, työmatkoista ja kaupasta. Viipurin läänin maaherra C. J. Walleen arvioi jo 1819 rahdinkuljetuksen läänin rahvaan tärkeimmäksi tulonlähteeksi ker-toen sitä harjoitettavan kesät talvet omassa läänissä sekä sieltä Pietariin. Rahdinajon erinomaisen suurta merkitystä Viipurin läänin väestön ansionlähteenä korostettiin sitten lukuisissa kertomuksissa vuosikymmenestä toiseen. F. P. v. Knorring kirjoitti 1833, että Vanhassa Suomessa oli melkein joka talosta mies ja hevonen koko talven ajamassa kauppiaiden ja kruunun rahteja. Seuraavan vuoden maaherrankertomuksessa jopa väitettiin liioitellen mutta kuvaavasti, että rahdinajo Suomen ja Venäjän välillä ja Laatokalla harjoitettu rahdinpurjehdus olivat Viipurin läänin asukkaiden melkein ainoat sivuelinkeinot. Rahdinajo oli tietysti tärkeä Kannaksella, mutta vielä niinkin kaukaa kuin Lemmin pitäjältä kirjoitettiin 1822, että rahaa saatiin etupäässä rahdinajosta, vaikka työn määrään nähden kyllä niukasti. Laatokan Karjalassakin rahdinkuljetus oli tärkeimpiä ansionlähteitä, kuten esim. Sortavalan kruununvoudin ja piirilääkärin 1857 kirjoittamissa kertomuksissa todettiin. Erikoisesti edellä jo mainittu purjehdus oli täällä todella merkittävä elinkeino.

Työmatkat Venäjälle, varsinkin Pietariin mutta myös Inkerin maaseudulle, jopa Viroon ja Aunukseen, olivat hyvin tärkeänä tulonlähteenä sekä Kannaksella että Laatokan Karjalassa, samoin vielä Lappeen kihlakunnassa, jopa Mikkelin ja Kuopion läänien eteläosissa. Mikkelin piirilääkäri kirjoitti 1859 katkerasti, että hänen alueeltaan vaelsi itsellisiä Viroon ja Inkerinmaalle, missä aikuiset, työkykyiset ihmiset olivat kesän niin joutavassa työssä kuin sikopaimenina ja palasivat sitten kotiin viettääkseen talven aivan joutilaina, ilmeisesti sikojen kaitsemisesta saaduilla ruplilla eleskellen. Sortavalan ja Salmin kihlakunnista käytiin työssä paitsi

⁵ STA D XVI 3: 20—21.

Pietarissa myös Valamon luostarissa sekä seudun kivilouhoksilla, sahoilla ja ruukeilla.

Kaupankäyntiin karjalaisilla oli kovin hyvät mahdollisuudet, koska Pietari ja sen tiheään asuttu ympäristö nielivät tavattomat määrät erilaista tavaraa, varsinkin maan- ja karjantuotteita, kalaa, polttopuuta ja muuta puutavaraa, heiniä sekä rakennus- ja katukiveä. Kaikkia näitä vietiinkin sinne sekä maitse että merta ja Laatokkaa myöten. Jotkut eteläkarjalaiset kävivät hyvinkin huomattavaa välityskauppaa Suomen tuotteilla, etenkin voilla, vieden sitä Pietariin ja hankkien tavaraa kaukaa Savosta asti. Hyvinkin monet Kannaksen talonpojat alkoivat toisaalta välittää venäläistä tavaraa kulkukauppaa käyden kauas Suomeen. Etenkin antrealaiset, muolaalaiset ja valkjärveläiset rätinajajat kiertelivät maata laajalti ostellen lumppuja ja vaihtaen niitä paljolti Pietarista ostamaansa rikkaan.

Viipurin läänin väestön tottuessa kaikkia edellä mainittuja lähteitä käyttämällä käsitellyn ajan oloissa suhteellisen helppoon ja runsaaseen rahansaantiin se tottui tietysti samalla rahan käyttöön, ostotavaroiden hankkimiseen. Kaakkois-Suomi oli toisin sanoen autonomian ajan ensi puoliskolla siirtymässä paljon muuta Suomea nopeammin omavaraistaloudesta uudenaikaisempaan vaihdantatalouteen. Tällainen kehitys oli tietysti omiaan heikentämään Viipurin läänissä omaankin tarpeeseen harjoitettua kotiteollisuutta, varsinkin kun väestön teknillinen taito oli sotien ja rajaseudun epävarmuuden vaivaamassa ja viimeksi pitkän aikaa muusta Suomesta erossa olleessa Etelä-Karjalassa monella alalla heikompi kuin lännempänä. Käsitellyn ajanjakson lähteissä valitetaan tätä niin usein, ettei sitä voi epäillä aivan perättömäksi puheeksi. Näissä oloissa oli luonnollista, että kotiteollisuutta ei harjoitettu kovin paljon myyntiäkään varten. Toisaalta maakunnan tottuminen vaihdantatalouteen ja Pietarin läheisyys saattoivat olla hyvänä ansiokotiteollisuuden edellytyksenä silloin kun keksittiin artikkeli, joka löi muualta tuodut tavarat laudalta, ja kuten edellä on osoitettu, tämä onnistui Etelä-Karjalassa muutamissa tapauksissa hyvinkin komeasti. Teknilliset vaikeudet, jotka olivat esim. Valkjärven ajo- kalutyössä aluksi hyvinkin suuret, voitettiin silloin nopeasti, koska

karjalainen ei tietenkään ollut »luonnostaan» muita suomalaisia nolompi.⁶

Ansiokotiteollisuuden edellytyksiä arvioidessa on vielä otettava lukuun tavallisiin maanviljelijäin töihin kuuluva aika, joka ei kenties ollut sama kaikkialla. Tämä on vaikeasti selvitettävä asia, mutta joka tapauksessa sietää mainita, että jotkut kirjoittajat katsoivat näihin töihin kuluvan talvisinkin hyvin paljon aikaa. Everstiluutnantti O. Fr. Wetterhoff huomautti 1806, että Kaakkois-Hämeen taloissa kului suuri osa talvea pellavan ja hampun muokkaamiseen sekä pitkiin kaupunkimatkoihin ja metsäajoihin, niin ettei Asikkalassa ja sen naapuripitäjissä kerta kaikkiaan jäänyt aikaa kotiteollisuuteen ainakaan niin paljon, että sen tuotteita olisi voitu myydä. Wetterhoff oli kovin närkästynyt siitä, että käsitöiden vähyden luultiin johtuvan seudun väestön laiskuudesta ja piittaamattomuudesta.⁷ Maanmittaustirehtööri Daniel Hall arveli vuonna 1800, että Pohjois-Savon kotiteollisuuden vähäisyys johtui hajanaisilta kaskimailta koottavan viljan puinnista, jota kesti koko talven, sekä seudun asukkaiden pitkistä, välttämättömistä matkoista.⁸ Piirilääkäri Henrik Deutsch taas kirjoitti 1819, että Tornion ja Kemin seudulla olivat talvisin harjoitettavan kotiteollisuuden esteinä karjanhoito sekä vaivalloinen heinien ja halkojen ajaminen.⁹ On täysi syy ottaa huomioon eräitä näissä lausunnoissa esitettyjä seikkoja, etenkin sisämaan asukkaiden pitkät kaupunkimatkat sekä kaskialueen talviset ajo- ja puintityöt. Näihin kaikkiin kului varmasti paljon aikaa, joka olisi muuten voitu ainakin teoriassa käyttää vaikkapa ansiokotiteol-

⁶ ViL maaherran- ja kuvernöörinkertomukset, erikoisesti mhk 1819 ja 1834; Böckerin kokoelma (VA) ja *Jutikkala* 1959 54—55; Mfjk KD 116/41, 1857 (Rannan ja Sortavalan kihlakuntien kruununvoutien lausunnot); Sortavalan piirin piirilääkäriin kertomus 1857 ja Mikkelin 1859, VA; *Alanen* 1957 b 152—153, 188—191; *Joustela* 1963 passim; *Hornborg* 1824 50—51; v. *Knorring* 1833 88—94; *Roschier* 1826 74; *Sarkanen* 1952 62; *Stråhlman* käsik. 1828 (KM) 9. — Roschierin 1826 julkaistu Lemminkäinen-kuvaus on kirjoitettu jo 1822.

⁷ STA D IV 5: 140—143.

⁸ *Hall* käsik. 1800 (KM).

⁹ *Deutsch* 1819 307.

lisuuden harjoittamiseen. Seudut, joilla oli lyhyt matka kaupunkiin ja joilla vilja korjattiin talon ikkunoiden alla olevilta pelloilta eikä pitkin metsiä sirotelluista halmeista, olivat tässä suhteessa paremmassa asemassa.

Silti on hyvin kyseenalaista, onko mainituista syistä sisämaassa aiheutunut ajanhukka ollut ainakaan yleisesti ratkaisevan tärkeänä ansiokotiteollisuuden esteenä. Ruotsin-ajan lopulla ja autonomian ajan alkupuoliskolla näet valitettiin toisaalta yleisesti Suomen maalaisväestön talvista joutilaisuutta, eikä tällöin tarkoitettu yksin tilatonta, vaan myös maata omistavaa väestöä. Joskus joutenolon katsottiin johtuvan suureksi osaksi laiskuudesta ja saamattomuudesta, vieläpä oletettiin suomalaisilla olevan erikoinen taipumus tällaiseen. Tässä voi mainita vain joitakin esimerkkejä. Professori Jakob Tengström puhui vuonna 1800 suomalaisen talonpojan »kansallisesta taipumuksesta toimettomuuteen». Uudenmaan ja Hämeen läänin maaherra arveli vuonna 1816 synkeästi, että »mukavuudenrakkaus ja laiskuus sekä taipumus paloviinan ryypiskelyyn kuuluvat valitettavasti hämäläisen yleiseen luonteeseen», jopa J. V. Snellmankin mainitsi 1844 Suomen kansan »saamattomuuden» pitäen nähtävästi sitä tunnettuna ja vastaanvättämättömänä tosiasiana.¹⁰ Hämäläisiin ja savolaisiin tällainen arvostelu sovitettiin vielä useammin kuin Suomen kansaan yleensä. On hyvin mahdollista, että säätyläiset ovat asioita riittävästi tuntematta, yksityistapauksia yleistäen ja muotiin tulleen käsityskannan omaksuen joskus liioitelleet sisämaan väestön talvisen joutoajan runsautta, niin kuin Sisä-Suomen entisen kansanelämän tarkka tuntija Lauri Kuusanmäki arvelee tapahtuneen. Kaikki tämänsuuntaiset lausunnot eivät ole vakuuttavia.¹¹

Mutta tässä käsitellyn ajanjakson lähteissä puhutaan toisaalta hyvin usein aivan asiallisesti maamiehen talvisesta työn puutteesta viittaamatta kaavamaisesti kansalliseen laiskuuteen. Jakob Tengströmkkin myönsi Suomen oloissa jäävän etenkin kovimpien pakasten ja kelirikon vallitessa aikaa, jota ei voinut käyttää maatyöhön, joten talonpoika, jolla ei ollut jotakin sivuelinkeinoa, ei silloin oi-

¹⁰ STA D IV 2: 154—156; *Hallituskonselji* 1812—16 108; Saima 1844: 6.

¹¹ *Kuusanmäki* 1956 174—183.

keastaan voinut muuta kuin laiskotella ja nukkua. Kuopion läänin maaherra oli 1816 sitä mieltä, että palkollisten pito tuotti läänin taloissa suurimman osan vuotta pelkkää tappiota, koska heille ei ollut antaa niin paljon työtä, että se olisi korvannut heidän elantonsa. Tämä lienee ollut liioitellun synkkä käsitys, mutta se on hyvin kuvaava. Mainittakoon vielä kolmantena esimerkkinä erään lehtikirjoituksen laatijan 1865 lausumat sanat: »... meillä sellaista työttömyyttä esiintyy ei vain tilapäisesti joitakin päiviä, vaan säännöllisesti toisen puolen vuotta, eikä tämä ole ainoastaan yksityisten henkilöiden osana, vaan kohtaa suurinta osaa väestöstä. Erikoisesti maan pääelinkeino maanviljelys jättää siten säännöllisesti joka talvi työntekijänsä vaille tuottavaa puuhaa».¹² Tämäntapainen käsitys esiintyy autonomian ajan alkupuoliskon lähteissä todella niin tavattoman yleisenä, että on pakko päätellä sen olleen kutakuinkin oikea arvostelu maan talvisista työoloista. Päätelmää tukee Eli F. Heckscherin täysin vastaava käsitys Ruotsin oloista: hän sanoo lähimain Tengströmin tavoin, että talonpojan täytyi joko käyttää runsas talvinen joutoaikansa sivuelinkeinojen harjoittamiseen tai kuluttaa se nukkumalla.¹³

Jos siis sanoisi ansiokotiteollisuuden olleen sisämaassa vähäistä siitä syystä, että tavalliset talon työt veivät siellä talvisinkin kaiken ajan ja riittivät hyvin pitämään myös tilattoman väestön hengissä kevääseen, tämä olisi lähinnä tosiasioiden kääntämistä pääläelleen. Kannattava kotiteollisuus, jonka harjoittamiseen olisi ollut riittävät käytännölliset edellytykset, olisi päinvastoin varmasti saanut lukuisien sisämaan paikkakuntien elinkeinoelämässä tärkeän sijan aivan niin kuin kovasimien valmistus sai Kalvolassa, kudonta Pieksämäellä ja Kangasniemessä ja ajokalujen valmistus Liperin Mattisenlahdella. Mutta rahatulojen tarve ja muilta elinkeinoilta jäävä aika eivät yksin ratkaisseet ansiokotiteollisuuden syntymistä: niiden ohella teknillinen taito ja tuotteiden edulliset myyntimahdollisuudet olivat aivan yhtä välttämättömiä edellytyksiä. Niistä riippui, pystyikö kotiteol-

¹² STA D IV 2: 154—156; *Hallituskonselji* 1812—16 116; E. L. »Om hemslöjder i allmänhet och tillverkning af träskor i synnerhet». Industriföreningens Tidskrift 1865 no 3.

¹³ *Heckscher* 1935—49 II: 1 563.

lisuus kilpailemaan muiden ajan käyttötapojen kanssa, olivatpa ne sitten työtä tai joutilaisuutta.

Kotiteollisuuden teknillisiin edellytyksiin voi lukea ensinnäkin raaka-aineiden saannin, jota on jo käsitelty monessa tapauksessa eri kotiteollisuushaarojen kohdalla. Kudonnan raaka-aineiden saanti oli kokonaisuuteen katsoen selvästi helpointa eteläisissä rannikkomaakunnissa. Puuta oli lähimain kaikkialla vielä niin paljon, että myyntiä varten harjoitetun kotiteollisuuden edellytykset eivät ole vaihdelleet kovinkaan paljon puun saannin takia. Metallien saanti oli taas paras rannikkoseuduilla, missä useimmat ja suurimmat rautaruukit sijaitsivat ja missä ulkomailta tuodut metallit olivat halvempia kuin sisämaassa, jossa kuljetuskustannukset kohottivat hintaa. Kaiken kaikkiaan kotiteollisuuden edellytykset olivat raaka-aineiden saannin puolesta selvästi parhaat rannikkomaakunnissa. Suurin merkitys raaka-aineen saannilla oli sellaisten harvinaisten kotiteollisuustuotteiden kuin myllynkivien ja kovasimien valmistuksessa: Säskylän hiekkakivi, Orimattilan sopivasti lohkeillut graniitti ja Kalvolan fylliitti synnyttivät voimakkaan ja pitkäikäisen ansiokotiteollisuuden.

Kaikkein tärkein raaka-aineista puhuttaessa todettava seikka on kuitenkin, että niiden saanti ei vaihdellut Suomessa kovin jyrkästi, mikä johtuu maamme luonnonolojen melkoisesta homogeenisuudesta. Täällä ei ole helposti löydettäviä ja louhittavia malmeja, eikä edes kotiteollisuuden raaka-aineiksi sopineita kivilajeja kuin nimeksi, eikä Suomeen ollut liioin muodostunut mainittavan laajalti niin pahoin puuttomia seutuja, että se olisi lisännyt puisten käsityöntuotteiden kysyntää. Luontainen raaka-aineiden saanti ei siis meidän oloissamme edistänyt kovinkaan paljon teollisen tuotannon differentioitumista. Sehän olisi voinut saada aikaan melkoista eri seutujen välistä kotiteollisuustuotteiden vaihtoa, kuten Ruotsissa tapahtui. Mutta siellä olikin paljon vaihtelevampi raaka-aineiden saanti: Ruotsissahan oli vanhoja vuorityöalueita, joiden liepeillä raudantaonta oli luonnollisesti hyvin edullista, Taalainmaalla oli myös arvokasta kiveä, josta riitti raaka-ainetta hyvin huomattavaan myllynkivien, tahkojen ja kovasimien valmistukseen, ja Ruotsin par-

hailla maanviljelysseuduilla oli puolestaan jo 1700-luvun lopulla todella paha puun puute. Sehän loi tietenkin mainiot edellytykset läheisten metsäseutujen puuhun perustuvalla kotiteollisuudelle.¹⁴

Teknillisestä taidosta ja työvälaineistä riippuvat edellytykset vaihtelivat eri kotiteollisuudenhaaroissa, mutta yleensä voi todeta, kuten edellä on muutamia kertoja tehtykin, että uutuuksia opittiin perimmältään ulkomailta. Talonpojat tai muut kotiteollisuuden harjoittajat liikkuivat joskus itsekin naapurimaissa, mutta usein uutuudet levisivät maahan säätyläisten tai ammattikäsiyöläisten välittämänä. Toisinaan opittiin teknillisiä uutuuksia yksinkertaisesti ulkolaista tai muuten ennen näkemätöntä esinettä tutkimalla. Mutta tulipa oppi mitä tietä hyvänsä, se juurtui miltei aina ensin rannikolle ja levisi sieltä vasta vähitellen sisämaahan päin, eikä siis ole ihme, että väestö oli teknillisesti taitavinta rannikkomaakunnissa. Varsinais-Suomen ja Etelä-Hämeen ero ei ehkä vielä ollut kovin suuri, mutta Savon ja Karjalan pohjoisosat olivat epäilemättä niistä molemmista tavattomasti jäljessä, kaikesta päättäen yksin puunkin käsittelyssä.

Talonpoikaissäväestön käsityötaito oli ilmeisesti kaikkein kehittynein ja monipuolisin Pohjanmaan rannikkotasangolla, etenkin sen etelä- ja keskiosissa. Se näkyy selvästi, kun tarkastellaan Pohjanmaan erikoisen monipuolista ansiokotiteollisuutta, mutta tässä maakunnassa oli viljalti myös sellaista talonpoikaisteollisuutta, jota ei ole tässä luettu kotiteollisuuteen, ja lisäksi ammattikäsiyötä, jonka harjoittajat olivat vielä puoleksi talonpoikia. Pohjalaisten erikoinen kätevyys oli 1800-luvulla maassamme yleisesti tunnettu ja tunnustettu asia, joka mainittiin tuon tuostakin kirjallisuudessa ja sanomalehdissä. Kun juuri teknillinen taito oli monen Pohjanmaalla harjoitetun kotiteollisuudenhaaran pääedellytyksenä, on syytä tarkastella vähän lähemmin pohjalaisten kätevyuden alkuperää. Monipuolisen teknillisen taidon tärkeänä lähteenä olivat varmasti pohjalaisten vanhastaan vilkkaat suhteet teknillisesti kehittyneeseen läntiseen naapurimaahan, jossa he olivat käyneet Ruotsin-ajalla hyvin yleisesti nimenomaan työmatkoilla oppien silloin luonnollisesti käsityötaitoa. Toiseksi pohjalaisten kätevyyttä oli lisännyt maa-

¹⁴ *Utterström* 1957 II 5—6.

kunnan rannikolla 1600-luvulta lähtien harjoitettu erikoisen runsas laivanrakennus. Veistämöillä työssä käyvät miehet, joita tuli läheisestä sisämaastakin, levittivät kotipitäjiinsä kehittynyttä puun ja metallien käsittelyn taitoa. Kolmanneksi on ilmeistä, että kaupunkien käsityöläisistä ei ollut Pohjanmaalla sanottavaa haittaa maaseudun kotiteollisuudelle. Maakunnassa ei ollut 1600-luvun alkuvuosiin saakka yhtään kaupunkia, ja pitkät matkat Etelä-Suomen ja Ruotsin käsityökeskuksiin suojelivat Pohjanmaan talonpoikaista käsityötä, niin että se ehti kehittyä ennen kaupunkien perustamista melko korkealle kannalle. Pohjanmaan kaupunkien olisi sittemmin pitänyt kiinnittää aivan erikoista huomiota käsityöelinkeinojensa kehittämiseen ja samalla maaseudun käsityön vainoamiseen, jos mieli voittaa kätevien talonpoikien kilpailu, mutta todellisuudessa niiden olemassaolo perustui ennen kaikkea vientikauppaan, eikä niillä ollut kovinkaan paljon harrastusta käsityöelinkeinoihin. Joillakin aloilla, nimenomaan kaikessa laivanrakennukseen liittyvässä, kaupungit olivat päinvastoin mitä kiinteimmässä yhteistyössä talonpoikaisten seppien, kirvesmiesten ja muiden käsityön ja kotiteollisuuden harjoittajien kanssa. Kokkolan kaupunki, jonka ympäristön maalaisväestö oli ilmeisesti vielä monipuolisemmin kätevää kuin muut pohjalaiset, tyytyi 1700-luvulla varsin rauhallisesti siihen porvariin usein toteamaan seikkaan, että »käsityöntuotteiden menekki oli mitätön, koska seudulla ei asunut säätyläisiä eikä maaseudun rahvas käyttänyt ollenkaan kaupungissa asuvia ammattilaisia». Niinpä Kokkolassa ei ollutkaan vuosina 1735—1807 ainoatakaan sorvaria, seppiä ei ollut koskaan useampia kuin yksi, kelloseppä saatiin vasta 1800-luvun alkuvuosina, ja nahkureitakin oli enimmäkseen vain yksi ainoa. Ei ole ihme, että myyntiä varten harjoitettu kotiteollisuus kukoisti Kokkolan lähimmässä kauppapiirissä juuri näillä aloilla.¹⁵ Vuonna 1818 Kokkolan maistraatti totesi kaupungin käsityöellisuuden yhä vähentyneen tuotteiden kysynnän heikentyessä, minkä katsottiin johtuvan talonpoikaisten kulkukauppiaiden ja maalle asettuneiden käsityöläisten kilpailusta.¹⁶

¹⁵ *Nikander* 1944 76, 78—79.

¹⁶ VaL mhk 1818, liitteenä oleva Kokkolan maistraatin kertomus.

Kotiteollisuustuotteiden myyntimahdollisuudet olivat vielä teknillisiä edellytyksiäkin tärkeämmät. Jos tuotteita ei saatu riittävän edullisesti kaupaksi, paraskaan taito ei voinut kehittää käsityöstä sivuelinkeinoa, vaan sitä täytyi tyytyä harjoittamaan vain kotitarpeiksi. Myyntimahdollisuuksiin vaikutti lähinnä neljä tekijää: kulutus mahdollisella myyntialueella, kilpailijat, liikenneolot ja kaupan organisaatio. Kulutus oli suurin tiheään asutuilla seuduilla, olipa kysymys käytännöllisesti katsoen mistä kotiteollisuustuotteesta tahansa. Lisäksi monen tarvikkeen kulutus oli suurin nimenomaan kaupungeissa ja sellaisilla seuduilla, joilla ulkomailta leviävät tavat opittiin helpoimmin, mutta pieni syrjäisillä ja karuilla seuduilla, joiden asukkaat olivat vanhoillisia ja vaatimattomia. Edellä jo huomautettiin siitä, että vaatimattomuus vähensi rahantarvetta, mutta se vähensi myös tavaran kysyntää. Tästäkin syystä Suomen sisämaa oli vielä autonomian ajan alussa huononlaista käsityöntuotteiden myyntialuetta. O. Fr. Wetterhoff kirjoitti 1806 sinänsä vauraasta Kaakkois-Hämeestä puhuessaan: »Sellainen kansa kuin ylämaassa, vailla tarpeita ja vailla myyntimahdollisuuksia, ei voi harjoittaa teollisuutta — täällä on vanhoja naisia, jotka eivät ole eläessään saaneet yhtä röijyä kulutetuksi loppuun; he istuvat päivät päästään lämpimässä pirtissään säkkikankainen paita päällään ja nakkaavat vanhan hameen tai vaipan hartioilleen siksi pikku hetkeksi, jonka he talvisin ruokkivat karjaa».¹⁷ Uudenaikaisemmat tavat ja tarpeet levisivät kuitenkin hyvää vauhtia rannikkoseudulta sisämaahan, ja 1800-luvun keskivaiheilla voi jo todeta esimerkiksi puuvillakankailla ja komeilla ajoneuvoilla olleen mainio menekki Hämeessä. Samanlaista kehitystä tapahtui myös Itä-Suomen sisämaassa. Vaatimattoman elämän ja vähäisen kulutuksen alue supistui vähitellen käsittämään vain kaikkein karuimmat syrjäseudut: Suomenselän alueen, Pohjois-Karjalan harvaan asutut pitäjät, Pohjois-Pohjanmaan sisäosat ja Lapin. Tällaisilla seuduilla muualta tuotujen käsityöntuotteiden menekki oli varmasti heikko, eikä niillä voitu liioin harjoittaa huomattavaa kotiteollisuutta ainakaan lähiseudun kysyntään nojautuen. Sen sijaan rannikkoseutujen kotiteollisuus oli jo autonomian

¹⁷ STA D IV 5: 140—143.

ajan alussa suhteellisen hyvässä asemassa sen seikan ansiosta, että kulutus oli niillä runsaampaa ja monipuolisempaa kuin muualla maassa. Vielä suurempi merkitys oli sillä seikalla, että meren takana mutta verrattain lähellä Varsinais-Suomen ja Uudenmaan rannikkoa oli huomattavia ulkomaisia kulutuskeskuksia: Tukholma, Tallinna, Riika ja Pietari sekä näiden tiheään asutut lähiseudut.

Ansiokotiteollisuuden kanssa kilpailevia tuotannonmuotoja olivat teollisuus, ammattikäsiyö ja omaan tarpeeseen harjoitettu kotiteollisuus. Kotimaisten kilpailijoiden lisäksi on otettava huomioon ulkolaiset. Kotimaisen ja ulkolaisen teollisuuden ja ammattikäsiyön tuotteet häiritsivät ansiokotiteollisuutta pahimmin Etelä-Suomen rannikkomaakunnissa, joissa oli eniten tehtaita ja ammattikäsiyöläisiä ja joissa tuonninkin vaikutus oli voimakkain. Tässä kohden Pohjanmaan kotiteollisuus oli paremmassa asemassa, mistä on jo edellä puhuttukin tekniikkaa käsiteltäessä. Samoin oli Suomen sisäosien laita, ja Länsi-Savon kudonnan laajeneminen sivuelinkeinoksi onkin selitetty edellä (ss. 117—119) siihen seikkaan vedoten, että tämä seutu oli varsinkin Turun ja Haminan rauhanteekojen välisenä aikana hyvin suojassa muiden seutujen kudonnan kilpailulta. Ansiokotiteollisuuden pahin kilpailija oli monella alalla kuitenkin omaan tarpeeseen harjoitettu käsiyö, joka oli voimakasta lähes kaikkialla Suomen maaseudulla, jopa kaupungeissakin. Niissä sitä harjoitettiin sentään sen verran vähemmän kuin maaseudulla, että tämäkin oli omiaan lisäämään kaupunkien merkitystä kotiteollisuustuotteiden myyntipaikkoina. Kuinkapa esimerkiksi puuastioita olisi voitu tehdä kaupungissa niin paljon kuin niitä tarvittiin. Kaakkois-Suomi poikkesi muusta maasta jyrkästi siinä, että omaan tarpeeseen harjoitettu käsiyö oli siellä paljon tavallista niukempaa. Kotikäsiyön suurta merkitystä osoittaa hyvin havainnollisesti se seikka, että juuri Viipurin lääni, jossa se oli heikkooa, kehittyi Suomen ansiokotiteollisuuden kaikkein tärkeimmäksi kotimaiseksi myyntialueeksi siitä huolimatta, että siellä jouduttiin kilpailemaan ankarasti Venäjältä tuotujen tavaroiden kanssa.

Liikenneolojen vaikutus ansiokotiteollisuuden edellytyksenä on hyvin selvä: tässä käsitellyn ajan oloissa meren äärellä tai lähellä sitä sijaitsevat seudut olivat verrattomasti paremmassa asemassa

kuin sisämaa. Kun maantiet olivat kehnot, tavaroiden kuljetus oli sisämaassa kesäisin sängen hankalaa, mutta Aulis J. Alasen tavoin on korostettava sitä seikkaa, että se oli tavattoman vaivalloista talvisaikaankin. Päijänteen seudulta, Keski-Suomesta, Savosta tai Pohjois-Karjalasta rannikolle matkatessa kului mahdollisimman hyvissäkin sääoloissa monta päivää, ja jos lumipyry tukkesi tiet, siitä aiheutui heti mitä tuntuvin lisäviivytyks. Pitkä matka merkitsi siis suurta ajanhukkaa, ja matkan varrella kului väkisinkin myös rahaa, vaikka kuljettiinkin pääasiallisesti omin eväin. Täten kuljetuskustannukset nousivat pitkillä matkoilla hyvin suuriksi, mitä Sisä-Suomen virkamiehetkin kertomuksissaan alituisen valittivat.¹⁸ Kotiteollisuudesta puheen ollen on vielä korostettava sitä seikkaa, että sen tuotteet olivat maassamme yleensä halpaa tavaraa, joka kesti tietenkin kuljetuskustannuksia erikoisen huonosti: jos ne olisi lisätty tavaran hintaan, se olisi karkottanut ostajat, ja jos myyjä olisi pitänyt ne hyvänään, voitto olisi usein huvennut olemattomiin.

Pitkä matka rannikolle ja yleensä parhaille myyntialueille oli kaikkein tärkeimpiä syitä siihen, että Suomen sisämaassa harjoitettiin ansiokotiteollisuutta paljon vähemmän kuin rannikkoseudulla. Tässä kohden on kumminkin tähdennettävä sitä seikkaa, että pitkät matkat olivat myös pohjalaisten kirouksena. Maamatkoja ajatellen Pohjanmaa oli vielä hankalammassa asemassa kuin Häme, Savo ja Pohjois-Karjala: sieltä oli vielä pitempi ajomatka Etelä-Suomen ja keisarikunnan tiheään asutuille seuduille. Mutta merellä asiat olivat yhtä hullusti, sillä niihin keisarikunnan satamiin, joihin Suomen kotiteollisuuden tuotteita parhaiten saatiin myydyksi, oli jo Etelä-Pohjanmaan rannikolta monin verroin pitempi purjehdusmatka kuin Varsinais-Suomesta, Uudestamaasta puhumattakaan. Jos vielä ajatellaan varhaisempaa aikaa, niin ainakin pienin aluksin oli myös paljon vaivalloisempaa purjehtia Tukholmaan Pohjanmaalta aavan ja myrskyisen Pohjanlahden halki kuin Varsinais-Suomesta, josta pääsi suurimman osan matkaa saariston suojassa. Kaiken kaikkiaan on varmaa, että pitkät matkat ja huonot liikenneolot

¹⁸ *Alanen* 1957b 76.

olivat mitä pahimpana Pohjanmaan kotiteollisuuden laajentamisen esteenä, kunnes rautatie ulotettiin tähän maakuntaan. Eri kotiteollisuudenhaaroja käsitellessä onkin todettu, että Pohjanmaan käsityöntuotteita myytiin harvoin poikkeuksin vain omaan maakuntaan, eikä menekki niissä oloissa tietenkään noussut kovin suureksi. Kauemmaksi Pohjanmaan kotiteollisuuden tuotteita saatiin myydyksi oikeastaan vain itään päin, Hämeen ja Savon pohjoisosiin, joissa pitkä matka suojeli Etelä-Suomen ja ulkomaiden kilpailulta, mutta sinnekin voitiin viedä lähinnä vain rukkeja ja karstoja sekä jonkin verran metalliteoksia. Pohjanmaan monipuolinen ja teknillisesti korkeatasoinen kotiteollisuus ei pitkien matkojen kahlehtimana saanut 1860-luvulle mennessä lainkaan laadullisia edellytyksiään vastaavaa merkitystä.

Kaupan organisaation vaikutusta kotiteollisuustuotteiden myyntiin on vaikea arvioida. Suomen Talousseuran piirissä vallitsi 1800-luvun ensi vuosikymmenillä käsitys, jonka mukaan maaseudun kaupan ankarat rajoitukset haittasivat vakavasti kotiteollisuustuotteiden myyntiä. Yrittäessään vuosina 1804 ja 1821 saada näitä rajoituksia lievemmiiksi seura vetosi mm. siihen, että tämä edistäisi ansiokotiteollisuutta.¹⁹ Tietysti ei ole epäilystäkään siitä, että maakaupan rajoitukset olivat kaikkea eri seutujen välistä kauppavaihtoa vähentäessään vahingoksi myös ansiokotiteollisuudelle. Vaikeampi on sanoa, kuinka paljon ne aivan suoranaisesti häiritsivät kotiteollisuustuotteiden myyntiä. Ei ole ainakaan säilynyt tietoja, jotka osoittaisivat viranomaisten yrittäneen estää sitä silloinkaan, kun kotiteollisuustuotteiden kauppaa käytiin laittomiksi katsottavin muodoin, ja vuodesta 1842 lähtien välittäjät saivat laillisen oikeuden ostaa niitä maaseudullakin.²⁰ Kotiteollisuustuotteita ei tietävästi myyty tässä käsiteltynä aikana kauppapuodeissa kuin poikkeuksellisesti: pääasialliset myyntitavat olivat markkina- ja kulkukauppa, mikäli tuotteita ei myyty välittäjille toisille seuduille tai ulkomaille vietäväksi. Markkinoilla erilaisia kotiteollisuustuotteita myytiin

¹⁹ *Alanen* 1957b 120—121; VSV akti 153 OD 1822, STS:n kirje Keisarilliselle Majesteetille 5. 4. 1821.

²⁰ *Alanen* 1957b 157.

hyvin yleisesti, mutta markkinakaupalla oli tietenkin ajalliset ja paikalliset rajoituksensa, joten se olisi tarvinnut täydennyksekseen tehokkaan kulkukaupan. Kuten Aulis J. Alanen on osoittanut, kulkukaupan merkitys oli Suomessa ennen maakaupan laillistamista hyvin suuri, ja edellä on eri kotiteollisuudenhaaroja käsiteltäessä todettu, että myös niiden tuotteita myytiin toisinaan kulkukauppaa käyden. Toisaalta on ilmeistä, että kotiteollisuustuottein käyty kulkukauppa ei ollut todella runsasta eikä kovinkaan hyvin organisoitua. Kulkukauppaa harjoitettiin kaikesta päättäen lähinnä tilapäisesti, milloin se näytti sopivalta keinolta sellaisen tavaran myyntiin, jota ei oikein muutenkaan saatu kaupaksi. Maassa liikkui myös vakinaista ja organisoitua kulkukauppaa käyviä miehiä, ennen kaikkea laukkuryssiä mutta myös eteläkarjalaisia rätinajajia jne. Suomessa tehdyillä kotiteollisuustuotteilla oli kumminkin näiden kaupassa hyvin vähän merkitystä: myyntitavarat hankittiin etupäässä Venäjältä.²¹ On aivan varmaa, että Suomen kotiteollisuustuottein käyty kulkukauppa oli lähes merkityksetöntä verrattuna siihen laajaan, perinteelliseen ja hyvin organisoituun kulkukauppaan, jota Ruotsin parhaiden kotiteollisuusseutujen, etenkin Länsigöötanmaan Sjuhäradsbygdenin ja ylisen Taalainmaan miehet harjoittivat. Se levitti kotiteollisuustuotteita todella tehokkaasti suurimpaan osaan Ruotsia ja rajojen ylikin, vielä autonomian ajalla myös Suomeen.²²

Eri asia on, voiko kulkukaupan vähäisyyttä kuitenkin pitää Suomessa harjoitettua ansiokotiteollisuutta ehkäisseenä primäärisenä tekijänä. Eli F. Heckscher huomauttaa Ruotsin kotiteollisuudesta puhuessaan, että sillä oli tietysti hyötyä tehokkaasta kulkukaupasta, mutta että tämä ei toisaalta olisi voinut kukoistaa, ellei kauppiaille olisi ollut myytävää.²³ Suomenkin oloihin voi sovitaa sen Heckscherin huomautukseen sisältyvän ajatuksen, että kaupan organisaatio ei ollut niin primäärinen tekijä kuin eräät

²¹ Alanen 1957b 177—197.

²² Utterström 1957 II 89—90, 114—115, 140—152, 243—246; Dahl 1960; Levander 1944 passim.

²³ Heckscher 1935—49 II: 1 579.

muut ansiokotiteollisuuteen vaikuttaneet seikat. Jos sivuansioiden tarve, hyvä raaka-aineiden saanti ja riittävä teknillinen taito synnyttävät yhdellä alueella ansiokotiteollisuutta, ja toisella, riittävän lähellä sijaitsevalla alueella on menekkiä sen tuotteille, niin niillä käyty kauppa organisoituu väkisinkin ja kehittyy niin voimakkaaksi kuin mainitut perusedellytykset sallivat. Myös suomalainen talonpoikaisväestö näkyy osoittaneen runsaasti aloitekykyä ja taitoa, milloin kaupankäyntiin oli muita edellytyksiä, eikä ole lainkaan luultavaa, että ansiokotiteollisuuden vähäisyys olisi johtunut juuri missään ratkaisevasti kaupallisen yritteliäisyyden puutteesta. Maakaupan rajoitukset vaikuttivat kuitenkin varmasti jonkin verran, sisämaassa enemmän kuin rannikkoseudulla, jossa oli lukuisia kaupunkeja.

Kaikki edellä esitetty yhteensä riittänee selittämään sen, että kotiteollisuus oli Haminan rauhan ja suurten nälkävuosien välisenä aikana Suomen rannikkoseuduilla paljon yleisempi sivuelinkeino kuin sisämaassa. Siitä huolimatta ansiokotiteollisuutemme regionaalinen jakautuminen voi herättää ihmetystä, jos sitä vertaa saman tuotannonmuodon levinneisyyteen läntisessä naapurimaassamme. Suomessa kotiteollisuus ei suinkaan ollut karujen syrjäseutujen elinkeino. Muutamissa tapauksissa alueen ympäristöstä poikkeava karuus on tosin ilmeisesti ollut ansiokotiteollisuuden eräänä lähtökohtana — lähinnä tulevat kysymykseen Vakka-Suomen, Säkkijärven ylämaan ja Kangasniemen-Pieksämäen kotiteollisuusseudut. Mutta näistä kylläkin tärkeistä poikkeuksista huolimatta voi sanoa, että runsas myyntiä varten harjoitettu kotiteollisuus oli meillä pikemminkin ominaista vanhoille, vauraille kulttuuriseuduille kuin syrjäisille metsäkulumille. Huomattavin kotiteollisuusalue oli maan kauimmin viljelty ja edistynein maakunta, Varsinais-Suomi. Ruotsissa olot olivat kokonaan toiset. Ansiokotiteollisuutta harjoitettiin siellä järkiään runsaimmin sellaisilla alueilla, jotka olivat tavallista karumpia ja enimmäkseen aika lailla syrjässä: Skoonen pohjoisella metsäseudulla Göingessä, Hallannissa, Länsigöötanmaan Sjuhäradsbygdessä, Smoolannin karuimmissa osissa, Taalainmaan yläosassa, Hälsinglannissa, Ängermanlannissa. Sen

sijaan Skoonen rehevillä tasangoilla, Länsi- ja Itägöötanmaan viljavimmissa osissa ja Mälärin maakunnissa kotiteollisuutta harjoitettiin hyvin niukasti edes omaan tarpeeseen — niihin päinvastoiu ostettiin paljon edellä mainittujen syrjäseutujen kotiteollisuuden tuotteita. Sama koskee Bergslagenia, joka oli vanhastaan erikoistunut vuorityöhön.²⁴

Suomen ja Ruotsin olojen välillä vallitseva ristiriita osoittautuu näennäiseksi, kun otetaan huomioon, että meidän maamme vauraimmat ja kehittyneimmät seudut olivat autonomian ajan ensi puoliskolla vauraita ja kehittyneitä vain Suomen, erittäin köyhän ja takapajuisen maan oloissa. Ruotsi oli maantieteellisen asemansa ja luonnonsuhteittensa ansiosta ehtinyt taloudellisessa kehityksessä kovin paljon Suomen edelle. Niinpä meidän vauraimmat seutumme saattaa ilmeisesti rinnastaa juuri niihin Ruotsin karuihin syrjäseutuihin, jotka Varsinais-Suomen ja Porvoon seudun tavoin myivät kotiteollisuustuotteita lähelle ja kauas. Tukholma ja Mälärin maakunnat, Tanska ja Saksa sekä myöhemmin myös Pietari, Tallinna ja Riika ympäristöineen olivat niitä tiheään asuttuja ja taloudellisesti kehittyneitä rintamaita, joiden tarjoaman menekin varassa Suomen ansiokotiteollisuus suureksi osaksi eli samaan tapaan, kuin Sjuhäradsbygden ja ylinen Taalainmaa hankkivat itselleen leipää Mälärin maakuntiin ja muihin Ruotsin vilja-aittoihin myymillään kotiteollisuuden tuotteilla.

Ansiokotiteollisuuden merkitys

Eri kotiteollisuudenhaaroja käsiteltäessä on osoitettu, että vain muutamat harvat niistä olivat levinneet sivuelinkeinona laajoihin osiin maatamme: pellavaisten, hamppuisten, puuvillaisten ja viljaisten kankaiden sekä villasukkien kudonta, kaikki naisten töitä, ja ainoana miesten kotiteollisuudenhaarana puuastioiden valmistus. Kudonta oli, jos sitä ajatellaan kokonaisuutena, kiinnittämättä huomiota raaka-aineiden vaihteluun, Suomessa myyntiä varten harjoi-

²⁴ *Hemslöjdskommitten* 1917 I 131—186; *Heckscher* 1935—49 II:1 560—561, 572—575; *Utterström* 1957 II 5—7 ja passim.

tetun kotiteollisuuden verrattomasti tärkein haara, jonka taloudellinen merkitys oli Haminan rauhan ja suurten nälkävuosien välisenä aikana luultavasti suurempi kuin kaiken muun ansiokotiteollisuuden yhteensä. Sen tärkeimpänä edellytyksenä oli tuotteiden suhteellisen hyvän menekki, mutta ne olivat myös helpon kuljetuksensa ansiosta mitä sopivinta kauppatavaraa. Puuastioiden valmistuksen merkitys oli jo sangen vähäinen kudontaan verrattuna, vaikka nekin olivat melko runsaasti käytettyä tavaraa. Molemmat tärkeimmät kotiteollisuudenhaarat olivat yleisiä sivuelinkeinona senkin vuoksi, että niissä tarvittava tekniikka tunnettiin maassamme kaikkialla. Toisaalta tämä seikka oli sekä kudonnan että puuastioiden valmistuksen laajentamisen pahimpana esteenä, kun se laajeni määrättyyn rajaan asti. Sillä juuri taidon yleisyyden ansiosta suomalaiset kutoivat kankaansa ja tekivät puuastiansa vielä tässä käsiteltynä ajanjaksona erittäin yleisesti itse, ostotavaraan turvautumatta.

Kudonnan ja puuastioiden valmistuksen lisäksi useilla kotiteollisuudenhaaroilla oli huomattava merkitys joillakin yksityisillä paikkakunnilla. Useimmiten ne olivat tekniikaltaan verrattain vaativia töitä, jotka pyrkivät suurimmassa osassa maata jäämään ammattikäsiyöläisten erikoisalaksi, mutta kannattivat sitä paremmin ansiokotiteollisuutena, milloin jostakin syystä, tavallisesti kai yksityisen kätevän ja yritteliään henkilön toimesta, pääsivät jollakin paikkakunnalla alkuun. Tätä luokkaa olivat Rauman ja Orimattilan pitsinnypläys, Uskelan, Valkjärven, Liperin, Närpiön ja parin muun pitäjän ajokalujen valmistus (Tuuloksen ja luultavasti Hauhonkin ajokaluteollisuus oli suuriin nälkävuosiin asti enemmän ammattikäsiyötä kuin kotiteollisuutta), Kälviän, Kaustisen ja muutamien muun Pohjanmaan pitäjän rukkiteollisuus, Lohtajan ja Siikajoen korinpunonta, Porvoon pitäjän olkipalmikoiden tekeminen, Kokkolan seudun nahanvalmistus, Kankaanpään ruojujen valmistus, Kälviän karstateollisuus, Vähänkyrön läkkiastioiden valmistus ja Kyyrölän saventalanta. Myös Säkylän, Orimattilan ja Isonjoen myllynkiviteollisuus oli teknillisesti vaativaa, mutta sen pääedellytyksenä oli kumminkin hyvä raaka-aineen saanti, ja tämä taas loi yksinään Kalvolan kovasinteollisuuden. Kruunupyyn kaislamattojenkin valmistus perustui suureksi osaksi raaka-aineen

erikoiseen runsauteen. Inarin ja Utsjoen poronahkaesineiden valmistus perustui sen sijaan vain osaksi raaka-aineen erikoisuuteen: sen toisena edellytyksenä oli Lapin naisten perinteellinen koristelutaito. Veneiden valmistuksella lienee ollut enemmän taloudellista merkitystä kuin monella muulla kotiteollisuudenhaaralla, mutta se ei voinut tuotteiden erikoisen luonteen takia keskittyä kovin voimakkaasti yksille paikkakunnille.

Tässä käsitellyn ajanjakson lähteiden nojalla voisi päätellä, että muilla kotiteollisuudenhaaroilla kuin edellä mainituilla ei ollut juuri mitään merkitystä. On kuitenkin todettava vielä kerran se seikka, että lähteiden vaikenemiseen ei pidä luottaa liiaksi aineiston ollessa kauttaaltaan niukka. Tämän tutkimuksen lähteitä käytessä on koetettu pitää tarkoin silmällä myös selvästi vähäpätöisiä kotiteollisuudenhaaroja, jotka ovat mielenkiintoisia jo harvinaisuutensa takia. Mutta kotiteollisuutta on ollut pakko katsoa suuressa määrin puheena olevan ajan virkamiesten ja muiden säätyhenkilöiden silmin, ja he ovat tulleet yleensä maininneeksi vain niistä kotiteollisuudenhaaroista, joiden merkitys oli heidän mielestään sen arvoinen. Poikkeuksena on pellavalangan kehruu, josta on paljon tietoja siihen katsoen, kuinka vähän sillä oli merkitystä ansiokotiteollisuutena. Tämä johtuu siitä, että kehruusta kertyi tietoja ikään kuin sattumalta Suomen Talousseuran kahden, ensi sijassa pellavakankaiden kudontaa koskevan tiedustelun sivutuotteina; ilman näitä tiedusteluja pellavankehruusta olisi vähän puhumista. Muiden suunnilleen yhtä vähäpätöisten ansiokotiteollisuuden haarojen kohdalle ei osunut tällaista onnellista sattumaa, ja niistä ei tiedetä näin ollen paljon mitään. Silti jotkin tässä teoksessa käytetyistä lähteistä ja muistakin käsitellyn ajan kuvauksista tavatut pikku tiedot saavat aavistelemaan, että myyntiä varten harjoitettu kotiteollisuus oli ennen suuria nälkävuosia jonkin verran yleisempää ja monipuolisempaa kuin voidaan todistaa. Myös 1800-luvun kolmelta viimeiseltä vuosikymmeneltä saatavat, entistä yksityiskohtaisemmat tiedot tukevat tätä käsitystä. Toisaalta on ilmeistä, että verkon läpi ei ole päässyt kovin isoja kaloja: ne ansiokotiteollisuuden haarat, joilla on ollut edes paikallisesti huomattava merkitys, on kyllä mainittu edellä olevassa luettelossa.

Suomessa autonomian ajan alkupuolella myyntiä varten harjoitetun kotiteollisuuden kokonaistuotannosta on mahdoton laatia luotettavaa arviota, koska sellaisen perustaksi kelvollisia kvantitatiivisia tietoja ei ole saatavissa. Sen kansantaloudellista merkitystä ei siis liioin voi tarkoin arvioida. Jonkinlaisena indikaattorina voi toki pitää kotiteollisuuden tuotteiden viennin arvoa, koska sen tärkeimpien myyntiä varten harjoitettujen haarojen, kudonnan ja puuastioiden valmistuksen, tuotteista vietiin merkittävä osa ulkomaille.

Vertailuun sopivin ajanjakso on 1830-luku, jolloin kudonnaisten vienti oli vielä runsasta samoin kuin puuastioidenkin; molempien viennin arvosta on lisäksi tältä vuosikymmeneltä käyttökelpoiset tiedot Tullihallituksen kauppatasearvioissa. Kudonnaisten viennin arvo oli niiden mukaan vuosina 1831—40 keskimäärin 195 000 seteliruplaa vuodessa, puuastioiden taas 46 000 ruplaa. Muiden kotiteollisuustuotteiden viennistä ei ole paljon puhumista, joten kotiteollisuutemme kaikkien tuotteiden viennin arvo oli 1830-luvulla vuosittain keskimäärin noin 245 000 ruplaa.¹ Kun Suomesta meritse tapahtunut vienti oli kauppatasearvioiden mukaan samaan aikaan kokonaisarvoltaan keskimäärin 7 200 000 seteliruplaa vuodessa, kotiteollisuustuotteiden osuus siitä oli tämän laskelman mukaan vain 3 %. Laskelma saattaa olla huomattavasti virheellinen, sillä kauppatasearvioiden luotettavuudesta ei ole takeita, mutta saatu suhdeluku antaa kuitenkin varmasti oikean käsityksen siitä, mitä luokkaa kotiteollisuustuotteiden merkitys oli 1830-luvulla maamme viennissä: se oli sangen vähäinen.² Seuraavilla vuosikymmenillä se kävi yhä pienemmäksi, sillä koko vientimme hyvää vauhtia lisääntyessä kotiteollisuustuotteiden viennin arvo pysyi tuskin entiselläänkään.

Myyntiä varten harjoitetun kotiteollisuuden merkityksen valaisemiseksi voi edelleen verrata kotikutoisten kankaiden ja sukki-

¹ Luvut tämän tutkimuksen sivuilta 248 ja 287.

² Kauppatasearviot. Kotiteollisuustuotteiden osuus Suomen koko viennistä oli vielä pienempi kuin 3 %, sillä maitse keisarikuntaan suuntautunut vienti käsitti vielä 1830-luvulla vain nimeksi sellaista tavaraa.

— siis tärkeimmän kotiteollisuudenhaaran tuotteiden — vientiä tekstiiliteollisuutemme tuotantoon. Tarkasteltavaksi voi valita vaikkapa 1840-luvun jälkipuoliskon, jolloin tekstiiliteollisuus oli jo voimakkaassa nousussa. Suomesta meritse vietyjen kotikutoisten tekstiilien arvo oli 1846—50 vuosittain keskimäärin 50 000 hopearuplaa maamme tekstiiliteollisuuden tuotannon ollessa samaan aikaan arvoltaan keskimäärin 310 000 hopearuplaa vuodessa.³ Kun kotikutoisia kankaita ja sukkia vietiin keisarikuntaan jonkin verran maitsekin ja lisäksi myytiin suuria määriä kotimaassa, voi todeta, ettei niiden kokonaismyynti ollut tekstiiliteollisuuden tuotantoon verrattuna suinkaan mitätön: se oli samaa luokkaa. Jo 1850-luvulla tehtaiden yliote oli sen sijaan ilmeinen. Suomen tekstiiliteollisuuden kokonaistuotanto oli näet 1856—60 jo keskimäärin 650 000 hopearuplaa vuodessa. Mutta jos taas ajatellaan vähänkin varhaisempaa aikaa, vaikkapa 1830-lukua, niin silloin kutomateollisuudellamme, jota edustivat tuolloin vielä vaatimaton Finlaysonin tehdas sekä muutama pieni verkatehdas ja purjekangasmanufaktuuri, oli varsin vähän merkitystä myyntiä varten harjoitettuun kotikudontaan verrattuna.⁴

Ansiokotiteollisuutena harjoitettu kudonta oli siis 1840-luvulle saakka maamme tekstiiliteollisuuteen verrattuna merkittävä tuotannonhaara. Molemmat olivat kuitenkin melko vähäpätöisiä omaan tarpeeseen harjoitettuun kotikudontaan verrattuna. Tämän asian valaisemiseksi voi kiinnittää huomiota Suomeen 1846—50 tuodun puuvillalangan määrään, joka oli keskimäärin 51 000 leiviskää vuodessa. Siitä käytettiin jokin osa puolivillakankaiden loimiksi, mutta toisaalta kotikudonta käytti myös melkoisen määrän oman maan kehräämöissä valmistettua puuvillalankaa ja lisäksi vähän raaka-puuvillaakin. Ei ole pelkoa erehtymisestä, jos arvioi, että Suomessa käytettiin noina vuosina kotikutoisten puuvillakankaiden valmistukseen keskimäärin vähintään 50 000 leiviskää lankaa vuodessa. Tästä

³ Kotikutoisten tekstiilien vienti tämän tutkimuksen sivulta 248. Tekstiiliteollisuuden tuotanto *Manufaktuurijohtokunnan vuosikertomuksista*.

⁴ *Kovero* 1928 313. Finlaysonin tehtaan kokonaismyynti oli vielä 1834—35 vain 25 000—26 000 seteliruplaa (*Lindfors* 1938 117).

määrästä saatiin kangasta suunnilleen 6 000 000 kynnärää. Samoina vuosina maastamme vietiin meritse keskimäärin 197 000 kynnärää kotikutoista puuvillakangasta, mutta lisäksi sitä vietiin pienempi määrä maitse ja myytiin paljon kotimaassa.⁵ Koska kotikutoisen puuvillakankaan omassa maassa tapahtuneen myynnin määrästä ei ole riittävästi tietoja, sen kokonaisyntikin jää selvittämättä. Kaiken sen perusteella, mitä puuvillakankaiden kudonnasta tiedetään, voi kuitenkin karkeasti arvioiden sanoa, että tämä myynti ei ole missään tapauksessa voinut olla ainakaan suurempi kuin 1 500 000 kynnärää vuodessa. Tämäkin olisi vasta 25 % kaikista kotikutoisista puuvillakankaista. Kuitenkin on varmaa, että juuri puuvillakankaiden kohdalla ansiokoteollisuuden osuus kaikesta kotikudonnasta oli suurin: villaisten, pellavaisten ja hamppuisten kankaiden kudonta tapahtui paljon suuremmaksi osaksi vain omaa tarvetta varten. Näin on epäilemättä ollut silloinkin, kun pellava- ja villakankaita vietiin vielä Ruotsiin. Sinne vietyjen kankaiden vuotuinen keskimäärä oli suurimmillaan, 1810-luvulla, noin 500 000 kynnärää vuodessa; niiden kotimainen myynti ei kaikesta päättäen ollut ainakaan kovin paljon tätä suurempi. Kaiken kotikudonnan yhteistuotanto ylitti tuohon aikaan luonnollisesti hyvin runsaasti 1840-luvun jälkipuoliskolla kudottujen puuvillakankaiden määrän — tulihan yksistään Hämeessä kasvatetusta pellavasta jo monta miljoonaa kynnärää kangasta.⁶

Muilla kotiteollisuuden aloilla myyntiä varten harjoitetun tuotannon osuus ei ollut ainakaan suurempi kuin kudonnassa: jo puuhun perustuvassa kotiteollisuudessa asian laita oli varmasti päinvastoin, ja muu ansiokoteollisuus oli melko vähäpätöistä. Myyntiä varten harjoitetun kotiteollisuuden osuus koko Suomen teollisesta tuotannosta oli kaiken kaikkiaan sangen vaatimaton jo ennen tehdasteollisuuden 1840-luvulla alkanutta nousua. Teknillisesti helpoilla

⁵ Puuvillalangan tuonti tämän tutkimuksen sivulta 140, kankaan vienti sivulta 171. Kotikutoisen puuvillakankaan kokonaismäärä arvioitu sivulla 158, viitteessä 9 esitetyn perustein.

⁶ Kankaiden vienti tämän tutkimuksen sivuilta 99—100 ja 200; arvioita Hämeen pellavan myynnistä sivulla 23.

käsityön aloilla vallitsi omaa tarvetta varten harjoitettu kotiteollisuus, kun taas vaikeammat olivat ammattikäsitöiden hallussa, mikäli maa ei ollut suorastaan tuonnin varassa. Ansiokotiteollisuuden kansantaloudellinen merkitys oli vähäinen.

Tässä hahmoteltu kokonaiskuva myyntiä varten harjoitetun kotiteollisuuden merkityksestä voi näyttää yllättävän vaatimattomalta. Ansiokotiteollisuudesta on sentään suhteellisen paljon tietojakin siihen katsoen, että se oli elinkeino, joka ei juuri joutunut tekemisiin valtion hallinnon kanssa muulloin kuin tuotteita ulkomaille viettäessä. Eikö sen kansantaloudellisen merkityksen ole siis täytynyt olla huomattava? Tähän voi vastata, että myyntiä varten harjoitettu kotiteollisuus herätti nähtävästi enemmän aikalaisten mielenkiintoa, kuin sen kansantaloudellinen merkitys edellytti. Tämä johtui osaksi siitä, että kotiteollisuus on muutenkin kuin taloudelliselta kannalta kiintoisa, jopa viehättävä kulttuuri-ilmiö; ja lisäksi siitä toivottiin tulevaisuudessa huomattavaa elinkeinoa. Mutta ansiokotiteollisuuden taloudellista merkitystä täytyy tarkastella toisestakin näkökulmasta kuin edellä. Ensinnäkin on muistettava, että se keskittyi suureksi osaksi vain muutamille kymmenille paikkakunnille, ja niillä sen merkitys saattoi olla huomattava, niin kuin monista aikalaisten lausunnoista näkyy. Toiseksi Suomessa ei ollut tässä käsiteltynä ajanjaksona yleensääkään monta elinkeinoa, jolla olisi ollut huomattava kansantaloudellinen merkitys, ja silti moni sivuelinkeino ansaitsee huomiota. On vielä palattava siihen, mistä tämä luku aloitettiin: rahan tarpeeseen, joka oli entisajan ihmisillä tavallisesti paljon pienempi kuin nykyisillä suomalaisilla, mutta siitä huolimatta usein vaikea tyydyttää. Elinkeino, joka auttoi tästä johtuvissa vaikeuksissa, oli arvokas ja tärkeä silloinkin, kun sen osuus asianomaisen koko toimeentulosta ei ollut suuren suuri.

Böckerin kokoelman 1830-luvun keskivaiheilla kerättyjen tietojen mukaan ainakin 156 paikkakunnalla (kappeliseurakunnat eri paikkakunniksi luettuina) saatiin maininnan arvoisia tuloja kotiteollisuustuotteista. Näistä 86 paikkakunnalla siitä saatiin 0—5 % kaikista rahatuuloista, 35 paikkakunnalla 6—10 %, 27 paikkakunnalla

11—20 % ja 8 paikkakunnalla yli 20 % tuloista. Vastajien arviot ovat sinänsä mitä epäluotettavinta materiaalia, mutta tällä tavoin ryhmänä käytettyinä niillä on arvoa. Böckerin tiedustelussa kysyttiin erikseen ainoastaan kudonnaisten myynnistä saatuja tuloja, mistä syystä vain ani harva vastaaja tuli maininneeksi muista kotiteollisuudenhaaroista. Niiden huomioon ottaminen olisi nostanut prosenttilukuja jonkin verran.⁷ Joka tapauksessa Böckerin tiedot vahvistavat tällä tavoin ryhmiteltyinä sitä muista lähteistä saatua käsitystä, että myyntiä varten harjoitettu kotiteollisuus oli verrattain yleinen mutta epätasaisesti levinnyt elinkeino; sen kansantaloudellinen merkitys oli vähäinen, mutta rahatulojen lähteenä sillä oli arvoa lukuisilla paikkakunnilla, parhailla kotiteollisuusseuduilla yleisesti talollisillekin. Tilattoman maalaisväestön ja kaupunkien työväen toimeentulossa ansiokotiteollisuuden osuus oli monin paikoin huomattava.

Toisaalta myyntiä varten harjoitettu kotiteollisuus on ilmeisesti ollut vain harvoin erikoisen tuottavaa työtä. Tämä kuuluu oikeastaan asiaan, kun kerran on kysymyksessä nimenomaan sivuelinkeinoksi määritelty tuotannonmuoto, sillä todella hyvin tuottava työ pyrkii luonnollisesti kehittymään tekijänsä pääelinkeinoksi. Kotiteollisuuden eri haarojen kesken näyttää kuitenkin olleen eroa. Tällaisen käsityksen saa osaksi niiden kylläkin ylimalkaisten arvostelujen nojalla, joita aikalaiset ovat esittäneet, osaksi tekemällä päätelmiä kotiteollisuuden harjoittajien yhteiskunnallisesta jakautumisesta. Onhan aivan ilmeistä, että kotiteollisuuden, jota talonisännät harjoittivat myyntiä varten, on täytynyt kannattaa suhteellisen hyvin, ja joistakin tällaisista kotiteollisuudenhaaroista onkin siihen suuntaan viittaavia lausuntoja. Tähän ryhmään kuuluvat Valkjärven ajokaluteollisuus, Säkkijärven ja luultavasti vielä autonomian alkuaikoina myös Vakka-Suomen puuastiateollisuus sekä Kälviän, Kaustisen, Korttesjärven ja Närpiön rukkiteollisuus eräitä varmoja esimerkkejä mainitaksemme.

Ansiokotiteollisuuden tärkein haara kudonta on sen sijaan il-

⁷ Böckerin kokoelma, VA.

meisesti tuottanut melko huonosti. Selvänä viitteenä tästä voi pitää sitä seikkaa, että ansiokotiteollisuuden yleisimmin tuottamia kudonnaisia valmistettiin autonomian ajalla vain hyvin harvoin täysin ammattimaisesti. Pellavakankaiden kudonnan huonoa tuottoa valitettiinkin yleisesti jo 1820-luvulta lähtien. Myöhemmin tärkeäksi kotiteollisuudenhaaraksi kehittynyt puuvillakankaiden kudonta ei varmasti sekään tuottanut hyvin; tähän on looginen seuraus tehdastuotteiden kilpailusta, joka oli hyvin kova jo vuoden 1840 tienoilla, puuvillakankaiden kotikudonnan suuren nousukauden alkaessa. Kun niiden kudonta oli suuressa määrin köyhälistön naisten elinkeino, tämä ei varmastikaan johtunut yksin siitä, että se ei vaatinut sanottavasti pääomaa, vaan myös sen huonosta tuotosta. Kustannusjärjestelmä, jota käytettiin tärkeimmillä puuvillakankaiden kudontaseuduilla yleisesti, on ollut siinä maineessa, että sen työntekijöiden ansiotaso on erikoisen alhainen, ja vaikka Suomesta ei ole autonomian ajan alkupuolelta tätä asiaa koskevia tietoja, on hyvin luultavaa, että kustantajille kutovien naisten palkat olivat todella täälläkin hyvin pienet. Mainittakoon vielä, että jopa sellaisenkin paikallisen erikoisalan kuin Rauman pitsinnypläyksen tuotto oli hyvin kehno. Ansiokotiteollisuutena harjoitetun kudonnan yleisyys on vain näennäisesti ristiriidassa sen tässä esitetyn väitteen kanssa, että se tuotti yleensä huonosti. Naisilla, jotka harjoittivat kudontaa ansiokotiteollisuutena, ei näet ollut muutakaan mahdollisuutta käyttää hyväkseen aikaa, jota jäi heille tavallisten askareitten lomassa, maaseudulla talvisaikaan, kaupungeissa kesäinkin. Tästä näkökulmasta esimerkiksi Turun työläisnaisten kustantajien alaisina harjoittama kudonta oli heille joka tapauksessa tervetullut ansionlähde: huonokin ansio on tyhjää parempi.

Myyntiä varten harjoitetun kotiteollisuuden vähäinen merkitys on sinänsä mielenkiintoinen seikka, joka valaisee maamme taloudellista kehityskantaa kyseisenä aikana. Läheisin ja monesta syystä sopivin vertailukohde on Ruotsi. Tämän maan ansiokotiteollisuus oli vastaavana ajanjaksona aivan ilmeisesti paljon huomattavampi kuin Suomen, vaikka se oli Ruotsissakin hyvin epätasaisesti levinnyt, vielä epätasaisemmin kuin meillä. Suomen ansiokotiteollisuuden vähäisyys ei suinkaan hämmästyttä: se liittyy maamme esi-

industrialistisen ajan elinkeinoelämän kokonaiskuvaan. Suomi oli harvaan asuttu, yksipuolisesti maatalousvaltainen, taloudellisesti differentioitumaton maa, jossa eri seutujen välinen kauppavaihto oli suhteellisen vähäistä ja väestö eli vielä suuressa määrin omavaraisaloudessa. Maan syrjäisyys oli hidastuttanut teknillisen kulttuurin leviämistä tänne, ja sen luonnonrikkaudet olivat laadultaan sellaisia, etteivät tässä käsitellyn ajan ihmiset voineet käyttää niitä tehokkaasti hyväkseen. Nämä tekijät olivat myyntiä varten harjoitetun kotiteollisuuden laajentamisen esteenä silloinkin, kun naapurimaihin oli noussut lähelle huomattavia kulutuskeskuksia. Niistä johtui sekin seikka, että tärkeimmät kotiteollisuustuotteemme olivat yksinkertaista ja halpaa tavaraa, joka oli tehdasteollisuuden nousukaudella tuomittu nopeaan häviöön. Voimakas ja monipuolinen, sivuelinkeinona harjoitettu kotiteollisuus ja siitä kehittynyt ammattikäsiyö olisivat varmasti olleet monella alalla hyödyksi alkavalle tehdasteollisuudelle luodessaan teknillistä taitoa ja niin sanoaksemme teollista ajattelua. Todellisuudessa Suomen teollisuudella ei ollut tällaista perustaa kovinkaan paljon, mikä lisäsi maamme teollistumisen alkuvaiheen suuria vaikeuksia.

Myyntiä varten harjoitetun kotiteollisuuden kehityksestä Haminan rauhan ja suurten nälkävuosien välisenä ajanjaksona ei ole aivan helppo lausua yleistä arviointia, sillä eri kotiteollisuudenhaarojen kehitys oli hyvin erilainen. Ansiokotiteollisuutena harjoitettu kehruu väheni kovasti. Kudonta oli suurissa vaikeuksissa: myyntiä varten harjoitettu pellavakankaiden valmistus saattoi vähentyäkin, ja puuvillakankaiden kudonta, joka eli lyhyen mutta voimakkaan nousukauden, joutui sekin ennen pitkää vastatuuleen. Puuastioiden valmistus väheni varmaan hyvin tuntuvasti Vakka-Suomessa, jossa se oli nojautunut suureksi osaksi ulkomaisiin markkinoihin, mutta monella muulla seudulla se pikemminkin lisääntyi käsitellyn ajanjakson kuluessa, näin ainakin Säkkijärven ylämaassa. Ajokalujen valmistus taas oli autonomian ajan ensi puoliskolla mitä voimakkaimmassa nousussa, rukkien sorvaaminen tuskin ainakaan taantui, ja monet harvinaisimmat kotiteollisuudenhaarat, kuten länkien, luokkien, suksien, keinutuolien, korien, olkiteosten, jalkineiden, piiskojen ja läkkiastioiden valmistus, joko selvästi

lisääntyivät tänä aikana tai suorastaan alkoivat ansiokotiteollisuutena vasta silloin. Kun siis vanhastaan tärkeimmät kotiteollisuudenhaarat alkoivat 1800-luvun keskivaiheilla joutua vaikeuksiin tehdasteollisuuden takia, niitä korvaamaan ilmestyi koko joukko uusia käsityöaloja. Niillä teollisuuden kilpailu ei tuntunut vielä 1860-luvulle mennessä, koska ne eivät tuotteiden vähäisen kysynnän ja osaksi myös teknillisten seikkojen takia sopineet tehdastuotannon esineiksi yhtä hyvin kuin kankaat ja metalliastiat. Näillä aloilla pääsivät siis vaikuttamaan eräät suotuisat tekijät, kuten Suomen asutuksen tiheneminen, liikenneolojen paraneminen, maakaupan vähittäinen vapauttaminen, uusien tapojen ja tarpeiden leviäminen ja näistä kaikista seikoista johtuva yritteliäisyyden lisääntyminen. Suurten nälkävuosien aattona Suomen ansiokotiteollisuus oli paljon monipuolisempaa kuin puoli vuosisataa aikaisemmin. Sen kokonaistuotanto oli luultavasti lisääntynyt, mutta sen suhteellinen merkitys oli varmasti vähentynyt maamme muun elinkeinoelämän voimistuessa. Industrialismin nousu alkoi jo varjostaa kaiken kotiteollisuuden tulevaisuutta, mutta varjo ei ollut vielä kovin tumma, ja kaikki tarkkailijat eivät olleet yhtä mieltä sen olemassaolostakaan.

Valtiovallan ja asianharrastajien suhtautuminen kotiteollisuuteen

Haminan rauhan ja suurten nälkävuosien välisenä aikana talouspolitiikan harrastus keskittyi maassamme suureksi osaksi Suomen Talousseuran piiriin, ja puolivirallisen asemansa sekä valtiolta saamiensa varojen ansiosta seura saattoi yrittää ohjelmansa käytännöllistä toteuttamistakin. Kotiteollisuuden harrastus, joka oli tässä ohjelmassa tärkeällä sijalla, oli juurtunut Talousseuran piiriin jo sen ensi vuosina, jolloin seura oli vielä kuninkaallinen eikä keisarillinen. Se perustui vielä vanhempiin ajatuksiin, sillä Suomessa vallitsi 1700-luvun jälkipuoliskolla suureksi osaksi hyvin suopea mieliala kotiteollisuutta kohtaan, myös siinä tapauksessa, että sitä harjoitettiin myyntiä varten. Tämä näkyy monista pitäjänkuvauksista, julkaisivatpa näitä papit tai Turun akatemian opiskelijat, eikä myöskään maaherrojen kertomuksissa suinkaan paheksuttu

ansiotiteollisuutta. Myötätuntoinen suhtautuminen sivuelinkeinona harjoitettuun käsityöhön johtui tuskin niinkään teoreettisista, merkantilismin vastaisista käsityksistä kuin terveestä järjestä, jolla oivallettiin sivuansiot tärkeiksi. Hallintovirkamiehet, jotka hyvin tiesivät, kuinka niukat veronmaksuun tarvittavat rahavarat saattoivat olla, joutuivat ajattelemaan täten suorastaan virkansa velvoittamina.

Viisi vuotta ennen Suomen Talousseuran perustamista 1792 laadituissa tavallista laajemmissa maaherrankertomuksissa suhtauduttiin entiseen tapaan myötämielisesti ansiotiteollisuuteen, jopa suositeltiin sitä arvokkaana elinkeinona. Oulun läänin maaherra Johan Fredrik Carpelan liitti kertomukseensa 1787 kirjoittamansa kuulutuksen, jonka hän oli osoittanut rahvaalle kehottaen sitä harjoittamaan entistä enemmän käsitöitä. Miehet voisivat, Carpelan huomautti, käyttää talvisajan hyödykseen kaikenlaisia puuteoksia tehden ja naiset kehräten sekä kutoen sukkaa ja kankaita. Maaherra muistutti nimenomaan siitä, että käsitöitä myymällä voitaisiin ansaita rahaa. Savon ja Karjalan läänin maaherra liitti kertomukseensa Haapaniemen sotakoulun johtajan majuri Samuel Möllerin lausunnon läänin maataloudesta; siinä tämä puhui painokkaasti seudun pitkästä talvikaudesta, joka esti maataloustyöt, ja esitti ansiotiteollisuuden parhaana keinona joutoajan hyödyksi käyttämiseen. Möller luetteli koko joukon kysymykseen tulevia kotiteollisuudenhaaroja ja suositteli teknillisen taidon parantamiseksi käsityökoulujen perustamista. Samuel Möller hahmotteli siis jo silloin julkisesti sentapaisen käsityönopeutusohjelman, jota Suomen Talousseura ryhtyi myöhemmin toteuttamaan, ei tosin niin laajana kuin hän ajatteli.¹

Suomen Talousseuran 1797 tapahtuneen perustamisen jälkeen sen piirissä ruvettiin alusta pitäen suunnittelemaan kotiteollisuuden, erikoisesti pellavanjalostuksen edistämistä, kuten Katri Laine on osoittanut.² Aivan yksimielistä kotiteollisuuden kannatus ei ollut, mutta sen aktiivisia vastustajia ei ollut monta. Sellaisista voi mainita

¹ OL ja SKL mhk 1792.

² Laine K 1943 45 scurr.

kyvykkään talousmiehen, kamarineuvos Arndt Johan Winterin, joka vastusti seuralle 1800 jättämässään memoriaalissa ankarasti kaikkia maatalouden sivuelinkeinoja, koska ne hänen käsityksensä mukaan vain heikensivät pääelinkeinoa tuottamatta talonpojalle tätä korvaavaa hyötyä. Winterin mielestä taloissa riitti työtä talvilloiksikin, jos työt vain järjestettiin oikein, ja hän katsoi, että talonpojankin kannattaisi ostaa työkalut, astiat ja muut tarvitsemansa käsityöntuotteet ammattimiehiltä, jotka tekisivät ne parempia kuin kotiteollisuuden harjoittaja. »Niin tekee englantilainen farmari», hän huomautti.³ Winterin ja jonkun muun kotiteollisuuden vastustajan⁴ ääni hukkui kuitenkin Suomen Talousseuran eräiden arvovaltaisimpien jäsenten kuten H. G. Porthanin, J. Tengströmin ja O. Wibeliuksen tukeman enemmistön innostukseen. Winterin väitteet professori Tengström torjui jo vuonna 1800 jyrkästi pitäen kotiteollisuutta ja kauppaa talonpojalle vallan erinomaisesti sopivina sivuelinkeinoina. Hänkin vetosi ulkomaisiin kokemuksiin mainiten Suomen lisäksi Hollannissa nähdyn, että tällaisista sivutoimista oli maamiehelle pelkkää hyötyä.⁵

Tässä hengessä Suomen Talousseura ryhtyi sitten monin tavoin edistämään kotiteollisuutta, erikoisesti pellavakankaiden kudontaa, perustamalla käsityökouluja, jakamalla palkintoja, hankkimalla pel-lavansiementä ja entistä parempia työvälineitä, kuten Katri Laine on yksityiskohtaisesti osoittanut. Koulutustoiminta ulotettiin myös sukankudontaan ja pitsien valmistukseen. Muuta kotiteollisuutta kuin edellä mainittuja haaroja seura ei juuri pyrkinyt tukemaan eikä paljon tutkimaan, mutta jonkinlaista myötämielistä har-rastusta toisia kotiteollisuudenhaaroja kohtaan sen piirissä esiintyi

³ STA D IV 2: 72—93.

⁴ Näitä oli ainakin porvoalainen lehtori Johan Borgström, joka muisteli vielä 1819 pahoilla mielin kotikaupunkinsa ammattimaisen kudonnan mennyttä kukoistusaikaa, jolloin rahvaannaiset tyytyivät vain kehräämään lankaa kanku-reille. Hän suhtautui hyvin happamesti Suomen Talousseuran maakaupan va-pauttamista koskevaan esitykseen ja oli kaikin puolin jyrkän merkantilismin kannalla. (*Borgström* käsik. 1800—02 (KM) ff. 101—102; STA D III 1, Borg-strömin kommentteja STS:n painettuun maakauppachdotuksen luonnokseen).

⁵ STA D IV 2: 154—156.

myöhemminkin. Vuonna 1821 hallitukselle lähetetyssä ehdotuksessa maakaupan laajaksi vapauttamiseksi käytettiin perusteluna mm. ansiokotiteollisuuden etua ja mainittiin esimerkkeinä pellavankudonnan lisäksi Turun seudun villakankaiden kudonta, Vakka-Suomen puuastiateollisuus sekä Kälviän rukkien ja karstojen valmistus.⁶ Erikoisesti Talousseuran pitkäaikainen sihteeri C. C. Böcker oli hyvin kiinnostunut kaikesta kotiteollisuudesta ja julkaisi siitä runsaasti Pohjanmaan-matkallaan 1815 keräämiään tietoja.⁷

Suomen Talousseuran harrastus pellavanjalostukseen väheni nopeasti 1800-luvun keskivaiheilla, kuten Katri Laine on osoittanut. Hän katsoo tämän johtuneen lähinnä tehdasteollisuuden noususta ja mielenkiinnon entistä suuremmasta kohdistumisesta siihen sekä toisaalta myös maanviljelykseen.⁸ Ennen kaikkea on sentään korostettava sitä seikkaa, että Talousseura oli joutunut näkemään aivan konkreettisesti, kuinka myyntiä varten harjoitettu pellavankaiden kudonta oli joutunut vaikeuksiin. Kun kankaiden vienti Ruotsiin päättyi eikä pellavakankaalle saatu avatuksi kunnollisia markkinoita keisarikunnassa, ja kun puuvilla kaiken lisäksi alkoi kilpailla pellavan kanssa omassa maassakin, Talousseuran ei ollut vaikea tehdä johtopäätöksiä. Työssään pellavanjalostuksen hyväksi seura oli nojautunut siihen uskoon, että siitä voisi kehittyä Suomessa jopa kansantaloudellisesti merkittävä elinkeino, ja kun tämä usko osoittautui perusteettomaksi, oli luonnollista, ettei seura katsonut voivansa jatkaa yritystään. Suomen Talousseuran pellavarahastojen lakkauttaminen päätti 1861 käytännöllisesti katsoen sen toiminnan kotiteollisuuden edistämiseksi.⁹

Valtiovalta ja sen virkamiehet osoittivat jatkuvaa mielenkiintoa ansiokotiteollisuutta kohtaan muutenkin kuin Suomen Talousseuraa tukemalla ja siinä toimimalla. Hallintoviranomaisten määräaikaisissa kertomuksissa mainittiin usein kotiteollisuudesta, jopa niitä varten laadittuihin kaavakkeisiin alettiin liittää sitä koske-

⁶ VSV akti 153 OD 1822.

⁷ Böcker 1815.

⁸ Laine K 1943 256—259.

⁹ Laine K 1943 262—266.

via tiedusteluja. Sitäpaitsi valtiovalta muisti kotiteollisuuden monta kertaa joutuessaan keksimään pahoina katovuosina keinoja puutetta kärsivän väestön auttamiseksi. Hallintoviranomaiset tiesivät hyvin, että maalaiset turvautuivat katojen jälkeen usein tavallista runsaampaan kotiteollisuuden harjoittamiseen pyrkien ansaitsemaan sillä rahaa leipäviljan ostamiseen. Tästä sukeutui helposti ajatus, että valtiovalta auttaisi sopivin keinoin köyhimpiä tässä pyrkimyksessä, ja sitä ryhdyttiin toteuttamaan ensi kerran jo vuonna 1812. Keisari myönsi Hallituskonseljille luvan ostaa kruunun varoin pellavaa ja hamppua, jotka jaettaisiin köyhille kehrättäväksi ja kudottavaksi. Kruunu maksaisi työpalkan ja myisi valmiit tuotteet saadakseen varat takaisin.¹⁰ Sillä kertaa tätä keinoa käytettiin tosin hyvin varovasti, mutta myöhemmin siihen turvaututtiin vielä monesti ja toisinaan varsin suurisuuntaisestikin. Vuoden 1832 ankaran kadon jälkeen hallitus myönsi 30 000 seteliruplaa jaettavaksi Kuopion, Vaasan ja Oulun lääneihin kehruu- ja kutomatöiden järjestämiseksi,¹¹ ja 1843—45 sattuneiden katojen johdosta useihin lääneihin myönnettiin vuosi vuodelta avustuksia samaan tarkoitukseen, vaikka ei kovin suuria summia.¹² Tätä jatkettiin myös 1850- ja 1860-luvuilla. Avustusten muoto muuttui nyt sellaiseksi, että ne annettiin lainoina seurakuntien vaivaishoitokunnille. Nämä järjestivät entiseen tapaan kehruu- ja kutomatyötä, mutta lainavaroja käytettiin myös miesten valmistamien käsitöiden ostamiseen. Käytetyt varat koettiin vihdoin saada takaisin myymällä lunastetut käsityöt huutokaupalla. Tällä tavoin teetettiin maamme keski- ja pohjoisosissa katojen jälkeisinä talvina suuret määrät erilaisia kotiteollisuustuotteita: pellavaisia, hampppuisia, puuvillaisia ja villaisia kankaita, ryijyjä, raanuja, verkkoja, puuastioita, lusikoita, maanviljelystyökaluja, ajoneuvoja jne.¹³ Vaivaishoitokunnat saattoivat joskus laajentaa tällaista työllisyyden ylläpitämistä itsenäisestikin, kuten Saa-

¹⁰ *Laine K* 1943 73 seurr.; VSV akti 70 GG 1814.

¹¹ VSV akti 43 a, 1832 ff. 258—259.

¹² VSV aktit 176 ja 178, 1844, 413, 1845 ja 366, 1846.

¹³ VSV aktit 340—341, 1863; *Soininen* 1954 393—394; *Virrankoski* 1961 455—457; *Suometar* 1857: 6, 10, 13, 14, 26, 36 ja 1863: 15; *Porin Kaupungin Sanomia* 1862: 52.

riijärvellä tapahtui vuoden 1862 kadon jälkeen. Rovasti Kaarle Steniuksen johdolla siellä ryhdyttiin laajaan käsitöiden teettämiseen, joka tuotti suuria määriä suksia ja kalaverkkoja sekä lisäksi ainakin kankaita ja puukkoja, jopa puunjalosteita, kuten kattopäreitä. Käsitöitä lähetettiin monet hevoskuormat ympäri maata myytäväksi, ja näistä saarijärveläisten toimista kirjoitettiin vuonna 1863 paljon sanomalehdissä, joskus kyllä arvostelevassa hengessä. Joka tapauksessa tämä yritys oli omiaan lisäämään yleistä mielenkiintoa kotiteollisuuteen.¹⁴

Suomessa käytiin autonomian ajan alkupuoliskolla paljon keskustelua siitä, pitäisikö maan teollistumisen, jonka ymmärrettiin olevan alkamassa, tapahtua käsi- vai tehdasteollisuuden merkeissä. Niin kuin Martti Kovero on osoittanut, yleinen mielipide oli 1840-luvulle asti voittopuolisesti käsiteollisuuden kannalla, vaikka tehdasteollisuudella oli toisaalta mitä vaikutusvaltaisimpia kannattajia.¹⁵ Tässä on tuskin syytä mainita tuolta ajanjaksolta muita käsiteollisuutta puolustavia lausuntoja kuin »Saima»-lehdessä 1844 julkaistu, joka on epäilemättä itse J. V. Snellmanin käsialaa. Se onkin kaikin puolin hyvin edustava kirjoitus. Snellman katsoi puhtaasti taloudelliseltakin kannalta, että tehdasteollisuus ei yleensä voisi menestyä Suomessa. Hänellä oli se tuohon aikaan yleinen käsitys, että tehdasteollisuus oli aina suurteollisuutta, ja siksi hän muistutti kotimarkkinoittemme pienuudesta ja Venäjälle suuntautuvan viennin epävarmasta tulevaisuudesta. Tehdasteollisuus oli näet keisarikunnassa jo nopeasti voimistumassa. Käsiteollisuuden Snellman sen sijaan arveli kehittyvän meillä suotuisasti, koska se tarvitsi vähemmän luontaisia edellytyksiä ja pääomaa kuin tehtaat voidakseen kilpailla ulkolaisten tuotteiden kanssa. Sen tullisuojakkaan ei rasittaisi kuluttajia yhtä paljon kuin tehdastuotteiden, koska niiden alojen tuotteita, joilla Snellman uskoi käsityön pitävän puolensa, ei tarvittu suuria määriä. Hän piti käsiteollisuutta myös sosiaalipoliittisista syistä suositeltavana, koska sen työntekijät elivät hänen

¹⁴ Helsingfors Tidningar 1863: 10, 69; Helsingin Uutiset 1863: 17, 23; Hämäläinen 1863: 11; Otava 1863: 7; Suomen Julkisia Sanomia 1863: 14, 26; Suometar 1863: 14, 22.

¹⁵ Kovero 1928 263—269, 297—299.

käsityksensä mukaan onnellisemmissa oloissa kuin tehdastyöläiset. Snellman oli kuitenkin kyllin viisas ymmärtääkseen, että kankaan-kudonta ei enää kauan menestyisi käsityönä. Sen sijaan hän suositeli kaikenlaisia suurta taitoa ja huomattavaa erikoistumista vaativia käsityönhaaroja, etenkin metallialan käsitöitä. Snellman ei tarkoittanut niinkään ansiokotiteollisuuden kuin ammattikäsitöiden edistämistä, mutta hän oivalsi joka tapauksessa hyvin sen seikan, joka on edellä osoitettu kotiteollisuudesta puhuttaessa, että siihen asti tärkeimmät käsityönalat olivat jäämässä tappiolle kilpailussa tehdasteollisuuden kanssa, kun taas moni vähäpätöisempi käsityönhaara pystyi toistaiseksi lisäämään tuotantoaan.¹⁶

Kuten Kovero toteaa, kukaan ei enää 1850- ja 1860-luvuilla epäillyt tehdasmaisen kutomateollisuuden menestymistä Suomenkin oloissa. Finlaysonin tehdas, jonka vaikea alkutaival oli ollut varoittavana esimerkkinä, kehittyi jo 1840-luvulla pitkin askelin, ja uudet tekstiilialan tehtaat pääsivät luonteeltaan tilapäisistä vaikeuksista huolimatta melko pian hyvään vauhtiin, niin että oli mahdoton olla näkemättä tehtaiden hyviä mahdollisuuksia tällä alalla.¹⁷ Tämä ei kuitenkaan saattanut kaikkea käsiteollisuutta epäilyksenalaiseksi. Päinvastoin 1850- ja 1860-lukujen lehdistössä osoitettiin sille suurta huomiota, vieläpä erikoisesti maalaisväestön sivuelinkeinona. Kirjoittajien lähtökohtana oli se käsitys, että tehdasteollisuutta ei voitaisi useimmilla aloilla lisätä käytännössä kovinkaan nopeasti, ja kun maan teollisen tuotannon riittämättömyys toisaalta ymmärrettiin, käsiteollisuuden katsottiin olevan ainakin toistaiseksi parhaita hyvinvoinnin avaimia. Kun lisäksi arveltiin maatalousväen olevan suuren osan vuotta vailla riittäviä mahdollisuuksia tuottavaan työhön, niin sen sivuelinkeinonaan harjoittamaa kotiteollisuutta pidettiin kaikin puolin suositeltavana tuotannonmuotona. Jotkut kirjoittajat pitivät tehdasteollisuuden lisäämistä tulevaisuuden päämääränä, kun taas toiset korostivat käsiteollisuuden etuja aivan Snellmanin tapaan, usein lähinnä sosiaalipoliittisesta näkökulmasta. Sellainenkin teollisuusmies kuin Forssan puuvillateh-

¹⁶ Saima 1844: 6, 7.

¹⁷ Kovero 1928 297—298.

taan perustaja ja johtaja A. W. Wahren esiintyi suorastaan innokkaana ansiokotiteollisuuden kannattajana, lukuun ottamatta tietenkään kankaankudontaa, jossa hän toki oli sekä kokemuksensa että oman etunsa takia viimeinen mies kiistämään tehtaiden ylivoimaa.¹⁸

Käytännöllisiä ehdotuksia kotiteollisuutta koskevissa kirjoituksissa oli melko vähän, ja nekin olivat useimmiten joko epämääräisiä tai epäkäytännöllisiä. Muuankin artikkeli, joka sisälsi kyllä realistisiakin ajatuksia, oli otsikoitu paljonpuhuvasti: »Om hemslöjder i allmänhet och tillverkning af träskor i synnerhet». Kirjoittaja oli käynyt Norjassa ja keksinyt sikäläisen esikuvan mukaan, että puukenkiä kannattaisi ryhtyä valmistamaan oikein vientitavaraksi; mutta perin vaikeaksi olisi käynyt innostuttaa suomalaisia entisestään niin vieraaseen käsityöhön, jonka Karrin Kreetan aviomieskin oli päättänyt »heittää Helssinkiin». ¹⁹ Pari »Suomettaressa» 1855 julkaistua kirjoitusta sietää mainita. Tunnettu maatalouskirjailija Antti Manninen lähetti ensin artikkelin, jossa hän valitti rahvaan heikkoa käsityötaitoa ja toivoi suomenkielisiä käsityöoppaita mainitsematta kuitenkaan varsinaisesti ansiokotiteollisuutta. Kun muuan nimimerkki oli vastustanut erittäin naivissa kirjoituksessaan Mannista ammattikäsityöläisten edun nimessä, maisteri Rietriikki Polén riensi antamaan hänelle kyytiä toimituksen puolesta. Hän yhtyi innokkaasti Mannisen mielipiteisiin ja korosti myös ansiokotiteollisuuden arvoa. Käsityöoppaiden lisäksi Polén suosittelee teknillisen taidon lisäämistä »näyttelöin kautta» kehottaen järjestämään niitä maanviljelyskokousten ja markkinoiden yhteydessä ja jakamaan niissä myös palkintoja käsitöistä.²⁰

¹⁸ Finlands Allmänna Tidning 1853: 145—147, 1854: 126—134, 1862: 21—24 (Wahrenin kirjoitus); Helsingfors Dagblad 1865: 254—256; Helsingfors Tidningar 1866: 48; Industriföreningens Tidskrift 1865: 3; Oulun Viikko-Sanomia 1863: 3—8; Suomen Julkisia Sanomia 1864: 65—79; Wiborg 1857: 44—46.

¹⁹ Industriföreningens Tidskrift 1865: 3.

²⁰ Suometar 1855: 17, 40, 41, 43. Mannisen vastustajan kirjoitus on hyvin hupainen hänen muun ohella arvellessaan, että »jos talonpoika maanviljelystöiden kesken mielisikin ryyhtyä käsitöihin, on hänen ruumiinsa ensiksi niin jäykistynyt maanviljelystyössä, että sietää päiväkaudet taivutella, ennenkuin

Valtion hallintoelimistä kotiteollisuus oli — ellei Suomen Talousseuran puolivirallista toimintaa oteta lukuun — lähinnä 1842 perustetun Manufaktuurijohtokunnan alaa, mutta se ei näytä pitkään aikaan välittäneen tästä tuotannonmuodosta mitään. Vasta 1856 Manufaktuurijohtokunta ryhtyi käsittelemään kotiteollisuutta, silloinkin Senaatin valtionvaraintoimituskunnan aloitteesta. Kehottaessaan Manufaktuurijohtokuntaa asettamaan suuren komitean tutkimaan Suomen teollisuuden ja vuorityön edistämiseen sopivia toimenpiteitä Senaatti näet tiedusteli myös, mitä kotiteollisuudenhaaroja pitäisi erikoisesti suosia. Komitean vuoden 1856 lopulla jättämässä mietinnössä sanottiin vain yleisesti, että erilainen kotiteollisuus sopi eri seuduilla, mutta muuten se suhtautui kyllä myönteellisesti ansiokotiteollisuuteen: »Kotiteollisuutta ja sivuelinkeinoja ei kuitenkaan pitäisi laiminlyödä, vaan rahvaalle pitäisi antaa tietoa uusista menetelmistä ja malleista lähettämällä neuvoja ja julkaisemalla hyödyllisiä kirjoituksia, ja näyttelyjä järjestämällä olisi herätettävä kilpailua ja levitettävä tietoja kotiteollisuustuotteista; tämän ohella järjestetty maakauppa olisi kotiteollisuuden ja sivuelinkeinojen kehityksen voimakkain vipusin».²¹ Vuoden 1857 alussa Manufaktuurijohtokunta ryhtyi hankkimaan kotiteollisuudesta tietoja, joista oli ilmeisesti todettu olevan puutetta, lähettämällä kaikille lääninhallituksille laajan tiedustelun »kansanteollisuudesta». Se oli ensimmäinen kaikkea kotiteollisuutta koskeva kysely; Suomen Talousseurahan oli aikoinaan tiedustellut vain pellavankehruta ja -kudontaa. Painetussa lomakkeessa oleviin lukuisiin kysymyksiin joutuivat käytännössä vastaamaan kruununvoudit. Kaikki vastaukset saatiin kokoon jo samana vuonna, mutta on vaikea sanoa, minkä verran Manufaktuurijohtokunta niistä viisastui, sillä ne olivat vähin poikkeuksin niin lyhytsanaisia,

se, etenkin hienompaan käsityöhön on vähänkin sovelias» ja että toisaalta »kävisi hänen ruumiinsa niin honteloksi ja veltoksi käsityössä, että se vähitellen alkaisi maanviljelystyötä vierastaa». Tätä verratonta vastinetta lukiessa ei voi kokonaan välttyä siltä epäilykseltä, että se kenties onkin kyhätty Suomettaren toimituksessa Polénin maalitauluksi.

²¹ *Manufaktuurijohtokunta* 1857 2—3.

että niistä on mainittavaa hyötyä vasta monien muiden lähteiden kanssa käytettyinä.²² Huomattavampia käytännöllisiä seurauksia tämän tietoaikseksen kokoamisesta ei koitunut.

Muutenkin todella konkreettiset toimet kotiteollisuuden edistämiseksi jäivät suuriin nälkävuosiin mennessä vähiin, Suomen Talousseuran toimintaa tietenkin lukuun ottamatta. Sen tytäryhdistys Oulun läänin Talousseura järjesti syksyllä 1857 Puolangalla juuriteosten valmistuskurssit.²³ Näyttelyissä alkoi silloin tällöin esiintyä kotiteollisuustuotteita. Uranuurtajana tälläkin alalla oli Suomen Talousseura, joka lähetti jo 1850 Pietarissa pidettyyn teollisuus- ja maatalousnäyttelyyn kudonnaisia ja piti itse kudonnaisnäyttelyn Turussa 1856. Tässä Suomen ensimmäisessä kotiteollisuusnäyttelyssä oli suuri määrä kankaita, ja se kuuluu herättäneen vähäksi aikaa melkoisen innostuksen.²⁴ Manufaktuurijohtokunta näytti vähän myöhemmin itse esimerkkiä hankkimalla 1857 saamiensa tietojen perusteella joukon Lohtajalla tehtyjä juuri- ja olkiteoksia, kuten punontatöitä käsiteltäessä on jo kerrottu, ja asettamalla ne heinäkuussa 1858 näytteille Senaatin taloon.²⁵ Kaksi vuotta myöhemmin Manufaktuurijohtokunta ja maanviljelysseurat lähettivät joukon kotiteollisuustuotteita lokakuussa 1860 Pietarissa avattuun maanviljelys- ja käsityönäyttelyyn,²⁶ ja Suomen maanviljelysnäyttelyissä alkoi 1860-luvun alkupuoliskolla olla säännöllisesti vähän kotiteollisuustuotteitakin. Viipurissa esimerkiksi oli 1862 näytteillä joitakin kudonnaisia sekä säkkijärveläisen Matti Huotarin tekemiä maitosankoja ja »saksan-tammisia» voipyttyjä, Oulussa taas 1863 ainakin juurikoreja ja puuastioita.²⁷ Manufaktuurijohto-

²² Mfjk:n arkisto, kirjekonsepti 19. 1. 1857; Mfjk:n tiedustelu.

²³ Oulun Viikko-Sanomia 1859: 8. (Vrt. edellä ss. 382—383.)

²⁴ *Laine K* 1943 137—138; *STS Handlingar* 4: 2 71—75.

²⁵ Mfjk:n arkisto, pöytäkirja 8. 8. 1857; Helsingfors Tidningar 1858: 57; Suomen Julkisia Sanomia 1858: 53. (Vrt. edellä ss. 381 ja 387.)

²⁶ Suometar 1861: 21—23; Oulun Viikko-Sanomia 1860: 3; Mfjk:n arkisto, Pietarin näyttelyä koskevia asiakirjoja (VA).

²⁷ Suometar 1862: 39, 43; Oulun Viikko-Sanomia 1863: 32, 37—39. Vuonna 1864 useissa maanviljelysnäyttelyissä oli lehtitietojen mukaan myös kotiteollisuustuotteita.

kunnan 1856 hahmottelemaa näyttelyohjelmaa oli siis ryhdytty toteuttamaan.

Tämä lyhyt katsaus käsitellyn ajanjakson kotiteollisuuspolitiikkaan ja sitä koskevaan keskusteluun riittänee osoittamaan, että ansiokotiteollisuutta kohtaan osoitettiin sen kestäessä mielenkiintoa sekä valtiovallan taholta että julkisessa keskustelussa. Ne käytännölliset toimet, joihin tämä kiinnostus johti, vaikuttivat toisaalta kotiteollisuuteen siksi vähän, että kotiteollisuuspolitiikan laajempi käsittely tuntuu ansiokotiteollisuuden tosiasiallista asemaa ja luonnetta koskevassa tutkimuksessa tarpeettomalta. Suomen Talousseuran suurisuuntaisen yrityksen valuminen hiekkään ja muiden toimien vähäpätöisyys johtuivat ehkä osaksi käytännöllisen asiantuntemuksen puutteesta, mutta on korostettava sitä, että kotiteollisuuden tehokas tukeminen oli tässä käsiteltynä ajanjaksona hyvin vaikeaa. Industrialismin aika oli jo alkamassa Suomessakin, ja sen vaikutukset tuntuivat autonomian ajan ensi vuosikymmenistä lähtien, aluksi heikosti ja vain tuonnin välityksellä, sitten yhä voimakkaammin. Tämä kehitys ehti jo 1860-luvulle mennessä muuttaa monen kotiteollisuudenhaaran edellytyksiä niin radikaalisti, että kotiteollisuuspolitiikan oli enemmän kuin vaikea pysyä aikansa tasalla. Vuosisadan keskivaiheilla moni alkoi jo epäillä lähes kaiken käsityön tulevaisuuden mahdollisuuksia, mikä lisäsi tietysti neuvotomuutta silloinkin, kun käsityötä pidettiin sentään toistaiseksi kannattavana tuotantomuotona. Tällaisissa vaikeuksissa kotiteollisuuspolitiikan käytännölliset tulokset jäivät niin vähäpätöisiksi, että ansiokotiteollisuuden voi sanoa olleen suurten nälkävuosien aattona jotakuinkin yhtä luonnonvaraisessa tilassa kuin Ruotsin-ajan päättyessä.

LYHENTEET

- Fr = Valtionarkiston mikrofilmirulla
GTA = Generaltullstyrelsens arkiv, Tukholma
HK = historiakirjat
HL = Hämeen läänin
HMA = Hämeen maakunta-arkisto, Hämeenlinna
HYK = Helsingin Yliopiston kirjasto
Kauppatasearviot = Tulliylhallituksen kauppatasearviot, VSV
KD = Senaatin talousosaston kirjeasiakirja, VA
KKoll. årsb. = Kommerskollegiets årsberättelser, RVA
KL = Kuopion läänin
KM = Kansallismuseo
kuvk = kuvernöörin kertomus (viisivuotiskertomukset TPTK, muuten VA)
KyL = Kymenkartanon läänin
Mfjk = Manufaktuurijohtokunta
Mfjk:n tiedustelu = Manufaktuurijohtokunnan 1857 toimeenpaneman koti-
teollisuustiedustelun vastaukset Mfjk:n arkistossa, VA
MHA = Maanmittaushallituksen arkisto
mhk = maaherran kertomus (Ruotsin-ajalta RVA, autonomian ajalta VA)
ML = Mikkelin läänin
OL = Oulun läänin
OMA = Oulun maakunta-arkisto
OTA = Oulun läänin Talousseuran arkisto, OMA
RK = rippikirjat
RVA = Ruotsin valtionarkisto (Riksarkivet), Tukholma
SHS = Suomen Historiallisen Seuran arkisto, VA
SKL = Savon ja Karjalan läänin
SKMA = Savo-Karjalan maakunta-arkisto, Mikkelin
SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto
SS = Sanakirjasäätiön kokoelmat
SSA = Stockholms stadsarkiv
STA = Suomen Talousseuran arkisto, Turku
STS = Suomen Talousseura

TKA = Tammisaaren kaupungin arkisto
TMA = Turun maakunta-arkisto
TPL = Turun ja Porin läänin
TPTK = Tilastollisen Päätoimiston kirjasto
UL = Uudenmaan läänin
ULKA = Uudenmaan läänin lääninkanslian arkisto, VA
Uth. 1, 2, 4 = Utrikeshandel, serierna 1, 2, 4
VA = Valtionarkisto
VaL = Vaasan läänin
ViL = Viipurin läänin
VMA = Vaasan maakunta-arkisto
VSV = Valtiosihteerinviraston arkisto, VA
Vvtk = Senaatin valtionvaraintoimituskunnan arkisto, VA
ÅA = Åländska Arkivet, TMA

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Painamattomat lähteet

Valtionarkisto

Uudempi tilikirjasarja: Turun pikkutulliluettelo 1641 (vol. 7025), Oulun läänin maantarkistuskirja 1787 (9564).

Henkikirjat: Turun ja Porin läänin henkikirjat 1865 ja 1870.

Senaatin arkisto

Talouseläimien kirjeasiakirjoja. Niihin sisältyviä maaherrojen ja kuvernöörien kertomuksia (aktin numero suluisissa): TPL 1817 (52/93, 1818), 1827 (24/67, 1828), 1831 (35/79, 1832), 1842—44 (98/96, 1845), 1845—47 (142/98, 1848), 1848—50 (202/110, 1851); UL 1848—50 (278/83, 1851); HL 1832 (85/150, 1833); ViL 1819 (23/187, 1820), 1834 (54/166, 1835), 1845—47 (177/188, 1849), 1848—50 (14/178, 1852); ML 1833 (27/183, 1834), 1835 (30/183, 1836), 1841 (20/221, 1842), 1842—44 (148/226, 1845); KL 1822 (27/130, 1823), 1831 (62/227, 1832), 1842—44 (67/254, 1845), 1848—50 (60/259, 1851); VaL 1818 (22/132, 1819); OL 1817 (22/182, 1818), 1821 (18/132, 1822), 1830 (27/202, 1831), 1835 (29/252, 1836), 1836 (64/280, 1837), 1842—44 (135/330, 1845), 1845—47 (89/323, 1848), 1848—50 (154/334, 1851). Vrt. myös VSV, jossa on joitakin kuvernöörinkertomuksia.

Valtionvaraintoimituskunnan arkisto

Vuoden 1887 kotiteollisuustiedustelun vastaukset (Vvtk KD 11/34, 1886).

Suomen Riiassa toimineen kauppa-asiamiehen kertomuksia: 1851 Vvtk KD 16/506, 1852, 1852 Vvtk KD 10/505, 1853.

Valtiosihteerinviraston arkisto: kirjeasiakirjoja, joiden tärkeimmät ryhmät seuraavassa (aktin numero sulukkeissa).

Kuvernöörien kertomuksia: ML 1844 (416, 1845), 1845 (361, 1846), VaL 1840 (175 b, 1841).

Suomen Tallinnassa ja Pietarissa toimineiden kauppa-asiamiesten kertomuksia: 1835 (46, 1836), 1836 (32, 1837), 1837 (34, 1838), 1838 (40, 1839), 1839 (2, 1840), 1840 (79, 1841), 1841 (5, 1842), 1842 (3, 1843), 1843 (11, 1844), 1844 (11, 1844), 1845 (60, 1846), 1846 (397, 1847), 1847 (421, 1848), 1848 (382, 1849), 1849 (417, 1850), 1850 (482, 1851), 1851 (353, 1852), 1852 (375, 1853), 1853 (366, 1854), 1854 (260, 1855), 1855 (449, 1856), 1856 (445, 1857), 1857 (496, 1858), 1858 (393, 1859), 1859 (368, 1860), 1860 (357, 1861), 1861 (384, 1862), 1862 (357, 1863), 1863 (330, 1864), 1864 (304, 1865), 1865 (232, 1866).

Tulliylhallituksen kauppataasearvioita: 1813 (85 GG 1815, vrt. myös Seenaatin talousosaston KD 33/352, 1814), 1814 (4 GG 1816), 1815 (44 GG 1817), 1816 (13 GG 1818), 1817 (263 GG 1818), 1818 (233 GG 1819), 1819 (279 GG 1820), 1820 (222 OD 1821), 1821 (143 GG 1822), 1822 (146 GG 1823), 1823 (133 GG 1824), 1824 (233 GG 1825), 1825 (187, 1826), 1826 (217, 1827), 1827 (180, 1828), 1828 (133, 1829), 1829 (164, 1830), 1830 (183, 1831), 1831 (116, 1832), 1832 (127, 1833), 1833 (121, 1834), 1834 (188, 1835), 1835 (268, 1836), 1836 (46 a, 1836), 1837 (148, 1838), 1838 (34, 1838), 1839 (176, 1841), 1840 (177, 1841), 1841 (148, 1842), 1842 (145, 1843), 1843 (175, 1844), 1844 (394, 1845), 1845 (367, 1846), 1846 (381, 1847), 1847 (427, 1848), 1848 (376, 1849), 1849 (411, 1850), 1850 (479, 1851), 1851 (343, 1852), 1852 (362, 1853), 1853 (355, 1854), 1854 (247, 1855), 1855 (438, 1856), 1856 (440, 1857), 1857 (483, 1858), 1858 (378, 1859), 1859 (354, 1860).

Manufaktuurijohdokunnan arkisto

Pöytäkirjat.

Kirjekonseptit.

Kirjeasiakirjoja: vuoden 1857 kotiteollisuustiedustelun vastaukset lääneittäin (aktin numero suluissa, kaikki vuodelta 1857): TPL (123/41), UL (122/41), HL (56/34), ViL (116/41), ML (41/32), KL (49/33), VaL (78/37).

Oulun läänin vastaukset seuraavassa sarjassa.

Erilaisia saapuncita asiakirjoja 1853—57. Näihin sisältyy OL vastaukset vuoden 1857 tiedusteluun (asiakirja no 4, 1857, OL kuvernöörin kirje 22. 9. 1857).

Sisällön mukaan järjestettyjä asiakirjoja

Luettelo Suomen pitäjänkäsityöläisistä 1844.

Pietarin maanviljelys- ja käsityönäyttelyä 1860 koskevia asiakirjoja.

Uudenmaan läänin lääninhallituksen arkisto

Lääninkanslian arkisto, kirjeasiakirjoja: nimismiesten kertomuksia (kruununvoutien kertomusten liitteinä).

Piirilääkärien kertomuksia.

Suomen asutuksen yleisluettelo.

Böckerin kokoelma.

Suomen Historiallisen Seuran arkisto, seuran kokoelmat:

Heiskanen käsik. 1947 Väinö Heiskanen, Pielaveden kauppa 1800-luvulla ja teiden syntyhistoria (VII: 24).

Suomen Sukututkimusseuran kokoelmat

Lohtajan, Pälkäneen ja Ylivieskan historiakirjojen otejäljennökset.

Turun maakunta-arkisto

Turun ja Porin läänin lääninballituksen arkisto: aineksia kuvernöörinkertomuksiin (maistraattien ja kruununvoutien kertomuksia).

Rauman tullikamarin arkisto: Rauman maatullikamarin ja meritullikamarin tiliasiakirjoja.

Uudenkaupungin tullikamarin arkisto: tiliasiakirjoja.

Peruluetteloita, Turku.

Turun kaupungin asiakirjoja: tuulaaki- ja satamatilit.

Kauppahuone C. M. Dahlströmin arkisto: reskontrat.

Kauppahuone Abr. Kingelinin arkisto: Turun purjekangastetaan tiliasiakirjoja.

Henkikirjakortisto Turun asukkaista.

Åländska Arkivet

Degerbyn tullikamarin arkisto: tiliasiakirjoja.

Hämeen maakunta-arkisto

Hämeen läänin lääninballituksen arkisto

Lääninkanslian kirjeasiakirjat (kruununvoutien kertomuksia).

Aineksia kuvernöörinkertomuksiin (kruununvoutien kirjeitä).

Pälkäneen piirin nimismiehen arkisto: määrävuotiskertomusten konsepteja.

Savo-Karjalan maakunta-arkisto

Mikkelin läänin lääninballituksen arkisto

Lääninkanslian kirjeasiakirjat: kruununvoutien kertomuksia.

Vaasan maakunta-arkisto

Vaasan läänin lääninballituksen arkisto

Lääninkanslian kirjeasiakirjat: kruununvoutien kertomuksia.

Vaasan tullikamarin arkisto: tiliasiakirjoja.

Kristiinankaupungin tullikamarin arkisto: tiliasiakirjoja.

Kokkolan piirin nimismiehen arkisto: määrävuotiskertomusten konsepteja.

Kruunupyyn piirin nimismiehen arkisto: kertomusten konsepteja.

Peruluetteloita, Kälviä.

Oulun maakunta-arkisto

Oulun läänin lääninballituksen arkisto

Lääninkanslian kirjeasiakirjoja: kruununvoutien kertomuksia.

Oulun tullikamarin arkisto: tiliasiakirjoja.

Oulun läänin Talousseuran arkisto

Saapuneita kirjeitä.
Vuosikertomuksia.

*Maataloushallitus**Kotiteollisuusosaston arkisto*

Kaukonen käsik. 1941 Toini-Inkeri Kaukonen, Kiikan rukkityö sekä haja-
tietoja eräiden muiden Satakunnan pitäjien rukkityöstä.

Maanmittaushallituksen arkisto

Isojakoasiakirjoja, Orimattila.

Tilastollisen Päätoimiston kirjasto

Kuvernöörien kertomuksia.

Kruununvoutien kirjeitä, kotelo V: 2, 4.

Selostus Vaasan läänin kotiteollisuudesta, kotelo V: 8. (Vuoden 1870 tie-
noilta.)

Tammisaaren kaupungin arkisto

Tammisaaren tullikamarin arkisto: tiliasiakirjoja.

Porvoon tullikamarin arkisto

Tiliasiakirjoja.

Seurakuntien arkistot

Turun tuomiokirkkoseurakunnan, Porvoon, Pälkäneen ja Kalajoen seura-
kuntien arkistot: rippikirjat.

Kansallismuseo

Kansatieteellinen osasto, Hämmäläisosakunnan kokoelmat.

Kyrölä käsik. 1937 Väinö Kyrölä, Urjalan keinutuoleista.

Topograafinen arkisto

Käsikirjoituksia

Anteckningar om Lohtea socken (1873).

Jäljennöksiä STA:ssa olevista käsikirjoituksista

Borgström käsik. 1800—1802 Johan Borgström, Borgå stads Näringar
och handelsrörelse för åren 1800—1802.

von Cöhler käsik. 1834 Thure von Cöhler, Försök till en kortt beskrifning
öfver Bjerno socken.

Försök till en Beskrifning om Bjerno Socken och dess Hushållning.

Anonymi, vuodelta 1825.

Hall käsik. 1800 Daniel Hall, Beskrifning öfver Öfre Savolax Härad.

Idman käsik. 1800 G. N. Idman, Til. Höglöfl. Kongl. Finska Hushållnings Sällskapet, Svar å följande frågor angående Pelkäne Sokn.
v. Knorring käsik. 1839 Frans P. v. Knorring, Beskrifning öfver Åland.
Ring käsik. Gabriel Ring, Svar på någre Det Kongl. Finska Hushållnings Sällskapets Oeconomiske frågor, rörande Karis Sokn. (Vuoden 1800 tienoilta.)

Stråblman käsik. 1828 Johan Stråblman, Utkast till Luumäki Församlings och dess Presters Historia.

Helsingin Yliopiston kirjasto, käsikirjoituskokoelma

Lindström JA käsik. J. A. Lindström, Beskrifning öfver Tenala socken. (Peräisin 1860-luvun alkupuoliskolta.)

Helsingin Yliopiston Valtiotieteellisen tiedekunnan kirjasto

Itälä käsik. Jaakko Itälä, Kustannusjärjestelmää muistuttavat piirteet Porvoon pellavankudonnassa 1700-luvulla. Laudatur-tutkielma.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto

Käsikirjoituskokoelma

Holmbom käsik. 1802 Henrik Holmbom, Beskrifning öfver Limingå Sokn.

Kansanrunousarkisto

J. Lukkarisen (E 61), Samuli Paulaharjun (E 75), Otto Tikanojan (E 146) ja Viljo Alasen (E 177) keräämää muistitietoa.

Sanakirjasäitiön kokoelmat

Päälipas.

Tiedustelujen vastauksia.

Käsikirjoituskokoelma

Hoikkala käsik. 1948 Aino Hoikkala, Kemijoen alajuoksun lohenkalastuksesta.

Suomen Talousseuran arkisto

Kirjeitä, kertomuksia, tiedustelujen vastauksia.

Etelä-Pohjalaisen Osakunnan arkisto

Virrankoski käsik. 1951 Pentti Virrankoski, Nopankylän ajokaluteollisuus.

Ruotsin valtionarkisto (Riksarkivet, Tukholma)

Landsbövdningarnas skrivelser till K. M. Käytetty VA:ssa olevina mikrofilmijäljennöksinä: vuosien 1792 (Fr 346) ja 1805—06 (Fr 369) maaherrankertomukset; muita kirjeitä (Fr 348).

Kommerskollegiets arkiv (Östermalmsavdelning)

Kommerskollegiets årsberättelser

Utrikeshandel, serie 1 (käytetty VA:ssa olevina mikrofilmijäljennöksinä, Fr 543), serie 2 (kuten edellä, Fr 547—548), serie 4.

Handlande och hantverkare (käytetty VA:ssa olevina mikrofilmijäljennöksinä, Fr 542).

Generaltullstyrelsens arkiv, Tukholma*Stora sjötullen*: Personella berättelser och anmärkningspunkter.*Överdirektörens vid Landtullen arkiv*: Personella berättelser och anmärkningspunkter.*Stockholms stadsarkiv**Blockbusuddens tullkammarers arkiv*

Räkenskap och journaler.

*Yksityiset kokoelmat**Carpén* käsik. Johannes Carpén, Säckijärven uurreastiateollisuus. — Opettaja Väinö Sepän hallussa.*Railimo* käsik. 1933 Eero Koironen (Railimo), Valkjärven ajokaluteollisuus. — Opettaja Eero Railimon hallussa.

Sanoma- ja aikakauslehdet

- Borgå-Bladet 1863, 1868, 1870, 1873
 Borgå Tidning 1841—42, 1844, 1850, 1852, 1856
 Finlands Allmänna Tidning 1841, 1850, 1852—54, 1856, 1858, 1862, 1867—68
 Folkvännen 1862
 Helsingfors Dagblad 1864—65
 Helsingfors Morgonblad 1841—42
 Helsingfors Tidningar 1829, 1842—43, 1858, 1863, 1865—66
 Helsingin Uutiset 1863
 Hämläinen 1859, 1861, 1863—65
 Ilkka 1926, 1929
 Ilmarinen 1854, 1870
 Industriföreningens Tidskrift 1865
 Kanava 1845—46
 Karjala 1912
 Kuopio Tidning 1854—55
 Maamiehen Ystävä 1850
 Mikkelin Viikko-Sanomia 1864
 Morgonblad 1851

Otava 1860—63
 Oulun Viikko-Sanomia 1853—61, 1863, 1872
 Porin Kaupungin Sanomia 1861—62
 Saima 1844
 Sanan-Lennätin 1856
 Sanan Saattaja Viipurista 1841
 Sanomia Turusta 1857, 1860, 1862
 Satakunta 1874
 Suomen Julkisia Sanomia 1858, 1863—64
 Suometar 1850—64
 Tampereen Sanomat 1867
 Tidningar Utgifne Af et Sällskap i Åbo 1774, 1776
 Turun Wiikko-Sanomat 1824
 Uudenkaupungin Sanomat 1913
 Wasabladet 1856, 1862, 1872
 Wasa Tidning 1843, 1847
 Wiborg 1855, 1857, 1858
 Wiborgs Tidning 1864, 1867, 1869
 Åbo Tidningar 1835, 1837—40
 Åbo Underrättelser 1840, 1851, 1857, 1863, 1865, 1867, 1869

Kirjallisuus

- Aalto* 1885 Fredrik Aalto, Kertomuksia Uudenkirkon ja Uudenkaupungin entisiltä ajoilta. Turku.
Aaltonen 1937 Esko Aaltonen, Lounais-Hämeen vanhoista myllyistä. Forssa.
Aaltonen 1944a Esko Aaltonen, Keinutuolien tekijöitä. — Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistyksen vuosikirja XIII. Forssa.
Aaltonen 1944b Esko Aaltonen, Länsi-Suomen yhteismyllyt. — Kansatieteellinen Arkisto 6. Julk. Suomen Muinaismuistoyhdistys. Forssa.
Ala-Könni 1958 Erkki Ala-Könni, Frigård, jalasjärveläinen sepänsuku. — Jalasjärven kirja. Kyrönmaa X. Julk. Etelä-Pohjalainen Osakunta. Vaasa.
Alanen 1948—49 Aulis J. Alanen, Etelä-Pohjanmaan historia IV 1—2. Vaasa.
Alanen 1953 Aulis J. Alanen, Ilmajoki vuoden 1809 jälkeen. Vaasa.
Alanen 1957a Aulis J. Alanen, Der Aussenhandel und die Schifffahrt Finnlands im 18. Jahrhundert. — Suomalaisen Tiedeakatemia toimituksia B 103. Hki.
Alanen 1957b Aulis J. Alanen, Suomen maakaupan historia. Jyväskylä.
Allardt 1920 Anders Allardt, Lappträsk socken. Hfors.
Allardt 1925—30 Anders Allardt, Borgå sockens historia I—III. Hfors.
Andelin 1858 A. Andelin, Kertomus Utsjoen pitäjistä. — Suomi 1858. Hfors 1859.

- Anderson* 1934 E. Anderson, Kreenholmi Puuvillasaaduste Manufaktuur. — Eesti Entsüklopeedia IV. Tartu.
- Annala* 1928 Vilho Annala, Suomen varhaiskapitalistinen teollisuus Ruotsin vallan aikana. — Taloustieteellisiä tutkimuksia XXXVI. Julk. Kansantaloudellinen Yhdistys. Riihimäki.
- Arvelin* 1936 N. Arvelin, Rukkisorvari Antti Henrikinpoika Kynnysmaa. — Kotiteollisuus.
- Arvelin* 1938 N. Arvelin, Keikyän kampanyöstä. — Kotiteollisuus.
- Aspelin* 1866 J. R. Aspelin, Kertomus Maalahden pitäjistä. — Suomi 2: 6. Hki.
- Aura* 1911 Matti Aura, Vähänkyrön kotiteollisuusoloista. — Suomen teollisuushallituksen tiedonantoja 53. Hki.
- Bergman* 1760 Carl Bergman (praeses P. Kalm), Historisk och oekonomisk Beskrifning öfver Sjö-Staden Ekenaes. Åbo.
- Bergroth* 1801 Gustaf Johan Bergroth (praeses Johan Gadolin), Anmärkningar om Säkylä Quarnstens-brott. Åbo.
- Björkman* 1918—24 Hj. Björkman, Bidrag till Jakobstads historia I—III. Jakobstad.
- Blomfelt* 1934 Ingeborg Blomfelt, Halmflätningen i Illby. — Hembygdsminnen samlade av elevförbundet vid Borgå folkhögskola 12. Borgå.
- v. Bonsdorff* 1889—1904 Carl v. Bonsdorff, Åbo stads historia under sjuttonde seklet I—II. — Bidrag till Åbo stads historia utgifna på föranstaltande af bestyrelsen för Åbo stads historiska museum. 2 serien I o. VII. Hfors.
- Borg-Snellman* 1800 Carl Borg ja Johan Snellman, Lyhyitä tietoja ja vastauksia Kuninkaall. Suomen Talousseuran vuonna 1799 lähettämiin kysymyksiin, jotka koskevat Lohtajan pitäjää Vaasan läänissä. Kirjoitettu 1800. Julk. A. R. Cederberg. — Vanhaa Lohtajaa. Kyrönmaa IV. Julk. Etelä-Pohjalainen Osakunta. Vaasa 1938.
- Borgström* 1803 Johan Borgström, Något om Linneväfverierne i Borgå. — Utdrag af Kongl. Finska Hushållnings-Sällskapets Dagbok 1803. Åbo.
- Bringéus* 1962 Nils-Arvid Bringéus, Järnplogen som innovation. — Scripta minora. Studier utg. av Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund 1960—1961: 3. Lund.
- Brommels* 1936 Albert Brommels, En svarvarsläkt. — Vasabladet no 149.
- Brummer* 1916 O. J. Brummer, Jyväskylän kaupungin historia vv. 1837—1912. Jyväskylä.
- Bucht* 1792 Johan Fredrich Bucht (praeses P. A. Gadd), Om Hollola Socken uti Tavastland. Åbo.
- Bäckman* 1852 K. A. Bäckman, Beskrifning öfver Jalasjärvi Kapell. — Suomi 1851. Hfors.
- Böcker* 1815 C. C. Böcker, Ekonomiska anteckningar om Wasa Län, gjorde under en resa derstädes år 1815. — Underrättelser från K. Finska Hushållnings-Sällskapet II: 1—3. Åbo 1823.

- Carenius* 1759 Efraim Carenius (praeses P. A. Gadd), Physico-Oeconomisk Beskrifning Öfver Hvittis Sockn I Björneborgs Län. Åbo.
- Cederlöf* 1955 Johannes Cederlöf, Ekenäs stads historia II. Ekenäs.
- Cygnaeus* 1897 Gustaf Cygnaeus, K. Suomen Talousseura 1797—1897. Turku.
- Dahl* 1960 Sven Dahl, Travelling Pedlars in Nineteenth Century Sweden. — The Scandinavian Economic History Review, Vol. VII, No 2.
- Deutsch* 1819 H. Deutsch, Oeconomiska Anteckningar rörande Norra delen af Uleåborgs Län, under resor derstädes 1814 och 1815. — Kejsersliga Finska Hushållnings-Sällskapets Handlingar 3. Åbo.
- Elmgren* 1848 Sven Gabriel Elmgren, Beskrifning öfver Pargas socken. — Suomi 1847. Hfors.
- Elmgren* 1857 Sven Gabriel Elmgren, Beskrifning öfver St. Mårtens socken. — Suomi 1857. Hfors.
- Eskola* 1925 Pentti Eskola, Ala-Satakunnan kallioperusta. — Satakunta V. Julk. Satakuntalainen Osakunta. Porvoo.
- Faulkner* 1943 Harold Underwood Faulkner, American Economic History (5th ed.). New York.
- Fellman* 1820—31 Jacob Fellman, Anteckningar under min vistelse i Lappmarken [1820—31] I—IV. Julk. Isak Fellman. Hfors 1906.
- Ferlin* 1854—58 P. R. Ferlin, Stockholms stad i juridiskt, administrativt, statistiskt och borgerligt hänseende I—II. Stockholm.
- Gadd* 1783 Saini Laurikkala, Pietari Adrian Gaddin kertomus Turun ja Porin läänin sekä Ahvenanmaan maalaislinkeinoista v. 1783. — Turun Historiallinen Arkisto V. Turku.
- Grape* 1803 E. J. Grape, Utkast till Beskrifning öfver Enontekis Sockn i Torneå Lappmark. — Kongl. Vetenskaps Academiens Nya Handlingar XXIV. Stockholm.
- Gripenberg* 1908 Alexandra Gripenberg, Kotiteollisuusoloja ulkomailla. — Kotiteollisuuskomitean mietintö. Liite 1. Hki.
- Grotenfelt G* 1899 Gösta Grotenfelt, Det primitiva jordbrukets metoder i Finland under den historiska tiden. Hfors.
- Grotenfelt G* 1915 Gösta Grotenfelt, Hampun viljelys ja valmistus. — Suomen maanviljelystaloudellisen koelaitoksen maamieskirjasia N:o 2. Hki.
- Grotenfelt K* 1887 Kustavi Grotenfelt, Suomen kaupasta ja kaupungeista ensimmäisten Vaasa-kuninkaitten aikoina. Hki.
- Grotenfelt O* 1907 Ossian Grotenfelt, Olkipalmikoiden, olkihattujen y.m. tekeminen. — Kotiteollisuuskomitean mietintö. — Liite 2. Hki.
- Haapasalo* 1948 Helka Haapasalo, Nauhakaupunki. — Orimattilan kirja I. Lahti.

- Hagström* 1775 C. P. Hagström, Utdrag utaf Helsing Sokns beskrifning uti Nyland och Borgo härad. — Kirjoitettu 1775. Julk. K. G. Leinberg, Bidrag till Kännedomen af vårt land I. Jyväskylä 1885.
- Halila* 1939 Aimo Halila, Iitin historia. Hki.
- Hallituskonselji* 1812—16 Suomen Hallituskonseljin ja Senaatin alamaiset kertomukset vuosilta 1812 ja 1816 Suomen taloudellisesta tilasta, hallinnosta ja lainkäytöstä. — Todistuskappaleita Suomen historiaan VII. Julk. Suomen Historiallinen Seura.
- Hanelles* 1801 Salomon Hanelles, Yritys Ilmajoen pitäjän kertomukseen. (Kirjoitettu 1801) Hki 1903.
- Hardén* 1923 Atte Hardén, Orimattilan pitäjä. Lahti.
- Harmaja* 1920 Leo Harmaja, Suomen tullipolitiikka Venäjän vallan aikana I. — Taloustieteellisiä tutkimuksia XXIV. Julk. Kansantaloudellinen Yhdistys. Hki.
- Harmaja* 1936 Leo Harmaja, Mikkelin lääni 1831—1931. Porvoo.
- Hartman* 1906—08 Torsten Hartman, Borgå stads historia I—III. Borgå.
- Hautala* 1956 Kustaa Hautala, Suomen tervakauppa 1856—1913. — Historiallisia tutkimuksia 45. Julk. Suomen Historiallinen Seura. Forssa.
- Heckscher* 1935—49 Eli F. Heckscher, Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa I—II. Stockholm.
- Heikinmäki* 1962 Maija-Liisa Heikinmäki, Ripsujen solmiaminen. — Kotiseutu.
- Hemslöjdskommitten* 1917 Hemslöjdskommittens betänkande avgivet den 10 december 1917 I—II. Stockholm 1918.
- Hermelin* 1773 Samuel Gustaf Hermelin, Tal om näringarnes förhållande uti rikets särskilde landsorter; Hållet För Kongl. Vetenskaps Academiens Den 4. Augusti, 1773. — K. Svenska Vetenskaps Academiens Praesidii-Tal. Stockholm 1774.
- Hipping* 1817 A. I. Hipping, Beskrifning öfver Perno socken i Finland. St. Pettersburg.
- Hipping* 1845 A. I. Hipping, Beskrifning öfver Wichtis Socken. Hfors.
- Hirsjärvi* 1944 A. Hirsjärvi, Vakkasuomalaisen olutkoosan alkujuuria. — Suomen Museo 51.
- Hoekert* 1753 Ephraim Hoekert (praeses P. Kalm), Historisk och Oeconomisk Beskrifning öfver Siö-Staden Nystad. Åbo.
- Hornborg* 1824 Anders Bogislaus Hornborg, Om hushållningen i Ny Kyrko Socken i Wiborgs Län. — Underrättelser från K. Finska Hushållnings-Sällskapet II: 4. Åbo.
- Hovilainen* 1941 Erla Hovilainen, Lerkrus från Kyyrölä. — Hufvudstadsbladet 7. 9.
- Hytönen* 1923—26 Viljo Hytönen, Talonpoikaissäädyn historia Suomen valtiopäivillä I—II. Hki.

- Ignatius* 1817 B. J. Ignatius, Vålment Försök till besvarande af Kejslerliga Finska Hushållnings-Sällskapetets uppgifne Pris-Fråga. — Underrättelser från Kejslerliga Finska Hushållnings-Sällskapet I: 6. Åbo.
- Itkonen* 1926 T. Itkonen, Suomen kansanomaiset veneet. — Suomen Museo 33.
- Itkonen* 1944 T. I. Itkonen, Lapin verotus ja kauppa ennen vanhaan. — Suomen Museo 50.
- Itkonen* 1948 T. I. Itkonen, Suomen lappalaiset vuoteen 1945 I—II. Porvoo.
- John* 1789 Hans Henric John (praeses P. A. Gadd), Undersökning om Nylands och Tavastehus Län I. Åbo.
- Jokipii* 1949 Mauno Jokipii, Kiiikan rukkiteollisuudesta ennen vanhaan. — Vanhaa Kiiikkaa. Tyrvään seudun Museo- ja Kotiseutuyhdistyksen julkaisuja XX. Vammala.
- Jokipii* 1952 Mauno Jokipii, Saastamalan vaskiteollisuudesta. — Satakunta XV. Julk. Satakuntalainen Osakunta. Vammala.
- Jokipii* 1955 Mauno Jokipii, Säkylän myllynkivistä. — Kotiseutu.
- Jokipii* 1956 Mauno Jokipii, Kun Virroille ja Ruovedelle suunniteltiin kaupunkia. — Kytösavut VII. Vaasa.
- Jokipii* 1959 Mauno Jokipii ym., Vanhan-Ruoveden historia I. Vammala.
- Joustela* 1963 Kauko Joustela, Suomen Venäjän-kauppa autonomian ajan alkupuoliskolla vv. 1809—65. — Historiallisia Tutkimuksia 62. Julk. Suomen Historiallinen Seura. Lahti.
- Jutikkala* 1932 Eino Jutikkala, Läntisen Suomen kartanolaitos Ruotsin vallan viimeisenä aikana I—II. — Historiallisia Tutkimuksia 15, 1—2. Julk. Suomen Historiallinen Seura. Hki.
- Jutikkala* 1949 Eino Jutikkala, Kauppa ja liikenne. — Längelmäveden seudun historia I. Forssa.
- Jutikkala* 1953 Eino Jutikkala, Uudenajan taloushistoria. Turku.
- Jutikkala* 1957 Eino Jutikkala, Turun kaupungin historia 1856—1917 I—II. Turku.
- Jutikkala* 1959 Eino Jutikkala, Suomen historian kartasto. 2. painos. — Suomen tiedettä No 2. Julk. Suomen Tiedeakatemia. Porvoo.
- Juusela-Wäre* 1956 Taneli Juusela ja Matti Wäre, Suomen peltojen kuivatus-tila. — Maa- ja vesiteknillisiä tutkimuksia 8. Hki.
- Jyräkoski* 1916 Lempi Jyräkoski, Kotoisesta hattuteollisuudesta. — Pyrkijä.
- Jäntere* 1959 Kaarlo Jäntere, Naantalin historia II. Turku.
- Kaila* 1931 E. E. Kaila, Pohjanmaa ja meri 1600- ja 1700-luvuilla. — Historiallisia Tutkimuksia 14. Julk. Suomen Historiallinen Seura. Hki.
- Karjalainen* 1954 [E. V. I. Karjalainen,] Liikenne ja liikennereitit. — Entinen Oulujoki. Hki.
- Karrakoski* 1936 F. M. Karrakoski, Vakkasuomalaisten puuastiateollisuuden tekniikkaa. — Kotiseutu.

- Karttunen* 1940 Laila Karttunen, Kappale Siikajoen olki- ja kaislatyötä. — Kotiteollisuus.
- Kaukamaa* 1941 L. I. Kaukamaa, Porin puutavarakaupasta ja metsänkäytöstä kaupungin kauppapiirissä »suuren laivanvarustustoimen» aikana 1809—56. — Historiallisia Tutkimuksia 27. Julk. Suomen Historiallinen Seura. Hki.
- Kaukamaa* 1952 L. I. Kaukamaa, Rauman puutavarakaupasta 1800-luvun alkupuolella. — Satakunta XV. Julk. Satakuntalainen Osakunta. Vammala.
- Kaukonen* 1941 Toini-Inkeri Kaukonen, Kiikan, Kauvatsan ja Keikyän olki-työstä. — Kotiteollisuus.
- Kaukonen* 1946 Toini-Inkeri Kaukonen, Pellavan ja hampun viljely ja muokaus Suomessa. — Kansatieteellinen Arkisto 7. Julk. Suomen Muinaismuistoyhdistys. Hki.
- Kaukovalta* 1917—43 Kyösti Kaukovalta, Uudenkaupungin historia I—IV. Tampere ja Uusikaupunki.
- Kaukovalta* 1931 K. V. Kaukovalta, Hämeen läänin historia I—II. Hämeenlinna.
- Kaukovalta* 1934 K. V. Kaukovalta, Forssan puuvillatehtaan historia 1847—1934. Hämeenlinna.
- Kauppi* 1943 Lauri Kauppi, Tuuloksen ajokaluteollisuus. — Hämeen heimoliiton julkaisuja 15. Hämeenlinna.
- Kivikoski* 1961 Ella Kivikoski, Suomen esihistoria. — Suomen historia I. Porvoo.
- v. Knorring* 1833 Frans P. v. Knorring, Gamla Finland eller det fordna Wiborgska Gouvernementet. Åbo.
- Komiteanmietintö* 1873 Komiteanmietintö Komitealta, jonka oli annettava ehdotus kotiteollisuuden edistämiseksi.
- Kommerskollegium* 1831 Commerce-Collegii Underdåniga Berättelse om Rikets Utrikes Handel och Sjöfart år 1831. Stockholm 1833.
- Kontturi* 1941 Hulda Kontturi, Veteliläiset »franssit». — Kotiteollisuus.
- Kontturi* 1952 Hulda Kontturi, Etelä-Pohjanmaan sängynpeitteistä. — Kotiseutu.
- Koskinen A* 1933 Alma Koskinen, Naisten kotiteollisuudesta Ilmajoella. — Vaasa no 215.
- Koskinen Y* 1852 Yrjö Koskinen, Kertomus Hämeenkyrön pitäjistä. — Suomi 1851. Hfors.
- Kovero* 1928 Martti Kovero, Suomen kotimarkkinateollisuus. — Liike-elämä XV. Hki.
- Kreander* 1788 Carl Kreander (praeses P. A. Gadd), Inledning Til Österbotns Mineral-Historia. Åbo.
- Kujala* 1951 Vilho Kujala, Kasvillisuus. — Suomen maantieteen käsikirja. Hki.
- Kuoppamäki* 1908 Lauri Mäkinen (Kuoppamäki), Aineksia Suomen kotiteollisuustilastoon. — Kotiteollisuuskomitean mietintö. Liite 3. Hki.

- Kuuliala* 1948 Wiljo-Kustaa Kuuliala, Kalvolan vaiheita. Riihimäki.
- Kuusanmäki* 1956 Lauri Kuusanmäki, Eteläisen Keski-Suomen haikutupia ja elämää niissä 1800-luvulla. — Keski-Suomi V. Keski-Suomen Museo-yhdistyksen julkaisuja V. Jyväskylä.
- Kuutia* 1949 Kirsti Kuutia, Keikyän kammantekijöistä. — Vanhaa Kiikkaa, Tyrvään seudun Museo- ja Kotiseutuyhdistyksen julkaisuja XX. Vammala.
- Laiblander* 1755 Jalmari Jaakkola, Johan Laihiander ja hänen kirjoittamansa Euran pitäjänkertomus [vuodelta 1755]. — Satakunta IV. Julk. Satakuntalainen Osakunta. Hki 1916.
- Laine E* 1948—52 Eevert Laine, Suomen vuoritoimi 1809—1884 I—III. — Historiallisia Tutkimuksia 31, 1—3. Julk. Suomen Historiallinen Seura. Hki.
- Laine K* 1935 Katri Laine, Otavalan pellavanviljely- ja kehruukoulu. — Historiallisia Tutkimuksia 21. Julk. Suomen Historiallinen Seura. Hki.
- Laine K* 1943 Katri Laine, Suomen Talousseura pellavanjalostuksen elvyttäjänä 1797—1861. — Suomen Maataloustieteellisen Seuran julkaisuja 53. Hämeenlinna.
- Laine, Yrjö ks. *Laine-Juva*.
- Laine-Juva* 1945 Yrjö Laine (Laine-Juva), Kansanomaisten keinutuolien valmistus. II. Urjalan keinutuolit. — Kotiteollisuus.
- Lappalainen* 1961 Pekka Lappalainen, Pieksämäen seudun historia I—II. Pieksämäki.
- Lassila I* 1916 Iikka Lassila, Katsaus Kaakaman kylän kotiteollisuuteen. — Käsateollisuus.
- Lassila V* 1938 Valter Lassila, Piirteitä Kälviän Lassila-suvun historiasta. Vaasa.
- Laurila-Könni* 1949 Jaakko Laurila ja Kosti Könni, Könnin suku. Vaasa.
- Leinberg* 1885—94 Bidrag till kändedomen af vårt land, samlade och utgifna af K. G. Leinberg. I—VI. Jyväskylä.
- Lencquist-Eneberg* 1793 Eric Lencquist o. Isaac Eneberg, Beskrifning öfver Töffsala Socken i Åbo Län. — Åbo Tidningar no 46.
- Leskinen* 1939 Eino Leskinen, Kansanomaisesta valuteollisuudesta ja valimista. — Viidennet museopäivät Kuopiossa 1938. Forssa.
- Levander* 1944 Lars Levander ym., Övre Dalarnes bondekultur under 1800-talets förra hälft 2. — Skrifter utg. av. Kungl. Gustav Adolfs Akademien för folklivsforskning 11: 2. Lund.
- Lindfors* 1938 Gustav V. Lindfors, Finlaysonin tehtaat Tampereella I. 1820—1907. Hki.
- Lindgren* 1864 A. W. Lindgren, Hämeenmaa. — Kuvaelmia Suomen Maakunnista V. Turku.
- Lindström GJ* 1850 G. J. Lindström, Beskrifning öfver Eura Socken. — Suomi 1849. Hfors.

Lindström, Gunnar ks. *Sarva*.

Linnove 1947 Aino Linnove, Suomalaisen pitsinnypläyksen kehitysvaiheita 1500-luvulta 1850-luvulle. Porvoo.

Luukko 1954 Armas Luukko, Elinkeinot. — Suur-Jämsän historia I. Forssa.

Luukko 1957 Armas Luukko, Elinkeinot. — Hämeen historia II, 1. Hämeenlinna.

Luukko 1958 Armas Luukko, Suomen karjavarallisuus 1620-luvulla. — Historiallinen Aikakauskirja.

Lähteenoja 1932—46 Aina Lähteenoja, Rauman kaupungin historia I—IV. Rauma.

Lönnrot 1828—39 Elias Lönnrotin matkat I, vuosina 1828—39. — Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 98. Hki 1902.

Manninen A 1953—62 Antero Manninen, Kangasniemen historia I—II. Piek-sämäki.

Manninen I 1922 Ilmari Manninen, Pohjoisen Karjalan vanhanaikainen talous. — Historiallisia Tutkimuksia 5. Julk. Suomen Historiallinen Seura. Hki.

Manninen I 1934 Ilmari Manninen, Antti Särkelä. — Kansallinen elämäkerrasto V. Porvoo.

Manufakturijohdokunnan vuosikertomukset Manufactur-Directionens i Finland till Hans Kejslerliga Majestät afgifna Underdåniga Årsberättelse, för Åren 1846—50. Hfors.

Manufakturijohdokunta 1857 Manufaktur-Direktionens i Finland underdåniga Utlåtande, angående åtgärder till befrämjande af finska industrin och bergshandteringen, med dertill hörande bilagor. Hfors.

Matisto 1937 Jalmari Matisto, Kärrynpyöräntekijöitä Humppilassa. — Koti-seutukuvauksia Lounais-Hämeestä 18. Forssa.

Melander 1939 K. R. Melander, Vakkasuomalaisten teollisuus ja kauppa 1500-luvulla ja seuraavan sataluvun alkupuolella. — Historiallinen Arkisto 45. Hki.

Mellenius 1789 Samuel Gabriel Mellenius (praeses P. A. Gadd), Undersökning om Nylands och Tavastehus Län II. Åbo.

Michelson 1926 Jaan Michelson, Kiutööstus. — Eesti. Maa, rahvas, kultuur. Eesti Kirjanduse Seltsi toimetused Nr. 19. Tartu.

Montgomery 1921 Arthur Montgomery, Svensk tullpolitik 1816—1911. — Tull- och Traktatkommitténs utredningar och betänkanden I. Stockholm.

Mårtenson 1958 Gunnar Mårtenson, Gammal finländsk keramik. Borgå.

Mäkelä 1953 A[лма] M[äkelä,] Särkelän sepät. — Keskipohjalaisten Joulu.

Mäki 1911 M. E. Mäki, Piirteitä Nurmon vaskiteollisuudesta. — Käsiteol-lisuus.

Mäkinen, Lauri ks. *Kuoppämäki*.

- Nevanlinna* 1924 Ernst Nevanlinna, Suomen rahalaitos jälkeen vuoden 1809. — Oma maa 2 p. V. Porvoo.
- Nikander* 1930—32 Gabriel Nikander, Lovisa stads historia I—II. Lovisa.
- Nikander* 1940 Gabriel Nikander, Läderberedningen i Karlebytrakten. — Budkavlen.
- Nikander* 1944 Gabriel Nikander, Gamlakarleby stads historia II. — Åbo.
- Nikkilä* 1952 Eino Nikkilä, Antti Kynnysmaa; Jooseppi Kynnysmaa. — Suomen talonpoikia Lallista Kyösti Kallioon. Porvoo.
- Nordlund BF* 1866 B. F. Nordlund, Beskrifning öfver Nerpes socken. — Suomi II: 5. Hki.
- Nordlund KI* 1931 K. I. Nordlund, Blad ur Närpes historia. Vasa.
- Numminen* 1961 Jaakko Numminen, Suomen nuorisoseuraliikkeen historia I. Keuruu.
- Oja* 1956 Aulis Oja, Länsi-Suomen maatalous isonvihan aikana. — Suomen Maataloustieteellisen Seuran julkaisuja 86. Hämeenlinna.
- Ojajärvi* 1940 Aulis Ojajärvi, Nurmon kansanomainen valuteollisuus. — Kotiseutu.
- Ojajärvi* 1951 Aulis Ojajärvi, Viimeinen Könnin mestari. — Kotiseutu.
- Oxenstierna* Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevvevling. Utg. af Kongl. Vitterhets-, Historie- och Antiquitets-Akademien. Sen. afdeln., 11 bandet. Stockholm 1905.
- Palander* 1767 Lars Palander (praeses P. A. Gadd), Oeconomisk Beskrifning Öfver Kulsiala Församling i Tavastehus Län. Åbo.
- Palmén EG* 1920 E. G. Palmén, Suomen maantiet. — Oma maa 2 p. I. Porvoo.
- Palmén KE* 1928 K. E. Palmén, Kutomateollisuuden kehitys Suomessa. — Oma maa 2 p. IV. Porvoo.
- Papunen* 1955 Pentti Papunen, Rauman puolen pyssyseppiä. — Kotiseutu.
- Papunen* 1959 Pentti Papunen, Rauman seudun historia I. Rauma.
- Paulaharju* 1914 Samuli Paulaharju, Kuvauksia Hailuodosta. — Kansanvalistusseuran Toimituksia 167. Hki.
- Paulaharju* 1922 Samuli Paulaharju, Lapin muisteluksia. Hki.
- Paulaharju* 1923 Samuli Paulaharju, Vanhaa Lappia ja Peräpohjaa. Hki.
- Paulaharju* 1927 Samuli Paulaharju, Taka-Lappia. Hki.
- Paulaharju* 1943 Samuli Paulaharju, Rintakylä ja larvamaita. Porvoo.
- af Petersén* 1824 Wolter af Petersén, Försök till en beskrifning öfver Kimito Socken i Åbo Län. — Underrättelser från K. Finska Hushållnings-Sällskapet II: 5. Åbo.
- Pohjanpalo* 1931 Tuomas Pohjanpalo, Keski-Pohjanmaan aikaisempi käsi-, koti- ja tehdasteollisuus, kauppa ja meriliikenne. — Keski-Pohjanmaa, maakuntajulkaisu I. Kokkola.

- Porthan* 1795 *Geographie öfver Storfurstendömet Finland*, utarbetad efter framlidne Canzlrirådet och Riddaren H. G. Porthans Samlingar 1795. Stockholm 1826.
- Pykkänen* 1956 Riitta Pykkänen, Säätyläispuku Suomessa vanhemmalla Vaasa-ajalla 1550—1620. — Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 55. Porvoo.
- Rautio* 1945 Aili Rautio, Siikajoen juurikoriteollisuus. — Pohjois-Pohjanmaan Maakuntaliiton vuosikirja 9, 1944—45. Oulu.
- Rehbinder* 1836 R. H. Rehbinder, Underdånig berättelse angående Storfurstendömet Finlands tillstånd och förvaltning. Hfors.
- Rein* 1847 Gabriel Rein, Geographiska och statistiska notiser om Uleåborgs Län. — Suomi 1846. Hfors.
- Rein* 1853 Gabriel Rein, Statistisk teckning af Storfurstendömet Finland. 3 p. Hfors.
- Repo* 1952 Kaino Repo, Elinkeinot. — Muolaa ja Äyräpää. Hki.
- Rikkonen* 1934 V. Rikkonen, Miesten tekniikka. — Vanhaa Hauhoa. Kansatieteellinen arkisto 1. Julk. Suomen Muinaismuistoyhdistys. Vammala.
- Rosberg* 1911 J. E. Rosberg, Lappi. Hki.
- Roschier* 1826 Jakob Roschier, Swar å Kejsarl. Finska Hushållnings-Sällskapets jemte memorial af den 8 September 1822 framställda frågor i åtskilliga ämnen rörande den allmänna och enskilda Landthushållningen. — Underättelser från K. Finska Hushållnings-Sällskapet II: 8. Åbo.
- Rudenschöld* 1738—41 Ulrik Rudenschöldin kertomus taloudellisista y.m. oloista Suomessa 1738—41. — Todistuskappaleita Suomen historiaan VI. Julk. Suomen Historiallinen Seura. Hki 1899.
- Rübs* 1809 Friedrich Rübs, Finnland und seine Bewohner. Leipzig.
- Saarikivi* 1931 Alarik Saarikivi, Tuuloksen ajokaluteollisuus. — Hämeen Sanomat no 143.
- Sacklinius* 1785 [A. G. Sacklinius,] Kort Beskrifning öfver Laetala Socken och kyrka. — Tidningar utg. af et Sällskap i Åbo.
- Sahlberg* 1937 Irja Sahlberg, En österbottnisk gelbgjutare. — Budkavlen.
- Sahlberg* 1954 Irja Sahlberg, Reflexioner kring vackafinnarnas träslöjd. — Finskt Museum 41.
- Salenius* 1870 J. M. Salenius, Walkjärven pitäjän kertomus. — Pitäjään kertomuksia II. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 47: 2. Hki.
- Salenius* 1871 J. M. Salenius, Historiallinen kertomus Muolan eli Pyhäristin pitäjästä. — Pitäjänkertomuksia III. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 47: 3. Hki.
- Salenius* 1913 J. M. Salenius, Kuvauksia Vanhasta Suomesta. Viipuri.
- Salmenius* 1754 Christiern Salmenius (praeses P. Kalm), Historisk och oeconomisk beskrifning öfver Calajoki socken uti Österbotn. Åbo.

- Salo* 1956 Unto Salo, Kimpitekniikkaa ja kimpiastioita. — Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistyksen vuosikirja 25. Forssa.
- Salovius* 1757 Samuel A. Salovius (praeses P. Kalm), *Oförgripeliga Tanckar Om det så kallade Gröna Linets Plantering och Skötsel i Orihvesi Sokn.* Åbo.
- Sanmark* 1792 Nils Christian Sanmark (praeses P. A. Gadd), *Inledning Til Björneborgs Läns Mineral-Historia II.* Åbo.
- Sarkanen* 1952 Jaakko Sarkanen, Lahjoitusmaakauden perintö. — Muolaa ja Äyräpää. Hki.
- Sarva* 1905 Gunnar Lindström (Sarva), Suomen kaupasta Aleksanteri I sen aikana I. Järjestymisvuodet 1808—1812. — Suomen uudemmassa historiasta V. Julk. J. R. Danielson. Hki.
- Sauli* 1929 J. O. Sauli, Varsinainen kasvinviljelys. — Maa ja metsä II. Porvoo.
- Schroderus* 1865 Jakob Schroderus, Pohjanmaa. — Kuvaelmia Suomen Maakunnista VI. Turku.
- Seppä* 1952 Väinö Seppä ym., Säkijärvi kautta aikojen. Hki.
- Simola* 1933 E. F. Simola, Pellavan viljelyksestä ja valmistustavoista. — Maatalousseurojen Keskusliiton julkaisuja N:o 194. Hki.
- Sippola* 1958 Mirja Sippola, Kauhavan puukkoteollisuuden alkuvaiheita. — Vanhaa ja uutta Kauhavaa. Kyrönmaa XI. Julk. Etelä-Pohjalainen Osakunta. Vaasa.
- Sirelius* 1924 U. T. Sirelius, Suomen ryijyt. Hki.
- Soininen* 1954 Arvo M. Soininen, Rantasalmen historia. Pieksämäki.
- STS Dagbok* 1801 Utdrag af Kongl. Finska Hushållnings-Sällskapet Dagbok, År 1801. Åbo.
- STS Handlingar* K. Finska Hushållnings-Sällskapet Handlingar 1—6. Åbo 1803—68.
- STS Redogörelser* Redogörelser för K. Finska Hushållnings-Sällskapet Göromål 1802—54. Åbo o. Hfors.
- STS Underrättelser* Underrättelser från K. Finska Hushållnings-Sällskapet. Åbo 1807—29.
- STS Utlåtande* K. Finska Hushållnings-Sällskapet underdåniga utlåtande, angående åtgärder till befrämjande af finska landtbruket och dess binäringar med därtill hörande bilagor. Hfors 1857.
- Sundelin* 1771 Jonathan Sundelin (praeses P. Kalm), *Anmärkningar, Syftande på Handelens Förbättrande i Sjö-Staden Nystad.* Åbo.
- Suomen asetuskokoelma* Kejsarliga Förordningar 1817, 1818, 1828, 1831, 1834 o. 1838. Åbo o. Hfors.
- Suomen virallinen tilasto* I, 1 Bidrag till Finlands officiella statistik I, 1. Hfors 1866.
- Suomenmaa* 1919—31 Suomenmaa I—IX. Hki.
- Suonpää* 1940 Erkki Suonpää, Rattaanpyörien valmistus Kankaanpäässä. — Kotiteollisuus.

- Svensk Författningssamling* Svensk Författnings-Samling. Stockholm.
- Svensk handelsstatistik* Svensk handelsstatistik 1637—1737. Utg. av Stockholms stadsarkiv genom Bertil Boëthius och Eli F. Heckscher. Stockholm 1938.
- Takolander* 1930 Alfons Takolander, Ekenäs stads historia I. Ekenäs.
- Tallgren* 1931 A. M. Tallgren, Suomen muinaisuus. — Suomen historia I. Porvoo.
- Tallqvist* 1900 J. V. Tallqvist, Bidrag till belysande af det svenska myntets historia i Finland sedan år 1808. — Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk 60: 2. Utg. af Finska Vetenskaps-Societeten. Hfors.
- Tegengren* 1943 Helmer Tegengren, Kronoby sockens historia. Åbo.
- Teppo* 1934 Hannes Teppo, Muutama muistitieto Nurmon valuteollisuudesta. — Kotiseutu.
- Tolpo* 1824 Martin Tolpo, Om Hushällningen i Sagu Socken. — Underrättelser från K. Finska Hushällnings-Sällskapet II: 4. Åbo.
- Tooke-Newmarch* 1858—59 Th. Tooke und W. Newmarch, Die Geschichte und Bestimmung der Preise während der Jahre 1793—1857 I—II. Dresden.
- Topelius* 1867 Zacharias Topelius, Pastorsvalet i Aulango. — Jatkokertomuksen 1. osa. Åbo Underrättelser 9. 2.
- Tuomaala* 1959 Järvisseudun entisyttä, Erkki Lammin kertomaa. Koonnut Väinö Tuomaala. — Lappajärvi-Seuran julkaisuja N:o 1. Vaasa.
- Tuulasvaara* 1960 Jaakko Tuulasvaara, Suur-Kalajoen historia II. — Keski-Pohjanmaan historiasarja 2. Kokkola.
- Utterström* 1957 Gustaf Utterström, Jordbrukets arbetare I—II. — Den svenska arbetarklassens historia. Stockholm.
- Vahter* 1933 Tyyni Vahter, Puku ja naisten käsityöt muinaisaikana. — Suomen kulttuurihistoria I. Jyväskylä.
- Valkeala socken* 1856 Allmogens i Viborgs Län ekonomiska ställning 1. Valkeala Socken. Viborg.
- Valkjärvi* 1953 Valkjärvi. Lahti.
- Wallinheimo B* 1927 Bruno Wallinheimo, Pellavanviljelyksestä Etelä-Hämeessä. — Talonpoika IV, Etelä-Häme. Porvoo.
- Vallinheimo V* 1956 Veera Vallinheimo, Das Spinnen in Finnland. — Kansatieteellinen Arkisto 11. Julk. Suomen Muinaismuistoyhdistys. Hämeenlinna.
- Valtiopäiväkertomukset* 1755—56 Suomen maaherrojen valtiopäiväkertomukset 1755—1756. — Suomen historian lähteitä VII. Julk. Suomen Historiallinen Seura. Hki 1950.
- Warelius* 1855 Antero Warelius, Kertomus Tyrvään pitäjämästä 1853. — Suomi 1854. Hfors.

- Varsta* 1946 Martti Varsta, Mikkelin kaupungin markkinat loistokautenaan 1838—1867. Kerava.
- Wasström* 1749 Niclas Wasström (praeses C. F. Mennander), Oeconomisk Beskrifning öfver Åbo stad. Stockholm.
- Wegelius* 1802 Henrik Wegelius, Kertomus Wähänkryön pitäjistä Waasan läänissä, kirjoitettu 1802, uudelleen 1837. — Vaasan Sanomat 1879 no 44.
- Wegelius* 1825 Henrik Wegelius, En beskrifning över Vörå socken år 1825. — Budkavlen 1928.
- Wetterhoff O* 1883 Onni Wetterhoff, Från skog och sjö. Stockholm.
- Wetterhoff OF* 1807 Otto Fredrik Wetterhoff, Tankar om Tavastlands upphjelpande genom Fabriker och Manufaktur, en Stads anläggning vid Wäxiö i Asickala Kapell och Päijänes Sänkning; samt strödda Underrättelser om Jordbruk, Hushållning, Seder, Lynne mm. uti Asickala Kapell. — K. Finska Hushållnings-Sällskapets Handlingar 3. Åbo.
- Vilkuna* 1932 Kustaa Vilku, Om vackafinnarnas forna tränkärnsindustri. — Pappers- och trävarutidskrift för Finland.
- Vilkuna* 1935 Kustaa Vilku, Varsinaissuomalaisten kansanomaisesta taloudesta ja kulkuneuvoista. — Varsinais-Suomen historia III, 2. Porvoo.
- Vilkuna* 1953 Kustaa Vilku, Isien työ. 2 p. Hki.
- Vilkuna* 1957 Kustaa Vilku, Kainuu-Kvenland. Turku.
- Wirilander* 1960 Kaarlo Wirilander, Savo kaskisavujen kautena 1721—1870. — Savon historia III. Kuopio.
- Virrankoski* 1955 Pentti Virrankoski, Oulun läänin länsiosan maatalous Ruotsin-ajan lopulla. — Historiallinen Arkisto 55. Hki.
- Virrankoski* 1961 Pentti Virrankoski, Kokkolan pitäjän yläosan historia. — Keski-Pohjanmaan historiasarja 5. Kokkola.
- Voionmaa* 1911 Väinö Voionmaa, Katsaus Suomen teollisuuteen uskonpuhdistuksen aikakautena. — Suomen Museo 18.
- Voionmaa* 1929—35 Väinö Voionmaa, Tampereen kaupungin historia I—IV. 2 laitos. Tampere.
- Vuorela* 1951 Toivo Vuorela, Längelmäen kovasimet. — Suomen Museo 58.
- Vuorela* 1958 Toivo Vuorela, Kansatieteen sanasto. — Tietolipas N:o 13. Julk. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Hki.
- Wuorinen* 1959 Aimo Wuorinen, Turku kauppakaupunkina Ruotsin vallan loppukautena I. — Historiallisia Tutkimuksia 50, 1. Julk. Suomen Historiallinen Seura. Forssa.
- Wäyrynen* 1910 J. Wäyrynen, Valuri Klaes Engelbrekt Helander. — Suomen Museo 17.

PAIKKAKUNTAHAKEMISTO

- Akaa 40, 42—43, 45—47, 68, 79, 194, 358
 Alahärmä 147, 196, 221, 243
 Alatornio 44, 77, 95, 133, 243, 310—311, 392, 412, 442
 Alaveteli 134, 396
 Alavieska 76, 133
 Anjala 26, 68, 357
 Antrea 75, 441
 Arkangeli 113, 210
 Asikkala 22, 37, 39, 42—43, 45, 47, 67, 96, 126, 194, 293, 442
 Askola 65, 193

 Bromarv 64, 144, 193, 357

 Danzig 253

 Elimäki 26, 68, 357, 421
 Enontekiö 133, 346, 384, 393
 Eräjärvi 22—23
 Espoo 290, 376
 Eura 68, 251, 254, 256, 258, 262, 414
 Eurajoki 68, 320, 352

 Flensburg 259, 281, 371
 Forssa 142, 151, 161, 173
 Föglö 97—98, 104

 Gagnef 317
 Greifswald 258, 281, 372
 Göteborg 49, 278

 Haapajärvi 148, 307, 381
 Haapavesi 148, 197, 221
 Haapsalu 112, 179—180
 Hailuoto 198, 383, 437
 Halikko 63—64, 79, 89, 104—106, 144, 219
 Hamina 59, 93, 118, 164, 173, 298—299, 302, 350, 428
 Hankasalmi 71
 Hattula 36, 39, 45, 68
 Hauho 22, 36, 40—43, 47, 67—68, 79, 126, 194, 321—326, 335—336, 384, 387, 401, 426
 Hausjärvi 23, 126, 321
 Heinjoki 376, 378, 380
 Heinolan kaupunki 43
 Heinävesi 327
 Helsingin kaupunki 25, 43—44, 58—59, 64—65, 68, 113, 135, 145, 169—173, 179—181, 184, 197, 221, 244, 246, 269, 290—291, 298, 306—307, 315, 319, 349—351, 376, 378—381, 388, 400, 428—429
 Helsingin pitäjä 290, 376, 378
 Hiittinen 26
 Himanka 362—363, 402, 406
 Hinnerjoki 262
 Hirvensalmi 26
 Hollola 22, 36, 39, 42—43, 96, 126, 194
 Hongonjoki 423
 Honkilahti 254—256, 262

- Houtskari 26
 Huittinen 194, 319—320, 416
 Humppila 126, 321
 Hyrynsalmi 354
 Hämeenkyrö 40, 293, 320, 326, 343, 366
 Hämeenlinna 24—25, 38—39, 42—43, 51, 68, 146, 166—167, 194, 292—293, 321—323, 325—326, 347, 350, 376, 378, 381, 385, 427
 Ii 27, 130, 355
 Iisalmen kaupunki 363
 Iisalmen pitäjä 71, 294
 Iitti 22, 67, 79, 126, 145, 221, 237—238, 241—243, 319, 366, 375, 385, 403, 409, 421
 Ikaalinen 40, 194, 293, 320, 366
 Ilmajoki 27, 76, 80, 133, 147, 196—197, 211, 218, 221, 241, 243—244, 305, 342—344, 347—348, 399—401, 404—405, 407, 410
 Ilomantsi 142, 295
 Impilahti 87, 302
 Inari 346, 384, 393—395, 456
 Iniö 26, 62
 Inkoo 105, 193, 289, 352
 Isojoki 76, 239—240, 305, 423, 455
 Isokyrö 60, 76, 133—134, 196
 Jaakkima 165
 Jaala 44, 145, 164, 166, 237—238, 241, 243, 353—354, 421
 Jalasjärvi 343, 395, 400, 405
 Janakkala 23, 30—40, 46, 67, 79, 121, 126
 Jokioinen 159—160
 Joroinen 26, 70, 194
 Jurva 305, 376
 Juuka 422
 Juupajoki 23
 Juva 26, 70, 73, 81, 85, 132, 194
 Jyväskylän kaupunki 74, 95, 133, 353, 363
 Jyväskylän pitäjä 24, 69, 72, 195
 Jämsä 23, 40
 Kaarina 62, 143, 191, 268
 Kaarlela ks. Kokkolan pitäjä
 Kajaani 60, 363
 Kaksikerta 62
 Kalajoki 25, 27—28, 44, 76—77, 133, 197—198, 222, 243, 307, 344, 362, 388, 393, 402, 411, 423
 Kalanti ks. Uusikirkko T.l.
 Kalmar 278
 Kalvola 68, 425—427, 455
 Kangasala 38, 40, 43, 45, 66, 194
 Kangasniemi 26, 69, 72—74, 81, 85, 91, 112—113, 117, 119, 129, 132, 146, 194—195, 403—404
 Kankaanpää 320, 392, 455
 Kannus 387
 Karijoki 76, 196, 305
 Karjaa 144, 193, 357, 375, 380, 385—386, 419, 421
 Karjala 261—262
 Karjalohja 25, 64, 193
 Karkkila 420
 Karkku 245, 320, 386, 391, 409
 Kauhajoki 305
 Kauhava 147, 196, 221, 243, 400
 Kaustinen 239, 361, 410, 455, 461
 Kauvatsa 387
 Keikyä 397
 Kemi 27, 44, 95, 130, 133, 198, 310—311, 423, 442
 Kemijärvi 198, 363
 Kemiö 63, 104—106, 191—192, 352, 365, 420
 Kempele 133, 198
 Kerimäki 129, 195, 410
 Kesälahti 129, 196, 245, 295
 Keuruu 66
 Kiel 259
 Kiikka 146, 293, 358, 386—387, 391
 Kiikoinen 146

- Kiiminki 307—309, 316
 Kitee 129, 196, 245, 295
 Kiukainen 395, 419—420
 Kiuruvesi 404
 Kodisjoki 250
 Koivisto 238, 246
 Koivulahti 196
 Kokemäki 66, 193, 261, 268
 Kokkolan kaupunki 25, 134—135, 389, 447
 Kokkolan pitäjä 27, 197, 361, 374, 390—391, 395—396, 405—406, 455
 Kolari 133, 350, 384
 Kontiolahti 380, 383
 Korpilahti 23, 71, 132
 Korpiselkä 27
 Korppoo 26, 62, 105, 191—192, 352—353
 Korsör 281
 Korttesjärvi 147, 360—361, 461
 Koski H.l. 22, 39, 42—43, 45, 47, 96, 126
 Kristiinankaupunki 77, 140, 147, 185, 306
 Kristiinankaupungin maaseurakunta 305
 Kruunupyy 76, 133, 197, 306, 361, 363, 374, 388—389, 405—406, 455
 Kuhmalahti 22, 40, 42—43, 45, 52, 67, 79, 146, 194
 Kuhmo 198
 Kuhmoinen 23, 40
 Kullaa 68
 Kumlinge 193, 352
 Kunda 112, 169
 Kuolajärvi 425
 Kuopion kaupunki 25, 28, 41, 72—73, 85, 94—95, 133, 195—196, 221, 294, 363, 376
 Kuopion pitäjä 94, 245, 294, 378, 380
 Kuorevesi 22—23
 Kuortane 27, 76, 133, 147, 196, 243, 347
 Kuresaar 179—180, 184
 Kurikka 243, 305, 343
 Kurkijoki 165, 196, 301, 348—349, 396—397
 Kuru 66
 Kuusamo 60, 363, 423—424, 430
 Kuusankoski 403
 Kuusisto 62
 Kymi 74, 319
 Käkisalmi 298, 301, 348, 359, 397, 399
 Kälviä 197, 306, 361—363, 374—375, 395—396, 406, 411, 455, 461, 467
 Kärkölä 39, 96
 Käsämäki 307
 Kööpenhamina 236, 258, 260, 280—281, 283—284, 286, 288, 372—373
 Laihia 76, 133, 196, 221, 305
 Laitila 250, 254—256, 261—263, 265—268, 318, 369, 373
 Lammi 22, 25, 32—33, 39—40, 42, 68, 96, 126, 321
 Landskrona 259, 278
 Lapinjärvi 144, 164, 292, 403
 Lappee 296—297, 328
 Lappeenranta 94, 195, 296, 298—299, 302, 328—329, 375
 Lappi 251, 254—256, 258, 261, 263, 401
 Lapua 76, 80, 133, 147, 196, 305, 347, 360
 Lapväärtti 305, 352, 400, 410
 Laukaa 71, 73—74, 95, 132, 195, 293, 358, 363, 393
 Lemi 74, 296, 328, 334, 422, 440
 Lemland 105
 Lempäälä 40, 42, 45, 66, 68
 Lemu 62, 218
 Leppävirta 26, 70, 395
 Libau 169
 Lieto 62, 143, 192
 Liljendal 68, 193, 292

- Liminka 76—77, 127, 130, 308, 344,
 389, 407, 411—412
 Liperi 22, 27, 33, 37, 196, 295, 338—
 341, 378, 380, 383, 410, 455
 Lohja 25, 64, 131, 193, 290, 319
 Lohtaja 27, 197, 362, 375, 380—381,
 390, 455
 Loimaa 66, 193
 Loppi 23, 39, 41, 68, 79, 88—89,
 126, 321, 387
 Loviisa 55, 59, 102, 118, 129, 135,
 173, 350, 357, 428
 Lumijoki 133, 198
 Luopioinen 40
 Luumäki 74, 242—243, 296—297, 328
 Luvia 352
 Lyypekki 253, 259, 279, 281, 284—285,
 372
 Längelmäki 22—23, 25, 40, 126, 426—
 427, 429

 Maalahti 305, 410
 Maaria 143, 219, 376
 Malmö 259, 278
 Markaryd 367
 Marttila 62, 144, 289, 416
 Masku 192, 219
 Merijärvi 76, 133, 197, 407
 Merikarvia 26, 352
 Merimasku 62, 219—220
 Messukylä 38, 40, 43, 45
 Mietoinen 261
 Mikkelin kaupunki 72—73, 85, 93—
 94, 113, 123, 133, 166, 195—196,
 237, 294—295, 298, 327, 347, 376,
 395
 Mikkelin pitäjä 69—70, 73, 81, 85,
 119, 132, 194—195
 Mora 317, 367
 Mouhijärvi 245, 320, 386, 391
 Multia 347
 Muolaa 75, 246, 431, 441, 455
 Muonio 133

 Mustasaari 196, 221, 360, 366
 Mynämäki 62, 220, 250, 254—255,
 261—263, 266—268, 379—380
 Myrskylä 292
 Mäntsälä 58, 65, 193, 291
 Mäntyharju 164, 238

 Naantalın kaupunki 62, 64, 103—104,
 201—202, 217—221, 223—226, 231,
 233, 268, 274—277, 392
 Naantalın pitäjä 143—144, 219
 Nakkila 373—374
 Narva 182
 Nastola 22, 39, 42—43, 421
 Nauvo 26, 62, 105, 191—192, 352—
 353
 Nilsia 422, 424
 Norrköping 259
 Nousiainen 219—220, 240—241
 Nummi 25, 64, 126, 131, 144, 193,
 290, 319
 Nurmijärvi 65, 193, 221, 290, 319,
 365, 420
 Nurmo 410
 Nyborg 281
 Nyköping 259
 Närpiö 92, 341—342, 359, 374, 410,
 455, 461

 Orimattila 58, 237, 241, 293—294,
 320, 420—421, 455
 Orivesi 22—23, 25, 32, 40, 126
 Orsa 424, 427
 Oulainen 197
 Oulu, kaupunki 24, 44, 77, 134—135,
 147—148, 150, 152, 162, 173, 183,
 185, 198, 222, 307—308, 311—312,
 344, 347, 363, 378, 383, 389, 392,
 394, 400, 411, 430, 473
 Oulu, pitäjä 307
 Oulujoki ks. Oulun pitäjä

 Paavola 76
 Padasjoki 40, 126

- Paimio 63, 106, 117, 122, 143, 167, 191, 268, 399
 Pajala 384
 Paltamo 363
 Parainen 44, 63, 106, 143, 152, 156, 165, 191—192, 268, 365
 Parkano 349—350
 Pattijoki 383
 Pernaja 54, 65, 111, 193, 207, 233, 292, 315, 354, 366
 Perniö 63—64, 77, 79, 105—106, 191—192, 365, 367
 Pieksämäki 26, 32, 59, 69—73, 80, 85, 90, 95, 117—119, 121, 129, 132—133, 146, 194—195, 218
 Pielavesi 94, 294
 Pielisensuu 341
 Pielisjärvi 87, 339, 341
 Pietari 33, 44, 50, 74, 93—95, 111—113, 115, 122, 165, 169—170, 174, 176, 179—180, 182—185, 188—189, 193, 197, 207, 209—210, 220—221, 228—230, 233, 244, 301, 304, 328—335, 338, 382, 402—403, 409, 431, 437, 439—441, 473
 Pietarsaaren kaupunki 134, 306
 Pietarsaaren pitäjä 361
 Piikkiö 62, 143, 191, 268
 Piippola 198, 307
 Pirkkala 40, 42, 45, 146, 353, 384
 Pirttikylä 305
 Pohja 64, 79, 144
 Polvijärvi 422
 Pomarkku 68
 Pori 25, 43, 68, 102, 146, 162, 166—167, 173, 185—186, 258—260, 274—275, 278, 282, 285, 392
 Pornainen 43—45, 65, 79
 Porvoon kaupunki 25, 33, 37, 39, 41, 43—44, 49—50, 52—56, 58—59, 65—66, 86, 93—96, 102, 104, 107, 113, 129, 135—136, 144—145, 152, 155—156, 160—166, 170—174, 180—181, 185—186, 247, 291—292, 294, 298, 350—351, 386, 466
 Porvoon pitäjä 25, 37, 43, 54—55, 58, 65—66, 85—86, 93—95, 107, 113, 115—118, 120, 124, 135—136, 145, 156, 163—166, 185, 193, 247, 291, 386, 455
 Praestö 281
 Pudasjärvi 354—355
 Pukkila 65, 193
 Pulkkila 198
 Punkalaidun 292
 Puolanka 363, 382
 Pusula 25, 64, 126, 131, 144, 193, 290, 319
 Puumala 195
 Pyhtää 68
 Pyhäjoki 27, 44, 76—77, 133, 197, 307, 344
 Pyhäjärvi O.l. 307
 Pyhäjärvi U.l. 290, 420
 Pyhäjärvi Vi.l. 44, 74, 359
 Pyhämaa 62, 105, 220, 250, 254, 257—259, 261—262, 267—268, 277, 279, 352
 Pyhäranta 250
 Pälkjärvi 142
 Pälkäne 22, 36, 40—43, 45, 47, 50—52, 67—68, 79, 126, 146, 194
 Pöytyä 289
 Raabe 77, 134, 148, 185, 198, 222, 233, 307—308, 344, 383, 407
 Raisio 143, 219, 376
 Rantasalmi 70, 195, 327, 376, 399, 409—410
 Rantsila 76, 148, 221, 423
 Rauma 68—69, 82—84, 234—237, 252—253, 255, 257—260, 264—265, 268, 274—275, 278—279, 282—287, 370, 392, 419, 455
 Rautalampi 71, 195
 Rautio 76

- Rautu 44, 74, 387
 Renko 23, 39, 45, 79, 126, 293
 Revonlahti 76, 363, 366, 382
 Riika 31—32, 114, 122, 130, 179—
 180, 182, 184—185, 209, 218, 230,
 419
 Ringsted 371
 Ristiina 26, 70, 73, 132
 Ristijärvi 423
 Rostock 258—259, 279—280, 372
 Rovaniemi 27, 130, 309—311, 423—
 424
 Ruokolahti 75
 Ruotsinpyhtää 26, 292, 357
 Ruovesi 40, 353
 Ruskeala 196
 Rusko 143, 219
 Rymättylä 26, 62, 105, 219—220
 Räisälä 301, 329

 Saarijärvi 71, 246, 320, 350—351,
 363, 393, 400, 468—469
 Sahalahti 40, 42—43, 45, 52, 67,
 79, 126, 131, 146, 194, 358
 Sakkola 44, 74, 359
 Salla ks. Kuolajärvi
 Salmi 87, 302
 Salo, pitäjä 197, 307, 344
 Saloinen 77, 365—366, 407
 Sauvo 63—64, 79, 91, 104, 106, 110,
 117, 121—122, 143, 177, 191, 289
 Savonlinna 73, 90, 195, 295, 327,
 340, 350, 376, 378, 380
 Seinäjoki 305, 405
 Sievi 221, 411
 Siikainen 358
 Siikajoki 28, 76, 130, 198, 382—383,
 388, 455
 Siipyy 305
 Sipoo 65, 145, 246, 290, 319
 Sippola 319
 Siuntio 193, 376
 Sodankylä 424

 Soini 360
 Sollero 424
 Somero 22, 39, 67, 126, 194
 Sortavalan kaupunki 298, 339—340
 Sortavalan pitäjä 301, 341, 393
 Sotkamo 131, 198
 Stralsund 253, 258, 279—280, 285,
 372
 Sulkava 70, 73, 132, 195
 Sulva 410
 Suojärvi 27, 93, 166, 195—196, 302
 Suomussalmi 354
 Suonenjoki 70—73, 119
 Sysmä 39, 42—43
 Säkkijärvi 74, 88, 238, 295—304, 316,
 328, 354
 Säkylä 66, 131, 193, 414—420, 423,
 455
 Sääksmäki 40, 42, 45—47, 68
 Sääminki 70, 129, 295, 376, 380

 Taivassalo 62, 64, 79, 105, 191—192,
 218, 220, 268, 352—353
 Tallinna 37, 111—114, 122, 155—156,
 168—170, 172, 179—185, 207—210,
 218, 229—230, 357, 419, 428—430
 Tammela 39, 66, 126, 221
 Tammisaari 54—55, 64, 111, 113, 144,
 168—169, 171—173, 180—181, 191,
 193, 207, 209—210, 298, 357, 426,
 428—430
 Tampere 24, 38, 42—43, 68, 123,
 137, 140—141, 148, 150—151, 159
 —160, 172—173, 230, 293, 326,
 350, 353
 Teerijärvi 76, 147, 165, 183, 197,
 211, 221, 306
 Teisko 40, 43, 45, 353, 426—427, 429
 Temmes 133, 198
 Tenhola 44, 64, 105, 144, 192—193,
 289, 319, 357, 375, 385—386, 420
 Tervola 309—311, 316
 Teuva 76—77, 92, 221, 305, 359, 376

- Tiukka ks. Kristiinankaupungin maaseurakunta
 Tohmajärvi 22, 27, 33, 37, 129, 142
 Toivakka 23
 Tornio 24, 44, 346, 393, 425
 Transtrand 427
 Tukholma 49, 53—58, 60—61, 63, 83—84, 100, 104—107, 109—111, 114, 116—117, 120, 162, 191—193, 201—203, 206, 218, 222, 227, 232, 234, 236, 253, 258—259, 277—278, 281, 290, 358, 370, 372, 374, 425
 Turku 24—25, 33, 36—37, 39, 43, 50, 52—58, 61, 63—64, 68, 83—84, 86, 88, 91, 96, 98, 101—104, 106, 110, 112—113, 116—117, 121, 123, 135—137, 141—144, 151—154, 156—184, 186, 189—193, 201—202, 204, 206—207, 209—210, 218, 223—226, 229—234, 239—241, 243, 253—254, 257, 267—269, 274—277, 289, 318, 321—322, 327, 357—358, 365, 369—370, 373, 376, 384, 386—387, 399—400, 413, 425, 427, 429, 462, 473
 Tuulos 40, 194, 321—326, 336
 Tuusula 65, 193, 290, 378
 Tyrnävä 44, 133, 198
 Tyrvääntö 38, 40, 51
 Tyrvää 26, 40, 146, 193—194, 292, 320, 358, 386, 391, 409
 Tytärsaari 238
 Ulvila 68, 105
 Urjala 39, 42—43, 45—47, 66, 68, 79, 126, 131, 194, 221, 293, 358, 373—374
 Uskela 63—64, 105—106, 144, 219, 318—319, 322, 455
 Utsjoki 312, 346, 384, 393—395, 456
 Uukuniemi 196
 Uurainen 293
 Uusikaarlepyy, kaupunki 196
 Uusikaarlepyy, pitäjä 76, 133, 196
 Uusikaupunki 62, 64, 103—104, 223—224, 256—258, 260, 268, 274—275, 277—278, 280—288, 369—373
 Uusikaupunki, maaseurakunta 62, 250, 255
 Uusikirkko T.l. 62, 105, 220, 250, 254—256, 261—263, 369—373
 Uusikirkko Vi.l. 93, 246
 Vaasa 25, 77, 134—135, 142, 146—147, 162, 167, 189, 196—197, 306, 342, 350, 359
 Vahto 219
 Vahviala 295—296
 Valkeala 164, 238, 242—243, 320
 Valkjärvi 75, 303, 329—338, 340, 441, 455, 461
 Vanaja 23, 39, 41, 45, 79, 126, 293, 376
 Vehmaa 105, 191—192, 218—220, 233
 Vesilahti 40, 353, 386
 Veteli 239, 406, 411
 Vihanti 307, 344, 365
 Vihti 290, 319
 Viipurin kaupunki 59, 93—94, 118, 164—165, 221, 232—233, 246, 297—300, 302, 304, 312, 328, 334—337, 350, 375—376, 378, 383, 473
 Viipurin pitäjä 75, 93, 164, 300, 337, 354
 Viitasaari 358, 365—366
 Virolahti 328
 Virrat 66, 403, 409
 Virtasalmi 70
 Wismar 259, 279, 281, 372
 Vordingsborg 281
 Vuokkiniemi 113, 209—210
 Vuoksela 331
 Vähäkyrö 60, 75—76, 133—134, 147, 152—153, 196, 211, 218, 221, 243, 366, 412—413, 423, 455

Västerås 259
Vöyri 196, 305

Ylihärmä 147, 196, 221, 243
Ylikiiminki 307—309, 316
Ylimarkku 342
Ylitornio 311
Ylivieska 221, 411

Ylämaa 295—304, 316, 328, 461, 473
Ylöjärvi 40
Ypäjä 22
Ystad 259, 278

Åbenrå 259

Älvdalen 367—368, 378—379

SUMMARY

Finnish Domestic Handicrafts Producing for the Market in the Early Part of the Period of Autonomy (1809— c. 1865)

Two limitations were placed on the scope of this work. Firstly, domestic handicrafts (home industry) was classified as a subsidiary industry. Secondly, certain branches of industry which are not regarded as handicrafts owing to the simplicity of the technique involved were excluded from consideration. Thus, the hand-sawing of boards, production of tar, potash and saltpetre, brick-making, etc. have not been included as domestic handicrafts. Carpentering, the subsidiary trade of many farmers, has also been omitted because of its special character although it was a type of handicraft.

The sources for this study consisted to a great extent of reports by administrative officials, reports of parish conditions, most of them written by clergymen, newspaper articles and other narrative material. Information from such sources is often ambiguous or unreliable and the quantitative data contained in them must always be taken as only approximative. Numerical data illustrating the volume of production in domestic handicrafts were obtained from the exports statistics of the Board of Customs, but this information is generally deficient. Besides Finnish customs statistics, use has also been made of the customs statistics of Sweden and Russia. The Swedish figures in particular are very illustrative of the trade in Finnish domestic handicraft products. The source material as a whole is scanty and calls for strict criticism; however, by collating the material from several independent sources it is possible to make progress.

Weaving was the commonest and most important branch of domestic handicrafts. The weaving of linen fabrics for sale began in many districts of Finland back in the period of Swedish sovereignty. The towns of Turku and Porvoo (Borgå) had many professional weavers in the 17th and 18th centuries. Their linen material enjoyed a good reputation in Sweden. This notwithstanding, these weavers gradually had to stop work in the latter part of the 18th century because of the spread of home weaving in Finland and especially in Sweden, resulting in a fall in the price of linen fabrics in Stockholm. However, linen weaving as a subsidiary trade had also begun in Turku and Porvoo and

spread to the surrounding rural districts. This home weaving was a lively activity far into the 19th century. Linen fabrics from the Turku district were still sold to Stockholm. From the 1820s, however, it ceased to be profitable to export finer material to Sweden because of the competition of Swedish linen and cotton materials in Stockholm, but Finnish tow cloth continued to be sold there in considerable quantities until the end of the 1830s. As late as 1831—1835 an average of 340,000 ells per annum (according to Swedish statistics) was still exported to Sweden. A little later demand for this product also began to slacken when home weaving in Sweden changed over to tow cloths instead of finer linens, and in 1845 the new prohibitive tariff policy pursued by Sweden brought exports to a standstill. Linen fabrics were of course woven after this in the Turku district, for the home market. A great part of the linen fabrics from the Porvoo district was sold to Southern Karelia where the population was under the strong economic influence of the town of St. Petersburg and where commercial economy was more common than elsewhere in Finland. A fairly large amount of linen weaving for the market was also pursued far inland, in western Savo. Southern Karelia was obviously the most important marketing area for this district too. The flax raw material was almost exclusively of domestic origin; it was cultivated fairly widely, but especially in Tavastia from where large quantities were sold to the coastal provinces.

Up to the end of 1830s cotton weaving was practised on a fairly small scale in Finland. But the use of cotton increased very fast after the cut in the price of raw cotton and the reduction in the import duty on cotton yarn around 1840. After this, cotton fabrics, chiefly ladies' dress materials, were woven for the market by numerous women in some coastal towns, especially Turku, Porvoo, Pori, Raahe and Oulu, and also in rural districts, especially around Turku and Porvoo. The handicraft was slower in spreading to East Finland: great quantities of home-woven cotton fabrics were sold from Western Finland to Karelia and Savo around the middle of the 19th century. Southern Karelia was the most important domestic marketing area. In the 1840s and 1850s home-woven Finnish cotton materials were sold in considerable quantities — some years over 300 000 ells — also to the Russian Empire, particularly in Tallinn and St. Petersburg and a little to Riga. In the Turku and Porvoo districts cotton weaving was to a great extent based on the putting-out system. The putters-out were not town merchants, although it was they who imported yarn at the time when mostly foreign yarn was still used. The putting-out business was pursued mostly by women of the middle class or working class who specialised in it. Their initial capital was often very small. The export of cotton materials was also almost exclusively in female hands, at least in Turku. It is not entirely clear whether these cloth exporters were themselves putters-out or whether they acted only as middlemen. The boom in cotton weaving was brief; factory-made materials began to compete strongly with home-woven cottons by the latter half of the 1850s.

Hemp fabrics for the market were woven mostly in Savo, very little elsewhere in the country. Hemp was in fact very rare as a raw material for clothes in the western parts of Southern Finland. Some tens of thousands of ells of coarse woollen and half-wool materials (with a linen or cotton warp) were sold annually from the province of Finland Proper to Stockholm until the 1830s. In the Porvoo district, Savo and Ostrobothnia they were sold on the domestic market, but not on a large scale. Considerable quantities of woollen stockings were sold from Finland Proper to Stockholm. This craft had spread from the town of Naantali to the nearby rural districts. In the 1840s Sweden's tariff policy put an end to the stocking exports, but a good market was found in St. Petersburg and soon exports there surpassed earlier sales to Sweden. Other textile handicrafts were pursued chiefly for home consumption. Lace-making in the town of Rauma deserves mention. Pedlars sold these laces all over Western Finland.

Of the other domestic handicrafts, the making of wooden vessels and other wooden household utensils, ladles, spoons, etc. was the most important. Large amounts of wooden vessels, partly of staves, partly turned, had been made since the Middle Ages in the western parts of Finland Proper, near the town of Uusi-kaupunki. This district was still one of the most important centres of the wooden vessel industry in the 19th century. The products were sold to nearby parts of the home country, and abroad, to the south-west. As late as in the first years of the 19th century wooden vessels were exported on a considerable scale also to Sweden, but subsequently this export trade dwindled to very small proportions. Important points of sale were Copenhagen and some German towns, especially Stralsund which was under the Swedish crown until the Napoleonic wars. After that it was a foreign harbour for the Finns and exports there decreased rapidly. Finnish wooden vessels were still exported to Copenhagen in the 1860s, but the competition of household utensils of metal seriously affected this market as well.

Other important districts where wooden vessels were made were the parish of Säkijärvi, near Viipuri, with big sales in the Karelian Isthmus; Kiiminki, close to Oulu; and Tervola on the River Kemi. Tervola sold fish and butter containers to the lower courses of the Kemi and Tornio Rivers where much salmon and butter was available for marketing. In most parts of Finland, wooden vessels were sold fairly seldom; the rural inhabitants made their own vessels, and the marketing area was mostly limited to the vicinity of towns. It was generally not an economic proposition to transport wooden vessels far afield. The export of the articles from Finland Proper was profitable because they were carried as deck cargo together with heavier and cheaper timber. Furthermore, Finnish exporters of wood goods and wooden vessels had privileges in Denmark: until 1844 deck cargo was exempt from duty and Finnish shippers were allowed to retail their goods from abroad.

The production of rural 2-wheel chaises and sleighs did not develop into a market handicraft until the 19th century when the number of roads increased

and their condition improved in Finland. Chaises now became very popular with the yeomen farmers. The handicraft was strongly concentrated in certain parishes: Uskela in Finland Proper, Hauho and Tuulos in Tavastia, Virolahti, Valkjärvi and Liperi in Karelia, Närpiö and Ilmajoki in Southern Ostrobothnia. At Hauho, Tuulos and Ilmajoki the cartwrights were mostly professionals, but in the other localities they were farmers with handicraft as a subsidiary occupation. The greatest number of chaises, work carts and sleighs were made at Valkjärvi, on the Karelian Isthmus, from where they were exported on a large scale to St. Petersburg from the 1830s on.

The other domestic handicrafts producing for the market were pursued on a fairly small scale. Localities in various parts of Finland sold the wooden parts of horse harnesses, skis, boats, furniture (simple chairs were exported from the Uusikaupunki district to Denmark and Germany) and other wooden articles. In some districts of southern and central Ostrobothnia farmers produced spinning wheels as a subsidiary occupation and sold them deep in eastern Finland, but in the southern part of the country they were usually the work of professional turners. Baskets made of shingles were produced here and there, and some places in Ostrobothnia made baskets of pine roots. There is not much information on the sale of articles made of birch bark. Straw plaiting and the making of hats from straw plaits was practised in some districts of southern Finland, most in the vicinity of Porvoo. Kruunupyy in Ostrobothnia sold rush carpets. Tanning was the subsidiary trade of many peasants near the town of Kokkola. The Utsjoki and Inari Lapps sold reindeer-skin fur coats and footwear, chiefly to Finmarken. Ostrobothnian peasants made carding combs for the market, especially at Kälviä near Kokkola. There was not much home industry in metal articles for the market. The farmers were generally capable of making simple products for their own use, while the more complicated articles were chiefly made by the artisans, blacksmiths, watchmakers and founders. The production of tin dishes at Vähäkyrö, near Vaasa, deserves mention but here again it was initially a professional handicraft which was later taken up by farmers as a subsidiary occupation. Millstones were made of sandstone at Säskylä in Satakunta and Isojoki in Southern Ostrobothnia. There is no sandstone elsewhere in Finland, but at Orimattila, Tavastia, many millstones of granite were sold to Uusimaa. Whetstones were made of schist at Kalvola, Tavastia; they were sold already in the 17th century and were exported to Esthonia as late as the 19th century. Earthenware vessels were generally made only by professional potters in towns. Russian peasants in the parish of Muolaa on the Karelian Isthmus — they had been moved there in the early 18th century — however, made earthenware vessels as a subsidiary occupation. They were glazed but otherwise very simple.

Taking domestic handicrafts as a whole in Finland, it can be said that production for the market was considerably more lively in the coastal districts than inland. Furthermore, the districts producing for sale were almost all densely populated

and fairly prosperous, seldom the more rugged and more sparsely populated parts of the country. This regional distribution is somewhat surprising and merits more detailed consideration.

Domestic handicrafts were pursued as a subsidiary-trade by both the land-owning and the landless population in order to obtain money which could not be earned in sufficient amounts at the other occupations. Farming yielded more income for the land-owning farmers and their tenants in prosperous than in the barren districts. On the other hand, the needs were more varied and demanded more money in the prosperous regions. The landless population everywhere was in sore need of subsidiary earnings. The economic position of the crofters was weak, and the cottagers, generally employed as day-labourers on peasantry farms and manors in summertime, were without work for the greatest part of the year because farming required little labour in Finland in the winter. The urban proletariat needed especially subsidiary occupations suitable for women.

Domestic handicraft was only one of many ways of earning the money needed to supplement farming or labouring on the farm. Large sums of money were made in northern Finland and even further south from various forest products, especially tar, potash and boards. The production of saltpetre was an important industry on the coast of Southern Ostrobothnia. Fishing, seal-catching, shipbuilding and navigation were important subsidiary trades on the sea coast, and itinerant labour was used along the coast of Southern Ostrobothnia on house-building projects and in shipyards. In Tavastia, flax and hemp cultivation was a general source of income from which the landless population benefited by working as auxiliary labour in the preparation of these spinning materials as merchandise. The carrying of freight was an important industry in the vicinity of towns and factories.

In many districts other industries brought in so much in money earnings that there was no need to engage in domestic handicrafts for the market, and indeed there generally was not the time. The inhabitants of south-eastern Finland, especially South Karelians, made particularly good money. The proximity of St. Petersburg and the important trade route through the Karelian Isthmus provided money-earning opportunities in the form of trade, freight haulage, navigation and work projects in Russia. In these circumstances south-eastern Finland used commercial economy more than the other parts of the country and the rural population showed a strong propensity to buy domestic handicraft products made elsewhere. Southern Karelia was therefore the most important domestic sales district for Finnish home-woven materials. On the other hand, familiarity with the use of money was a good prerequisite for the south-Karelian domestic handicrafts when these products became capable of competing with goods coming in from elsewhere (the wooden vessels of Säkkijärvi, the carriages and sleighs of Valkjärvi).

Other sources of income were generally more numerous in the coastal districts

than inland. Far from explaining the regional distribution of domestic handicrafts producing for the market, this fact seems to make it even more peculiar. But the technical conditions for domestic handicrafts were far superior in the coastal provinces. Some of the most important raw materials (linen, cotton and wool — sheep farming was more extensive in Finland Proper and Ostrobothnia than in the other provinces) were more readily available there than in the interior of the country and the coastal population was technically more highly skilled than the population inland. Technical novelties were generally learnt from the west, mostly via Sweden, and were fairly slow in spreading inland. Even more important were the better marketing opportunities in the coastal districts, particularly on the southern coast. The potential customers were most numerous and prosperous there, living standards were higher and communications better than far inland (Finland had only one railway of a hundred kilometers as late as the middle of the 1860s). Some branches (weaving in Savo, making of spinning wheels in Ostrobothnia) of home industry, however, were protected in the central and northern parts by the fact that competition from professional handicrafts and manufacturing was not as strong as on the southern coast.

The regional distribution of domestic handicrafts producing for market thus has a natural explanation. Yet it was quite different e.g. from that in Sweden. In the latter country the most important handicraft districts (e.g. Sjuhäradsbygden, Upper Dalarna, Göinge, etc.) were all barren and fairly remote districts. But for geographical and natural reasons Sweden had developed much more rapidly than Finland economically: its production was much bigger and more diversified. By the early 19th century the most prosperous regions in Finland could be compared with the poorer districts in Sweden which sold handicraft products to the best farming and mining districts of the country.

Domestic handicrafts producing for the market were not of great significance for the national economy of Finland, but they were important in many districts as a source of money earnings. For the landless population it was quite commonly one of the most important occupations of the winter season. The relatively small scale of market handicrafts was a very characteristic feature of the level of economic development in Finland as a whole at that time. Finland was little differentiated economically, being a narrowly agricultural country. This was because of the sparseness of the population and the remote location which slowed down the spread of technical advances into Finland. Another factor was that Finland is fairly homogeneous in the natural sense, and this tended to hold back industrial diversification and the commerce between the different districts. Domestic handicrafts were pursued fairly commonly, but mostly for own use, less for the market.

The development of the different branches of domestic handicrafts producing for the market varied in the period under examination. Linen weaving suffered a set-back, and cotton weaving which was doing well in the 1840s also met

with an early reverse. The production of wooden vessels for markets in the Central European countries decreased markedly. On the other hand, many branches based on the home market gained strength as the population increased, communications improved and new customs expanded demand. Domestic handicrafts producing for the market diversified and their total output probably increased; but their relative importance certainly diminished because the production of the other industries in Finland grew more rapidly.

The attitude of the authorities to domestic handicrafts was favourable throughout the period under review, but relatively passive except for the measures to increase linen weaving initiated by Suomen Talousseura (Finnish Agricultural Society) with the help of public funds. These too came to nothing when linen was superseded by cotton. In years of crop failure domestic handicrafts, especially weaving, were a common form of relief work which was financed by government loans but organised by the local self-government. Its significance, however, was small. Several economic writers were still of the opinion in the 1850s and 1860s that domestic handicrafts would be an important industry in Finland in the future, apart from the textile industry which was already dominated by factories.

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

the 1990s, the number of people in the UK who are aged 65 and over has increased from 10.5 million to 13.5 million (1990-2000).

There is a growing awareness of the need to improve the health and well-being of older people. The Department of Health (2001) has set out a strategy for the health care of older people, and the Department of Social Security (2001) has set out a strategy for the social care of older people.

The aim of this paper is to describe the development of a research programme to improve the health and well-being of older people.

The paper is organized as follows. First, we describe the development of the research programme. Then, we describe the research programme. Finally, we discuss the implications of the research programme.

The research programme is organized into three phases. The first phase is the identification of research priorities. The second phase is the development of research proposals. The third phase is the implementation of the research proposals.

The first phase of the research programme is the identification of research priorities. This is done by reviewing the literature and consulting with experts in the field.

The second phase of the research programme is the development of research proposals. This is done by writing proposals for funding and submitting them to funding bodies.

The third phase of the research programme is the implementation of the research proposals. This is done by carrying out the research and reporting the results.

The research programme is organized into three phases. The first phase is the identification of research priorities. The second phase is the development of research proposals. The third phase is the implementation of the research proposals.

The first phase of the research programme is the identification of research priorities. This is done by reviewing the literature and consulting with experts in the field.

The second phase of the research programme is the development of research proposals. This is done by writing proposals for funding and submitting them to funding bodies.

The third phase of the research programme is the implementation of the research proposals. This is done by carrying out the research and reporting the results.

The research programme is organized into three phases. The first phase is the identification of research priorities. The second phase is the development of research proposals. The third phase is the implementation of the research proposals.

The first phase of the research programme is the identification of research priorities. This is done by reviewing the literature and consulting with experts in the field.

The second phase of the research programme is the development of research proposals. This is done by writing proposals for funding and submitting them to funding bodies.

The third phase of the research programme is the implementation of the research proposals. This is done by carrying out the research and reporting the results.

The research programme is organized into three phases. The first phase is the identification of research priorities. The second phase is the development of research proposals. The third phase is the implementation of the research proposals.

The first phase of the research programme is the identification of research priorities. This is done by reviewing the literature and consulting with experts in the field.

The second phase of the research programme is the development of research proposals. This is done by writing proposals for funding and submitting them to funding bodies.

The third phase of the research programme is the implementation of the research proposals. This is done by carrying out the research and reporting the results.

The research programme is organized into three phases. The first phase is the identification of research priorities. The second phase is the development of research proposals. The third phase is the implementation of the research proposals.

The first phase of the research programme is the identification of research priorities. This is done by reviewing the literature and consulting with experts in the field.

The second phase of the research programme is the development of research proposals. This is done by writing proposals for funding and submitting them to funding bodies.

The third phase of the research programme is the implementation of the research proposals. This is done by carrying out the research and reporting the results.

The research programme is organized into three phases. The first phase is the identification of research priorities. The second phase is the development of research proposals. The third phase is the implementation of the research proposals.

The first phase of the research programme is the identification of research priorities. This is done by reviewing the literature and consulting with experts in the field.

The second phase of the research programme is the development of research proposals. This is done by writing proposals for funding and submitting them to funding bodies.